aw 18, 52, 206, 284, 386, 402,

ДЕЛО

ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ПЕТА КЊИГА

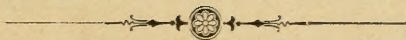

БЕОГРАД

ПАРНА РАДИКАЛНА ШТАМПАРИЈА

1895.

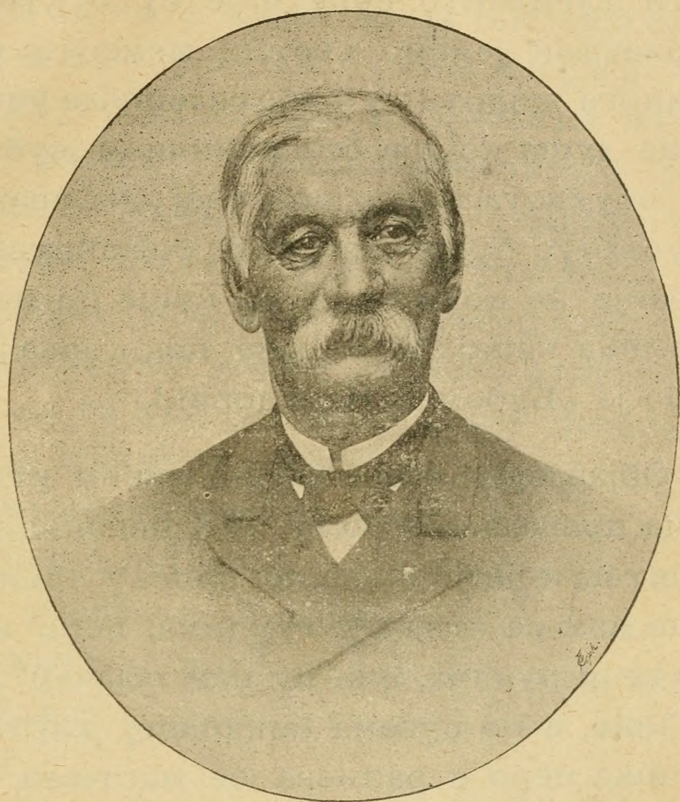

† ЉУБОМИР П. НЕНАДОВИЋ

14. СЕПТЕМБРА 1826 † 21. ЈАНУАРА 1895.

За навек су склопљене благе очи које су увек са пријатељским осмејком на свакога погледале; муком су замукла уста из којих је вечито сипала шала и досетка те својом веселошћу разгаљивала сурову стварност; престало је ку-

цати племенито срце чије су откуцаје убрзавали једино светли моменти народнога живота; у небо се винула узвишена душа која је безграничном љубављу обухватала цео род свој; на свагда је усахнуо бујни источник божанствене поезије на коме су се за више од пола столећа напајала читава поколења; — умро је Љубомир Ненадовић!

Објављујући свету под првим утисцима превеликог бола овај ненакнадни губитак који је задесио српску књигу, срце нам се стеже у грудима, перо нам дрхће у рукама, очи су нам плачем замућене, а по сузама покапаној хартији запиње перо и разлева се мастило, те не можемо исписати тугу која нам душу обузима!

У години за коју још умни савременици рекоше да ће бити знаменита по српску књижевност, када већ остарели Вук издаје српски превод Новог Завјета, када зрели Његош штампа свој бесмртни Горски Вијенац, када млади Бранко пушта у свет своје Песме, а

годину од њега млађи Даничић својим *Ратом за Српски језик и правопис* ућуткава назадне противнике народног језика и Вукова правописа — у тој години, једва пунолетни — годину од Даничића млађи — весели и безбрижни Љуба шеће се по красној Швајцарској и у свој записник слаже мирисно алписко цвеће да га три године доцније проспе по својој *Шумадинци*, да му мирис и до данас, после скоро пола столећа, остане исто тако свеж, исто тако силан као да је сад узабрато. Или зар има у нашој књижевности штогод боље у својој струци од његових дивних *Путничких писама*?

У многобројним *песмама*, чиме се прво и јавио у књижевности и које је певао до последњих дана својих, најлепше се види како су узвишени били идеали који су покретали његову нежну, песничку душу. Патриотским песмама његовим вазда ће се одушевљавати сваки Србин а дидактичка му поезија остаће као узор лепе поуке.

А оне неколике приче, израђене последњих година живота, написане су са толико топлине и са тако родољубивом и племенитом тежњом. да ће вазда бити у стању пријатно забавити мислена читаоца.

Поноси се, убаво Ваљево, што је у теби последње године проживео и душу испустио творац тих великих дела у нашој малој књижевности! Благо теби, што ти је пало у део да последњу пошту учиниш смртним остацима његовим!

Радуј се, малено сеоце Бранковино, јер се к теби враћа да вечити санак борави великан књижевни, који је у твојој средини свет угледао!

ВИЛА АНДОСИЛА И ПТИЦА НЕВИДИЦА

Кад су виле на зборишту биле
У горице код своје водице,
У по ноћи под пуним месецом,
Упита их птица невидица:
Је л' вас која кад у цркви била?
— Све су виле једно говориле:
Малена је и највећа црква,
Кубе ниско а зидови тјесни;
У цркву се не улази с крили,
А без крила на муци је вила.
Наш је олтар шири од ширина,
Наши крсти виши од висина;
Не да̂ с' чути, не да̂ се видјети
Наше бдење и наше јутрење
— Ал говори вила Андосила.
Чуј и мене, птицо невидицо,
Најмлађа сам, најзад имам гласа!
Кад засла́ве звона у недјељу
Ја се млада крадем од сестара,
Свргнем крила, ка' да нисам вила
Већ дјевојче убого сироче,
Пак допратим протопоп Недјељка
Од његова двора до мрамора,
До мрамора прага црквенога,
Отуд слушам протово појање,
Свете ријечи, којим ране лјечи.

Кад докона хришћанску литургу
Изилази протопоп Недјељко
Пак његова замирише душа;
Ја старину у руку цјеливам
Он десницом мене благосиља,
А на мене нова крила расту.
Кад долетим у коло вилинско
Све ме дру́ге и грле и љубе:
„Андосила, ала си нам мила!
Гдје си била те си тако мила?
А миришеш ка' да рајем дишеш.”

(Из „Снохватица“ Змајовиних)

РУЖА

ПОСВЕЋЕНО ДРУГУ У. К. — МОСТАРЦУ.

Драги друже! Ево ће већ двије године, како се растадох с тобом и због болести оставих школу. За те двије године нисам Бог зна шта доживео. А и шта се може баш особито догодити у Мостару? Све тече старијем током: наш свијет плови у незнању; позвани шуте и стоје као заливени и мртви; Неретва бучи; убоги кућерци, плочама покривени, тужно се ослањају један на други; а по пећинама још живе људи!... Тешко је човјеку кад то види, особито кад зна, како је по другијем мјестима. Тад би најволио да бежи из Мостара, или да му Бог да снаге па да преокрене све како треба.

Сада се врло добро сјећам, како смо се ја и ти радовали, кад су долазиле ферије. Их, ићи дома — у Мостар! Знам, пошљедње године кад смо дошли, пољубисмо земљу мостарску и првијех дана обилазили смо само мјеста, гдје смо дјетињство провели? Али знаш ли још, када прође само десетак-петнаест дана, када се састадосмо нешто зловољни и ћутљиви.

— Шта ти је?

— Већ ми је досадно!

— И мени — Ово мртвило ..

— Да, мртвило, чама — што гођ хоћеш.

— Радо бих ишао натраг.

— Вала и ја.

Знаш, када смо то разговарали? Ја знам врло добро. Тражили смо и узрок томе и нашли га. Како смо одушевљено претресали то питање! Како су нам обадвојици сузе на очи ударile, кад смо све испитали!... И у највећем разговору и

одушевљењу застадосмо и оте нам се и једном и другом из уста «пст!» — и заћутасмо. Недалеко од нас ишао је један човјек с погнутом главом и натученим шеширом, као и не пазећи на нас. Ми смо знали ко је био ... Је л' да се сјећаш?

И мени је за ове двије године прилично досадно било. Хајде де, да сам имао каква посла, али овако — да Бог сачува. Оно другова, што имам, радњим даном је у послу. С тога једва чекам када ће какав празник или нећеља.

Па ипак ми се догодило нешто, што мислим, да ће те интересовати. Кад прочиташ рећи ћеш: «Мостарска посла!» — а тако и ја кажем. Али пошто ти никад ниси имао прилике, да Мостар упознаш са сваке стране — десет си година већ на страни! — занимаће те.

Ти ниси никад ашиковао, али онако под нашки. Ја сам се за ово вријеме до миле воље наашиковао. И ја сам налетио на лијепак.

Па ниси можда ни знао, како лијепе комшинице имаш. Тамо је на пријечкој страни: трећа тетврта-ли кућа од ваше. Двије су сестре. Оца немају, само матер и једног брата, терзију. Он их храни. Сиротиња је. Једна собица и готовна кућица, нешто тавана и одајице, мало башчице — ето, то је све. Па опет, како ме је то све, та сиротиња била занијела! ... Особито она! ... Ја знам да ћеш се смијати, и чудно испочетка изгледати, али слушај све!

Било је једне нећеље. Ја и сви моји другови искупили смо се били. Бијаше нас пет-шест. Шта ћемо радити? Да ашикујемо! — повикаше. Браво! — одобрише и кренусмо се. Све мислили на једно смислили, те се упутисмо право твојим комшиницама.

— Та то су хурије, та то су богиње, само да их видиш, рече ми Милан.

— Хајде дё! рекох и ја.

Ја их нисам знао и тада сам пошао више за љубав друштву, него ради какве забаве.

И одосмо

Када смо се приближили виђех поиздаље како умакоше двије дјевојке у једна врата. Милан одма потрча а за њим и ми сви.

— Ено их, ено!

Брзо се створимо у авлијици. Из те авлијице водила су врата у другу, али бијаху затворена. Док пет-шест — а Милан се успужа уза зид (онизак је био) скочи у авлији и отвори нам врата. Ми јурнусмо и победоносно станемо разгледати.

У крају бијаше једна мурва, а под њом прострт један ћенар и на њему сједе три жене па се нешто разговарају. Убезекнуше се, кад виђеше, гдје их преварисмо и отворисмо врата. Најстарија (то је била мати ђевојкама, а оне двије комшинице) стане ружити, али знаш онако опет под мостарски.

— Објешењаци једни! Ви сте ми момци, ви газде, ви ово, ви оно... Их! — осу, брате, као из рукава. Ми видимо, гђе је пола шала па се смијемо, а Милан ће:

— Бога ми, тетка (он њу одма «тетком» назва), ето, послала нас мајка, да проашикујемо па ми, кô ђеца, ево затрали. 'Вамо је, чини ми се, прави пут...

И полети кроз хајат на собна врата, гђе су дјевојке умакле биле, али врата бијаху затворена. Ми се укочили од смијеха. Ја стао уза зид па се наслонио, а они други објешењаци облијећу око пенџера, али јес'! — џами су, а све да и нема џама — демири су. Мука, голема мука.

Нас стид пред оне три говорити, а ни дјевојке неће пред њима да отворе пенџер, да их барем мало видимо. Док, Бога ми, «тетка» сама устаде те нешто роменџајући изађе на сокак, а за њом и оне двије комшинице. Кô веле: младеж је, нека мало проашикују. Нека се проводи што је за младости.

Тек што су оне три изашле а један се пенџер отвори и указа се једна.... Даница јој је име. Ја је не смотрих добро. Она опет повири. Боље је виђох. Учини ми се лијепа и шћах још пазити, али ми нешто не даде. Замислих се, дубоко се нешто замислих и би ми жао.

Неђе је почетак јесени био. Помислих тада на вас, на моје другове, особито на те. Сада су се они састали, шале се, пјевају, склапају друштва, уче, спремају се за живот — а ја јадник потуцам се по Мостару и ашикујем с дјевојкама — немам другог посла. Тешко ми би те и не пазих, шта они раде и говоре, нити гледах на дјевојке. Ја сам тада био с тобом у једној соби.... Кô сједимо, задимили ону пусту собицу, налактили

се на онај крњави сто па ћеретамо и смијемо се, а на нас се опет смију пуне чаше и то боце «Пиштинца» . . . . «хеј, пусто!» узданух и опет се замислих и шћах тако дуго остати, да ме Милан не трже.

— Хајде ти сад!

— Шта, шта? питао сам зачуђен.

— Хајде под пенџер.

Ствар је била у овоме: Милан, кô објешењак! бацио је гори ружу и казао оној старијој (рекао сам ти да се зове Даница), да је ономе баци кроз пенџер, кога најволи. Она се смијала и тројица-четворица била су приступила, а ружа није пала.

Ја кад чух, шта је у ствари насмијах се, скрстих руке, дођох под пенџер, немарно погледах гори и рекох шалећи се:

— Дё, моја била, хоћеш ли мени бацити?

Ја нисам још то ни изговорио, а ружа преда ме паде.

Мени би драго. Другови се ко смијаху и подраживаху ме, али мени срце чисто стрекну.

Брже боље јамих ружу па се одмах усправих и погледах на пенџер. Мени нешто још чудније би. Чисто већма задрхтах. Она је баш тада повиривала и ја је добро спазих . . . Стидљиво је била оборила очи. По лицу јој се осула румен. По челу попале ћаће, а више њих мали фесић; јечермица, сојка, тумајлије — их, права Мостарка!

Ја гледам, а она повирује. Два-три пут. Ах, друже, ја се занијех. Била је лијепа, прелијепа! Ја само узех Милана за руку и пришапћах му:

— Дивота! . . .

— Божанствено! . . .

А она је, објешеница, све повиривала и смјешкала се.

Ја се нисам био збунио, али сам се задивио. Гледао сам је, глед'о, како повирује па се чисто занио Зорли ми се лијепа учини. А најпослије је припитах:

— Јеси ли ову ружу баш мени бацила?

— . . . сам — — прошапћа неразговијетно

— Јеси? Ниси? Не чујем добро.

— . . сам — — прошапћа опет стидљиво и сакри се.

— Кажи, бона, боље. Не чује нико. Милан ено блебета с «тетком» (она се засмија), а ови остали нешто галаме. Неће чути. Јеси ли?

— Јесам . . . рече разговијетно и повирујући па брже боље замаче опет.

Учинило ми се, кô да баш из срца говори, кô да јој глас дршће, а из очију кô да јој страсна љубав сијева.

Смијеш се, је ли? Знам и ја да све то није било, али ето — учини ми се онда!

Море, чудне су те димије, па јечермица, па фесић! . . . Све се смије! Па оне невине, а ипак ђаволасте очи . . . Па онај ход — као у паунице, све трепти . . . А глас стидљив, тих, сладак . . . Их, море! Шта да ти дуљим. Ја сам тада сав савцат био у Мостару, у сиромашној авлијици у твом комшилуку и са неком чежњом гледао кроз гвоздене демире у собицу.

У мртви акшам дошао сам дома. Кад сам бих — а ја се замислих. Чудно ми је некако било.

Ухвати ми се кô нека магла пред очи, а кроз ту маглу видим — њу, Даницу. Смије се некако слатко на ме, а ја кô ништа . . . И не вермам. Док она извади из груди — све ја то кô гледам — једну ружу и нану ме руком:

— Ходи, болан! . . .

Ја дођох и пружих руку . . .

У том се тргох. Учини ми се да неког има у соби . . . А оно је само мачка са столице скочила.

Погледах на груди, а оно на грудима мојим заиста стоји заденута ружа. Ја је узех у руку и станем разгледати.

— Шта ће мени ружа? рекох. Што ми је бацила? Бајаги из љубави! Ха, ха! Први ме пут виђела па одма . . . Смијешно! А и ко је она? Једна обична мостарска дјевојка, сиромашна . . . Не! Није она за мене! . . .

И ја бацих ружу кроз отворен прозор.

Па опет стадох мислити и паде ми на памет, како је лијепа.

— Лијепа, објешеница, кô упис! . . . прошапћах. Их, па кад говори, па се насмије, па обори очи, па уздане, па стидљиво штогоћ прошапће . . .

Ја скочих и истрчах на авлију. По мраку сам опет тражио ружу. Мати ме виђе и упита.

— Шта то тражиш?

— Ништа. Изгубио, ево, један грош . . .

Ја нађох ружу и пољубих је.

Кад сам легао слатко сам заспао, а ружу сам оставио био у воду да не усане . . .

Једва сам дочекао неђељу. Одемо ја и Милан сами. Милан се забављао и шалио с млађом, а ја с њом — с Даницом. Била су два прозора. На једном смо нас двоје били.

Ти ћеш сада мислити, да се она наслонила на демире па са мном ћеретала онако ачик. Вараш се. Ја сам је до душе сву видио, само нисам оно што је најљепше — лице. Шчепала је била некакву мараму и њом се заклонила. Сваки час је иза мараме повиривала.

Ја бих се сваки други пут смијао том простом мостарском обичају, али тада нисам. Изгледао ми је лијеп и добар. Уживао сам гледајући је, како сваки час спушћа и диже мараму, иза које се указивало мило и стидљиво лице. Вазда ме је жестоко погледала и чинило ми се као да сијече очима. Ал' и јесте имала ђаволске очи ! . . . И сад су ми драге.

Дуго сам је тако гледао, најпослије пришапћах :

— Ходи ближе ! Казаћу ти нешто.

Она страшљиво коракне корак два напријед.

— Још, још ! . . .

Она није хтјела више.

— Нешто ћу ти лијепо казати. Ходи ближе :

— Шта ? рече и помаче се још један корак.

Ја се нагех јаче на демире, она повири, а ја прошапћах:

— Волим те ! . . .

Она се слатко засмија, зарије главу у мараму и наслони се на дувар. Смијала се.

Ја виђех није далеко од мене. Провукох руку кроз демире и за час јој истргох мараму из руку. Она се trже, сва поцрвени, погледа ме ватрено, затим се одмаче у ћошу и сакри лице рукама шапућући.

— Објешењаче један !

Застидила се била. Ах, онај поглед, ону румен никада не ћу заборавити !

Мени је рука дрхтала. Жао ми је било и ја јој мараму натраг бацих :

— На, сакри се!...

И шта мислиш! Она ме онако исто као и прије ватрено погледа, диже мараму и — не сакри се. Гледала ме... Мене то изненади и рекох јој тихо.

— Данице, што ме тако гледаш?

А она прошапћа још тише:

— Волим те!...

И сакри лице у мараму.

У том нас прекиде вика и галама.

— Објешењаци и лопови једни! Зар тако, сами?

То су били наши другови, сјетили се гдје смо, па дошли да нам покваре посао.

Ја сам онда скоро срећан био. Волео сам твоју лијепу комшиницу свом душом, а нисам ништа питао. Нисам упоређивао себе и њу, нисам видео провалију која нас раздваја, ништа ја нисам опазио, само сам тада био у неком слатком заносу. Јамачно да се доцније што више разочарам.

А кад је неђеља опета дошла, ја сам отишао њој.

Нисам могао од другова с њом ништа разговарати, само јој дадох киту цвијећа и пришапнух:

— Сјутра пред вече буди сама на вратима!

Она ми даде једно гонце и одговори тихо:

— Хоћу.

И сјутра у то одређено вријеме шапћали смо на канату. Ја се хтједох с њом руковати, али она трже руку.

— Шта ти је? Што се бојиш? рекох.

— Не бојим се него не ваља.

— Шта не ваља?

— Па руковати се с момком!...

— Иђи не будали!... рекох и шћедох је ухватити, али се онда одмаче.

Чудновато ти је, је ли? Хеј, море, не знаш ти то... Ниси још ћасао, ашиковао.

Али већ тога дана почех се нешто борити. Прво ми даде повода она па онда њезина мати.

— А ти учиш за доктора?

Ја се насмијах и рекох:

— Јес', јес'..

У Мостару држе, да свак учи за доктора, ко гоћ оде на школе.

— Их — за доктора! рече она чудећи се.

Мени у први би смијешно то њезино чуђење, али јој послије наставих:

— Да, душо за доктора; за доктора права. . .

— Права? Шта је то доктор права? запита она.

— Адвокат.

— Аха, адвокат! Знам, знам.

— Јес'. Видиш, душо, наш народ пропада, њему нема помоћи без праве, поштене интелигенције.

— Ин. . . те!

— То су научно школовани људи, прекинух је. Па ти му људи морају помоћи. . .

И ја сам јој још говорио, али ме она сирота није разумијела. Запиткивала ме за свашто и ја сам јој стрпљиво тумачио.

Ал', како је онда лијепа била! Зажарила се у образима па ме мило гледа! Ја на све заборавих и упитах је тихо:

— Би ли, душо, моја била?

Она баш хтједе нешто одговорити — кад ето ти њ зине матере. Зачуди се кад нас виђе и опазих како њу пресијече очима. Она сирота обори главу. . . Али њој ништа не рече, него ће мени:

— А тако ти живога Бога што ти је, што долазиш 'вамо.

Ја се убезекнух кад то чух и рекох чисто увријеђен:

— Зашто?

— Па тако! Окани се ти ове дјевојке, није она за тебе. Ти си школар. Твоје је на дугу штапу. Него баш, ако имаш што озбиљно, кажи, а ако немаш — онда не долази. Губи дјевојка нâм.

Те ме просте ријечи у срце такнуше.

Ја нисам знао шта ћу да одговорим. Најмилије ми је било да куд гоћ оде. Ја употребих шалу:

— Ено те зову комшинице.

А она заврти главом, насмеја се и рече:

— Добро, добро! . .

Тада сам се био збунио. . Не знам шта ћу. . . и пошто сам шутећи мало код ње стојао пружих јој руку и рекох —

збогом. На моје чудо она ми даде руку. Дрхтала је. Затим ме плашљиво упита:

— Чу ли шта мајка рече?

У тај час је дивно изгледала.

Мене срце занесе и ја је привукох себи.

— Мајка не зна ништа... Ја те волим! Ја сам твој!

И брзо је пољубих...

Она цикну, отрже се и побјеже.

Ја јој викнух збогом и одох.

Дома сам о свему мислио и дома сам се преобразио.

— Право јој има мати?...

И ту ми паде, друже, на памет, шта смо ја и ти разговарали:

— И пошљедњу кап крви даћемо за народ свој! За њ ће мо се борити, помоћи ћемо му; радом и науком, дигнућемо наш народ... Сјећаш ли се?

Мени то паде на памет.

— Науком... прошапћах и чисто угледах пред собом дугачак пут, којим треба да иђем.

А у исти мах пред очима ми је лебдела лијепа слика. Ја сам је у очима грлио и љубио.

Па ипак, што сам више гледао и размишљао о тој слици, ја сам све више хладнио и ако ми је све љепша бивала.

Много сам се борио и кад сам легао, сан ми није за дуго на очима дошао. Мислио сам у себи: да ли да сјутра опет одем?...

И сјутра је дан прошао, а ја нисам отишао.

Међу тим, зима стаде стезати и ја отпутујем на југ — у Италију. Отуда сам ти нешто писао. Описивао сам ти дивне предјеле, описивао своје живљење, описивао музеје и у опште све што ме је интересовало, а ни једне ти ријечи не споменух о лијепој твојој комшиници. Можеш сам мислити зашто. Ја сам је онда још волио, још љубио; јако љубио.

Кад сам сједио у парку напуљском у хладу крај лимунова и наранаца, моје су мисли летеле овамо на Неретву и тражиле спромашну кућицу. А тад ми је било, кô да ми се и Хум и

Столац*) на срце навалио. Из мисли би ме тргло обично какво црнпурасто, кудраво Талијанче, нудећи ме цвијећем, да купим. . .

Кад сам био у музеју римском и дивио се вјештини, мислио сам: да ми је њу нешто довести овамо и показати оне слике и кипове! . . . Би ли она тада уживала?

Ја нисам шћео сам себи одговарати на то питање, али сам се јако радовао што сам у Италији а не у Мостару — и ако ми је врло тешко било.

Кад сам се око Ускрса вратио кући, ја сам већ миран био и није ми никад пало на памет да отварам своје сандуче и гледам цвијеће, што ми га је она дала! Ја сам се ње радо сјећао, али се никада не наканих, да прођем поред њених врата. Кад би ме случајно пут на ону страну нанио, ја бих обишао.

И живот опет поче старијем током. Беспосличење ми поста досадно. Тужно сам посматрао даље како наш свијет плови у незнању, како Неретва бучи; убоги кућерци како се тужно ослањају један на други, а по пећинама још живе људи. . .

И једна нећеља дође У цркви сам био и ја и сви моји другови. Кад се служба свршила, стадосмо мало пред црквом. Најпосле ја рекох да иђемо.

— Стани мало, са' ће сватови — рече Милан.

— Какви сватови?

— Кô бајаги не знаш!

— Не знам, душе ми!

А он ће смијући се:

— Па . . . и пришапће ми: твоје драгане! Твоје слачајше Данице? Да - - ни - - це!

Ја се тргох,

— Збиља баш њезини?

— Баш?

И таман он у ријечи, а одонуд ето сватова. Ја стадох иза другова тако, да ме она не може виђети.

Лијепа је била. Само нешто мало блиједа, али за то пуначка, здрава, једра. Оне пуне груди чисто ти мамe поглед на се, а оне лијепе црне очи и слатки, стидљиви поглед чисто ти памет помућује. . . . Учинило ми се кô да задршћах, а у прсима кô да чекићи кују.

*) Брда око Мостара.

Милан ме подругљиво погледа и мане непримјетно главом на њу, ко да ми вели: «Види, види!»

А ја прошапћах:

— Па нека!...

И тако то прође. Ко зна, сјети ли се она мене кад гођ? И ако се сјети куне ли ме, шта ли?

Нека, нека!... Нека ме она куне и проклиње, ја њој не могу никад ништа рђаво помислити. Њој — мојој лијепој дивљој ружици!...

У Мостару 1894.

Јефтан Р. Шантић

ЈЕДАН ЛЕП ПРИМЕР

Поводом књиге Aus dem Leben König Karl's von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. I Band. Stuttgart 1894. 8⁰ I—XLII. 379. (Из живота румунскога краља Карола. Записи очевица).

У Штутгарту је пре краткога времена, у наклади Котине књижаре, изишла под горњим насловом књига врло занимљива по важности догађаја које износи. Непознати писац, под скромним именом «очевица» који само објављује што је кад и кад записивао, износи ту важне догађаје из најновије румунске историје, а поред њих и доста докумената који осветљују догађаје и ван Румуније. Записи почињу од 10. маја 1866. када је изабрани кнез Карол дошао у Румунију и настављају се до 26. августа[1]) 1869., када је млади румунски владалац први пут, после више од три године вреднога и успешнога делања, отишао из Румуније ради виђења са својом породицом, којој је он врло често тај долазак обећавао, али га ипак непрестано одлагао због *државних послова* који му беху пречи и важнији од виђења са својом породицом.

Већ ова једна црта нарави младога владаоца привлачи одмах читаочеву пажњу на све догађаје у којима он ради. Примери истинске преданости своједму задатку и озбиљнога вршења своје дужности увек су привлачни и увек освајају пријатељска расположења. У доба кад долази у Румунију да прими дужности коју му поверава народно гласање, кнез Карол је млад човек од 27 година; у родитељској кући од које се одвојио

[1]) Датуми су сви по нашем календару. У књизи су увек означавани и по нашем и по новом.

као Немац и држављанин али не као син и брат дешавају се догађаји срећни и несрећни, радости и жалости; отац који већ залази у старост поболева; мати тугује не само за њим који је далеко али у животу, него тугује без пребола за другим сином, његовим млађим братом који у Пруско-Аустријском рату добија три зрна и умире од рана; сестра оставља родитељску кућу испраћена радосно у нову постојбину куда иде мужу; у самом питању о његовој женидби њему се поручује да је то врло тешко наћи прилику него да мора сам доћи[1]) — и поред свега тога он за више од три године само непрестано чезне за својима, живо у осећању прати све што се код њих догађа, на многе њихове позиве једнако обећава да ће доћи кад му само послови допусте, али не долази зато што послови не допуштају. Његова су извињења увек: «имам посла», «све залуду, посао не да доћи» — извињења врло кратка зато што извинитељ сматра овакав навод као једну од оних простих основних истина које је доста само казати, и које није потребно ничим потврђивати и објашњивати, онако исто на прилику као што нико неће тражити да се потврђује да је здравље заиста добро. Кад овако о државним пословима и својим дужностима мисли онај који је држави глава и старешина, онда се читаоцу сама од себе намеће помисао, да ту ни државне слуге не могу олако гледати на послове и дужности.

Та преданост послу, озбиљно вршење дужности, савлађивање сваке личне побуде зарад високих задатака, тај једном речју *леп пример*, јесте управо најзанимљивије из доста обилатога градива које је скупљено у овој књизи.

И ради лепога примера и ради многе поуке у питањима која су за савремени политички живот врло важна мислимо да неће читаоцима «Дела» бити без користи, ако их бар у неколико упознамо с овом књигом Примери се радо читају чак и онда кад су сумњиве истинитости, кад су нарочито смишљени и удешени; колико више има интереса кад се зна да су лепа и примерна дела о којима се чита доиста истинита и поред тога још савремена? А да је корисно загледати у један део политичке историје наших суседа који скоро једну судбину с нама имају, о том не треба ни разлагати. У овом погледу

[1]) Писмо Фридриха Вилхелма (доцније цара немачког). в. пом. књ. стр. 295.

корист је толико већа што нам овај занимљиви дневник даје врло драгоцених података и за унутрашње и за иностране послове суседне румунске државе.

Сама је књига, као што већ рекосмо, дневник («записи очевица»), и услед тога она има, поред одличне стране што нам сваки догађај износи у његовој потпуној живости и непосредности, и једну приличну ману, што је излагање без система, јер иде онако како су догађаји у времену постајали, а на жалост овој неизбежној већ мани свакога дневника писац се није сетио да дâ помоћ и накнаду у добро израђеном регистру. С тога ми при нашем излагању нећемо ићи оним редом који је у књизи, него ћемо издвајати поједине догађаје у свези, додајући где је потребно и пространија објашњења зарад оних наших читалаца којима политична историја овога времена може бити непозната.

Што се тиче питања о писцу, и ако нас не мучи радозналост опет ћемо рећи две три. Писац се није потписао, а поред тога ни иначе не даје маха да се можемо домислити ко би он био. То му је и с те стране олакшано што је цела књига само ређање појединих догађаја по датумима и што се скоро свуда избегава свака субјективна оцена, те се сама пишчева личност не може ближе одредити. Али и ако је то све тако, опет с друге стране сама садржина изнесених ствари, изворни службени документи за које могу знати само државници који воде политику, па поред тога још и приватна писма од разних владалаца, што све може бити непознато и самим државницима, наводе одмах на мисао да ова књига не би могла имати оваку садржину, кад сам Краљ не би допустио да се писац послужи његовом архивом. Осим тога имамо и једно место (једно једино у целој књизи) где писац нешто о себи казује. То је у предговору књиге у одељку I који има наслов «младост краља Карола». Писац ту каже да он познаје румунскога краља од младости, да га је кроз дуги низ година могао пажљиво («mit beobachtendem Auge») посматрати, и да га је последњи пут видео кад је краљу било педесет година (т.ј. 1889.). Спрам тога «очевидац» писац био би по свој прилици краљев васпитач, али његово би у књизи било само предговор и редакција, а сама садржина морала би бити, што се тиче избора градива,

дело самога Краља, ако не у свему, а оно извесно у избору многих важних докумената који су овде објављени. А кад већ тај део књиге не би могао бити без Краљева знања и одобрења, онда је несумњиво да је исто одобрење требало и за све остало. И онда ово наше задржавање код питања о писцу прелази круг обичне радозналости, и доноси нам један врло важан закључак, то јест да за све мисли које у књизи налазимо о уставности и поштовању народних права јемчи и ауторитет једнога краља, као и да исти тај краљевски ауторитет засведочава да се на прилику штампа у Бечу и Пешти радо хоће да послужи тако званим «оцрњивањем», намерним извртањем ствари и лагањем.

Није мислимо ни мало на одмет узети на знање ову околност.

А изнесавши претпоставку да је можда васпитач краља Карола писац — редактор — ове књиге, потребно је да поменемо и једну реч тога васпитача која одлично карактерише и њега и његовога високога ученика. На страни XVII предговора вели се «ученик је топло прихватио демократску реч својега васпитача: *да му се ваља својски потрудити, да би му човечанство опростило што је рођен као кнежевић*».

I.

Писац излаже врло укратко румунске прилике пре доласка Краља Карола.

И ако немамо намеру задржавати се нарочито на историји суседне пријатељске државе, опет мислимо да је потребно бар у најглавнијим цртама представити важније догађаје њене, и тиме ћемо отпочети, пуштајући самога писца.

Положај Влашке и Молдавске сачувао је ове државе од потпунога османлијскога притиска. Турци ни у Влашкој ни у Молдавској *нису имали мошеја нити имања.* Тако се и поред капитулација одржало увек нешто државнога живота, и ако су Турци по вољи намештали и скидали владаоце у Букурешту и Јашу. Обе су земље још понајвише страдале од грчкога фанаријотства.[1]) У XVIII веку почињу Руси узимати у заштиту Влашку и Молдавску, и од 1768. до 1854. ове земље издржа-

[1]) До 1822. изређало се за један век 36 фанариjота кнежева. После те године кнежеви су из домаћих породица.

вају шест окупација руских и поновних Турских освојења. Писац сматра да је руска помоћ увек «само у властитом руском интересу» и наводи писмо Катарине Јосифу II (1782), из кога би излазило да Русија мисли од Влашке и Молдавске начинити секундогенитуру и своју предстражу противу Турака. «А и у овом веку (1834) Русија је била вољна помоћи сједињењу Влашке и Молдавске, кад би и ове земље и друге Велике Силе пристале на владаоца из царске руске породице« (стр. XXXIX). Како то није било — наставља писац — то је и Русија одлагала своје намере и задовољавала се само да као покровитељ дунавских кнежевина «спречи буђење народнога духа» у њима. «Порта, с друге стране, није у свом државничком предвиђању никад ишла даље изван да само одржава стање које постоји. Најзад Аустрија, трећи сусед дунавских кнежевина, колебаше се између пожуде да присвојењем Влашке и Молдавске заузме дунавска ушћа и незгоде да умножавањем својих румунских поданика не ојача још више овај немирни елеменат који се не да никако претопити; с тога је она још више него и Русија попреко гледала како се ове земље унутрашње развијају. Тако се чинило да ће противност завидљивих суседа за свагда одржати тешко и јадно стање ових земаља, и ако оне све живље желе доћи до јединства и до напретка». (Стр. L).

У том стиже фебруарска револуција (1848.). Њени валови захватише чак и Румунију. У Букурешту се склопи Кнежевско Намесништво као привремена влада, и одмах се декретова уставна уредба, слобода штампе, укидање работе и благородства. Али већ у септембру 1848. Руси и Турци повратише пређашње стање, и «господари» (кнежеви) дунавских кнежевина бише тако ограничени, да без пристанка руског и турског комесара ништа нису могли радити.

После Кримскога Рата — ми једнако настављамо писчево излагање — преста руско покровитељство, али сад дође француско које за земљу не беше ништа боље, јер се морало у свему слушати оно што хоће Наполеон, који жељаше од «латинскога братског народа» начинити једну област Француске, да би се на тај начин могао мешати у источне прилике; у Румунији се све удеси по француском угледу, и кнез Куза беше врло услужан Наполеону који му је и помогао да се окнежи над уједињеним кнежевинама.

Године 1857. састаде се у Букурешту међународна комисија, да прими закључке влашког и молдавског «дивана» (скупштине) које Порта беше нарочито сазвала. Дивани су требали решити како да се уреде обе кнежевине. Дивани донесоше једногласан закључак : *да се обе кнежевине уједине у независну неутралну државу, да се влада по Уставу, и да владалац буде наследан и из које од европских владалачких породица.* На тај закључак не пристадоше ни Порта ни Велике Силе, на против конференција у Паризу реши да свака кнежевина и од сада бира себи кнеза који не сме бити туђинац и кога увек Султан тек има да потврди.

При свем том мисао о народном јединству већ беше довољно јака, и 1859. обе скупштине изабраше истога кнеза, пуковника Александра Кузу. Тако се оствари бар један део програма, *лични савез,* а кнез Куза мораде дати писмену обавезу да ће уступити, ако се доцније успе остварити и *стварни савез* с владаоцем из које европске владалачке породице.

По савету Великих Сила Порта потврди новога кнеза, али да би и с једне и с друге стране било погодно она употреби том приликом једну дипломатску дубару, и посла кнезу два фермана, један за Влашку други за Молдавску. Тако се јединство и признаде и не признаде у први мах, и тек доцније, 1861., кнез изради (с француском помоћу) накнадно признање уједињења.

О кнезу Кузи писац говори с много штедње и као да се нарочито стара да мање куди а више да пријатељски истиче оно што је добро у његовом раду. Спрам познатих факата, није тешко и у овом гледишту на претходника садашњега владаоца Румуније наћи потврде мишљењу које смо већ изнели, мишљењу то јест, да књига о којој говоримо није пуштена на јавност без претечне високе цензуре

У опште је овај владалац, — наставља писац — чији приватан живот није био за поштовање, у јавном свом раду руководио се патриотизмом и желео повести своју државу путем напретка. Али Румунија је била привредно врло слаба, и у њој беше још доста елемената који се противљаху уједињењу, те с тога не беше «зрела» за парламентарну владавину ; реформе које предузеше кнез и скупштина не могоше још донети бла-

годати. Кнез се виде принуђен да државним ударом уништи дотадашњи изборни закон, Порта даде свој пристанак на то, па и сам народ, пошто је био довољно «обрађен», одобри овај посао. Добивши на овај начин лакшу могућност за рад, кнез изведе неколико врло потребних и изврсних реформа, али не успе повратити равнотежу у државном буџету; финанцијска и економска невоља оста као што је и била, против многих мера озлоједише се редови који сматраху да су оштећени, а уза све то дођоше и многи скандали, којима је повод био у кнежевој великој лакомислености. Тако он не успе засновати јаче своју владавину, и завера се склопи против њега по целој земљи, те ноћу 10. и 11. фебруара 1866. оружан упад у двор примора га да уступи. Он одмах оде из земље, а у Букурешту се састави кнежевско намесништво.

Скупштина предузе одмах избор кнеза, и кад најпре изабрани гроф фландријски (брат белгијскога краља) по савету Наполеоновом одби избор, онда румунски изасланици, испитавши најпре расположење у Паризу, изнесоше кандидатуру Карла Хохенцолернскога (другога сина Карла Антона, пређ. кнеза Хохенцолерн-Сигмарингена), који би изабран плебисцитом народним, и који већ 10. маја стиже у Румунију. —

Писац је као што се види и у овако кратком помену историјских догађаја одлучно стао на гледиште независности и права румунскога народа. И тому гледишту ми можемо само похвално одобравати. И ако се и данас још у европском међународном праву равнодушно трпи гажење права народних, опет све више крчи пута мисао да сваки народ у Европи — *бар у Европи* да речемо не одајући се идеализму — не само да треба да дође до своје самосталности, него да је у потпуном остварењу те природне тежње баш и најбоља погодба да Европа буде поштеђена од ратова и да се напретку свакога њеног народа уклоне тешке сметње. Али одајући признања пишчевом гледишту, ми морамо одмах додати да не увиђамо и не разумемо зашто он и Русију ставља у ред оних који су спречавали да румунски народ дође сав до своје самосталности. Са свим на против може се тврдити, да је поред властитога труда румунскога народа само још руска помоћ помогла да он дође до своје самосталности. Руско «покровитељство» треба схватити према ондашњем вре-

мену, и нарочито према капитулацијама, па да се одмах увиди како тај факат не само што не значи сметњу напретку румунскога народа, него је он баш први и велики корак у том напретку. Колико би нпр. свако „покровитељство" било невоља слободноме народу који би под њега потпао, толико је оно на против право свитање народу који турску непосредну власт замењује турско - руским покровитељством. Писмо Катарине, које писац помиње, такође нема у себи, узевши на ум оно време, ничега опасног за румунски народ. Ми се нећемо задржавати на испитивању самога факта, него ћемо претпоставити да је он чак и био остварен, и онда ћемо питати: да ли би за румунски народ била невоља или не, да је он још пре више од сто година добио рускога владаоца, да је то јест још тада добио куд и камо срећнији положај од нпр. Босне и Херцеговине које данас стоје под владом аустро-угарскога чиновника? Одговор је на ово питање врло лак. Међу тим, руски „план" у ствари постоји само у том што се наводи једно писмо, док на делу, у живој историји, видимо да Русија узима под своје покровитељство румунски народ још од 1774. (Мир Кучук-Кајнарџиски) а нарочито од 1829. (Једренски Мир), док Аустрија, на три године после наведенога писма, отима Буковину и држи је једнако. Услуге и помоћи које је руска држава, многим и тешким жртвама у толико ратова, учинила малим хришћанским народима и сувише су очевидне, и ни најмање се не могу смањити тиме што је обично свака руска помоћ била праћена сумњичењем да то Русија све чини зарад неких својих планова. Занимљиво је да су сумњичења та баш највише била стварана и подржавана од стране оних који ни једнога талира не би прежалили на корист оних народа којима је Русија помогла да се бар колико дигну на своје ноге. По томе се најбоље и види колико су сва ова сумњичења оправдана. То је као кад би сад аустро-угарски политичари саветовали Србима у Босни и Херцеговини или Румунима у Ердељу и Буковини да се добро чувају руских «планова», јер их може постићи та опасност да им се *садашње* стање некад замени руским покровитељством.

Ми учинисмо ове напомене и исправке пишчевих погледа баш нарочито с тога што признајемо писцу приличну непристрасност, па не могосмо без приговора оставити оно место

које је код њега, можда и без много премишљања и без нарочите намере, написано у духу већине немачких писаца о Русији. Под утицајем систематског извртања факата често пута може човек и примити за истину оно што је далеко од истине, то јест може поверовати да баш има неких са свим саможивих руских планова у том факту што је Русија помогла да постану и да напредују Румунија, Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска. Русија је, међу тим, за ове мале државе велика и стална помоћ не само кад она непосредно за њих ради, него и онда кад она сама ништа не ради за њих. Било је доста и таких случајева да су појединима од ових земаља и друге Велике Силе, на прилику Енглеска и Француска, указивале помоћ Али то је увек било или зато што су имале потребе да засведоче своје пријатељство и учине добре услуге Русији, или што су налазиле користи да предупреде да овим земљама не дође помоћ од саме Русије.

Враћајући се опет румунским приликама можемо одмах у потврду горњим речима навести да је и Наполеонова помоћ, указана Румунији 1859. и 1861. у питању признања, дошла отуда што је он ускоро после кримскога рата, ради своје политике противу Аустрије (у Италији) тражио руско пријатељство и ишао у источним стварима сложно с Александром II, с којим је утврдио пријатељство на састанку у Штутгарту (1857.)[1])

Да бисмо боље познали стање у Румунији непосредно пред долазак кнеза Карола потребно је још нешто мало црта додати оној краткој слици коју је писац дао о владавини кнеза Кузе. То ће помоћи да се разуме колико су у Румунији морали живо желети владаоца који више гледа на своје владалачке дужности него на своје личне прохтеве и провођења.

Владавина кнеза Кузе трајала је нешто више од седам година и завршена је као што се зна насилним изнуђајем његове оставке. Међу тим не може се порећи да је та владавина почела у врло повољним околностима. Одушевљење народа који се отима да заузме своје место у свету извело је пуковника Кузу на владалачки престо најпре Молдавске па после неколико дана и Влашке. Владалац је на тај начин био израз живога одушевљења народнога, и примивши се те високе дуж-

---

[1]) види Histoire diplom. A. Debidour. II. 172.

ности он је имао бити први, најревноснији, најоданији извршитељ воље свога народа који је тако јасно показао да хоће нов ред ствари. Али за несрећу румунскога народа овај главни чувар његове заставе није био човек способан да се сав преда тешкому владалачком задатку и да у вршењу дужности нађе своје највише задовољство. Он је сматрао да се може и стајати на висини и опет намиривати сваки (и свакојаки) лични прохтев. Међу тим што се ради *на висини* то се увек *види*, и увек се осећа кад није добро, баш ако се и не може увек исказати одмах.

Навешћемо овде нека места из биографије кнеза Кузе у великој Енциклопедији француској.

Пошто је наведено о његовом избору за кнеза обеју држава, наставља се овако: „По несрећи кнез Александар Јован I (Куза) не беше дорастао за ове две круне у оно доба кад је требало тако многих реформама администрацији ових одавно одвојених држава. За кратко време он показа да врло мало поштује и Устав на који се заклео, и скупштинска права и права министара које он жељаше само услужне њему лично и само одговорне спрам њега лично . . . Министарства су падала једно за другим, једно што не мења закон о штампи како би он хтео, друго услужније ишчезава пре скупштине пошто је учинило услуге, треће може владати само кад противуставно одлаже скупштину, итд. . . . Кнез је поредом доводио на управу све партије, надајући се да ће он бити господар ситуације кад се сви политички људи истроше . . . Од 1860. године буџет се није подносио скупштини нити је пред њу изношен завршни рачун. Кад 1863. Скупштина у таким приликама не хте решити буџет прихода (порез), онда је кнез распусти, и својим указом реши буџет . . .“

У важном питању о аграрном закону дође се до државнога удара. Скупштина је већ била у мучном расположењу зато што кнез одлагаше с потврдом неколиких решених закона. У таким приликама дође пред скупштину питање о том колико да се ослобођеним сељацима да земље у својину. Скупштина није била сложна у том питању: левица захтеваше да се сваком сељаку да пет *погона* (три хектара), а бојари, велики сопственици, хтедоше да се дâ само два и по погона. Скупштина учини погрешку што за неко време одложи ово важно питање које

је једино подвајало већину. Кнез Куза употреби ово одлагање да агитује противу скупштине, и његови агенти трубљаху да се само он стара за сиромашни свет. Влада изненадно поднесе скупштини предлог који тражаше већу меру. Међу тим док су једни агенти по народу ширили агитацију да се о народу стара само кнез а не скупштина: дотле кнез преко других агената утицаше на скупштину да она одбаци поднесени предлог. Скупштинари доиста падоше у ове замке, и скоро једногласно одбише предлог, наведавши за разлог да неће о предлогу већати док се не састави министарство из већине. На то сад кнез одговори распуштањем скупштине, и војници истераше посланике из дворане (мај 1864.) ... „У новом статуту који кнез објави (и за њега доби потврду од народнога плебисцита) била је одредба да о буџету може решити сам кнез, ако би га скупштина одбила. ... Ова владавина постајаше све више мрска. Кнез сам декретује законе, даје пенсије, уступа железничке концесије и набавке за војску. Финанције су у ужасном стању. Дворски љубимци и љубимице владају, заповедају министрима и расипају народни новац на провађања".[1])

Код оваке методе владања јасно је већ да народу мора бити зло, али чудновато је ако оваки «управљачи» не увиђају да и њима за дуго не може бити добро.

Да видимо другу, са свим другачију, методу владања

II.

Ми смо већ напред поменули да кнез Карол за више од три године није могао наћи времена да се види са својом породицом. За све то време он је у непрекидном раду, («...од раног јутра до вечера непрестано сам у послу. Принуђавају ме да сваке недеље идем у лов, да бих се кретао" (с. 236.) Он одмах почиње путовати по земљи и за кратко време обиђе и позна више крајева и места Влашке и Молдавске него и један владалац пре њега, (стр. 297). Поред рада на организацији војске, коју предузима од првога дана и не напушта скоро ни часа, поред врло многих аудијенција, путовања и прегледања разних завода, он марљиво одржава преписку (нарочито с оцем и пруским краљевићем Фридрихом Вилхелмом), учи политичку економију

[1]) Grande Encyclopédie. Чланак Couza.

(«...али чешће ми је време врло брзо пролазило у силним пословима које сам имао. Дао сам се озбиљно на проучавање политичне економије.» стр. 253), савлађује румунски језик тако брзо да на дан прве годишњице, 10. маја 1867. на свечаном примању у двору говори прву јавну реч на румунском (с. 199.).

Овај владалац је као личност уредан и тачан. «Можда му је од угледа на деду дошла и она тако изванредна тачност да личи на живи часовник» (с. XV.) «Још као дечак почео водити дневник, и у њега записивао температуру свакога дана.» «Топографију своје земље зна боље од којега му драго Румуна. На Синаји познато му је свако од високих древета.» (с. XVII) «Распоред дана држи најтачније: рано у јутру јахање, за тим пише писма, после тога долазе послови с министрима После ручка (у подне) обично даје аудијенције, после тога прегледа какав државни завод или коју престоничку школу.» (с. 83.) «Његова соба-радионица тако је уређена да личи на машину која прерађује сировине. Он је сам уредио свој архив, и при којем год обрту у разговору зна одмах наћи писмо или акт који се тога тиче. Његово прилежање је гвоздено, а живот *чедан* и уредан» (писмо Бамберга у јуну 1869. стр. 360.)

«9. декембар (1866). Кнез изненадно посећује апелациони суд, и тамо не нађе никога. Услед тога наредио, да се заведу књиге у које ће сваки судија записивати свој долазак. — При посети појединих министарстава уверава се да много оскудева тачност.» (с. 163.)

«26. август (1868). У касарни Малмезон букнуо пожар. Велика је опасност за стовариште муниције које је врло близу. На први глас кнез похита на лице места и остаје док не нрође опасност» (с. 289).

На ускрс у јутру. пошто је био на Богомољи «он посећује све касарне и доноси војницима ускршњи поздрав и туца с њима ускршња јаја.» (с. 193.) Међу тим поред најуреднијега похођења православне цркве што чини као владалац, он походи уредно и католичку цркву као католик.

Сваком приликом у честом путовању по земљи обилази он најпре цркве, па касарне, школе, судове, осуђеничке заводе.

Поред тачности и уредности он је обилато издашан. У том погледу вредно је да најпре наведемо једно писмо његовог оца.

у ком се писму налази савет, који чини част и саветодавцу и саветованом.

Карл Антон пише одмах по доласку његова сина у Румунију. 17. јуна 1866: «— — — Твоје време је испуњено послом, и сад можеш видети колико много има да ради један савестан владалац. Дознајем од Гике, да разумнији људи у Румунији желе да се ограничи досадашња претерана раскошност, и да би *ти* требао у том да даш пример. Ова ми се мисао јако допада. Ја ти најживље саветујем, да тако и радиш, **а раскошан да будеш само у доброчинству. . .**» (с. 79.)

Да покупимо неколико примера из којих ће се видети како је овај владалац радио у том погледу.

«13. мај (1866). Скупштина вотира кнезу цивил-листу од сто тисућа дуката (Куза је имао 65000). Али кнез Карол због финанцијске невоље уступа за прву годину четрдесет тисућа, задржавајући право да он овом сумом располаже на јавне цељи.» (с. 62.)

То је било одмах трећи дан по доласку. После два месеца кнез пише оцу: «— — Најгоре је с финанцијама, немамо ни паре, и министарство је зарад одржања равнотеже у буџету морало предузети мере које нам неће прибавити пријатеља: повисити порезе, одбити тридесет од сто од плата и пенсија. Ја сам од моје цивил-листе уступио још дванаест тисућа дуката. Само нас зајам може спасти. — —» (с. 93.)

«14. мај (1867.) Црква св. Антима у Букурешту треба да се брзо оправља. Како буџетом није предвиђено за овај трошак, то кнез даје потребан новац из своје касе.» (с. 200)

«20. јун (1866.) За обновљење разрушене синагоге кнез даје шест тисућа дуката.» (с. 78)

«10. август. За пројектовану зоолошку башту кнез уписује прилога 35900 динара.» (с. 218)

«24. фебруар (1868.) Кнез поново шаље већи прилог у Атину на помоћ пострадалим Крићанима» (с. 251.)

«21. фебруар (1869.) Освећена црква св. Николе. Кнез је овој цркви поклонио већи део унутрашњега намештаја» (с. 338.)

«20. август (1868.) Данас стиже из Париза атлас за румунске школе, за који је кнез дао 30000 динара. Ово је први

атлас на румунском језику, и кнез га је врло радосно дочекао“ (стр. 289.)

„30. новембар (1867.) Кнез био данас у учитељској школи, коју је он и покренуо и у главном подигао. Потрошио је на њу 150000 динара.

„3. март (1867.) Кнез је живо отпочео рад с војском, али на жалост, војници још нису како би он желео. Наручене су две батерије олучених топова код Крупа, за што је кнез позајмио свој новац“. (с. 183.)

У једном писму од априла 1877. пише му отац: „— — Не разумем само како излазиш на крај с новцем пошто си уступио од цивил-листе а осим тога и трошиш доста — што је врло паметно — на милостиње и помоћи, тим пре што мислим да ће бити све поскупило. А и изасланства ти много односе, јер и не сумњам да она иду на рачун твоје касе.“ (с. 190.)

Објашњење за то налази се само у тачној и уредној личности коју смо већ из раније наведених примера познали. Додаћемо овде о том још једну карактеристику краља Карола коју писац наводи у предговору „— — — Он је унео уредност и у трошење. У земљи склоној на раскош као што је Влашка, где као да и сама природа отежава умереност дајући час обилату жетву час гладну годину, често се рђаво тумачила ова краљева љубав за ред. Међу тим нико није даље од порока тврдичења него он, и доброчинство је њему тако у нарави да његова добра дела никад и не личе на милостињу. *Он троши једну петину својих прихода на доброчинства.* — — Кад се један пут о том повео разговор, краљ Карол рече само оволико: *Свето Писмо каже да сваки човек да десети део имања сиромасима, а владалац мора у том погледу чинити више него „сваки човек“*. (стр. XIV.)

Јасно је да ово доброчинство не само потиче од доброте срца, што је наравно прва погодба, него да засведочава још и снажну, крепку вољу и власт над собом која иде дотле да управо даје могућност доброму срцу да чини добро. Познато је из живота да често пута може бити доброте срца, па да опет изостану доброчинства. Шта вреди, што ће се тврдо веровати да би неко помогао кад би имао? А нарочито владаоцима живот врло често доноси прилике кад њихова помоћ не треба да изо-

стане. Како му драго да се мисли о филантропији, јасно је да владаоци у том погледу не могу имати никакве сумње. И заиста за њих је само похвала кад се каже да «уносе уредност у трошење», и да умеју увек распоредити своје приходе тако да могу за сиромахе учинити више него «сваки човек». На против, расипање се више куди код владалаца него код обичних људи. Зато што многима треба њихова помоћ, морају они бити обазриви у начину како ће је чинити. Ми смо баш за то нарочито навели поједине примере помоћи које је чинио кнез Карол, да бисмо истакли његову пажњу у помагању. И доиста овака доброчинства имају вредности не само за друштво и друштвене установе, него и за утврђивање монархијскога начела. Сјајни бакшиши поједу се и попију, а по делима овакога доброчинца, и кад њега не буде на свету, његово ће се име с хвалом помињати.

— СВРШИЋЕ СЕ —

Анд.

МРАВИ

„Природа је у најмањем највећа."

(НАСТАВАК)

IV. Оријентовање.

Оријентовање игра важну улогу у мрављем животу. Од ове моћи зависи често живот појединих мрави̂, а у извесним приликама и опстанак целокупне задруге.

Научари су готово сложни у томе, да се при оријентовању мрави највише служе чулом мириса, а да су очи тек од секундарног значаја. Ово се посматрање и примерима најбоље утврђује.

За много што-шта, што у овом погледу знамо, треба да захвалимо Lubbock-у, који је и у овом правцу учинио многобројна посматрања.

По Romanes-у Lubbock је извршио овај оглед: уз са̂м мравињак метнуо је дашчицу, са које је полазио један трак од артије, рачвајући се на доњем крају у два крака. На овим крацима налазе се две једнаке, стаклене плочице. На једну плочицу Lubbock метне једну гусеницу, а другу плочицу остави празну. Два мрава, изишавши из мравињака, пређу преко дашчице, преко тракова и дођу гусеници. Пошто су то поновили два-три пута, Lubbock промени тракове тако, да трак са мрављим траговима прилепи за празну плочицу. Она два мрава, који знађаху где се гусеница налажаше, никад нису погрешили, да оду својим трагом на празну плочицу, док они мрави, који о томе немађаху искуства, који из мравињака полажаху, удараху вазда траком, којим су пре њих њихови другови пролазили. Од 150 таквих мрави, само је 20 погодило пут гусеници, а 130 одлазило је свагда најпре на празну плочицу.

Из овога се јасно види, да је чуло мириса прави путовођа мрављи, а да очи, уз искуство, могу само кад-кад помоћи и то на веома кратком, блиском одстојању. На даљем одстајању су очи готово без великог значаја за оријентоваље, што се опет лепо види из овога Lubbock-овог огледа.

На самом мравињаку Lub. убоде писаљку, а на њезин врх метне једну гусеницу. Чим угледа једнога мрава, он га узме, обележи и метне на гусеницу. Пошто је мрав, два-три пут долазио гусеници и одлазио мравињаку, Lubbock премести писаљку онда, кад је мрав био у мравињаку. Вративши се својим трагом, мрав не нађе ни писаљке ни гусенице. Тумарајући тамо амо најпосле нађе писаљку, и ако је она била близу свога пређашњега места. Ово је очити доказ, да су очи од незнатне вредности при оријентовању.

Доиста, чуло мириса у мрави је веома развијено. Lespès вели, да је довољно само неколико тренутака подржати руку на мравињаку, или као што вели Forel, треба превући само прстом преко пута, којим мрави иду, па да се изазове читава узбуна. Чим дође први мрав на то исто место, он стаје, опружа пипке, рекао би човек, као да испитује, е да ли ту нема какве озбиљне опасности. То исто чини други, трећи, четврти и још многи и многи. Тек после неког времена, пошто се нађе који куражнији мрав, или какав мрав са тупљим чулом мириса, те пређе преко тога места, онда и остали прелазе, увиђајући, да ту нема никакве опасности. Büchner наводи један пример, где су мрави по мирису нашли мед који је био знатно удаљен од њих.

Искуство такође игра важну улогу при оријентовању. И у овом се правцу нарочито истичу огледи Lubbock-ови.

Мрави се беху навикли, да прелазе преко једне шипке, ка месту, где им беше у изобиљу хране. Изабравши моменат, кад на шипци беше један мрав, Lubbock окрене шипку за 180 степени, дакле тако, да мрав беше окренут у противном правцу од места, коме се беше упутио. Али, вели Lubbock, и мрав се обично окрене за 180 степени тако, да опет иде право храни.

То исто показује и овај оглед. Lubbock пробуши две рупе на једној повећој кутији, па је тако намести, да су мрави кроз једну рупу улазили, а кроз другу рупу излазили храни. Кутија се је могла окретати око своје вертикалне осовине. Кад би у

кутији био који мрав, Lubbock ју је полако окретао, само да би пореметио правац мраву. Али кад год је отворио кутију, видео је, да се мрав сам поправљао, крећући се у противном правцу тако, да је непрестано одржавао правац, који право храни вођаше.

V. Занимања мрављa.

Према начину свога живота, разне врсте мрављe добила су разна имена. Тако имамо: мрави ловаца, жетелаца, сточара, земљорадника ит.д.

a). *Мрави ловци.*

Ови су мрави прави бескућници; они немају никад својих сталних станова. Привремена њихова склоништа су под камењем, у шупљем дрвећу или у испуцаном стењу. Они непрестано путују. Дуге колоне ових мрави путују носећи собом све што имају. У средини колоне су они мрави, што носе ларве, чауре и оболеле своје другове. Поред колоне иду војници или официри, који се од својих другова разликују већом главом, снажнијим и шиљастијим вилицама, које су им у исто време и једино убојно оружје. Они не носе ништа; они се брину о реду у колони, они се брину о сигурности целокупне задруге.

Чим нађу на какав предео, где за њих има у изобиљу хране, онда колона стаје. Све што је живо нападају; све се од њих боји и бежи. По казивању урођеника, сам змијски цар страхује од ових ситних али истрајних животињица. Кад и сâм нађе на богати плен, то пре но што почне да га гута, цар змијски на далеко обиђе и разгледа околину да нема ових мрави, од којих би му пресела част. Нађе ли на њих, он бежи безобзирце остављајући им храну, да би се сâм спасао.

Пошто мрави полижу сокове убијених животиња, онда месо одвлаче у своја склоништа. Кад нађу на кућу, то човеку ништа друго не остаје но да бежи. Мрави све поједу. Једина корист од тога мрављега похода је у томе, што потамане бубашвабе, муве, мишеве, пацове, змије ит.д. Не штеде ни пилеж, па ни крупнију стоку, коју би газда бежећи заборавио.

У време великих тропских киша, они се скупљају у гомилу, градећи клубе, у чијем се центру находе ларве, чауре и слабије индивидуе. Међу собом се чврсто држе ногама, те то клубе

тако плива на води дотле док не доспе на какво суво место где се заустави. При прелазу преко какве уже речице, они се чврсто скопчавају ногама, градећи ланац преко кога, као преко моста, прелази цела задруга. Помоћу оваких ланаца, они се често спуштају са дрвећа на земљу.

б). *Мрави и медљикаре (Мрави-сточари).*

За карактеристику мравље интелигенције, може да послужи и неговање разних животиња по мравињацима. Те су животиње обично инсекти, кад ближи, кад даљи мрављи рођаци. По Leunis-у број ових инсекатских врста већи је од 300, а по Lubbock-у има их и до 580. Те животиње живе или привремено или стално у мравињацима, живе као робље или као «домаће мравље животиње». У реду ових последњих најрадије мрави негују медљикару или ружину ваш (Aphis rosae). Медљикара спада у ред Rhinchota. Својом дугом сисаљком сише сокове разних биљака. На горњој страни трбушној има две танке цевчице, кроз које, с времена на време, пушта кâп по кâп слатког сока — медљике, на коју су мрави веома похлапни. По Huber-у, медљика се створи из сокова, које медљикара посише.

Однос између мрави и медљикара, био је познат још Линеју, јер је он први рекао, да су медљикаре, мравље «краве музаре», али Huber је први детаљније посматрао и описао те односе; он је први приметио, да се читави чопори те мравље стоке, налазе у мравињацима; он је први приметио, да мрави по својој вољи, могу да изазову лучење медљика. О овоме се уверио, посматрајући једнога мрава и чопорић медљикара. Чим је мрав дошао до прве медљикаре, почео је диркати по трбуху, час једним, час другим пипком. По живом кретању мрављем изгледало је, као да се мрав улагује медљикари, само да му пусти коју кап медљике. На велико изненађење Huber-ово, медљикара је задовољила мрава, пустивши две-три капљице медљике, коју је мрав одмах полизао. То је исто учинио и са другом и са трећом медљикаром. Код четврте медљикаре, био је лошије среће. Сва умиљавања, сви напори беху узалудни. Медљикара је, вероватно, раније била испустила своју медљику, те тако није могла да почасти свога закаснелог госта. Код пете медљикаре, надокнадио је све, што је изгубио код четврте

Исти овај оглед, а готово и са истим резултатима, поновио је и Дарвин. Видећи неколико мрави, како чувају дванаестак медљикара, он их раздвоји, рачунајући, да ће медљикаре и саме испустити медљику, кад им се накупи. Очекивање га је преварило. Да би изазвао то лучење, он је длаком голицао медљикару по трбуху онако, као што то раде мрави својим пипцима, али опет није било успеха. Најпосле пусти једнога мрава, који се одмах одаде послу. Чим се је дотакао трбуха које медљикаре, она је одмах, подижући трбух испуштала кап по кап медљике.

Romanes у своме делу (Inteligence des animaux) вели да је Huber први опазио, како мрави купе јаја медљикарина, како их носе у своје мравињаке и како се о њима материнске брину, као и о својим јајима. Напротив, по Varigny-у (Curiosités de l'histoire naturelle) Huber то изречно нигде не тврди. До тога, да мрави купе јаја медљикарина, дошао је опет Lubbock. Он је тачно посматрао медљикарине односе са мравима врсте Lasius flavus. Та Lubbock-ова посматрања, износи Romanes у своме делу. «Мишљах, вели Lubbock, да јаја медљикарина у мравињаку Lasius flavus-а нису ни од које друге врсте медљикарине, но од оне, што живљаше на биљкама у самом мравињаку Изненадих се, кад видех, како се младе медљикаре, чим се изведоше из јаја, упутише излазу из мравињака и како им у томе помагаху и сами мрави. Спречавао сам им излаз, те поред тога, што сам им доносио корења и траве, оне угинуше. 1878 године. покушао сам опет да гајим медљикаре, ради истих огледа, добивши повољније ресултате. Метнуо сам јаја у сам мравињак, а уз њега сандуче са биљкама, које обично у близини мравињака расту. Младе се медљикаре развише у првој четврти месеца марта. Мрави их одмах однеше на биљке у сандучету. Мало доцније приметим, да се медљикаре нахођаху и на лишћу беле раде; вероватно их и ту мрави донеше, јер беху истоветне са оним медљикарама, што беху у мравињаку. На тим су местима медљикаре остале целога лета Октобра месеца снеше јаја, која мрави покупише и однеше у свој мравињак. Ту су их мрави чували до марта месеца, кад се из њих изведоше младе медљикаре, које сад сами мрави преношаху на биљке, чијим се соковима они храњаху". Потврђујући на тај начин

оно, што је и очекивао, Lubbock с правом вели, да све ово показује високу мрављу интелигенцију; да у свима овим радњама предсудну улогу игра сâм разум.

У ред ових интересних посматрања спада и оно посматрање и саопштење, које је Büchner-у саопштио један његов познаник. Тај познаник имађаше две жалосне врбе у својој башти. Једна дивно напредоваше, а друга заостајаше у развићу, јер је сваке године, у добу пупољања, посећиваху хиљаде медљикара. Једне године, почетком марта, нареди те се очисти лепо сваки пупољак. Изгледаше да то поможе, јер дрво живахну и брзо поче да напредује. Али радост домаћинова била је кратка века. У јулу месецу једнога лепог, тихог дана он примети читаву мрављу војску, која се жураше врху ове жалосне врбе. Загледајући ове мраве изближе, изненадио се је, видећи, да сваки мрав носаше по једну медљикару. Више им није сметао и већ крајем јуна, његова врба беше у жалоснијем стању но што игда дотле бејаше. Ово је морало овако и да буде. Врба је била у сред мравље колоније, а беше и једино дрво, згодно за исхрану медљикара. У један два маха, покушавало је да се утамане све медљикаре, али без икакве користи; мрави налажаху и доношаху нове медљике на старо место, на врбу, која беше домаћину тако драга.

Разне мравље врсте, разно држе и негују своје медљикаре. Неки их држе на биљу, што им је у близини мравињака, а неки их држе и у мравињацима, нарочито оне, што су се ту из јаја и развиле.

Медљикарама што живе ван мравињака, мрави одлазе кад кад нарочитим путевима. По Forel-у, мрави граде тамнике, који их воде биљци где су медљикаре. Некад су медљикаре у заклонима, које мрави нарочито за њих граде. По Forel-у, тунели се шире при излазу тако, да у том проширењу бораве медљикаре и један део оне биљке, на којој оне живе. Мрави сакривају своје стадо, како и оно не би било повод крвавим биткама, које се чешће виде међу мравима. Huber-ова посматрања су веома интересна. Büchner наводи, како је Huber нашао земљану лоптицу на стаблу једне млечике. Лопта је била изнутра лепо углачана, како би била што згодније сместиште за оне медљикаре, што у њој становаху. Оздо је на лопти била мала рупица,

кроз коју мрави улажаху и излажаху; величином беше толика, да кроз њу медљикаре не могоше проћи. Huber је посматрао још једну «зграду» мрављу, у којој чувају своје медљикаре. Дрвеће, и већи део стабла боквичиног, беше се сасушило. Медљикаре се тада повукоше на наличје доњег, приземног лишћа. Тада мрави подзидаше влажном земљом све лишће тако, да све ово личаше на једну праву стајицу у којој беху медљикаре. Кров ове стајице било је боквичино лишће.

Слична проматрања наводи и Romanes по Forel-у.

Ван спора је, да се мрави брину не само о медљикарама, но и о њиховим јајима. При сељењу, при бегању, при принудном напуштању мравињака, мрави никад не заборављају на њих, и њих мрави преносе као и своја јаја и чауре. Huber је посматрао једнога мрава, који пренесе с места на место три медљикаре, које беху много веће но он. Код четврте је имао највише муке. Она беше дубоко увукла своју сисаљку, па или не хтеде, или је не могаше да извуче. Мрав ју је диркао својим пипцима, дизао ју је, и шта није радио, само да је натера да извуче сисаљку. Сисаљка се извлачи лагано, како се не би прекинула при наглом извлачењу. Најзад медљикара срећно извуче сисаљку те је мрав радосно однесе њезиним другама и сродницама.

Само у данима тешке невоље, кад наступи велика глад у мравињаку, мрави хоће да поједу чак и своје медљикаре, како то тврди Büchner по Schmard-и. Тако их исто жртвују и ради своје безбедности.

1875. године, Büchner је добио писмо од једног берлинског сликара, у коме му саопштава ову интересну појаву у животу едне мравље задруге. Један фабрикант из Данцига, имађаше у својој башти леп, млад платан, на који се беху навадили мрави са медљикарама. Да би сачувао дрво од ових незваних гостију, баштован намаже стабло катраном, на 1—2 д.м. над земљом. Први мрави покушаше да пређу преко катрана, али су тај покушај скупо и платили — они се залепљаваше за катран, па ту и остадоше. Сад наступа нешто, што износи неоспорну мрављу интелигенцију. Мрави, што долажаху с дрвета за овим несретним залепљеним друговима, не наилажаху више на катран, но се вратише на дрво, покупише неколико медљикара, поза-

лепљиваше их на катран, те тако одмах начинише мост, преко кога безбрижно прелажаху.

Готово све врсте мравље, негују медљикаре. Forel тврди да неки мрави искључиво живе од сока медљикарина. Huber пак додаје, да је једна мравља колонија у толико богатија, у колико више има медљикара.

Из свега се овога види, да су мрави и «сточари», и да им овај назив подесно долази, према начину њихова живота.

Поред медљикара, мрави гаје и друге биљне ваши, као Coccus, Chermes. Свако «стадо» има одвојено склониште. M. Coock је посматрао, једну врсту мрављу (F. subserza) која гаји гусеницу рода Lyccena. Поред ових инсеката, који су од неоспорне вредности за мраве, Romanes тврди, према посматрању разних посматрача, да у мравињацима има инсеката, који служе само на задовољство мравима. Разне врсте гаје и различне инсекте. Moggridg је находио у мравињацима поред мрави, још и неке тврдокрилце, који су припадали роду Colconerae. Ја сам находио у мравињацима Coleoptera из рода Cantharis; најчудноватије ми беше, што ту налажах у знатном броју Oniseus-а.

У Тоскани се често находи у мравињацима једна врста попца (Gryllus myrmecophilus) величине, као пшенично зрно. Њихови су односи у толикој мери пријатељски, да се попац сунча на мравињаку, а у опасности бежи у мравињак, као у најпоузданији заклон. При селидби мрави преносе овога свога незгоднога госта.

Све ово и Lubbock потврђује. Büchner по White-у тврди да око 40 врста тврдокрилаца живе искључиво у мравињацима.

Са своје стране Romanes пориче, да мрави држе ове разне инсекте друштва ради, но да и од њих имају ма какве користи, која још није позната, али свакојако користи, која се може упоредити са коришћу од медљикара

У низу ових набрајања да напоменемо како Büchner износи по Bates-у, да у неким мравињацима живи и један род гуштера (Amphisbenae).

в) *Мрави-барјактари.*

Мрави врсте Oecodoma cepholotes, у околини реке Амазона, имају обичај да скупљају листиће или разне њихове делове.

ради извесних својих потреба. Они преносе то лишће тако, е изгледа да сваки носи над главом барјачић — отуд их називамо мравима барјактарима.

Те мравље експедиције ради скупљања лишћа, износи Romanes по Belt-овим проматрањима.

Најпре изберу дрво, чије им лишће може послужити како ваља, па онда у масама нагрну на њега. Обично сваки мрав са̂м носи осечени комадић у мравињак; ређе се ту врши подела рада у толико, што једни одгризају лишће, а други га купе и носе у мравињак. Пут којим преносе лишће, рашчишћен је; свака је травчица ишчупана; уклоњене су све препреке, које би сметале брзом кретању и лаком преносу. Једном страном иду они мрави, што иду дрвету, а другом страном иду који се враћају мравињаку. Ови последњи дошавши до мравињака, дају лишће другим радницама, који га склањају у мравињак. Ови мрави што примају лишће, никад не излазе из мравињака, сем само онда, кад хоће свежа ваздуха, или кад хоће мало да се поиграју. Веће лишће, преносе некад удруженом снагом.

Bates продужује свој опис даље. Ови су мрави прави чистунци. Њима треба доста свежа ваздуха, те с тога граде многе отворе на мравињаку, кроз које се мравињак вентилише, али тако, да се у мравињаку подржава стална температура. Њихова је дужност да не уносе у мравињак ни сувише влажно ни пресушено лишће, јер само лишће извесне влажности може да послужи извесној сврси, рад којега га и скупљају. Донесе ли се који влажнији листић, они га остављају на улазу, да се мало просуши; покисне ли тај листић, они га више и не уносе. Напротив, кад је жега јака, или кад је мравињак на јакој сунчаној припеци, то они предузимају своје послове по хладовини; из јутра рано, у вече подоцкан или чак ноћу, како им сунчана жега не би сасушила лишће више но што би требало. Лишће у мравињаку сецкају радници. Некад се преваре у избору лишћа, нарочито млади мрави, али се обично погрешка брзо увиђа и исправља.

Кад им се разори мравињак, онда им је прва брига, да уз ларве и чауре, склоне и лишће са храном. При селидби је велика ужурбаност. Довољно је, само неколико пута ударити у мравињак, па да се селидба предузме. Bates прича, да је једном

приликом само једанпут ударио у мравињак, па га је сутра дан нашао свега изрешетаног пролазима с тога да би мрави у случају журне селидбе, могли лакше и брже долазити храни и односити је на поузданије и заклонитије место.

Не само Romanes, но и Büchner износи саопштења неких посматрача. У ред ових посматрача спада доктор Ellendorf de Wiedenbrük, који је посматрао ове мраве у Америци неколико година.

По његову саопштењу, прва је брига ових мрави, да уравне пут до онога дрвета, на коме находе себи лишћа. Хиљадама ових вредних животињица, дању и ноћу, сецка траву, уклања препоне, градећи путић чист, раван, удешен тако, да се њиме путује и лако и брзо. Ако човек из далека погледа овај путић закрчен натовареним мравима, то му изгледа, е види једну велику, зелену змију, што се креће извесним правцем. Ако се на искрченом путу доцније наиђе на какву непредвиђену препону, то ће мрави покушати са свих страна да је обиђу. Ellendorf је, једном приликом, метуо на пут грану, која имађаше у пречнику 2 д. м., улажући је у земљу тако, да се мрави никако нису могли провући испод ње. Неколико мрави покушаше да се провуку али узалуд; прећи преко гране са теретом, беше за мраве апсолутна немогућност. Натоварени мрави придолажаху грани све више и више. Они пак, што се враћаху из мравињака, прелажаху преко гране, па преко леђа својих натоварених другова, упућујући се даље, право дрвету, где им беше лисни мајдан. Натоварени мрави придолажаху све више, и по мишљењу посматрачеву, као да очекиваху неку заповест. После пола часа, посматрач виде, где се мрави својски одадоше прокопавању тамника испод гране. Довршивши тај посао, они наставише после свој пут без икаквих препона.

Ellendorf је проматрао и селидбу ових мрави. Једнога дана он примети збијену колону, што се беше упутила у извесном правцу од мравињака. Сваки ношаше по нешто. Једни ношаху ларве, други чауре, трећи лишће, инсекте ит.д. Живост саме колоне биваше све већа, у колико се Ellendorf приближавао мравињаку. Познаде одмах, да то беше селидба. Наћи нов мравињак, беше му веома лако, идући за колоном. Од старог, главног пута, одвајаше се нов огранак, што вођаше једном уз-

дигнутом месташцу, на коме беше земља свежа, неосушена. Мрави беху направили најпре пут новоме стану и Ellendorf виде и сада неколико, што се занимаху истим послом.

На самом мравињаку владаше велика ужурбаност. Ту беху заступљене занатлије свију заната, који су потребни при подизању какве грађавине. Ту беху зидари, копачи, дрворесци, носачи ит.д. Сваки рађаше свој посао.

Ellendorf у се натураше само питање зашто су мрави оставили свој стари мравињак? Да би решио то питање, он раскопа стари мравињак, чим су га мрави са свим испразнили. На дну његовом он нађе неколико рупа од ходника једнога мрмота, који беше оставио мравињак готово без дна. То је био повод селидби, повод остављању старога мравињака. Ellendorf није могао да посматра грађење новог мравињака, јер је морао да отпутује. По његовоме повратку, после 8 дана, мравињак је био са свим готов.

Износећи у кратко овај интересан обичај мрављи, да напоменем, зашто они ово чине, зашто скупљају лишће? Одговор на ово питање, дао је Bates, проматрајући дуго ове мраве. На влажном лишћу брзо се развија једна главица, којом се мрави хране; лишће дакле посредно служи мравима за храну. Неки мрави купе и само цвеће од неких биљака.

Проматрања и закључке Bates-ове потврђује Müller и Belt, те је на тај начин одостоверена и њихова тачност.

Завршујући са овим интересним животињицама, пређимо сада на мраве жетеоце.

г) *Мрави жетеоци.*

И у нашим крајевима живе мрави, што скупљају разно зрневље за зиму. Скоро сви ти мрави припадају роду Atta, који за сада има близу 20 врста.

Ови многобројни мрави живе у Европи и у Палестини. Romanes износи проматрања многих проматрача, који су до ситница проучили живот ових животињица. У нашем делу светском, ове је мраве проучавао Moggridge, који је својим досадашњим радовима стекао неоспорну вероватност својим саопштењима, која и Romanes наводи.

Од сваког мравињака полази утрвен пут пољу где има жетве. Кад је рад у највећем јеку, тим се путем виде две струје мравље; једни носе зрневље мравињаку, а други иду у поље. У пољу се мрави распрште, тражећи сваки за свој рачун зрнце, којим би доказао својим друговима, да је и он нешто радио, док је био ван мравињака.

Moggridge одмах напомиње, да ови мрави не купе само зрневље, већ и плодове, који су зелени или који су тек у пола зрели. Интересно је, како они откидају те плодове. Пењући се уз биљку, мрави обично пролазе оне плодове који су презрели, па ће тражити оне који су упреловачили. Он их је посматрао како кидају плодове Capsela-e bursa pastoris. Својим вилицама мрав нагриза дршчицу плодову, увија га, вуче, ослањајући се на своје задње ноге, док га не пр кине. Затим силази низ биљку, носећи овај терет и придружује се колони, што путује мравињаку. Колона, коју Moggridge посматраше, била је дуга 25 м.

На овај исти начин, вели Romanes, скупљају мрави чауре са семеном мишјакињиним (Stellaria media) и семење мајчине душице (Thymus serpyllum).

Кад кад заједнички раде два мрава. Један увија плодову петељчицу, а други нагриза на оном месту где је највеће упредање.

Mogg. тврди да су вилице мравље слабачке за кидање, но им свагда упредање притиче у помоћ.

По причању Büchner-ову и Romanes-ову, изгледа да су сви проматрачи сложни у томе, да је подела рада у свих мрава знатно изведена. Кад је пут од поља до мравињака веома дугачак, онда мрави граде уз пут овде-онде привремене житнице; некад метну камење или сува лишћа и привремено смештају зрневље. Између тих житница раде само на то одређени радници; они преносе зрневље од житнице до житнице, док не доспе у сталну житницу у самом мравињаку. Lespès вели, да је виђао по 2—3 привремене житнице на путу. Са поделом рада иде се још и даље. Moggridge прича да је гледао, како једни мрави само кидају плодове па их пуштају доле својим друговима, који су одређени да их носе до мравињака. Па и ови последњи предају зрневље другим мравима у мравињаку, који их смештају у сталне житнице. Ова је подела тим вероватнија, што је

она посматрана и у мрави-барјактара. Да наведем још који пример поделе рада.

Romanes и Büchner наводе по H. Clark-у, да су ови мрави направили тунел испод реке Parahyla-е, која је већа од наше Мораве, само да могу доћи у житницу, што беше на противној обали. Belt прича како су ови мрави покварили брану на јазу, те је вода пре истекла, но што је квар поправљен. Једном приликом се сељаху ови мрави из мравињака у мравињак. Из старог мравињака у нови, вођаше веома стрмен пут. Како би много времена утрошили преносећи низ ону стрмен, све што имађаху, то се они досетише те поделише посао тако, да су уштедели и времена и труда. Једни долажаху и спуштаху низ ону стрмен зрневље, које само падаше доле другим мравима, који га очекиваху и односаху у нов мравињак. О овом сам се и сам уверио. На Пљачкавици више Врања, наиђем једном приликом на једну мрављу колону. Да би им нашао мравињак, упутим се уз колону, те на неколико метара угледам велику хумку мравињакову, хумку, која беше виша од пола метара. На хумци не беше ни једног једитог мрава. Са своја два пријатеља отпочнем раскопавање мравињака, и у колико копах дубље, у толико се све више чуђах, јер и у мравињаку не беше мрави. Беше ми најзад све јасно. Мрави се беху иселили из овога мравињака, однevши собом све што су имали. Да бих сазнао за узрок напуштању овога мравињака, раскопам га са свим, и за чудо, на дну његову наиђем повелики један ходник кртичин или друге неке животиње, чије присуство мравима не беше по вољи. Чудноватост овога случаја је, и његова подударност са оним, што Ellendorf наводи о напуштању мравињака, кога је он раскопавао.

Прва брига, после овога, беше ми, да нађемо нов мравињак. Упутивши се правце којим колона беше отишла, наиђем на нов мравињак, на 30—40 м. од старог. На новом мравињаку беше највећа живост. Хумка његова беше права купа, нижа од пола метра. У опште узевши, нови мравињак беше знатно мањи од старог мравињака. Колона коју сам у први мах срео, видим да је била по зидини оне колоне, која је извршила пренос мрављe имаовине. Раскопам и овај доиста диван мравињак. У средини хумке беше један натруо пањић, који беше прорешетан

већим и мањим ходницима. Време беше дивно, па, вероватно. због тога, мрави беху поизносили чауре у горње катове мравињакове, беху их сместили на горњу површину онога пањића. Како ова задруга беше веома снажна, то и чаура беше на хиљаде. Као и обично, сва пажња и све мравље старање беше управљено на то, да спасу што више чаура. У овом случају сам уживао у једном величанственом призору! Једни мрави пропуштаху чауре озго кроз ходнике у пањићу, а други их доле дочекиваху и односаху у доње катове мравињакове. За неколико тренутака не беше више горе ни једне чауре. Диван пример из кога се види, што може да учини број, слога и енергија.

Ови мрави, које ја посматрах, не припадаху жетеоцима. али ово напоменух с тога, да се види е су се и наводи Ellerdorf-ови и Belt-ови потврдили, и да су, бар за мене, потпуно истинитни и вероватни.

Да наставим даље причања и посматрања Moggridge-ова.

У намери да преварн мрава, он проспе по њихову путу. ситна, бела, порцеланска зрнца, која беху слична зрневљу, што га мрави скупљаху. Доиста се у први мах и преварише. али брзо приметише своју погрешку, те напустише узалудан. некористан посао. Чим који мрав унесе такво зрнце, онда они што су раније увидели ту погрешку износе га на поље. да баци то зрно. и да сâм увиди своју погрешку. После пола часа. беху сва порцеланска зрнца на свом месту.

Зрнца уносе у мравињак са кошуљицом, коју у мравињаку скину и избаце на поље. По овим отпацима, вели Moggridge, лако је познати мравињаке Atta-e barchara-e. Тако исто, у близини ових мравињака, види се овде онде понека биљка. која се иначе ту не култивише, али која је изникла из оних зрнаца, која је Atta погубила.

Кад је Moggridge раскопао један повећи мравињак нашао је у њему доста оделитих житница. Ове житнице беху у неколико различне обликом и величином. У свакој беше од прилике до 100 гр. семена; семе беше помешано од 5—6 разних биљака. У једној је Moggridge нашао семена од 12 разних биљака.

Најрадије мрави скупљају семе од разних трава (Gramineae).

Веома чудновато изгледа, како мрави сачувају то своје зрневље да им не клија. У мравињаку су сви услови, који су за клијање потребни; ту има и влаге и топлоте и ваздуха, па клијања опет нема. Moggridge је раскопао 21 мравињак и у њима је нашао хиљадама зрна. Међу тим многобројним зрнима, нашао је само 27 зрна, која беху почела да клијају у размаку од новембра до марта, а не беше ни једно клијало у марту, априлу, мају и октобру и ако је то време најподесније за клијање. Житнице саме не спречавају то, а семе не губи своју герминативну моћ, (моћ клијања) јер га је Moggridge сејао, па је ницало

Срећом Moggridge пронађе да је све семе клијало у једној житници, у којој беше спречен улазак мрави. Из овога он изводи закључак, да би се семе сачувало од клијања, потребно је да га мрави непрестано обилазе. Још један случај утврдио је овај закључак.

Moggridge је познавао две мравље колоније, врсте Atta structor. Једна задруга подигне свој мравињак у близини једнога зида, који се случајно сруши и затрпа половину мравињака тако, да је био улаз у житнице потпуно спречен. Кад се доцније зид подигао видело се, да је семе у затрпаним житницама почело да клија. Како је био зид пао пре 10 дана, то излази, да је довољно само 10 дана спречити мравима улаз у житнице, па да жито проклија.

«Што се мене тиче, вели Moggridge, јасно ми је из ових огледа, да се клијање спречава утицајем мрави, или утицајем паре мравље киселине, а никако направом и распоредом самих житница».

Ове своје закључке, Moggridge је готово сам доцније оборио. Затварајући у једну епрувету зрневље са мравима, зрневље је клијало и ако је епрувета била скоро испуњена издисаним ваздухом из мрави. Исто је тако било, кад је зрневље излагао пари мравље киселине

Büchner вољан да и сâм припомогне решењу овога питања, мисли да мрави облепљују зрневље неком лепљивом материјом. Спречавајући улазак влаге у зрно, они, по Büchner-ову мишљењу, спречавају и клијање. Онда кад треба клијање да отпочне, мрави скидају ту лепљиву облогу и клијање напредује.

Поред свих ових нагађања, изгледа да ово питање још није решено

Зрна служе мравима као храна само онда, кад отпочињу да клијају. Зна се, да су мрави љубитељи слаткиша у опште. а зна се и то, да се при клијању семена, скроб претвара у шећер и гуму. Да не би клица утрошила тај шећер на своје напредовање, те да им не би остала само семењача, то мрави кидају клицу и спречавају утрошак шећера. Услед клијања и семењача пуца и мрави пошто је испразне, избацују је на поље, те се с тога много празне семењаче виђају око мравињака.

Треба напоменути још и то, да ови мрави износе из мравињака влажно зрневље на сунце, те га поново унесе тек пошто се осушило.

Узимајући све ово на ум, Romanes и Büchner дају велику важност овим радњама и сматрају их, да су оне резултат мрављег размишљања.

Тешком и мучном скупљању зрневља, мрави често претпостављају крађу или отмицу туђе тековине. Чести сукоби, који се обично завршују страховитом погибијом, бивају ради тога, да би се могла опљачкати туђа житница! Крађа је јако распрострањена. Moggridge је познавао једну задругу, која се беше сместила близу једне житарске радње, само да би крала зрневље; он познаваше и другу задругу, која је редовно крила зрневље из крлетке једне канарине! Као праве крадљивце, издали су ове мраве тамници, које они граде само да би поузданије могли красти.

Очајна борба, која се око житнице води, траје кад-кад и по неколико недеља. Такву једну борбу између две задруге Atta barbara-е, посматрао је Moggridge, од 18 јануара до 4 марта! Борба је дакле трајала 45—46 дана. Око сваког појединог зрнцета био је прави окршај. Противници откидају један другом ноге, пипке, а најчешће откидаху један другом трбух (абдомен). Па и тако онакажен противник, не напушташе ухваћено зрно тако, да је победилац одвлачио са зрном главу и груди са ногама, дакле половину побеђеникова тела. Борба се завршила пљачком житница побеђених мрави. Ови последњи труђаху се, да поврате оно што су изгубили. 4-ог марта беше се борба прекинула, а побеђени беху оставили и мравињак, јер их Moggridge није нашао у мравињаку октобра месеца.

Ови исти мрави, кад су у великој невољи, једу и инсекте. Једанпут беху довукли, пред мравињак, великог скакавца, који не могаше проћи кроз малени отвор на мравињаку. Хтедоше га искидати на комаде, али им и тај посао не иђаше баш како треба. Најзад мрави повукоше јако за крила и ноге, те га тако истегнуше. Док су ови вукли, дотле су други мрави гризли на најзатегнутијим местима, те тако искидаше скакавца и увукоше унутра Сутра дан су избацили крила изван мравињака, као делове, у којима не беше хране за њих. Тако исто једу ларве пчелиие, осине и ларве наших комараца. Они не гаје медљикаре, па није чудо што се чешће и меса сећају. Moggridge је посматрао борбу између два мрава Atta barbara-е и једне повеће гусенице. Како борба беше далеко од свршетка, то их Moggridge узме и мете у шпиритус, где се и по смрти борци не пуштаху.

Moggridge-ов покушај да храни ове мраве брашном, пропао је.

У опште мрави се варају и као метеоролози, т. ј. не могу да оцене свагда, да ли ће време бити лепо или ружно, они су дакле непоуздани претсказивачи времена. Forch је посматрао Formica-е rufescens-а и Formica-е sanguinica-е у пољу и при највећем пљуску, а други су их посматрачи посматрали како се враћају мравињаку, и ако је дан био ведар и тих Кад је облачно они се не сећају да ће бити кише. Једна мравља задруга, не беше се одмакла од мравињака ни пуних 30 корака, а киша страшно пљусну. Наравно да су се вратили у мравињак Ово исто вреди и за мраве жетеоце.

Скупљање зрна је у већем размеру код тропских мрави. Тако један посматрач вели, да су му за једну једиту ноћ, покрали пун џак пшенице; о мравима врсте Atta providilus, даје подробније податке по Büchner-у, енглез S y k e s. Он је случајно на њих наишао. Шетајући се једног јутра, он примети овде-онде гомилице семена од Paricim-а. У свакој гомилици беше по једна прегрш семена. Око сваке одаху мрави, долажаху и одлажаху од њих. Сваки мрав носаше по једно зрнце. Јака киша беше им залила семење у мравињаку, те га они износаху да се суши.

Па и остали посматрачи ових мрави слажу се до ситница. Да напоменем само још то да један путић мрављи може да буде 30—40 м. као што то напомиње Büchner по Horne-у. једном посматрачу, који је посматрао ове мраве у Индији.

Читајући овако о животу мрави, и сâм сам их посматрао, кад сам имао прилике за то

На једно узвишено местанце изнад Врања, чешће сам излазио да уживам у дивној околини свога нашега града. Према високој Плазевици и Крстиловцу, а на домаку величанствене Шаре, таласасто се нижу хиљаде хумића. На том узвишеном месту, одакле се виде све ове дивоте, беше једна колонија подигла своје мравињаке. Беше их десетак, а да сви састављаху једну колонију, познадох по томе, што никад не ратоваху међу собом. Мравињаци беху на оголићеном месту, те се лепо виђаху улази у мравињаке Око улаза беху гомиле семених отпадака, а нарочито беше много цвећа од ајдучице (Achillea milefolium). Нигде нисам читао да мрави купе цвеће ове биљчице.

Жетелачко им поље беше на 3—4 метра од мравињака Од крајњег мравињака што беше најближе трави, вођаше путић дуг такође 3—4 м. Својим крајем увираше у жетелачко поље и губљаше се међ високим, полусухим шибљикама миришљаве ајдучице. Да би се уверио да ови мрави купе и ајдучицу, пођем низ тај мрављи пут, којим иђаше сада по неки задоцнели мравак. носећи у својим вилицама по један цвет (цваст) од ајдучице. На трави затечем једног једитог мрава, који се мучаше да својим вилицама откине једну гранчицу. Беше се већ мрак спустио, па прекинем проматрање, да га сутра продужим. Дођем у 5 часова из јутра. Мрави беху већ у послу, али рâд не беше жив, јер дуваше јак ветар. који сметаше преношењу. Видео сам, да ветар понесе по неколико десиметара и носача и терет. па их опет не растави Ово је леп пример издржљивости и вредноће.

Посматрао сам их како кидају ајдучицу. Својим јаким вилицама нагриза вретенце (дршку) цветне цваста, ослањајући абдомен на саму главицу. С времена на време притиска абдоменом (трбухом) главицу, повијајући је на страну, вероватно с тога, да би пукла цветна петељчица на нагриженом месту. То

понови неколико пута, па пошто му најзад и испаде за руком, мрав са главиницом оде у мравињак.

При раскопавању мравињака, већ на неколико cm. нађем прве житнице. У њима беше само разних Грамалеја. Житнице су мале, полукугласте; не беху облепљене.

Сутра дан раскопам и други мравињак. Копато је скоро на метар дубине, те наиђем на многе житнице па и на чауре. Житнице у овом мравињаку беху мало веће. У једној житници беше семена од 6 разних биљака. Међу овим семеном било је семена од мухари (Setaria-e). У овом мравињаку сам нашао поред тврдокрилаца и Anisius-а, као што сам то напред споменуо.

Врање.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

Љуб. М. Давидовић
професор.

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ*)

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

У времену мржње и заборавних,
Да сам некад пев'о и о љубави.
Ал', кад неке старе песме претресох,
Ја и ове ретке на свет изнесох.
Па, кад их прочитах чисто осетих
Где ми сетан осмех лицем прелети.
Беху ми к'о опис неке давнине
Али пуни чари, пуни милине.
Беху ми к'о опис бајне вечери,
Кад безброј звезда небом трепери,
А мирис се цветни свуда разлива,
Па шапуће сваком да га ужива.
Беху ми к'о слика неба звездана
Кога густи облак покри зарана.

I.

Родише нас — и не питаше нас
Помрећемо, па да и нећемо —
Смрт већ можда оштру косу носи,
Да нас младе без питања коси,
Па што и ми да се заносимо

*) Ово су некадашње љубавне песме једног садашњег реалисте. Ур.

И да свету по вољи чинимо?
Нит' разбирај, да л' нас ко год хвали
Нити слушај, ако нас ко куди.
Нити питај, би л' те твоји дали,
Него мени похитај на груди.
Нек се знаде, да смо и ми знали,
За што су нам овај живот дали.

II.

Свет ми до сад празан беше
Сиромах сам пуки био,
Ал' сад ме је Бог милостив,
Сваким даром обдарио.
Сад пустоши за ме нема
Кад на груди тебе примам;
Сад сиромах више нисам,
Кад уза се тебе имам.
Са тобом ћу богат бити,
Ма без мрве хлеба ост'о
Без тебе ћу јадник бити,
Па ма самим царем пост'о.

III.

Питају ме и млади и стари.
За што носим црне наочари.
А не знају, јарко сунце моје,
Да ја вздан гледам очи твоје.
А ко сунце голим оком гледа
Кад се оно погледати не да?

ЖИВОТ

(ЖИЗНЬ)

*Комад у 4 чина, написао **И. Н. Потапенко**, с руског превео*
М. М. Бојовић.

ОСОБЕ

Белозеров — Петар Григоријевић, доктор-професор, стар 40 година.
Олга Павловна — жена му.
Тављинова — Варвара Павловна, њена сестра.
Тављинов — Павле Александровић, њихов отац, спахија, својих 50 год.
Сињицин — Тодор Михаиловић, асистенат Белозерова, око 36 година.
Ратишчев — Владимир Николајевић, стар 35 година.
Тројнов — Димитрије Алексијевић, професор око 60 година.
Загњицки — Иван Степановић }
Боржик . . . . } лекари
Галкин . . . . }
Карчејев }
Љински } свршавајући студенти медецине.
Барон Штифел
Чебишов
Туњајева — блиска рођака Белозерова.
Слуга
Собарица Белозерових
Студенти.

Догађа се у университетској вароши.

ЧИН ПРВИ

КАБИНЕТ УЧЕНОГ ЧОВЕКА.

—

ПОЈАВА 1.

Ратишчев и слуга.

(Ратишчев улази, а за њим слуга).

Слуга: Госпођа моли да је почекате.
Рат: Је л' овде?
Сл: Она је молила овде.

Рат: Чудновато.... *(Шета по соби мирише ваздух и изражава на лицу гримасу чуђења)* Је ли, пријатељу ама за што је код вас тако чудноват задах? Баш као у болници....

Сл: То је од карбола.... зинфиципоно средство...

Рат: Како рече?

Сл: Зинфиципоно средство ради уништавања мијазме код болесника.

Рат. *(показује главом на десно)*: Је л' то отуда? Ама реци ми, брајане, хоћете ли ви још дуго уништавати ту мијазму?

Сл. *(пажљиво)*: Зависи од тога, каква ће бити креза*) болести

Рат. *(мери га погледом)*: Гле, како си ти учен! Чак те ни ја не разумем.

Сл. *(понизно, но достојанствено)*: Заиста, ко се не бави науком томе је тешко појмити.

Рат: Ипак, покушај да објасниш....

Сл: То је врло тешко.... не могу.... А ево и госпође. *(Поклони се и оде)*.

ПОЈАВА 2.

Ратишчев и Олга.

Олга: Како сте ви тачни! *(Пружа му руку)*.

Рат. *(љубећи јој руку)*: Као и свакад.... А код вас је увек по нешто, што се не да̂ објаснити.... Какав је опет то обичај да ме примате у кабинету?

Олга *(седа)*: Два минута у соби озбиљног човека вас су већ уморили? *(Показује му столицу)*.

Рат. *(седне)*: Не, није то.... Но ја видим у томе неправду...

Олга: Неправду? А у чему?

Рат: Молим лепо — ја сам ваш удварач, ту, чини ми се, нема сумње А удварати се жени треба само у њеном храму. А храм женин, то је њен будоар....

Олга: Ви данас говорите узвишеним стилом.... Продуж'те, то је забавно!

Рат: Изволте. Ја сам врло скроман и задовољавам се улогом вашег забављача. У колико ми осећамо одважности у будоару, у толико осећамо опасности у кабинету. Ми се миримо с двораном, јер је то неутрално земљиште. Али кабинет — то је непријатељски логор.

Ол. *(смеје се)*: Доиста, ви сте данас врло забавни....

Рат: Држим бар да нисам смешан.... Него бива прилика кад си и мало глуп и мало смешан.... Тек опет укупно, осећаш неку сласт, рад које и вреди живети.... У осталом, вреди ли у опште живети, то је за ме још питање....

Ол: Које ипак не журите да решите, и животарите по мало....

---

*) *Напомена*: „Зинфиципоно и креза“ — те речи су обе изнакарађене, прва од речи дезинфекционо, а друга од криза. *Прев.*

Рат: Страшна напомена у устима жене, која врло добро зна због чега живим.

Ол: И појма немам....

Рат. *(узбуђује се):* Због чега сам ја живео кад је Олга Павловна била још госпођица Томиљина? Та због чега ја живим сада?.... Заиста, за ме у томе нема никакве промене.

Ол. *(смејући се):* Па чак ни у томе, што је госпођица Томиљина постала госпођа Белозерова?

Рат: То се мене не тиче.... Ја признајем само оно што ми је пријатно.

Ол: На тај начин лако је добити вечан дан и вечно пролеће, треба само не признати ноћ и зиму.

Рат: Ја тако и радим.... Али ипак, Олга Павловна, коњи су спремни и чекају нас ... То је ваша јучерања наредба....

Ол: Коју ја, сагласно вашој теорији, одбијам, — јер она данас не вреди.

Рат: То није лепо.... Али зашто?

Ол: У кући је болесник....

Рат: Рођак Петра Григоријевића? Знам, па он је био болестан и јуче и ономад.... И до сад нам то није сметало.

Олга: Данас над њим врше операцију.

Рат: Ужас!...

Олга: Немојте се смејати, операција је врло важна. До сад се она рачунала за смртоносну: мој муж хоће да докаже да се она даје извршити.... Ја се ништа у томе не разумем, знам само да то мора учинити неки преврат у науци: сад ће доћи доктори, консилијум....

Рат: Па ипак, што се вас то тиче? Ако се не варам, према болеснику ви не осећате никакве нежне наклоности. Не можете му ни помоћи ни одмоћи.

Ол: Ви тиме хоћете да кажете: шта се мене тичу интереси мога мужа? Ха, ха, ха! То већ више није смешно, него парадоксално. Па ја сам вам рекла, да је то врло важно питање за мог мужа и.... за науку....

Рат: Може бити.... Него, све је то досадно.... признајте!....

Ол: Па ви треба само да не признате тај факат.... Ха, ха, ха! *(Улази с десна Сињицин — забринут).*

ПОЈАВА 3.

Олга, Ратишчев и Сињицин.

Сињ *(попреко се поклони Ратишчеву, који се мало попридигне и одговара му званичним поклоном):* Олга Павловна, ви ћете ми допустити да наредим да се донесе леда? Болеснику је потребан лед....

Олга: Наравно.... Молим вас, Тодоре Михаиловићу, наређујте као у својој кући!....

Сињ: Захваљујем! . . . . *(Оде на главна врата).*

Олга: За што се смешите?

Рат: Кад видим овог поштованог господина, не знам зашто, али он ме подсећа на војску . . . .

Ол: Војску?

Рат: Да, војску за којом се остраг вуче комора, што је свачим натоварена. Нема сумње, и он је налик на ту комору, натоварен свакојаким знањима.

Олга: Прво, то није ништа смешно, а друго, Сињицин је врло даровит човек и један међу првацима.

Рат: Међу првацима? . . . . Хм . . . Онда га можемо назвати јерихонском трубом науке, која увек иде прва и дува колико је грло доноси . . .

Олга: Бити зао не значи бити оштроуман, господине Ратишчеве. У исто време требали бисте да се сетите, да је Тодор Михаиловић пријатељ мога мужа.

Рат: Хоћете да кажете — пријатељ куће? Али ја признајем то сродство само по жени . . . .

Олга *(мало планувши)*: Онда имајте на уму, да и ја врло поштујем господина Сињицина . . . .

Рат. *(клањајући се)*: То је са свим доста, па да га и ја одмах почнем уважавати и поштовати. *(Улази Сињицин носећи у рукама тањир с ледом).*

Олга *(са особитом љубазношћу)*: Јесте ли добили, Тодоре Михаиловићу?

Сињ: Захваљујем, добио сам. *(Хитајући оде на десно).*

Рат: Чим сам осетио уважење и оданост према томе господину, ја сам одмах почео тражити за њ ма какво класичко упоређење. Не подсећа ли вас он на Вагнера, који је сањао да сазда хомункула у реторти? Вагнер, као што вам је познато, био је врло уман човек . . . . После тога ту је и Фауст.

Олга: Који је то?

Рат: Па, разуме се, ваш муж . . . .

Олга *(планувши)*: Али ви сте врло, врло малени, да би му могли бити Мефистофел . . . .

Рат: А улоге оперског Зибела ја се и сам одричем. *(Устаје).* Дакле, све је то трагично, ако се ви само озбиљно одричете шетње . . . .

Олга: Да, ја не ћу ићи.

Рат: Онда ми ништа друго не остаје, него да се опростим с вама, јер ја не могу суделовати у консилијуму . . . . Ето, још један дан пропао! *(Поклони се).*

Ол: Мени вас је мало жао, ма да ви то данас нисте заслужили. Навратите се кроз један сат. Ако се све сврши срећно, можда ћу и ја поћи . . . .

Рат. *(пољуби јој руку)*: Прекрасно! Верујте, много вам више приличи да милујете, него да карате. *(Улази слуга).*

ПОЈАВА 4.

Олга, Ратишчев, слуга; за тим **Варја.**

Олга: Шта је?

Слуга: Дошао је слуга професора Тројнова.

Олга: Шта ће?

Сл: Па да јави, да ће он у један сат бити овде.

Олга: Ах, то се, мора бити тиче консилијума. Ја се у томе ништа не разумем. Иди јави Тодору Михаиловићу.

Сл: Нама је тамо забрањен улазак.

Ол: Ти онда јави Варји. (*С лева улази Варја*). Таман си дошла — кажи Варвари Павловној.

Варја: Шта? (*Пролазећи мимо њих пружа руку Ратишчеву*). Добар-дан, Владимире Николајевићу.

Сл: Дошао је слуга од професора Тројнова, — он ће доћи у један сат.

Варја: Добро. Можеш ићи. (*Слуга оде*). Олга, може бити, да ће доктор код нас доручковати....

Олга: (*Ратишчеву*). Хоћете ли и ви остати на доручку?

Рат: (*Згрозивши се*). С лекарима? Па још после операције? Опростите! Али то је јуначко дело! (*Мењајући тон*). Не, без шале, захваљујем — али ја, рачунајући на нашу шетњу, већ сам доручковао. Дакле, кроз један сат! (*Обема се поклони и оде*).

Варја: Шта ће то бити кроз један сат?

Олга: Право рећи — ништа. Ја сам му казала да ћу, може бити, изјахати у шетњу, али разуме се да не ћу.

Варја: Ја мислим, Олга да си ти узнемирена?

Олга: Ја? За што?

Варја: Мени се тако учинило.... Данас Петар Григоријевић чини тако ризичан корак.... Ако се све сврши срећно, то ће направити преврат у медецини.

Олга: Па ја се, Варја, ништа не разумем у медецини, као год и ти.... Је л' се вратио Мита из шетње? Ја идем к њему. (*Оде. Улази с десна Сињицин*).

Варја (*иде му на сусрет*): Тројнов ће доћи у један сат.

ПОЈАВА 5

Сињицин и Варја.

Сињ: Дивота! Тројнов је потребан да стишава Загњицког. Он ће, сигуран сам, бити против операције, јер то иде против његовог ученог правца. Вала ћемо им и доказати, Варвара Павловна! Свима ћемо им доказати. (*Таре руке*). Ја их гледам постиђене!

Варја: Како сте усхићени! Ја вам просто завидим.... А је ли код вас све спремно, Тодоре Михаилсвићу? Јесу ли донесени лекови из апотеке?

Сињ: Све је готово. Овај час могу приступити к послу. Знате, срце ми куца ка' оно пред љубавним састанком ....

Варја: А јесте ли имали кад год љубавне састанке.

Сињ: Истину да кажем — нисам .... То сам рек'о тек онако — теориски ....

Варја: А бојите ли се ви?

Сињ: Ја? Та ја верујем у Петра Григоријевића као у Јупитера .... Кад би ми он рекао: Сињицине, наука тражи да вам осечем руку, — ја бих само рекао: десну или леву, Петре Григоријевићу? .... Ето како ја њему верујем!

Варја: Колико вам је година, Тодоре Михаиловићу?

Сињ: О, матори. .. (*Тргне се*). Опростите за израз! .... Мени је тридесет и шест година! ....

Варја: А међу тим како сте млади, као да вам је двадесет ....

Сињ: А колико је вама година, Варвара Павловна?

Варја: Ето, кад је требало казати: „опростите за израз". Зар ви не знате, да се даме за то не питају? У осталом, ја не тајим — мени је двадесет и пет .... Је-л'-те да изгледам старија?

Сињ: О, не. Него сте ви издржљиви! Како то ви увек умете да будете постојани и никад да изађете из такта?

Варја: Па зар се вреди рад свачег узнемиравати?

Сињ: Оно, тако је .... А јесте ли увек таки?

Варја (*замишљено*): Не, Тодоре Михаиловићу, не баш увек.

Сињ (*покутавши*): З видим вашој мирноћи, Варвара Павловна.

Варја: Немојте завидети, Тодоре Михаиловићу. (*Улази Белозеров*).

ПОЈАВА 6.

Варја, Сињицин, Белозеров, а за тим **слуга**

Белоз. (*весело*): Добар-дан, Варја! (*Пољуби јој руку. Сињицину*). Добар-дан, пријатељу! (*Рукује се*). Је ли све спремно? О разуме се, та што и хитам? Сад ће доћи доктори и ми ћемо приступити послу. Но, Тодоре Михаиловићу, ви као и пређе не сумњате?

Сињ: Ни најмање! Верујете ли, да ми рука неће задрхтати као кад бих крушку секао .... Само ....

Белоз: А, само ?... Дакле има нешто?!

Сињ: Не, не што се тога тиче, него што врло мало рачунам на колеге. Загњицки, нема сумње, биће у опозицији. То је истина као Бог на небу. Остали ће се повести за њим ....

Белоз: Истина, то би било непријатно. Али, зар ти може стати што на пут, кад верујеш. Је ли одговорио Тројнов?

Варја: Он ће у један сат бити овде? ...

Белоз. Врло добро. Сад ће и други доћи. (*Уђе слуга*). Мора бити да је неко већ дошао?

Сл: Господин Загњицки, г. Галкин и г. Боржик.

Белоз: Нек изволе. (*Слуга оде*) А ви ћете се, Варја, морати удалити. Медецина има стару, рђаву навику: да се крије од непосвећених.

Варја (*показује на десно*). Ја идем тамо. Могу што затребати. (*Сињицин одобравајући клима главом, Варја оде на десно, Сињицин за њом. Улази Загњицки Галкин и Боржик*).

ПОЈАВА 7.

Белозеров, Загњицки, Галкин и Боржик, а за тим **слуга**.

Белоз. (*рукујући се*): Хвала вам, што сте се тако лепо одазвали моме позиву. Држим, да појмате, да зовући баш вас, звао сам једино из разлога, што сам рачунао на ваше знање и искуство.

Заг. (*понизно и пакосно*): Нама то веома ласка, уважени професоре, али држимо, да ће вашој, опште припознатој учености, мучно требати помоћ наших скромних знања....

Белоз: Доста, колега, оставимо тај тон академске љубазности. Свима су нама, господо, драги успеси науке, а ја сам уверен, да сваки од вас већ сматра моје дело као своје.

Боржик (*говори нервозно сав се тресе и сваког тренутка поправља своје наочаре*): Опростите, опростите, господине професоре.... Ја бих желео знати, зашто болесник није однет на клинику? Молим опростите!

Белоз: То је мој далеки рођак. Он је сам желео да остане код мене, у кући; после операције, пренећемо га на клинику....

Заг: Разуме се, ако издржи....

Белоз: О, за то вам могу јемчити.

Заг: Колико ја разумем, за то може јемчити само организам болесников....

Белоз: Ви ћете се, господо, сад познати с њиме. (*Уђе слуга*).

Сл: Професор Тројнов.

Заг. (*зачуђено*): Тројнов? Гле сад!

Белоз: Нек изволи, нек изволи! (*Слуга оде*).

Заг. (*Галкину*): Не разумем, зашто су нас позвали, кад ће овде бити такве угледне личности. (*Улази Тројнов*).

ПОЈАВА 8.

Пређашњи и Тројнов.

Белоз. (*иде му на сусрет*): Хвала вам, Димитрије Алексијевићу. (*Здрави се с њим*). Само вас чекамо.

Трој: А, колико је овде поштованих колега! То је лепо, паметно. Што је више мишљења, то је сигурнији пут истини.

Заг. (*рукујући се с њим*): Ми чекамо само вас, многоуважени професоре, па одмах да пристанемо уз ваше мишљење....

Трој: Захваљујем, али за што још у напред пристајати? Сваки треба да има своје мишљење.

Заг: Да, разуме се, али.... Како је здравље ваше супруге, господине професоре? Ана Ивановна канда је мало занемогла.

Трој: Захваљујем.... Она већ излази у варош.

Белоз: Дакле, господо, изволте да прегледамо болесника и онда да се приступи консилцјуму. (*Показује врата на десно. Тројнов показујући руком моли остале да иду. Загњицки руком уступа њему ту част. Тројнов улази за њим остали*).

ПОЈАВА 9.

Сињицин и слуга.

Сињ: (*долази из десних врата и упути се главним па их у пола отвори — и заустави се*). Иване! (*Уђе слуга*). Молим вас будите пажљиви и ослушкујте.... Чим (*указује на десна врата*) зазвоне одмах трчите тамо....

Сл: Разумем.

Сињ: Још нешто: наредите да се донесе чај или кафа....

Сл: Одмах. (*Оде*).

(*С десна улази Карчејев*).

ПОЈАВА 10.

Сињицин и Карчејев.

Сињ: Но, како су наше колеге? Чини ми се да их није ни требало звати?

Карч: Готово како ми се чини, они су дошли с готовом одлуком — нарочито Загњицки....

Сињ: Какав Загњицки? Од њега није ништа требало ни очекивати. Али Тројнов Тројнов! Како се мењају људи! Та ја га памтим кад је био прави орао: а сад.... (*Махне руком*). Долазе! Карчејеве, идите тамо. (*С десна улази Тројнов, Загњицки, Галкин. Боржик и Белозеров. Карчејев оде десно*).

ПОЈАВА 11.

Сињицин, Тројнов, Загњицки, Боржик, Галкин и Белозеров.

Белоз.: Да седнемо, господо, и ја ћу вас замолити да се потпуно изјасните. (*Сви, осим Сањицина, седају, — Сињицин остаје у пози као да нешто очекује. Тутање Слушкиња доноси шоље с кафом и послужује.*) За ме је то веома важно. (*Загњицкому*) Дакле Иване Степановићу!

Заг.: Ја могу само поновити оно, што сам већ једном казао: допустити такy операцију значи просто заклати болесника: међу тим његов положај даје наду, да би он могао проживети још неколико година.

Белоз. (*намргодивши се Галкину*): Ваше мишљење колега?

Галкин.: Ја не могу пристати уз тако, тако рећи, оштар израз господина доктора, али делим његово.... његово, тако рећи, мишљење....

Белоз. (*Боржику*): А ваше мишљење, господине докторе?

Боржик: На жалост, и ја не налазим довољних разлога, који би могли допустити тако опасну операцију, на какву се до сад нису решавали ни најчувенији доктори.... Опростите, господине професоре....

Белоз. (*мирно и понизно*): А шта ћете ви рећи Димитрије Алексијевићу?

Троj. (*меко*): Драги мој.... као што вам је познато, држим да је операција ризична?

Белоз. (*узбуђено*): Али остварљива, могућна?

Троj. (*ласкаво са сажаљењем*): Не, драги мој пријатељу, и неостварљива и немогућна.

Заг. Друкчије мислити било би и чудно.

Белоз. (*јасно*): А ја ево мислим друкчије!

Троj: Узалуд, мили мој, узалуд.... Па вама је бар познато.... Није било случаја да би болесник издржао сличну операцију....

Белоз: „Није било." — Па значи ли то, да и не може бити?

Троj: Наравно, наравно.... Али драги мој пријатељу.... У овој прилици кад бисте се ви решили.... Што ја никако не могу допустити... Ви бисте пошли на супрот очевидности....

Белоз: На супрот очевидности? (*Замисли се*). За вас је то очевидно. (*Усхићено*) А, ако се варате? Ако....

Заг. (*иронички*): Ми смо сви слепи, само ви видите.

Белоз. (*убедљиво*): Јест, ви се варате. Ја тврдим: да се варате. Та ја у то тако верујем, да кад би се искупили доктори целога света и почели ми доказивати противно, ја бих и њима рекао: ви се варате!

Заг: Не разумем што се онда уздржавате: узмите нож, идите и... свршујте с болесником. Ми вам не можемо забранити. Али ја вам залажем своју главу, да ће болесник умрети под ножем.

Сињ. (*намрштено*): Да ли не ризикујете много, господине докторе?

Заг: Надам се да ће и остали.... (*обраћајући се осталима*) то исто потврдити.

Боржик: Морам пристати.... опростите....

Гал. (*чини покрет, што означава да је и он приморан делити мишљење Загњицког*).

Троj. (*меће руке на рамена Белозерова*): Чујте пријатељу мој, ја говорим с вама као старац, као ваш учитељ који вас срдачно воли: ја говорим као отац.... Не шалите се с тим! Не, не! Ја.... разумем тај ваш племенити занос, ја потпуно признајем ваше основе. Јест, ваша је теорија сјајна, дивна, — ја изјављујем то свечано — ја сам је читао, пажљиво прочитао.... Али драги мој пријатељу, опрезност је потребна, опрезност... помислите, шта ви ризикујете, примајући на се такy страшну одговорност. Ви мећете на коцку сву вашу учену репутацију и можете одједном уништити сву вашу сјајну каријеру. На послетку, ја сам принуђен изјавити вам да бих вас обавестио, ако вам не испадне за руком.

што је врло могуће, пошто се то при таким операцијама дешавало и другима, — ми, да би избегли нападе, мораћемо објавити подробности консилијума, и сва одговорност пада онда на вас. . . .

Белоз. *(у току говора Тројнова узбуђује се; нагло устајући)*: И то ми говорите ви, професор Тројнов, мој обожавани учитељ, који нас је некад заносно слободном мишљу и служио усхићеним примером чврстине духа. Зар је давно прошло оно време, када ми, притајавши дах, стајасмо око ваше катедре и пажљиво слушасмо ? . . А сећате ли се, професоре, оних дивних речи којима сте се праштали с нашом годином. Ја их до данас нисам заборавио: оне су се дубоко урезале у моју душу. Оне су увек биле за ме символ вере, чувајући ме на путу мог живота од опасности. . . . Стежући наше руке, ви сте нам рекли: „Млађани пријатељи моји! Љубите науку и одважно идите напред. И ако вам падне у део велика срећа да обзнаните нову истину, — никакве препреке, никакве тешкоће не треба да вас зауставе. Упамтите, да буктиња истине жеже руку, што је носи, али зато приносите њој на жртву све ваше интересе и трубите је силно, да је сваки чује, јер само она једна вреди свих наших напора и трудова!“ То су ваше речи, професоре. . . А сад пак, ви ми место истине причате о некој опрезности, као највећој врлини. Место пређашњег слободног позива, ви ме плашите страхом одговорности. То ви можете говорити практичарима који би радо предали науку анатеми па проповедали чак врачање, само кад би им то давало користи. . . . (*Загњицки се врпољи*). Не, учитељу, нисам ја тих речи очекивао од вас. . . . „Опрезност“! „Репутација“! „Каријера“! Па добро, реците какву везу има све то с науком ? „Одговорност“! Јест, ја узимам на се одговорност! Тисућу пута узимам на се одговорност! И знам шта ћу радити, само ако . . . Али не! За ме овде не може бити „ако“. . . . Истина стоји преда мном — јасна и јарка као сунце! . . . (*Тутање. Стара се да се умири. Сињицин му даје чашу воде, он је испија. Сињицину*) Хајдмо! (*Журно оде на десно. Сињицин с усхићењем оде за њим. Неколико тренутака опште ћутање. Боржик врло потресен шета по средини бине: Галкин такођер у дубини. Загњицки мирно стоји и иронички посматра општу забуну. Тројнов испочетка остаје на месту, затим узбуђен прилази столу седне, узме књигу, покуша да чита, но одмах оставља и замисли се*).

ПОЈАВА 12.

Пређашњи без Белозерова и Сињицина.

Заг. (*прилази Тројнову*): Допустите, да вам изјавим, многоуважени професоре, да сам ја јако потресен овим нападом на ауторитет, што стоји тако узвишено и непоколебно. (*Пружа му руку*)

Тр. (*устаје и одбија га од себе*): Није томе време. (*За се*). Али може л' он то извршити? Шта је то? Та није могућно да ће се он одважити? Та он је луд. . . . (*Узнемирено приђе вратима на десно као да хоће да уђе*

тамо. Колеба се, враћа се, приђе камину обрнувши леђа осталима и метне руке на лице. Боржик и Галкин седају у углове, на лицу им израз узнемирености.)

Заг: Ипак... Шта је то, као да су се сви окаменили?! Хм.... Практичари ... Хм.... (*приближивши се Боржику*) Што ви, колега, тако натмурено гледате? Да не осећате неко колебање, а?

Боржик (*нервозно*): Држим да су ваше шале неумесне, опростите!..

Заг: О, да — ви имате право, не треба се шалити кад на два корака од нас секу човека.... (*Улази с лева Варја.*)

ПОЈАВА 13.

Пређашњи и Варја.

Заг. (*с пригворном љубазношћу Вари*): Добар дан, Варвара Павловна! Међер сте ви храбра.

Варја: Храбра?

Заг: Имате јаке живце. . У оваким крвавим приликама даме обично одлазе од куће. Па.... или изјахати на коњима, или извести се на чамцу. Ја бих се опкладио да је ваша сестрица — Олга Павловна — тако и урадила.. .

Варја: Ви ћете изгубити опкладу, господине докторе!... (*С десна се чује звонце. Хитајући на главна врата улази слуга, а на сусрет му из десних иде Карчејев.*)

ПОЈАВА 14

Пређашњи, Карчејев и слуга.

Карч: Воде.... Молим вас само брзо. (*Сви су узнемирени.*)

Слуга: Одмах. (*Оде*).

Варја: (*притрчи Карчејеву.*) Како је?

Карч: Још се ништа не зна.... Сад ће се све сазнати.

Варја: Но ипак.... Како стоји ствар?

Карч: Ах, та зар је могућно одредити? Све зависи од једног тренутка. (*Улази слуга с бокалом воде; Карчејев узима бокал и одлази на десно.*)

Слуга: Неће више ништа требати?

Варја: Позваће вас ако буде требало.

(*Слуга оде. Тројнов разговара с Варјом.*)

ПОЈАВА 15.

Пређашњи без Карчејева и слуге.

Заг. (*Галкину*): Тамо канда не иде баш како треба.... Јесте ли опазили како је он био узнемирен?

Гал: А ви сте чини ми се готови већ, тако рећи, и опело да одслужите болеснику....

Заг: А зар сумњате да до тога неће доћи? (*Улази Белозеров усплахирен с пламом у очима, но мирна лица, засуканим рукавима и у запрегачи. Зауставља се на прагу.*)

ПОЈАВА 16.

Пређашњи и Белозеров, за тим Сињицин.

Белоз. (*показујући на собу болесникову*): Изволте!

Трој Та није могућно? (*Брзо улази у болесничку собу. Варја с ипитањем на лицу и бојажљиво прилази Белозерову. Он јој одобравајући клима главом и стисне руку. Загњицки, Боржик и Галкин остају зачуђено Улази Тројнов.*)

Трој. (*клањајући се дубоко*): Но, Петре Григоријевићу, клањам вам се.. Ви сте нас постидели... И за ме, старца, то је срамота... срамота... и срамота....

Заг: Шта? Та није могућно?

Трој: Опростите.... Тек сад видим да сам био слеп. (*Пружа обе руке Белозерову.*)

Белоз: Од срца вам хвала!... Захваљујем вам и на оним вашим осећајима, кад сте ми препоручивали опрезност.... Ваша сумња можда ме је нагнала, да будем обазривији према самом делу и да чвршће држим нож у рукама... Али (*са заносом*) зато ја сад уживам такве тренутке задовољства и среће, какве је ретко човечије срце осећало.... Та ради једног таквог тренутка вреди живети, радити и жртвовати све! Та што ја и говорим? Ви сте то, стари наш учитељу, испитали боље но ико други!...

Трој. (*ганут*); Јест.. било је време.... Умео сам и ја бити сталан. Умео сам и ја заборављати све ради науке. А сад сам ослабео... остарео.. (*Живахнувши*) Али данас, као да ми се младост повратила.. Јест, сетио сам се оног старог времена... Ви сте ме подсетили на моје најсрећније време.... Допустите ми да вас загрлим и пољубим! (*Ватрено га грли и љуби; Загњицки, Галкин и Боржик рукују се с Белозеровом*).

Заг. (*тихо Боржику*): Па опет, конац дело краси.

ПОЈАВА 17.

Пређашњи и Сињицин.

Заг: (*њему злобно*): Честитам вам, колега.... Премда би вам посаветовао да се не журите са званичним извешћем у новинама.... Да почекамо шта ће даље бити....

Сињ: Немојте се узнемиривати, господине докторе, — у новинама ћемо ми саопштити нешто друго. (*Са озбиљном шалом*). На челу новина

и крупним словима биће наштампано: сутра ће на великој пијаци доктору Загњицком одсећи главу, коју је заложио.

Заг: Каква је опет то шала?

Сињ: Господине докторе, па сами сте казали да залажете главу, ако болесник преживи. Ваистину сте тако рекли.... А он не само да је жив, него тражи и да једе.... *(Сви се смеју).*

Заг: *(за се)*: Комедијаш! *(хладно).* С богом! *(Нагло оде).*

Троj: *(маше главом).* Ето где наљутише колегу.... Али не мари, проћи ће то! *(Приђе к Сињицину и тапше га по рамену).* Вала имате, Петре Григоријевићу, дивног асистента! Он ме подсећа на оно време, кад сте ви били мој асистенат.... Срећно је било оно време! Дивно време! Е да се иде — време је.... Ви треба да се одморите.... *(Рукује се с Белозеровим и осталима.)* С богом! Давно нисам био прожет таким младићским осећајем и срећом као данас. *(Оде).*

Борзжик: И ја идем! С Богом. *(Прашта се, Галкин такође.)*

Белоз: Хвала вам, хвала, господо!... *(Борзжик и Галкин оду).*

ПОЈАВА 18.

Белозеров, Сињицин и Варја.

Сињ: *(с детињским усхићењем).* Бог ме смо јунаци, Петре Григоријевићу, то је просто да се човек чуди! Знате л' шта ја желим? Хајте да се пољубимо:

Белоз: Драге воље, драге воље! *(Љубе се).*

Сињ: Е, а сад ја идем болеснику. Ви пак седите и одморте се. *(Оде на десно).*

Белоз: *(Вари).* Но, Варја, јесте л' ви задовољни? Знам да јесте, то вам се на лицу види. *(Стисне јој руку).* А где је Олга? Ја бих желео да је видим.

Варја: Она је код Мите. Још не зна како се свршило. Ја ћу је позвати. *(Оде на лево. Белозеров седне у наслоњачу и уморан склапа очи. Ћутање. Улази Олга.)*

ПОЈАВА 19.

Белозеров и Олга; за тим Сињицин, собарица и слуга.

Белоз: *(тренувши се, устане, иде јој на сусрет и пољуби јој руку):* Но, Олга, честитај ми, честитај ми изванредни успех!

Олга: Од свег срца, Перо.... Како ми је драго, што се то већ једном сврши! *(Белозеров чини покрет незадовољства).* Немој се љутити. Мени је мио твој успех. Али помисли, Перо, живети месец и по дана у болници, то је врло тешко, а ето наша кућа личи на болницу. Него, не ћу да говорим о себи, али ето ти од тога патиш. Сваки човек треба да има свој кутић, где би се могао одморити од делања и бриге. А видиш како ти много радиш. Та ти си се болан сав предао послу и теби је то још потребније, него ма коме другом.... И какав ти је то вајни одмор,

кад ти, дошавши са клинике, налазиш код куће опет клинику.... Зар не говорим истину? Или би ти, можда, хтео да ја само тако мислим, али да ти не говорим?

Белоз: О, не, на против.... Молим те, увек говори оно што мислиш.... Зар не знаш како ја ценим ту твоју врлину? И ти имаш право с твог гледишта....

Олга: Ето видиш — и ти се саглашаваш са мном?

Белоз: Да.... Саглашавам.... Али видиш, драга моја.... Само од те једне твоје опомене, сва моја усхићеност прође.... То ми је малко жао.

Олга: А ти, онда, заборави, што сам ти рекла.... Та то се код мене онако.... омакло с језика.... Ја се радујем што ћеш једном бити слободан, бар да поседиш са мном и да се одмориш. (*С десна се чује звонце*).

Белоз: (*узнемирено*): Мора да се нешто догодило с болесником. Опрости, Олга....

Олга: Ето видиш, то просто загорчава сваки тренут.

Белоз: (*прекорно*): Олга! (*Брзо оде на десно. Олга седи с изразом незадовољства. Хитајући улази Сињицин*).

Сињ: Ако Бога знате дајте леда.... Наредите да се донесе лед....

Олга: (*хладнокрвно*): Добро. (*Сињицин оде натраг. Олга звони. Уђе собарица*): Подајте тамо леда.

Соб: Одмах. (*Оде и одмах се враћа с ледом и улази на врата на десно. Олга се нервозно стреса, слуга улази*).

Слуга: Дошао је Владимир Николајевић. (*Оде. Улази Ратитчев.*)

ПОЈАВА 20.

Олга и Ратишчев.

Рат: Шта? Зар ви још нисте спремни? Али за што? Па ето све се свршило срећно! Уз пут сам срео два доктора и по њихном мрачном изгледу, уверен сам да је операција извршена сјајно.... Дакле, треба да сте расположени и вољни да се пустите у бесни галоп.

Олга: Не, на против — ја нисам расположена, постала сам нервозна и желим само да седим у наслоњачи, да никуд не мрднем.... А ви сте опет наоружани? Седите и причајте ми какве лудорије.... Можда ће ме то развеселити....

Рат: (*седа*): Лудорије? О, бар то умем. Нисам их мало учинио у свом животу.

Олга: Тим боље. Дакле, почните.

Рат: (*помисливши*): Па ето макар ово; то се зове: „двобој с мачевима или неке црте из живота орловског спахије“.

Олга: Зар код вас свака лудорија има свој назив?

Рат: Тако је. Иначе бих се изгубио у њиховом бесконачном броју.

Олга: (*нестрпљиво*): Дакле....

Рат: То је из доба моје младости, кад сам се, путујући по Италији, онако вешто, као дивља коза, пузао на врх стена и ту, не страхујући, као прави кадет, изазивао на бој небо, земљу, све....

Олга (*смејући се*): Опет почињете чаробно.

Ратиш: То јест, глупо? Чекајте, даље ће бити још глупље. (*Олга се смеје. Улази Белозеров сасвим узнемирен. Они настављају разговор тихо.*)

ПОЈАВА 21.

Пређашњи и Белозеров.

Белоз: На једанпут му позлило .. Непојмљиво.... Добар-дан, Владимире Николајевићу! (*брзо се рукује*) Опростите.... Ја морам да пошљем у апотеку.... (*Седа за сто и пише*)

Рат: (*устаје*): Како је забринут Петар Григоријевић.... бојим се да му не сметам. Допустите ми, Олга Павловна, да се удалим....

Олга: О, не.... Ја хоћу да чујем вашу историју до свршетка.... Почетак тако много обећава.... Знате шта, Владимире Николајевићу, хајдмо у дворану! (*Ратишчев се поклони.*) Перо, ми идемо у дворану да ти не би сметали....

Белоз: (*удубљен*). Добро, мила, добро...: (*Олга и Ратишчев полазе вратима, на прагу се сукобе с Туњајевом*).

ПОЈАВА 22.

Пређашњи и Туњајева.

Туњ: (*брзо се љуби с Олгом и рукује с Ратишчевим*). Добар-дан, Олга! Bon jour, monsieur Ratishtchef!... А где је рођак? Морам му честитати....

Олга: Он је заузет послом!

Белоз: (*осврне се*). Иване! (*Спази Туњајеву*). А рођака!... Опростите.... ја ћу сад.... (*Олга маше руком и оде, Ратишчев за њом*).

ПОЈАВА 23.

Белозеров, Туњајева и слуга.

Туњ: (*прилази Белозерову, који наставља да пише*). Рођаче, рођаче! Ја сам усхићена! Причају да сте извршили јуначко дело! Ах, та ја сам увек очекивала од вас нешто необично... Честитам, честитам!

Белоз: (*забринуто*). Хвала, — али, на жалост, веома сам у послу.... Иване! (*Уђе слуга*). Одмах пошљите у апотеку....

Слуга: Одмах. (*Узме рецепт и брзо оде*).

Белоз: (*рукује се с њом*). Опростите.... Ја морам ићи к болеснику...

Туњ: (*задржавајући га*). Не, не ... две речи.... само две речи.... И ја хитам.... али морам, разумете ли, ја вам то морам саопштити.

Белоз: (*незадовољно*). Ах... па говорите ... То мора бити да су неке беспослице!...

Туњ: *(увређено)*. Ето ти на, ја вам желим добро, а ви ме вређате! Ја сам срела доктора Загњицког. Он вам је заклети непријатељ .... Саветујем вам да га се чувате и да га не срдите. .. Знате л' шта ми је рек'о? А,... та он је тако пакостан и готов је на све .... Јест, вели, он заузет науком, а она шетњом .... свако има свој укус ....

Белоз: *(строго)*. Ја вас не разумем о чему говорите, рођако?...

Туњ: *(зачуђено)*. Не разумете? Па то је тако јасно ... То је пакосна напомена и тиче се Олге и Ратишчева ....

Белоз: *(ван себе)* То је пакосна напомена .... И вас није срамота да ми је поновите!.. И ви нисте могли да лишите себе тог задовољства, да скупите то улично блато и да га донесете у моју кућу?...

Туњ: Рођаче!

Белоз: *(као горе)* Упамтите, ако се ви још једном усудите да то јавно, ма где кажете, чујете ли ме, ма где...

Туњ: Ја то од вас, рођаче, нисам очекивала...

Белоз: *(врло узбуђено)*. Ах, та оставте ме на миру... Молим вас!

Туњ: *(одступа)*. Дакле тако! Прекрасно! Хвала лепо, хвала лепо! *(Оде)*.

Белоз: *(замисли се. Улази Карчејев и зауставља се на прагу)*.

Карч: *(узнемирено)*. Професоре! *(Белозеров не чује)*. Професоре!...

Белоз: *(пренувши се)*. Добро .... сад ћу .... *(Карчејев оде. Белозеров се опет замисли. За тим се отреса од мисли)*. О, какве су опет то глупе мисли! Посао ме чека! *(Громко Карчејеву)*. Ето ме! *(Одважно иде у собу болеснику.)*

ЗАВЕСА ПАДА.

— Наставиће се —

* * *

Растанка нашег доћи ће доба,
И ја ћу једном остати сам;
Ти нећеш више крај мене бити,
И ја ћу бити ледени кâм.

Пропала вера, нестало снôва,
А срце плане да опет мре;
И ја ћу страсно грлити тада
Ту моју тугу, која ме тре.

А ноћ кад падне по звезди једној
Слаћу ти поздрав.... Ал' на што то?
И ову звезду покриће тама,
Тек да ми само увећа зло....

Спустићу главу. И док се буде
Уздаха вио незнани број,
Јекнућу горко: «О мрска жено,
„Врати ми прошлост и покој мој!»

На небу звезде трепере мирно,
А кроз ноћ нему губи се глас; —
Ал' то ће бити последњи јаук,
К'о јаук жића у смртни час.

Милорад Ј. Митровић.

ПОКУШАЈИ И ПРВИ УСПЕСИ КРШТЕЊА БАЛКАНСКИХ СЛОВЕНА

ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ 1 ЈАНУАРА У ДВОРНИЦИ ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ

Поштовани скупе!

Примајући на себе часни задатак да ја данас отпочнем низ предавања који Професорско Друштво мисли ове зиме приредити, делио сам уверење својих другова да ће Београд наклоњено прихватити нашу мисао, пошто је позната његова пажљивост колико према оваким састанцима толико према школи чији су представници данашњи приређивачи. То очекивање Професорскога Друштва сјајно је оправдано вашим одличним присутством, и бићу слободан исповедити да ме је нада на такав одзив и охрабрила те сам се усудио изабрати предмет мога говора из најтамнијих и најмање познатих делова наше прошлости. Био сам уверен да ћете ви имати интересовања за то најстарије време, од којега се иначе бојажљиво склања кад год се са излагањем научних тековина излази пред шире, нестручне кругове. Између осталих питања тога времена која би вас могла интересовати, узео сам једно које је у вези са мислима што у нама буде празници које у ово доба године светкујемо. То је један део питања о покрштењу наших предака, управ о томе *како* се покушавало да се Срби и остали балкански Словени преведу у крило Христове науке, и уједно каки су били први успеси тога рада. Да се данас на томе само ограничимо, упућује нас одмерено време и велика опширност и сложност целокупног питања о словенском крштењу на Балкану. С тога ћемо наше разгледање прекинути баш у очи времена кад и Срби и Бугари коначно примише веру, коју после

с онолико преданости прихватише и с онолико пожртвовања бранише. Исто тако оставићемо на страну и велике културне и богословске значаје тога чина. Сам факат, јединствен у јевропској историји, да су стари Срби могли 300 година остати незнабошци у овим земљама пре тога хришћанским, а и Бугари пуних 200 година, има у себи довољно значајности и занимљивости, да нас одговарање на њ задржи у споменутим границама.

Као што рекох: хришћанство је на Балкану старије од нас Срба и остале наше браће словенске. Оно је тамо почело чим апостоли стадоше разносити Христову реч изван Палестине. Проповеднички рад прихватише после за велики низ људских појасева многи одлични трудбеници хришћански — оци и угодници — те се хришћанство нагло рашири и оснажи на Балканском Полуострву. За све то време полуострво је цело било у власти римске царевине. Римски је цар био Константин Велики који је у почетку IV века после Христа прогласио хришћанство државном вером у својој царевини. Од тада Христова наука завлада у брзо свим балканским становништвом. Балканска црква постаје знатан члан хришћанске заједнице, учествује у свим крупнијим догађајима у крилу хришћанства и уједно развија многострук рад на зидању оне живе духовне цркве у срцима својих верних по целом полуострву. У таком послу почиње балканском хришћанству претити велика невоља спољашња. То је било близу краја IV века, а невоља је позната у историји по имену: велика сеоба народâ. У самом почетку и после у току V века народи који наваљиваху испреко Дунава великом већином беху такође хришћански, и ако пристајаху уз Аријево осуђено учење. Али почетком VI века почињу навале нових незнабожаца — Бугара и Словена. Словенске навале постају знатне од почетка владе знаменитога цара цариградскога Јустинијана I. Они у осталом најпре ударају четнички ради плена, за тим нападају већа војничка одељења њихова опет у почетку већином због робљења, али, мало по мало, и ради добитка сталних насеља на полуострву. У ово време стигоше Словенима као помоћ против римских царева азиски Обри или Авари, којима беху придружени и Бугари. Од тога се часа војна снага царевинска све више сузбија, а Словени освајају, стопу по стопу, себи отаџбину на њеном земљишту. Тако они

населише цело полуострво од најјужније му тачке, Рта Матапана у Пелопонесу, до Дунава и Саве.

Свуда широм многи хришћански староседеоци влашко-латинске, грчке и арбанаске народности буду силом подложени, те су Словени, презирући их као туђинце и људе друге вере, употребљавали их као работнике за обрађивање земље. Осталим куд и камо многобројнијим староседеоцима, који само изнесоше главу, остајаше да се испред словенске бујице спасавају без обзира. За то имаху само два склоништа. Једно незнатније беху она мала многобројна приморска острва, где их Словени у прво време, док се не научише поморству, не могаху гонити и оно мало јачих приморских градова који беху одолели нападачима, те се нп. у Солуну беше накупила сила таких бегунаца из садашњега Ниша, Софије, из подунавских градова, из тимочке долине, из Старије Србије и наших Нових Крајева и из Срема. Друга склоништа бегуначка беху знатнија: планине с њихним неприступним збеговима што Словени заузевши равнице оставише незаузете. По овим последњим склоништима они живљаху као заклети непријатељи словенских дошљака.

У ово време тешке невоље за хришћане притекла је многим од њих милостива рука њихова духовнога пастира. Неоцењиве су заслуге које је хришћанска црква, за време сеобе народа и у прва столећа средњега века, стекла развијајући јеванђелско милосрђе и олакшавајући многи бол, отклањајући многи нагли ударац прекога победиоца и утишавајући страсну јарост његову. Где је државна власт била немоћна да помогне, јављао се свештеник, смеран али више пута и страшан по претњама небеске освете па врло често цењен по богатим откупима које је доносио за хришћанске страдаоце. Таку је помоћ послао једном делу балканских невољника папа Јован IV (640—642) који је био родом из Далмације. Он одреди тамо и у суседну Истру свога изасланика опата (архимандрита) Мартина, да међу Словенима купи разграбљене и растурене моћи хришћанских мученика, и да у њих искупљује заробљене хришћане. С обилатим средствима ишао је за дуго Мартин кроз победне досељенике; али је сјајан и био успех његова пута, јер је искупио и ослободио многе Латине од Словена, и поред тога што је донео у Рим многе моћи.

Напротив, из царске се престонице Цариграда и у опште од стране државне, слабо што могаше учинити за невољне држављане, јер је царевини снага непрестано била заузета по другим странама, нарочито с новим љутим непријатељем: Арапима. С тога су Словени још дуго имали великога маха. Али и у томе се збиваше лаган прекрет. Можемо слободно узети да је већ за ово време бивало местимичнога мирења словенскога са староседеоцима: да је настало поступно зближавање између оба противника. Племена најближа престоници беше умирио цар Констант (657 г.), она око Солуна после дугих бораба смирише се 678 год. — Нешто је слично бивало и на другим местима. Само то, што је четрдесет година раније могао ићи међу Словене опат Мартин, показује приступност словенску. Уз то се треба сетити да је Мартин био по природи своје дужности мисионар. Нема сумње да је његово бављење и путовање међу Словенима оставило трага за собом и уравнило пут по коме су јамачно ишли други свештеници далматински, спремајући земљиште да се Словени зближе са староседеоцима и да се покрсте. Још боље би кад се 679 године склопи мир између цара Константина Погоната и Јужних Словена који беху заузели западне провинције полуострва, којима буду тада призната насеља на послуострву, а они опет признају царству над собом врховну власт.

Тада се и Латини са острва и из градова јадранскога приморја стадоше мирити са Словенима. Ово је мирење у главном толико напредовало на јадранској обали, неред се толико таложио, да се могло мислити на делимично обнављање старога стања.

На том је крају прве кораке учинила римска црква изашиљући као свога посланика Јована Равењанина са задатком да обиђе тамошње хришћане и уради што треба за повраћање црквенога уређења. Јован се устави најпре у Сплету, наследнику старе Салоне која је некад била колевка хришћанству у Далмацији па за тим, док је Словени не разорише, имала архијепископску столицу и власт над свима јепископима у тој области. Сплећани одмах васпоставише архијепископско достојанство салонске цркве, те изаберу Јована за свога првога архијепископа. Кад и папа све то одобри, посветив Јована и пренев

на Сплет сва права Салонина, нови се архијепископ одмах прихвати посла. По што најпре уреди староседеоцима цркву по Далмацији па и по словенској земљи, обнављајући храмове, посвећујући јепископе, размештајући свештенство по парохијама, прегну за тим на тековину нових верника. У опште се сме узети да је и раније било појединачких прелаза у хришћанство, колико у домашају сплетске цркве, толико и под руком осталих староседелачких свештеника. То је могло почети од првих зближења̑ дошљака̂ са урођеницима (чим су се проповедници могли разумевати са Словенима). Али тек од реченога мира (679) пође ствар живље, и као брза последица мирнога стања беше да су колико Јован и његови, толико и други староседелачки свештеници по разним местима, почели мало по мало проповедати Христову науку Словенима.

Њихов је успех у осталом био незнатан, јер су књиге биле писане и служба Божја и сви обреди свршавани на латинском или на грчком језику, па су Словени, не разумевајући нове вере, волели остати верни својој старој. Највише успеха имало је проповедање хришћанства међу оним Словенима којима се тек после спомиње име Хрвати. Ту је заједнички радило и царство и папство. Папин посланик, солинско-сплетски архијепископ Јован, успе те се многе словенске поглавице око Сплета одрекоше многобоштва и покрстише. А да би нови хришћани остали трајно на миру с месним латинским хришћанима, буде, поред ранијега мира с царевином, утврђена погодба по којој се они заветоваше папи да неће никад на хришћане нападати. Види се дакле како се од римско-византиске стране не пропушташе прилика да се што више поради и на политичкој страни покрштења.

Од овога времена хришћанство је нарочито напредовало и брзо се раширило у оним крајевима где се мало по мало царска власт са свим утврдила и потпуно завела. Тако је било у источној половини полуострва на целом простору јужно од Балкана, тако је било у брзо и у водопађи реке Струме, па и солунској околини, јер тамошњи Словени после споменутога мира с царевином беху још једном покушали да отму Солун, па кад у томе не успеше, буду у политичком погледу још јаче притегнути. Од тога времена и међу тим племенима непрестано

учеставају преласци у хришћанство. Али овим споменом се и завршују успеси царски а с њим и хришћански што бисмо имали да спомињемо за VII и за почетак VIII века. Шта више, баш у време онога знаменитога мира словенскога с царем Константином Погонатом, беше снашла хришћанство на Балкану нова несрећа. Те године пређоше силом преко Дунава нови многобошци, азиски Бугари, рођаци и савезници оварски, под својим ханом Исперихом и узеше Добруџу и околне крајеве садашње источне Бугарске до Балкана. Том су приликом они тамошње становнике иселили, да би очистили место за пашу својим стадима, тако да хришћанство буде тада са свим уништено у том крају. Осамљени тако и одвојени од осталога света Бугари дуго могоше сачувати првобитни карактер, па су с тога и остали дуго дивљи, понекад и фанатични многобошци, као год што осташе неприступни и сваком утицају царевинске власти. Али не само ту, него на целој западној половини полуострва, даље од Солуна и од Сплета, на јегејској и нарочито на садашњој арбанаској и далматинској обали, ограничаваше се царска власт на неколико градова растурених и удаљених један од другога а с царском влашћу ограничаваше се на њима и земљиште повољно за хришћанство. Тамошња словенска, управ српска, племена, немајући на тај начин бриге од царске власти, имају у то време као главни национални задатак да се носе са староседеоцима, с којима су живели измешани, да се старају да одрже међу њима себе и своју народност па да је на њихову штету и утврде. С тога је између Срба освојилаца и покорених хришћана долазило до тешких и критичних затегнутости, које би више или мање трајале. После периода блажега поступања према хришћанским Власима и Арбанасима наступало је време оштрога гоњења и борбе. Та је реакција, без сумње, јача бивала што би и цариградска власт била лабавија.

Власи су имали, нарочито на приморју јадранском, градова и утврђених места, у које су се били стекли као бегунци па се мирно наместили у време које наста после мира између Словена и Константина Погоната. Те су своје градове утврђивали и развијали, а као да су мир у Срба и куповали неком врстом данка Али кад би настали поремећаји тих веза, догађало се да

српски кнежеви стану хришћанима рушити градове и насеља а њих у ропство одводити; градови приморски, који се, и то једва, држаху, биваху на љутој невољи. Сад многи хришћани биваху принуђени да с отворенијих места опет траже прибежишта по горским висовима и да се у тим природним тврђавама још боље утврђују, зидајући на неким местима градиће и зграде. Тако се догађало да су се ови засебно држали и живели поред српских маса.

Да се између ова два света одржавају мирне везе, јамачно се и царевина брижљиво старала. Она је без сумње желела да преко Влаха, Латина, Арбанаса и Грка утиче у свом смислу на Србе и остале Словене, а тај се утицај могао вршити само у време мира.

Тако се мало по мало настављало стапање Словена са староседеоцима што су заједно с њима живели.

Из времена тога мешања сачуван је један карактеристичан податак. То се тиче неких од оних староседелаца што су их Обри и Словени били наробили још у својим навалама у VII веку, нарочито кад су једном заједнички напали на Солун 678 године. Ти су заробљеници били под Обрима, и ови су их били населили код реке Саве и Дунава, у садашњем Срему и око њега. Ту они беху измешани са словенским и обарским становништвом и још с многим од оних Бугара који се беху одвојили од своје браће, што с Исперихом одоше на Балкан, па остали и даље с Обрима. Тако се пресељеници мешаху са тим народима и родише између себе децу, и народи се многобројно потомство. Како Римљани предаваху својој деци римски дух и веру хришћанску, ширећи их и код осталога становништва, створи се чудновата смеса културно-етнографска. «Умножи се хришћанско племе, као што у Мисиру под фараонима нарасте род јеврејски,» вели побожни писац, по коме ово знамо.

Било је прошло око шездесет и више година од обарско-словенскога удара на Солун. Већ давно беху стари заробљеници поумирали а други свет настао, и Обри су их већином били поослободили: држали су их и иначе као свој рођени народ и беху им дали, по обичају обарском, засебнога поглавицу. Овај тада зваше им се Кубер (по имену, види се, био је Бугарин).

Али у Куберових људи тињаше римски дух с необичном снагом; међу њима се причаху приче о завичају на Балкану, одакле су Римљани, њихови преци, били доведени, и тако се у њих зачеше и распалише жеље за тим крајем и да беже из Обарске тамо. То дозна и Кубер, па стаде и сам на то помишљати, и одлучи се да им се стави на чело и да остави Обре. Тако се диже и одметну и крену сву шарену смесу над којом управљаше. — Кад за то дознају Обри, пођу за њима, и тако се сусретоше пет, шест пута. Али исељеници у два боја тако потуку Обре, да су они који преосташе одступили. А Кубер пређе на византинску земљу па идући између насељених Словена дође у Повардарје и заузе Ћерамиско Поље југозападно од данашњега Прилепа.

Кад се они наместише, показа се сва несређеност у саставу и тежњама Куберове гомиле. У једних је преовлађивала римска свест, те су, нарочито они који беху хришћанске вере, били више Римљани; други, с Кубером на челу, беху неки више неки мање слични осталим четама које су дотле са севера стизале на Балкан. И док они први жељаху просто да се врате држави „својих старих“ и животу римских грађана, други хтедоше да и на новом земљишту одрже своју неримску особитост и да очувају своју самосталност. Зато, кад први хтедоше да се разиђу по царевинским градовима, Кубер их задржа. А он пошље цару Константину V (741—775) посланике с молбом да им се допусти да остану и владају над заузетим крајем, нудећи без сумње своје услуге царству. Константин доиста призна Кубера кнезом те земље и нареди по његовој молби да оближње словенско племе Драговићи даје насељеницима храну, јамачно док се не би окућили као што треба.

Ну, према разноликом саставу Куберова народа, није било лако да се одржи пријатељство између њега и царства. Многи исељеници беху се само од невоље задржали уз свога поглавицу и они не престадоше желети и радити да пређу у византинске градове. Те се тежње слагаху с радом византинске политике и византинских власти, да, где год могу, слабе све досељенике по некадашњим областима царевинским и да све више дижу и снаже непосредну царску власт. Правило је било да затечено стање чувају само онде и дотле, док га не би могли

променити на своју корист. И није чудо што су византиске власти изишле на сусрет оном делу Куберових људи који су по духу а и по крви најбоље представљали римски елеменат. Тако ови и дознадоше да су Солунци готови дати им склоништа. и многи од њих са женама и децом и са свим својим имањем почну тамо ускакати. На тај се дакле начин поче преко хришћана слабљење Куберове државе и Кубер осети, као што осећаху солунски Словени у VII веку, да ће Солун доћи главе његовој снази и самосталности, па и он као и они одлучи да то претече освојењем самога Солуна. Он смисли да то уради преваром. За то буде склопљена завера у Солуну и све удешено како треба, али се ненадно и случајно, баш кад је требало да завера прсне, појави под Солун царско ратно бродовље, и не смеде се ништа почети. А из Солуна се настави и даље, још слободније, византинско политичко-културно утицање и на Куберове и на све остале вардарске насељенике.

Као најмаркантнији пример колико се Византија служила црквом хришћанском за своје политичке успехе, навешћемо судбину оних племена словенских која беху најдубље, најјужније продрла у царевинско земљиште, то су она у класичном Пелопонесу (у данашњем јужном делу краљевине Грчке). Они беху дошли до врхунца своје силе према царевини у II половини VIII века, дакле у време после Куберова доласка на Балкан. Колико се њихна снага ценила види се по томе што је царском војводи Ставраћију, само што је упадом поробио неколико пограничних племена пелопонеских, даван после у Цариграду сјајан тријумф, а то се радило само после великих и значајних војничких успеха. Ови Словени, дакле, да би се још боље осилили према царевини устану заједнички почетком IX века, узеше неколико мање знатних тачака па са својим савезницима Арапима ударе на град Патру (Патрас), један од најзнатнијих грчких средишта у Пелопонесу и опколе га с копна и с мора. Али грађани разбише Словене преко свакога очекивања, тако да је побожно предање ту победу приписивало светом Андрији чије су се моћи чувале у Патри. За тим царска војска потера Словене даље у унутрашњост, и то беше почетак њихова политичкога слабљења; од тада шта више почиње грчки елеменат гутати словенски у том крају. Овом приликом беху подложена

племена у северозападној четврти Пелопонеса где су Словени дотле били најсилнији. Сви заробљеници, које су тада Грци похватали, а тако исто и сав плен ратни буду предани у својину патраској цркви светога Андрије. Подложени пак Словени беху дужни плаћати не само држави порез него и даће истој цркви. Од патраске јепископије начини се нова митрополија којој буду подложени други пелопонески јепископи. Црква дакле и хришћанска мисија допуњаваху снагу царскога оружја.

Али беше још једна страна одакле ће се хришћанство уносити међу балканске Словене. Из праве Фрушке или Франачке (садашње Француске с пределима око Рајне) беше се раширила Фрушка држава преко Италије и Немачке до балканских граница. Уништивши у суседству балканском обарску државу (у садашњој Угарској) Фрушка се протегну до Дунава, те крајна источна тачка њене власти био је Срем, а кад се Фрушка зарати и са Византијом, захвати она и од самога Балканскога Полуострва најсеверозападнији му део: крај до Цетине (реке у северној Далмацији) и до западне вододеонице Врбаса (у западној Босни). Тамошњи Словени имали су под Фрузима своју самоуправу и самосталност; али да се та власт што боље утврди и рашири на штету самосталности и живота словенскога, и Фрузи су се, као год и Византињани на Балкану, у велико служили хришћанством. И овде хришћанство иђаше за војскама, покрштаваше покорена племена и уређиваше своја владичанства. Црквени и државни склоп и уредбе силно захватаху у себе покорено становништво Тешко је освојилац човечан према подложеном, па још кад се уз то придружи и верска заслепљеност и то у онаким временима! — па тако беше и у подручју фријулскога војводе крајишника, коме се управна власт пружаше до Цетине и до Дунава.

Фрузи су сматрали као да Словени, особито како их је било доста некрштених, нису људи. Нарочито су велика била насиља самога војводе крајишника Кадолаха. Сачувано је предање да су Фрузи словенску одојчад псима бацали.

Таки државни и црквени притисак није, на послетку, могао а да не изазове отпор; Словени се дижу да се тога опросте. Вођа им беше јуначки посавски кнез Људевит.

Али словенски устанак буде после трогодишње борбе савладан и фрушка се власт с њеном пратилицом, хришћанском црквом, још боље одомаћи на Сави. Све то и са фрушке и са византинске државне стране, а тако и од стране приватних проповедника, није могло да не донесе хришћанству неких успеха. Доиста у почетку VIII века беху и многи српски кнежеви у земљама на Морави, Ибру, Дрини, Босни, Неретви, Морачи, Дриму и другде попримали хришћанство. Па не само ту него и у самој Бугарској беше нешто лаганог успеха.

Међу Бугарима је у целој другој половини VIII века једна странка, истина слабија и мање многобројна, била наклоњена зближењу с Византијом. Та је странка на послетку могла бити више словенска; али слободно смемо узети да је тај део Бугара могао бити наклоњенији не само Византији него и њеном хришћанству, па може бити да је једним, на послетку ма како незнатним делом, био и сам хришћански.

И овде су се као проповедници показали заробљеници, којих су мноштво одводили Бугари из византинских владавина. Њихов рад постаје веома знатан у првој половини IX века. О томе има и изричних сведоџаба. Кад је хан Крум 813 године заробио силно робље при освајању Адријанопоља и других византинских градова по Тракији, заједно с осталима био је ухваћен и адријанопољски јепископ Мануил. «Непоколебљиво чувајући своју хрићшанску веру, и он и народ, који је с њим био у ропству — причају Византинци, — обратише к вери Христовој многе Бугаре и свуда посејаше семе хришћанско.» Међу тим византинским заробљеницима многи су могли бити и Словени. Они су већ били хришћани, и они су већ по томе били осетили јак утицај византински. У ропству пак они су свој утицај, природно, могли показивати највише на Словенима, што су били под Бугарима, налазећи код њих много сроднога. Јамачно је тадашњи хан Омортаг, наследник Крумов, опазио то нагло ширење хришћанства, те се побојао и погибли која је претила многобоштву и, може бити, тога што подложни му Словени примају «византинску» веру, из чега би се могла развити кака јача заједница њихна с Византијом. Тим се може бити и објашњава жестина с којом је Омортаг гонио хришћане, кад се одлучио да насилно спречи сваку неповољну могућност.

Он диже на њих гоњење, при чем пострада јепископ Мануил и многи од народа У броју заробљеника, које је Крум био заробио, био је и младић Кинам, кога Омортаг баци у тамницу ради преданости хришћанству. Кад је Кинама после ослободио син Омортагов Маломир, на молбу свога брата Нравоте, Кинам обрати у хришћанство самог Нравоту, који међу тим, буде за то осуђен на смрт од Маломира.

Колико је у свему томе пресуђивао политички разлог и политичка страна питања види се по понашању српских кнезова савременика Маломирових. У то је доба разним спољашњим недаћама царска власт била силно потресена на Јадранском Мору. Услед тога су и српска племена која живљаху од тога мора па до тадашњих граница бугарске државе, а то је до источне водомеђе Моравине, престала признавати над собом врховну власт византинску, па стадоше живети независно под својим кнежевима и жупанима. Тим је за та племена, природно, пресечен пут ширењу оне лагане византинске политичко-културне акције која је дотле, у главном, трајно напредовала. Али је знатно да су многи од оних тамошњих Срба, који су се већ били покрстили, сматрали своје крштење као знак подложности Византији, те се сад одрекоше хришћанства и вратише опет многобоштву, да би збрисали и тај знак дотадашњих веза с царевином и тако с њом са свим раскинули.

Према овоме је због начина, како су Византија и Фрушка употребљавале хришћанство као политичко средство, хришћанство имало, дакле, и успеха и неуспеха. Успеха од помоћи државне, неуспеха с тога што је свак, ко се бојао, зазирао или туђио њих а нарочито Византије као ближе, зазирао и од примања хришћанства. У очима балканских Словена и Бугара хришћанство је нераздвојно било везано с Византијом. Тако стање беше у почетку друге половине IX века а то је у очи самога покрштења балканских многобожаца.

Природно је да је то нерасположење било јаче онде где је и снага и политичка свест народна била јача. У том погледу најглавнији су били Бугари, присталице старе вере из Азије, који су гледали на примање хришћанства као на издајство свога народа, готови да силом бране очинска предања. То беше онај остатак међу потомцима момака из Исперихове дружине, који

још не беше изгубио свој старински азијатски карактер; тај део беше вероватно мало претрпео словенскога утицаја и беше још силан у источној Бугарској.

Али Бугари не беху једини чинилац, ни у самом политичком погледу, у својој држави. Они беху од давно раширили своју власт изван својих првих насеља над околним Словенима, а средином IX века имаху осим правих бугарских земаља Тимок, Мораву, Бело и Црно Подримље, Поварварје, Срем и многе омање крајеве. Због свога све већег и већег броја Словени су у Бугарској лагано али постојано снажили свој утицај, тако да је овај средином IX века постао врло знатан и бивао је у толико јачи, у колико је слабио чист бугарски елеменат, а то је с разних узрока бивало лагано али стално и непрекидно.

Сами Словени, и ако смо видели да је у оних од њих, који дођоше до већега политичкога значаја и самосталности према Византији, било непријатељскога расположења према хришћанству, чинили су ипак масом својом онај други део народа на Балкану који још не беше примио хришћанство, али га је био познао колико од месних хришћана, толико и од хришћанских мисионара који су с разних страна долазили.

А за хришћанство се много радило свуда по Балкану, где само није било правога бугарскога становништва, а с њим ни суревњивих и непријатељских мотрилаца на проповедање хришћанства. Ово особито вреди за српске и словенске пределе у југозападној Бугарској, чије је становништво дуго било под непосредним утицајем византиским.

Ту се из Солуна и других мањих тачака развијао жив рад. Знатно је да је баш та средина дала Словенству његове апостоле: ту у Солуну рођена су у IX веку браћа Методије и Константин, први око 810 а други 827 године. Солун је био као жижа под чијом је топлотом кипео свуд унаоколо бујан религиозни живот. У њему и у околини било је, поред многобожаца словенских и хришћанских, још: Турака, Јевреја, Јермена. Турци су живели на Вардару, између Солуна и Водена, и били су најпре мусулмани, па се тек после покрстише. Они су као мусулмани лако могли имати везе са својим једноверцима Арапима који су, већ давно, често нападали балканске обале. У Солуну је од давно била знатна јеврејска општина

која је имала с хришћанима жестоких верских распра. Они су трговали и одатле улазили у Бугарску. Јермени су истина били хришћани, али су се многи од њих држали монотелитске јереси; њих је у то доба било доста у Солуну, али се не зна каке су вероисповести баш ови били.

Према тој многострукој акцији Словени се у главном држе индиферентно. Како су у Бугарској имали политички значај другога реда, нису имали јаких политичких мотива да јој буду противни. С друге стране, стара словенска вера није имала никаке јавне уредбе, тако да кажемо: *цркве*, ни њених представника: *свештеника*, па с тога Словени нису имали никога ко би нарочито стражарио против хришћанства. Староседелачко балканско становништво, које је било измешано са Словенима, те по томе као хришћанско могло бити од утицаја на њих, познато је од настаријих времена као најиндиферентнија маса у верском погледу. Ми данас имамо живе преостатке и представнике тих староседелаца — Арбанасе. Они, као што знате, исповедају неки мухамеданство, неки православље, неки католиштво, али сви познаваоци њихова живота међу тим сложно тврде да су они у верском погледу у ствари потпуно индиферентни.

Сви су Словени, дакле, представљали масу која неће показати ни јаке акције ни реакције за примање хришћанства. Напротив с Бугарима је било са свим друкчије и по њиховој раси, и по утврђеним јавним одредбама и жарцима (у неку руку свештеницима) и по политичкој свести. И док су они зато остајали чвршћи противници хришћанства, треба додати да у главном нису ни осећали да им хришћанство може што бити потребно.

Међу тим ипак хришћанство поста за њих политичком потребом: то доношаше са собом међународни став њихов према осталим државама, на првом месту према Византији. Каке ће међународне везе бити између Бугарске и Византије, то је зависило не само од Бугарске и од стицаја разних споредних околности, него и од погледа који су у Византији владали о везама њеним с другим државама а тако исто и од погледа којим су на царевину гледали они разни некрштени и нецивилизовани народи, које су Грци и Римљани и њихови наследници Византинци све скупа називали «варварима».

Па каки су, дакле, погледи владали и у прве и у других? Царевина је на себе гледала као на једину закониту државу, према којој су све остале дужне бити у зависном, подложном стаду. Хришћанским државама, чије је постојање царевина признавала колико по сили прилика толико и по својој вољи, она је давала месни значај. као областима у којима државне главе нису самостални, једнаки цару владаоци, већ као неки месни главари које је воља царева призвала да буду саучесници у његовој власти. Ето у таким су везама према царевини могле стајати само државе које су примиле хришћанство, а оне, које га још не беху примиле, нису ни признаване за државе, и ако им се по невољи постојање понекад морало трпети. Оне су имале да тек после, пошто приме хришћанство, уђу у онаке, исте везе, и тек су тада њихови владаоци могли бити признани као саучесници у власти. Према томе, разуме се, сваки пут кад је царевина имала судара с варварима, при углављивању погодаба, пре свега се предлагало примање хришћанства. Чак и Млеци, васали византински, кад једном приликом уговарају с с нашим Неретљанима неки мир, покрштавају њихова посланика. Хришћанство је била погодба за опстанак у ондашњој међународној јевропској заједници. Таки поглед није остајао само теоријом, он је и у практици владао: тај су поглед делили и варвари и жудно тражили и добивали од царева разне титуле високих византиских чиновника. Примера за то има мноштво на Западу и на Истоку; они се стално сретају од онда од кад су вође варварских дружина дошле у судар с римском царевином. Идеја царевине и личност царева производиле су тако силан утесак на варваре, да им ни на ум није падало протестовати те идеје. Ако су у нападима на царевину многе варварске вође у почетку имале намеру да је разруше, оне су се после увераваде да је то са свим залудна мука и од разрушилаца претвараху се у ревносне служиоце те идеје. Познато је, да су саме варварске вође понекад то признавале.

Ни у очима Бугара̂ царевина није могла имати другога значења. Бугари су дуго с њом војевали, али из тих првих ратова не извукоше никаких особитих ресултата: империју не сломише и на крају крајева беху дужни уверити се да је једино средство за измирење — станути у таке везе с њом каке је

она у опште предлагала варварима који су тражили да јој се приближе.

Осим тога Бугари су били ступили у везе на свом северозападу и са другом хришћанском великом силом: Фрушком и њеном наследницом у овим крајевима Немачком. Те везе, у почетку непријатељске, посташе после веома пријатељске. Тадашњем владаоцу, Лудвику Немачком, треба савез бугарски како против моравских кнежева Растислава и Светопука, тако и против управника Источне Марке, сина му Карломана, на кога се сумњало да хоће себи да оснује независан стад на Истоку. Фрушка и Немачка међу тим у погледу хришћанства није нимало заостајала од Византије; нешто смо у том погледу могли и ми данас видети. Па зар није природно да Лудвик, коме треба бугарска помоћ против његових хришћанских једновераца, жели на првом месту да и његов савезник буде такође хришћанин? да тежи да својим савезом с некрстом не остаје у тако незгодном положају и код својих и код противника? Доиста имамо забележено да је хришћанство било предмет њихових преговора: Лудвик исказује Бугарима наду да ће хан испунити своју жељу да прими хришћанство.

Тако је рачун спољашње политике, може бити, више но шта друго побудио тадашњега хана бугарскога Бориса да прими хришћанство. А кад су рачуни политички већ били ту, ствар се могла сматрати свршеном, кад се само узме на ум превелика претежност хришћанска над многобоштвом. Зар није хришћанство одговарало многобошцу на многа питања која су му мало била разумљива, док год је остајао при својим старим веровањима? Што се самога Бориса тиче, можемо рећи да му нису недостајали поводи да се интересује тим питањима. Њему пред очима беше много хришћана чврсто преданих својој вери; он је знао с каком су чврстином они подносили гоњења под Омортагом; знао је да му је рођени стриц Правота због хришћанства умро мученичком смрћу. Да хришћани нису остајали при простом пасивном отпору, показују нам многи случајеви њихова проповедања, и предање да је Грк Тодор Куфара обратио рођену сестру Борисову. Друго једно предање спомиње другога Грка који је помогао да се и Борис обрати, те да је насликао слику страшнога суда, која је начинила велики утисак на хана

и побудила га да прими крштење. То причање има легендаран карактер, али је основано на једној са свим истинитој мисли: питање о судби човековој после смрти, тамно и нејасно објашњавано у многобожаца, често је чинило да се варвари обраћају у хришћанство; тако се нортумберлендски краљ Едвин у садашњој Инглиској крстио пошто су му очито објаснили хришћанско учење о «будућем» животу. Руски летопис прича о таком истом дејству слике страшнога суда на великога кнеза Владимира. Доцнији живот Борисов доказује да је он искрено и озбиљно био заузет верском ствари.

То су прилике, то су поглавито политички мотиви који вођаху руку радницима на великом делу покрштења Бугара и Срба и осталих балканских Словена. То је политичко земљиште на ком ће се разиграти знаменита радња историјска, радња око крштења наших предака. Али је многострукост споменутих мотива и нових чинилаца, који се одмах умешаше, унела у саме догађаје око крштења толико сложености, разностраности, да би излагање свега тога заслуживало да се за њ нарочито ангажују ваша пажња и стрпљење; али ја се за данас не смем усудити да и даље на њих апелујем. А што сте својим многобројним и одличним присуством задужили Професорско Друштво које приређује овај састанак ја вам не бих могао довољно захвалити, кад не би ту била, да мене одмени, сама ваша љубав према свему што је посредно или непосредно намењено неговању онога за што сва поколења највише и живе и раде, за подмладак народни, само како би његова чила и спремна снага прихватила из уморних руку својих старијих остварење оних великих идеала које је цела прошлост завештала нама у садашњости а њима и другима у будућности

Љубомир Јовановић.

БЕЛЗАЦЕР

(Х. ХАЈНЕ)

Ноћца је пала к'о црни вео,
У тами лежи Вавилон цео;

Ал' тамо где су краљеви двори,
Уз блесак свећа песма се ори:

Белзацер силни не зна за ваје,
У двору своме весеље даје.

Гомила слугу с крајева разни'
Уз дивљу хуку пехаре празни,

А звек пехара баш к'о што ваља
Гођаше срцу силнога Краља.

Образ му пламти од светла жара,
Узбуди му се охолост стара,

Па у заносу пијанства свога
Поче да хули највишег Бога.

И грмну псовка и грмну вика
Од бесрамника и бестидника.

Краљ нешто викну поносна гледа
И оде слуга — краљ заповеда!

Судове носи, о грдна срама,
Из Јеховина поносна храма!

Белзацер силни без помишљаја
Напуни пехар вином до краја,

Нагло га попи до једне капи,
Па тад без свести громко завапи:

„Јехова нула на своме трону,
А ја сам сад краљ у Вавилону!"

И тек што грешна хула одјекну,
Хладно га нешто у срце текну.

И неста смеха крај жарка вина
У сали наста гробна тишина.

Ал' погле чуда: на белу зиду
Рука се види у чудном виду,

Огњена слова пламеном пише
И нестаде је, нема је више!

Пијани силник леденим гледом
На свиту своју гледаше редом,

Ал' чета слугу од тога часа
Нема и бледа не пусти гласа.

Дозваше маге, да натпис виде,
Ко како дође тако и иде —

А Белзацера, до скора, славна
Те ноћи сакри гробница тавна.

Јер. Ж.

ОПСАДА СЕВАСТОПОЉА

ПРИЧА

ГРОФА Л. Н. ТОЛСТОЈА

(НАСТАВАК).

3. Севастопољ у августу 1855 године.

I

Крајем августа, великим брдовитим севастопољским путом, међ' Дуванком*) и Бахчисарајем, иђаху кораком, по густој и врелој прашини, официрске таљиге (оне особите таљиге, које се сад нигде не виђају, а чине средину између јеврејске бричке, руске „повозке“ и корпе).

У колима напред, чучећи, седаше дењшчик у ланену капуту и некадањој официрској капи, веома омекшалој, па трзаше дизгинима; по зади, на завесцима и завијуцима, покривеним војничким шињелом, седаше немачки официр у летњем шињелу. Официр беше, колико се могло оценити у седећем положају, обична раста, али одвећ широк, ма не толико од плећа до плећа колико од груди до леђа; врат, с обе стране, беше му веома развијен и пуначак. Тако звана струка — па средини тела, — у њега не беше, али не беше ни трбуха; на против, он беше више сух, нарочито у лицу, покривену болешљивим жутилом. Лице би му било лепо, да не беше неке подадулости и мекоте, неких крупних сливених бо́ра, које увећаваху црте и даваху свему лицу општи израз умора и грубости. Очи му беху средње величине, црне, одвећ живе и нагле; брци веома густи, ну тањи и изгрижени, а подбрадак и нарочито образи беху покривени одвећ крутом, честом и црном дводневном брадом. Официр је био рањен 10 маја парчетом гранате у главу, коју још носаше повезану, и сад осећајући се већ недељу дана сасвим добро, враћаше се из симферопољске болнице своме пуку, који стајаше тамо негде, одакле се чујаше паљба, ну да ли у самом Севастопољу, на Северној или на Инкорману — то он још није могао ни од кога дознати. Паљба се чула, нарочито по некад, при ветру, врло јасно, често и, како се чињаше, близу: час се чујаше

*) Прва станица до Севастопоља.

пуцањ, који потресе ваздух тако, да човек и сам задрхће, час се зачују један за другим бржи но слабији звуци, као ударање у добош, које, по некад, прекида страшна грмљава: све се то слило у неку тутњаву, која доста личи на грмљаву у непогоди, кад удари први пљусак. Сви говораху, а и чуло се јасно, да је бомбардовање ужасно. Официр жураше дењщчика: види се да је рад што пре да стигне. На сусрет им ђаше велики ред кола и сељака, који су возили провијант у Севастопољ, па се сад враћају с пуним колима болесних и рањених војника у сурим шињелима, матроса у црним капутима, добровољаца са црвеним фесовима и резервиста са брадама. Официрска кола морадоше застати у густу, непокретну облаку прашине, која се дизаше од кола, и официр, жмиркајући и мрштећи се од прашине, која му падаше у очи и у уши, посматраше болесничка и рањеничка лица, која се кретаху поред њега.

— А гле, војник из наше чете, онај болесни, — рече дењщчик, обрнувши се господину, показујући му кола, пуна рањеника, која пролажаху тада поред њих.

На колима с преда сеђаше руски брадоња, држећи под пазухом дрво и везујући за њега бич. За њим у колима лежаху пет војника у разним положајима. Један с подвезаном руком, с огрнутим шињелом над кошуљом, и ако сух и блед, ипак сеђаше бадро у средини кола и, видећи официра, хтеде да се дохвати капе, па сетивши се сигурно да је рањен, учини се као да је хтео само да се почеше. Други до њега лежаше на самом дну кола: виђаху се само две руке, којима се држао за лотре колске и подигнута колена, која се љуљаху на све стране. Трећи, опухла лица и повезане главе, на којој се, преко вѐзе, нахерила капа, сеђаше на боку, спустивши ноге на поље и, наслонивши се рукама на колена, дремаше. К њему се обрати официр.

— Должникове! — викну он.

— Ја — о! — одговори војник, отварајући очи и скидајући капу, тако дебелим и громким басом, као да су двадесет војника, од једном заједно викнули.

— Кад си ти рањен, брацо?

Оловне, помућене војникове очи оживеше: он позна де свога официра.

— Здравља вам желим, ваше благородство! — одговори му таким истим, снажним басом.

— Где ја сад пук?

— У Сивастопољу бесмо, а у среду смо хтели да пређемо, ваше благородство!

— Куда?

— Не зна се.. сигурно на Сиверну, ваше благородство! Сад, *вашество*, продужи он отегнутим гласом, покривајући се капом: — почео је брзо да пуца, све више бомбама, жестоко гађа пристаниште: сад ви тако гађа, ама жестоко!....

Даље се не чу шта вели војник, али по изразу његова лица и пòзе видело се, да је, са обичном срџбом страдалничком, говорио нешто, што није од утехе.

Овај поручник Козељцов беше редак официр. Он није од оних, који живе тако и тако, чине то и то за то, што тако живе и чине други: он је радио оно што је се њему хтело, а други су већ понављали то исто, и били су уверени, да је то добро. Његова природа беше богата ситним даровима: он је добро певао, свирао на гитару, говорио врло живо и писао лако, нарочито службене акте, на које је привикао руку док је био батаљони ађутанат; ну највише се његова природа испољавала самољубивом енергијом, која, и ако се по највише оснива на овој ситној даровитости, ипак је, сама собом представљала, оштру и снажну црту. У њега је било такво самољубље и оно се до тог степена спојило с његовим животом, да он није знао за други избор, него или да буде први или ништа, то је био покретач његових унутрашњих побуда: он је играо прву улогу међу оним људма, које је са самим собом сравњивао.

— Није него, још ћу слушати шта *Москва**) брбља!... — промрмља он, осећајући неку тежину апатије на срцу кад се удалише војници. — *Смешна је та Москва..* Ајде, Николајеве, полази!.. Шта, ти си засп'о! — викну на дењшчика, намештајући крајеве шињела.

Узде се почеше трзати, Николајев швиќну бичем и кола се закотрљаше.

— Само да их нараним часком, па одмах даље.... — рече официр.

II.

Улазећи у улицу, где лежаху разбацани остаци камених зидова татарских кућа у Дуванци, поручика Козељцова задржа транспорт бомби и топовских зрна, који иђаше у Севастопољ, па се нагомила на путу.

Два пешачка војника сеђаху у самој прашини на камењу развањена зида, крај пута, па једу лубеницу са лебом.

— Идеш ли далеко, земљаче? — рече један од њих друго   нику, са торбом на леђима, који стаде крај њих.

— У чету идемо, из губерније, — одговори војник, гледећи у страну од лубенице, намештајући упрте од торбе. Већ трећа недеља како сам код четног сена, а сад, ето, зову све; па не знам на ком је месту пук Веле да су наши прошле недеље прешли на Корабељнују. Да нисте ви чули, господо?

— У граду, брате, стануjе, у граду! — проговори стари фурштатски војник, дубећи ножем зелену лубеницу. Ми отуд идомо од подне. Таква ти је страхота, брацо мој!

— А што, господо?

— Зар не чујеш? Бије свуд у наоколо, нема ти нигде слободна места Шта је наше браће помлаћено, не може се ни казати! И за тим махну руком и намести капу.

---

*) У многим пуковима официри зову војника *Москва* или *заклетва* (присяга).

Војник замишљено махну главом, цмокну језиком, по том дохвати из ногавице лулу, разгрте нагорео дуван у њој и, не домећући други, запали је и подиже капу.

— Ко ће као Бог, господо! Праштавајте! — и оде даље путем.

— Еј, боље да си причекао! — рече му онај што дуби лубеницу

— Све једно! — промрмља он, провлачећи се међу нагомиланим колима.

III.

Станица беше пуна народа, кад Козељцов дође тамо. Прво лице које угледа на вратима, беше сух, веома млад човек настојник који се свађаше са двојицом официра.

— Ама не три дана, десет дана ћете чекати. И генерали чекају, браћо! — говораше настојник, желећи да наљути официре: — а ја вам се, ваљда, нећу упрегнути.

— Ако нема, онда не смеш ни коме давати коње!... А за што си дао оном лакеју са стварима? — викаше старији официр са чашом чаја у руци.

— Та промислите сами, господин настојниче! — говораше други млађи официр: — ми не путујемо ради нашег уживања. Без сумње смо нужни кад су нас позвали. А ја ћу, богме, казати и генералу. Јер шта је то сад?... Ви, дакле, не поштујете официрски чин.

— Ви свакад кварите! — прекиде га старији; — ви ми само сметате; треба умети са њим говорити. Тако те он и престане поштовати. Коње овог тренутка ја хоћу!

— Рад би био, брате, али од куд да их набавим?... Он мало поћута, па се од једном ражљути и, машући рукама, поче да говори:

— Ја, пријатељу, сам разумем и све знам, али шта да се ради! Ето, причекајте само (на лицима официрским појави се нада)... причекајте да доживим до краја месеца — и мене неће бити овде. Боље да идем на Малахов курган, него да останем овде, Бога ми! Нека чине што год хоће. На целој станици нема ни једних кола, ни сламке сена нису видели коњи већ трећи дан. И њега нестаде иза врата.

Козељцов, заједно са официрима, уђе у собу.

— Па шта! — са свим мирно рече старији официр млађему, и ако је за секунду пре тога изгледао ражљућен: — три месеца путујемо, па можемо још причекати. Није нужда, стићи ћемо.

Димљива, прљава соба беше тако пуна официра и сандука, да Козељцов једва нађе место на прозору где и седе; разгледајући лица и слушајући разговоре, он поче да савија цигару. Десно од врата уз крив и мастан сто на коме стајаху два самовара, овд-онде позеленела, и наређан шећер у разним завијуцима, сеђаше главна група: млад, ћосав официр, у новој одећи наливаше чајник; четири, тако исто млада, официра сеђаху у разним крајевима собе: један од њих, потурнвши под

главу њену бунду спаваше на дивану; други, стојећи крај стола, резаше печену овчетину безруком официру, који седаше крај стола. Два официра — један у ађутантском шињелу а други у пешачком али танком и са обешеном кесом о врату — седаху крај клупе, и само по томе, како они посматраху друге и како онај с кесом пуши, видело се да они нису из фронта и да су тиме задовољни. Ма није да се огледало презрење у њиховим манирима, већ неко пријатно задовољство, основано од части на новцима од части на блиским односима са генералима, — сазнање „превасходства“, које се чак жели сакрити. — Још један млад доктор, са великим уснама и артиљерист немачке физиономије седаху готово на ногама младог официра, који спаваше на дивану и бројаху новце. Четири дењшика — једни дремаху други намештаху сандуке и завежљаје око врата. Козељцов међу свима лицима не нађе ни једног познаника, ну он с љубопитством поче да слуша разговоре. Млади официри, који, као он одмах по изгледу им опази, иђаху из школе, допадоше му се и, што је главно, подсетише га на његовог брата, који ће, такође из школе, ових дана доћи у једну из Севастопољских батерија. Па официру са кесом, чије је лице он негде видео, све му изгледаше одвратно и нагло. Он чак с мишљу: „да га насади, ако му се прохте да што каже“ пређе од прозора клупи и седе на њу. У опште, као прави и добар официр из фронта, он не вољаше „штабне“, за које је сматрао ону двојицу.

IV.

— Како хоћете, али ово је веома досадно, — рече један млад официр, — тако смо близу а не можемо да стигнемо! Можда ће данас бити боја, а нас неће бити тамо!

По танку гласу и свежем руменилу, које нађе на његово младо лице у то време кад је он говорио, опажаше се она мила младачка бојажљивост, кад се човек непрестано боји, да му не испада свака реч како би требало.

Безруки официр погледа га са осмехом.

— Стићи ћете, верујте, — рече му.

Младић с поштовањем погледа слабо лице безрукога, које се од једном засија осмехом ућута и опет се даде за чај. Доиста на лицу безруког официра, у његовој позитури и нарочито у празном рукаву од шињела опажало се много оне спокојне равнодушности, која се може објаснити тим, што је при сваком делу или разговору он гледао, као да би хтео рећи: „све је то лепо, све ја то знам и све то могу ја учинити, само кад бих хтео.“

— Како ћемо сад, — рече онај са кесом своме другу: — даноћимо овде или да идемо на својим коњима?

Друг му не хтеде ићи.

— Можете представити себи, капетане, — продужи онај што сипа чај, обраћајући се безруком и подижући ножић, који овај беше испустио,

— нама рекоше, да су коњи у Севастопољу веома скупи, па смо с тога заједнички купили коња у Симферопољу.

— Без сумње су вас добро зацепили?

— Па не знам, капетане: ми смо платили за коња и кола девет стотина рубаља. То је ваљда скупо? — рече он гледајући све, па и Козељцова, који га је дотле посматрао.

— Није скупо, ако је млад коњ, — рече Козељцов.

— Истина?... А нама рекоше да је скупо. Само он малко рамље, ну то ће проћи. Веле нам да је снажан.

— Из кога сте корпуса (војена школа)? — запита га Козељцов, хотећи да дозна што о брату.

— Ми смо из племићског пука, нас шесторо, идемо сви у Севастопољ по сопственој жељи: само не знамо где су нам батерије: једни веле да су у Севастопољу, а други нам рекоше да су у Одеси.

— Зар нисте могли дознати у Симферопољу? запита га Козељцов.

— Не знају .. Можете себи представити, наш је друг ишао тамо у канцеларију, па су га изгрдили, — можете себи представити како је непријатно... Ако је по вољи готову цигарету? — обрати се тада безруком официру који хтеде да извади своју дуваљару.

Он га услужи са неким страсним одушевљењем.

— А и ви сте из Севастопоља? — продужи он. — Ах, Боже мој, како је то чудновато? Како смо ми сви у Петрограду мислили о вама, о свима јунацима! — рече он, обраћајући се Козељцову са одушевљењем и добродушним ласкањем.

— Море знате ли, ви се можете још и натраг вратити! — рече му поручник

— Ама тога се и бојимо. Можете себи представити, кад смо купили коња и набавили све потребе: машину за кафу и још разне нужне ситнице, — не остаде нам ни мало новаца, — одговори он тихо, погледајући на друга, — па ако мораднемо натраг, онда и не знам како ћемо.

— Зар нисте добили путни трошак? — запита га Козељцов.

— Нисмо: обећаше нам, да ћемо овде добити.

— А имате ли сведочанства?

— Ја знам да је сведочанство — главно, али ми у Москви један сенатор, — он ми је стриц, — кад сам био код њега, рече, да ће нам овде дати. Дакле даће нам овде?

— Сигурно ће дати.

— И ја мислим да ће дати, одговори он таким тоном, који показиваше да, питајући на тридесет станица једно исто и добивајући разне одговоре, никоме више није ни веровао.

V.

— Ко је тражио борш? — викну прљава домаћица, дебела жена око четрдесет година, улазећи у собу са чинијом у руци.

Разговор се одмах прекиде и сви, што беху у соби, окретоше очи на крчмарицу. Један официр чак кресну оком на њу.

— Ах, то је Козељцов тражио, — рече млад официр: — треба га пробудити. Устај да ручаш, — викну ономе што спаваше и дрмну га за раме.

Дечко од седамнаест година, веселих црних очију и румених образа, енергично скочи са дивана и протрља очи, па застаде на сред собе.

— Ах, извините, молим вас, — рече доктору, кога је малко гурнуо устајући

Поручник Козељцов одмах познаде брата и приђе му.

— Не познајеш? — рече му, смешећи се.

— А-а-а! — викну мањи брат: — гле чуда!... — и стаде да љуби брата. Они се пољубише три пут, но на трећем љубљењу застадоше мало, као да обојица помислише: зашто баш да морамо три пут?

— Но, како ми је мило! — рече старији, загледајући се на брата. Ајдемо у ходник да се разговарамо.

— Хајд'мо, хајд'мо. Ја нећу боршч, једи ти Фредерсоне! — рече другу.

— Па ти си хтео да једеш?

— Нећу ништа.

Кад изиђоше у ходник млађи стаде да пита брата: „Но шта, како си, причај" и једнако говораше како му је мило што га види, али сам ништа не причаше.

После пет минута, пошто су мало poћутали, старији брат запита, зашто мањи брат не оде у гарду, као што су сви очекивали.

— Хтедох што пре у Севастопољ: па ако ми овде пође срећно, може се и пре авансовати него у гарди: тамо за десет година у пуковнике, а овде Тотлебен, за две године, од пуковника оде за генерала. Ну, а ако убију, што ћеш да му чиниш...

— Видиш какав си ти! — рече брат, смешећи се.

— А, што је најглавније, брате, знаш ли? — рече мањи смешећи се и поцрвени, као да се спрема да каже нешто од чега се стиди: ја сам се због тога измолио, што ме је срамота да живим у Петрограду кад овде умиру за отаџбину. А хтео сам и с тобом да будем, — додаде он још стидљивије.

— Како си смешан, — рече старији, вадећи дуваљару и не гледећи га. — Само ми је жао што нећемо бити заједно.

— Па како је, реци ми истину, је ли страшно на бастионима? — запита наједаред млађи.

— С почетка је страшно, а после се навикне, — ништа. Видећеш сам.

— Ево још ми реци: како ти мислиш хоће ли отети Севастопољ? Ја мислим, да га никако не могу узети.

— Бог зна.

— Једно ми је само незгодно... Можеш представити, каква је то несрећа: у путу су нам украли цео завежљај, а у њему је био мој мундир, па сам ти у ужасном положају, те не знам како ћу се јавити.

Козељцов други, Владимир, веома је личио на брата Михаила, но тако, као што личи развијен пупољак руже на прецветан шипурак. Косе

му беху такође русе, но густе и увијене на челу. По нежну, белу лицу не стојаше, већ пламтијаше, издајући све душевне покрете, младалачко руменило. Такве исте очи, као и у брата, беху на њему отвореније и светлије. Беличасте маље избијаху по образима, и над црвеним уснама, које покриваху беле, сјајне зубе. Витак, широких плећа, у отворену шињелу, испод кога се виђаше црвена кошуља, с цигаретом у рукама, наслоњен на ограду трема — беше тако пријатно-добар дечко, да ниси могао одвојити очију од њега. Он се веома радовао састанку са братом, посматрао га са поштовањем и гордошћу и представљао га као јуначину: но у неким односима, на пр. у говору образована света, у француском језику, у игри итд. он се мало стидео због њега, гледао га с висине и чак се надао, ако узмогне, да га сâм образује Сви његови утисци беху још из Петрограда, из куће једне госпође, која је волела леп шкасту младеж и звала га к себи о празницима, и из куће сенатора из Москве, где је он једном играо на великом балу.

VI.

Кад се сити наразговараше и дођоше најзад до онога осећања, које се опажа кад је мало оштега, и ако волиш онога с ким говориш, браћа поћуташе доста дуго.

— Дакле узимај своје ствари, па да идемо одмах, — рече старији

Млађи од једном поцрвене и збуни се.

— Да идемо право у Севастопољ? — запита он после краћег ћутања.

— Но, да како. Ти, ваљда, немаш много ствари, — наместнћемо.

— Дивота! Одмах да идемо, — рече млађи уздахнувши и оде у собу. Но не отварајући врата, он застаде, обори главу и поче да мисли:

„Овога часа право у Севастопољ, под бомбе.. ужасно! Па ипак све једно, морало је бити кад-тад. Сад сам бар с братом“...

Ствар је у томе, што је тек сад помислио о ономе што га чека — о Севастопољу и што виде, да ће кроз најкраће време бити тамо и ни каква га случајност више не може задржати, сад му тек јасно изађе пред очи опасност коју је сам тражио, и он се збуни при самој помисли о њој. Умиривши се како је знао и могао, уђе у собу: али прође четврт часа, а он још не изађе к брату, те овај мораде отворити врата и позвати га. Млађи Козељцов говораше нешто са официрем П. Кад му брат уђе, он се са свим збуни.

— Одмах, одмах идем! — викну му и замаха руком. — Причекај ме, молим те, тамо.

Мало после он доиста изађе и с дубоким уздахом приђе к брату

— Можеш себи представити, ја не могу с тобом ћи, брате, — рече он.

— Шта?... Каква је то лудорија!

— Ја ћу ти рећи истину, Мишо... Ми ни један немамо новаца и сви смо дужни ономе штапс-капетану, што си га видео. Срамота ме!

Старији се намршти и дуго ћуташе.

— Јеси много дужан? — запита га, гледећи испод обрва.

— Много... Не, није баш много; али ме срамота ужасно. Он је на трима станицама платио за мене, и шећер смо његов трошили, тако да ја и не знам... А играли смо и преферанса, па сам му малко остао дужан...

— То је рђаво, Владо! Ну шта би радио да ниси мене срео? — рече му строго, не гледећи га.

— Па ја сам мислио, браца, да ћу добити у Севастопољу попутину па бих вратио. Могло би се, ваљда, тако учинити?... Па и боље је да ја сутра са њим путујем.

Михаило извади кесу и с неким дрхтањем извади отуд десетицу и једну артију од три рубље.

— Ето мојих новаца! рече му — Колико си дужан?

Рекавши, да је само толико имао, Козељцов није рек'о истину: имао је још четири златника, зашивена на сваки случај у постави, али се зарекао да их не дира.

Израчунаше да је Козељцов, с преферансом и шећером дужан свега осам рубаља. Старији брат даде му их, рекавши само, да то не ваља — играти преферанса кад нема новаца.

— Са чим си играо?

Млађи му не одговори ни речи, — питање му изгледаше као сумња у његово поштење... Незадовољство самим собом, стид за поступак, који је изазвао такво подозрење и љутњу у брата, кога је он волео, изазва у њему такво осећање, да није могао ништа одговорити. Осећајући да неће бити у стању, да се уздржи од суза, које му се навpнуше, он узе новце не гледећи и оде к друговима.

VII.

Николајев, испивши у Дуванци две чаше ракије, које купи на мосту од војника, трзаше дизгине, а кола скакутаху по камену путу, који води крај Белбека, у Севастопољ, а браћа, сударајући се ногама и ако мишљаху један о другом, ипак упорно ћутаху.

„Зашто ме он увреди?“ — мишљаше мањи: — зар он није могао да не говори о томе? Изгледа да је мислио, као да сам ја̄ лопов, па и сад се, чини ми се, љути, те смо се тако са свим побркали. А како би славно заједнички живели у Севастопољу Два брата, сложна међу собом, оба се боре с непријатељем: један старији и ако није образован, ипак храбар војник, а други млађи... такође јунак. Кроз недељу дана ја бих свима доказао, да и нисам баш тако млад! Ја ћу се одучити да црвеним, на лицу ће се огледати јунаштво, а и бркови, ма колики, тек ће порасти дотле“, и он повуче маље, које беху избиле око уста. „Можда ћемо одмах, чим стигнемо у бој, заједно с братом. А он мора бити упоран и веома храбар, од оних, који не говоре много, али раде боље од других. Баш

бих желео да знам, — продужи он — да ли ме то он нарочито сад притешњује уз лотре од кола или не. Без сумње он осећа, да мени није згодно, и чини се као да ме и не опажа. Ето, сад ћемо стићи," — продужи он да размишља, привлачећи се уз сам крај, — бојећи се том приликом да се ни мало не покрене, да не би брат могао опазити његово незгодно стање, — „па од једном право на бастион: — ја с топовима, а брат с четом, па да пођемо заједно А тек од једном Французи јурну на нас. Ја паљбу: помлатим много: али они ипак јуришају на мене. Већ не може да се пуца, и, разуме се, нема ни спаса: док од једном брат дотрчи напред са сабљом, ја дохватим пушку и ми заједно са војницима потрчимо. Французи јурну на брата. Ја потрчим, убијем једног Француза, другог и спасем брата. Мене ране у руку, ја дохватим пушку у другу, па опет трчим Кад, а брата ми убију куршумом крај мене. Ја се зауставим за тренутак, погледам га онако тужно, дигнем се и викнем: „За мном! Осветимо га! . . . Ја сам волио брата више свега на свету, — рећи ћу ја, — и изгубих га. Осветимо га, уништимо непријатеље или умримо сви овде!' А они сви викну, па потрче за мном. Од једном изађе сва француска војска, и сам Пелисје. Ми их све потучемо: ну, најзад мене ране други пут, и трећи пут и ја падам. Тада сви трче к мени. Горчаков долази и пита ме шта бих желео. Ја одговарам да нећу ништа, само нек ме метну крај брата, хоћу да умрем са њим. Мене донесу и метну крај крвавог трупа братовог. Ја се придигнем и само кажем: „да, ви не умедосте ценити два човека, који су истински љубили отаџбину; сад су обојица пали . . . нека вам Бог опрости!" — и умрем. У осталом, ко зна у колико ће се остварити ова замисао!"

— Па јеси ли био који пут у боју? — запита он од једаред брата, заборавивши, да није хтео са њим говорити.

— Не, ни једном, — одговори старији. — Из нашег је пука погинуло две хиљаде људи, све на раду, и ја сам рањен такође на раду. У опште, рат није то што ти мислиш, Владо!

Реч „Владо" дарну млађега: њему се прохте да се објасни с братом, који није ни мислио да га вређа.

— Ти се не срдиш на мене, Мишо? — рече он, после кратког ћутања.

— Зашто?

— Не, онако . . . што смо оно мало пре . . . тако, ништа.

— Ни мало, — одговори старији, окренувши му се и потапка га по колену.

— Па, Мишо, ти ми опрости, ако сам те увредио. И он се окрете, да сакрије сузе, које му пођоше из очију.

VIII

— Та није, ваљда, ово Севастопољ? — запита мањи брат, кад се успеше на брдо.

И пред њима се отвори пристаниште са катаркама, море с далеком непријатељском флотом, беле приморске батерије, касарне, водоводи,

градске зграде и бели, љубичасти облаци дима, што се непрестано појављиваху по жутим брдима, која окружују град, а по том стајаху на плаву небу, под ружичастим зрацима сунчевим, које се, блистајући, спушташе к хоризонту тамна мора.

Без икаква узбуђења Владимир угледа то страшно место, о коме је тако много мислио: па још са естетичном насладом и јуначним осећањем задовољства посматраше овај диван призор и гледаше га с концентрованом пажњом до самог тренутка кад стигоше на Северну, у боразините коморе братова пука, где су требали дознати, на коме су месту пук и батерије.

Официр, који командује комором, беше са станом крај тако званог новог градића — дашчаних барака, које су подигле матроске породице, у шатору, спојеном са већом бараком, подигнутом од сирових грмових гранчица.

Браћа засташе официра крај прљава стола, на коме стојаше чаша хладна чаја, прибор с ракијом и парчетима сува ајвара и хлеба, у самој жуто-прљавој кошуљи, где срачунава и пребраја огромну гомилу новчаница. Ну, пре него ли кажемо што о личности овога официра и његовом разговору, морамо пажљивије разгледати унутрашњост његова стана и упознати се мало с начином његова живота и занимањем. Нова барака беше тако велика, сигурно исплетена и удобно намештена, сточићима и полицама, плетеним прућем, као што се прави само за генерале и команданте пука: бокови и надглавље беху застрвени ћилимима, ружним али новим и, без сумње, скупим. На гвоздену кревету, који стојаше под главним ћилимом, лежаше отворено-црвени покривач од плиша, прљав и поцепан јастук и постављена бунда; на столу беше огледало у сребрну оквиру, сребрна и веома прљава четка, изломљен и пун масне косе чешаљ од рога, сребрн свећњак, стакло ликера, са златним, црвеним, великим натписом, златан часовник са сликом Петра I, два златна пера, кутија са некаквим капислама, корица хлеба, разбацане старе карте и пуна бутела под креветом. Овај официр управља свима намирницама пуковским и коњском храном Заједно са њим живи његов велики пријатељ, комисионар, који се занима набавкама. Он, кад уђоше браћа, спаваше у шатору а официр срачунаваше државне новце пред крај месаца. Изглед официрев беше примамљив и јуначан: велики раст, велики брци и благородна пуноћа. Само једно на њему беше непријатно, — нека знојава подадулост цела лица, која готово сакриваше мале зеленкасте очи и велика прљавштина у свему, од ретке масне косе, до великих босих ногу у некаквим постављеним папучама.

— Новци, брате, новци! — рече Козељцов 1-ви, улазећи у бараку и с нехотичном жудњом гледећи на гомилу новчаница: — макар половину кад бисте дали на зајам, Василије Михаиловићу!

Официр се намршти, видећи госта, па скупи новце, не дижући се, и поклони се.

— Е, кад би моји били! Државни, баћушко... А ко је то с вама? — рече он, остављајући новце у кутију, која беше крај њега и гледећи Владу.

— Ово ми је брат, стиг'о из корпуса. А ми свратисмо да нас известите где је наш пук.

— Седите, господо, — рече им, устајући и не обраћајући пажње на њих, пође у шатор. — Хоћете ли да пијете... Портер, може бити? — рече им.

— Па, могли бисмо, Василије Михаиловићу!

Влада беше поражен величанственошћу коморског официра, његовим равнодушним манирима и уважењем, које му указиваше брат.

„Мора да је то њихов добар официр, кога сви поштују: без сумње прострак, али гостољубив и храбар“, помисли он, седајући на диван скромно и бојажљиво.

— Па, где је наш пук? — запита старији брат.

— Шта?

Он понови питање.

— Код мене беше Зајфер: он ми рече да су прешли на 5-и бастион.

— Сигурно?

— Кад ја кажем, без сумње је сигурно; а у осталом — ђаво би га знао! — није му скупо ни да слаже. Шта, хоћете ли пити портер? — викну им из шатора.

— Па, готово, да испијем, — рече Козељцов.

— А ви, Осипе Игњатовићу, хоћете ли пити? — продужи глас шатору, обраћајући се, без сумње комисионару, који спаваше. — Доста је спавања: већ је пети час.

— Шта сте ме ви окупили! Ја не спавам, — одговори тром и танак глас.

— Но, устајте, досадно ми је без вас.

— И официр изађе к гостима.

— Дај симферопољски портер! — викну он.

Посилни, с гордим изразом на лицу, као што се учини Влади, уђе у бараку и, гурнувши Владу, довати портер испод клупе.

Бутелу испише и разговор се продужи у том правцу, док се не покренуше завесе од шатора, међу којима се појави осредњи свеж човек у плавој ноћној одећи с кићанкама у капи с црвеним околишем и кокардом. Он се јави, поправи своје црне бркиће и, гледећи некуд на ћилим, усиљено одговори на поздраве.

— Дај да и ја испијем чашицу! — рече он, седајући за сто. — Шта, ви из Петрограда идете, младићу, — обрте се он ласкаво Влади

— Да, идем у Севастопољ.

— Сами сте се молили?

— Да.

— Не разумем, господо, ту вашу жељу! — продужи комисионар. — Ја бих, чини ми се, сад пешке отиш'о у Петроград, само кад би ме пустили. Досадио ми, Бога ми, овај проклети живот.

— Шта вам је ту рђаво? — рече старији Козељцов: — ако још ви овде не живите, онда не знам ко!

Компсионар га погледа и обрте се.

— Ова опасност, оскудице, ништа не можеш набавити; — продужи он, обраћајући се Влади. — И ја вас опет не разумем, куд сте нагли! Бар да је какав интерес, а оно ништа. Зар је лепо, на пример, да у вашим годинама постанете богаљ на цео живот?

— Некоме су нужни приходи, а неко служи из части! — умеша се старији Козељцов незадовољним гласом.

— Каква ми је част, кад немаш шта јести! — рече компсионар, смејући се презриво и гледећи свога друга официра, који се такође насмеја. — Окрени на „Лучија“: да послушамо, — рече он, показујући кутију с музиком: — ја га волем.

— Је ли добар човек, овај Василије Михаиловић, — запита Влада брата, кад они, готово у сумрак, изиђоше из бараке и пођоше у Севастопољ.

— Та, није рђав, само је тврдица ужасан! А оног компсионара не могу да гледам очима... Ја га морам избити кад било.

IX.

Када већ ноћу прилажаше великом мосту преко залива, Влада осећаше неку велику тежину на срцу. Све што је видео и чуо, беше тако далеко од његових пређашњих утисака: паркетна, светла, велика сала за испите, весели, добри гласови и смех другова, нов мундир, љубљени цар, кога је седам година често виђао и који, праштајући се с њима са сузама, називаше их децом својом, — а сад све, што је видео, тако је мало личило на његове светле, великодушне мисли.

— Но, ето, стигосмо! — рече брат, кад дођоше к Михаиловској батерији и изађе из кола. Ако нас пусте преко моста, одмах ћемо у Николајевске касарне. Ти остани тамо до сутра, а ја ћу у пук — дознаћу где ти је батерија, па ћу ти онда доћи.

— Зашто? Боље да идемо заједно, — рече Влада. Да идем и ја с тобом на бастион. И онако је све једно: треба се навићи. Ако ти одеш, могу и ја.

— Боље је не ићи.

— Не, молим те: бар ћу видети како је...

— Ја ти саветујем: не иди, а у осталом...

Небо беше чисто и тамно, звезде и ватре од бомби и паљбе већ се светлуцаху у мраку. Велико, бело здање батериско и почетак моста виђаше се у тами. Свакога секунда потресаше ваздух грмљавина паљбе. Уз ову грмљаву, чуло се суморно брујање залива. С мора пиркаше ветар и влага. Браћа пріђоше к мосту. Некакав резервист тресну пушком, узе је неумешно на руку и викну:

— Ко иде?

— Војник.

— Забрањено је пролазити!

— Како то?... Нама је нужно.

— Питајте официра.

Официр, који сеђаше на ленгеру дремајући, подиже се и рече да их пропусте.

— Овамо се може, одовуд не. Куд сте навалили? Сви од једном! — викну он на пуковску комору, која се нагомила на уласку.

Силазећи на први понтон, браћа наиђоше на војнике, који иђаху с друге стране и разговараху громко.

— А да кад је он *амоницију* добио, онда је ту пуна сигурност, — ја како.

— Еј, брате ли си! — рече други глас: — само док се претуримо на Северну, душом ћемо данути. Бога ми, — и ваздух је други.

— Причај! — рече први: — 'номад је и тамо долетела злокобница двојици матроса однесе ноге, тако...

Браћа пређоше први понтон, очекујући кола, и стадоше на другоме, кога је већ по негде заливала вода. Ветар, који се чињаше слаб на пољу, овде дуваше јако и оштро: мост се љуљаше, и таласи, ударајући о брвна са шуштањем и пресецајући се на конопцима и ланцима, заливаху даске. Десно шушташе суморно поцрнело море, делећи се бескрајном, равном, црном линијом од звездана, светло-плавичаста хоризонта: тамо негде на даљини светлуцаху ватре на непријатељској флоти: лево црњаше се тамна маса наше морнарице и чујаху се удари валова о њене бокове; виђаше се пароброд, који се, шутећи, брзо креташе од Северне. На крају моста сеђаше, спустивши ноге у воду, неки човек у самој кошуљи и оправљаше нешто на понтону. Талас с мора удари на мост с десне стране, разли се по њему и оквасн Владине ноге: два војника, газећи по води, прођоше крај њега. Нешто, на једаред, с праском, осветли мост, кола која иђаху по њему и коњаника, и парчета, подижући млазеве са звиждањем, попадаше у воду.

— А, Михаило Семенићу! — рече коњаник, зауставивши коња уз Козељцова: — шта, већ сте са свим оздравили?

— Као што видите. Куда вас Бог води?

— На Северну, за патроне: знате, ја сам сад пуковски ађутант... Очекујемо напад сваког часа.

— А где је Марцов?

— Јуче му је нога одбијена... Спавао је у граду у соби... Ви га, ваљда, знате?

— Пук је на петом, је л' тако?

— Да, на место м.... ца. Сврат̄ите на превијалиште, има наших, тамо ће вам показати.

— Но, а мој квартирић на Морској, је л' читав?

— Оха! давно су га разбили бомбама. Сад нећете познати Севастопољ: од жена нема ни душе, ни крчми, ни музике; јуче је последњи завод одељен. Сад је веома суморно... Збогом!

И официр оде даље касом.

Влада се од једном уплаши: све му се чињаше, да ће сад долетети зрно и ударити га у главу. Овај влажни мрак, сви ови звуци, нарочито суморни пљусак валова, чинило се да му све то говори, да не иде даље, да га тамо ништа добро не чека, да нога његова никада више неће стати на ону страну залива, па да се с тога одмах враћа и бега куд било и што даље од овог страшног места. „Но можда је доцне, сад је већ решено“, помисли он дрхтећи, које од те мисли, које с тога, што му вода пролажаше кроз обућу те окваси ноге.

Влада дубоко уздахну и оде мало у страну од брата.

„Господе! ама зар ће ме убити, и баш мене? Господе, смилуј ми се!“ рече он шапућући и крстећи се.

— Ну, хајд'мо, Владо! — рече му брат, кад кола стигоше на мост. — Виде ли бомбу?

На мосту сусретаху кола с рањеницима и стварима, једна с намештајем, уз која иђаше нека жена. На другој страни нико их не задржа.

Држећи се, по нагону, зида Николајевске батерије, браћа ћутећи слушаху звуке бомби, које прскаху над главама њиховим и дођоше на место батерија. Овде сазнаше да пета лака батерија, у коју је одређен Влада, стоји на Корабељној, па решише заједно, не гледећи на опасност, да иду на преноћиште код старијег брата, на пети бастион, а одатле ће сутра у батерију. Обрнувши у ходник, корачајући преко ногу војничких, који лежаху уз цео батериски зид, они најзад дођоше на превијалиште

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ИЗ ЛИСТОВА НАШИХ И ТУЂИХ

Краљево поверење*)

Уставни систем и круниие прерогативе, о којима се сада толики спор води у земљама на континенту, у Енглеској су, као што је познато, пронађени, усавршени и у живот уведени. Како и са коликим успехом: то се хоће овде да покаже у краткој историској анализи. Она ће можда и звонити у неколико учитељски и педантски: али ће свакако бити и по мало корисна и по нешто испричати, што је по неки већ заборавио, ако је то икада раније и знао.

У Енглеској уставни систем остаде у сили у главном недирнут од 1688. до 1760. Године 1760 седе на престо Ђорђе III. из куће хановеранске. Са њим отпоче борба за и против уставног система, што овоме на послетку, извесно противно намери Ђорђа III.— донесе коначну потврду. Ђорђе III. беше по рођењу Енглез и лично омиљен у земљи. У домаћем животу прост и педантан, као што га је овековечило красно сликање Текерејево, био је духом сиромашан и богаташ, мрзео је све умне главе и награђивао осредње подобности. Он је био необично веран својој дужности и радио је колико је могао да одговори својему високому позиву. Он је н. пр. на памет знао војничку листу, био је ненадмашан познавалац свију прописа за етикету и службу, и у овим спољашњим стварима контролисао је свакога, кога је видео, од првог министра па до коњушара. На државне послове одавао се са марљивошћу, која није никада усахњивала, и са личним интересовањем пратио је све догађаје у земљи и парламенту. Од природе је био претерано осетљив према свему што се тицало респекта наспрам њега и његове куће, пре свега властољубив, а иза њега стојаху његови још властољубивији сродници, нарочито његова од гуше болешљива мати, која му је неуморно довикивала, колико је доношаше њен крештави глас: „Ђорђе, буди краљ!“

---

*) Одлично уређивани бечки недељни часопис, „die Zeit“ (Време), доноси у своме 14 бр. од 5 јануара ове године, под потписом „К“ (из пера једног од својих издавача Dr. Heinrich-a Kanner-a), овај леп чланак, који баца доста светлости баш на она уставна питања што су данас на дневном реду и у нашој отаџбини. Уредништво је „Дела“ сматрало, да он неће бити без интереса за српску публику.

И он се труђаше да буде краљ по свом схватању. Уставни систем, који је затекао, сматрао је као неко понижење, и сврха његовом животу била је да га сломи. Он није хтео да му парламенат намеће министре, који су имали већину у парламенту; он је хтео за министре само оне, који су имали краљево поверење. То је била спорна тачка.

Кад је Ђорђе III. дошао на владу, био је у власти војвода од Њукастла са старијим Питом, а виговска (либерална) странка имађаше већину. Ма да је хановеранска кућа имала овој странци да захвали за круну реши се Ђорђе III. да уништи виговце и да обори њихово министарство. Окружи се гомилом дворских људи и својим повереником учини лорда Бјута, милосника своје матере, који је Енглезима већ с тога био несимпатичан, што је дошао из Шотске. Радио је супротно плановима министарства и саветовао се само са својим неодговорним повереницима — са „другим“ или „унутарњим кабинетом,“ као што су га тада називали. Дворска странка раструби по земљи, како се владина странка ставила изнад престола, како је краља направила својим робом, те је потребно, да се та странка сатре. Преко Бјута Ђорђе III. ступи у савез са Торијевом странком, која је у ствари била јаковљевска, дакле антидинастична. Али он није хтео ни ову странку да пусти да влада већ неку нову, коју је ваљало образовати, која би се повијала по његовој вољи, неку средњу странку „Краљевих пријатеља.“ Лорд Бјут тајним интригама подбадао је остале министре противу њиховога умно најзнатнијег колеге Пита, Пит на послетку даде оставку, а сам Бјут дође на његово место. Бутс је владао помоћу протекција и корупције и потпуно игнorовао своје колеге министре, док није (у мају 1762) и војводу од Њукастла истиснуо из кабинета. Дворска је странка победила и краљ ни мало не прикриваше своје лично задовољство због пада војводиног. О својој опроштајној аудијенцији прича војвода: „Краљ није казао ни речи сажаљења, кад сам га оставио; није ми рекао ни што год из учтивости, а ја сам скоро 50 година служио интересима његовог краљевског дома.“

Није могућно у уском оквиру новинарскога чланка пропратити педесетогодишњу историју владавине Ђорђа III. у њезиним појединостима. Овде се могу истаћи само опште црте. Сви одлични државници из онога доба, Гренвил, Четам-Пит, Рокингем, Бедфорд, Бурке непрестано су се жалили на „утицаје иза престола.“ И опет једнако краљ образоваше кабинете од људи, који су имали његово поверење, јер у њих не беше слободне воље. И увек су ови кабинети опет обарани на исти начин. Отпуштајући таленте, краљ их је гонио у опозицију, а тиме је њу појачавао, док јој на послетку његове сопствене креатуре нису могле више давати отпора. И тада је увек морао опет да позива на владу људе који нису имали његово искрено поверење, и чију је политику он јавно одобравао, а тајно је подривао. Потајно је на лордове лично утицао, да гласају против министара. Министрима је ускраћивао потребно повећање горњега дома новим члановима. Отишло се тако далеко, да је лорд Ро-

кингем као министар морао написмено узети од краља пристанак на један владин предлог, да би могао краља држати за реч. Краљ није остао поштеђен од дубоког понижења. Два пута је морао узети у кабинет Карла Фокса, кога је сматрао као свога личнога непријатеља. Први пут се осветио, што му при паду није допустио ни опроштајну аудијенцију; други пут — било је тада министарство Гренвил-Фокс, које је познато под именом „талентовано“ (1807) — накнадно је тргао натраг, због „гриже савести“, већ дани пристанак на један предлог у корист еманципације католика. Последица владе Ђорђа III. било је трајно незадовољство у земљи, које је нашло књижевнога израза у сензационом успеху Јунијевих писама; други је израз тог незадовољства било темељно разрађивање теорије о уставном систему, који је — да наведемо једну изреку у место многих — лорд Норт као министар 1873 дефинисао: „Краљу се мора указивати свака врста уважења, али сенка од власти, то је све, што краљ у овој земљи сме имати.“

До душе Ђорђу III. пошло је најзад за руком после педесетогодишње борбе, захваљујући његовој чврстој вољи, генију млађега Пита и — корупцији парламента, да утврди како је хтео систем модерног апсолутизма или привидне уставности, у којој — као што је Рокинцем једном рекао — „моћ и утицај круне већ је довољан, да на власти задржи неке људе, које би Његово Величанство нашло за добро да позове себи у савет“, и у којој „утицај круне ствара већине, које би биле готове, да штите људе и наређења сваке врсте.“ Ну Ђорђе III. платио ја за то (1810) својом памећу и у лудилу провео последњих десет година свога живота. А ни његов систем није се дуго одржао. Херцог Велингтон био му је последњи и несрећни представник. Он је пао 1834 године. Апсолутизам, ни у свом најзамотанијем облику, није више могућан у Енглеској, чим је изборном реформом (1832), учињен крај корупцији парламента. Један енглески повесничар наших дана вели о том: „Прерогативе и утицај круне нису од тога доба ни у ком знатнијем случају постале предметом претресања. Круна се њима служила мудро, умерено и у правом духу устава. Она није министрима, који су имали поверење парламента, одрицала својега поверења. Потајне утицаје, као савет неодговорних саветника, одбијала је од себе. Њену су политику водили парламенти и јавно мишљење, а не суверена самовоља и дворске интриге.“

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД

Нови стил[1]) од Јоце Савића главнога редитеља минхенскога дворскога позоришта

Идеализам, симболизам, — реализам, натурализам — једна ствар, многа имена. Као да сваки заиста знатни песник, сваки прави глумац све то не оличава заједно. Зар Шекспир, велики мајстор, није у једно идеалиста, симболиста, реалиста и натуралиста? Може ли бити реалистичнијих особа него што су неке из „Разбојника,“ или што су стари Милер и његова госпођа, или стари коморник, црнац Мула Хасан или убице Деверу и Магдоналд, у пркос стихова? Би ли који од „новијих“ могао сликати реалније и натуралистичније него што је то чинио Гете? У „Гецу:“ Аделхайду и судију Зелбида и бунтовне сељаке. У „Фаусту“: Мефисто, Марта Швертлајн, Лисхен на бунару, а поред ње Гретхен? Није ли већина особа Лесинговик баш реалистична у најбољем смислу? Није ли код Клајста поред „Кетхена“ и „Принца Хамбуршкога“ и „Сеоски кмет Адам“? Може ли опет, у пркос стихова, бити реалистичнијих дела него што су „Краљ Оскар“ или „Јеврејка из Толеда“ од Грилпарцера? Тако су и други песници, као Ото Лудвиг и Фридрих Хебел, створили знатна дела најразличитијих праваца. Поред „Наследнога шумара“ стоје „Макавејци“ и „Анђео Аугсбуршки“ поред „Марије Магдалене“ стоји „Гигес.“ Није ли и Вилбрант поред „Кћери господина Фабрицијуса“ написао „Мајсторе из Талмире“? Тако морају и прави глумци своје умење толико да рашире, да су у стању савладати оба или управо све правце. То су стари глумци збиља урадили, а од млађих и новијих чине то они, који што знају. Стари Екхоф био је мајстор у високим и највишим трагедијама, чак и у Александринцима, али прави мајстор

---

[1]) Бечки критичар, Херман Бар, желећи да чује мишљења о будућности глумачке вештине, обратио се многим, за то питање меродавним особама и изнео је њихова мишљења у подлиску бечкога листа „Deutsche Zeitung“. Између осталих обратио се г. Бар и „г. Јоци Савићу, изврсноме главном редитељу минхенскога дворског позоришта, прве немачке позорнице у царевини“. Вреди још поменути, да је г. Бар са стране—ван Беча—запитао свега три особе: Емануела Рајхера, „који је у Берлину мајстор натурализма“ Адолфа Л'Аронжа, управника берлинскога позоришта, и нашега Јоцу Савића.

а не декламатор, и исто тако вештачки и за чудо природно, дакле натуралистички, представљао је слике из правога живота. У оно време јамачно га нико није називао добрим идеалистом или добрим реалистом, већ просто на просто добрим глумцем. Тиме је све речено. То је умео и Шредер, умео и Аншиц. Зар се староме мајстору Аншицу није требало дивити у оба правца? Ко је на пример видео старога Ла Роша као Вајлера у „Наследноме чувару“ или идеалисту Леве-а као Шпигелберга, тај је доживео нешто узвишено у реалистици глумачке игре. А Ла Рош дошао је из Гетеове школе у Беч. Да се под Гетеовом управом по кад кад у Вајмару играло реалистично, реалистично до крајности, такође нам је познато. Старим глумцима биле су слободне тешке ствари нарочито у комичноме представљању. — Да поменемо само једнога од новијих: зар Зонентал поред својих идеалних особа, које изазивају чуђења у свих нас, не игра Фабрицијуса и старога Рислера са јаком реалистичном бојом? Када бих овде могао бити опширнији, радо бих у овоме смислу из ближе изнео вештачку уметност Мајкснера, Левинскога, Баумајстера и многога од Ваших бечких вештака, који су у новије време дошли до одличног значаја. Дакле не само идеалистично или само реалистично, већ час једно, час друго, по некад и обоје заједно, како то кад песник хоће а захте човек, који се представља. Јер није део човека за се, већ цео, укупни човек, предмет наше вештине, како песников тако и приказивачеве. За то се она и зове представљање људи. Па и човек је многоструко развијен, он није увек само реалиста, натуралиста, материјалиста или идеалиста, он је час једно час друго час разнолик у исти мах у најзаплетенијој мешавини и најнесталнијој променљивости, према томе колико су на њега утецали рођење, васпитање, образовање, околина, судбина и различне прилике. Што бисмо дакле у напред поделили човека за песништво и глумачку вештину у разне делове, само да би припадао једној школи, једноме правцу? Ако глумац хоће да је Протеј, мора као он бити у стању да на себи покаже све промене; за Протеја нема раскренице као ни за Херкула. Специјалисање у нашој вештини с тога за мене увек значи назадак у техници, у општем умењу глумаца. Берлинци према томе не би требало да тврде, да су пронашли правац у глумачкој вештини. Они играју комаде, које добијају за играње, а ови имају особе махом реалистичне — да ли случајно или не, нећемо овде даље расправљати — они се уче да само своје специјално поље вештачки савладају и одиграју своје комаде, своје задатке, своје улоге добро и занимљиво. То је право и то тако треба да буде. Али они и њихови пријатељи не би требали да нам на силу доказују, да је дакле њихов начин представљања у будућности једини. Идеалне прилике класичне књижевности живе још у срцу свега народа, и захтевају своје играње са позорнице. Новији даровити песници, као Линднер, Нисел, Грајф, Шак, Хајзе, Вилденбрух, Блутхаупт и други, ма колико да су различни међу собом, теже за класичарима и брину се о томе, да не изумре идеални правац.

Шта дакле да се ради? Треба ли идеалне особе представљати реалистички или натуралистички? Тако званим природним, али управо трезвеним тоном? Управо са рукама у џеповима, или, како ми једном рече пок. др. Ферстер, „hemdärmelig“ (без капута, у рукавима од кошуље)? То се пак збиља неће захтевати. Ако се захте, жртвују се пропасти узвишене и дивне духовне тековине наше књижевности. Збиља је одвратно гледати, како се Ифигенија или Текла, Поза или Орест, трагично играју у шупљем и натегнутоме патосу — то је врло одвратно — али исто је тако одвратно и гадно слушати, да се ове идеалне особе играју без крви и полета, без осећаја и одушевљења пуким конверсационим тоном без достојанства, како је сада у велико настала мода. То је сушта безумност. И ако је могућна ова безумност, трајно могућна — онда је за навек решена пропаст великога и дивнога дела наше вештине. Али Кајнц? Кајнц је реалиста, а игра Карлоса заносно!? Са свим. Кајнц је чувени говорни техничар и има заносан темпераменат. Техника и темпераменат су баш моћни чиниоци у царству вештине. Али откуда је то, да Кајнц, „реалиста“ у „Карлосу“ и у „Јеврејци из Толеда,“ баш дивно заносно игра, а да њему, реалисти, није некако најсрећније испала модерна реалистична особа Вили-а Јаникота у „Содомову крају?“ То би тек реалиста требао најбоље да уме. Види се да теориски закључак овде престаје. Кајнц према томе није реалиста, већ глумац, који је до врхунца развио своју особеност, своју индивидуалност. То би требало да учине сви глумци, па би било добро. Али велики део данашњих глумаца много теорише: сваки хоће да покаже да што зна, да је добро образован. Толико доктора још никад нисмо имали међу глумцима, колико сада. Знање је добро, образовање такође, али умење је боље и више. Уметност долази од умети, а уметник је умелац а не зналац. Глумци не би требало да се мешају у теориску препирку те своје снаге тиме замарају. Они би требало да узвисе своју моћ осећања, а да удубе своју моћ уображења, да изоштре посматрање и гледање, да доведу на највиши ступањ развића својих средстава за представљање т. ј. своју технику, па онда могу оно, што су посматрали, изнети непосредно и успешно и могу представљати свакога човека, припадао он ма коме — изму. Онда су представљачи људи у највишем смислу. За то и не могу веровати у апсолутни натуралистички развитак глумачке вештине: он би исто тако, као и апсолутни идеалистички, наскоро постао једностран, пун манира и неприродности, тако да би се обојици, присталици апсолутнога идеализма као и апсолутнога реализма, на скоро морало довикнути: „Стани, пријатељу, врати се, сувише си био обузет — измом, па се мораш опет вратити природи. Naturam expellas furca, tamen usque recurret. (Природу истерај бичем, ипак ће се опет вратити). А стил? Па да, le style c'est l'homme. Стил је човек и природа.“

Краљевско-српско народно позориште у 1894. години.

Двадесет шеста година нашега позоришта била је година знатног рада на унапређењу тога великога и јединога уметничког завода у Краљевини. Ми ћемо свестрано прегледати једногодишњи рад позоришта и пропратити га примедбама, које стављамо из жеље да позориште што боље ради и што више напредује.

На прво место долази позоришни репертоар. У току 1894 године у репертоар су ушла 23 нова комада, а то је мали број новина према великом бро у представа. Кад се публици даје прилика да недељно гледа четири представе вечерње и једну дневну, онда се мора уносити у репертоар више новитета, јер је недовољно на 198 вечерњих представа дати 23 нова комада Кад је на пример 1879. године био приказиван 31 нов комад на 144 представе, онда је и 1894. године могло бити бар толико нових комада. Ми знамо како је тешко износити већи број новитета на позорницу, али знамо и то да је публика нашега позоришта увек једна иста, те радо гледа нове комаде, пошто су јој стари и сувише познати Баш за то смо и мислили да ће нова управа пустити што већи број нових комада, особито у другој половини године, кад се у позоришту осетно живљи рад и напредак. Преварили смо се у очекивању и жалимо што је тако било. Према нашим приликама приновљени српски комади доста су знатни по броју, али су сасвим незнатни по вредности. Од ових су важнији *Суђа*-је, *Прибислав и Божана*, *Срећа и људи*, али је ту и мелодрама *Крв за род*, која не вреди много и историска слика *Краљевић Марко и Арапин*, која не вреди баш ништа. Него и ако ова година није била срећна са новим српским комадима, ипак се и у њој показало да је српска драматска књижевност доста напредна, да она има повећи број знатнијих дела, која се радо гледају. Нама је мило што су од 161 комада (толико је комада играно преко целе године) 38 комада српски (23%). и што је на 252 представе дошло 70 представа српских комада (27%). Овде морамо приметити да би број српских представа био већи да су се приказивале још неке српске драме. Од старијих драма нису игране ове: Смрт Стевана Дечанског, Бој на Косову, Хајдук Вељко, Меримa и Малетића Хајдуци, а од новијих: Избирачица, Маркова сабља, Краљица Јаквинта и Милош у Латинима. Врло ретко јављале су се и драме г. М. Цветића у којима велики део публике налази уживања. Па ипак с поносом можемо рећи да је краљевско-српско позориште заиста и народно, јер оно с успехом негује народну драму, која врло занима шире кругове београдске публике. Штета што позоришна управа, заузета многим радом око преуређења позоришта, није могла расписати стечај за српску драму. Нама се чини да стечај врло повољно утиче на напредовање драматске поезије у нашој малој књижевности, много боље него и највећа награда од представе, и да дела лакше излазе на видик с помоћу стечаја. Поред тога управа је пропустила и ову годину те није изнела пред нашу публику ниједне дубровачке драме. Гундулићева *Дубравка*, драме Марина

Држића и Џона Палмотића тако су лепа и погодна дела, да би их удешене радо гледао наш свет, који воли све што је српско.

Дневне представе су новина у нашем позоришту, оне су добро примљене и стекле су своју сталну особиту публику Но баш због тога управа мора на њих добро пазити, право говорећи: боље пазити но што је то до сада чинила. Од 54 дневне представе 21 је дошла на српске комаде, 19 на стране (сем мађарских), а 14 представа на мађарске комаде Приказивани комади нису много бирани, и види се да се управа више поводила за публиком него што се трудила да постепено развија укус у редовних посетилаца дневнох представа. У репертоару дневних представа чудновато другује Молијеров *Тврдица* са *Кућном капицом доктора Фауста* и *Перишонов пут* са *Карташем*. Свакојако почетак је добар, и дневне представе биће све боље посећене и све корисније за развијање укуса у публике ако се још више пази на избор комада, и ако се која ваљана драма пропрати малим објашњењем у кратком говору пре представе. Ово би двоје ваљало учинити и у интересу публике и у интересу позоришта.

После репертоара морамо говорити и о финансијама позоришта. Не бисмо потрзали то питање, које је тугаљиво за то што је финансиско, да није управа у другој половини ове сезоне знатно повисила цене местима. Од цена јако зависи посета публике и за то при одређивању цена ваља добро пазити. За нове цене мора се рећи да су доста велике према животу у српској престоници, што се видело и за кратко време од пола године по мањем броју позоришних посетилаца. Како позориште стоји са целокупним примањем својим, ми не знамо из простога разлога што се заборавио стари обичај да се годишњи извештај управников штампа у Просветном гласнику. Али је нама познат позоришни приход од улазница за десет месеци 1894. године из *Поменика*, а на крају године управа је објавила да је позоришни приход од улазница изнео 106.000 динара. Према томе ми знамо да је 128 представа у првој половини године дало по старим ценама 52.511,15 динара прихода, а то је 410,24 динара просечно од представе. Од августа су повишене цене и 124 представе од тада па до краја године дале су прихода 53.488,85 динара, што износи 413,36 динара просечно од представе. Из овога се види да се публика није одмах навикла на повишене цене и да оне нису за сада много привределе позоришту Велики приход није дошао од повишених цена за места него од увећаног броја представа. Овде вреди изнети да је године 1893. од 178 представа било прихода 89.812,95 динара или просечно од представе 504,56 динара, а 1894 године 252 представе донеле су укупно 106.000 дин. или 420 дин од представе.

Очевидно је да се наш свет још није навикао на повишене цене, а ми бисмо желели да их усвоји. Ми бисмо у интересу позоришта хтели да публика прими ове цене и да што више посећује позориште, како оно не би било спречено у свом напредовању. Нашем позоришту треба много новаца па да му дружина и позорница одговарају часном имену српског народног позоришта. Али ако би се временом показало да не иде с но-

вим ценама, ми бисмо и у интересу позоришта и у интересу публике желели да се цене умање. Јер је боље имати мање прихода а више посетилаца, него који динар више а полупразну дворану И боље је имати мањи приход у каси него петнаест стотина динара од представе — на хартији.

Ми се ипак надамо да ће управа успети с новим ценама, а буде ли то, наше ће позориште живети сталним и напредним животом, који ће дати велике резултате. Једно бисмо приметили. Кад су улазнице тако велике и кад их управа не може смањити зарад напретка позоришта, онда бисмо замолили управу да нађе начина, како ће омладина наша доћи до добрих а јевтинијих улазница. Ми смо као ученици средње школе имали партер стајања, наше ђачко место, одакле смо врло угодно посматрали представе Данас су господске ложе на том лепом месту; данас су ђаци остали без тако доброг места; данас у позоришту нема погодних места за омладину. Не треба допустити да се најоданија публика позоришна злопати са незгодним местима на II. галерији, или да се одвикну од позоришта они, којима је оно тако потребно, тако корисно и тако драго. Младости треба забаве, па ако јој ускратите позориште она ће је наћи онамо, где не бисмо желели да је тражи,

Позориште је добро снабдевено с гардеробом. Нова управа набавила је много српскога одела, доста разних потребних костима, мачева и оклопа. У том су погледу биле врло ваљане представе Ђиде Јованке од Арка и Хенриха III. Све богатство српске гардеробе показало се на свечаној представи даваној у част гостију са хигијенског конгреса у Пешти, која је испала на задовољство странаца. Исто тако је добар и намештај позорнице. Редитељи заслужују сваку хвалу што пазе на све што је на позорници. Салони у *Франсини* и *Сликарима*, снежна шума са кулама у II чину *Отаџбине*, место у шуми за оперу *У бунару* — то су биле тако лепе декорације да су производиле на гледаоце потпуну илузију. Али су такве декорације ретке. Позориште нема довољно декорација, баш и најпотребнијих, те се неке сувише понављају и постају досадне. За то ће управа добро радити, ако ове године занемари гардеробу а обрати сву пажњу на набављање нових, тако потребних декорација.

Редитељи су се трудили да представе иду што боље и у том су добро успевали. И на великим позорницама, у великим дружинама трудна је ствар удесити да се драма игра тачно, сложно и природно, а то је на београдској позорници у толико теже што је број представа огроман према доста малом броју глумаца који играју. Тако се може објаснити што се по која представа одиграва доста немарно, споро, али је опет целокупна игра често врло добра. Особито је добра игра у комедијама, које увек теку живо и лепо.

Говорићемо и о трупи, о глумачкој дружини, али само за то што морамо говорити. Незгодно је оцењивати глумачки рад, јер је за тачну оцену потребно добро познавање сценичке уметности. Без тога оцени за-

виси од личнога погледа те не може бити са свим тачна. Али опет морамо рећи што год и о глумцима, јер је њихова игра толико важна за драму да од ње зависи утисак, који ће драма оставити на гледаоце. Говорећи о појединим комадима, ми смо у приказима ређе помињали игру наших глумаца, али сада морамо обележити рад свакога важнијега глумца понаособ. Говорићемо отворено, а чланови нашег позоришта неће нам то примити за зло, јер су навикли на овако јавно оцењивање свога рада.

Наша позоришна дружина добила је у половини прошле године одличнога члана, г. Андрију Фијана, уметника првога реда. Он је играо низ одабраних, првих улога и свакој је улози дао њен прави карактер. Сваку личност он оживљује на позорници, свакој даје природност, али не копијом живота, него је његова игра свакада оригиналан производ његова талента. Он ствара улоге, јер увек уочава све особне црте своје личности, истиче типске црте, а сваку улогу игра тако да је гледаоцу свагда јасно за што то лице ради тако а не друкче. Због таквих особина своје игре г. Фијан игра уметнички све улоге, али су му особито добре улоге Филип Дерблеј у *Ковачу*, Рислер, гроф Амори у *Ролановој кћери* и Болинброк у *Чаши воде*. Као једини, прави уметник у нашој глумачкој дружини г. Фијан може бити углед свакоме члану који је одан свом уметничком раду. — Редитељ г Рајковић остао је стари и непроменљиви вештак у игрању комичних и интриганских улога. — Редитељ г. Гавриловић има у својој игри и сувише лиризма, говор му је увек брз, испрекидан, и због тога његова игра знатно губи. Он и данас има највише успеха у конверзационим комичнијим улогама, има дара за интриганске партије, али није за озбиљне салонске јунаке па ни за мач.

Г. Дипуловић је талентиран комичар, који свој посао ради са врло много воље и пажње, па отуда има и много успеха у свима улогама. — У г. И. Станојевића има велики дар за копирање и за то својом природном игром задобија гледаоца. Опажа се да је једностран и да се на позорници не креће тако слободно На њега личи по игри г. Тодоровић који своје мале улоге игра промишљено и лако — Г. Љуба Станојевић игра веће улоге са доста студије и воље, а имао би и више стварнога успеха, кад би обратио већу пажњу на глас, то најважније средство сценичке уметности, и на покрете који су код њега доста пута прилично крути. Он се у салону не креће лако а у игри често му недостаје топлоте. Али ипак ми у г. Станојевићу гледамо вештака, на кога много полажемо, јер ценимо његову вољу, која ће му помоћи да се ослободи садашњих недостатака. — Г. Стојковић је нов члан наше трупе. Од њега смо очекивали много више но што смо видели на његовој игри. У његовом раду нисмо опазили довољно заузимања, те нас је његова игра доста ретко потпуно задовољавала. Радовали бисмо се, ако би нам он доцнијим радом показао да смо се преварили. Ако хоће, може. — Г. Миљковић није био добро са здрављем ове године, али се у опште на његовом игрању опажа неко мало опадање према пређашњој игри Г. Барбарић опет стално напредује и знатан ће успех постићи, ако буде радио

на усавршавању својих способности и на исправљању својих мана — (употреба гласа кретање). Његова је игра округла спретна, одмерена али топла, а то су особине доброг српског глумца. Таквим путем иде и један млађи глумац, г. Милорад Петровић. — Г. Тоша Анастасијевић прославио је ове године 25 година свога глумачкога рада. Он се увек одликовао одмереном игром и оданошћу своме послу, па се за то публика београдска лепо одазвала о његовом јубилеју. — Особитом марљивошћу у игрању одликују се госпoда Павловић, Божовић и Станишић.

Госпођа Гргурова игра ређе али нас увек задивљује својом уметничком игром. Гђица Нигринова задобија публику топлом играњем у свима својим улогамо. Она ће временом бити велика уметница, ако се за времена ослободи неких мана (испрекиданост у говору, плачан тон). За веселије, несташније улоге одлична је глумица г-ђа Тодосићка, а г-ђица Јурковићева добро приказује озбиљније улоге само што мало пази на игру лица. Госпође Јовановићка Радуловићка, Гавриловићка и гђица Поповићева вазда се одликују добром игром. Све глумице редовно знају своје улоге ваљано, што се не може рећи за све глумце

Оркестар војничке музике под управом г. Бродила свира увек врло лепо, само је штета што су свирачи тако оптерећени да не могу учити нове комаде. Надамо се да ће се то поправити, јер наша публика радо слуша свирање тако доброг оркестра.

Завршујући овај летимичан преглед позоришнога рада, желимо нашем народном позоришту у новој години најбољи и највећи успех.

М. К. Драгутиновић

НАУЧНА ХРОНИКА

Лечење дифтерије антидифтеритичним серумом.

Од свију лекова, којима располаже модерна терапија, није можда нијелан (сем туберкулина Коховог) тако јако заинтересовао свет, као антидифтеритични серум. Овоме се не треба чудити, јер је дифтерија болест, која сваке године сатире грдан број деце не само у нас већ и у целом образованом свету. Од туда лако је разумети, што је се овој болести поклањала особита пажња не само од стране научара-лекара, те да се нађе лек за спасавање сироте деце од гуштера; већ и од стране држава и научних корпорација, не били се бар нашле превентивне мере, које би стале на пут овој страшној зарази. На последњем VIII интернационалном конгресу за хигијену и демографију, који је држан у Пешти септембра месеца ове године, била је без сумње једна од главних тачака „питање о дифтерији“.

Ово су питање претресали научари првог реда. Од стране Немачке Löffler, Heubner и др., од Француске Roux, од Аустрије Wiederhofer и т. д. Читаоцима „Дела“ у неколико је познат рад овог конгреса, што се тиче дифтерије, из једног реферата у септембарској свесци од нашег вредног народног лекара Др. Лазе Димитријевића, у коме нам износи извешће немачке комисије. Али о самом леку противу дифтерије, о начину добијања и његовој примени, држим да ће такође интересовати наше читаоце. С тога им ми у овој свесци доносимо говоре проф. Roux-a Heubner-a и Loeffler-a који су изазивали општу пажњу на хигијенском конгресу и који су управо били главни тенор целог овог питања о лечењу дифтерије, прелазећи преко интересантних говора других конгресиста, пошто нам простор листа не допушта да их у целини донесемо. У идућој свесци „Дела“ потрудићемо се да изнесемо рад „природњачког збора“ у Бечу, који се бавио такође овим питањем „о лечењу дифтерије помоћу серума“, и у коме суделоваху поглавито немачки научари Behring, Ehrlich, Aronson и др. Тада ћемо донети и говор Берингов, који је изазвао праву сензацију, што у многоме подсећа на ону ларму, која је прављена са Кохином. На крају донећемо и ресултате лечења, до којих се

дошло у нашој општој државној болници, као и у другим болницама на западу. Тако ће наши читаоци добити од прилике појам о вредности овог новог лека; а ми ћемо се радовати ако овим ма и најмање допринесемо обавештењу наших читалаца, уверени да ћемо тиме потпомоћи и само лечење дифтерије.

Ну пре него што почнемо са говором Roux-овим нек нам се допусти да констатујемо неколико факата. Серумтерапија, која је до сада покушавана без великог успеха код туберкулозе и тетануса само је једна особита врста хематотерапије, коју су пронашли Ch. Richet et J. Héricourt (в. semaine Médicale 1888. p. 427. De la transfusion péritonéale et de l'ummunité qu'elle confère. Par Ch. Richet et J. Hèricourt). Што се тиче саме дифтерије, Klebs (1883) и Löffler (1885) пронашли су и први тачно описали дифтеритичне бациле; Roux et Yersin су пронашли отров — toxin — што га производе бациле (Annales de l'Jnstitut Pasteur II. 1888). Fraenkel-у је прво (Berliner Klin. Wochenschrift Бр. 49. 1890) а затим Behring-у (Deutche medicinische Wochenschrift 1890 Бр. 49) испало за руком, да имунизује животиње против дифтерије. Али Behring се на томе није зауставио. Он іе био први, који је у друштву са Kitasato-м изнео (најпре 1890 а затим 1892 Die Blutserumtherapie bei Diphtherie u d Tetanus — Zeitschrift für Higiene und Jnfectionskrankheiten XII. 1.), да је серум имунизованих животиња кадар не само да имунизује друге животиње већ и да их лечи Мисао идеју дала је дакле Пастерова школа; али је Behring био први, који засновао нову методу за лечење дифтерије помоћу новога лека; он је у исто доба био први, који је применио серумтерапију код деце.

(Zur Behandlung diphtheriekranker Menschen mit Diphtherieheilserum Deutsche Med. Wohenschrift 1893. Бр. 17, p. 389).

Сам начин справљања серума претрпео је неке модификације, управо поправке нешто од стране самих Берингових сарадника а нешто од стране Aronson-ове и Roux-ове.

Говор пр. R o u x-a на хигијенском конгресу у Пешти (1893).

Од како су изашли радови Behring-ови и Kitasato-ви питање о лечењу неких заразних болести помоћу серума, који је добивен имунизовањем животиња, остало је на дневном реду. Први покушаји чињени су са тетанусом (склопцем) али, на жалост, нису оправдали наде, које су се могле имати. Ово је сигурно отуда дошло, што када се први симптом тетануса јави већ је доцкан за лечење; јер је болест ушла у своју последњу фазу. Код дифтерије (гушобоље, гуштера) на срећу није тако. И ако су се појавиле навлаке (мембране) болест се још увек може у своме напредовању спречити. Од 1891 год. пратим са Martin-ом лечење дифтерије са антитоксичним серумом, а што тек данас износим ресултате, то је с тога, што сам чекао да постану многобројнији, те да би могао дати свој суд о самом методу лечења. У осталом, ресултати до којих сам дошао потврђују само већ публиковане радове Behring-a, Ehrlih-a, Boer a, Kossel a и Wasserman-a.

Животиње, које у себи имају антитоксичног серума имунизоване су противу дифтерије, тј. навикнуте су на дифтеритичан отров — токсин. Овај се добија култивишући дифтеритичне бациле у буљону и то у додиру с ваздухом. Тако добијене културе треба неколико месеца држати на температури од 37°, да би се отров у њима могао развити и нагомилати. Када су културе готове онда их ваља филтровати са Chamberland-овим филтром и тако ћемо добити бистру течност, — токсин коју ваља чувати у затвореним стакладима заклоњене од светлости а на обичној температури. На овај начин добијен токсин може да убије једно морско прасе од 500 гр. за 48—60 часова и то са дозом од $^1/_{10}$ c. c. Али он губи временом, истина лагано, своје дејство.

Када смо већ добили токсин, тада ваља имунизовати животиње, које ће нам служити за справљање серума. Да не би пак од јаког дејства токсина добили код животиња рђаве последице, то га ваља ублажавати. А ово бива по нарочитој методи, коју сам са Vaillard-ом применио у својим опитима код тетануса. Метод се састоји у овоме. Када се дифтеритичном токсину дода јода, постаје мање опасан, но када је чист. С тога се токсину у тренутку пре него што ће да се употреби дода за једну трећину његове запремине Gram-ове течности и ова се смеша убризга животињи под кожу. Животиње — бели зечеви — осредње величине издрже тада 0,5 c. c. ове течности. После неколико дана понавља се са убризгавањем и тако се ради неколико недеља: повишивају се дозе токсина или се умањују дозе јода, који је био с њим помешан, тако да се напослетку убризгава сам чист токсин. За ово време ваља чешће мерити животиње и чим приметимо да губе од своје тежине, престати са убризгавањем; наравно да не треба никако дотле дотерати, да животиње сасвим изнемогну или угину.

Од животиња, које служе за имунизовање противу дифтерије, пси дају врло јак серум. Овнови а нарочито овце на против су врло осетљиве спрам дифтеритичног отрова, те ваља с тога при имунизовању обратити велику пажњу. Ово исто важи и за краве. Од свију животиња, које дају велику количину антидифтеритичног серума, коња је најлакше имунизовати. Он подноси токсин много боље, него све остале животиње, које поменусмо. Али још и другу добру особину имају коњи, који служе за добијање серума, а то је, што се могу врло брзо имунизовати.

Када је већ имунизована животиња, пуштамо јој крв из вратне (југуларне) вене и остављамо да се одвоји серум од крвних зрнаца.

Па које су особине антидифтеритичног серума, када с њиме градимо опите?

Ако додамо серум дифтеритичном токсину и ову смешу убризгамо животињи, нећемо добити никакву промену, па чак ни локалну повреду. Морско прасе, коме смо убризгали довољну количину серума поднеће затим такову количину дифтеритичног токсина, која би иначе била за њ' смртоносна. Ако најпре убризгамо животињи токсина и тек после неколико сати серума, животиња неће опет угинути, ако је била само довољна

количина серума. Наравно да ова количина серума, која је довољна да спасе животињу није једнака; она је различна према томе, колико је тешка животиња, колику смо дозу токсина убризгали и према томе када смо интервенисали. Серум је дакле не само предохрана већ и лек противу токсина; али не само противу токсина, већ и противу живог вируса — дифтерије.

Ове особине антидифтеритичног серума пронашао је Behring и оне су основа за лечење дифтерије. Материја пак, која је лековита у серуму зове се антитоксин. Шта је управо антитоксин, тј. каква је његова (хемиска) природа ми још не знамо, као што не знамо ни токсин. Животиње, које су добиле дифтеритичног антитоксина, постају рефрактерне на спрам саме болести дифтерије, т.ј. могу да издрже саму болест у кратком времену, готово одмах. Али ова особина — имунитет не остаје вечито, већ после неколико дана или недеља — ишчезава и тако се разликује од оног имунитета, који се добија сукцесивним убризгавањем дифтеритичног отрова.... Превентивна моћ серума показује се дакле, када га дамо пре токсина и тада животиње могу да издрже дифтеритичан отров, само ако количина серума одговара количини токсина Тако нпр. као морском прасету убризгамо серума $^1/_{100000}$ његове тежине, оно ће издржати после 12 часова ону дозу токсина, која би иначе убила то исто прасе за пет дана. Ако ли пак прво убризгамо токсина животињи, онда, да би је спасли, морамо убризгати толико више серума у колико смо доцније интервенисали.

Пошто смо проучили антидифтеритичан серум са гледишта експеримента, покушали смо да га применимо у лечењу дифтерије код деце. Све наше опите правили смо у друштву са Martin-ом и Chaillon-ом у дечијој болници (l' hôpital des Enfants-Malades). Од 1 фебруара до 24 јула 1894 г. примљено јэ у дифтеритичан павиљон 448 деце, од којих је умрло 109, дакле 24. 33°/₀. Међутим од 1890 до 1894 године била је у средњу руку смртност 51. 71°/₀. Дакле новим лечењем морталитет је смањен за 27. 38°/₀. Ово је груба статистика. Да би боље оценили ово питање, ваља од броја деце (448) који је ушао у болницу, одвојити 128 деце, која нису ни имала дифтерију, као што је констатовано бактериолошким прегледом. Исто тако ваља одвојити и оних 20 случајева, који су умрли пре него што је предузето ма каково лечење. Тада нам остаје 300 случајева сигурне дифтерије, од којих је умрло 78, дакле 26°/₀, док је пре, као што нам статистика показује, умирало, при истим условима, 50°/₀.

А сада о самом начину лечења. Сваком болеснику, који је ступио у болницу убризгавали смо систематично 20. c. c. серума и то у једанпут у слабину под кожу. Ако је бактериолошко испитивање показало, да није дифтерија онда није више понављано са убризгивањем. Само инјицирање под кожу не боле ништа и ако је извршено антисептички не изазива никакове рђаве последице. После 24 сата прављено је друго убризгивање од 20 или 10 c. c. и ове две инјекције биле су у већини случајева довољне да дете оздрави. Међутим ако би температура остала

висока, ми би убризгавали још и трећи пут 20 или 10 с. с После оваког начина лечења врло ретко бивају рђаве последице дифтерије у деце ма да смо ипак приметили неколико парализа. У неким случајевима били смо за време опоравлења изненађени ерупцијама, које су налик на Urticariae а које су изазвате самим серумом.

Случајеви, које смо лечили деле се на две групе: ангина и круп. Ангине или су чисте или су помешане са другим микроорганизмима. Чистих ангина било је 120. са 9. смртних случајева, дакле 7. 5% смртности. Од ових 9. умрле деце, седморо није пробавило ни 24 сата у болници, и ако и њих одвојимо онда је од лечених умрло свега 2. дакле 1. 66% смртности. Међутим ваља приметити, да и од ово двоје деце, која су умрла, једно је имало у исто доба и туберкулозни перитонитис запаљење трбушне марамице) а друго врло тешке морбиле. С тога бисмо с разлогом могли закључити, да свака чиста дифтиритична ангина треба да оздрави, само ако је на време лечена.

Под утицајем убризгавања опште стање болести било је врло добро; крупезне мембране после 24 сата по првој инјекцији престале су расти а после 36, 48, 62 и доцније одлубљивале су се и деца су их избацивала. Само у 7 случајева остале су мембране много дуже. Температура падала је често нагло после прве инјекције и ако се задржала, као што је то случај у тешкој ангини, пала је тек после друге или треће инјекције и то постепено (литички,) Што се тиче пулса и он постаје нормалан, истина не тако брзо као температура.

Они случајеви дифтеритичне ангине, који су помешани са другим микроорганизмима, понашају се сасвим друкчије. Тако ангине, које су биле помешане са стрептококама биле су врло тешке: од 35 случајева 12 је умрло, дакле 34, 28%, док је иначе морталитет оваковик случајева био 87%. У овим тешким случајевима ваља продужити са инјекцијама серума до 75. с. с.

Круп дифтератичан ваља такође разликовати и то најпре према томе: да ли је оперисан или није. Од оперисаних случајева — 121 на броју, умрло је 56, дакле 46, 28%. Затим ваља и овде, као и код ангине, водити рачуна, да ли је круп био чист дифтеритис, или је помешан са другим микроорганизмима. Јер док је код чистог дифтеритичног крупа смртност 30. 61% (15 умрло на 49), дотле круп помешан са стрептококама имао је 63% морталитета (33 умрло на 52 случаја). — Из овога се види да су најтежи случајеви дифтерије овог последњег облика. Али су ипак ресултати који су добивени лечењем дифтерије са серумом такови, да нас могу окуражити на даљи рад. И ми шта више мислимо, да могу бити још и бољи нарочито бољим хигијенским условима и савршенијим изоловањем болесника, спречио би се један од честих узрока смрти, а то је секундарна зараза, која се развија у самој болници. Ми не мислимо овде само на морбиле шарлах већ на заразу особите руке, на инфекцију са стрептококама Тако смо видели да, 12 деце, која су примљена у болницу као чист дифтеритичан круп нагло се разболеше и умреше од бронхопнеу-

монпје, која је пзазвата стрептококама. Ово је дошло од туда, што су деца, на којима је извршена трахеотомија остала и даље после опе рације у општој (зараженој) болничкој сали.

На послетку да би добили што повољније ресултате са овим лечењем, ваља радити на томе, да лечење почне што пре, дакле чим је болест почела. Зар нећемо тиме избећи толико трахеотомија, које широм отварају врата новој зарази, ако будемо серум употребили што пре. Ми се шта више надамо, да ће ова операција постати све ређа, ако будемо комбиновали интубацију са убризгивањем серума. Ето то су ресултати, које смодо сада добили и који нам дају слику будућности. На свршетку да додамо још и то дасмо избацили свако локално лечење и задовољили се само са испирањем гуше са чистом куваном водом или са водом у коју Labarraque — ове течности на 1 L воде. (Из овог говора изоставио сам смо усули 50 gr. све што ми се учинило сувишно или што прелази у строгу специјалност).

Предлог и жеље француске комисије, које је на конгресу изнео Roux јесу:

1. Дифтерија је заразна болест; с тога сваки случај мора се јавити власти

2. Дифтеритични болесници морају бити изоловани.

3 Санитетска полиција дезинфиковаће све локале у којима су дифтеритични болесници боловали а нарочито рубље, одело, постељну пре-обуку и све играчке и ствари, којима су се болесници служили. За време боловања ваља све прљаво рубље дезинфаковати, пре него што се опере.

4. Кола која су употребљена за пренос болесника морају се после сваког транспорта дезинфиковати.

5. Деца, која су боловала дифтерију смеју после опорављења тек тада поћи у школу кад лекар дозволи.

6. Ако се у каквој школи појави дифтерија, деца која посећују ову школу морају неко време бити под присмотром лекарском. Сва она деца која имају крајнике, морају бити уклоњења из школе. Нарочито се мора обратити строга пажња на браћу и сестре болесника.

Сем ових мера, које би се могле административним путем извршити, комисија би желела, да се и ово обзнани:

1. Да би се дифтерија могла с успехом лечити, ваља је у почетку познати. Ово је често врло тешко, али ако се гуша у деце чешће прегледа, неће нам умаћи оку, а да је непознамо. Стога ваља да матере сваки дан прегледају гуше деци и децу од раног детињства на то навикавају. Ово хигијенско правило ваља распростирати обзнанама, новинама а нарочито учитељи и учитељице дужни су о овоме поуке давати.

2. Брза и сигурна дијагноза може се само бактериолошком методом поставити; с тога ваља међу лекарима радити на томе, да се и овом методом користе.

3. Пошто је дејство антидифтеритичног серума довољно констатовано, то ваља препоручити убризгивање серума, као профилактично средство код здраве деце у једној фамилији, где је се појавио случај дифтерије.

Говор пр. Heubner-а на хигијенском конгресу у Пешти.

Он се не упушта у оцену новог лека, већ као практичар на основу својих штудија и личног разговора са Behring-омхо ће у кратко да изнесе практичну страну антитоксина. Шта је то антитоксин? Антитоксин је материја, која истина хемиски још није одређена, али је налазимо у крвном серуму животиња, које смо на извесан начин (како? види се из говора Roux-а) учиниле способним, да издрже отров, што га дају дифтеритичне Löffler-ове бациле. Овај антитоксин има својих особина, које га одликују. Тако њега налазимо у извесном крвном серуму у *одређеној количини*, коју можемо да меримо, дозирамо. Друга практична врло важна особина антитоксина је то, да *није шкодљив*. Он не изазива ни локално ни опште обољење (грозницу, умањен апетит или друго што). Ово је доказано искуством, које је добивено на више од хиљаду случајева у разним болницама.

Том особином разликује се Берингов антитоксин не само од многих других лекова већ и од Vaccin-е маје за пелцовање богиња. Па и Кохов туберкулин нема ову особину; јер је још увек, и ако слаб, отров и лечи на тај начин, што се на њега постепено навикавамо (као оно при употреби арсеника у Штајерској). Берингов антитоксин одговарао би нешкодљивом гвожђа хидрооксиду, који када се употреби у случају акутног тровања са арсеником, лечи на тај начин, што се споји с аресеником и гради ново једињење, које није више отровно.

А сада да се вратимо на другу особину антитоксина, на његово дозирање. Где је мера којом би мерили дејство антитоксина? Њу су пронашли Беринг и Ерлих и она постоји у извесној *количини токсина* који је у одређеној количини буљона, што служи за рану бацилама, растворен. Овај раствор ваља да има такву концентрацију, да је 0.4 ccm. довољно да сигурно убије морско прасе од 1 k. тежине, кад му се под кожу убризга (дакле за прасе од 250 gr. тежине довољно је 0,1 ccm. а од 500 gr. тежине довољно је 0,2 ccm. па да сигурно угине.)

Овакав раствор зове се: *нормалан раствор токсина* и да се он добије, разуме се треба много рада, опитовање на животињама, и најтачнијег посматрања. Али сваки стручњак који је добро посвећен у методу добијања, може какав раствор сам справљати.

Антитоксин, кога имамо у серуму једне животиње, испитује се сад, наравно градећи опет читаву серију опита, на то: колико је серума потребно, па да потре отровно дејство 1 ccm нормалног раствора отрова. И онај крвни серум од кога је 0,1 ccm. довољно, да 1 ccm. отровног раствора неутралише био би *нормални раствор антитоксина*; а сваки ccm

овог представљао би *нормалну јединицу антитоксина*, и тако *свака нормална јединица антитоскина у стању је да неутралише 10* сст. *нормалног отрова — токсина.* А коли смо пак од какове животиње добили серум, од кога је само 0 01 ccm довољно, па да учини лепо дејство, т.ј. да неутралише 1. ccm токсина, онда би 1 ccm. таковог серума имао у себи 10 антитоксинских јединица или би такав серум имао вредност десет нормалних серума.

Најјачи серум, који је до сада уношен у трговину јесте N. III. које има 140 пута веће дејство од нормалног серума. То значи, да 1 ccm овог серума неутралише 1400 ccm отровног нормалног раствора. Овако јак серум може се добити само код такових животиња, које су врло много излагане дифтеритичним инфекцијама и после дугогодишњег лечења срећно се провукле а да не угину. Проценат ових животиња врло је мален. То је узрок те фабрика у Höchst-у не може у свако доба да лиферује довољно овог јаког серума. Али у истој фабрици, као што Беринг уверава има толико материјала, да се N. I. (цена 5. М. а вредност његова 600 јединица антитоксина може у свако доба лиферовати. Истина ова фабрика има знатну количину и јакога серума (N. II, 1000 нормалних јединица антитоксина, цена 10 марака и N. III, 1600 нормалних јединица цена 15 марака), али га не сме сасвим издати, јер он служи као резерва, да слабије врсте серума, које морам ос њим помешати, те да добију вредност 600 јединица или N. I.

Из овог што рекосмо излази, да вредност серума N. I, није увек у 10 ccm., већ једном у 9 ccm. а другоа у 11 ccm. Флашице што су у трговини немају дакле увек једну исту тежину и запремину серума али морају увек имати исту количину јединица антитоксина.

За обичне случајеве дифтерије довољна је, по мишљењу Беринговом, ова једна доза од 600 јединица (N. I), те је с тога назива обичном дозом за лечење; али се мора увек на један пут убризгати, (па било у флашици 9 ccm или више од 10 ccm.)

Серум N. III употребљује се само у врло тешким или напуштеним случајевима, где болест траје већ више дана: па и тада се цела флашица мора сва на један пут убризгати. Ако ли пак у тешким случајевима не можемо да набавимо Nr. III, то ваља једног дана убризгати две дозе Nr. I па и сутра дан исту дозу од Nr. I један пут или два пут убризгати.

Ако ли хоћемо да заштитимо од заразе здраву децу, онда по Берингу ваља много мање серума убризгати. Беринг и Ерлих, који у овом погледу имају великог искуства, убризгавају у таковим случајевима код деце $^1/_{10}$ део серума од Nr. I. Тако би се могло рећи да је вредност серума за имунизовање 10 пута веће но за лечење.

Што се тиче саме примене серума у пракси, пре свега ваља на то обратити пажњу, да је у толико већи успех од овога лека, у колико се пре убризга. Овај захтевмогу кућни лекари код дифтерије тим пре испунити, јер је мало болести, где родитељи тако рано зову лекара, као

код дифтерије У осталом боље који пут, у случајевима, који се у почетку тешко дијагностикују, и више но што треба убризгати него ли сувише ретко. Наравно да би требало најпре, нарочито у заводима утврдити дијагнозу и бактериолошки. Међутим у пракси довољно је (по Кoпх-у) и микроскопску дијагнозу направити.

Још нешто ваља изнети, да је ceteris paribus лечење дифтерије јевтиније ако се за времена почне; јер се тада често може изаћи на крај са једном дозом N. I од 5 марака, док ако је болест већ дуже трајала морају се употребити две и више таквих доза.

Пре него што почнемо да лечимо са новим леком, ваља у сваком случају одредити прогнозу и забележити је. Тако ћемо у сваком појеном случају добити јасан суд о деловању овог лека, као и о величини дозе, коју ваља употребити. Треба се запитати, да ли је прогноза онога тренутка добра, сумњива или неповољна. *Прогноза је добра*, ако је болест првог или другог дана, навлаке нису ни велике ни дебеле и заузимају само једно место на непцима; жљезде незнатно отечене, грознице има али срце и нервни систем нису ослабили и дете има више од 4 године.

Прогноза је сумњива, ако се навлаке налазе на више места или је болест почела у носу и на ниже се распрострла, жљезде отекле и боле, дете у грозници а пулс мали и учестан, лице бледо а израз његов уплашен, апетита за јело нестало и ако дете има 2—4 године.

Прогноза је неповољна или рђава, ако су мембране заузеле цео непчани свод и ресицу, читави пакети отечених жљезда под вилицом могу да се опипају: дете изгубило вољу за јело, сањиво, јако бледо и изнемогло или лице већ помодрело, грозница са врло учесталим билом, тонови срце слаби, у кожи местимице крв се излила, глас потамнео или промукао или се већ гркљан сузио те дете не може да дише, напослетку у сваком случају, када је дете на спси.

Техника самог убризгивања врло је проста. Сваки чист (асептичан) шприц, који вата 10—12 ccm. може се за убризгивање употребити. Ја најрадије радим са Коховим шприцем с балоном и то овако: стаклени цилиндар од шприца као и металну канилу (иглу) ваља пре употребе дезинфиковати, и то најбоље кувањем у 1% раствору соде. За убризгавање најбоље је изабрати место испод кључњача или још боље под ребрима у слабини или на унутрашњој страни бутина. Кожу на овом месту ваља сапуном опрати и етером очистити. Лекар треба такође да дезинфикује своје руке. Пре употребе ваља шприц још једанпут са етером и алкохолом очистити Сад компримујемо балон на шприцу и лаганим попуштањем балона усишемо серум (или директно из флашице или пошто смо га најпре у један мали чист суд преручили) у шприц: кључ пред балоном затворимо и канилу (иглу) на шприц натакнемо и утврдимо. Тада подигнемо левом руком кожу у бору где хоћемо да убризгамо а десном убодемо канилу (са шприцом) у подкожно ткиво за 2—3 cm Сада отворимо кључ пред балоном и лаганом компресијом балона истиснемо течност у подкожно ткиво. Пошто смо свршили ову малу опера-

цију, метнемо на место где смо убоди парче чистог американског фластера. Масирати не треба. Серум се врло брзо усише и по искуству што сам га ја стекао болови су мањи и мање трају ако се не масира. Једина непријатност од убризгавања, што малим пацијентима досађује, јест Urticaria, која често после неколико дана изађе и врло брзо нестане. Њу не изазива антитоксин, већ по свој прилици крвни серум.

Пошто смо лек употребили, ваља обратити пажњу на ове клиничке појаве :—

1. Како се локални дифтеритични процес — мембране и жљезде, даље развија;

2. како се температура влада,

3. како се бубрези понашају;

4. какав је пулс, срце и његови тонови.

Говор проф. Löffler-а на хигијенском конгресу у Пешти.

Проф. Лефлер износи реферат у име немачке комисије и објашњује поједине тачке.

1. *Дифтерију проузрукују дифтеритичне бациле.* О томе нема више никакве сумње. С тога се само оне болести смеју назвати дифтеријом, које су изазвале дифтеритичне бациле. Овом је тезом дато њему (Лефлеру) потпуно задовољење : јер се њоме признаје, да је узрок дифтерији бацила, коју је он још пре 10 година и морфолошки и биолошки карактерисао. . . . Седам година требало је да протече док је његова бацила добила грађанско право на живот. Тек пошто је ова бацила, у целом свету, у свима типским случајевима дифтерије нађена ; пошто су објашњене све појаве, које изазива дифтеритична бацила или отров, што га она производи: пошто је овај отров доказан не само у културама већ и у дифтеритичним мембранама и у разним органима умрлих од дифтерије : пошто су и оне особите врсте парализа (узетости), што их виђамо као последице дифтерије вештачки произведене на животињама самим бацилама или њиховим продуктом; на послетку, пошто је Берингу испало за руком, да помоћу култивисања ових бацила пронађе и антитоксин — лек противу саме болести дифтерије, пошто су сва ова факта научно утврђена — морали су и највећи сумњивци умукнути.

2. *Има болести носа, ждрела и гркљана, које клинички изгледају као права дифтерија, али их проузрукују друге бактерије* (стрептококе, стафилококе, пнеумококе): *с тога диференцијална дијагноза може да се утврди само бактериолошким испитивањем.*

Статистички подаци о распростирању дифтеритичних епидемија, као и о карактеру појединих епидемија не могу све дотле добити пресудни значај, док бактериолошко испитивање сумњивих случајева не постави границу између праве дифтерије и болести које су на њу налик. Из овога се види од каковог је великог значаја бактериолошко испитивање за цело питање о дифтерији. Од туда и потиче жеља немачке комисије (у

тачци 2. 12), да се сваки сумњиви случај дифтерије и бактериолошки испита Ово изгледа на први мах, да се практички не да извести, али у ствари није тако; јер је ова жеља у Америци у Њујорку већ изведена. Њујоршки лекари добијају бесплатно од тамошњег санитета флашице са крвним серумом и у сваком сумњивом случају пренесу ради добијања културе, мало навлаке на серум и депонују флашице у прву, најближу апотеку. Свако вече збирају се ове флашице и у здравственом департману испитује бактериолошки, тако, да већ сутра дан лекар добија телефоном или поштанском картом диагнозу.

3. *Дифтеритичне епидемије, као и епидемије многих других заразних болести, нису увек једнакв, већ имају различан карактер.* Неке су заразе благе а друге врло тешке (где болест пређе из ждрела у гркљан и нос или наступи болест срца, бубрега или параниза појединих органа) са великим бројем смртних случајева.

4. *Разноликост ових епидемија долази са више узрока:*

а) што није увек један исти број дифтеритичних бацила, као ни количина отрова, што га одлучују.

б) што поред дифтеритичких бацила нападају организам и друге бактерије, и то како патогене (стрептококе) тако и сапрофитне, што изазивају труљење.

Стрептококе утичу врло неповољно на ток болести, јер оне су узрок што се увећа продукција отрова, што га одвајају дифтеритичне бациле. Али сем тога, ове патогене бактерије имају и други значај. Оне могу са оболелих места да продру у друге органе и изазову тровање крви (септикемију), што веома смањује отпорну снагу организма у борби противу саме болести. Септикемију не може да спречи серум: јер он има специфично дејство само на дифтеритичне бациле. Од туда излази да је код мешовите заразе потребно лечити не само серумом већ и локално.

в) напослетку, разноликост зараза долази и од индивидуалне диспозиције, која још није довољно позната.

5. *Дифтеритичне бациле могу се наћи и у ждрелу или носу здравих индивидуа а да не изазову болест.* Ово би се могло објаснити на више начина: прво, да су такове индивидуе имуне, против дифтерије. Интересно је, да је Dr. Abel нашао, да крв многих здравих људи има особину, да може да сачува морско прасе од смртне заразе, коју би проузроковале дифтеритичне бациле или њихов отров. Друго би објашњење било да се у овим случајевима бациле налазе на здравој, неповређеној слузокожи, те њихов отров не може да прође кроз слузокожу; да се усише, већ одлази кроз црева на поље- Да се болест изазове, ваља да се бациле на неком месту населе. Мале повреде на слузокожи и катари потпомажу да се бациле могу да угнезде. Исто тако овоме помаже и рђаво, влажно време.

6. *Дифтерија се преноси најчешће непосредним додиром болесника са здравим*(и то пљувањем, накашљивањем, кијањем, љубљењем, ипиањем деце

рукама по образу, који је упрљан балама) *затим стварима, које је болесник за време боловања обалавио* (као, јело и пиће, посуђе, рубље нарочито мараме и играчке).

7. *Болесник је заражљив*, т.ј. у стању да пренесе заразу на другога, *докле год на његовој слузокожи у носу и ждрелу има дифтеритичних бацила.*

Бацила истина, нестане одмах или после кратког времена, чим ишчезну локални појави: али се могу кадшто наћи и после више недеља па и месеци и то способне за живот и тровање.

8. *Дифтеритичне бациле могу више месеци бити способне за живот и ван човечијег тела, само ако су у каквом органском материјалу и ако су заклоњене од светлости.* Од туда велика нечистоћа, мрачни и влажни станови, потпомажу, да се одрже у животу дифтиритичне бациле и на тај начин иду на руку и распростирању болести.

9. *Као врло важан моменат за расаростирање дифтерије* ваља из нети још и овај: *много деца у породици.* Али не само фамилија већ и сви заводи, где људи а нарочито деца у великом броју живе (школе домови за сирочад, касарне и т.д.) могу да распростру заразу.

10 *До сада није нађено да су дифтеритичне бациле узрок дифтерији или каквој сличној болести у животиња;* од туда је искључена могућност да се дифтерија преноси са животиња на људе.

11. *Као предохрана противу дифтерије препоручује се:*

а. да је стан чист сув, да се добро ветри и да има довољно светлости.

б. да деца чисто држе уста и нос: да испирају гушу са слабим раствором куњске соли и натријум карбоната и да перу зубе. Велике крајнике ваља лечити а ако треба и одсећи.

в. да деца перу ладном водом врат.

12. *Сваки сумњив случај дифтерије ваља, ако је могућно, одмах бактериолошки испитати.* Материјал, који је потребан за прављење културе, ваља да је при руци лекарима, рецимо у најближој апотеци: само пак испитивање вршиће, као и код колере, стручњаци

13. *Сви случајеви, који су бактериолошки констатовани као права дифтерија, као год и сви сумњиви случајеви, који још нису бактериолотки испитани морају се јавити иолицији.*

14. *Сваки случај дифтерије ваља изоловати, било у једну засебну собу у истом стану, било у нарочиту болницу* Да би се колико толико стало на пут растурању бацила, ваља локалан процес, ако је само на згодном месту и локално (антибацилларно) лечити.

15. *Најбоље средство да се стане на пут ширењу дифтерије јесте пелцовање здраве деце, која су у околини болесног детета. Пошто је многобројним убризгавањом (у цељи лечења и имунизовања) доказано, да Берингов серум није ткодљив, то би ваљало на томе радити, да се и у породицама и у школама где се дифтерија појави и здрава деца пелцују у што већем размеру, како би се испитало колико траје заштитна моћ овог лека.*

Лефлер је сам, кад му се једно дете од дифтерије разболело, пелцовао двоје одрасле и четворо мале деце са 1 ccm Беринговог серума и болест се у кући више није јавила.

16. У сваком случају дифтерије дезинфекција се мора облигатно извршити. Дезинфиковати ваља све ствари, које је болесник употребљавао, собу болесникову као и њега самог.

17. Реконвалесценте не треба пуштати из куће (децу у школу), *док се бактериолошким испитиоањем не констатује, да више у гуши нема дифтеритичних бацила и док се оздрављени у млакој води не окупа и чисто рубље и хаљине не обуче.*

18. Када се појави дифтеритична епидемија ваља у јавним листовима износити поуке о овој болести: обавештавати свет о самој болести, као и о опасности, која од ње по становништво прети ако се зараза рашири.

У тој цељи, иницијативом пр. Лефлера издала је санитетска комисија у Грајфсвалду *популарну поуку* о дифтерији, коју у преводу нашим читаоцима износимо.

Дифтерија или дифтиритис је заразна болест, која напада наросито децу а кадшто и одрасле. Дифтерију производе дифтеритичне бациле — мале гљивице, које се голим оком не могу видети. Оне се настањују на слузокожи и ранама и одатле се у грдном броју размноже. Дифтерија напада најпре крајнике и околину њихову.

На месту где се бациле угњезде види се најпре нежна сива као иње навлака. Када се бациле намноже одлучују отров, који са површине слузокоже уђе у њу и изазове запељење судова крвних. Оболела слузокожа отекне и поцрвени. Из ње се одвоји беланчевинаста течност, која се згруша чим изађе на површину. Ова згрушана маса даје беличасту или жућкасту навлаку, која је чврсто припљубљена уз слузокожу и не да се тако лако обрисати. Што се више бациле шире тим већа постаје и навлака. Кад што се навлака тако брзо распростре да за једну ноћ цело ждрело изгледа као неком кожом постављено. Навлаке често пређу у трулеж и шире тада страшан смрад. Ако је болест врло тешка то пређу оболела места (крајници, ресица и т. д.) брзо у трулеж и изгледају тада модро црна. Пре него што се појаве навлаке, болесници добију грозницу: температура им се повиси а било (пулс) убрза.

Пређе ли болест из ждрела у нос онда цуре из носа смрдљиве бале. Ако се пак спусти у гркљан онда изазове промуклост и тешко дисање. Отров, који бациле развијају, дејствује врло штетно на срце и бубреге. Услед овог штетног дејства на срце, бубреге и плућа може смрт да наступи.

Ако ли исход болести буде повољнији. могу наступити тешке последице, узетост непаца, очиних мишића, руку и ногу, те болесник тек после много недеља оздрави.

Ако хоћемо да лечење буде доброг дејства, то ваља што пре почети. Што пре лекар почне да лечи у толико су бољи изгледи у успех. Ако ли

дифтерија у неком месту завлада, ваља свако дете у јутру и у вече прегледати. Детету кажемо да зине и притиснемо дршком од кашике језик док не прегледамо крајнике и ждрело. Приметимо ли црвенило или оток или навлаку или на крајницима или у ждрелу, то ваља дете, ако иде у школу, задржати код куће и послати одмах по лекара и ако дете није у грозници нити се тужи на болове. Ми не можемо довољно да ударимо гласом, да је *прва дужност родитеља да за време епидемије и за најмање обољење врата зову одмах лекара како* би лекар за времена могао предузети што треба.

Често пута болест почне са тресавицом и бљувањем. У таком случају не треба никад пропустити а да се не погледа у ждрело, па макар се дете на њ никако не тужило.

Од болесника болест се даље шири на здраве бацилаше које се у грдном броју налазе у навлакама. Све што из уста и носа болесникова излази има у себи бацила које болест проузрукују. Све што са устима или носем болесниковим дође у додир заражено је. Тако у првом реду лице и руке болесникове, његове џепне мараме, подглавник, покривач, кошуље и хаљине, а затим патос, као и све што се око болесника налази.

Болесник мора одмах бити изолован. Најбоље би било уклонити га одмах из фамилије и пренети у болницу. Остане ли код куће, то га ваља одмах сместити у празну собу. Има ли још деце у породици, било би најбоље уклонити их из стана. У болесниковој соби треба да остане само сем постеље, сто и једна столица за болничара. Све ствари, које је болесник узимао у руке, ваља бацити у један суд и прелити их кључаном водом, која убија бациле. Сем тога у соби мора бити и једна чинија са раствореним сублиматом, којим ће болничар чешће пута, после сваког додира с болесником, опрати лице и руке болесникове, као и своје. Раствор сублимата направићемо на тај начин, ако једну Ангерову пастилу растворимо у литар воде. Сублимат убија бациле брзо, али је и врло отрован, те ваља обратити пажњу на њ!

Посуђе, које је болесник употребљавао ваља такође одмах после употребе бацити у суд са водом. Играчке које је дете имало у рукама најбоље је сагорети. Остало ће наредити лекар.

Др. Ђ. Ж. Ђорђевић.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Радован Кошутић. **Узроци препорођају књижевне критике.** Студија из француске књижевности. стр. VIII. 83 Београд, 1894.*)

Чудна је књига која ми је дошла на оцену. Ниједне врлине нема: далеко од тога, и напротив. Од два захтева који се стављају на добру књигу: прво, да одговара каквој потреби: друго, да је добро израђена, она не само да ниједан не задовољава, но је, шта више, у опште немогуће нешто мање задовољавати, но ова књига, ова два захтева.

Прво, питање на које се у књизи тражи одговор такво је да његова расправа и решење могу имати интереса само за оног који је већ дубоко ушао у историју француске књижевности, и познаје изнад обичне мере начела књижевне критике. То међутим са нашим читалачким светом није случај. То шта више, као што ћемо одмах видети, није случај ни са писцем књиге.

Даље, код нас где и иначе постоји тенденција, код писаца и код читалаца, да се још пре но што се науче први основи једне науке одмах пређе на високе генерализације, штетна је свака књига која ту тежњу потпомаже у нашој књижевности. Је ли потребно напоменути да ми тако немамо ниједну ваљану политичку историју, било написану, било преведену, а већ имамо три превода тако званих културних историја, Дреперове, Боклове, и Колбове? Имамо још од пре двадесет година превод Хекелове *Природне историје* и Дарвиновог *Постања фела*, а немамо још ни данас много потребнији превод једног од многих уџбеника француских и енглеских о анатомији и физиологији људској и животињској. Те навике треба напротив сузбијати, и према томе, по самом предмету који расправља, ова књига није за препоруку.

---

*) Замољен од стране Уредништва, да као наш сарадник донесе опширнију оцену о књизи г. Кошутићевој, г. Б. Поповић, који је у исто време био позван од Главног Просветног Савета да оцени поменуту књигу, проширио је за наш часопис свој одговор Просветном Савету у књижевну оцену, коју данас доносимо. Она потврђује мишљење г. J. Продановића, у његовој књижевној белешци, коју смо раније донели. Ур.

Но, остављајући на страну предмет књиге, она сама, по начину како је израђена, заслужује само осуду, и строгу осуду. Рад који сам имао на прегледу изузетно је слаб; у тој мери, да сам за време спремања ове оцене имао непрестано утисак да се озбиљном критиком књизи чини сувише части и даје сувише важности. Тај утисак је у толико јачи био у колико ми је више било потребно времена да се нађем у њој, и да издвојим тачке о којима се може у оцени говорити. Јер је књига збуњена, нетачна у главним мислима, нетачна у појединостима, и иде у оне књиге које човек треба наново да напише, ако жели да каже шта је све нетачно у њима; на понеким странама имао би доиста сваки став да се исправи. Отуда, на несрећу, није могуће дати кратку оцену о њој.

Но нису само тврђења и развијања у књизи погрешна: има у њој стварних нетачности такве природе, да ми још ни сад није јасно, да ли их треба приписати незнању, или сувереном немару и несавесности Међутим, оцењивачу се намеће мисао, и ја ударам гласом на то, јер тај утисак човек има кроз целу књигу, да је писац морао непрестано претпостављати, да све то не ће моћи нико контролисати, нико ухватити.

То није нова загонетка, јер доиста, ништа није било лакше. После првог прегледа, не само да је човеку јасно, и зашто је књига писана, и како је писана, и одакле је план извађен, и одакле је градиво вађено, но и зашто се у књизи говори о сликарству, и зашто се писац решио, видевши Рубенсову *Кермесу*, и прочитав други и трећи одељак из прве књиге Теновог *Постања данашње Француске*, да и једно и друго саопшти српској публици. Случај Г. Кошутића је занимљив, и то је у осталом једини разлог који човеку допушта да о овој књизи пише озбиљну оцену.

Што се тиче главног питања о „узроцима препорођају књижевне критике,“ на које је писац хтео да да одговора у својој књизи, рећи ћу да је смешно, или несавесно, приступати расправи тако крупног питања са знањем, о непотпуности којега не треба друге сведоџбе од ове књиге. Човек који би то питање хтео да решава, не за себе, но зато да то после другима казује, требало би да је познат са великим бројем књижевно критичких појединости, и да познаје не само главна и споредна књижевна дела француске књижевности, песничка и критичка, од шеснаестог века па до данас, но и политичку, научну, и културну историју тих времена, често до најмањих ситница, до коресподенција, до чланака у новинама, до наставних програма у школама, до библиографских појединости. Међутим, писац овога рада нема основна знања о књижевној критици, а често ни о најобичнијим стварима из француске књижевности. Писац објашњава теорију и порекло Боаловљевих критичких погледа, а не зна колико Боало иде за Хорацијем, ни колико у Боаловљевој *Поетици* има удела сатира и полемика: објашњавајући карактер француске драме заборавља колико ова дугује старој, не зна шта више ни где се радње дешавају у драмама Расиновим и Молиеровим, које сваки француски гимназист зна на памет: не разуме Шаплена, а изводи опште теорије

из његових исказа: не зна ондашње Поетике, а говори о развоју ондашње критике: не зна шта су реторска правила, и на чему се оснивају; не зна кад су ушла у књижевност правила о три јединства; не познаје значај, у историји критике, распре између Старих и Модерних; не разуме улогу коју је, у развићу књижевности, играло постепено политичко ослобођавање личности; не зна какве је врсте и ког опсега утицај великих људи на њихово доба, ни уопште које врсте идеја читаво једно доба може примити од својих великих људи; не зна за дужности и разлике естетичке и историјске књижевне критике; не разуме да није крива никаква критика, ни субјективна ни објективна, ни „метафизична" ни научна, што се људи не слажу у својим мишљењима; тврди да Французи нису имали реалистичан пејзаж као Холанђани зато што су били под утицајем Декартовим, не знајући, што није чудо, да се реализам не јавља под утицајем „философске концепције о свету" овог или оног философа, но да се свуда и увек развијао упоредо са јављањем демократије, да су му, да тако кажем, узроци политички, а не књижевни; не домишља се каква је бесмислица рећи да Пусен није био колорист зато што је био савременик Декартов; и тако даље.

Под овај низ замерака своде се и главне тачке које се или као предмет разматрања или као аргументи налазе у књизи Г. Коштунићевој. Јер за неког који књигу није прочитао, можда је потребно рећи, и ако се то по себи разуме, да наведене замерке нису напабирчене из споредних појединости књиге; све се односе на главно питање постављено у њој, и чине главни и знатан део градива пишчеве аргументације Те тачке су управо чињенице, помоћу којих је писац имао да реши главно питање.

Закључак је лако извести. И доиста, довољно је прочитати у књизи, на крају дотичних глава, она четири празна Закључка, у која је писац свео свој одговор на главно питање, па се уверити како је то питање решено (в. стр. 12, 38, 58, и 70.) Ја нећу улазити у дању дискусију о томе, не зато што би ме то далеко одвело, но просто зато што би то значило узимати озбиљно пишчева решења. Напоменућу само узгред да поменути закључци не излазе нигде из претходне аргументације. Тако јем орало испасти по необичној методи коју је писац овде употребио. Место да историјски покаже како се преображај вршио, он је, осуђујући периоде. поједине у историји критике, закључивао на крају сваке, да се то рђаво стање по томе морало изменити. Тај финални, телеолошки начин решавања једног историјског питања сасвим је изненадан, у осталом савршено не научан, и — случај има чудне ироније — потпуно метафизичан. Али, као што рекох, пишчево решење главнога питања не треба узимати озбиљно.

Зауставимо се на мање крупним питањима, на релативно споредним идејама којих се писац дотакао у својој расправи главнога питања. Те споредне идеје могле су му бити приступачније, будући су факта,

на којима се оне оснивају, у мањем броју, ближа, и мање сложена. Узмимо, између ових последњих, три најглавније, које и највише места заузимају у књизи. Тако ћемо узгред расправити и по које занимљивије питање књижевно, те нам неће цео овај рад отићи само на оцену књиге писчеве, која то не би заслуживала.

Прва је од тих идеја, да је критика која уочава књижевна и уметничка дела са гледишта лепога и даје правила, погрешна и штетна. Или, писчевим речима речено: „Критика укуса и допадања, критика правила, критика неразумевања, ... критика литерарна, т. ј. незналачка ... била је и биће критика застоја и мртвила ... критика правила утицала је убилачки на песништво.“

Остављајући на страну са свим излишну и ничим неоправдану смелост тона у овим изказима, је ли потребно доказивати да је тако што могуће тврдити само ако човек не разуме шта је естетичка критика уопште, ако не зна шта су правила и како се до њих долази, и ако никад ни једну добру критику није с пажњом и разбором прочитао? То може рећи онај који није никад мислио о узроцима те чине да се неко место може допасти, друго не, о условима под којима ће какво место бити патетично, личност у драми или роману верно нацртана, призор добро изведен, досетка доиста досетљива, опис тачан и леп, ритам правилан, заплет занимљив, стил крепак или живописан, и тако даље. Истраживање тих услова је напротив најфинији и најзанимљивији посао књижевне критике. И док писац ту врсту критике назива „критиком неразумевања, критиком незналачком“, дотле се људи као Хветли *) као Бен, не устручавају радити по двадесет и тридесет година на једном уџбенику Реторике баш те врсте.

Очевидно је да је писца, као и многе друге критичаре његове врсте, збунио Тен. Откако је доиста овај последњи познат у српском свету, познат као што су многи страни писци познати код нас, по чувењу, по једној књизи, или по једној глави књига њихових, од тада све што је брзоплето и несмотрено говори о некој научној књижевној и уметничкој критици, којој више није задатак да испитује, оцењује, и објашњава лепоте у делима књижевности и уметности, но само да истражује *односе* који постоје између тих дела и средине у којој су та дела никла. Другим речима, критика се више неће обзирати на то да ли су *Хамлет*, *Сикстинска Мадона*, *Мојсије*, лепи, и зашто су лепи; она ће одсад само испитивати зависност тих дела од њихове средине. Још другим речима, књижевна и уметничка дела треба одсад посматрати с *историјскога* гледишта место с *естетичкога*.

Тен је доиста историјско гледиште у књижевној критици највише заступао. Тен је шта више сувише ударао гласом на преимућства историјске критике. Али пре свега, он је као методу своје критике, између осталих метода, изабрао историјску, онако као што један историчар између по-

*) Whately.

литичке и културне историје може да изабере једну или другу, а да му се зато не може пребацити да осуђује ону коју није изабрао. Хоћу да кажем, да се из тога што је Тен поглавито примењивао историјску методу на књижевну критику, не може извести, баш и да нема доказа о противном, да је он тим самим осуђивао разматрање књижевних и уметничких дела с естетичкога гледишта.

Друго, кад је Тен почео самостално да ради, концем педесетих година овога века, идеје о утицају средине; о узајамној зависности свију елемената једног датог предмета, личности, догађаја; упоредна метода, и мода уношења метода природних наука у све гране научне, почеле су узимати маха, или су биле у пуном јеку. Од госпође де Стал, па преко Вилмена и Гизоа, до Сент-Бева, да само најважније представнике те струје поменем, сва се критика оријентисала све више правцем историјским, узајмљујући с времена на време по које начело природних наука, и примењујући га на поље својих испитивања. Сасвим је дакле природно било, што је Тен дошав у време, кад је сва критика ишла тим правцем, и сам ударио истим путем, заузео културно историјско гледиште у књижевној критици, као Бокл у историји (и у исто доба), и остао највећим делом на њему у свима својим књигама.

Најзад, треће, Тену се, док је доказивао преимућства историјске књижевне критике, десило оно што се дешава свакоме који хоће да докаже једну ствар која није свуда потпуно примљена. Идеје историјске књижевне критике које је Тен развијао, и ако су одавно биле приправљане, и ако је Тен само одсудније изнео или до краја извео оно што су други били већ наговестили и донекле и урадили, ипак су још биле нове; и нешто због њихове стварне ускости, нешто због њихове новине, наилазиле су на отпор код савременика. Тен, који их је доказивао, морао је ударати гласом на њих. У таквим приликама доказивање увек добије искључив и готово полемички карактер. И онда бива врло често ово: да човек, доказујући једну ствар, само њу доказује, остављајући на страну остале, у чију тачност верује исто толико, али на којима се не зауставља, пошто му је главно да ону прву докаже. Кад вам неко, од три гледишта која вам подједнако тачна изгледају, спори треће: ви онда о прва два нећете говорити, но само о трећем, и на то треће ћете гласом ударати, и само то треће доказивати; тако да ће изгледати да му сувише важности дајете, или чак, да искључиво то гледиште сматрате као тачно. Из тога истога узрока, узгред буди речено, огромна већина дискусија и полемика не долази ни до каквог решења.

Из свију поменутих разлога, Тен је главну пажњу обратио и велики део свога рада управио на разматрање књижевности и уметности с историјскога гледишта. И као последица тога било је, прво, то што су њега уочили као главног представника и поборника историјске критике, књижевне и уметничке. И то је тачно. Али је друга последица била та, да су они, који су се са његовим учењем познали на горе поменути начин, разумели, да он ни за какву другу критику није знао,

нити хтео да зна. А то је са свим погрешно. У осталом, ко год познаје Тенов рад друкчије но по чувењу или по два предговора његова, зна да је Тен напротив, на више места у својим књигама, и то са својом познатом великом савесношћу, посматрао уметничка и књижевна дела са чисто естетичкога гледишта, и врло марљиво и озбиљно тражио критерију лепога: тако нарочито у своjем делу *Философија уметности*, у одељцима „О природи уметничкога дела“ и „О идеалу у уметности.“ Једино што би се могло рећи, то је да је те анализе мање исцрпно извео но обично; као што је уопште у оцени уметничких дела мање срећан од стручних уметничких критичара.

У ствари, критика̂, и књижевних и уметничких, има толико колико гледишта са којих се један предмет може посматрати, колико питања, која се за тај предмет везују. Једна ће критика испитивати односе између једне расе и књижевности која је из ње изишла. Друга ће разматрати односе између дела̂ и писаца који су их створили. Трећа ће дела уочити са моралног гледишта. Четврта ће покушати да побележи лепоте књижевних дела, трудећи се да нађе услове под којима се оне јављају. Пета ће, користећи се упоредном методом, тражити шта има заједничкога у лепотама књижевности и осталих уметности, тражити њихове међусобне тачке додира, тражити законе који свима заједно управљају: и тако даље И све те критике су подједнако оправдане, и свака ће онолико вредити колико буде вредио онај који их буде примењивао. „Критика незналачких“ нема; има само критичара незналица.

Што се тиче *правила*, која даје естетичка књижевна критика, она су само нужни резултати њених испитивања. Правила нису ништа друго до правилности похватане при разматрању и умовању о књижевним делима, услови под којима се јављају и, према томе, добијају најважнији ефекти књижевни. Правила нису метафизичке дедукције: она су сва основана на искуству, и ни до једне научне поставке не долази се индуктивнијим путем, 'да тако кажем, но до правила. Она наравно не могу дати дара ономе који га нема: али обраћајући даровитоме пажњу на поједине могуће погрешке, она му тиме помажу да те погрешке избегне. Писци од талента и сами врше ту критику над собом, и ако своје искуство не формулишу увек у правила. Па како савршенство књижевног дела зависи толико исто од избегнутих погрешака колико и од позитивних лепота које су у њему, дисциплина коју дају правила може бити само од користи. Правила, осим тога, нису никад сметала добрим писцима: она су шта више из њих и вађена, по њима и рађена; као и закони, правила су само за рђаве писана.

Да најзад правила, протумачена примерима, могу да помогну човеку при композицији, за то би се могло навести много примера: цела реторика и поетика, добро схваћене, не би требале ништа друго ни да буду до збир таквих примера са изведеним правилима Ја не могу овде улазити ни у најопштију дискусију о свему томе: мене је и овако перо одвукло даље но што сам хтео; али ћу, ради довршења мисли, навести

један случај који вадим из описа личности код Тургењева. Тургењев описује подробније спољашност својих личности, и то, као реалист, бира за своје јунаке личности које, кад су *лепе*, нису идеално, правилно лепе. Отуд он у њиховим физиономијама бележи неправилности, помиње да је неко имао шиљаст нос, повеће уши, мале очи, и тако даље. Читаочева машта послушно заошиљава нос, увећава уши, смањује очи, док најзад не створи себи слику наказнога човека. И утисак је непријатан. Да се рђав утисак таквог реалистичног описа избегне, довољно је, пре но што се пређе на подробније описивање физиономије, рећи да је јунак био леп. Читалац би онда заоштљавао нос и повећавао уши само до оне границе до које му то допушта његов појам о лепом човеку, и опис би одговарао замисли пишчевој.

Књижевна критика бележи такве случајеве, везује их за друге сличне, јер су опаске о опису многобројне, тражи шта има заједничкога у њима, па онда изрече правило, да при опису (предела, зграде, личности итд.) шири појам, или главна црта, треба да се кажу одмах с почетка, а подробности да се унесу *тек у готов оквир*. И такво правило, поткрепљено примерима који га објашњавају и потврђују, може да послужи бар онолико колико граматичка правила страног језика коме се учимо.

Слична правила се могу наћи за велики број књижевних ефеката. Критика дакле која даје правила плодна је, и не само да развија критичка својства и васпитава укус у студената књижевности, но још може практичним миговима (и на још друге начине, не могу да улазим у објашњења) да помаже и самим књижевницима и песницима у њиховом раду. —

Све су то основни појмови књижевне критике, они на којима се све остало зида, без којих се у књижевној критици не може никуда крочити . До њих наравно није увек лако доћи; за то је често потребно ући прилично дубоко у књижевну критику. Али кад човек нема основне појмове о књижевној критици, не зна шта је она сама, ја налазим да је у најмању руку чудновато писати о узроцима њенога препорођаја.

Пређимо на другу од поменуте три идеје, наиме на тврђење да су „Модерни само привидно Буалови противници," другим речима, да књижевна критика није у ствари учинила никакав напредак са њима. То је тако исто велика заблуда. Ако је ишта јасно, у историји духа људског, то је тај факт да је критика, научна и књижевна, учинила крупан корак унапред кад се ослободила од ропске послушности ауторитетима Грка и Римљана. Људи, научивши се на самим класичким писцима, да критички разматрају ствари и умују, употребише своје способности на умовање за свој рачун, и отргоше се од слепог веровања у раније ауторитете, и тиме ударише темељ слободној и независној критици. Није потребно бити нарочито посвећен у историју књижевне критике, довољно је знати у најглавнијим потезима историју књижевности, па разумети напредак који у њој бележи распра између Старих и Модерних.

Јер то и јесте било зло, отуда и савети које је давала стара критика нису били добри, што се вечито упућивало на *подражавање* класичким обрасцима, што се држало да ван њих нема спаса. А од подражавања нема кобније методе. И онога дана кад се посумњало да стари грчки и латински писци можда нису оставили ненадмашне и непогрешне обрасце ни у једној грани људских наука и културе, онога дана је учињено за књижевну критику толико исто колико и кад се у осамнаестом веку опазило да има и других књижевности осим француске, колико и у другим пресудним моментима њенога развитка. То је јасно као дан, то бљешти очевидношћу.

Најзад, трећа идеја, на коју је у књизи утрошено педесет страна од осамдесет, наиме да „критички погледи Буалови,“ и уопште сва „неокласична књижевност седамнаестог и осамнаестог века, носе на себи печат Декартових погледа на свет,“ да су неокласични писци тих векова „ученици Декартови,“ није мања заблуда. За њу писац није толико одговоран, јер је он готову извадио из књиге Е. Кранца, *Покушај о естетици Декартовој*. Међутим, теза коју заступа Кранц у свом делу, да Декартовим утицајем има да се објасни карактер неокласичне књижевности, погрешна је. То мишљење је, колико ми је познато, први изнео Низар у својој Историји француске књижевности. Оно је дивно улазило у његов систем, и било потпуно у складу са осталим познатим мишљењима његовим о француском духу и француској књижевности седамнаестог века. Нашавши, да тако кажем, на вратима седамнаестога века личност Декартову, која је збиља најбоље оличавала француски дух како га је био Низар уочио; констатовавши, даље, стварни утицај Декартов на савремену филозофију, и у неколико на књижевност, он је пошао корак даље, и у томе је била погрешка, и приписао је томе утицају, претерујући га, многе књижевне појаве у седамнаестом веку које се не могу њиме објаснити. Кранц, узајмивши ту идеју од Низара отишао је, као што то обично бива, још даље, и изведавши је, у својој поменутој тези за докторат, до појединости, учинио је још нетачнијом. Тако је тачна идеја у утицају Декартовом на књижевност седамнаестог века претеривањем постала нетачна. У ствари, овде је учињена она логична погрешка, која се састоји у закључивању од једновремености на узрочност. Отуда што је, у време Декартове рационалистичке филозофије француска књижевност, у главнијим својим гранама, полагала много на *разум* на строгу логичност, извело се да је то све било благодарећи утицају Декартовом. Међутим, тај закључак би се могао изврнути, и могло би се с правом рећи да је Декарт сам толико полагао на *разум*, зато што је живео у време кад је таква била општа струја, почев од Малерба који је четрдесет и једну годину старији од Декарта, и раније још, па кроз цео седамнаести век. Филијацију те струје не би било тешко показати, да је више времена и простора на расположењу. Али и a priori, тешко је, доиста, замислити да једна филозофија може да од-

ређује конкретан склоп, распоред и карактер једне драме, да води руку савременим сликарима. Такве теорије нису довољно прецизне да у конкретним случајевима могу имати стварног ефекта. Кад вам неко каже да сликате човека у драми апстрактно, или да у једној слици главна особина треба да буде разум, како ћете га послушати? Али људи увек траже истину далеко, у суптилностима и занимљивим објашњењима, а она је увек проста и увек близу. Наравно, речима се даје све доказати; мало невештине или научне несавесности, па је ствар готова; али су факта мање гипка. Да није било Декарта, књижевност француска седамнаестога века вероватно не би много друкчија испала но што је била са њим.

Теза дакле коју Кранц, по Низару, заступа у својој књизи, у осталом занимљива, не може да се одржи, и није се одржала пред критиком.

Г. Кошутић, с непогрешним инстинктом људи погрешнога суда да нађу увек оно што је погрешно, нашао је њу да заступа. Најзад, у добром је друштву. Али, он се ни овде није ограничио да греши само у избору главне идеје. Он је нашао начина да, бранећи ту идеју, докаже да не зна како је треба применити: да доказујући ту идеју на примеру Расиновом и Молиеровом, докаже да Расина и Молиера није читао: да доносећи друге наводе у потврду, докаже да те наводе није разумео: да докаже најзад да од свега ништа не зна, ни датуме, ни факта, ни писце, ни елементарну историју француске књижевности.

Неокласична трагедија постала је по угледу на старе грчке и римске трагедије, на Еврипидове и Сенекине нарочито. О том преобилато сведоче: историја француске трагедије, први покушаји Плејаде, ондашњи теоретичари и њихови претходници, предмети трагедија (херојске и религиозне легенде), цела њихова структура, јединство и простота радње, узвишен и достојанствен тон, карактерисање личности широким, општим потезима, улажење in medias res, подела у чинове и број чинова,* дуги говори, стихомитије, извештаји гласника̂, стихови, и врста њихова (јамбски триметар и александринац), у почетку чак и хорови и везане трилогије, и најзад лична признања писаца (в. нпр. Расинове Предговоре.) Све ове појединости могу се наћи у елементарним уџбеницима историје грчке и француске књижевности. На то Г. Кошутић тврди да је карактер неокласичне драме одредило картезијанство. Што су у неокласичној драми личности цртане апстрактно и у општим потезима (ти су изрази синонимни), што је радња проста, што се у њима пази на правило о три јединства, што нема ближих сценичких упутстава, што се личности не мењају у току драме, и тако даље, то је отуда „што је Расин савременик Декартова учења.“

---

*) Neve minor, neu sit quinto productior actu Fabula ..

Дискусија је овде излишна. Једна се ствар зна или не зна: средине нема. Али како је могуће ово Боаловљево упутство:

D'un nouveau personnage inventez-vous l'idée,
Qu'en tout avec soi-même il se montre d' accord,
Et qu' il soit jusqu'au bout tel qu'on l'a vu d' abord.[1])

објашњавати савременошћу Декартова учења (стр. 33), кад сваки француски гимназист зна да је Боало те стихове, као и велики број других превео из Хорација, и то од речи до речи, и ако је био везан стихом и сликом; јер. Хорације доиста каже:

Si quid inexpertum scenae committis, et audes
Personam formare novam: servetur ad imum
Qualis ab incepto processerit, et sibi constet[2])

А Хорација растављају шеснаест векова од Декарта!

И објашњавати ту исту „идентичност и непромењивост карактера" у неокласичној драми утицајем Декартовим, кад сваки француски гимназист зна да та „непромењивост", не карактера, то је бесмислица, но душевног расположења личности, долази отуда што неокласична француска драма, *као и стара*, улази с места in medias res,[3]) што неокласична драма представља, по речима Дидротовим, предмет у тренутку *кризе*, што је она, као што се рекло, само пети чин једне Шекспирове драме.

Исто је тако доказ о великом непознавању француске књижевности, кад писац, говорећи о правилу о три јединства, и наводећи Боаловљеве стихове:

Qu'en un lieu, en un jour, un seul fait accompli
Tienne jusqu'a la fin le théâtre rempli,[4])

тврди, да је и то правило неокласична драма примила под утицајем Декартовог рационализма. Јер, — остављајући на страну упуства Скалигерове *Поетике*, која је од 1561, и тај факт да су та правила била обишла целу Европу много пре но што је изишла Декартова *Расправа о методи*, која је од 1637, — Јован де ла Таљ, писац *Саула*, трагичар као Расин, поетичар као Боало, рекао је још 1572, дакле седамдесет година пре Декарта, а сто пре Расина и Боалоа, ово:

Jl faut toujours représenter l' histoire ou le jeu en un même jour, en un même temps et en un même lieu [5])

---

[1]) Ако смислите какво ново лице, — Нека буде у свему самос еби доследно, — Нека до краја буде какво је било у почетку.

[2]) Ако нешто још неокушано изнесеш на позорницу, и усудиш се — Створит ново лице: нека се одржи до краја — какво је било у почетку, и остане себи доследно.

[3]) Semper ad eventum festinat, et in medias res... auditorem rapit.
(*А. П. 148, 149.*)

[4]) „Нека *једна* свршена радња, на *једном* месту, у току *једнога* дана — задржи до краја позориште пуно.

[5]) „Треба увек представљати догађај или игру у току једног истог дана, у једно исто време и на једном истом месту.

А то је од речи до речи оно што је Боало рекао под тобожњим утицајем Декартовим!

Али има још крупнијих ствари.

Говорећи у истом циљу о „безнародности неокласичне трагедије“ коју претерује, јер је није сам констатовао, но је само читао о њој, писац каже: „*Песник се старао да избегне* све промењпве црте, да створи људе који не би били ни Французи, ни иностранци, ни стари ни нови..,“ Расин међутим каже (Предговор *Бајазиту*): „*Што сам се највише старао да постигнем*, било је то да потпуно задржим нарави и обичаје народа;“ и одмах додаје, да још боље покаже чему је тежио и колико се трудио да окарактерише тај народ: „и старао сам се да ништа не унесем што се не би слагало са турском историјом, и са последњим делом о отоманском царству, које је преведено с енглеског...“

Говорећи, све у истом циљу, о местима на којима се дешава радња у неокласичној драми, писац, пошто је узвикну: „Где су ти велики писци XVII. века, штознају за лепоту пољâ, горâ и долина..“ наставља: „Узалуд ћете тражити у неокласичној драми она места грчке трагедије, где играју улогу и сунце (?) и море и шумско дрвеће и читаво острво. Позорница представља увек салон или јавно место, а никад поље или врт.“ Међутим, ако отворимо Расина, наћи ћемо да се одмах друга његова трагедија, *Александар*, дешава „на обалама Хидаспа, у Таксиловом логору.“ Радња у *Ифигенији* дешава се „под шатором Агамемноновим.“ Радња у првом чину Молијеровог *Лекара против своје воље* дешава се „у шуми“. У *Дон Хуану* истога писца, други чин се дешава „у пољу, на морској обали,“ трећи „у шуми“, пети у „пољу“. У *Несноснима*, пролог се дешава „у врту, украшеном киповима и водоскоцима“. А у *Аријадни* Томе Корнеља „радња се дешава на острву Наксу.“ — Најзад и код Грка, већина се драма не дешава у пољу; од двадесет и пет сачуваних трагедија Софоклових и Еврипидових, на које се Расин највећма угледао, седамнаест се дешава пред *двором* или пред *храмом*.

Ја сам читајући књигу г. Кошутићеву постојано имао оваква изненађења. Управо необјашњиво је ово слепило пред фактима. Али, најгори начин да се пише књига, то је: прочитати једну књигу, прву која вам до руку дође, нарочито ако се у тој књизи расправља какво опште питање, па онда напабирчити из још две три друге, на дохват, онако како вам их случај донесе, по мисао две, и по десетину појединости, често међусобно противуречних, па све то сложити како тако, без разбора, без гриже савести, у један рад који по својој хомогености и јединству личи на подрпано Арлекиново одело. Г. Кошутић је тај начин изабрао. Он сам о предмету који расправља у својој књизи није ништа знао. Он ни једну опаску о развитку књижевне критике није сам учинио. Он нема личнога мишљења ни о једној појави у француској књижевности. Све је код њега из друге, треће и десете руке, и мишљења, и факта, и наводи, и оцене. Како је онда могло друкчије испасти?

Да је г. Кошутић оно време које је утрошио на исписивање своје књиге, употребио на читање Расина и Молијера, научио би можда и француски боље но што га сад зна, и нарочито француски седамнаестога века; и знао би да онда најчешћа реч, raisonnable, у седамнаестом веку, и код Декарта, и код Паскала, и код осталих, значи *логичан*, а не *паметан*, кад се говори о стварима духа, и не би ону познату реченицу Расинову, из предговора *Федри*, онако нетачно превео (стр. 19). Не би Salon Carré, *Квадратни Салон* у Лувру, који се тако зове што је *салон*, а не *сала*, и што је квадратан, а не правоугаоник, превео: *четврта дворана*. Не би ову Ламотову реченицу, да још њу наведем, из његове *Оде у прози*:

„Rime aussi bizarre qu' impérieuse, mesure tyrannique, mes pensées seront-elles toujours vos esclaves?... Dès que le nombre et la cadence l'ordonnent, il faut vous immoler la justesse, la précision, la clarté... C'est à toi seule, Eloquence libre et indépendante, c'est à toi de m'affranchir d'un esclavage si injurieux à la raison.“

која српски гласи:

„Окови безразложног и деспотског *слика*, окови *стиха* тиранског, хоће ли вам моје мисли вечито робовати?... Чим то ритам и крај стиха захтева, ја морам да вам жртвујем и тачност, и верност, и јасност... Ти једина, слободна и независна Прозо, ти ме једина можеш ослободити од тога тако стидног ропства по разум!“

не би, велим, ту реченицу овако грубо нетачно превео (стр. 50):

„Слик је смешна и тиранска мера, којој мисли робују... Кад број стопа и каденција захтевају, треба им жртвовати и тачност и јасност... Слободно говорништво нек ослободи песника из тога ропства, које је тако противно разуму!“

Што bizarre преводи са *смешан*; injurieux са *противно*; cadence са *каденција*; то најзад не квари општи смисао; али не знати да nombre значи *ритам*; mesure, стих (metrum); éloquence, *проза*, и то у слогу где сам смисао казује речи значење: и држати да је оно mesure tyrannique прирок, квалификација речи Rime: то је већ озбиљније и такве нетачности не би требале да се нађу у толиком броју у неколико реди.

Излишно је настављати ово разматрање књиге г. Кошутићеве. Излишне су и крупне и срдите речи; ја сам већ и иначе губио понекад стрпљење разматрајући ову књигу. Њих треба оставити оном који би писао о несумњивим траговима шарлатанства у њој, и о збиља необичној нескромности пишчевој. Писац, о овом истом раду који смо сад прегледали, вели у свом предговору:

„Кому је позвато, шта је до сад писано на том пољу, признаће, да је моје дело, с једне стране, први покушај научног синтеза над резултатима, што их дадоше нека досадашња испитивања делимичних питања, а с друге, разрада самог предмета у новом правцу, а признав му то, разумеће и извиниће недостатке, које сваки такав рад мора носити у себи.“

Разуме се да је и тврђење, као да је овај рад „први покушај итд.“ пука неистина. Али, г. Кошутић је своју књигу срачунао на обману, и писао с намером да баци прах, што више праха, у очи неуким читаоцима.

На то је циљао избор крупног предмета, на то и тон у овој књизи, и распоред, и начин писања, и ачење са научном терминологијом („Са статичнога гледишта ми ћемо се подићи на динамично и генетично гледиште...“), и оне „хипотезе“ и закони, и она подела текста у аксиоме, пропозиције, демонстрације, короларије. На то је циљало и оно разметање са језицима, француским, немачким, енглеским, латинским, грчким. (Мимогред буди речено, кад је писац хтео пошто по то да покаже, једним мајушним, у осталом сасвим непотребним цитатом, да је некад морао ићи на часове професора грчког језика, згодније би било за тај циљ да у свом цитату, на страни 58, из Леметровог чланка о Золи, није задржао ону штампарску погрешку Πολυφλοσβοῖο која се случајно поткрала у текст Леметров, место Πολυφλοίσβοιο.) На то је најзад циљала она маса чудних цитата и података из најдиспаратнијих писаца, Канта, В. Ига, Хегела, Бакона, Русоа, Авг. Конта, Тена. Карлајла, Катрфажа, Сент-Илера, Клода Бернара итд. итд. Што год му је дошло под руку, анегдоте, мисли, дела, реченице, изрази, датуми, писац је све унео, без избора, у ову књижицу. Ти су цитати одвећ занимљива ствар. Али је још занимљивије понашање пишчево према изворима, одакле их је црпео. Велики број тих цитата извађен јо из I дела Теновог *Постања данашње Француске*, из Бринетјерове *Еволуције родова*, и поменуте књиге Е. Кранца: али то човек не би рекао судећи само по књизи пишчевој, јер је код већине задржано или додато назначење оригиналног издања. На другим местима цитати нису издвојени знаком навода (в. нпр. крај стране 62, где је чист текст Тенов превођен, и то врло лоше, са стр. 205 и 6.). Кад је неко сиромах он позајмљује, али бар дуг ваља признати, ако ништа друго. Других пута позајмивши туђу мисао означио је извор на овај начин: „То је приметио још проф. Кранц“, или: „То је запазио, донекле. Сент-Бев.“ А кад из Бринетјерове књиге узајми и идеју, и црво градиво за своју књигу, он му дуг овако признаје:

„Моје је дело први покушај... На питање *зашто?* — важније од првога, јер је у њему прави смисао еволуције — Бринетијер или не даје никаква одговора, или прелази преко њега летимично, површно, а често и нетачно. Ја му не замерам, јер није ни хтео да о њему расправља, већ само подвлачим, да његово дело, као што и сам признаје, није ни историја критике, већ „скица само, врло кратко изведена и врло сумарна, онога што би могла бити таква историја (стр. 277).“

Случај г. Кошутића је доиста занимљив. Да није тога, ја не бих имао никаква извињења што сам писао ову оцену. Али је ипак штета, што тако ствари стоје у нашем књижевничком свету, да сваки лакрдијаш може да крене за собом озбиљну критику.

Богдан Поповић.

Имена болести што могу смрт да нанесу. Научни називи протумачени Немачким, Мађарским и Српским језиком.

Тако се зове књижица г. Dr. Илије Огњановића варошког среског лекара у Новом Саду.

Г. писац је свој рад посветио у доброј и племенитој хришћанској намери, нарочито „драгој му браћи свештеницима“ с тог узрока, да не би свештеници, уписујући мртве душе у протоколе умрлих кубурили са по њих неразумљивим називима латинским, немачким и мађарским, но добив посмртницу, да употребе горњу књижицу као тумач и нашав помоћу ње назив српски, да га упишу.

Тим ће се начином, по мишљењу г. писца, постићи тачност у записивању у црквене матрикуле које по кад кад, имају велику важност: *„снагу доказа“* у *правничким одношајима*.

И доиста, г. писац је у 198 случајева покушао да за латинско име стави српски назив, надовезујући са свим умесно, да на том пољу прво треба да раде лекари.

Г писац се користио народским именима, затим радовима Dr. Батута од српских, а Dr. Дежмана од Хрвацких писаца.

Да би се могла одиста непристрасно оценити битна вредност тих назива, ми смо је прочитали с десна улево у намери да се уверимо да ли разумемо поједине српске називе, па смо тек онда прочитали и латинско и немачко значење, те тим се начином и уверили да ли смо доиста израз потпуно и разумели.

Тим начином хтели смо да видимо, да ли ће, државни протоколи тако вођени, имати у будуће одиста ону „снагу доказа“ у „правничким одношајима“ као што је то не само жеља г. писца но и наша, јер доиста кубуримо на том пољу.

Овако расматрајући књижицу ту, ми смо напшли на неке изразе за које држимо, да не само, да не ће имити ту битну вредност — *„снагу доказа“* — но да ће настати једна мешавина ако се буду употребљавали.

Нећу све побројати но само неке:

„Јако просипање крви“ Лупали смо главу овамо онамо шта ли то може да значи, и најзад мал те нисмо пали на ту нехришћанску помисао, да је тај бедник умро услед крвавих ејакулација. Но пошто нам је ипак изгледало да је то наше објашњење изгледало и сувише куражно ми смо решили да то ништа друго не може бити, но да је покојник свршио свој чемерни живот у борби за опстанак ни од чег другог но од отворених шуљева гужњег превета. Но ни једно ни друго не беше узрок. Та индивидуа са том посмртном дијагнозом патила је од хемофилије, т. ј. од урођене конституционе аномалије да при најмањој повреди профузно крвави, те је најзад услед губитка крви или као што писац преводи „нестаје“ крви отпутовала на други — бољи свет.

Дакле „Haemophilia“ српски треба да значи по г. писцу „Лако проспање крви.“

Зашто баш „проспање“?! Под речи проспање разуме се радња хотимична, а г. писац ће нам допустити да би сваки хемофиличар био и сувише лакомислен кад би тако хотимице, безразложно проспао оно што му је за живот најпотребније — своју рођену крв. Сиромах хемофиличар није за то крив што је тако несрећне конституције те губи своју крв, и г. писац му чини неправо што му то силом намеће.

„Пролив мокраће“ у први мах смо помислили да ће то бити уремични пролив т. ј. да човек усљед тога пролива што му је организам отрован солима из мокраће при болестима бубрегова. Затим смо мислили на комуникацију између ректума и бешике мокраћне, при којој комуникацији мокраћа одилази кроз црево. Ми смо непрестано везивали појам „пролива“ за црева — али смо се преварили.

Под „проливом мокраће“ г. писац разуме баш главом болест која је позната широј публици под именом шећерне болести, разуме „Diabetes mellitus.“ Зашто пак г. писац назива јако умножено лучење мокраће које се виђа код те болести „проливом“ не знамо, али само знамо то, да ако неко умре од Diabetes mellitus-а а није имао полиурију т. ј. писчев „пролив мокраће“ но је лучење било квантитативно скоро нормално, као што се и то дешава, и то не одвећ ретко, онда по г. писцу болесник није ни умро услед дијабетеса, и онда г. писац неће ништа ни ставити у посмртну листу, или ће метнути ма какву дијагнозу само да испуни форму и да мртвац оде „lege artis“ са потписаним пасошем на онај свет.

И сад црквене матрикуле треба да имају „снагу доказа“!

Сем тога по истој аналогији могла би се кијавица назвати *„проливом носа“* или *„проливом бала носа,“* цурење ушију *„проливом ушију,“* повраћање *„проливом из желудца,“* саливација *„проливом пљувачке“* и т. д.

„Рак на образу.“ Хвала Богу! узвикнусмо — ето једног разумљивог назива. Но наша радост беше кратког века, јер одмах потражисмо латински и немачки назив, и на наше велико изненађење нађосмо латинско „Noma“ а немачко „Wasserkrebs,“

Г. писац се брзо решио и ставио „Noma“ = „рак на образу“ Е па лепо! Волели би знати како тумачи г. писац на српски дијагнозу „Noma vulvae“ т. ј. кад та болест не долази на лицу но на *усминама полнога органа* или на пр. кад дође у околини чмара, или на доњим екстремитетима. Г. писац јамачно доследан свом тумачењу ставља овако у посмртној листи: *Н. Н. девојчица* и т. д. *умрла је од „рака на образу“ који се развио у околини чмара*, или на доњим екстремитетима и т. д. и т. д.

Сиромах попа кад добије такву посмртницу па је прочита, викнуће: „Е виш ти обешењака једног, куд се завукао да га не виде!“

И сувише је пажљиво од г. писца, што није превео „Noma“ са „рак на усминама“ јер је и то могао учинити по истој логици, те би тада по неко мушкарче с таквом посмртницом отишло богу на истину

са болести која долази само код женске деце: и упокојивши се раб божији мушкаго пола, преобразио би се у женско. Какав би тек тада настао недогледан хаос, кад би тај протокол требао да има „снагу доказа“ у „правничким одношајима“ појмиће лако сваки. Но у осталом то се може још и сада десити ако лекар и стави тачну дијагнозу и поред „Хоша“ метне још и место: јер поп ѝ добив такву посмртницу чим прочита у књизи шта му означује „Хоша“ он не ће даље ни истраживати но ће јуначким потезом пера испунити рубрику са „рак на образу,“ пун радости што је тако лако нашао помоћу те књиге објашњење на српском језику, па ма се та болест и не налазила на лицу но на једном од побројаних места.

Сем тога молили би г. писца да нам каже како ће превести на српски: „Epithelioma faciei,“ „Carcinoma faciei“ који су исто тако ракови и то још бољи и правцатији ракови но што је то „Хоша“ и који долазе бар исто тако често ако не чешће на образу но што долази „Хоша“? Да смо ми писац те књиге, ми би се овако извукли ми би превели то са „*морски рак на образу*“ за разлику до пишчевог „*рака на образу*“ јер држимо да би наш превод могао слободно и поносно ићи раме уз раме са преводом г. писца.

„Запаљење предстојнице“ Дошав на ово име, ми смо почели резоновати овако: Запаљење је запаљење — разуме се. Предстојница, хм, предстојница то је „нешто“ што се до сада сматрало за жену предстојника (среског капетана у нас), дакле у неку руку „*добра*“ или „*боља*“ половина државне власти. Но при свем том нама није ишло у главу што ли та $\frac{1}{2}$ државне власти има посла са запаљењем и то још тако опасним запаљењем да неком нанесе смрт! Или, баш ако се и предстојница по неком несрећном случају и запали, зашто онда други да умре? Оно ако се и деси по кад што, да је државна власт узрок смрти нечије, шта ту има женска страна посла?!

Но, немогући никако да одгонетнемо на то „зашто ми ти зашто“ ми скренусмо у лево и нађосмо латинску дијагнозу „Prostatitis,“ а немачку Entzündung der Vorsteherdrüse. Сад нам беше колико толико јасно. Vorsteher значи на српски неко који заповеда над другима, који је њихов најстарији и преводи се са: старешина, поглавар, главешина, *предстојник* те отуд ваљда и „предстојница“

Жљезду је г. писац ћутке прогутао, предстојника обрнуо у предстојницу, у женско, метуо испред ње „Запаљење“ и сада то треба да значи: „Prostatitis“ запаљење простате, запаљење једне жљезде у мушком полном органу. Зашто није г. писац остао код превода „запаљење простате“ но је још метуо и значење: „запаљење предстојнице“ не знам, ако не због оног „cherchez la femme.“

„*Крвни зачепак у жилама*“ нисмо разумели. Прво због тога, што нисмо умели да објаснимо значење „жила.“ Ми не знамо да ли г. писац разуме ту крвне судове које он иначе зове „одводница“ (за артерију)

и „доводница“ (за вену) а сад од једанпут *жила*, или то значење одговара латинском „Tende“ а немачком Sehne.

А друго, а то је главно, што не знамо шта је то „Зачепак“ јер нам та реч није позната.

С тога смо погледали у лево и нашли да то значи „Tomboshris“ „Blutgefässverstopfung“ Па по Богу и за Бога, што баш „Зачепак„ што бар не „Запушач“ или „чеп“ ако мора да звучи оштро?

„Зачепак,“ „Зачепак“! Хм, ово ме подсећа на оно *„Зачепљен је па ни маки“* што се по кад кад рекне за некога одвећ тврде столице. По примеру г. писца могло би се још вздан термина створити Тако би се могле рећи „погани зачепак црева“ у место тврде столице; зе хроничну кијавицу за озену могло би се рећи: *„балаво-крастави и смрдљиви зачепак носа“*; за ретенцију мокраће могло би се употребити *„Зачепак мокраћне бешике“*: за сужење мокраћне цеви *„Зачепак уретре“* у опште зачепак би играо огромну улогу. Молили би г. писца, како би он превео: Embolil? Ваљда се „Зачепчић.“ Luftembolie са *ваздушни зачепчић“* Fettembolie са „масни зачепчић“ и т. д.?

Примера ради још да додамо само још неке „српске“ називе који својом лепотом брињирају као: *„заваљење материце“ „извала материце,“ „изврат материце“* и који су нема сумње прављени по рецепту филологије *„Хрвацког“* језика неких хрвацких књижевника, јер су исто тако генијални као и *„рижни натрћак“* Либигов *„месни извадак“ „природни обрезак“* и остлафилолошко хрвацка недоношчад.

Г. писац погрешно је правац којим му ваља приступити овом доиста тешком послу и боље би учинио да је превео полу српски а полу латински но што је тражио по што по то објашњења у накарадним речима.

Сем тога, писац је употребио мало времена на тај посао јер сам вели у предговору своме, да га је на тај рад побудио чланак који је *„недавно“* изашао у *„Српском Сиону,“* а те се ствари не врше на врат на нос ма да их човек ради, који иначе може бити и веома одличан лекар а ми и несумњамо да је такав и г. писац поменуте књижице.

За „oedema“ у ногама наш народ каже *„отечене ноге“ “оток ногу,“* па зашто онда г. писац не каже за едем гласница (oedema glottidis) „оток гласница“ но преводи са “набујица“?

„Набујица“ узета је од глагола *набујати*, а под набујати разуме се да је нешто што је већ постајало стало нагло на снагу, развило се нагло н. пр. *река је набујала* и т. д. и реч набујати не би се могла узети за нешто што не постоји. Према томе *„набујица“* не може се употребити за „oedema јер „oedema“ не постоји у здравом човеку, а кад наступи онда се преводи са „оток“

„Заквачена уквара“ то је Hernia incarcerata. Заквачена?! О шта молимо? Зашто није пало г. писцу да мете кад већ мора бити српски: *укљештена, прикљештена уквара* кад ово боље одговара појму инкарцериране херније? и т. д. и т. д.

Из свега овога излази да је у књизи г. писца било само добре воље и ништа више. Али не, било је још и довољно примера да се те ствари не пишу на двоје на троје, и да оно *што је доиста добро у тој књизи није још довољно па да би је могли препоручити свештеницима за употребу јер има доста мажна које би требало избацити ако се жели да „црквене матрикуле" одиста задрже ону „снагу доказа у „празничким одношајима" какву треба да имају*

И према томе ова књига је промашила своју мету.

12 Јануара 1895

Београд.

Др. Петровић.

Писма из Петрограда, од Радована Кошутића. Београд, 1895. г. Државна штампарија. Цена 2 динара. Стр. VII—XIV и 255.

Требало би одмах да говоримо о самим овим писмима, и да видимо шта нам писац у њима даје. А ми морамо, међу тим, најпре да говоримо о његову предговору овој књизи, и то много више но о самој књизи. И доиста ако је писац желео да сврати пажњу читалаца с главнога предмета о ком се његова књига бави, он је то својим предговором постигао. На шест страна свога предговора он је казао толико грубих неистина и једностраних мишљења, да се свак ко књигу узме у руку пре свега мора с његовим предговором разрачунавати заборављајући на сам главни предмет књиге. Шта је писцу требало да уз своја *Писма из Петрограда* нева оду девстом мају под фирмом патриотскога размишљања — тешко је погодити, ако нећемо у нагађања да идемо. А ми то не желимо. Исто је тако тешко погодити шта писац мисли о српској школи, кад своју књигу с онаквим предговором нуди министарству на откуп!....

На првом месту писац у свом предговору „констатује" да су само негативни ресултати, које нам је донела „гола политичка борба," вођена у току последњих двадесет година, и да је то онда доказ да се више не може старим правцем. И одмах за тим г. Кошутић казује откуда су и за што су дошли ти негативни резултати, па вели: Читаво једно поколење одушевљених и даровитих људи истрошило се да у очајничком боју извојује најслободнији устав једној од *најнекултурнијих земаља у Европи*. То је било бесмислено, донкихотски, вели нам с великих висина својих млади писац. Ми начинисмо од свога народа нешто ванредно, сељак нам постаде кумиром и поклонише се писмени неписменима и узеше их себи за вође. И диже се дивна палата, и унезверише се необразовани укућани. „Чега су се машили, крхало се под незграпним рукама њиховим, што је њима требало у дому не беше, а што је било не знађаху ради чега је. И начини се кула вавилонска и сруши се зграда. Нико се не диже да предупреди пад њезин. Рушећи је врховна

власт одлично је појмала да народ у ком има 70% неписмених, и то ситих неписмених, вођених лојалном, мирном буржоазијом, нема повода устати одбрану нечега што не разуме.“ Је ли требало дизати палату онима, који не осећају потребе изаћи из кровињаре? узвикује г. Кошутић, па онда одмах додаје: девети мај је раван Сливници, а одговорност за њ пада на целу нашу интелигенцију!

Политичке и грађанске свести у нашега простога света нема, вели нам даље писац: јер што он налази да је Бонтуово банкротство несрећа, а Сливница срамота Србијина, није још никакав доказ за то, пошто то само идијоти не би могли увидети. Али то није довољно, он треба још да зна и злу доскочити и учинити да од добра буде боље, а то само може човек зналац „Дајући непросвећенима најшира грађанска права, ми поверисмо наш државни организам баш онима у руке, који не имађаху ни појма о склопу његову. И догоди се оно, што се догодити морало. Непозвани истиснуше позване и поведоше прву реч, *дрека умне голотиње надјача доказе здрава разума*.“

Станите господо! узвикује нам сад још даље, овај и просвећени и прилично напућени господин. „Неписмен и некултуран народ није у стању, на широким самоуправним начелима, управљати ни општином својом, а камо ли прописивати законе земљи својој. Неписмени не смеју имати права гласања. Зар не запазисте да је незнање највише избијало на површину баш у оним Скупштинама нашим које беху најслободнији израз неписмене воље нашега тамног пука? Читаоче, прелистај записнике скупштинске за неколико последњих година, па ћеш се стидети доба свога . . . . мало која социјална мисао да не изађе тако изопачена, да је ни њезини рођени оцеви на Западу не би познали.“

Да станемо и ми овде. Ту г писац мало прекида своју придику, да нам, после, на углед истакне Бугаре, поредећи их с нама исто тако с великим знањем и вештином с каком је и овај први део свога предговора сложио . . . .

Има људи који мисле да је о државноме и друштвеноме кретању и развитку лако писати и говорити исто онако, као што је лако писати и — писма из Петрограда. Има их који налазе да за то не треба ни великих студија, ни многога размишљања. Политика је ствар, мисле они, о којој свак може писати. Тако извесно мисли и г. Кошутић, који ваљда још налази да је за то довољно имати само нешто мало песничкога надахнућа.

Ружан знак и врло непохвална особина за овога младога човека, који још има много да учи па и то да научи: да треба бити много смернији него што је он, и да не треба улетати у ствари које се не разумеју. А што је г. Кошутић још и песник, то му овако испадање и овако залетање у наручја реакције у годинама полета и одушевљења, у добу идеала, још мање приликује и врло га ружно истиче пред оне наше и његове достојне старине у којих је он имао и има многом чему лепом да се поучи . . . .

Негативни ресултати двадесетогодишње борбе! Зар г. Кошутић не зна да се политичке борбе онакве врсте каква се у нас водила и води више од двадесет година не свршавају никад брзо, и да оне трају по педесет, па и сто и више година? И по чему он то онако лакоумно суди да су ових двадесет година прошли бесплодно? Сигурно по деветоме мају! Он треба да зна да је таква борба у Енглеској трајала само за Ђорђа III, после две успешне и крваве революције, пуних педесет година. Он треба да зна да је у Француској после велике револуције дошло консулство и царство, а после француске револуције од 1848. године Наполеон III. Он треба да зна, кад о том хоће да пише, да у Данској траје у напше дане скоро двадесет година једно ненормално и реакционо стање о коме је и у „Делу" могао читати и видети како мисли један тако уман и велики човек као што је Ђорђе Брандес. Најпосле он треба да зна да Норвешка има врло слободоуман устав још од почетка овога века, и да Румунија корача напред те излази испред нас у приликама који му могу много материјала дати за са свим друкча размишљања, о чем се може г. Кошутић поучити и из чланка који баш о томе доносимо у овој свесци „Дела."

Заподенута и до сад вођена у нас политичка борба још није завршена, и по њеној једној, садашњој мени, нико не сме изрицати суд о целој тој борби. А онако како га склапа и изриче г. Кошутић показује само једно велико неразумевање и незнање.

Далеко би нас одвело да овде исцрпно доказе наводимо, како је неистина да су од те борбе досадашњи ресултати само негативни. И ако они нису онолики колики бисмо ми желели да су, они су, ипак, далеко од тога да су само негативни. То ћемо мало нешто видети и на примерима и подацима које ћемо доцније дати. А да су они могли бити позитивнији и већи, да смо ми били срећни имати „доказе здравога разума," бар у једној доста скромној мери, онамо где су они требали да буду — то је истина. Само што та истина никако не говори противу „тамнога пука" и „неписмене воље" његове, него на против само и баш она показује, колико је та борба њему морала бити мучна и тешка, и колике су велике и тегобне сметње које је он у тој борби имао да савлађује. Поређен са другима, наш народ доиста у томе има чим и да се подичи, па и пред доказима здрава разума.

Зар није донкишотерија истрошити цело једно одушевљено и даровито поколење да се добије најслободоумнији устав једној од најнекултурнијих земаља у Јевропи? пита г. Кошутић, мислећи сигурно да је тиме у бој извео топ највећега калибра.

Није, није, г. Кошутићу. Сам факат што се тај устав јавио, и што се јавио као ресултат једне доста дуге борбе показује да он није донкишотерија, него да има дубок смисао, који ви, на жалост, не разумете. Знам да ће господин рећи: да, али се он није одржао. Али, при том, нека г Кошутић зна, да је Наполеон III уништио устав француски после три године, да је октроисао Французима нов и да је све то благословио

плебисцит, после кога је у скупштину народ француски послао свега — осам опозиционара. Нека даље не заборави господин Кошутић, да се у нас ево година дана не сазива Скупштина, и да у том факту има много, врло много значења, као што га има и у ономе, да се за то време мењају три кабинета — за време, дакле, кад „народ у ком је 70% неписмених нема разлога устати у одбрану нечега што не разуме.“

И, ако залећући се лакоумно г. Кошутић мисли да може 9. мај објаснити неписменошћу српскога народа и неразумевањем његовим онога што је добио, како ће он да објасни Наполеонов coup d'état? Да ли ће и тамо узети неписменост и некултурност за разлог? Како ће да објасни ону појаву у Данској, и како ону у Енглеској?

Господин Кошутић, види се, врло много полаже на просту неписменост. Он шта више по њој хоће да цени и културност једнога народа. Он њом хоће да објасни и девети мај.

Колико је то схватање незналачко чисто нам је одвратно и да доказујемо. Зна се она фраза, да је немачки учитељ победио Французе на Седану. Она је била, па и остала фраза. Ниједноме наметноме човеку не пада на ум, да из пораза француског и из мање писмености Француза изводи и мању културност њихову према Немцима. На против јасна је истина, да су Французи и онда и сада културнији од Немаца. Пет милијарди Французи су платили за пет година, и оне су све опет дошле у Француску, по признању самих Немаца.

Писменост је потребна и важна ствар, али она нити је била нити јесте оно што и културност. „Читање, писање и рачунање су елементарна знања, и не одричући им заслугу да они на културу духа елементарно дејствују, ја смем опет, вели J. Дицген, сагласно истини тврдити: да сам сретао људе с пуно знања, који нису знали ни читати ни писати.*)

Народ који има своју литературу онакву какву има српски народ, који има свој израђен књижевни језик, који има једнога Доситеја, једнога Вука Караџића, једнога Панчића и Даничића, једнога Змаја, једнога Његоша, једнога Милутиновића, једнога Љ. Ненадовића, једнога Ђ. Јакшића, једнога Лазу Лазаревића, једнога Руварца, једнога Милићевића, једнога Гершића, једнога Новаковића и Мијатовића, да не наводимо даље, који има младо коло научника скоро на свима пољима, знаних већ и ван уске Отаџбине своје — тај народ није и не може бити један од најнекултурнијих народа.

Ми се са својом литературом можемо прилично подичити не само пред нама равнима, но и пред старијима од нас. Наши литерарни и научни радници знани су далеко ван наших граница, и српско име пронесено је хвалом и славом свуда око нас баш на том литерарном и културном пољу. И тамо, у далекој туђини, где су српски синови засновали своју срећу и живот, показали су се као срећни такмаци својих

*) Das Acquisit der Philiosophie und Briefe über Logik, von J. Dietzgen. Stuttgart 1895 стр. 170.

суграђана у најцивилизованијим земљама. Ту су Богишићи и Јагићи, ту су Милорадовићи, па ту и Пупини и Тесле.

Литература је много јачи и важнији знак културности него писменост, као што је опет јављање великих и културних радника скоро на свим литерарним и научним пољима, у животу народном, доказ и за културност и за спрему и подобност српскога народа за виши културан живот.

И наша култура није од јуче. Она датира одавно, из старине још. Наши културни споменици из средњег века сведок су за то.

И како сме г. Кошутић поред свега тога и код свега тога да каже да смо један од најнекултурнијих народа?

Зар један народ у коме има један Никола Чупић, један Коларац који остављају књизи и школи све што имају, један Миша Анастасијевић који српској Великој Школи оставља онако дивну зграду — зар тај народ није културан?

Зар народ чији синови у младој својој држави, у центру њену Београду, знају још за рана да скупе и чувају старо, културно благо у музеју и библиотеци, па на проучавању његову и сами да раде и друге маме и призивају — није културан народ?

Зар народ који тако да кажемо једним махом оснива Књижевну Задругу Српску, и одмах јој прве године осигурава солидну материјалну основу и поставља у могућност да без оклевања отпочне свој благотворан и културан рад — није културан народ?

И карактеристично, и похвално, и за размишљање г. Кошутићу нарочито при овоме је та околност, да су се као добротвори ове нове и важне наше културне установе јављали у знатној мери баш они „неписмени“ кроз своје окружне, самоуправне одборе, као што су то чинили и у другој једној важној прилици, опет културној установи — помажући и прилоге дајући за Дом напуштене и сиротне деце, који је сад већ постао један важан културни расадник наш.

За часак нека је доста о овом, па да сад пођемо даље. Да видимо како су се они необразовани и неписмени, за које се трошило једно одушевљено и даровито покољење, нашли у новој кући или палати онда кад, како лакомислено рече г. Кошутић, они нису осећали потребу изаћи из кровињаре. Да видимо да ли они нису знали шта на дому имају и шта им треба још.

Кад је Србија 1889. године извршила онај значајан прелом, онда је по сведочанству самих оних који су по доказима здрава разума владали она била на прагу — банкротства. Онда су важне наше културне и финансиске установе, железнице и монополи били у туђим рукама. Онда је војска била и необучена и ненаоружана довољно. Онда је буџет просветни био према војном као 4.5 : 1, *и онда је од 1881. до 1889. године отворено свега 99 нових школа.*[1])

[1]) Од 1881—1890-1 године отворено је 136 школа, и кад се од тога броја одузме 37 школа колико је отворено 1889 године, онда остаје за време дотле 99 школа — Види Статистику наставе за 1890-1. године од † М. М. Протића (Просветни Гласник 1894. г.)

Кад су неписмени и необразовани оставили управу, онда су дефицити државни били сведени на минимум, онда су нови приходи државни били уведени и стари појачани, онда су набављене пушке на 75.000 комада, онда је војсци набављено одело и осталога прибора и џебане, онда је сазидана једна нова барутана, онда су саграђена за одбрану земље важна утврђена, онда су и железница и монополи враћени у државне руке и ови последњи уређени на начин којим се Србија може да подичи и пред цивилизованим странцима, онда је први пут после двадесет и три године извршен попис обрађене земље, онда је буџет просветни према војном дошао у одношај као 1 : 3, онда је, најпосле, да ређање даље изоставимо, *од 1889 до 1894. године отворено 270 нових школа*, и онда је од 63 женске школе постало 130 женских школа!

Да се задржимо мало на овоме, јер г. Кошутић нарочито на то полаже, ма да као што ћемо видети он говори о томе са свим на памет. без икаквога знања и познавања ствари.

Првога јануара ове 1895. године ми смо имали 1024 основне школе. од којих 894 мушке и 130 женских. Од женских школа по селима главну масу имају крајински и црноречки округ, и то у последње време. До године 1889. ми смо имали свега 730 школа: од тога доба до 1 јануара ове године ми смо добили, дакле, 294 школе. Да су у овој размери и раније завођене и отваране школе, кад су владали „докази здрава разума", онда бисмо ми данас за цело имали много више школа.

Године 1890. једна је школа долазила на 2827 становника, а 1 јануара 1895. године једна школа долази на 2148 становника према броју становника од 2.200.000, а према броју од 2.300.000 становника на 2246 становника. Према простору Србије 1890 године једна је школа долазила на 64.₇ квадратна километра, а 1895 године 1 јануара, на 46.₉ квадратна километра.

Нема сумње да је овај број школа недовољан, и ми смо далеко од тога да мислимо као наш лакомислени и злосрећни академичар г. Панта Срећковић да Србија има више школа но и једна друга држава; али је врло важно да знамо, да је релативно на просвету највише трошено баш онда кад се у нашим скупштинама показивала „неписмена воља тамнога пука".

Г. Кошутић у ревности својој да нашу неписменост оцрни што више може, изнео је и неистину, у другом делу свога предговора, да „у срцу Шумадије и данас има школских општина од преко двадесет села", и да у новим крајевима једна школа долази на 63 села!

Једно да поучимо г. Кошутића и у овоме, а друго да истини дамо њену вредност, ми ћемо изнети и за то податке.

С. М. П.

— СВРШИЋЕ СЕ —

Письмо изъ Сербіи, П. Срећковића (Славянское Обозрѣніе, годъ второй).

У свесци „Дела“ за октобар приказан је садржај овога Зборника Славенског Добротворног Друштва с изузетком писма г. П. Срећковића, у коме он пише о Србији. То је било остављено да потписани учини. Због других многих послова морао је овај приказ мало задоцнити, те га тек сад дајемо.

Не можемо а да одмах овде у почетку не кажемо општи утисак, који је на нас ово писмо г. Срећковића оставило: ми смо га се, морамо признати, застидели као Срби. У њему је такав тон, таква лакомисленост, таква теснопрудост и такво незнање, да кад још помислите и видите како под тим писмом стоји пун потпис једнога српскога академичара онда вас мора облити румен стида. И не знате да ли више да се љутите на писца или на редакцију, која га је пустила да с онаким саставом пред руску и словенску публику изађе. Јер поред свих ограда, које је редакција учинила, изјављујући да не прима одговорност за саставе својих дописника, она се мучно може одбранити за примање и онаквих састава у Словенски Зборник какав је ово писмо г. П. Срећковића, Она, до душе, при том има једну ублажавну околност, што је г. Срећковић, на жалост, па и академичар; али ни то је не може са свим одбранити. Чланак г. Бендерева о Бугарској у истом зборнику могао је врло лако да је сачува од многих настраности г. Срећковића.

Ми смо се доиста застидели кад смо видели како пише о својој отаџбини један човек, који је изгнаник њен, који је осуђен на смрт, и који има, према том, и сувише разлога да буде лично нерасположен и срдит; а како опет један човек који је академичар, који има пуно разлога да буде благодаран за незаслужени положај који у њој има, и који треба да даје пример мирнога и хладнога размишљања и колико толико објективнога оцењивања, кад већ налази за потребно залазити и на лично и партиско поље.

Толико о том, а сад да кажемо неколико речи о самом писму и да ради илустрације истакнемо неколика места из њега.

Г. Срећковићу се, најпре, није свидео наш нови трговински уговор, који он, ни мање ни више, но сматра да је *гори* од старога трговинског уговора, који је за напредне владе 1881 године закључен Да је он одиста гори г. Срећковићу је доказ прво то, што' сад, по њему, Србија има да плаћа извозну царину на жито не 50 крајцара на сто кила као пређе, но 75 крајцара; друго за то, што је по §. 4. нове ветеринарне конвенције Србија осуђена да плаћа за 12 година данак Аустрији, јер су наши делегати „по глупости или по лакомислености“ пристали, да се наша стока тера право у Пешту, па тамо држи 8 дана и онда по вољи Маџара враћа натраг, кад год они зажеле!

Кад ово човек прочита он мора мислити, да ово говори какав страстан либерални агитатор на каквом сеоском или паланачком збору у Ср-

бији, а никако један образован човек и академичар, који под ову незналичку тврдњу потписује своје пуно име и који то прича — целом словенском свету.

Г. Срећковић је толика незналица, или, можда, и толико нечастан, да неће да каже, кад већ о томе говори, да је по првом трговинском уговору стопа царине на жито остала *не везана* на том основу што ње није било у ондашњој аустро-угарској општој тарифи да смо ми због тога после морали пристати да плаћамо 50 крајцара од сто кила, кад је Аустрија у својој општој тарифи завела царину на жито, и да је, за време грађења новог трговинског уговора, у том погледу било са свим друкче стање — у целој Јевропи.

Што се тиче другога питања, о ветеринарној конвенцији, оно је тако исто плод једнога грубога незнања, јер г. Срећковић мора да зна историју тога питања, гледиште српске владе и спор који се око тога водио. Што он стоји на гледишту Аустро-Угарске, која ни сама није смела одрицати дужност прегледа на граници и бранила се тим да „нема довољно марвених лекара“ за граничне тачке — то само показује озбиљност и урачунљивост нашега злосрећнога академичара.

За оцену нашега трговинскога уговора могао је г. Срећковић упитати г. Тимирјазева, који се у том много боље разуме и који ни нама ни г. Срећковићу за љубав неће казати да је он бољи него што је. Он је, главом, честитао и Србији и делегатима на ресултату који су они том приликом постигли.

Најпосле, срећом или несрећом за г. Срећковића, ето је сад ту и извод царинских прихода, објављен у званичним „Српским Новинама“ (бр. 17. од 22. јан. 1895. г.), те се и из њега може уверити о вредности новог трговинскога уговора. Ми ћемо о том, у свесци за фебруар, нарочито проговорити, а овде свраћамо пажњу само на ово: приход од царине и узгредних такса износи за прошлу годину, *5,646.717·26 динара*, мање дакле но што је буџетом за ту годину предвиђен само за непуне 354.000 динара. Кад се узме да је 1893. година била ванредна с увозом и кад се сетимо колики је велики застој у свима гранама рада у прошлој години, онда позитивно смемо тврдити да би приход за ту годину у нормалним приликама био јачи но што је предвиђен, да и не узимамо у рачун да је и извоз у прошлој години био слабији но 1893. године, и да реформа царинска још није изведена. Колики је, пак, био приход по старом уговору — зна се: он није достизао ни четири милијуна.

После тога г. Срећковић улази и у „обртно питање“, па наравно и ту стоји на гледишту Аустро-Угарске: да је она бранила српске трговце а српска влада да их је — пљачкала! Доиста је тешко уздржати се овде у границама хладне критике. За то остављамо сваки дужи разговор о овоме и наводимо општи ресултат до кога овај жалосни академичар долази: да је ветеринарна конвенција смањила извоз наше стоке, уговор извоз пшенице, а „торговая пошлина“ наше приходе.

На то од наше стране само ово: царински приход од извоза, и *при смањеној извозној царини*, за прошлу годину је већи у 3.393 динара но у 1893. години, ма да је жетва прошлогодишња била слабија, а приход од обрта за прошлу годину је *мањи* за 587.832·19 динара од прихода за 1893. годину. У прошлој години, као што је познато, министар финансија је учинио по жељи г. Срећковића, те уништио сав рад по начину наплате обртнога пореза, који је прошла влада била извршила.

Да пођемо сад даље.

У другом делу овога писма г. Срећковић објављује и Русима и свима Словенима радостан глас, да он „мисли“ како ни у једној држави нема толико основних школа колико у нас, у Србији!! И сигурно што тако мисли и г. Срећковић и многи његова калибра другови и пријатељи, Србија данас и не стоји са школама онако како би требало и како би могло, да се није тако мислило и да се чешће у статистику загледало

Ваљда по неком академском правилу г. Срећковић налази, да се може нешто „мислити“ онде где треба цифре да говоре. А да он није ту ништа „мислио“, но да је узео статистику, па у њу загледао, он би *видео* да је Србија, на против, у томе од многих држава заостала, јер у нас још на више од 2000 становника долази једна школа. Тако би исто онда г. Срећковић видео, да у нас ни писменост још није онолико развијена колико би могла и требала да је Како ми стојимо у овом погледу читаоци ће видети у критици нашој на предговор г. Кошутића књизи му Писма из Петрограда, а овде ову ствар додирнусмо само да покажемо, с колико лакомислености и непознавања ствари пише г. Панта Срећковић.

За тим нам г. Срећковић прича и о положају српске цркве у Краљевини, па одмах за то упућује браћу Русе на своју брошуру „Радикалци и српска црква“ и на свој „критички чланак“ о књизи г. М. Пироћанца „Положај Србије“. Прелазећи на васпостављање старе црквене јерархије, г. Срећковић вели: да су пређашњу погрешку поправили „бивши регенти“, а радикални министри обећали издати закон нов, који би несугласице изгладио. И они су то и учинили, али из једнога зла пали су у друго, јер су смањили власт епископа и митрополита, те они не могу држати ред у цркви. А да је то доиста тако, г Срећковић наводи ово: прво су нарушена канонска правила да владика председава у конзисторији, друго што је владикама одузета могућност да дисциплинарно казне рђаве свештенике и треће што „конзисторија“ даје парохије, а владика мора да рукоположи онога којега конзисторија избере за свештеника!

Дакле, као што се види, „бивши регенти“ враћају стару јерархију а радикални министри ту не раде ништа, већ само обећавају издати закон који и издају али наопако. А што су тај закон ти исти регенти потврдили. и што је он постао у сагласности са представником од стране цркве г. Дучићем архимандритом, који га је и јавно после бранио, то за старога кијевскога богослова г. П. Срећковића није ништа, нити он о том налази за вредно што да спомиње. На рачун цркве још на горп начин од овога говори г. Срећковић и даље; али право да кажемо, одвратно нам је да во-

димо о томе овде даљи разговор Сву невољу г. Срећковић види у том, што владике не постављају свештенике саме, па му се, наравно, не свиди ни оно што бива у том погледу и у наше браће Срба у Угарској, само што је заборавио и њих да огласи за „неканоничне“.

Прелазећи, за тим, у трећем делу писма, на унутрашњи положај земље, г Срећковић не зна ничим паметнијим да почне, но цитатом из либералних „Новости“ (Бд нов.х) у којима се бране под суд дати либерални министри, који ту фигуришу ка јунаци, и у којима се радикална штампа и скупштина називају мародерима, који после боја пљачкају пале у боју јунаке! Као што видите са свим академски! Цео чланак „Новости“ (бр. 116 од 3. нов. 1893. г.), г. Срећковић је превео, и у том је цео трећи део његова писма, које се завршује тим, да се он въ главныхъ чертахъ са „Новостима“ слаже!

У четвртом делу писма свога г. Срећковић прича нашу новију историју, наравно као либерални агитатор а не као историк. Ту имате како се младеж завела нихилистичким и анархистичким идејама, којима је идеал „самостална и самоуправна општина“ а у којима нема места за државу; даље како је томе „социјалистичко-комунистичком покрету“ било неправо, што се повео рат против Турске 1876. године, који је био „пројављеније аљтруизма“, како је тај покрет противан свему националном, па наравно и „националној“ либералној партији! „И напредњаци и радикали“ јављају се као противници „народне“ либералне партије. Радикали су из фузије с либералима овима узели начела спољне политике и присвојили их себи, а унутра у земљи кад би се остварио њихов про грам — настала би права анархија, у којој наравно г. Срећковић не би могао бити ни академичар ни државни саветник; јер то може бити само кад влада ред и поредак и „национална партија“. Радикали су увећали и дугове на 150 милијуна динара да би платили ануитете и дефиците, јер нису смели да повећају порезу. Радикали су порушили и устав, а и у земљи завели такав неред да су најпосле морали издати закон „да општина погорелцу плати паљевину“. За време радикала наступила је и крађа државних новаца, отуда што су дошли људи с улице за чиновнике и т. д., и т. д

Доста Оволико је и сувише па да се види како „мисли“ и пише овај жалосни човек који је, ваљда за награду, сада и државни саветник.

До кога ступња могу да забораве поједини противници политички радикала и на своје достојанство, и на свој образ, и на достојанство земље, горњи редови г. Срећковићева писма могу најбоље то да покажу. А за чиј рачун он све то чини, није такође тешко погодити.

Жалосно је само да Србија има и таквих академичара, и таквих државних саветника, која не знају ни шта говоре ни шта пишу, те се спуштају, по својој плиткој памети и рђаву срцу, у низине у којима живе само ниска створења и накараде од људи и по срцу и по памети.

С. М. П.

Школа календар за децу за 1895 г., написао *Мих. М. Станојевић*, учитељ. *Београд* 1804 г. Цена 50 пара.

У овом календару намењеном деци осн. школа има више поучних и забавних чланака, а под натписима: I. из породичног и друштвеног живота. II. Поуке. Мудре ријечи. Из познавања природе. Из познавања домовине и наше историје. Из науке о здрављу. Нешто из пољске и домаће привреде. Неке лекарије. Разне школске и друге белешке.

Из површног погледа на натписе и садржину књиге види се, да је материјал веома незгодно распоређен; кад је писац већ распоредио чланке онда је требало, да под I. из породичног и друштвеног живота (и ако је овај натпис за дечу књижевност доста незгодан) уврсти и чланке: *Миш* (песма), *У љутњи се уздржи*, *Посланици смрти*, *Доктор свезнанко* (све три приповетке). У осталом држимо, да је најбоље чланке поређати по природи њихној без икаква натписа.

Песама у календару има само две; требало је узети више песама; кад је узета *Српска молитва* од J. Јовановића, дужа и озбиљна песма, онда је место песме *Миш*, која је кратка и незнатна, требало узети бољу песму. Са немачкога је узето неколико приповедака, с тога је требало узети и више оригиналних (ма и прештампаних). Нарочито треба истаћи лепе чланке пишчеве: *Таково*, *Љубић*: чланци су написани лепо и одушевљено: штета, што није писац унео у календар овакав један чланак из српских крајева. Наука је лепо заступљена, нарочито је добар чланак *о мравима*.

Код приповедака, које су преведене с немачкога требало би навести и име писца: чланчић *Родољубље*, по немачком, доста је слаб; могао се од овога и бољи чланак наћи: најбоље би писац био урадио, да је из српске историје узео какав пример за родољубље.

Приповетка *Посланици смрти* с немачког (писац не вели, али је од браће Грима) није најбоље преведена: на многим је местима додато, што нема у оригиналу, на пр.: „испречи се на сред друма.“ „да и не постојиш на свету,“ „дизи измахну својом руком у вис,“ „него ће се сви збити један уз другог“ Друга су места слабо или погрешно преведена, на пр.: „Сад већ нико више на земљи ако ја и даље у овом буџаку останем, не може умрети.“ „па ни с тобом не може никаква изузетка бити;“ према оригиналу треба: па ни према теби не могу чинити никаква изузетка (или па ни тебе никако не могу изузети): „рече младић и оде весело задовољан, што је *у овом дану ћарио*,“ а према оригиналу треба: „*па и то је добит*, што ћу знати, кад ћеш доћи“ . . . : „безбрижно живео, да ће само они зли дани болесно проћи,“ а треба: ја бих лако, само кад би прошли тешки дани (моје) болести;“ „зар ти нисам све једно иза другог баш шиљао,“ а а треба „зар ти нисам посланика за послаником слао:“ „зар никад не опомињаше сан, који те је сваку ноћ посећивао и бацио у сањиво мртвило: ово треба према оригиналу друкчије превести.

У немачкој књижевности има за децу бољих приповедака од оних, које су у овом календару (види; Kinder-und Hausmärchen; gesammelt durch die Brüder Grimm. 2. B. Leipzig, Reclam; даље: „Was für Bücher sollen wir unseren Kindern zu Weihnachten kaufen." W. Toischer, Prag).

Међу белешкама има и таквих, које су више за одрасле, него за децу: међу белешке школске могле су ући и друге боље белешке; код српских листова требало је навести листове, који излазе у осталим крајевима Српства.

Цео је календар на брзу руку израђен, то доказује и приличан број штампарских погрешака а и прилична маса језиковних и правописних грешака („договор, *кога* је благословила Таковска црква" стр. 36, преда њ' скр. 45, *грдан* новац стр. 59, водила је рат стр. 10 итд.) Ми се надамо, да ће календар у будуће по садржини богатији бити; календар треба да упозна децу са приликама онога доба, када излази, што се из садашњега календара једва види; такав календар треба даље да развија у деци љубав према првој српској врлини — љубав према Српству:

Наша је дечја књижевност слаба: овај је календар леп приложак дечјој књижевности; на писцу је, да будући календар буде тројак прилог дечјој књижевности. Родитељи који о празницима обрадују децу књигама, нека купе свој деци овај календар, који пружа младим читаоцима здраве поуке и корисне забаве.

М.

Тасин дневник. *Прва свеска* Приход од ове свеске намамењен је «Босанској Вили." Београд издање књижарнице А Пурића. Парна штампарија Д. Димитријевића, јеленска улица, бр. 1. 1895. Цена 70 пара дин. На 8-ми 2 л. 63 стр.

Друга свеска (Садржај: 1. број 250 2. на гробљу, госпођа Н. 4. С пута. 5. Самоубица. 8 Савест.) 1874—1894. Београд итд. 1895. Цена 50 пара дин. -- Без натписна листа. — На 8-ни 56 стр.

Ако сте ради да сазнате шта све може доживети за двадесет година окретни полицајац који се и душом и телом предао свом племенитом позиву, — узмите и прочитајте *Тасин дневник.* Занимаће вас, чим једну прочитате, јер у њему нећете наћи сухо ређање догађаја из полициске службе већ топло причање, проткано где где и хумором и морализањем и патриотским осећањем. Једна причица изазива у вама подстицај да прочитате и другу, и друга већ вас тера да сазнате шта има у трећој и тако све редом док не дођете до краја свешчице. Наша литература може бити захвална г. Миленковићу, што је настао да нам у низу свезака прикаже свој дневник, у том смо погледу баш сиромашни. — На завршетку овога приказа нека нам се допусти и да споменемо неку замерку.

Некако боде очи, кад имате неколико свезака једнога дела, и оне су различне и у хартији и у формату и у натписима. То све опажате овде. Шта више друга свеска нема ни натписна листа. ма да се пагинација ове свеске не продужује из прве. То су маленкости, рећи ће, али не се са мало више пажње могу уклонити, те тим не удити и укусу читалачкога света. У даљим свескама моћи ће се то лако исправити, с тога за времена скренусмо и на то пажњу.

Ђ.

Подсвојче. слика из сеоског живота. Написао Ђорђе Миловановић. Београд. Трговач. занатлијска штампарија Тодора К. Наумовића. 1895 стр 28 8°. Цена 0·30 дин

Мал' те код нас не поста општа болест писати приповетке, или као што то писци зову, „слике" из сеоскога живота. У прошлој години имали смо двојицу тројицу почетника, а ево нам се јави још један, наравно сви са приповеткама, тј. сликама из живота. Волели би смо, да немамо добро срце па да кажемо, да ништа не вреди. али имајући на уму да је ово, без сумње, први рад писчев ми га можемо охрабрити, нека повише чита јер ће му то највише, и управо једино помоћи. Други пут кад буде што штампао, нека му прегледа рукопис који зна мало граматике, а нека не допусти ни онолику масу штампарских погрешака.

Н.

Хришћанство и патриотизам. Говорио 11. децембра 1894. год. *С М. Веселиновић*, професор Богословије Београд. штампарија Петра К Танасковића. 1894 8-о 29 ст. (Прештампано из «Весника Српске Цркве.")

Прошлог лета изашла је у Паризу брошира грофа Лава Толстоја, у којој износи оригинале мисли: да патриотизам смета напредовању човечанства и да га с тога треба уништити, јер кад њега нестане, неће више бити ни државе, власништва, силе — тих препрека које сметају зближењу народа. Још он ту покушава, да дух социјализма зближи с духом хришћанства.

Веселиновић у својој расправици, чији натпис над рецима исписасмо, претреса ове мисли Толстога, нарочито у колико се оне дотичу хришћанства.

Толстој мисли, да хришћанство и држава стоје у противности. и да је ово позвано да руши облике државне управе и социјални поредак: да хришћанство не сме штитити народности у држави нити да може ширити патриотизам, пошто је он препрека хришћанском циљу и човечанскоме напретку. Егоизам је суштина његова, а убиство најобичније израз његов. Веселиновић побија ове наводе Толстога Толстој неправилно схваћа хришћанство и погрешно појма патриотизам. Он меша урођени осећај патриотизма с оним неурођеним осећајем, који се јавља у

нередовним приликама, и које он назива патриотизмом, јер прави патриотизам налази себи израза у савесном и добровољном испуњавању дужности. Према овоме сваки оглед противу патриотизма ишао би на искорењивање племенитих осећања за опште добро, и уништити патриотизам, значило би стварати равнодушност према сопственој земљи и народу, према њихову опстанку.

Ж. О. Д.

О моралном васпитању у школама. Говорио на светосавској прослави у Богословији, 13. јануара, *Петар С. Протић*, професор. Београд. Штампарија Петра К Танасковића. 1895. 8° ст. 36. (Прештампано из „Весника Српске Цркве.")

Морал опада — те се речи данас слушају на све стране, и код нас и код туђина. То говори и полицајац и судија, и учитељ и свештеник. Друштво као да у моралноме погледу има све већи и већи дефицит. То више није варка. Откуда је то, шта је томе узрок, и на који се начин може отклонити та друштвена недаћа? — То су питања, на која је огледао у кратко да одговори професор Богословије, Протић, у своме светосавскоме говору.

Он тражи овоме узрока у школи, у ономе што она данас даје васпитаницима: и верује, да је она на првом месту у могућности, да све ово поправи. Протић овога пута говори о нашој, српској школи. Он испитује колико је српска школа допринела и доприноси опадању морала, и шта она мора урадити, па да се морал поправи. Он налази да се наша данашња школа ограничава на јединствену улогу да развија ум. И на морално васпитање треба обратити велику пажњу. Школа је у првоме реду позвана да то чини. Наставници имају задаћу да образују људе, чији би живот био поштовање дужности, части и врлине.

Потребно је да морално васпитање и обучавање буду у складу. То се може постићи — мисли Протић — на тај начин, ако наставник својим ученицима објасни обавезу дужности, ако им даде одредбу моралнога закона. Веронауку не треба тако предавати, да то буде за ученике обично занимање, обична лекција, већ разговор, из кога ће одмах разумети оно што има утицај на цео њихов живот. Хришћански морал не сме бити предмет нарочите лекције, и нарочитога наставника, већ треба да изиђе из целокупне наставе, коју школа даје младежи. Задатак је школе да сузбије незнање и уклони рђаве последице његове, а да то постигне, потребно је не само да потпомаже знање, него и да образује моралне карактере. Дужност је школе и наставника, да ученике спреме за поштен и племенит живот, који ће бити од користи и држави, и народности нашој, и целоме човечанству.

И ако је Протићу доста добро испало за руком, да у овој својој радњи одговори на истакнута питања, он је нешто смео са ума, што никако није смео учинити. Језик је у овој расправици рђав. Многе и многе грешке, које Протић ни у коме случају, као професор, не би смео допустити својим ученицима, сам је учинио. Чистоту језика треба неговати. За то су на првоме месту позвани наставници. Протић се овога пута о то врло огрешио.

Ж. О. Д.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска књижевна задруга спремила је књиге за своје III. коло и од њих је, како смо извештени, већи део већ и штампан. Ушле су ове књиге: 1) *„Антологија дубровачке лирике“*, приредио *М. Решетар*, 2) друга свеска *„Драматски списи“ Косте Трифковића*, 3) *„Песме“ Јована Илијћа*“, 4) *„Тамо амо по Истоку* II“ од др-а *Милана Јовановића*, 5) и 6) *Воденица на Флоси*, I и II“, роман *Ђорђа Елиота*, у преводу *Андре Николића* (две књиге) и 7) друга свеска *Историје српскога народа*“ од *Љ. Ковачевића* и *Љ. Јовановића*
Препоручујемо својим пријатељима, да похитају са давањем чланског улога задрузи и за ову годину.

Књижевно-уметничка заједница. — У овој години имала је Заједница свега две седнице. На последњем састанку учињен је помен пок. члану друштва Љубомиру П. Ненадовићу. За тим је читано неколико радова, међу којима је највећу пажњу на себе привукла успомена нашег одличнога представника на пољу глумачке уметности у свету г. *Јоце Савића* редитеља минхенскога позоришта и нашега сарадника *„Састанак с Александром II.*“ На предлог г. дра Милана Јовановића изабрат је г. Савић за почаснога члана Заједнице. Пошто г. др. Јовановић није могао остати и даље председник Заједнице, то је на његово место изабран једногласно и за ову годину академик г. Милан Ђ. Милићевић.

Професорско друштво. — Управа овога друштва на почетку ове школске године одлучила је, да ове зиме приреди неколико јавних предавања, у корист друштвене благајнице, како би и с те стране појачано материјалном помоћи могло лакше и потпуније одговорити својим задацима. И ту своју одлуку већ приводи у дело, давши нам већ два врло занимљива предавања овога месеца. Прво је предавање држао на нову годину г. Љуба Јовановић *„О покрштењу балканских Словена*“, што доносимо напред, а друго 21. јануара г. Борислав Тодоровић *„О стаклу и његовој фабрикацији*“ с експериментима. Треће предавање, као што чујемо, биће у скоро а читаће нам том приликом проф. Миленко Вукићевић *„О Леонтију митрополиту београдском.* Једно од даљих предавања биће посвећено *стогодишњици П. Шафарика*; том приликом беседиће г. Андра Гавриловић. Желећи управи Проф. Друштва истрајности у овако племенитом предузећу препоручујемо пажњи наших читалаца, који су у могућности да походе ова предавања, да са њих не изостану. —

Српско лекарско друштво држало је 22. ов. м. свој главни годишњи скуп, на коме је изабрало стару управу и решило да издаје друштвени орган „архив“ месечно, који ће уређивати проф. др. Милан Јовановић Батут.

Југословенска академија знаности и уметности. Прошле године 8. декембра имао је филолошко-историјски разред загребачке академије своју седницу, на којој је др. Миливој Шрепел читао своју расправу *о Гундулићевим „Сузама сина разметнога*“. Шрепел се труди да докаже да је Гундулић пошао трагом савремене талијанске појесије; за тим показује, да је књижевну форму за тај свој спев нашао у духовном епу Тансилову Lagrime di S. Pietro, па у потоњој анализи дела износи на видело, да би песник у својим

concettima ученик талијанске школе и уједно утврђује, да су Тасо, Овидије и Хорације дали Гундулићу побуду за поједине мисли у његову епу. У овој својој расправи Шрепел се осврће и на мање Гундулићеве песме, као што су његов превод Претијеве песме „Љубавник срамежљив“, „У смрт Марије Каландрице“ и „Фердинанду II, кнезу тосканскому“, па их објашњује с литерарно-историјскога гледишта. — Академија је југословенска издала ту скоро оглас и позив на претплату за своја дела. Како су њена издања махом врло мало продавана, а то им је готово једини извор материјални, то је академија одлучила, да досадашњим својим издањима, којих има за продају, *за ову годину* снизи продајну цену на половину, а некима и испод половине од досадашње књижарске цене. Тако радови од 1—120 књиге (изузевши 4, 5, 6 и 7, којих више нема) стајали су 173 фор. сада ће их продавати за 77 ф. и 85 нов. — поједине између форинте и 63 новчића; Старе писце I—XX м. досадашњих 48 ф.: 21 ф. и 60, — поједине између 2,50 ф. и 25 новчића; Старине I—XXVI м. досадашње 42, 75, за 19, 25 — поједине између форинте и 63 новч.; и т. д. Ко узме целу серију поједине врсте академијских књига добива поврх тога 10% јевтиније; а ко узме сва издања академије, за 20% јевтиније му се рачуна. Тако све књиге академијске рачунајући ту и Рјечник, стајале су до данас 513 фор. 45 новч. а сада се могу узети за 198 ф. 24 нов. Уз то је отворила упис за издања своја за 1895. Упис стаје 10 фор. а за то ће се добити: 15. свеска (14. свеска ово дана јављају да је изишла) Рјечника, Животопис Фрање Рачкога, Летопис за год. 1894. св. 9., прву свеску Споменика умјетности, што припрeђује др. Јелић, трећу свеску Monumenta ragusina, 27. Старина, Рибе од др. Горјановића, и четири књиге Рада (два су филолошко-историјска, а два математ. природњачка). Ми обраћамо пажњу наших читалаца на ову објаву загребачке академије, а нарочито пажњу управа наших гимназија, које или немају свих издања или их и никако немају; јер је ово згодна прилика да се дође јевтино до добрих књига а и да се помогне у таком хуманом предузећу академија.

Матица Хрватска готова је с издањима својим за год. 1894. — и већ их је почела растурати члановима својим. Ове године изишло је у низу Матичиних годишњих издања за чланове уз чланарину од 3 ф. или од 10 у два рока, девет књига и то: Хоића Слике из опћега земљописа IV, Вала: Повјест средњега вијека прва свеска III к., Новака Подгорка, Тургењева Изабране приповијести II, Боговића Пјесничка дјела II, Томића За краља — за дом., Шрепла Руски приповједачи, Тресића Љутовид Посавски и Шандора Ђалског Мале приповијести I. У низу Матичиних наклада изишле су две књиге: Платона Phaidros и Шрепла Римска сатира које добивају чланови Матичини за форинту. Издања своја Матица је ове године штампала у 12000 примерака. — За ову годину Матица је расписала три награде: из закладе грофа Драшковића у суми око 850 ф., из закладе Д. Котура у 350 ф. (за оригиналну приповест, новелу или роман од 10 штампаних табака или за драматски производ без обзира на обим) и из закладе Ад. Вебера— Ткалчевића 300 ф. (за дело поучнога или забавнога садржаја, а опет од најмање десет штампаних табака).

КЊИЖЕВНОСТ

Научна дела у штампи. — У Државној Штампарији штампају се: *Појаве крша у источној Србији* и *Пећине у источној Србији* (као Глас Академије) од нашега сарадника дра Јована Цвијића, *Уређење војске у нашим устанцима* од ђен. Јована Мишковића (акад. беседа), *Политичка Економија* од дра Мих. В. Вујића, *Дипломатско и консуларно право* од Г. Гершића, *Циљ у праву* од Рудолфа Јеринга (други део) у преводу Ал. Борисављевића, Е. Ниса *Порекло међународнога права* превео и допунио др. Мил. Р. Веснић, Фистела ди Куланжа *Град у старини* у преводу Бож. Прокића и Жив. Милосављевића, и Захарија фон Лингентала *Историја Византијскога права* у преводу Милана Миловановића.

Сељанчице. — Миливој Чудомировић учитељ у Бечмену (п. пошта Сурчин у Срему) рад је да изда све своје досад објављене по разним листовима слике и прилике из сеоскога народнога живота, да би тим путем ушле што више у сам народ, ради кога их је и писао. Та збирка његових слика носиће натпис *Сељанчице*, а изићи ће у свескама. Прва је свеска већ и готова; у њој је само једна слика „*Ко ће као Бог*“. Ова је слика штампана била у сомборском „Домаћем ли-

сту". Смер јој је да обрати пажњу сељакову на одгајивање његове деце. Штампа се у Земуну у штампарији Ј. Карамате, а стаје прва свеска од три штамп. табака 20 новчића.

Војислављева Споменица.— У последњој свесци прошлогодишњега „Дела" јавили смо, да је Одбор за подизање споменика Војиславу Ј. Илијћу издао позив на претплату на *Војислављеву споменицу*, а сада можемо јавити, да је она већ дата у штампу и то у државној штампарији. Сем оно радова, које оном згодом наведосмо, за „Споменицу" су примљени и радови Јована Драгашевића, Луја К. Војновића, Милана Андрића, Јована Храниловића и Вељка Радојевића. На „Споменици" биће, као што чујемо, натписна слика, коју је необично лепо израдио за ту сврху наш млади живописац Марко Мурат. Како „Споменица" неће бити готова првих дана фебруара већ нешто касније, а и претплата није са свих страна стигла — мислимо, да би требало да Одбор продужи рок претплати, те да тако да могућности одзиву са свих страна Српства, које треба обилатом претплатом да се одазове овом племенитом предузећу.

Бешевића песме.— Међу наше млађе даровитије песнике рачунају наши критичари и Стеву II. Бешевића, младога песника из Далмације. Бешевић нам је сем оно песама, што их је којегде по листовима објавио, пружио у лепу издању две књиге својих песама, а ово дана пустио је у свет и трећу књигу песама од својих 199 страна. У овој књизи је које овећих које омањих песама 71 и уз то једна овећа стиховна приповетка „Урош или гроб на океану," а ово му је, као што нам се чини, први рад те врсте, те би на њ наши критичари требали да обрате пажњу — Књига стаје 50 новчића, а штампана је у Сплету, у штампарији К. Руса. — Нека су овом приликом поменути и „*Пупољци*" недавно преминулога петнаестогодишњега Ђорђа Бастајића, који изидоше о трошку М. Бастајића у Загребу. Пред овом збирком песама има предговор др. Каменка Суботића, који је ово издање и приредио за штампу.

Вукови граматички и полемички списи.— Издавање ове врсте Вукове радње обратило је на се већу пажњу не само наше штампе, већ и туђе. Ми ћемо овде прибележити нарочито два интересна реферата, који се у својим захтевима дијаметрално разликују, те да се види, колико је тежак уреднички посао нарочито при издавању оваких радова. Један од тих реферата изишао је у 1. броју „Српскога Прегледа;" референат је и ову прилику уграбио, те нам је говорио о Вуку и његову значају, а о издању самом проговорио је у кратко с хвалом, не поменувши истина име уредниково; на крају је замерио, што се није у *изводу* већ у целини штампало оно, што је Вукових противника а не Вуково. Други је референат познати са својих радова о Вуку Караџићу и Лукијану Мушицком, некадашњи професор наше Велике Школе, Платон Кулаковски; он је свој реферат штампао у „Русском филологическомъ Вѣстнику," у 4. свесци за прошлу годину. Кулаковски, проговоривши неколико речи о досадашњим издањима Вукових дела, задржао се на издању ових граматичких списа, те нам овде онде и објашњује своје омашке у свом раду о Вуку Караџићу. Издање ово и он хвали, а не само да му не замера што су штампани у целини радови Вукових противника, већ би шта више желео, да се то прештампавање и прошири. Тако он предлаже да се прештампају ћа и стихови посвећени дебелом јеру и танком јеру, а штампани у „Српским Новинама" од 30. јула 1814. године, за тим и неке радње и стихови у којима се о Вуку говори.

Статистика наставе.— У исто време, кад се у „Просв. Гласнику" (прилог декембарској свесци 1894.) завршила „Статистика наставе у Краљ. Србији за *1890.—91.* годину" од пок. Мих. М. Протића, изишла је на свет и књига „*Статистика наставе* у Краљевини Србији за *1884.—85.* школску годину" од нашега неуморнога начелника статист. одељења, г. *Богољуба Јовановића* (на 4°, л. 4 и стр. CLXLIV и 6 картограма и 10 дијаграма). Овде су изнесени статист. подаци о: Вел. Школи, Богословији, гимнасијама и реалкама, учитељским школама, вишој женској школи, трговачкој школи и основним школама (у Протићеву су статистику ушле и: војна академија, трговачка и ратарска школа). У „Предговору" писац објављује да је ово наставак његове раније „Статистике Наставе," која обухвата време од г. 1880.—1884. (штамп. у год. 1890.); још се правда да је штампање овога дела задоцњено због пречих му служебних послова. — Потпуности ради поменућемо да су у „Просв. Гласнику" за 1891. и 1892. год. излазили чланци *Ст. Д.*

Поповића „Основно школовање у Србији у *1888.—89.* шк. години“ и чланчић *М. М. Протића* „Статистички преглед основних школа у Краљевини Србији у *1889.—90.* шк. години.“ Од ранијих дакле година остале су још 1885./6., 1886./7. и 1887./8., из којих нису објављени никакви тачни подаци у потпунијем прегледу.

В. Дири: Историја средњега века.—Под овим натписом изишла је у издању књижарнице Валожића у српском преводу ова књига. Преводилац П. био је зле среће у избору, јер Дирије, ма и у издању опширнијем, но што је ово у преводу, не би био згодан за школску књигу. То је врло добро показао др. Мих. Р. Поповић, реферујући о овој књизи у последњој свесци „Наставника“ за прошлу годину. Па ни сам овај превод не може се похвалити; јер „преводилац овога дела нити има појма о ствари, коју је узео да преведе, нити зна добро језика, са кога је преводио, нити језика, на који је преводио.“ Превод је овај једном речи „књижевна накарада.“ О овом преводу било је говора и у Главном просветном савету; по усменом реферату Стеве Ловчевића није примљено за оно за што је нуђено, т. ј. за школски уџбеник.

— Као XLV *Глас* угледала је света академијска приступна беседа др. Милана Јовановића с натписом „*Поглед на индијску драму.*“ Ми о овој књизи не можемо за сада говорити, и ако бисмо били вољни то да учинимо, јер нам Академија још не шаље своја издања.

— У издању књижарнице браће Јовановића у Панчеву штампана је *Педагогија*, коју је „ученицима виших девојачких школа и младим матерама“ написала Милева Симића, учитељица новосадске више девојачке школе. Књигу је ову одобрила тамошња највиша школска власт, народни црквени школски савет, да се може употребити за школску књигу. Књига има два дела, у једном је реч о телесном васпитању, а у другом о душевном. Стаје круну.

— Ректор и професор богословије, архимандрит Фирмилијан, издао је позив на претплату на друго издање свога превода „*Хришћански дом*,“ што је написао Мосхаћ, професор на атинском свеучилишту. Прво издање изишло је прошле године и оно је до сада већ разграбљено. О делу самом похвалне су рецензије и у нас изишле, а „Просвјета“ је цетињска назва ћа и златном књигом, јер су у њој сви чланци: о породици, браку, супрузима, родитељима и деци такови, да би их ваљало у златне рамове ставити од првога до последњега словца. Ових дана биће и готова, а стаје за претплатнике пола динара.

— Наш сарадник Светозар Ћоровић штампао је у 1. броју „Женскога света“ своју сличицу „*Сестре.*“ Предмет ове његове причице није нов; у њој нам износи епизодицу из глумачкога живота, како две сестре глумују, па једна се од њих разболе, а друга мора да је остави болну и преболну, те да иде на представу, да не би само изгубила злеудо парче хлеба. За време представе стиже јој глас, да јој је сестра већ преминула, али она не може да оде док се не сврши представа — не пушта је управитељ.

— У Сарајеву штампао је Јован Петровић, катихета и професор гимнасије, учитељске школе и реалке у Загребу свој превод с руског „*Хришћанске врлине*,“ са својим допунама, наменивши га православно српској младежи и сваком хришћанину. Књига је подељена на 21 одељак, или боље рећи на 21 хришћанску врлину. На првом месту говори о вери, па о нади, љубави, кротости, мудрости и т. д., а на послетку о јунаштву. Критика хвали овај превод и са чистога језика и топло га препоручује.

— У државној штампарији штампа се политичка брошира Милана С. Пироћанца под натписом „*Спољна политика кнеза Михајла.*“ У овој ћемо брошири на основу нових докумената имати у главном критику онога, што смо о томе у току прошлих година имали од др. Јована Ристића и Милутина Гарашанина.

— У подлиску „Dubrovnika“ излази од дужега времена низ чланака под натписом „D u b r o v a č k a k n j i ž e v n o s t“ а из пера уважене старине каноника Ивана Стојановића. Ми свраћамо пажњу својих читалаца на овај подлистак, који би требало оштампати у засебну књигу. Овом приликом не пропуштамо препоручити и сам овај изврсни лист пажњи наших пријатеља.

— Павле Швабић, професор у богословији израдио је прву књигу „*Историје хришћанске цркве*“ за ученике богословије. Оригинал је написао руски писац Смирнов, а Швабић

ју је „распоредио, превео, местимице допунио и прерадио." Техничка је израда, веле, добра. Стаје три и по динара.

— Ту скорище угледала је света интересна са своје новине књига под натписом „*Вилина књига*," приче и бајке из светске књижевности, коју је приредио наш сарадник Сима Матавуљ. О књизи за сад не можемо ништа више рећи, јер нам је издавач Валожић ни до данас не посла на приказ.

— У Земунском „Новом Времену" почела су још у 142. броју од прошле године излазити „*Писма из књижевности*." У њима нам писац, који се крије под псеудонимом Тимон, расправља разна питања те из нове те из старе књижевности. У једном се писму расправља и о Душанову законику. Не би с горега било, да се ова писма оштампају у посебну књижицу, те би тако могла стећи већи број читалаца, но што их броји „Ново Време."

— Паја Т. Тодоровић Ђаковчић издао је позив на претплату на друго попуњено и по потреби поправљено издање „*Пољске привреде*," које намени школи и народу. Дело ово изићи ће у три свеске. У првој ће говорити о ратарству, граничарству и ливадарству, у другој о воћарству, виноделству и шумарству, и у трећој о сточарству, пчеларству, свињарству и живинарству. Дело ово изнеће до 30 штампаних табака великога формата и стаје 5 динара, а свака свеска посебице 2 динара. Књига ће бити укоричена.

— Нека је на овом месту поменуто, да је по француским писцима израдио дело од 40 штампаних табака „*О сточарству*" марвени лекар А. Коблишка. Рад овај не могавши изићи у целини, почео је излазити у свескама. Прва је свеска од четири табака изишла у Нишу и стаје пола динара.

— Узгред помињемо да су изишле: у Крагујевцу књига за народ „*Алкохолна пића са лекарскога гледишта*;" у Београду „*Школа за виолину*," од Јосифа Свободе, (стаје 2 динара); у Нишу: „*Свештеник и учитељ, њихови односи и задаци у народу*" од нашега сарадника Светолика П. Ранковића. У фебруарској свесци приказаћемо нашим читаоцима ову књижицу, јер смо је добили на приказ.

— Читаоци наши сећају се, како је по смрти др. Лазе К. Лазаревића уредништво „Отаџбине" прибрало у једну књигу поред живота приповедачева готово све што је у штампи било о њему. Тако је сада Петар Куничић похитао, да на тај начин оплете венац покојном песнику Стјепану Бузолићу, издавши „Spomen knjigu." У овој је књизи на првих 29 страна биографија песникова а за овом долазе разни гласови хрватских новина и часописа о његовој смрти, разне песничке тужбалице, том приликом постале, као и све могуће брзојаве и писмене изјаве саучешћа. Куничић је додао и два лика покојникова.

— Познати преводилац српских народних песама Јован Николић штампао је недавно у засебну књижицу и превод народне песме „Женидба Максима Црнојевића" под натписом: Il matrimonio di Massimo de Negri. Местимице овај превод је доста слободан и није преведен у десетерцу већ у једанаестерцу а има у преводу 1021 стих место 1226.

— Букурешки лист Lupta, орган румунске радикалне странке почео је доносити у својем броју од 21. јануара а у подлиску превод студије др. Милована Ђ. Миловановића „*Наша спољашња политика*," која је публикована у „Делу," свесци за новембар прошле године, а одакле је и посебно оштампана.

— Под уредништвом професора Франца фон Листа изишла је прва књига под натписом „*Упоредно казнено законодавство*" и то на немачком и на фрацуском језику. У њој су казнена законодавства европских држава па иде говор и о српском казненом законодавству од др. Миленка Веснића и Х. Јозефовића. Дело ће ово изнети четири књиге.

— Као издање руске Академије Наука ускоро ће изићи зборник текстова граматичких по црквено-словенском језику, који је уредио редовни члан Академије *Јагић* под натписом: Разсужденія старины о церковнославянскомъ языкѣ.

Кратак преглед чешке књижевности *за прошлу 1894 годину.* Прошле године радило се доста на чешкој књижевности и то у свима правцима, којеје садања књижевност изнела на површину и који служи као пример власницима и писцима. Видимо у главном четири правца којима су се упутили чешки књижевници и то: натурализам, симболизам, реализам и старија школа; сва четири имају доста својих присталица. Било је случаја, да се између појединих присталица разноликих праваца отворила појача препирка, која се свршивала победом једног или другога правца. То је допринело, те су се многа питања, која се тичу песништва па и прозе, рашчистила; у књижевности се после тога стао осећати здравији дух и напреднији поглед, стварајући нова врсна дела, која се одликују не само мислима већ и студијом. Разуме се, и овде је било доста узалуднога препирања али ипак ова борба или књижевничка препирка разјаснила је књижевничке одношаје чешке и принела је чешкој литератури много доброга материјала за грађење лепе велике књижевничке зграде појесије и просе.

Госп. Ајм (Eim) уредник и дописник, „Nar. Lista" у Бечу навео је у „Nar. L." кратак и леп преглед чешке књижевности 1894. г.; њиме ћу се и ја послужити, те да у кратко опишем чешки књижевни рад од прошле године.

Он пише: Здрава реакција бива и код нас већине противу материјалнога правца краја

XIX века и главно из средишта младих људи излазе важне публицисте показујући важност моралнога васпитања света.

Чешки књижевни рад се умножава. Он представља велики врт у који је сабран сав духовни рад; њега су изнели на површину бурни таласи, он не може остати узалудан и без успеха и пошто је органска веза покрета књижевности с осталим животом — мора дакле добити чешка књижевност видног утицаја у целој чешкој радионици.

Јарослав *Врхлицки* (Jar. Vrchlicky) и *Сватоплук Чех* (Sv. Cech) досад су најсјајније звезде чешкога песништва. Врхлицког: „Okna v bouri", („Прозори у олуји") стоји на подједнакој висини као и његов: „Život a smrt" („живот и смрт"), „Moje sonata", „Kytky asther". Последњу ову збирку његових песама чине 4 дела сваки посебнога садржаја, али сви скупа имају једну заједничку мисао; ова је изречена у уводној песми, у којој песник вели, да су му оне знак пролећа, која не гину и цветају му овде, док га не позову звезде са неба. И на ове гледа мирно. У таласе времена баца цвет по цвет спокојно. Над колевкама, над гробовима савиће вам китицу од астера. Беле, шарене тамне, каке је већ живот дао, даје вам говорећи тихо: Здраво! као гладијатор Цезару. — „*Нови одломци впопеја*" су најстарији рад, у коме су најлепша она места која су црпљена из чешке историје.

Од велике вредности су „Pisne otroka" („Песме роба") од Сват. Чеха, које су за *5 недеља* изишле у *четвртом издању*. Из тога најлепше се види, колика им је вредност. У њима се види прави песник и велики патриота, као што је и досад увек био. — Св. Чех је врло скроман човек, он се обазире на људску беду и невољу и ове лепо оцртава у својим песмама.

К овој двојици припада и Julius Zeyer (Цајер), као песник врло идеалнога стила и духа; у његовим песмама веје дах најчистије појесије, каква се може наћи у чешкој књижевности. За то нам је доказ и његово најновије дело у четири приповетке „*Обновљене слике*".

Од млађих песника треба поменути *А. Клаштерскога*, (Antonin Klášterský) *Јар. Квапила* и *Махара*. Последњи је више реалиста, као што његов рад: „Magdalena" показује.

Међу *писцима романа* заузимају досад врло важно место: *Сервац Хелер* (Servac Heller), *Херитес*, *Арбес*; они су већином писали по разним белетристичким часописима.

Као заступнике реализма можемо навести *Ј. Хермана*, *Шимачека*, *браћу Мрштике*, *Рајса*, *Шлејхара* и др. Шимачек описује у својим делима највише живот радника у шећерној фабрици и у томе погледу стекао је већ леп глас. Мрштикови описују градски и паланачки живот моравски; Рајс живот чешких сељака и брђана, Шлејхар више негује симболизам.

Особиту секту створило је неколико младих литерата, који издају часопис: „Moderna" и којој припадају: Arnošt Procházka, Šalda, J. Karásek, Vorel и др као заступници свих модерних праваца: декаденције, веризма, симболизма итд. У том правцу издао је Карасек збирку песама: „*Зазидани прозори*" („Zazdena okna") и Прохаска: „*Простибуло душе*". Овај је часопис изазвао највише борбе међу чешким књижевницима.

Драматска књижевност није баш тако много напредовала. Врхлицки и Цајер не пишу више драме, Јержабек и Строупежњицки су умрли, Шубрт (управник нар. позоришта у Прагу) ућутао се. Већи и важнији комади написани су више у реалистичком и натуралистичкоме духу а радили су на њима: *Шимачек, Ф. Свобода* и *Мрштикови*.

У накнаду за то, што на том пољу нема много оригинала, доста се преводило и то већином из руске књижевности. Тако су *Јар. Хруби, Штепанек* итд. упознали чешке читаоце с изврсним радовима Толстога, Достојевског и других руских великана.

Као преводилац из романских литература (француске, италијанске, шпањолске) стоји на првоме месту Јар. Врхлицки, даље Ј. *Сладек* (из енглеске).

„Sbornik svetové poesie", који издаје *чешка краљ. академија наука* доноси читав низ лепих класичких превода туђих песника словенских и других.

Мијатовићева: *Иконија*, везирова мајка изишла је у: *Матици словенској*" у Олумуци (Моравска) у преводу Ј. Зд. Раушара. За „Besedu lidu" (у Прагу) примљена је Призренчева: „*Она све зна*" у преводу Раушара.

Путописне белешке издали су: Dr. P. Dudik (Р. Дуђик), који се бавио као војнички лекар пет година на Суматри те описао ондашњи живот. У Прагу је опет почело излазити ново лепо дело: „*Пут око земље*" од Јозефа Корженскога са врло красним илустрацијама Дело ће ово изнети на неких 40—50 свезака, а свака свеска стаје 30 новчића. Довршено је пак издавање: „*Палестина*" од Клемента, у опште монументалан рад.

Г. 1894. излазили су часописи: „Osveta" „Kvety", „Lumír", „Zl. Praha", „Svetozar", новије „Rozhledy", „Naše doba", „Moderni revue", „Niva", „Vesna". Осем тога излазе: „Matice lidu" „Libuše" „Salonni bibliotheka" и више разних библиотека белетристичких и научних.

Јос. Зд. Раушар—Жуборић

НОВИНАРСТВО

Српски Преглед.— Дошао нам је руку први број „*Српскога прегледа*", књижевнога листа, који уређује Др. Љубомир Недић, проф. В. Школе. Ми сматрамо за своју колегијалну дужност да констатујемо појаву овога новога књижевнога листа, и ако уредништво његово није сматрало за своју ду-

жност, да нам пошаље свој први број и да нас понуди разменом

Уредник је „Српскога Прегледа" обележио, у своме прогласу српској читалачкој публици, правац којим мисли ићи и задатке, којима је намеран посветити се у своме листу. Налазећи да би прерано било судити већ сада по овоме првоме броју, колико је „Српски Преглед" у стању одговорити тим својим задацима, ми ћемо се ограничити овом приликом на неколико летимичних напомена.

Пре свега забавни је део овога првога броја лошега квалитета. „Пана" Матијашићева је једна језива бесмислица. Шала Јанковићева о бирачком праву г. С. Фаја није нимало духовита. Сонете старога песника Ј. Илића, све нам се чини, што но рекао Лабиш, да смо их читали у некаквом старом врло старом календару. Да ли их г. Недић, који не мари за новине, (изузевши оних које сам покрене) није прештампао само колико да обагатели песнике млађега нараштаја? За тим сам г. уредник огрешио се о свој рођени лист, отварајући ступце првога броја његова, својом расправом о „Српском књижевном језику" у којој говори о једном тешком питању за које и после г. Недићева чланка (и то више но и пре) држимо да треба много и стручнога знања и зрелога мишљења.

Али у исто време ми смо срећни, што смо у овоме првоме броју „Српскога Прегледа" нашли по нешто и добро, те нам се тако даје прилика и да хвалимо (а то ће нас шат сачувати од прекора да смо завидљиви и накосни). Поред расправе г. Мијатовића" о Јели Балшићевој", која обећава да буде врло интересна, нарочиту пажњу привлачи на себе лепа студија „О васпитању књижевнога укуса", коју пише наш сарадник г. Богдан Поповић, проф. Вел. Школе.

Три књижевна листа. — Од нове године угледала су света три књижевна листа и то један у Београду, други на Цетињу а трећи у Сарајеву. Првоме је уредник Владислав Ст. Кађански и име му је „*Савременик*". Лист је овај уредник наменио забави, поуци и уметности, а излази сваке суботе. Ми нисмо овога листа добили, али смо га ипак по новинарској дужности разгледали и можемо својим читаоцима бар прве утиске о том листу саопштити. Пре свега у листу преовлађују махом преводи и то већином из руске књижевности. Међу преводима има више и таквих ствари, које су већ неколико пута у нас превођене, те постале са свим обичне приче. Кроз сав готово лист веје религијски характер, а на то указује и изрека Христова на сваком броју „Мир кући овој" па и црвеним словима наштампано име листу. У овом листу намењену у првом реду кући и породици има и одељак за децу.

Други је лист под именом „*Луча*" орган цетињскога друштва „Горски Вијенац". У првој свесци налазе се радови махом Црногораца а има их неколико од познатих нам с друге стране, Шантића, Ћоровића и других. Већи део у овом листу посвећен је забави. Лист излази месечно у свескама а стаје 2 фор.

Трећи се лист зове „*Нада*" а излази под уредништвом Косте Хермана о трошку земаљске владе. Од овога листа изишло је до данас два броја, колико сазнајемо, јер уредништво није нашло за вредно да нам га пошље на приказ. Уздржавајући се да за сада о овом листу своје мишљење искажемо, помињемо да се на њем мору похвалити лепе илустрације и хартија. Језик пак могао он бити много чистији, а и штампарских грешака у ћирилском издању не мора бити оволико колико сад.

—У Београду од нове године почела су још два листа да излазе: под именом: „*Маћедонија*" и „*Српски Домаћин*". Овај први излази једном недељно, а задаћа му је, као што му име показује, да штити интересе српске ван Краљевине, и да упознаје наш свет с приликама у Маћедонији. Другоме је листу намена поучно књижевна, али судећи по првом броју, који је изишао о Св. Сави, не бисмо то могли мирне савести рећи: јер из свакога реда провирује недораслост уредникова за тај посао. Лист овај на срећу нема одређених дана свог излажења; он излази „по потреби."

Имамо да јавимо још за два нова листа. Један је месечник, орган доминиканаца у Сплету, под именом „G o s p i n a K r u n i c a" са сврхом, да што више шири „богољуство Св. Ружарја". Други покреће хрватско старинарско друштво у Книну под именом „S t a r o h r v a t s k a p r o s v j e t a"; она ће се бавити искључиво свим просветним приликама хрватскога народа у времену од VII—XII века. Узгред ће се пак дотицати и познијега времена. Уредник је овом листу Фран Радић у Корчули, излази 4 пута годишње.

— Од **Просветног Гласника** службенога листа министарства просвете и црквених послова Краљевине Србије изишла је и последња свеска за прошлу годину. У овој свесци поред службенога дела и радње просветнога савета, из које да споменемо реферат проф. Љубе Ковачевића о „Збирци народних загонетака" од Милана Обрадовића и реферат проф. др. Богдана Гавриловића о Рокнићеву преводу „Збирке математичких задатака" од Шрама и Шислера, — има у одељку „Наука и Настава" три рада, од којих су два оригинали, и то „Нова истраживања о прадомовини индоевр. племена" од Симе Томића, и „Узроци и последице крсташких ратова" од пок. Стеве Ђорђевића, и један превод повеће Серензенове студије о нашим народним песмама. Једино овај рад није завршен овом свеском за год. 1894. већ ће се продужити његово штампање и у ову годину. У „Критика и библиографија" има леп и прегледан реферат другога кола књига Српске Књижевне Задруге и реферат Јов.

Д. Јовановића на Српску читанку за IV разред основне школе од Пере Ђорђевића и Уроша Благојевића. Даље овај одељак богат је и неколиким омањим приказима.

— Професорско друштво издало је 5 и 6. свеску свога листа „Наставника", што су и последње свеске за прошлу годину. И ова је свеска богате и разноврсне садржине. Сем завршетака ранијих чланака у овој се свесци налази и чланак професора Тихомиља Р. Ђорђевића „Остатак једнога римскога насеља". У овој свесци има 5 реферата и то: Ст. В. Веселиновића на „Кључ за лако изналажење степена сродства" од Атанасија М. Поповића; Свет. Симића на „Српску читанку" Сретена Пашића и Милана Шевића; о истој књизи реферовао је Љуб. Јовановић; даље Х. Лилера на „Немачку читанку" Владимира Малине; и још др. Мих. Р. Поповића на II-а превод Дирнјеве „Историје средњега века". Даље су пуне рубрике: професорско друштво, новине из наставе и науке, рад у школи и за школу, школско кретање, лични гласови, преглед листова о школи (Школски Вјесник, Русская Школа и Zeitschrift f. d. Realschulwesen) и најзад библиографија и некролози. На завршетку је опроштајна реч досадашњег уредника Љуб. Јовановића, који је због својих многих послова морао напустити уређивање листа, који је за време његова уређивања био прави орган, достојни заступник Професорскога друштва. Као прилог Наставника иде табак Симићевих „Гљива". Овом приликом јављамо читаоцима, да је Професорско друштво одлучило издавати **Наставника** од ове године у месечним свескама, сем јула и августа, од 5 табака (од којих ће табак бити прилог). Уредник му је од нове године Хенрик Лилер. Надамо се да ће сем наставника средњих школа и остали пријатељи школе и школске књижевности својом претплатом помоћи редовно излажење „Наставника".

Цариградски Гласник. Од нове године под овим именом је почео излазити нов, српски лист, у Цариграду. Власник је и уредник Никола Ст. Савић, цена је годишња за Србију 14 динара, а на шест месеца 7.50 динара. Лист се штампа у штампарији А. Зелића Синова, излази недељно, у формату четвртине табака. Адреса за писма је: A la direction du journal serbe „Tzarigradski Glasnik," Constantinople — Péra (Turquie). — Садржина прва два броја је лепа и пробрана.

Русская Мысль (у Москви) завршила је, књигом за декембар 1894. г., своју петнаесту годину. У свакој су књизи по три засебна одељка (са засебном пагинацијом): 1.) *Забава* (приповетке, романи, стихови), 2.) *Наука* (научне и популарне расправе) и *друштвени живот* (спољни преглед, унутарњи преглед, провинцијални живот) и 3.) *Библиографски одељак*; у ком се редовно приказују, и кад опширније кад краће оцењују готово сви знатнији појави у руској литератури. — У свескама за *новембар* и *декембар пр. г.* нарочитога помена заслужују у 1. одељку приповетке: „Француз и спахија Баклашанов" од *Салова*, „Самртни бој" од *Потапенка*; „А-фиса Гордејевна" од *Немировића — Даченка*, „Приповетке у своје време" од *Љескова* и „Усамљеност" од *Шчепкин Куперник*. — У 2. одељку знатније су расправе: „Главне струје руске истор. мисли XVIII. и XIX. века" од *Миљукова*, „К теорији о правној природи државе и државне власти" од проф. *Алексијева*, „Напомене о савременом Египту" од *Вењукова*, „О раси у антропологији" од *Топшора*, „Витанизам и наука" од *Тимирјазева*; „Хелмхолц и савремена физика" од *Спољетова*, „Х. Хелмхолц, као физиолог" од *Сјеченова*, „Белешке о немачким колонијама у Русији" од *Псајева*, „Јапан, његово друштвено, државно и економско уређење" од *Кирилова* и „Психологија преступничке гомиле" од *И. Д-ова*. — „Библиографски одељак" је врло брижљиво уређиван: он чини засебну целину (пагинација му се продужује кроз свих 12 годишњих свезака), у којој се, по струкама, прегледају готово сви знатнији појави у руској књижевности (у 2 главна раздела I. *Књиге* и II. *Периодичка издања*). У години 1894. приказано је и оцењено на 450 нових руских списа. — Цена је журналу изван Русије 14 рубаља годишње.

— Revue politique et parlementaire. Directeur M a r c e l F o u r n i e r, agrégé des Facultés de Droit. Paris. Armand Colin et Comp. éditeurs. — Овај часопис почео је излазити од друге половине прошле године у Паризу и посвећен је нарочито питањима друштвеним, политичким и законодавним. Излази у месечним свескама, свакога првога дана у месецу, а цена му је за иностранство 25 динара годишње. Прати редовно и политички и парламентарни живот у иностранству, поред Француске. — Онима, који читају француски а имућнији су мало, препоручујемо овај ваљано уређивани лист, где ће наћи много корисне поуке и лепих обавештења о савременом политичком и друштвеном кретању у Јевропи.

ПРОСВЕТА

Светосавски темати. — На расписане темате за Св. Саву ове године на нашој Великој Школи стигли су и награђени: *а*, у *правном* факултету било је о задатој теми (Интервенција с нарочитим погледом на интервенцију у послове Турске) четири рада од којих је један (Драгутина Пећића судског писара) награђен првом, један (Љубомира Михаиловића и Драгољуба Аранђеловића правника III год.) другом, један трећом (Милутина Пећанина и Мил. Илића, правника IV године) и најпосле један, чији се писац не зна, поменут је с похвалом, *б*, задатак техничкога факултета није израђен; *в*, у историјско-филолошком факултету (О

језику у боеанским листинама) било је три рада, од којих су два (Јеремије Живановића и Јов. Кангрга, Јов. Ердељановића и Војислава Симоновића) награђена другом и један (Косаре Новичићеве фил. III. год). трећом наградом; г) у природно-математичком одсеку била су такође два рада, од којих је један (Петра Стаменковића, предавача) награђен другом, а један (Владе Петковића и Љубе Јовановића, фил. III. год.) првом наградом.

РАЗЛИЧНОСТИ

Нов апарат за анализу бездимнога барута проналазак је нов нашега инжињерскога поручника *г. Душана И. Станојевића*, који се, као питомац нашега војнога министарства, бави у Стутгарту, на Великој Техничкој Школи. О том је сам г. Станојевић реферовао у декембарској свесци „Ратника,“ давши ту сва потребна обавештења о свом проналаску. Његовим апаратом, који је за сад најсавршенија справа те врсте, служи се као једином поменута Техничка Школа у Стутгарту. О том проналаску донео је чланак и немачки часопис „Zeitschrift für angewandte Chemie, Heft 22, Jahr 1894. од самога проналазача г. Станојевића, којега је на том основу *Немачко хемијско друштво* у Берлину изабрало за ванреднога члана. Нови апарат овај може се већ и добити код фирме Fr. Mollenkopf, Stuttgart.

У извешћу, који је поменута Техничка Школа послала нашем војном министарству вели се, између осталог: „insbesondere hat derselbe (Stanojewitsch) einen Apparat zur Bestimmung des Stickstoffgehalts rauchloser Pulwer construirt, welcher sich als recht brauchbar erwiesen hat.“

Овим апаратом г. Станојевића одређује се садржина азотом у нитроцелулози, у нитроглицерину, у готову баруту из нитроцелулозе (желатина), из нитроцелулозе и нитроглицерина, у динамиту, шалитром и т. д.

За каквоћу и својство барута неопходно је знати садржину азота у њему, те је с тога овај проналазак г. Станојевића од доста велике важности.

Бележећи овде ову за свакога Србина пријатну новину, ми честитамо од своје стране г. Станојевићу на срећном успеху и желимо му сваки напредак у послу, који с толико пажње и духовитости већ ради.

—**Електрицитет и агрикултура**. Опазило се још по одавна да електрицитет може знатно да утиче на развитак биља, па се убрзо почело и с покушајима да се он примени на пољску привреду. Крајем прве половине овога века отпочели су први Енглези ова испитивања, за њима одмах Немци. Од године 1884. Руси су у том чинили врло важне и знатне огледе са веома повољним ресултатима, а у најновије време то чине и Французи. Оскудица електрицитета успорава развој биља и неповољно дејствује и на плод. Вештачким путем кад се томе помогне добива се и већи плод и бржи развој биља. Ресултати до којих је дошао у том погледу Рус Спехнев на приличном великом простору врло су повољни. Шира практична примена електрицитета на агрикултуру сад стоји само до тога, да се трошкови око тога сведу на што мању меру. Наравно да се и ова научна тековина, као и многе друге, с пуном коришћу могу употребити и применити само на већем простору и великим имањима.

— **Статистика и електрицитет.** Ето електрицитета и у статистици! Он је већ примењен на *пописе.* Нарочитом електричном машином срачунавају се подаци статистички, који се пописом добивају, и то *пет пута брже,* па још и — тачније. Ту електричку машину изумео је Американац *Херман Голерит*, крајем осамдесетих година, и већ је примењена при попису вршеном у Сједињеним Северо-Америчким државама 1890. године, а и при аустријском попису. А што је још важно, нарочито за велике државе, попис на тај начин постаје и — јевтинији. Употреба те машине на пр. за Русију појевтињава попис за милијун и по динара (500.000 рубаља).

Принцип, на ком је ова електричка машина заснована, овај је: сви подаци пописне јединице (лице, газдинство, и т. д.) преносе се на нарочиту карту: ти подаци се на карти не пишу него се нарочитим прибором на карти отворају рупе. Свака таква рупица одговара неком податку (н. пр. узраст, пол, занимање и т. д.). На тај начин се прикупи сав статистички материјал: карте се међу собом разликују само распоредом рупица и он показује одношај између појединих података сваке пописне јединице. Те карте долазе сад у електричку машину која има пријамни и рачунски апарат. Пријамни апарат има две половине: доњу и горњу. У доњој је ред један округлих шољица, напуњених до половине живом. Број шољица је онолики колико има рубрика пописних. Распоређене су шољице тако, да кад карта дође до доње половине апарата, заклопи је горња половина, у рупице картине залазе игле, спајају се са живом, струја се затвора, а рачунски апарат врши рачун на свим циферблатима који одговарају свакој рупици карте. Све игле које нису према рупама на карти ударе у карту па се дижу у горњи део апарата и не спајају се са живом. Тако машина од један пут срачунава све рубрике статистичке карте, ма колико их било Мимо то благодарећи нарочитом прибору, реле, могу осем простих и комбиноване суме да се добију. Без реле-а добивају се бројеви мушкараца, женскиња, извеснога занимања, вере и т. д. Али ако ће н. пр. да се добије број мушкараца извесних година разведених са женама, то се може да добије помоћу реле-а у исто време с општим срачунавањем.

Ако би затребало, за разне статистичке комбинације, да се карта пусти кроз машину неколико пута, то се може учинити помоћу торбице, која иде уз машину где се карте механички расортиравају, да би се пустиле опет кроз машину.

Производња злата. До године 1891. највећа продукција злата била је у времену од 1850 до 1860. године: то је било „златно доба.“ Тада је она износила 201.750 килограма годишње или 693 милијуна динара, а између 1856. г. и 1860. она је достигла максимум од 206.058 килограма или 707 милијуна динара После тога времена настале су мршаве године, и у времену од 1881—1884. производња злата годишње није износила више од 140.000 килограма или 480 до 490 милијуна динара.

Од године 1891. производња злата почела је да скаче, тако да је у 1893. години достигла цифру *од 234.000 килограма или 807 милијуна динара.*

Највише производе злата ове земље: Сједињене Северо-Американске државе 54.100 килограма; Аустралија 53.698 килограма; Африка 44.096 килограма; Русија 37.325 килограма и Кина 12.678 килограма. У изгледу је, да ће Русија у скоро моћи још већу количину злата производити.

Како је подељена својина земље у Угарској. По последњим подацима катастралним највећу имаовину има држава сама: 2,816.418 јутара. Од приватних кнез Никола Естерхази долази на прво место са 421.053 јутра; кнез Кобург има 214.838 јутара; велики војвода Албрехт 157.731 јутро; велики војвода Јосип 56.939 јутара; остали чланови породице краљевске 86.912 јутара. Од грофова Ервин Шенборн има 226.021 и гроф Тасило Фестетић 135.541 јутро. Аустро-Угарска компанија државних железница има 225.159 јутара, црквена добра износе од прилике 170.000 јутара. Најбогатији прелат је католички епископ Nagywarad са 189.934 јутра, за њим грчко-католички епископ истога места са 130.808 јутара и архиепископ Калоче са 30.000 јутара. Кнез-примас угарски има 93.000, егарско црквено добро 92.000 јутара. Од градова: Дебрецин има 91.618 јутара, Сегедин 72.127 јутара. Барон Сигисмунд Шосбергер има 27.125 јутара, барони: Арманд и Бертолд Попер по 24.000 јутара. Тридесет и један сопственик имају између 30 и 50.000 јутара, педесет и четворица између 20 и 30.000 јутара, 197 њих између 10 и 20.000 јутара, 266 поседника између 5 и 10.000 јутара, 1655 њих између једне хиљаде и 5000 јутара, и, на послетку, 981 сопственик између 500 и 1000 јутара. (Revue d'Orient, бр. 2, 15. јан. 1895. г.).

Из ових података излази овај рачун:

Осамнаест сопственика имају 5,172.288 јутара, а кад овима додамо 31 сопственика који имају земље између 30 и 50.000 утара, рачунајући на свакога у средњу цифру по 40.000 јутара, онда излази да четрдесет и девет сопственика имају 6,412.288 јутара. Узимајући, даље, исто тако средњу цифру свуда имамо овај ресултат: 2153 сопственика имају 10,748.250 јутара земље — дакле испод два пута више од онога што имају оно четрдесет и девет сопственика. Укупно узевши излази, да 2202 сопственика имају 17,160.538 јутара. — Јутро има, од прилике, пола хектара.

Пада у очи још, да међу крупним сопственицима врло мало има правих Мађара.

Рускиње астрономи. Има пет Рускиња астронома, које веома живо и успешно на овој науци раде тако, да им и руска Академија Наука послове као вредне пажње и важне признаје. То су г-ђа Бобринска, Максимова, Тенмакова, Бронска и Жилова.

— Новине објављују да је прошле године у целој Енглеској изишло 6485 дела, дакле 103 више него прошле године. Од овога броја треба одвојити 1185 на издање старијих дела. По струкама долази на философију 742, на теологију 356, на књиге за младеж 198, романа и приповедака 1652, правних дела 149, социјално-економских 162, историјских 314, географских 350, песничких и драматских 184, годишњих издања 330, књига о лепим уметностима 484, медицинских списа 156 и најзад разних списа и брошира 782.— А када ли ће доћи то време да ми сазнамо па ма и не било са свим потпуно колико је у прошлој години у нас штампано књига?

— У последње време праве сензацију не само у руској штампи него и у свој европској саопштење рускога „Новог времена“, да се у Калузи нашао *други део Гогољева романа* „Мртве душе“, и то у препису једнога преписивача Гогољевих дела. Оригинал, вели се, да је Гогољ сам спалио. Да ли је ово само мистификација, као што је и пре неколико година била обманута руска журналистика, или је баш истина, не може се унапред рећи, док стручњаци не рекну своје.

— Др. М. Грјунвалд, главни рабинер бугарски, бави се истраживањем, када су први Јевреји населили Балканско полуострво. По његову проучавању, које је објавио у Българском Прегледу“ за декембар прошле године, а у чланку „Заселението на евреите на Балканския полуостровъ“ излази, да се на њему налазе од 9. века, што нам и Рачки у Radu VIII стр. 98. потврђује износећи, да су у то време, а и век касније, играли неку извесну улогу. У прво време на балканском полуострву било је Јевреја од секте ешкеназа, од које су немачки, неки словенски (руски, чешки и пољски), француски, енглески, румунски и неки други европски; од XVI века виђамо и сефардимске Јевреје — т. ј. што у простом говору зову шпанским. Ови су се доселили са два краја у Бугарску: једни су дошли преко Солуна, а други из Италије преко Србије. И ови су Јевреји

сад маха узели, и прилагођавају се све више и више бугарској народности, те и уче марљиво бугарски. Шта више, претпрошле године на шпанском је изишла бугарска граматика, коју је саставио Јаков Гадол из Варне.

— У Бугарској било је прошле године па 67 а можда и који лист више или мање. И у њих је мај месец по новинарство био од значаја; али само с том разликом, што је у њих новинарство од 18. маја почело слободније да дише: престало је неколико лоших листова, да би се на место њихово појавили листови и боља садржаја и бистрија погледа. Поред „Българскога Прегледа" Бугари су имали још неколико књижевних листова, од којих да поменемо *„Мисълъ"* *„Периодическото Списание"* и *„Българска Сбирка"* (у Пловдиву).

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

— Крајем прошле године преминуо је В. Милан Марин један од наших млађих приповедача. Марин је написао за свога краткога живота приличан број приповедака које су штампане по неким нашим часописима. Неколико својих приповедака издао је и у збирку под натписом „Из равног Срема", Мостар 1892. године. Вечна му памет!

— Недавно је престало куцати срце у јуначким грудма врлога **Новице Церовића** који је својим јунаштвом оставио вечиг спомен у своме народу. То је онај Новица који се лета 1840. онако славно освети Смаил аги Ченгићу, пошто му овај насилно уби оца и одведе сестру. Њега је за то не само народ у песми опевао, него је постао и главним јунаком нашега најбољега епа: „Смрт Смаил аге Ченгића". Слава му!

— У романтичком Крешеву тихом самостану босанских Фрањеваца прославио је првих дана овога месеца познати **Фра Гргo Мартић** педесетогодишњицу свога свештениковања. Мартић је рођен 5. фебруара 1822. године у горњој Херцеговини. Његов је рад обилан. У прво време радио је са познатим фра Јукићем, те издао збирку народних песама, која је позната под именом Јукићеве збирке, а после његове смрти наставио је свој једном започети књижевни рад. Главному је поље било појесија, и то епска. Његови „Осветници" и данас још занимају многога читаоца. Имао је у свом животу и неколико политичких мисија, те је ради тога у два три маха и Београд походио. И ми му честитамо ту ретку свечаност.

— **Кнез М. И. Хилков**, нови министар грађевина у Русији. Вредно је знати из његова живота ово: он је био одличан гардијски официр, па је као прост радник, машинист, отишао у јужну Америку, за тим је дошао у Ливерпул где је радио као прост бравар, и кад се у Русију вратио ушао је у железничку службу почевши од најнижега степена. Пре него што је сад постао министар грађевина (или управо саобраћаја) био је инспектор железнички. И он је, дакле, као и Вишњеградски и Вите un homme de ses œuvres, као што веле Французи. Од такога човека може се много надати.

ПОВОДОМ ПИСМА ГОСП. АНДРЕ ГАВРИЛОВИЋА*)

Допустите, да вам одмах скренем пажњу на једну *ситницу*, која је по својој прилаци и *карактеристична*. Од појаве моје критике на „*Прве Жртве*“ па до одговора г. Гавриловића, протекло је равно четири месеца. Време доста дуго, да узвишена, песничка душа, свари тежак, прозаичан залогај, па да нам после, као преживели гурман, изнесе и своје разлоге о њему! Овај дуги размак ваља да је учинио, те се је г. Гавриловић и стишао од ожучености првога гнева, и Ви видите само хладне разлоге и лепе, китњасте изразе и епитете. Рахатно и на тенани писање у Београду, где се не пише *за недељу дана* као у Нишу, излечило је г. Гавриловића од каквих неукусних испада, и сад Ви уживајте, ако можете, у овим заносним, песничким изливима: *лаж*, *неваљалство*, *последњи* (човек) *преварио*, *потурање* итд. којима је почашћен његов критичар.

---

*) Примедба: Ма да читаоци „Дела“ нису на овом месту читали и г. Гавриловићево писмо, ми, ипак, пуштамо одговор г. Боривоја Поповића, као сарадника свога и нападнутога баш због оцене његове, у „Делу“ штампане, будући уз то уверени, да су читаоци „Дела“ из Србије прочитали и г. Гавриловићево писмо у „Д. Листу.“

Са своје стране, потписани, као уредник, има на г. Гавриловићево писмо да изјави ово:

1. Не стоји, да је то писмо штампано у „Д. Листу“ за то, што је доцкан за децембарску свеску „Дела“ стигло, као што г Гавриловић тврди. Кад је г. Гавриловић понудио писмо уреднику он му је *и не читајући га*, одговорио: да је сад доцкан ма шта за децембарску свеску „Дела“ давати, а ако пристане да одложи за јануарску свеску, онда нека остави рукопис па кад се буде прочитао онда ће се *оценити* може ли се примити или не. Ово је потребно да кажем за то, што *онакво* писмо какво је г. Гавриловићево извесно ни један озбиљан уредник књижевнога листа не би примио.

2. Да ми је жао што не могу мислити ни да је г. Гавриловић Вук Караџић, као што он о себи смерно мисли, ни да су они који су његове „Прве Жртве“ примили Копитари, Гримови и Шафарици, у књижевној критици.

3. Да је оцену г. Боривојеву прегледао г. Св. Симић и по његову мишљењу она примљена у лист; а да је г. Св. Симић много даље од „последњих“ у низу литерарних радника но што је то г. Гавриловић ја у то ни мало не сумњам. Сумњам само то: да ће г. Гавриловићу бити што од користи, што се онако неумесно за „прве“ заклања.

4. Да је г. Живаљевић, на кога се г. Гавриловић позива да малоумно омаловажи свога критичара, два пута после онога „прегледа“ писао и молио г. Боривоја за да у сарадњу, коју му је овај и дао, и да је за један посао од тих баш један од „првих“ г. Гавриловићевих дао врло похвалну оцену. Ово ми је г. Живаљевић сам лично, и без мога припита, казао, овластивши ме да то и употребим.

5. Најпосле, мислим да је врло рђаво сведочанство за г. Гавриловића кад он и у овакве ствари уплеће некакве „партиске обзире и разлоге“, и кад онолико мало такта показује у литерарној полемици. С. М. П.

До душе, г. Гавриловић хита, при употреби ових речи, (стидећи их се зар и он мало), да објасни, како их је узео из мог речника. Ви, који сте читали моју критику и моје ствари у опште, знате, да ми овакви изрази нису ни на ум дошли, и да их и не могу и не смем и нећу употребити, захваљујући своме домаћем васпитању. Ево ја се ни сада њима не користим, ма да ми се и нехотице намеће један отмен израз господинов, којим би се ова његова радња могла баш најбоље обележити!

Изгледа да г. Гавриловић покушава да се правда због задоцнења свог красног одговора. Вели: чекао је да види, да ли ћу оцењивати и његово „Бањско злато“ и да ли ћу бити исти у критици. Али као да се овим правдањем баш самртно убија. Јер тим самим и нехотице признаје, да му прва прича не ваља, па је хтео видети, шта ћу рећи за бољу. А ја, ево, сад јавно, и верујте ми на реч, са извесним задовољством износим, да је ова друга прича далеко одмакла од прве: али и она садржи у себи многих, крупних недостатака И баш за то и нисам писао оцене на њу, да не би изгледало, да ову узастопну паљбу диктује какво лично нерасположење или каква друга нечиста побуда.

Кад год сам писао критике, писао сам их у лепој и одушевљеној жељи, да пропратим и објавим новине у нашој приповедачкој књижевности. Ја, признајем, не располажем каквом јаком критичарском спремом, јер сам (да се послужим разлозима г. Гавриловића) наставник *природних наука и због мога слабог литерарног образовања* и остварено је оснивање књижевне задруге. Али је моја велика љубав и јака воља учинила толико, да увек могу дати лепа савета приповедачима реда г. Гавриловића, указујући им одмах крупне недостатке њихове.

Нити је мене на писање руководила каква књижевничка сујета, која је тако прирођена г. Гавриловићу, нити каква лична мржња, која баш нема места, а још најмање политика или било који други смер

Високо ценећи тежак и похвалан рад *Српске Књижевне Задруге* ја сам хтео само да јој обратим пажњу на једну једину знатнију погрешку њену. А да је она погрешила, штампајући ову наказну приповетку, ја сам то већ јасно показао. Да су моји разлози били довољни, види се већ и по томе, што г. Гавриловић није ни покушао да побија оне јаче и главније.

Ево, да видите шта он једино брани од мог суда.

Моја је критика, износећи недостатке у приповеци, у исто време, као објективна, и похвалила оно мало, што је за хвалу било Чудновато што г. Гавриловић баш та места (разуме се, не без рачуна) износи, да покаже неумесност мојих тврђења.

Ја сам казао: „Сваки је одељак незгодно окрњен, па се тек по неки . . . истакне као лепша песма.“ Г. Гавриловић подвлачи речи *сваки* и *по неки*, хватајући ме, бајаги, за неку нелогичност. Међу тим то је са свим јасно. Ја кад кажем да је сваки одељак крњ (ја остајем при томе да је баш сваки), то онда значи да они немају јаче везе и јединства са целином приче: то значи, да идеја, или догађај, што је носи, није онај познати црвени конац, што треба да се кроз дело провлачи и одржава везу. То баш ни мало не искључује могућност, да *по неки* од њих, и тако издвојен, буде каква лепша песма. Та ће песма ипак бити и остати крњи део приче.

Други је цитат ово: „Свуда бије студен и кочи на више места топлију и живљу дикцију.“ И ово је врло јасно: Дело је хладно, без живота: где где се само загреје те постане *топлије* и *мало живље*: али се одмах спотиче, одмах кочи. То је војник који се кочи на зимњој

мртвој стражи: и човек је и креће се и дише, али се види да нема живота Г Гавриловић хоће да потврди моју недоследност, као да ја кажем: и да има топлије и живље дикције, и да је у исто време и нема, па наводи и ове моје речи: „не видите никаквог лепшег израза.“ Али, допустите, да ја сам цитирам ово место цело, а не донде, докле је требало г. Гавриловићу. „Не видите никаквог лепшег израза, *за који бисте могли рећи: то је реч!*“ Кад би г. Гавриловић знао шта значи фраза: *то је реч*! или, управо, француски значај њен: c'est mot!, што ја радо српски исказујем, — онда би знао и то, да има доста и *топлих* и *живљих* дикција, за које се ипак не мора рећи: c'est mot — то је реч!

У трећем цитату, у коме кажем да су „главни типови, главне личности“ са „анђеоском душом“, наводи господин, као да ја ту рачунам и поквареног Грка Тому Теологита. А ја вас најучтивије молим, да промотрите моје место из моје критике: „Такви су главни типови главне личности, а баш и ако има жучи код споредних личности, то је само ради антитезе, и те су личности свакојако епизодне вредности и, што је главно, *то су Грци*“. Ја сам Теологиту урачунао као епизодну личност, јер свакојако он није главна: од њега се одстрањује она пажња, која се поклања одушевљеним радницима оног доба: он за цело није *прва жртва,* нити је пао за слободу српску! Па онда г. Гавриловић додаје, немојте рећи пакосно: „Или је можда критичару Тома узор и „анђеоска душа“?“ Чисто већ сумњам да г. Гавриловић разуме ону моју јаку иронију, којом жигошем изнесену немилу сцену, кад витез Рајко уступа пред Теологитом, кога сам тада назвао и *распусником.* Или господин хоће баш и овом приликом да докаже, да она красна реч из тог писања више њему личи но мени.

Приметио сам био, да је оно монотоно и натрпано описивање места само „незгодно парадирање с географијом.“ Г. Гавриловић, да би се оправдао, хвали се, како се користио најновијим радовима на пољу историске географије. Ја нисам ни порицао, да је опис тачан, ја сам казао, а и сада кажем, да је описивање у оноликом обиму, само „незгодно парадирање,“ коме нема места. Или је г. Гавриловић хтео бар тим тачним георафским знањем да се разликује од Видаковића, који је у својим романима мешао и место и време, те да, као што и сам признаје, избегне онај праведни прекор, што се чини романима Видаковићевим.

Казао сам, да су описи код г. Гавриловића „стари и употребљени,“ и као пример навео сам једно место, *један опис*, не казавши да је то *целокупан опис боја*. Господин вели, да сам ја овај опис хтео да „прокријумчарим“ као *опис боја,* додајући, да он износи пуних једанаест страна. Ја нисам ни говорио о томе, колики је опис, него како се он пише. И ја сам доиста и навео један опис, или ако хоћете један део целога описа, да покажем, да је начин описивања доиста *стар и употребљен.*

Ето то су све примедбе, што се тичу саме суштине; има их још које се тичу голе формалности и које су толико сићушна аргументација да их свачији разлог просто мора занемарити.

Тако н. пр. господин нарочито наглашава моје занимање природним наукама, хотећи тиме да истакне, да ја као природњак и не могу писати литерарних критика. Међу тим баш препорука једног природњака лекара чија се доброта и галантност у новије време најако експлоатише и истакла је на површину г. Гавриловића. И баш је природњак био тај, који је једном познатом приликом примио у топле и милостиве природњачке руке г. Гавриловића, и то баш онда, кад га је немилосрђе другог једног критичара, ако се не варам г. проф. Недића, одбило од себе. Као

што видите, и ова ситничарска тенденција г. Гавриловића ни мало не искључује могућност, да и један природњак може критиковати белетристичке ствари Само је разлика та: што г. Гавриловић прима онога за критичара, који га хвали, а не прима онога, који га куди.

Но довијање и навијање г. Гавриловића као да је најружније оцртано у оном покушају, којим хоће да потврди, да је моју критику диктовало партизанство. Међу тим је „Будућност." критикујући другу једну приповетку из истог издања задругиног, само напоменула, да ће стручна оцена изаћи у „Делу," не упуштајући се у оцену њену. И то је учињено тек онда, кад је садржина „Дела," већ изнесена, и кад се већ могло претпоставити, да ће оцена бити стручна. Ја ту баш никако не видим партизанства, па макар критика и похваљена била.

Значајно је, како г. Гавриловић даје преголему важност својим приповеткама, изреком утврђујући, да оне означавају карактер и тип повременој књижевности. Па да би заметнуо траг самохвалисања, он своје приповетке ставља упоредо са хисториским приповеткама г. г. Чеде Мијатовића, Матавуља, Милићевића и Веселиновића. Што се тиче радова поменуте господе, критика је или изрекла или ће изрећи свој суд: ја лично критиковао сам „Ускока" г. Матавуља. Позната разложитост г. Матавуља, нити је тражила, нити је нашла у мојој доста *немилостивој критици*, каквих задњих смерова, и разуме се да је његова похвална толерантност као писца примила врло радо пријатељску реч и критичке разлоге. Тако је исто и г. Мијатовић примио глас критике, не нашавши никакве увреде за своје познатије и признатије реноме књижевничко. Све оцене поменутих радова нису никако означене као пакосна жеља, да се спута ова похвална намера обрађивања хисториске приповетке. И та господа приповедачи нису сматрали, да је довољно, да у причама „нема ничега што руши морал, што иде у наточ мисли српској, што стоји у опреци са жељама најбољих људи тога времена," — па да такве приповетке буду добре и да одговарају захтевима, што се од њих траже. Сви почетнички радови дишу чистоћом осећаја: пуни су великих жеља и идеала; и чедни, и морални, и искрени, и одушевљени, — па ипак за то ретко су кад добри! На каквој ли равнини стоји скромност г. Гавриловића, кад он своје приче назива и „лепом појавом", а сем тога вели за њих, и да обележавају тип и карактер читавог књижевног периода!

Још ово.

Г. Гавриловић јако би ме обавезао захвалношћу, кад би могао донети и писмену изјаву г. Живаљевића, којом би се доказало, да је доиста онако као што је г. Гавриловић опричао о мојој критици на новеле г. Илића. Да ли сам ја доиста натурио рад г. уреднику, и да ли је он доиста рекао: „може ли што бити од критике"? И, на послетку, да ли је доиста г Гавриловић својим умом и својом добротом учинио, да се исправе силне погрешке „у прилог писмености, разложности и уљудности"? Ја сам, до душе, одмах био приметио, да је неки ђаво баратао по мом раду, те је отуд и дошло *рђав* место *рђав* и још неке друге погрешке, којих се сад не сећам. А све ово, доиста, не чини част ни критичности ни савесности г Гавриловића. Ви из свега видите, да г. Гавриловићу не смемо веровати, а ако г. Живаљевић потврди, ја ћу се радо поклонити.

Упоредо да напоменем и то како г. Гавриловић признаје да ме је на поменутој критици потписао са *Б. П.* Дакле, кад ми је он сам натурио такав потпис, ја сам га и доцније употребљавао. Па како сад то изгледа, кад вели, да сам ја тај потпис *потурио*, самовољно да се мисли на име г. проф. Богдана Поповића. Има од скора и у једном нашем ша-

љивом листу радова са потписом *Б. П.*, и ја не верујем, да писац мисли да потурп име г. професора, нити то г. професор мисли. Дакле, како се види, кад се пишу овакве ситне ствари, као што су критике, није главно толико ко је написао, него шта је написао. Правда захтева да признам, да сам се ја по некад потписивао и са *Б. Ј. П.*, али ми и том приликом рекоше, да се име оца г. професора такође са Ј. почиње. У осталом, ја сам метнуо име свога становања, *Ниш*, да не би било ове пометње, од које г. Гавриловић још и капитал прави.

Част и поштовање свачијем имену и свачијој спреми, али се ја никоме за љубав не могу потписати целим именом под тако ситним радовима, који често имају за предмет и ништавне ствари, као што су на пр. приче г. Гавриловића.

Ја сам покушао да исправим погрешне исправке мога критичког суда, не упуштајући се у домаће васпитање г. Гавриловића, нити на његове погледе на конвенционалну друштвену учтивост!

Још изјављујем радост, што ће ми се дати прилика, да своје *недовољно лителарно образовање* попуњавам причама доброг причала г. Гавриловића.

Ниш. Ђор. Поповић.

Исправка. У прошлој свесци, у чланку *Мрави* стоји, погрешно Myrnica место Myrmica, и Landvis место Landois; у приказу г. Л Адамовића живог мртвила место таквог мртвила, и средњих врста место сродних врста

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

БОГ

(Державин).

О, ти, што пространством немаш нигде краја,
О, ти, који живиш у покрету свега,
У временском току ти превечан што си,
Са три божја лица и, опет, — без њега!
Дух, који је свуда, а јединство крије,
Кој' почетка нема, коме места није,
Којег нико не зна силом ума свог;
Кој' све испуњава, којег свуда има,
Кој' све чува, храни и све обузима,
А кога ми људи називамо — Бог!

Измерити како океан дубоки,
Пребројати песак, звезде сјајна строја,
Ма да би и мог'о какав ум дубоки —
Теби нема мере, теби нема броја.
Просвећени дуси што високо стоје,
А рођени што су од светлости твоје,
Не знају ти судбу, ни свршетак њен;
Па и ако мис'о теби поћи дрзне
Пред твојим величјем губи се и мрзне
У вечности као један само трен.

Ти уништи Хаос; позвао си њега;
Из вечите бездне и ред си му дао,
И ти си ту вечност, рођену пре свега,
У самоме себи, Боже, основао.
Саставивши тако самим тобом тебе,

Сијајућ вечно тако сам из себе, —
Ти си она светлост од куд светлостври.
Ти селену створи једним само словом
И у створу твом се простирући новом,
Ти си био, је си, увек бићеш ти!

Ти везу створења садржиш у себи,
Ти је одржаваш, живот дајеш ови;
Везат' крај с почетком у сили је теби,
Ти доласком смрти живот дајеш нови'
Као што се искре расипљу из себе
Тако се тек сунца рађају од тебе.
Што 'но је на јасном зимњем дану ком
Оно ситно иње, што би лако пало,
Те што би на сунцу трептало и сјало, —
Такве су тек звезде у подножју твом.

Милиони луча што сјаје и гöре,
У бескрају што се стварају и вију,
Законе тек твоје извршују, творе
И из себе луче животворне лију.
Али светлост зрачна тих лампада сјајних
Ил' гомиле грдне од кристала сјајних,
Ил' таласа̂ златних ослепљива моћ,
Или сјајни етир што трепће и гори —
Све светлости скупа, које ти тек створи
Пред тобом су као испред дана ноћ.

Са капљицом оном, што у море тоне,
Цео овај свет се поредити може;
То је, ето, вредност наше васионе,
А шта ли сам ја тек испред тебе, Боже?
У ваздушним оним плавим бескрајима,
Где светова твојих милиона̂ има,
Па да их и скўпа све урачунамо,
Пред тобом су, Боже, једна тачка само,
А ништа бих, нулу, представљао ја!
Ништа! Али, ето, ти у мени сјајеш
Твојим величанством доброта̂ што годе;

Ти у мени, Боже, своју слику дајеш
Као оно сунце у капљици воде.
Ништа! Ал' ја живот осећам у себи
И невољно увек подижем се к теби,
Душа ми се диже и никад не спи̑;
Ти си мојој души дао дара права,
Да проникне, мисли и да расуђава:
Ја постојим, јесам — дакле си и ти.

Ти постојиш! То ми ред природни збори,
Душа ми од срца то је често чула,
Па и разум мени тај закључац створи, —
Ти постојиш, Боже, и ја нисам нула!
Васелене сам део и, још ми се чини,
Ти ми рече бити у часној средини
Тê природе целе што блиста и сја,
Где телесне створе ти са̑м, Боже, доче,
Где духове неба ти стварати поче,
И где ланац бића̑ утврђујем ја.

Ја сам чврста веза свима световима,
Ја сам крајњи степен у развићу свега,
Ја сам и средина свег што живот има:
Прва Божја црта створена од њега
И ако у праху распадам се томе
Ја имам за слуге и муње и громе;
Ја сам — цар, ја — слуга, ја сам — црв, ја — Бог!
«Па од куд сам дош'о?» питање се спрема:
«Кад сам тако чудан?..“ Одговора нема;
Тек не могох бити вољом ума свог.

Створење сам твоје, Створитељу света,
Ја сам жива тварка премудрости твоје;
Источник живота из ког дух полêта̑,
Ја сам и цар прави, душа душе моје.
Твојој правди, Боже, потребно је било
Да би смртну бездну храбро прегазило
Бесмртно ми биће, овај дарак твој,
Да се дух мој вечни у смртност обуче,

Али да се кроз њу несломљен провуче,
Оче милостиви, у закрилак твој.

О, ти Непостижни, којег не зна нико,
Ја знам врло добро, да у душе моје
Нема оне силе да бих речју слик'о
Ма и сенку само те висине твоје.
Али кад већ треба теби славу вити,
Друкчије код смртног и не може бити,
Никада је бољу не може да да̂,
Него да се душом само к теби ви̑си,
И да му пред тобом, јер идеал ти си,
Благодарна суза у очима сја.

Београд, 1891.

Ђ. Ј. Рдавић.

ЈЕДАН ЛЕП ПРИМЕР

Поводом књиге Aus dem Leben König Karl's von Rumänien. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. I. Band. Stuttgart 1894. 8° I—XLII. 379. (Из живота румунског краља Карола. Записи очевица).

(СВРШЕТАК)

III.

До сада наведене црте довољне су да нам покажу личност прибрану, тачну, у свачем уредну. А из њих се, поред човека, лично могао видети и владалац који је увек пажљив да високу владалачку дужност врши тако како ће сваки његов лични поступак и одговарати висини на којој је, и *снажно подржавати начело монархије.*

Доиста, гледајући на ове прве три године владалачког рада у Румунији се морало осетити колико је велика и колико за народ корисна разлика између владавине ове и оне пред њом. Владалац «уноси ред у своје трошење,» и одваја више од једне четвртине свога прихода да притече у помоћ општим интересима; он ради државне послове с највећом збиљом и поред њих нема времена да види оца и матер, да довољно ожали изгубљенога, брата; он се од првога дана стара и о војсци, и о здрављу народном, и о унапређењу привреде, и о просвети; он лично живи тако да се с правим чуђењем о том животу приповеда и хитра сплетка не може да нађе код овога човека, и ако је он и неожењен и млад, ни једне мрвице за своју прождрљивост.

Овакав рад тече владаоцу одушевљене пријатеље у целом народу, јер то је управо рад који је «по вољи народној,» и за који се извесно може очекивати и «милост Божја.»

Познавши личност, сад треба да видимо изближе саме владалачке поступке и начела по којима ради овај владалац.

У том погледу налазимо у овој књизи неколико важних писама кнежева оца, Карла Антона, и његова рођака и пријатеља, ондашњега пруског наследника, а доцније цара немачког (1888) Фридриха. Карл Антон био је кнез мале покрајине Сигмарингена, па је (1849) напустио своју владавину у корист немачке државне идеје. Мишљења његова о уставним дужностима владалачким врло су погодна да сузбију погрешне мисли, које се шире код необавештенога света, и по којима би уставни захтеви данашњега времена били само дела или нестрпљивих властољубаца или славољубивих људи који желе изићи на глас, а не велика и основна погодба за развитак народа. Једноме владаоцу не може се пребацити да жели изићи на глас или доћи до власти, и кад дакле и владалац заступа савремене уставне захтеве, онда је то само потврда да су паметни људи већ дошли до опште сагласности о основним погодбама за данашњи политички живот.

«Разуман и честит владалац не сме никада водити *личну*, он увек мора водити *народну* политику» (с. 56.) — то је савет који је Карл Антон врло често стављао на срце своjему сину, младом румунском кнезу.

Поводом тешкоћа које беху при саставу првога компромиснога министарства К. Антон пише под 17. јуна 1866: «.. Ове комбинације наравно нису за тебе лака ствар, али као уставни владалац ти их мораш примити, и мораш пустити да одлучује већина у министарском савету (Conseil), да не би ти излазио као онај који носи одговорност... Твоје гледиште мора бити само корист државна, пред том коришћу мора увек уступати сама личност владаочева» (с. 79.)

При израђивању Устава, кнез сазива у два маха посланике и ставља им на срце да с погледом на велике спољашње тешкоће убрзају свој рад (с. 73.) За сам тај Устав који долази у најнапредније занимљиво је чути мишљење саветника Вернера који је у почетку провео неко време поред кнеза, и који, веран својој пруској школи, изјављује да би «за ову земљу била апсолутна владавина најбоља,» па после тога додаје «али то сад већ више није могућно» (с. 98.) К. Антон, кому Вернерово своје мишљење и саопштава извештавајући га о приликама

нове владавине у Румунији, пише кнезу Каролу у септембру 1866: «..Вернер сматра да је стање врло озбиљно, али не губи наду. Само нека буде савесне студије, озбиљне радње и следственога рада, па ће се многе тешкоће отклонити, а осим тога ти не смеш заборављати да ти радиш за будућност, па ако је садашњост баш и мучна.» (с. 121.)

Главне тешкоће у прво време биле су спољашње, а нарочито у питању признања. Порта је у 1861., као што смо видели, могла обићи тешкоћу уједињења Влашке и Молдавске тиме што је послала два фермана кнезу, који још није био ни наследан. Али у признању кнеза Карола као наследнога владаоца збиља уједињене Румуније било је много више садржине. Кнез је с владом одмах почео живо радити на том питању и одлучно водити преговоре с Турском, па је, уз помоћ руску и француску (највише противљења долазило је од Аустрије) и уз озбиљно подупирање својих преговора мобилизацијом војске, и срећно га решио (у октобру 1866.) Доведавши питање до решења кнез је у октобру отишао у Цариград да «благодари Султану,» управо да својим присуством закључи преговоре. За кратко време по одласку кнеза Карола Султан је примио у Цариграду још једнога госта, српскога кнеза Михаила, који је као и румунски кнез, отишавши из Цариграда, понео собом успех народне политике. Доиста, кавальерска природа турска није могла а да не осети поштовање спрам ових високих гостију, који обузети старањем о својој народној политици долазе да Султану кажу да је почело друго историјско време. И ако они беху васални кнежеви, реч је њихова била силна, јер они немаху да говоре ни о каквим својим пословима, него да изнесу захтеве својих народа, да проговоре оно што је извесно да ће милиони громко потврдити. И така се реч слуша и ради ње сме сваки хришћански владалац «ићи на поклоњење» нехришћанском заповеднику. —

У књизи има бележака које показују како кнез и у сред рада на овако тешком спољашњем питању не заборавља правилан рад на унутрашњој политици. Већ смо поменули како он преклиње посланике да похитају с Уставом. Ево извадак из једнога писма које у септембру (пре завршетка преговора о признању) пише пруском наследнику: „..Кад се један пут

сврши с овим спољашњим пословима (преговори с Турском), онда ћу се моћи сав одати на унутрашњи рад, и онда ћу уложити све своје силе да бољој будућности поведем ову лепу земљу која је сад моја отаџбина и пет милијуна људи који су ми своју срећу поверили" (с. 129.)

«23. октобар (1866) кнез у писму председнику министарства изјављује жељу да избори буду потпуно слободни; он хоће да не буде «ни сенке од утицаја» на бираче, и да се свом оштрином закона суди чиновнику који преступи противу ове наредбе» (с. 153)

У новембру беху свршени избори. У скупштину долази једна трећина либерала, друга владина, а трећа од присталица Кузиних и оних који су против сједињења Румуније. И то се све догађа после најлепшега дочека кнезу у целом путовању, поред свега његовог у свему правилног рада у земљи, и поред знатнога успеха у Цариграду! Браћану се јавља кнезу и исказује му да страхује од оваких избора, да је у таком склопу скупштине немогућна већина. Кнез одговара да он није ни мислио да је његов задатак лак, и да, ако расту тешкоће, мора јачати и дух и воља. «С овом се скупштином, каква је да је, мора радити» (с. 160.)

«4. декембар. Многи од посланика присталица Кузиних и противника уједињењу јављају се за аудијенцију, и кнез их прима» (с. 163.)

«12. декембр. (Из писма К. Антона) . . Како чујем ти живиш врло озбиљно и много штудираш. То ти доиста и треба, те како треба (doppelt nothwendig), јер ти мораш стајати изнад свих партија» (с. 164.) Говорећи о тадашњим европским приликама К. Антон мало даље (у истом писму) каже: «Румунија је срећна што има Устав који се оснива на народној вољи», а за своје у Пруској: «Скупштине су добре воље. сви су владини предлози примљени, али речено је доста крупних истина тако да наши феудалци баш неће имати смелости да много хвале личну владавину" (с. 166.)

Савети који долазе од оца поткрепљују се знатно скоро истоветним пријатељским саветима које шаље Фридрих Вилхелм. Под 27 јануара 1867. пруски наследник му пише како живо учествује у свем што он ради, „за те још недовршене (unfertige)

земље треба само поштен карактер па да оне дивно напредују» (с. 174.)

Нарочито је знаменито писмо пруског наследника од 21 јуна 1867. из кога ћемо у целини навести ова два места:

«Доиста то је беда што ти је скупштина тако разривена многим партијама. Само ће време донети реда у тим стварима, јер из искуства се зна да се партијске страсти стишавају само правичношћу и следственошћу.

«Мени је казано да Устав који си затекао много отежава и твој положај и твој утицај. Како га добро не знам, тако не могу ни судити о њему. Ако је истина што су ми казали, онда ће доиста требати доста година докле дођеш до могућности да га у договору с народним посланицима измениш. Ако је мени у овом случају допуштено рећи коју, *ја бих те опоменуо да се чуваш оних који изјављују да је државни удар једини излаз.* Ти ћеш боље од мене знати колика је поквареност у земљи, али с друге стране одобрићеш ми да су насилне мере у полу-образованим земљама тако исто опасне*) као и у образованим» (с. 208.209.)

На исту мисао долази Фридрих Вилхелм и у још једном писму из Потсдама под 9. септембра 1868. У том писму он позива кнеза Карола да свакојако дође мало к својима и да сам види невесту, па за тим помињући једног немачког официра који полази кнезу додаје овако: «Ја сам Кренскога само од једне једине пријатељске за тебе услуге одвраћао (gewarnt) а то је: да ни пошто не саветује државни удар, ако би с Уставом ишло врло тешко. Доиста, ваља ти се чувати од државнога удара, то би било корисно само твојим непријатељима» (с. 296.)

Под 18. октобра кнез Карол овако одговара на то писмо: «Пријатељски савет који ми у твом драгом писму дајеш, да се тј. клоним насилних мера, потпуно вреди за Румунију, и ја ћу се тога савета увек сећати. *Државни удари обично у почетку успевају прекрасно, али ни зле последице не изостају.* И у Фран-

*) Фридрих Вилхем не сматра „опасност“ у оном смислу у ком би се могло рећи да на опасност гледају плашљиви људи. Он је познати јунак који је однео највеће победе у ратној историји: Кенигрец (1886), Верт и Седан (1870). Али — и то објашњава његово сматрање — поред јунаштва он је имао и изврсно образовање и нарочито је проучавао историју. Бонски универзитет дао му је степен доктора.

цуској ће се најпосле, за дуже или краће време, државни удар страшно осветити. Цар се још само држи силом, а доиста не љубављу народном» (с. 299.)

Поводом револуције која је у Шпанији отерала Изабелу, кнез Карол пише (у октобру 1868.) «Ја жалим судбину бедне краљице (коју одавно познајем), али по несрећи овако се што могло и очекивати“(с. 300.)

У својој унутрашњој политици кнез је за ове прве три године о којима говоримо морао чешће мењати министарства, и у том је увек радио по Уставу, и увек настојавао да измири шефове партија, у чем је више пута и успевао. Тешкоће су се нарочито јављале с поља, на прилику против либералнога Браћана толико је било неповерења код Француске и Аустрије, да сам цар Наполеон у личном писму кнезу каже да није имао поверења док је Браћану био у министарству. У таким приликама родољубиви министар пожурио се да одступањем сам олакша ситуацију, а кнез је дејствовао да се партијске размирице стишавају. О том пише он Фридриху Вилхелму: «.. Да бих Европи озбиљно подјемчио да Румунија неће давати повода за заплете. примио сам Браћанову оставку. Али није било лако саставити ново министарство, јер пређашње има већину. Природна би последица била или да одмах падне ово ново, или да се скупштина распусти: и једно и друго донело би нове тешкоће и нове заплете, Зато сам ја настојао свом снагом да измирим партијске вође, што ми је после грдних мука и изишло за руком. Сад се надам да ће ново министарство моћи радити, само ако опет не отпочну спољашње интриге и кињења» (с. 319.)

Кад се стеку прилике у Скупштини да се мора мењати министарство, кнез врши своју дужност по уставу, али «криво му је што се министарства мењају, јер понајпре он би желео да се у земљи одомаћи сталност» (с 182.)

«Видети и Гику и Браћана, то јест шефове деснице и левице, у истом министарству, то је његова највећа жеља» (с, 302)

Међу тим све промене министарстава опет не сметају раду на државним пословима и напретку који овај рад увек доноси. На уређењу војске најживље се ради: набављени нови топови и пушке, подигнут велики логор, уређена народна гарда, већ у октобру 1867. држане прве с планом изведене велике мане-

вре; на Букурешком универзитету отворен медецински факултет; финанције се знатно поправиле, и буџет у 1869 већ има вишка, а издаци се свакога месеца редовно исплаћују; извоз се (1868.) за три пута увећао.

Читалац ће се сложити с нама у мишљењу да је овакав исправан уставни рад владаочев користан не само народу него и истом владаоцу, а као да се без икака страха од погрешке сме тврдити још и то, и да самога личног задовољства много више доноси овакав него противни рад. Јер доиста, које лично задовољство може бити тако потпуно и тако силно као задовољство да се помаже напретку целога народа? И овде се лепо потврђује истина да баш најмање личне среће нађе онај владалац који највише личну политику води, а да, на против, они који предано народној политици служе, и себи лично више користе и много задовољније лично поживе Таким је владаоцима ова служба народној политици и заузетост за велике плодне послове у исти мах и најбоља одбрана и помоћ противу неизбежних увреда које им се чине или намерно или по необавештености. За кнеза Карола вели писац: «и ако је осетљива срца, он се са свим равнодушно држи према најгрубљим нападајима» (с. XVIII). У политичким тешкоћама које долазе при саставу министарства или иначе штампа може често пута — с колико разлога, то сад да оставимо на страну — бити врло огорчена и кнез је имао прилике да у њој налази «личне нападе из дана у дан» (с. 336.). Међу тим ево шта он пише оцу: «. . , ја сам противан свима законима против штампе, јер што новине пишу то није баш тако важно. Ја сам за потпуну слободу штампе, она је свакојако мање опасна него кад је ограничена као у Француској» (с. 285.)

Потврдом ове толеранције кнежеве писац у предговору вели: «у Румунији се често говорило да је кнез сувише мекан, да много попушта У ствари кнез је научио ћутати, он у сваком озбиљнијем питању стаје на гледиште противничко, и труди се да га правичноо цени, пре него што предузме радити. А нарочито кад се тиче политичких послова, он своју личност увек одваја . .» (с. XVIII)

Да забележимо још и ова два податка, који лепо осветљују карактере политичних радника:

У новембру 1867. Карл Антон, поред осталога, саопштава сину, како је Стурза њему говорио против Браћана и рада ондашњега министарства. Он је замолио Стурзу да овај своје назоре саопшти кнезу, јер је за кнеза увек корисно да саслуша различна и противна мишљења, ако су ова потекла из чистога уверења. А после тога додаје ово: «Ја остављам твојој оцени, да ли треба да сам Браћану дозна за све ово; — можда је боље да му ништа не кажеш, да се не би политичке несугласице и непријатељства још више умножавале» (с. 231.) —

«5. септембар (1868)... Браћану (онда војни министар) саопштава кнезу да у војсци има некога незадовољства које се подржава интригама. Кнез неће да чује за интриге и неће по том ништа да ради» (с. 294.)

Разуме се, да овако држање према интригама мора у врло кратком времену пресећи интриге. Што би људи интриговали, кад на то нико не обраћа пажње? На пијацу се износи само оно што се тражи.

IV.

У овим «записима очевица» има приличан број бележака које се тичу Србије. Нама чини задовољство да их овде наведемо редом како су записане у дневник.

«25 маја (1866) опет гласови да Турска намерава оружану интервенцију. — Д. Браћану[1]) одаслан у Србију, знанично, с мисијом да кнезу Михаилу нотификује ступање на престо кнеза Карола, али поверљиво њему се одређује да испита тамошње расположење, да изјави суседно пријатељско расположење Румуније, и у исто време да замоли Србију да би она румунској влади дала праха и олова» (с. 67.).

«17. јун. – — II Д. Браћану долази из Србије с врло љубазним писмом кнеза Михаила румунском владаоцу; српска влада је с највећом готовошћу пристала да притешњеном суседу помогне давањем муниције» (с. 75.).

«9. јул. Кнез Михаило шаље ванредно изасланство, у којем су саветник Христић и један артиљериски капетан. Кнез Карол прима ову господу у присуству целога министарства, и саветник Христић предаје му својеручно писмо кнеза Михаила.

[1]) Брат познатога дугогодишњег министра Ј. Браћану.

У име кнеза Михаила изасланик уверава да се хришћани у Турској много надају на кнеза Карла, и да Румунија може увек слободно рачунати на Србију. На овај политички важан говор кнез Карол одговара уверавањем да је и Румунија тако исто пријатељски расположена спрам Србије. Али да се не би дао повод узнемирењу Порте и Гарантних Сила о свему овом не саопштава се ништа у службеним новинама» (с. 89. 90.).

«10. јул. Кнез Карол даје српским изасланицима свечан ручак» (с. 90.).

«14. септембар. Кнез поставља Ј А. Кантакузина за дипломатскога агента у Београду и даје му својеручно писмо за српскога кнеза» (с. 124.).

«21. септембар. Србија тражи да се турска посада повуче из градова Београда, Шапца, Смедерева и Фетислама» (с. 126.).

«4. март (1867.) Порта изјављује пристанак да изведе посаду из тврдиње београдске. Место турскога гарнизона доћи ће српски, али да би остао спољашњи знак сизеренства мора се увек поред српске дизати и турска застава. У исто време очистиће се од турске посаде и други градови» (с. 183. 184.).

«1. април. Посета српскога кнеза Михаила. Свечани дочек: кнез Карол дочекује га на улазу у варош и поздравља најсрдачније. Војска је у паради. У двору су митрополит и министарство да поздрави кнеза.

Кнез Михаилу је 43 године, појава врло пријатна (einnehmende), стаса витка, пуне црне браде, живих светлих очију Он је вешт у разговору, и говори врло добро француски. Кнез Михаило је задовољан дочеком у Цариграду, али он отворено каже кнезу Каролу, да и Румунија и Србија треба да стресу турско сизеренство са себе, и да се тога ради морају присно удружити. Кнез Карол признаје да је и њему турско сизеренство досадно и нечасно; али да би се ослободили од овог ружног јарма, морају њихове државе пре свега оснажити се војнички, зато он и мисли најозбиљније радити на преуређењу своје војске. А док његова земља не ојача, дотле му је дужност да буде политички мудар и да с Турском добро живи.

У пратњи кнеза Михаила налазе се председник савета Мариновић, војни министар Блазнавац и београдски паша командант турских трупа у тврдињи.

Кнез Карол на ручку срдачно наздравља свому госту. У вече свечана представа у позоришту . . .

«2. април. Јутрос у седам часова кнез Михаило оде из Букурешта. Он жури у Србију, јер је близу рок предаји градова» (с. 188.).

«14. април. Примљено врло топло писмо кнеза Михаила који благодари у име своје и у име своје земље за ласкави срдачни дочек у Букурешту» (с. 192.).

«2. јун. Станко Радонић, рођак и ађутанат црногорскога кнеза дође у Букурешт да кнезу Каролу преда Данилов орден и својеручно писмо кнеза Николе. Већ су раније измењена пријатељства између Румуније и Црне Горе, кад је румунски агенат у Београду, Кантакузино, био на Цетињу . . . Кнез Никола усмено саопшти г. Кантакузину да је врло незадовољан са стањем ствари: до душе он се срдачно радује српским успесима, али му задаје страх да ови турски уступци у питању о тврдињама не оштете коначно решење великога питања, т ј. ослобођење хришћана од Турака. Он је сам готов принети сваку жртву и напустити своје лично достојанство да би помогао успоставу српске краљевине. На примедбу румунскога агента о Русији, изјави кнез Никола: „Ми смо Русији захвални за стварне услуге које нам она чини, али никад ми нећемо пристати да јој се потчинимо или да послужимо њеним намерама које би биле противне нашим интересима."

У овом садашњем писму кнез Никола поново наглашава своје пријатељство спрам румунскога владаоца. Кнез Карол одговара на то врло срдачно и особито одликује црногорскога изасланика, овај чак станује у кнежевом двору» (205.).

«24. јул. Кнез излази код Рушчука у сусрет Султану који се враћа из Париза. Султан му благодари за ову посету, која му је толико још пријатнија што у Београду нису ни обратили пажње на његов пролазак. Истина, овога пролећа кнез Михаило је у Цариграду давао најлепша уверења о својој верности, али то се мало веровало, и ако је чак и Али-паша признавао да је кнез Михаило изишао врло озбиљан човек, докле га је он пре познавао као лакомислена» (с. 215.).

«1. октобар. У критском питању краљ Ђорђе налази добре помоћи код Петроградскога двора, где се он у овај мах бави

због женидбе... Уз то долази још и околност да је Грчка закључила споразум са Србијом, те је Порти опасност и од ове стране» (с. 226.).

«13. Јануар (1868). Српски консул Магазиновић примљен од кнеза поради разговора о уговору пријатељства који је румунски агенат Јонеску донео из Београда. Уговор има четири тачке: I. Између Њ. С. кнеза румунског и Њ. С. кнеза српског биће потпун и искрен споразум и пријатељство. Услед ове присне свезе уговорне стране ће се својски заузети да чувају узајамне интересе својих земаља и да отклањају све што је противно њиховом савезу или што утиче штетно на њихове земље и независност. II. Њ. С. кнез румунски и Њ. С. кнез српски изјављују да закључујући овај савез они имају једину и циглу намеру олакшати развитак и напредак својих земаља сходно својим законитим и аутономним правима. III. Према овом уговору савеза уговорне стране се обавезују да ће по измени ратификација настојати да се уреде, олакшају и подстакну трговачки одношаји међу становницима њихових земаља. IV. Овај уговор савеза биће ратификован од Њ. С. кнеза румунског и Њ. С. кнеза српског у року од месец дана, а по могућности и раније ит.д. ит.д, У Букурешту 20. јануара 1868.» (с. 241. 242.).

«21. јануар. Уговор пријатељсва са Србијом, који је у ствари само платонски, данас је ратификован» (с. 243.).

«29. јануар. (Из писма Карла Антона) — — Европски мир као да је обезбеђен, па и у самом источном питању показују се блажа схватања. Србија као да је у неколико прекорачила међе своје снаге. Чак су и Русија и Пруска утицале на кнеза Михаила да се уздржи од ратних припрема (Rüstungen)» (с. 244.).

«1. фебруар. Мучним стањем Турске (устанак на Криту, бугарске чете на Балкану) користи се Црна Гора и тражи уступање једне области, али Француска се заузима за Турску и услед тога Црна Гора умерава своја захтевања и остаје само при малом пограничном комадићу, чему се ни Француска не противи. Али Аустрија изјављује да би какво год уступање земљишта било противно париском уговору» (с. 247.).

«24. фебруар. (Из писма кнеза Карола свому оцу) — — Бугарско је питање било сувише преувеличано: За какве бугарске устанке кључ је у нашим рукама, и ми добро знамо

шта може бити. — Ове године вероватно неће се у Бугарској ништа догодити, а и Србија ће бити мирна» (с. 252.)·

«10. март. У Паризу влада погрешно мишљење да је између Србије и Румуније закључен уговор за напад против Турске» (с. 254.).

«30. мај. Глас о убиству српскога кнеза Михаила изазива искрено саучешће румунске пријатељске државе, као и гнушање на злочинство» (с. 271.).

«2. јун. Данас је свечан парастос убијеном кнезу Михаилу» (с. 273·).

«14. јун. — — Осим тога Гонеску јавља да је у овај мах у Цариграду француски утицај најјачи, али ипак Порта није пристала на француски предлог да и српску круну пренесе на црногорскога кнеза; на против, она је изјавила да ће признати само домаћега кнеза. Може се дакле мислити да ће Порта признати Милана Обреновића, синовца Михаиловог, који је 11. јуна дошао у Београд из Париза» (с. 275.)

«14. јул. Српско Намесништво нотификује да је кнез Милан, по праву наследства, ступио на престо, и да ће Намесништво вршити кнежевску власт до Његова пунолетства» (с. 281.).

V.

Колико се у књизи помињу српске ствари овога времена ми смо сматрали за потребно и корисно све навести. То већ не можемо чинити тако опширно и за друге врло занимљиве податке које у њој налазимо. Време 1866.—1869. врло је богато догађајима и припремама за догађаје од пресудне важности за политично стање Европе, и у овом дневнику има о том времену доста које правих докумената које објашњења.

Почињући ратом између старе Аустрије и Пруске, овај период времена води рату између Француске и Немачке (под вођењем Пруске) и испуњен је догађајима као што су н. пр.: Српски градови, критски устанак, убиство кнеза Михаила, турско-грчка расправа на конференцији у Паризу (1869), бугарски устанци, бугарско оцепљење од цариградске цркве, па за тим, да од туђих ствари поменемо само најважније, питање о Риму, «престоници» Италије, и преображај у Аустрији који на политичку позорницу износи нову државу — *Аустро-Угарску*,

догађај од највеће важности за нас, јер се погодбе за наш политички живот услед тога знатно мењају (и отежавају). Један кратак период историје ово време од пет шест година, али период који у себи носи историске пресуде на корист државама које су га спремне и без унутрашњих невоља дочекале, на штету онима чија се политика (н. пр. француска Друга Царевина) није руководила народним користима.

Не могући залазити и у ова и друга питања која се у књизи додирују, ми ћемо из ње навести још само гдекоју црту о одношају Румуније према Аустро-Угарској, и о штампи.

Ми већ поменусмо велики преображај извршен у ово време у Аустрији. У овим „записима очевица" имају две-три белешке које бацају прилично светлости на тај догађај.

„20. мај 1866. У Берлину је гроф Бисмарк врло лепо примио румунске изасланике и световао им, на случај ако би се и Угарска дигла против Аустрије — што се њему чини вероватно — да не почасе, него да одважно крену великорумунску агитацију и устану против Аустрије."

После је рат био и прошао, (16. јуна улази у рат Пруска, а 18. јуна Италија).

„13. јануар 1868. Гроф Бисмарк, који је изванредно много наклоњен миру, поручује кнезу да је за Румунију најбоља политика наслањати се на Русију" (с. 239.).

Пролазе дани.

„25. март 1868. (Из писма Карла Антона) — — Заборавих рећи да ми је Бисмарк изјавио да није баш добро, ако се Румунија сувише видно ослања на Русију — треба лепо живети са свима силама, па се одлучивати тек у последњем тренутку" (с. 261.).

И још пролазе дани.

„2. новембра 1868. Одмах по кнежевом повратку јавља се гроф Кајзерлинг (немачки консул) и саопштава неколико депеша грофа Бисмарка из којих излази да су кабинети (множина!) врло незадовољни садашњим министарством, и да је већ *крајње време* да Румунија почне водити другачију политику спрам Аустро-Угарске" (с. 362).

Пре ових саопштења у Nord. Allg. Zeit. (владин лист) пише се: „Према оном што се у последње време дознаје о све већој узбуђености духова у Румунији услед партиских агитација не

можемо а да не изјавимо како се ми бојимо да влада те земље није у стању извршити програм који је потребан за опште благостање . . . Међу тим пруска политика не може никако допустити да се из Румуније поремећава мир Европе. Спрам преображаја Аустрије Румунији мора бити први задатак да са суседном Угарском живи у пријатељству, на које Румунију упућује и историја и стварни одношаји обеју земаља" (с. 313).

Новембра 1868. талијански посланик у Бечу, маркиз J. Пеполи (даљи рођак кнеза Карола) пише му да се држи Угарске, гроф Андраши је најбољи пријатељ Румуније. Управо Угарска и Румунија имају једну исту задаћу коју им је дао Божји промисао, а то је: да заустављају словенске напретке према Истоку. (с. 309.).

Кнез одговара Пеполи-у врло тачно: «Као уставни владалац ја морам водити рачуна о јавном мњењу . . . Нека угарска влада са своје стране не даје повода жалбама које подижу два - три милијуна Румуна у Ердељу . . . Највише би помогло кад би угарска влада почела водити искрену и помирљиву политику према својим немађарским народностима" (с. 318.).

Писмо талијанскога посланика врло је занимљиво. Остављајући на страну ближе нама непознате побуде његова заузимања (можда најзад и лични интерес за рођака - владаоца) оно јасно истиче главну мисао која је и одлучивала при извођењу неотклоњивог преображаја 1867 и после тога једнако одређивала политику преображене Аустрије. Та је мисао *противност Словенству*, и она је била у стању да здружи *Аустрију и Пруску*. Стара Аустрија после рата с Пруском имала је да се одлучи између два облика: савез свих држава аустриских при чем би се јасно видела словенска већина, или савез немачко-мађарски (трећи, т.ј. доондашњи облик централистичке бирократске државе није више био могућан). И кад од старе Аустрије, против које је Бисмарк желео подићи чак и великорумунске агитације, постаде Аустро-Угарска, онда већ у 1868 Бисмарк саветује Румунији да је крајње време да она лепо живи с том државом, а услужни писац чланка у N. A. Z., по свој прилици какав немачки учени доктор философије, додаје још, да Румунију на тај леп живот упућује и историја.

Добро слагање Бисмарково с Аустро-*Угарском* утврђује се све више кад после краткога времена (од новембра 1871)

угарски председник-министар постаје аустро-угарски министар иностраних дела, а најлепше се њихова слога показа на Берлинском конгресу ...

Али ми смо у овом чланку ради остати само у времену које обухвата ова књига, зато да се вратимо опет излагању њених записа.

Занимљиве податке пружају нам ови записи и о једној особитој «Сили» која се зове *штампа*, и вредност је тих података толико важнија што се они тичу поглавито штампе у нашем суседству. Суседима је и корист и дужност да се добро познају.

«13. март (1867). Румунски агенат у Паризу извештава ... Аустрија је једнако противна кнезу. Највећи део лажних и злурадих (böswillig) гласова у штампи фабрикује се у аустриском консулату» (с. 186.).

«8. новембар (1867). Писмо пруског наследника : «... Кад се томе још дода непрекидно оцрњивање (Discreditierung) којим се Аустрија у штампи служи против тебе, онда могу веровати да си далеко од доброга расположења» (о. 232.)

«јануар 1868 (из писма кнеза Карла) ... у Aug. A. Z. прича се о ђачком немиру који је — вели се — био код нас. О тој занимљивој новости, за коју у Букурешту нико не зна, ја сам дознао само из тога листа.» (с. 240.)

«29. јануар 1868. (из писма Карла Антона) ... Против штампе ја сам већ навукао дебелу кожу .. Добро је кад се човек не кида. Али доиста је чудновато како се то непрекидно само оцрњује» (с. 244.)

«24. фебруар 1868 (писмо кнеза Карола). О Румунији се опет сијасет најразличнијих гласова шири у штампи. Не знам да ли бих се на то жалио, или се радовао, јер најзад лажи ће се похватати» (с. 251.)

«25. март 1868 (писмо Карла Антона) .. Страхота шта се све лаже о Румунији! .. Па ипак овим се нешто и успева, јер се на тај начин спречава да се у свету румунске ствари разумеју како треба» (с. 260.)

«25. март 1868. ... Д. Браћану има и тај задатак у Бечу да моли за промену персонала у аустриском консулату у Букурешту, јер овај садашњи је приступан свима лажним гласовима» (с. 258.)

„11. април 1868. Министар иностраних дела, Ст. Голеску, пише циркулар представницима гарантних сила, и излаже догађаје који су у штампи вештачки преувеличани као гоњење Јевреја. Сва ова окривљивања, која се могу схватити само као систематично непријатељство према румунској влади, потицала су из аустрискога консулата у Јашу“ (с. 265.)

„27. новембар 1868. (Из писма Карла Антона) .. као што систематична клевета најзад припшије штогод и најпоштенијој жени, тако је и с Румунијом. На послетку човек не зна шта да верује а шта да не верује ..“ (с. 313.). „На жалост то је данас неоспорна истина, да и код људи и код држава увек нешто остане од онога што систематично клеветање на њих износи“ (с. 316.) « .... тако ће најзад свет дознати да је Бајст у друштву са штампом свесно и намерно раширивао лажне гласове и преувеличавања“ (с. 320.)

„18. јануар 1869. (Из писма кнеза Карола пруском наследнику) ... Односаји Румуније спрам иностранства знатно су се поправили, само аустриска штампа још једнако наставља своје систематски непријатељско писање“ (с. 327.)

„12. фебруар 1869. (Из писма кнеза Карола цару Фрањи Јосифу) ... Аустриски, а нарочито мађарски, листови из дана у дан нападају и кнеза лично и Румунију“ (с. 337.)

«8. јул 1869. (Из писма кнеза Карола своме оцу) .. Што се тиче великих сила, Русија нам показује највећу наклоност и пажњу .. с Аустријом смо званично добро, али штампа наставља своју тактику једнако“ (с. 366.)

Ови записи не сликају у пријатној светлости Аустро-Угарску штампу, бар у оном како се она понаша према Румунији, то јест према суседној малој држави која има својих сународника у саставу Аустро-Угарске државе. Налазећи се у истом положају као и Румуни, ми бисмо се могли позивати на ове доказе и подићи разложне жалбе против Аустро-Угарске штампе. Али ми то нећемо чинити зато што држимо да је од осуђивања и жалбања много кориснији и много потребнији други један посао, а то је да се добро разуме и да се обелодани од чега долази овакав начин писања, и да се тако из овога факта поцрпе једна добра политичка поука.

И за овај посао налазимо у књизи два три лепа податка, које вреди саопштити.

У свом писму од новембра 1868. Карл Антон вели како је очекивао да ће шпански тадашњи догађаји мало ућуткати ону вреву која се подиже у штампи против Румуније, али се у том очекивању преварио — „ипак се скандал тражи само у Дунавским Кнежевинама, док би н. пр. ствари у Грчкој заслуживале много веће осуде“ (с. 316.)

Карл Антон помиње Грчку због тога што је она са свим отворено помагала критски устанак, а Аустро-Угарска штампа је Румунији баш највише пребацивала што ова «подржава неред“, и допушта да бугарске чете прелазе у Турску. Остављајући на страну све друго, доиста је умесно овде запитати се : зашто штампа подиже глас против уображеног ремећења мира, а и не обраћа пажње (бар не толико) на оне који баш ремете мир ? Није тешко дати одговора на ово питање, али ми више волимо да место својих употребимо туђе речи за тај одговор. И, за срећу, те су речи једнога — Бисмарка. Пишући приватно кнезу Каролу (15. фебруара 1868.) Бисмарк му објашњује од куд у француској штампи и велика жестина и пуно измишљотина против Румуније и каже : „јасно је, да вам на овај начин француска влада показује (fühlbar machen) *да јој је противно што се ви ослањате на Русију*“ (с. 249.)

У овом врло надлежном објашњењу има и објашњење онога случаја који помиње Карл Антон, и има јасна поука : да онако држање Аустро-Угарске штампе спрам Румуније значи да Аустро-Угарска влада није задовољна с политиком Румуније коју сматра да је у њеној ,,сфери интереса“, и хоће да је принуди да се она отворено и послушно изјасни као клијент Аустро-Угарске. Може се наћи да оваква метода у дипломатији није ни мало одлична, да је она чак у противности с моралним начелима, али главно је уочити и познати ту методу. Познат с њом, читалац се већ осећа много поузданији читајући Аустро Угарске листове, и кад на прилику у њима буде читао како се у каквој од малих држава рђаво скупља порез, или у опште све и сва ради зло и наопако, он неће пасти у заблуду да помисли, да је ова штампа већ пребринула све своје домаће бриге и невоље, па се сад с човекољубљивим, племенитим и искреним срцем обраћа суседима да и њима да топле пријатељске савете за њихову сваку срећу и напредак.

Завршујући наше исписе из ове књиге, ми сматрамо за дужност напоменути да они нису ни из далека исцрпли њену садржину. Књига је пуна факата и објашњења који су врло драгоцени не само за Румунију, која је писцу била непосредни смер писања, него у доста знатној мери и за дипломатску историју Европе у времену 1866—1869. Несумњиво је да ова прва свеска чини да се наставак дела очекује с највећом радозналошћу.

Анд.

ТУЂИ СЛУГА
НАРОДНА БАЈКА.

I.

Кад радиш па уживаш, нека ти је Богом просто! Али, кад ти је срце запечаћено мртвим воском, онда је то проклество.

Давно, давно, у једној вароши живео је неки Јевта кујунџија. Чудили се и бели и небели како је томе човеку ишла пара у руку. Ама чега се прихвати донесе му обилато пара.

А он ни кучета ни мачета. Седне у вече са својом Станом па вечера комад сува хлеба. По вечери се закапија па легне. Ни је коме ишао нити ко њему долазио.

А код толиког богаства ни Богу тамјана. Дође му просјак.

— Удели, Бог ти здравља дао!

— Одлази! Није те ни стид!.. цичи Јевта а сав се накострешио.

Дође трговац из чаршаје.

— Јевто, позајми ми 100 дуката...

— Од куд ми! Ти мислиш ја кујем дукате. Немам!..

Па какав је он био према људма такви су и они према њему. Нико за њ није марио.

II.

Година за годином а он све богатији. Озидао двор па га оградио зидом. Није му могао прићи двоножац па да је не знам ко. Смешкао се задовољно како је то све измислио и како му је за руком пошло.

Али Стани то већ није било право. Свакога вечера, како седну за мршаву вечеру, она би му пребацивала:

— Докле ћемо овако?... Видиш, већ нам главе оседише а ми онако те онако. Кад ћемо и ми у кући појести бољи залогај. Код толиког богаства ја сам гладна.

— И ја сам, жено, вели Јевта.

— Па кад ћемо једном и ми почети као људи живети?

— Само док напуним онај седми ћуп.

Стана саже главу и ућута, а он упали жижак и оде у подрум.

У једном ћошку лежало је у ћуповима благо његово. Он спусти жижак на земљу па скиде поклопац са једног ћупа. Само жежено злато...

Он се смешкао. Маши се руком у џеп, па извади још неколико дуката те их спусти у њ. Тихи звекет злата одјекивао је у души његовој.

— Ај... децо моја!.. говорио је он у неком заносу... Зар да вас просипам? Та пре ћу се са животом растати него с вама!...

И онда поче отварати друге ћупове и мешати злато рукама...

Осећао се потпуно срећан. Ни чим му ту срећу не би могао нико накнадити.

У глуво доба враћао се у своју одају и задовољно би се спустио на постељу да отпочине.

III.

Прођоше године. Јевта већ са свим остарио а Стана се погрбила.

Он је осећао да више не може потрчати као пре. Из јутра је волео и мало дуже пролешкати у кревету. Често пута мрзило га да се сагне; једном речи, осетио је немоћ...

Стана још горе. Почела му већ горко пребацивати његов тврдичлук.

У дубини душе осећао је да Стана право има, али се не може никако решити да дарне своје благо.

— Коме штедиш, коме чуваш? Зар нам већ није смрт куцнула на врата?.. Па зар да умремо жељни залогаја код толиког блага?..

Он јој не одговори ништа, али се замисли. Изиде из куће и оде у чаршију премишљајући . . . Застаде пред једном касапницом и купи меса па га однесе кући.

— Ево, зготови добар ручак, па ћемо и вина узети.

И опет оде у чаршију. Тумарао је свуда очекујући време ручка. Осећао је страшну глад.

Кад би време он узе једну оканицу вина па се крете кући.

— Је ли готово?

— Јесте.

— Дај! . . Ево вина! . .

И заседоше за совру. Залогаји се топише у устима.

— Додај ми вино.

Усу 'и њој и себи, па се напи . . .

— Охо — хо — хо! . . Деде још по једну!

Вино поче радити. Очи му се застетлише; крв проради . . .

— Баш сам луд! . . Право велиш? коме течем! . . Од данас ћемо живети! . .

И попи опет чашу вина . .

И учини му се леп овај живот. Мислио је: ништа боље од добра ручка и чаше вина.

— Шта сам ти пута говорила!

— Имала си право! . . Треба и жену послушати! . . Сад ћеш видети! . .

Па се диже и оде у подрум.

Дође ономе ћошку где су му ћупови с благом, и таман да се маши, а нека црна прилика ухвати га за руку.

— Шта ћеш? — упита га.

— Хоћу паре. — рече он забезекнут.

— Ово не смеш дарнути! — рече Арапин.

— А ко ми брани кад је моје?

— Ово није твоје!

— Ја чије је?

— Пере касапина.

— Ја не знам тога човека.

— Ово је његово.

Јевта и не знајући шта чини, оде из подрума.

Сутра дан покуша опет да узме новаца али га Арапин опет одби . .

Стана стаде па рече озбиљно:

— То је неко проклество!..

IV.

Јевта оборио главу па иде као убијен Дође ноћ, а он се гладан спусти у постељу. Али му сан побеже. Окретао се и превртао до саме зоре а у зору заспа и поче сањати.

Као јави му се онај Арапин и рече: да ће он код овога блага умрети од глади, него нека у онај пањ крај реке саспе сво благо па нека иде, заједно са женом, у свет.

Кад се пробудио сунце високо оскочило. Он изиде да се умије и виде крај реке, што му је поред куће текла, један орахов пањ.

Њега обујми нека сила да уради као што му је у сну заповеђено.

Уми се па приђе пању, и стаде га загледати... Најпосле, науми да га издуби као ступу. Оде у кућу, узе алат па дође пању и поче га дубити.

Посао му је ишао брзо за руком. До по дне је био готов. Још направи и чеп, којим ће пањ запушити.

Кад то све сврши он отрча у подрум и поче износити ћупове с благом и сипати дукате у ону дуботину... Кад је био готов, он узе чеп и зачепи.

— Ходи, Стано, помози ми.

— Шта ћеш?

— Да уваљамо пањ у реку.

Стана послуша без речи.

И уваљаше.

— Сад, хајд'мо.

— Куда?

— У свет.

Стана само узе један хаљетак па, послушно као дете, пође за њим.

V.

У једној вароши — под заход сунца — живео је неки Пера касапин. Био је то богат човек да се о његовом богаству причало. Али, поред богаства, Бог му дао и добро срце

па му се сваки живи дивио. Сиротињу је помагао и видом и невидом, сваки је ја л' код Пере, ја код његове жене налазио утехе.

Једног јутра стадоше једне таљиге пред његову касапницу. На таљигама беше грдна пањина.

— Шта је то? — упита Пера.

— Ништа, газда Перо. — рече један рибар. — Ја и Јаков ловисмо ноћас рибу па ништа. Кад баш у свануће вода избаци овај пањ, а ми рекосмо: «хајде да га понесемо Пери! Онај његов и онако је окљеван.»

Пера се насмеја.

— Хвала вам, кад ме се сећате! — рече. — Ево, да га сад наместимо

И рибари склонише стари пањ па наместише нови. Пера их позва на част.

Прође од то доба две године. Пера једнога дана секући месо, пробије пањ и види да је шупаљ. Загледа у шупљину — сјаји се. Он скиде чеп и наиђе на грдно благо . . .

Он склони благо и удари нов чеп. А помишљао је да потражи рибаре па да подели с њима . . . Али рибари беху отишли на воду.

Још се Пера није од чуда повратио, кад смотри пред касапницом једног старца и бабу где гледе у његов пањ. Он је мислио да гледе у јагње печено на пању, па им осече по парче меса и пружи.

— Хвала! — рече старац. — Нисам гладан. Гледам овај пањ.

— Пањ? — упита Пера зачуђено.

Старац му рече да у том пању има новаца.

— Од куд ти знаш? — упита Пера.

— Кажи ми како ти је име?

Пера каза.

— Е, твоје је!

И ту му старац исприча ово што знамо.

Пера их пун радости уведе у кућу. Јави жени и рече ко су ово двоје старих. Нареди јој да им спреми добар доручак и собу.

— Па да вам дâм ваше благо. — рече.

— Нећемо! Оно је твоје, није наше!

— Онда ћете остати код мене као моји родитељи да вас храним и сараним!..

VI.

Али, не лези ђаволе! Што се не дâ — не дâ... Ни два дана на могоше остати!...

— Морамо ићи!

— Ама куда?

— Куд нас судба води.

— Онда да вам дâм ваше паре.

— Нећемо!

— Остан'те на ручку!

— Нећемо.

— Е, ваљда, не ћете празне руке отићи. Жено, умеси им једну погачу.

Па намигну на жену и рече јој да замеси у тесто коју прегршт дуката. Жена послуша.

Кад погача би печена, Пера им спреми још јестива и метну у торбу.

— Е, с Богом, Перо. — рекоше старине.

— С Богом!

Нек ти је алал!

И одоше.

Оставише се пута, па ударише преко њива и ливада. Наиђоше на један чајир пун стоке. Чобани се окупили око ватре да ручају. Једно чобанче перушка врућу проју.

Стани удари вода на уста

— Старче, ја бих проје!

— И ја, бако.

— Да им дамо погачу за проју

— Да дамо, бако.

И приђе старац чобанима те понуди размену. Они једва дочекаше, па их још позваше на ручак, али они не хтедоше. Само старац запита:

— Чија је ово стока?

— Пере касапина.

— А ви?

— Ми смо његови чобани.

— Поздравите Перу! С Богом, децо.

Па оде с бабом даље.

Чобани хтедоше засладити ручак па начеше погачу. Али се запрепастише кад видеше у сваком залогају по дукат. Покупише оне паре па их чобанбаша однесе газди.

— Ама није могућно! — рече он по што саслуша чобанина.

— Тако је.

— Јадни Јевта! Робовао је целог века другоме! Боже, што ти је судбина!..

Он узе оне дукате и подели чобанима.

Јан. М. Веселиновић.

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

IV.

Велике су муке Танталове биле:
Над њиме се гране са воћем извиле,
И он га је глед'о и желео много,
Ал' га никад није дохватити мог'о.
Велике су муке Танталове биле:
Крај њега су реке тихо жубориле,
'Ладна му је вода поред уста текла,
А њега је жеђа морила и пекла,
Ал' чим су му уста 'ладној води пришла
Она је далеко од њега отишла.
Велике су муке Танталове биле,
Најслађи би живот горким учиниле,
Али те су муке ништа према мојим
Када те не љубим, а уза те стојим.

V.

Знам ја, душо, да ти мене волиш,
Па не можеш срцу да одолиш,
Да ми барем погледом не кажеш,
Да ми љубав своју не искажеш
Али не знам да л' је теби знано,
Моје чедо још не миловано,
Да и на ме наваљују жуди
Да те што пре притиснем на груди.

VI

Све је глуво немо,
— Ноћ се свуда свија —
Само сат на торњу
Четврте избија,

Па му јек по ноћи
Потмуло забруји,
А попац у земљи
Потихо зазуји.

Све је тихо немо,
Све као да снива,
И ветрић се ноћни
Нечујно разлива.

Само моје мисли
По давнини блуде,
Па из тихог санка
Успомене буде.

VII.

Остављам те у жељама пламеним,
Ох, праштам се, праштам, цвете убави,
А са тугом у очима смућеним
Тихо шапћем: збогом слатка љубави!

Остављам те, као ноћца звездице,
Ил' к'о сунце бели данак гиздави.
Остављам те као зора птичице,
Па шапућем: збогом слатка љубави!

Растајем се, да се тамо изгубим,
Где се сунце сваког јутра појави —
Ходи да те јоште једном пољубим
И да шапнем: збогом слатка љубави!

ХИПНОТИЗАМ

ЈАВНО ПРЕДАВАЊЕ, ДРЖАНО У ГРАЂАНСКОЈ КАСИНИ 26. ДЕЦЕМБРА 1894. ГОД

ОД

Др. ВОЈИСЛАВА М. СУБОТИЋА

СЕКУНДАРНОГА ЛЕКАРА БОЛНИЦЕ ЗА ДУШЕВНЕ БОЛЕСТИ.

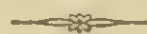

Одлични Зборе!

Хипнотизам, сугестија, сомнамбулизам, погађање мисли, спиритизам и телепатија имена су, којима лаици придају готово једно и исто значење.

Лаици говоре о њима много више но људи којих би се ове ствари тицале. Откуда то долази? Вероватно због урођене људске особине да се о туђим стварима више брину, но о својим; ако не због тога, а оно насигурно за то, што кад се о овоме не би умело говорити па макар то био и бесмислен говор, дотични члан друштва био би сматран за необразованог. О њему би се рекло да је заостао у култури.

Не ретко, чују се лаичка објашњења о хипнотизму, која од прилике имају исту вредност као оно куриозно објашњење значаја речи: «марвени депо» из једне службене депеше приликом нашега рата с Турцима.

Најчешће се пак чује:

«А шта ви мислите о хипнотизму?...

«Је л'те да је то *страшно?*...

„Је л'те, да то човека *залуђује?*...

«Је л'те, да хипнотизер мора да има *чудан поглед*, мора да има *страшне очи?*.....

«Је л'те, да он болесника *очима пресече?*....

«Је л'те, да тај човек мора да *има нечега у себи?*

«Је л' те, да то мора да је неки *вештац?*...

Најискренији су они који веле: «ја Бога ми, у то не верујем,» ма да сами признају да нити су видели како се хипнотише, нити су икад и словца о хипнотизму прочитали!

Свет као свет, говори како му се свиди. Свет мисли да се о психолошко-физиолошким и медицинским проблемима дâ онако исто лако говорити као, рецимо, о лепом или о ружном времену!

Било је једно време, када сами лекари нису хтели ни да чују за хипнотизам, када је био сматран за лаж најобичније врсте. Они који су се њиме бавили, сматрани су од оних, који се њиме нису бавили, као шашави, или у најмању руку као швиндлери! У то се доба заборављало на оно правило да се и најбоља критика увек дâ критиковати!

Као на сваком научном пољу, тако се и овде морало тумарати, грешити, поправљати, док се на послетку није дошло на пропланак, на коме се данас налази наука о хипнотизму.

Част нека је онима научницима, који су за истином тежили и научну истину о хипнотизму утврдили.

Онима, који су из незнања како зло учинили нека је просто, јер и Господ вели да «не знају шта раде.»

Историја хипнотизма

У друштву где има дама, врло је тугаљиво говорити о старости, о чијем то било броју година; али ја ипак морам проговорити коју реч о старости појава хипнотичких.

Ничега новога на свету, вели пословица!..

Тако је и са хипнотизмом. —

Име му је дао Бред, енглески лекар, четрдесетих година овога столећа.

Међу тим хипнотичне појаве за које ми данас знамо, старе су исто тако, као и род људски. Филогенетично су те појаве још много старије, јер се оне налазе и у царству животињском.

И ако не у облику хипнозе (хипнотичнога сна), и на начин на који се она данас производи, и ако не под овим истим именом, — оно ипак у облику најразноврснијих сугестија постојале су ове појаве откад свет постоји.

Хипноза, хипнотизам, сугестија нова су имена за старе појмове. Ново је то, што се ове појаве дају данас објаснити

као научне истине и као природне појаве, и што се више не сматрају као нешто мистично.

При свему томе није лако уверити невернике о њиховој битности.

Врло лепо вели г. проф. др. Љубомир Недић у своме предавању о Хипнотизму 1888. године на овоме истоме месту:

«*Ни у шта људи не верују тако тврдо као у свој здрави разум*; ако људима, у којих је ова вера нарочито јака, узмете доказивати, да појаве хипнозе нити су што натприродно, ни проста обмана ви ћете рисковати, *да ваше разлоге сматрају као атентат на њихов здрави разум* или да *сажаљевају ограниченост вашег*. Ни једно ни друго није пријатно.

«С друге стране склоност мистицизму урођена је човеку; она је једна црта људске природе. И где је јака склоност ка ономе што је тајанствено, ни најпозитивнија наука неће успети да је искорени.

„Отуда и долази, да не само необразована маса и полуобразована интелигенција поклања вере свакојаким спиритистичким гаткама, но да се и поједини умни људи и уважени научници дају завести с правога пута науке на странпутице мистицизма.

«Има и један други узрок, који чини те се исповеда вера у натприродне моћи, а то је *сујета;* има људи, који не верују у духове и медије, па опет исповедају веру у њих, једино с тога што им годи сујети да се и овим разликују од обичних смртних.“

* * *

То што ми данас зовемо хипнотизмом, звало се на крају прошлога столећа: „*анимални*,“ „*животињски хипнотизам*.“

Др. Антон Мезмер био му је оснивалац.

По његову имену назване су те појаве „*мезмеризмом*.“

Мезмер је имао са свим погрешан назор на њихово биће. Мислио је и тврдио је, да из њега излази *флуидум*, улази у болеснике које он „магнетише“ силом свога флуида; да се тај флуидум распростире у болесничком телу, и исцељује их од болести, ради којих су се њему за савет и помоћ хиљадама њих обраћали.

Спекулански дух овога човека имао је куражи да усред културнога Париза „магнетише“ једно дрво на улици, и да тамо упућује своје „болеснике,“ које, због велике навале, није могао лично својим рукама магнетисати. Уверавао је, да се и у том дрвету налази његов „флуид“ и да оно има исту моћ исцељења као и он лично.

И свет му је веровао, и ишао гомилама под магнетисано дрво!.... За ову услугу умео се Мезмер богато наплатити.

Утврђено је, да су како Мезмер, тако и његово магнетисано дрво имали успеха у исцељивању болесника.

Како је то било могуће?

Мезмер и његови једномишљеници објашњавали су то са флуидом: он је био сила, он је био моћ, он их је дакле и исцеливао.

Међу тим, још онда се комисија једна изјаснила да нема флуида, но да све долази од «силног, вештачки изазваног уображења (данашња auto — сугестија). —

*
* *

Око 1840. год. Д-р Бред, лекар из Менчестра, одао се испитивањима, «анималнога магнетизма.»

Бред је тек био прави иницијатор у испитивањима хипнотичких појава.

Он је дао име хипнотизам. —

У главноме ресултат његових испитивања био је: да нема никаквога флуида, нити ичега другога што производи хипнотичан сан, до представа̂ и замисли̑ болесникових да ће заспати, да треба да заспи, да мора заспати Са свим је све једно при томе, да ли му те представе долазе саме по себи, или му их је створио хипнотизер. Бред је био мишљења «да је магнетски сан појава сродна природноме сну и да оно што овај сан прати, има сличности са појавама обичнога сна.“ —

Вредност радова Бредових нису уочили његови савременици, с тога остадоше непознати, неопажени, а и како не би, кад је хипнотизам сматран као заблуда...!

*
* *

Око шесетих година радио је на хипнотизму Др. Азам из Бордоа. Он је тада називао хипнотизам «нервозним сном.“ То су чинили и други његови савременици.

1866-та год. веома је значајна у историји хипнотизма.

Те године публиковао је д-р. Лијеболт своје значајно дело „*о сну и сличним стањима.*“

И то је дело остало непознато! Опет заблуда!

Тек последњих година призната му је огромна вредност.

Лијеболт је све што је о хипнотизму писао, као и све хипнотичне појаве заснивао на *сугестији.*

Др. Лијеболт са д-р. Бернхајмом и д-р. Лијежоа (то је тако звана *нансијска школа)* имао је да води дугу борбу са париском школом којој је био представник Др. Шарко.

Шарко се почео хипнотизмом бавити седамдесетих година.

Само име његово створило му је верне присталице. Из целог света путовали су лекари у Париз да виде чуда која чињаше Шарко.

Скромни старина др. Лијеболт са својим присталицама одржао је на крају победу.

Имао сам прилике, кад сам нервне болести изучавао код Шаркоа, чути како је огорчен на своје противнике из Нансија. Не један пут љутито би рекао: «све што је из Нансија о хипнотизму изишло, то су глупости»!

Кад сам опет посетио у Нанси-ју, др-а Лијеболта, др. Бернхајма и др. Лијежоа, од њих опет чух да је Шарко у заблуди, и да је оно што он тврди глупост!

Као да су се угледали и ови велики људи на нашу ојађену српску неслогу!

И великим се људима догоди да због таштине буду у неким делима мали!...

Оволико у најкраћим потезима о историји хипнотизма.

Садашњост му је пред очима свију нас.

Појаве хипнотичнога сна испитују данас врло многи научници. Литература и старија и новија огромна је.

У Паризу има нарочито «хипнолошко друштво“, чији члан имам и ја част бити. Ово друштво има и свој месечни часопис: «Revue de l' Hypnotisme» који излази ево већ 9 година.

У Берлину излази на немачком језику врло добро уређен журнал: Zeitschrift für Hypnotismus“.

Сви модерни хипнотизери припадају школи нансијској.

Шарковљева наука о хипнотизму није се у свима тачкама могла одржати.

*
* *

О хипнотизму се може и мора говорити са гледишта медицинскога, психолошког, физиолошког, теолошког, философског и судског. Хипнотизам је од значаја за све стручњаке који се свим гранама науке баве. Коме треба, и ко хоће да има своје мњење и уверење о хипнотизму, тај мора лично њиме да се бави. Хипнотизмом се не може човек бавити без оне или оних личности, које на молбу пристану, или које сâме желе да буду хипнотисана. Хипнотизам се не дâ из књига научити. И за то треба практичнога рада.

Изгледа као да хоћу да рекнем: ја ћу вам о хипнотизму говорити, неко ће од вас нешто чути, неко на игру мислећи неће ништа упамтити, али и једни и други нећете без практичног рада моћи себи створити мњење и уверење о хипнотизму.

Према томе могло би се рећи, да ја о хипнотизму не бих требао ни говорити, кад је мој говор некористан! Али ако се хоће све с тога гледишта да посматра, онда молим да присутни помисле да би се н. пр. о корисности и некорисности онога што вечерас престоји — т. ј. о игри, такође могло на дуго и на широко разговарати, па при свему томе неко ће играти, а неко опет из беспослице игру гледати.

Обичај је и правило да се у оваким приликама и скуповима најпре поштована публика каквим предавањем успава! Вечерас је за то најбоља прилика! Монотони звуци ма кога порекла, па богме и монотони звуци оних што беседе у овоме дому, имају чудновату моћ — моћ успављивања! И хипнотизам има кад и кад посла са монотоним звуцима — ја се бојим да слушаоци у овоме аудиторијуму не подлегну њиховој хипнотичној сили, бојим се е ћу вае вољно или невољно успавати!

Молим да нико не започне зевати, јер зевање се сугестивно преноси с једнога лица на друго!... Оно заражује, оно је контагиозно!... Чак, чим се чује реч: «*зевање*», одмах се зева! Пазите, уверићете се. Зевање ће започети и без команде: «зевање, почињи»!....

*
* *

Врло је тешко дати дефиницију хипнотизма. Управо тачне дефиниције нема. Она, која је једноме научнику била добра, зато што је он саставио, та је другоме била и сувише нетачна, зато што се њему чинило да он то уме мало паметније да искаже и опише, и тако ето и код хипнотизера оно проклето „стрижено" и «кошено» не да̂ им да се сложе.

И баш због тих несугласица и немогућих споразума, хипнотизам је и дан данас врло худе, ако хоћете несрећне среће!

Заиста је чудновато у списима разних научника читати појмове и назоре о хипнотизму са свим супротне једне другима. Једни признају да има хипнотизма; други веле, све што се зове хипнотизам, или је пука лаж или у најмању руку самообмана. Сваки од њих говори са разлозима и доказима за потврђење онога што тврди. Управо човек н зна коме од њих да верује. — Није наше да дајемо једнима или другима од њих право. Наше је да се о хипнотизму мало проразговарамо, да примимо оно што је до сада као истинито у науци примљено, а да споменемо и оно што није истинито.

Данашњи неверници хипнотизма могли би се упоредити с онима, који су се Христу ругали, говорећи му, кад је требао бити разапет и доцније, кад је већ био на крсту: «ти који цркву развањујеш и за три дана начињаш, помози сам себи" или: «Другима поможе, а себи не може помоћи" (Јев. по Матеју 27—40. 42).

И данас се одмах замишља да се хипнотизмом могу сва чудеса чинити! Ни од каквога се лека не очекују таква чудеса као од хипнотизма.

Али да оно што се хипнотизмом или сугестијом може постићи, изгледа чудновато, то лежи у природи људској, да све оно што је необично сматра за чудновато.

Па шта је то хипнотизам?

Проф. Форел вели: Хипнотизам је једна грана експерименталне психологије и нервне физиологије; то је, вели он, чисто психо-физиолошка експериментална метода; хипнотизам је једна грана практичне медицине: дакле то је дисциплина у којој је спојена медицина са психологијом!

Хипнотизмом се може назвати она дисциплина, која обухвата целокупност појава, које стоје у вези са сугестијом, и то било са оном за коју хипнотисано лице зна или не зна.

Реч хипноза најбоље обележава промењено душевно стање хипнотисанога лица.

Боље би било рећи, да је хипноза оно стање у коме се неко налази када спава хипнотичним сном. Јер кад се вели: са неким је чињено то и то у хипнози, то значи у стању хипнотичнога сна; или кад се вели: да је за време хипнозе испунио све оно што му је заповеђено, па онда опет значи у стању хипнотичнога сна.

«*Хипноза*» је управо хипнотичан сан (Бред), јер она и значи „успављивање". Само име хипноза и хипнотизам долази од грчке речи што значи успављивати.

Објаснити биће хипнозе није за сада могуће због недовољно испитаних функција мождaних (Прајер).

Она и постаје и делује помоћу сугестије. Како се ово дешава, питање је на које се или никад неће одговорити, или ако се одговори, моћи ће се на њ' одговорити само после неуморних испитивања" (Крафт-Ебинг).

Др. Лијеболт вели:

«Хипнотичан сан је последица дејства мисли на организам, т. ј. последица сугестије, коју човек сâм себи дâ (auto-сугестија), или коју добије од другога лица.

Хипнотичан сан, сличан је нормалном сну".

Проф. Крафт-Ебинг, пак, вели: «*хипноза* је само *средство*, којим се служимо да бисмо дошли до циља, који желимо да постигнемо лечењем помоћу сугестије.

Тежиште целог успеха лежи у правилном руковању са дотичним сугестијама».

* * *

Кад се говори о хипнотизму, онда с њиме стоји у вези и тако звана *сугестија*.

Шта је то сугестија?

Проф. Прајер објашњава значај речи *сугестија* овако:

Латинска реч suggerere значи: подметнути, подвући.

Сугерисати значи некога на нешто «*наговорити*», или некоме «*подметнути неку представу или низ мисли*».

Ако се оно, на шта је неко «наговорен» испуни, онда се каже: «сугестија је дејствовала», или ако се не испуни онда се вели: «сугестија је остала без ефекта».

Сугестија би према томе значила оно што се сугерише, као и са̑му радњу сугерисања.

У опште је врло тешко превести реч сугестију на српски. Морамо се дакле послужити описом значаја са̂ме речи, ако нећемо у кратко да кажемо да је то *заповест*, коју даје хипнотизер хипнотисаноме лицу.

Сугестија̂ има од четири врсте:

1). *Сугестија у будном стању*. Н. пр. кад хипнотизер говори ономе лицу које хоће да успава: „ви треба да заспите,.. ви морате заспати, . . . заспите . . . . спавајте . . .” онда је то сугестија у будном стању.

2). Jntra-*хипнотична сугестија*, н. пр. кад хипнотизер већ успавану лицу говори и заповеда и оно све то извршује за време самога сна, онда је те сугестија за време са̂могa хипнотичнога сна.

3). P o s t-*хипнотична сугестија* је сугестија која се лицу сугерише за време хипнотичнога сна, али тако да хипнотисано лице има да изврши, или оно што му је сугерисано, има да се збуде тек после пошто се пробуди, дакле за време нормалне будноће.

4). A u t o - *сугестија* је сугестија, коју неко са̂м себи да̑. (Пример за то имамо између осталих и у оном обичном акту, да кад неко замисли, да се у извесно, одређено време пробуди, оно се и заиста тада из сна тргне и са свим разбуди.

Као год све хипнотичне појаве, тако и сугестија, и то баш нарочито сугестија будног стања, постоји у најразличитијим облицима од кад је света.

Сва објашњења о бићу сугестије јесу само покушаји. Ни једно од њих не задовољава све захтеве на њих стављене.

Ево како *др. Жил де ла Турет* објашњава, у чему се састоји сугестија. Он вели: Сугестија се састоји у томе, што је експериментатор (хипнотизер) у стању да наговори свој «медијум» да учини извесно дело за време хипнотичнога сна. Па не само

то, већ да изврши и оно што му он рекне или заповеди да учини чак и после пошто се пробуди, дакле у обичном будном стању».

Др. Пол Жане вели: «Сугестија је операција, помоћу које се може за време хипнотичнога сна, а помоћу извесних сензација, нарочито помоћу говора, да произведе код нервозних лица, која су подесна за хипнозу, читав низ појава, више мање аутоматичне природе: може их човек пустити да говоре, да чине што год, да мисле, да осећају, како се кад хоће; једном речју начинити их да буду *машина!*

За ову прилику и оволико је много колико вам ја испричах, кад вам рекнем, да нисмо, строго узевши, ни на половини од онога, о чему бих желео да вам говорим.

*
* *

Требало би сада да вам говорим о томе *како се хипнотише*.

То треба видети. Слушати и читати о начину хипнотисања, апсолутно је бескорисно.

Нисам рад о томе вам говорити, не с тога што се бојим е ће ми ко год од вас преотети занат, већ с тога, што би ко од вас из радозналости, (ради чега сте се и вечерас овде сакупили), можда хтео опробати своју вештину и на томе пољу. Бојим се, да би било могуће, да се дотичноме при томе деси какав малер; те не бих био рад да ја будем проузроковач такога чега.

Ја ћу да говорим о ономе, што се дâ посматрати на лицима која су хипнотисана, успавана.

Ко може бити хипнотисан?

Неки научници мисле да се могу хипнотисати 96%, други 80%, трећи веле свак може бити хипнотисан.

Сва лица не спавају подједнако. Као год и у обичном сну, тако и у хипнотичноме, једни спавају врло површно, а други дубоким и тврдим сном.

Кад хоћемо да спавамо, ми обично легнемо. Хипнотичним сном може се спавати како лежећки, тако и седећки, па чак и стојећки и ходајући.

Код једних хипнотисаних лица, руке су као и ноге млитаве: можемо их дигнути и чинити с њима разне покрете, али се оне после тога враћају у свој положај који су пре тога имале.

Код других пак, кад им испружимо руку или ногу, или их ставимо у најразличније положаје, оне остану чврсте и укрућене у томе положају, и не заузимају свој стари положај све дотле док их хипнотизер у нормалан положај не доведе. У овоме погледу могућне су, за лаика врло невероватне појаве. Тако н. пр. могуће је тако успавано лице метнути да седи и да му се у исто време опруже и руке и ноге, и оно ће ипак мирно спавати. Ово је положај који не могу дуго да издрже ни најбољи атлети, док у хипнотичноме сну је то могућно за 10, 20, 30 минута па и дуже. Или н. пр. могућно је само главу и ноге хипнотисанога лица метнути на две столице и оставити га да тако укрућен остане дуго лежећи. И то је положај који је у обичном, будном стању немогућан.

Врло је интересна она појава, кад хипнотизер глади, трља известан мишић својом руком, да се тај мишић услед тога трљања згрчи. На тај је начин могуће произвести на хипнотисаноме лицу разне контрактуре, које се отклањају на онај исти начин на који су и произведене, или простом сугестијом, заповешћу да грч престане. Ова је појава слична оној, коју имамо при надражају појединих мишића електричном струјом. Сем тога могуће је производити нарочито са рукама хипнотисанога лица најразличитија аутоматична покретања.

За хипнозу је типична *неосетљивост* коже. Тако н. пр. убоди иглом, ма колико дубоки били, не осећају се или никако или се осећа убод, али не и бол.

Интересне су оне хипнотисане личности, које ни најјачу фарадичну струју не осећају, ма да се њихови мишићи у највећој мери грче. Има лица која спавајући хипнотичном сном, на питања хипнотизерова не дају никаквог одговора; има их и таквих која се са хипнотизером разговарају и на сва питања дају одговоре и објашњења. Има лица која се сећају свега што се збило за време хипнозе; има их и таквих, који се ни чега не сећају, нити знају да су они ма шта говорили, радили или чули.

Интересна је она појава, да се така лица када опет буду хипнотисана, сећају свега онога, што се збило у ранијој хипнози, а кад се пробуде не сећају ни чега ни из прве ни из друге хипнозе.

Између хипнотисанога и хипнотизера постоји врло инте ресан однос. Хипнотисано лице стоји под утицајем хипнотизеровим. Оно се његовим заповестима покорава, и ако то не иде ad absurdum.

Хипнотисано лице може се разговарати и са другим лицима, али ако му то забрани хипнотизер, онда је с тиме можда у сред реченице, или у половини речи, говор пресечен.

Интересно је да ако му хипнотизер и после неколико минута заповеди да говор продужи оданде, где је прекинут, оно то чини са таком тачношћу, коју у обичном будном стању тешко можемо наћи.

Помоћу Intra-хипнотичне сугестије могуће је произвести занимљиве појаве на хипнотисаноме лицу. Тако н. пр. могу му се многе ствари дати за јело и пиће под са свим другим именом. Сем тога лако се производе халуцинације најразличитије врсте. Може им се казати да су на лађи, железници, да су у опасности, да су у веселом друштву, да чују или виде ма шта се хоће, и они ће према свима овим сугестијама удешавати и израз лица и покрете и говор, као што би то чинили кад би све то de facto било.

Са гледишта медицинског и судскога много су значајније post-хипнотичне сугестије: са гледишта медицинскога с тога, што су то оне које желимо да нам се остваре; са гледишта судскога с тога, што су то оне, којих се бојимо, и за које не желимо да се остваре И ако не сва, оно ипак велика већина хипнотисаних лица слепо извршује после пошто се пробуди, дакле у будном стању, оно што им је хипнотизер у хипнотичном сну заповедио.

На овоме пољу чињени су најлепши опити. Одвело би нас у бесконачност да их бројати и описивати започнемо.

Питање о душевном стању дотичних лица у доба, када извршују post-хипнотичне сугестије било је предмет многобројних расправа. Она тада нису потпуно будна, већ се поново налазе у стању сличноме хипнотичноме сну.

Дотичним сугестијама врло је лако променити радњу срца: убрзати је, једна је од обичних појава.

Интересни су пликови који услед простога дејства сугестије изиђу на кожи. Ово није могуће постићи код свакога, већ код мало лица. Оваке опите извршили су проф. Јендрасик и проф. Крафт-Ебинг на једној хистеричној женској.

Хипнотисаном лицу може се рећи, да кад се пробуди неће видети извесне личности у истој соби. И то се врло често испуњава Ово се назива: *негативна халуцинација*, т. ј. оно што је заиста ту пред очима не види се, док су позитивне халуцинације напред споменуте, т. ј. кад се нешто види што у ствари не постоји.

Потребним сугестијама да̑ се постићи да се на хипнотичном лицу лева страна лица смеје, а десна је жалостивна, или обрнуто. Ово не може никакав вештак у будном стању учинити.

Занимљива је појава, да се код хипнотисаних мења израз лица према томе у какав их положај ставимо, а нарочито у који положај доведемо њихове руке. То је тако звана сугестија p a r g é s t e.

*
* *

Потребно је да коју реч проговоримо и *о употреби хипнозе и сугестије као лека.*

Рекли смо већ да је хипнотизам у облику сугестије примењиван као лек још од најстаријих времена.

У хипнози се због неосетљивости коже могу извршити лакше операције, па чак и у душнику. У последње време посматрао сам једну интересну болесницу, која пати од хистерије. Њене су обе ноге од табана па до за једну шаку над коленима са свим неосетљиве. Једнога дана њој је уштрцала раствор морфијума њена слушкиња, при чему игла остане под кожом. На моју молбу г. колега др Сондермајер изврши операцију и извади иглу у будном стању. Болесница, како је имала неосетљиву ногу, није осетила никакав бол. Међу тим у хипнотичном сну та иста болесница на том истом месту не може да издржи ни најлакши убод иглом. Чим се пробуди, опет ништа не осећа.

Хипноза је врло добро средство, да се сан продужи, кад неко не може мирно и дуго да спава. — Такође има се лепих

успеха у случајима са наметљивим идејама, као и код пијаница који се свакога месеца један пут, два пут морају опити

И ако не за све, ипак је за велики број хистеричних хипноза врло благотворан лек.

Зар то није благодет, кад се таквим јадницима помоћу хипнозе, уклоне узетости, поврати осетљивост и поправи цело стање здравља?

Неке женске болести, хистерично ицање, мокрење деце пода се ноћу, многе зле навике код деце, случаји су у којима хипноза има изврсних успеха.

Морфинисте је такође могуће излечити хипнозом.

Проф. Крафт-Ебинг описује женску која је фалзификовала рецепте те морфијум куповала. Кад је он за то дознао, дао јој је сугестију да она реч морфијум неће моћи написати, у чему је потпуно успео.

У опште хипноза није универсалан лек, као што то нису ни други, и ако врло корисни, лекови. Она има најбоље успехе у обољењима нервнога система функционалне природе.

Чињени су огледи и често се пута имало лепа успеха, да се хипноза употреби за лечење душевних болести. Није могуће на овом месту да се упуштам у детаље ових огледа.

Са практичног гледишта ваља знати, *за колико времена може да траје успех који смо добили помоћу сугестија.*

И то зависи од разних околности: од природе сâме болести, од личности лекареве као и од болесника, за тим од дубине хипнотичнога сна за време кога је дата сугестија, као и од других околности које би биле у стању да снагу датих сугестија смање.

Тако, не бива то ретко, да код једног истога лица дате сугестије могу имати дејства један пут само кратко време, а други пут опет дуго времена, по неколико месеца или година!

О злим последицама хипнозе.

Хипноза је од штете само у невештим рукама. С тога треба њену употребу забранити лаицима.

Вероватно не би се десио ни онај смртан случај за време хипнозе — једини до сада — пре краткога времена у Мађарској, да хипнотизер није био лаик. Ово иде само у прилог горњега тврђења.

Употреба хипнотичне сугестије је у подесним случајима исто тако нужна и корисна, као што у неподесним случајима, или на невешт начин употребљена, може бити не само смешна и некорисна, већ и шкодљива.

Признати научници светскога гласа, који се баве хипнозом, тврде да не може бити злих последица од правилно употребљене хипнозе.

Ја лично могу ово тврђење својим искуством на овоме пољу само поткрепити. До данас ми се ни један болесник није пожалио на зле последице од мојих хипноза, већ на против осећају се врло добро.

Славни хипнотизер д-р Лијеболт вели:

«Сан овај, а тако исто и начини на које се он производи, јесу апсолутно неопасни у рукама вешта и спремна лекара.»

Строго узето могло би се рећи, да има лекова много опаснијих, но што је то хипноза, па лекари морају у подесним случајима и њих да употребљавају.

Исто би се тако могло запитати па да ли је опасно лећи на операциони сто и дати над собом извршити било то велику или малу операцију?

Кад бисмо се овако почели запиткивати, онда не бисмо могли никад на крај изићи.

Близу је памети да онај коме је невоља, иде хирургу, и пита га за савет, и сад ако је паметан он слуша и следује савету лекареву, па баш и да зна да је операција опасна.

А зар је мало операција које су веома опасне, па зато ни коме неће на памет пасти да рекне: то је опасно, то хирург не сме чинити! Болесник има веру у вештину хирургову и он онога момента, кад почне удисати хлороформ, предаје свој живот у руке хирургу. Његово је пак да му живот сачува.

Зар није сличан случај и са хипнозом?!

При свем томе нашло се великих научника да тврде: Хипноза је вештачки произведено лудило!

По томе тврђењу излази да је неко луд док спава хипнотичним сном, чим се пробуди паметан је, чим опет заспи хипнотичним сном опет је луд, а све ово може да се изврши на многим болесницима за 5 минута па и за мање времена.

Ово би била јединствена врста лудила, која до сада још није у науци позната.

Међу тим, треба бити само непартаичан, па ће се на другој страни видети сјајни успеси постигнути с хипнозом.

Истина је да има понеких болесника, који се жале на главобољу, несвестицу, на неоправдан страх, нерасположење после над њима извршене хипнозе, али то су све безначајни симптоми који се одмах у другој хипнози дају врло лако отклонити.

Дешава се да онај, који је већ био више пута хипнотисан, и без лекара на путу, код куће, у друштву, само при помисли на сан, заиста заспи. Ово је свакако непријатно, али се и томе може одмах сугестијом у супротном правцу доскочити.

Шарко описује један случај, како су деца хипнотисала у Бреслави једнога свога друга. Последица тога били су наступи грчева, који су трајали неколико часова и доцније се понављали.

Шарко описује и један други случај, како су опет другови свога друга хипнотисали. — Зла последица овога дела била је, што је овај добио наступе хистеричне, од којих се тек после 6 месеца у неколико излечио.

Вероватно је, да је то дете већ било предиспоновано за хистерију, и да хипноза није његовој болести прави узрок.

Сем тога он наводи један случај тешких хистеричних наступа код једне женске, услед извршених хипнотисања над њом пред публиком од стране једнога лаика «магнетизера.» И она је већ пре тога била хистерична.

*
* *

Да ли пак има чега што уди реномеу који треба да има хипноза? Има, те још како.

Прво му уди сваки онај, који се, и ако то није његов посао, бави хипнозом. Не разумевајући битност њену, таки аматер-хипнотизери чине разне глупости и одмах стрпају у једну врећу и хипнотизам и спиритизам и видовитост, па чак и оне проклете асталчиће што скачу!... На тај начин они уде једном начину лечења, који је у подесним случајима од велике користи.

Друго му уди сâма публика, која мисли да се све болести даду хипнозом и сугестијом излечити, па кад од лекара чују да се дотична болест ради које су и дошли, не може хипнозом излечити, онда се знате то ставља на рачун незнања лекарева онда не вреди ни хипноза!

Не треба никад сметнути с ума да хипноза није универсално средство као што то није ни један лек у опште.

Судски значај хипнотизма

При површном проматрању ствари не би се веровало, да хипнотизам има великога значаја и са судскога гледишта.

Истина је, да хипнотизер може силом сугестијâ, с којима располаже, учинити много што шта, са хипнотисаним лицем и над њим, што би долазило у опреку са законима како грађанским, тако и кривичним.

При писању тестамента, може се чинити злоупотреба на многостручан начин. Тако н. пр. вели један хипнотизер: «Побожним лицима ваљало би само послати Бога, који би имао да изврши жељене заповести, па би их он поуздано и извршио.»

И у љубавним аферама могао би хипнотизам, односно сугестија играти велику и знатну улогу. Ако би се н. пр. хтело спречити како венчање, то би се могло невести сугерисати да на сâмом венчању пред свештеником рекне: «Немам воље.»

*
* *

Врло је значајно знати, *да ли је хипнотисано лице одговорно за оно што учини за време хипнозе, као и после ње, али услед датих сугестија за време хипнозе.*

Сви су хипнотизери у томе сложни, а то је лако и увидети, да ту нема кривичне одговорности. Ње не може никако бити с тога, што дело, које би хипнотисано лице учинило, не би било учињено под утицајем његове властите воље, већ под утицајем хипнотичне сугестије. Одговоран би био онај, који је сугерисао дотичну злочину радњу.

Онај, који је дело извршио, налази се за време сâмога извршења сугестије у ненормалном психичном стању — замена своје воље туђом главна му је особина, и онда се кривична одговорност већ овим сâмим потпуно искључује.

Да би се избегле све могуће неприлике, обичај је код нас хипнотизера, да хипнозу предузимамо у присуству трећега лица — **никад на само.**

У свачему, па и у хипнози, мора се имати вере у лекара. При свем том, добро је да лекар заштити име и част своју од злих језика!

Ништа није лакше, него навести какво хипнотисано лице, *које је подесно за сугестије,* да напише какву сведоџбу, да потпише меницу и томе слично, и да се на све то никако не сети, као и на онога ко му је заповедио да дâ свој потпис.

Познато је пак, да све то није могуће учинити са сваким хипнотисаним лицем.

Није истина да се она тако слепо покоравају сугестијама хипнотизеровим. Она знају по кад кад шта раде, и да ли треба баш тако а не другаче да ураде!

Треба још знати да противу своје воље не може бити нико хипнотисан.

Међу тим има и од овога правила изузетака. Има т. ј. хистеричних личности, које имају тако зване *хипногене зоне,* на које кад се притисне, или кад се по њима трља, дотична лица одмах заспе хипнотичним сном. Ја сам познавао само једну такву болесницу, коју сам виђао као ђак код г. професора Крафт-Ебинга у Бечу.

Има их и таквих, који чим угледају свога хипнотизера, одмах заспе и противу своје воље.

И у једном и у другом случају хипнотизер је њихов апсолутни господар

Као што рекох ово су ретки случаји, с тога се не треба због њих од хипнозе бојати.

Ја свршујем свој говор речима г. професора Оберштајнера:

«При изучавању хипнотизма и његових особина, налазимо и налазићемо и на чудновате ствари, које ће нам изгледати да их не можемо објаснити; али с тога нека нико позване, који се овим испитивањима баве, не спречава у овоме послу.»[1])

При писању овога предавања служио сам се овим делима:

Liébeault: Du Sommeil et des états analogues. Paris 1866. — Dr. Maximilian Perty: Blicke in das verborgene Leben des Menschengeistes. Leipzig 1869. — Maximilian Perty: Die Mystischen Erscheinungen der Menschlichen Natur 1. und 2. Band. Leipzig 1872. — Dr. Maximilian Perty: Die sichtbare und die unsichtbare

СРЕЋНА ВЕЧЕ

ЦРТИЦА ИЗ МОСТАРА

ПОСВЕЋЕНО ПОБРИ А. ШАНТИЋУ

....Ви сигурно нећете знати мога оца?

Штета!

Био вам је то čојек, каквијех данас нема баш много. Добар к'о добар дан, благ к'о јање; čојек кућник, паметан и поштен.

Welt. Leipzig 1881. — Berillon: De l' indépendance fonctionelle des deux Hémisphères cérébraux. Thèse de 1884. Paris. — J. Delboeuf: Le Sommeil et les Rêves. Paris 1885. — Rouillard: Essai sur les amnésies Thèse de 1885. Paris. — Paul Richer: La grande Hystérie. Paris 1885. — Dr. Heinrich Schüle: Klinische Psychiatrie. Leipzig 1886. — Gilles de la Tourette: L' Hypnotisme. Paris 1887. — Charles Richet: L' homme et l' Intelligence. Paris 1887. — Dr. Љ. Недић: О хипнотизму у Отаџбини год. седма, књига 19. свеска 76. Београд. 1888. — Liégeois: De la Suggestion et du Somnambulisme dans leurs raports avec la Jurisprudence et la Médecine Légale. Paris 1889. — Pierre Janet: L' automatisme psychologique. Paris 1889. — J. M. Charcot: Oeuvre complètes Tome IX. Paris 1890. — Dr. Hirt: Nervenkrankheiten. Wien 1890. — W. Preyer: Der Hypnotismus. Wien 1890. — Dr. C. Mendel: Der Hypnotismus. Hamburg 1890. — G. Tarde: La Criminalité comparée. Paris 1890. — Dr. Мил. Р. Весић: Кривична одговорност. Београд 1890. — Legrand du Saulle: Les hystériques. Paris 1891. — L. Bouveret: La Neurasthénie. Paris 1891. — Bernheim: De la Suggestion 3. Édition. Paris 1891. — Berillon: Hypnotisme et Suggestion. Paris 1891. — Prof. v. Krafft-Ebing: Zur Verwerthung der Suggestionstherapie (Hypnose) bei Psychosen und Neurosen. (Sep. Abdr. a. d. Wr. Kl. Wochenschrift 1891. Nr. 43). — Bernheim Hypnotisme — Suggestion — Psychothérapie. Paris 1891. — Оберштајнер: Хипнотизам превео Кој. М. Суботић медицинар. Нови Сад 1891. — Liébeault: Thérapeutique Suggestive. Paris 1891. — Berillon: Suggestion hypnotique. Paris 1891. — Dr. August Forel: Der Hypnotismus. Stuttgart 1891. — Otto G. Wetterstrand: Der Hypnotismus. Wien 1891. — Levillain: La Neurasthénie. Paris 1891. — Dr. Paul Richer: Paralysies et Contractures hystériques. Paris 1892. — Schmidkunz und Gerster: Psychologie der Suggestion. Stuttgart 1892. — Freiherr von Schrenk Notzing: Die Suggestions-Therapie. Stuttgart 1892. — Ch. Féré: La pathologie des Emotions. Paris 1892. — R. v. Krafft-Ebing: Hypnotische Experimente. Stuttgart 1893. — Dr. R. v. Krafft-Ebing: Eine experim. Studie auf dem Gebiete des Hypnotismus. Stuttgart 1893. — Dr. Sommer: Diagnostik der Geisteskrankheiten. Wien 1894. — Die Bedeutung der hypnotischen Suggestion als Heilmittel (Gutachten und Heilberichte) Herausgegeben von Dr. Grossmann. Berlin 1894. — Revue de l' hypnotisme 1—9. année. Paris. — Zeitschrift für Hypnotismus. Jahrgang I. II. III. Berlin.

Није ти било душе, која га није волила, јер је он свакоме гледао да помогне, па било то како било...

Чешће пута дође му по који пријатељ, па да га замоли:

— Треба ми, Петре, дваjестак фиjорина.

— А треба ли више? пита он.

— Не треба.

Отац би се тада само насмјешио, па би отворио чекмеџу и избројио паре.

— Ето, па ако ти треба још....

А ја сам му био јединац.

Доста је, да вам само то кажем, па ћете и сами знати, да ме је држао к'о кап воде на длану; ама ја и опет велим, да нико на свијету није имао такога оца.

Није то, да би он мене икада пушћ'о, па да му што год заиштем — аја! Све би ми он сам по себи доносио и давао.

Тако он, на прилику, види, да су ми хаљине раздеране или искрпљене, па ме одма зове:

— Кад си то раздер'о?

— Па давно.

— А што ми нијеси каз'о за то?

— Па... 'нако.

— Нема ту'нако, него треба да ми кажеш... Тако ја хоћу.

И он одмах тражи, да ми узме нове хаљине.

Велим вам: био је то отац над очевима.

У радњи вам је опет био умјерен к'о нико. Радио је мало, ама се никада није потужио на зла времена к'о што то други чине.

— Како је радња? питају га.

— Добро.

— У тебе увијек добро.

— И јес' ако бог да

И тако ти то увијек, и све би добро било да.....

Но, да вам причам.

Често пута долазаше нам у дућан неки Симат Хиље, па ти увијек говори о некаквијем пословима.

Е не знам за што, ама ми никад не бијаше драго да видим тога Хиљу — па то ти је. Био ми је к'о крв на очима.

А отац га, к'о за инат бијаше лијепо примио, па га сваки пут и кахвом части и слуша Хиљине ријечи, к'о попа кад чита еванђелије.

Хиље опет уфатио згоду, па, велим вам, увијек прича о некаквијем пословима:

— Данас се добива на говедима, — вели он — добива се силесију. Узми, брате, двадес' волова, па да добијеш чисте двије стотињарке. Пазар је то, брате!.. Ев' овако сједиш по читав боговетни дан, па чекаш кад ћеш пазарити петицу, а о добитку да и не говорим... Зар није тако?

— Тако је.

— Па видиш ли ти, кад ћеш ти сву ову робу продати? — Никад. Биће ту матаха, на шта ћеш ш њиме? Продат' га не можеш ни на зијан, а да га бациш у Неретву, срамота је.

— Тако је.

— Јес' брате, а говеда су ти сигурна. Једу се она, а све што се једе, то ти је сигурно. Зар није?

— Јес'!..

— Па велим ти ја, да ти оставиш ово...

— Видићу..

Тако би сједили по неколико сахати, па би вазда нешто контали и рачунали...

Једну вече дође ми отац до̏ма, ама мало раније него ли обично.

Сјео лијепо на шилту и запалио чибук.

— Знаш шта? вели мајци.

— Шта?

— Смислио сам нешто, а баш је добро.

— А шта то?

— Да радим с говедима.

Мајка га погледа.

— Па што ће ти то?

— Тако.

— Зар оставит' трговину.

— Нећу.

— Па како ћеш?

Он повуче из чибука, па онда пушћа из уста читав млаз дима, који, колутајући се, исчезну у соби.

— Даћу ја паре — рече отац — а Хиља ће ићи по селима и купити говеда. Што буде ћара, то ћемо лијепо међу собом подијелити к'о браћа.

Мати се замисли.

— А, душе ти, што ће ти Хиље? упита га.

— Он је мајстор у томе.

— И не можеш без њега

— Не могу.

— А не знаш га какав је.

— Поштен.

— Ја сам чула да је пјанац.

— Моје неће попити . . .

— Па говоре да је и распикућа.

— Свȇдно

Мати ушути. Никада јој није било драго, да му одговара, па баш и кад је видила, да има право.

Отац је опет једнако говорио.

— Видим, рече, добићемо ми много, много . . . Биће ту пара са сваке стране, па све да се играм са дукатима, к'о дијете са пиљцима . . . Не знаш ти, каква је ово радња! . . Шпикулација је ово, . . . знаш . . . 'вако раде и велики трговци. . . . . А знаш ли ти, ако ја, ако бог да, стечем, бићу први газда. Одма ћу купити нову кућу онамо око Чардашије, па ћу је назидати. да буде к'о палача. Хоћу душе ми!

И све он тако.

Право да речем, мени и не бијаше мрско, што он тако говори. И ја сам мислио к'о и он, бива, како ће то бити, када се намјȇстимо у новој кући . . . .

Није прошло иза тога неколико дана, кад једну вече не дође отац дȏма к'о и обично.

Чека мајка, а чекам и ја, па се обоје замислили.

— Што га ово нема? пита она.

— Не знам.

— Шта ли ће то бити?

Ми баш у ријечи, а ето ти њега.

Затурио фес натраг, па све пјевуца од весеља.

Мени то дође некако чудно, а мати сва поцрвени.

— 'бар вече, рече он па загрли мене.

— Бог ти помог'о, одговори мајка.

— Их пос' му његов, а данас смо ти добро пазарили. Продали смо волове, ама баш масно...

— Па ђе си био до сад?

— Био сам у механи. Хиље ме силом заустави, па шта ћу му. Вели он: ако ћеш пити, не мораш се опити, па и ја рекох... Шта ће ми бити ако и останем мало тамо, кад је друштво лијепо и кад се теку паре.

— Ама Хиље се мени не допада.

— Добар је он. Видићеш ти само... До....бар...је... И он заспа к'о заклат.

А мајка се прекрсти, па сједе поред њега...

Друге вечери отац је опет мало закаснио, а тако и треће и четврте — па све даље.

— Пос'о је добар, вели он, па је све добро.

— Ама дођи, брате, раније, вели мати.

— Нека. Свȇдно је, а шта ћу и овђе?

— А да нам дућан не пође на горе? — рече мати.

— Док сам ја у животу, не бој се ти за дућан. Пазарујем ја колик' друга тројица..

Тако он, па шта ћеш му?

А мајки то било мучно, — е не дȃ се казати.

Једном сам је видио и како плаче.

— Што плачеш? питам ја.

— Не плачем.

— Ја сам видио.

— Не плачем; то је нако...

Други пут опет пȃли кандило, а моли се богу:

— Помози ми, боже, да не пође рђавијем путем. Не дај ми, боже, да буде пијанац...

Па и ја сам стао да се молим богу, те сам читао и „оченаш" и „богородице дјево"...

Ама нам ни молитва није помогла.

Хиље бијаше узео неке волове, па се на њима изгубило силесију новаца.

Због тога једну вече дође отац па пјан, а љутит к'о гром.

— Пошла нам радња рђаво, — рече.

— А што ћеш с Хиљом? вели мајка.

— То је мој пос'о

— Па и мој је. Жива сам и ја.

— Он ми је пријатељ.

— А ко ти је виши пријатељ него ја?

Отац плану:

— Чујеш, ако проговориш још једну, звизнућу те, да ћеш памтити.

То му је била прва пријетња.

Мајка није више проговорила ни ријечи, а ја јој се сакрио за леђа, па не смијем ни главе да промолим . . .

Другу вече дођоше заједно и отац и Хиље — па пијани. Отворише „велику" собу, па уљегоше обојица.

Ја пођох за њима.

— Ђе ћеш ти? пита Хиље.

— Тамо.

— Нећеш.

И он ме одгурну.

Због тога још ми више омрзну, па да сам нешто имао снаге, заклао бих га зубима к'о вук јагње.

Док ме баш он зовну из собе.

— Чујеш мали.

— Шта је?

— Донеси ми духана.

— Зар теби?

— Па мени.

— Нећу.

Он поцрвени.

— Зар нећеш.

— Нећу.

— Ето какав ти је син, рече оцу, који се бијаше намрачио к'о никада.

— Зар нећеш донијети? рече отац.

— Нећу Хиљи . . .

Чини ми се, да нијесам све ни изговорио, кад ме отац стиште, па измахну шаком, те ме удари по сред чела.

Мени се смрачи пред очима, нешто ми зазуја у глави и — не знам шта је даље било . . .

Сјутра дан, кад сам се пробудио, био сам на душеку. Пођох да се дигнем, ама не могу — нешто ме кроз главу чисто жицну.

— Воде — рекох тада.

Мајка, која је сједила покрај мене, пође да устане, али у исти час искочи из буџака мој отац — па донесе воду.

Био је блијед к'о крпа, поглед му мрачан, — да се мора свак престрашити.

— Боли ли те? упита ме.

— Боли.

— Проћ' ће, рече ми и уздахну, па сједе крај душека.

— Не знам — вели — шта ми би да ударим. К'о да ми је ђаво мозак однио.

— А Хиље? упита мајка.

— Отиш'о је одмах.

Ја сам једнако јечао, јер ме је глава страшно болила, а он само стао па ме гледа, па ни да се макне од душека.

— Је л' ти боље? пита ме увијек.

— Није.

Ту би ме узео за руку, па би ме пипао по глави.

— Не гори . . рече матери.

— Не гори сад.

— А ноћас је био у ватри.

— Мислила сам да неће осванути.

Он се уфати рукама за главу, па не рече ни ријечи. Шути и шути једнако, па тек по каткад уздахне . . .

Док ето ти Хиље.

— 'бро јутро.

— Бог ти помог'о, вели отац

— Зар ти овђе?

— Овђе.

— А како је мали?

— Добро.

Хиље ушути. Погледа по соби, па приђе оцу.

— А ја дош'о рече.

— Шта ћеш?

— Добр'о сам прод'о волове.

— Па сад?

— Да одемо до механе.

Отац се окрену.

— Зар ја?

— Па ти.

Отац га погледа боље, па онда потеже руком и....

Пуче шамар к'о мала пушка.

— Ето ти!

Хиље се сав зацрвени, стисну зубе, па излети из собе.

Давно је то било а мени се чини к'о сад.

Отац ме и опет волио и опет је био добар к'о добар дан, а благ к'о јагње.

А мати се чисто препородила, па ме грли:

— Срећна је она вече, кад те убише.

— Јес' велим ја.

Свет. Ћоровић

ХАЈ, НЕК ПЛАНУ СРЦА МЛАДА!

(спјевано за прославу 25-годишњице срп. пјев. друштва у Србобрану, компоновао Х. Дубек).

Хај, нек плану срца млада,
Нек их дигне огањ свети!
А ти, мила пјесмо наша,
Шири крила, лети, лети!
Преко мора,
Преко гора
Нек се ори свуда — ој,
Српска пјесма, српски пој!

Боже братства, мира, слоге,
Нека твоја сила влада!
Од раздора, мржње, злобе
Штити наша срца млада!
Даруј нама
Огња плама,
Да смо увјек врагу свом
Смртна страва, бич и гром!

Хај, гдје год је братац који,
Са Авале, Дурмитора,
Са Ловћена, светог виса,
Са Јадранског хучног мора —
Нек нам стиже
Колу ближе,
Па нек свуда јекне — ој,
Милог браства мили пој!

Алекса Р. Шантић.

ОПСАДА СЕВАСТОПОЉА

ПРИЧА

ГРОФА Л. Н. ТОЛСТОЈА

(НАСТАВАК).

X.

Ушав у прву собу, намештену креветима, на којима лежаху рањеници, испуњену тешким, одвратно ужасним болничким задахом, они наиђоше на две милосрдне сестре, које им иђаху на сусрет.

Једна, жена око педесет година, црних очију и строга израза на лицу, ношаше повезе и шарпију, дајући наредбе једном дечку, апотекарском помоћнику, који иђаше за њом; друга, веома лепа девојчица од двадесет година, бледа и нежна лица, које изгледаше врло умиљато испод беле капице, метнувши руке у џепове од кецеље, иђаше поред старије и, како изгледа, бојаше се да се одвоји од ње.

Козељцов их запита, да ли не знају где је Марцов, коме је јуче одбијена нога.

— То је, чини ми се П. пука? — запита старија. — Рођак вам је?

— Не, друг.

— Одведите их, — рече млађој сестри француски: — ево овуда, — па по том оде с помоћником к рањенику.

— Хајд'мо, шта ти гледаш? — рече Козељцов Влади, који подигнувши обрве с болним изразом посматраше рањенике и не могаше се одвојити од њих. — Хајд'мо!

Влада пође за братом, али се уз пут једнако окреташе и говораше:

— Ах, Боже мој! Ах, Боже мој!

— Сигурно није овде одавно? — запита сестра Козељцова, показујући Владу, који, чудећи се и уздишући иђаше за њима.

— Тек што је приспео.

Лепа сестрица погледа Владу и на један пут заплака. „Боже мој, Боже мој! кад ће се то све свршити?“ — рече она очајним гласом. Затим уђоше у официрско одељење. Марцов лежаше затуривши руке испод главе, са изразом човека, који је стиснуо зубе да не би јаукао од бола

Цела му нога беше у чарапи, испружена испод покривала, и могаше се опазити, како му грчевито дрхтаху прсти на њој.

— Ну, како вам је? — запита сестра, подижући му главу и намештајући подглавље својим танким и нежним прстима, на којима Влада опази златан прстен. — Ево вам другова; дошли да вас обиђу.

— Разуме се, боли, — одговори он срдито. — Оставите, тако је добро! — прсти у чарапи заиграше му још брже. — Здраво! Како се зовете? Извините, — рече Козељцову, кад му овај каза своје име... — Ах да, извините, у оваком стању ћеш све заборавити! А ја и ти смо заједно живели, — рече Козељцову без икаква израза задовољства, гледећи Владу.

— Ово је мој брат, сад је дош'о из Петрограда.

— Хм... а ја ето, заслужих пуну (пенсију), рече он мрштећи се.— Ах, како боли!... Да оће смрт што пре!

За тим опружи ноге и, мрдајући прстима веома брзо, затвори лице рукама.

— Треба га оставити, — рече сестра шапућући, са сузама на очима: — врло му је тешко.

Браћа су још на Северној решила да иду на 5-и бастион; но, излазећи из Николајевске батерије, они, као да су се споразумели, да се не излажу опасности, и не говорећи о томе ништа, разиђоше се сваки на своју страну.

— Само како ћеш ти наћи, Владо? — рече старији. — У осталом Николајев ће те одвести на Корабељну, а ја одох сам и сутра ћу доћи к теби.

Више ништа не рекоше браћа при том последњем виђењу.

XI.

Грмљава топовска продужаваше се истом силом, но Екатеринска улица, којом иђаше Влада са Николајевом, беше празна и мирна. У мраку се виђаше само широка улица, с белим, на многим местима разрушеним зидовима великих кућа, и камени под, по коме он иђаше; по некад наилажаху војници и официри. Пролазећи левом страном краја Адмиралтејства, при светлости неке јаче ватре, која је горела за зидом он виде багремове, засађене дужином улице, са зеленим подупирачима, и прашљиво њихово лисје. Своје и војникове кораке чујаше јасно и не мишљаше ништа: лепа милосрдна сестра, нога Марцовљева са прстима који се грчевито кретаху у чарапи, мрак, бомбе и разни начини смрти ношаху се нејасно у његовој машти. Сва његова млада, болећива душа стеже се и стаде да га тишти под утицајем усамљености и ове свеопште равнодушности према опасности у којој се он налази! „Погинућу, мучићу се,страдаћу и нико се неће заплакати“. Бомбе прскаху и звиждаху све ближе. Николајев уздисаше све чешће, не рушећи опште ћутање. Прелазећи преко моста што води на Корабељну, он виде, како

нешто звиждећи, упаде близу њега у залив, осветли затворено љубичасте таласе, нестаде га, па се после диже опет у млазевима.

— Гле, није се удавила! — рече Николајев загушено.

— Да, одговори он, неким танким пискавим гласом, коме се и сам зачуди.

За тим сретаху носила с рањеницима, па кола с топовима, некакав пук прође поред њих: коњаници протрчаваху. Један од њих беше официр са козаком. Он касаше, но кад угледа Владу, заустави коња уз њега, загледа му се у лице, окрете се и оде даље, ударајући коња бичем. „Сам, сам: свима је све једно, постојим ли ја или не“, помисли младић и збиља хтеде да плаче.

Изишавши уз брдо, поред некаква висока, бела зида, он уђе у улицу са малим разбијеним кућицама, коју непрестано осветљаваху бомбе. Некаква пијана, разбарушена жена, излазећи из вратница с матросом нађе на њега.

— Ја како, кад би он био благородни човек, — промрмља она, — пардон, важе благородије официру!

Срце се све више стезаше сироту младићу: а на црну хоризонту чешће и чешће севаше муња, и бомбе све чешће звиждаху и падаху крај њега. Николајев уздахну и наједаред поче да говори некаквим како се учини Влади, уплашено-стегнутим гласом.

— Его, све се журили да пођу из губерније: да се иде па да се иде, — а имало се камо и журити!

— Па шта ћеш кад је брат сад здрав, — одговори Влада, надајући се, макар разговором да разагна ужасна осећања, која обладаше њиме.

— Здрав.... Какво му је здравље, кад је све болестан? Који су са свим здрави, и њима је сад боље да живе у болници на такову времену. Шта, много ти је ту радости? Ил' ће ти ногу ил' руку откинути то ти је све! — Ја како! Па још овде у граду ни налик на бастион, па и то какав ли је страх, брацо! Идеш — а све молитве пребројиш. Гледај, злокобница, како цијукне поред тебе! -- додаде он, обраћајући пажњу на звиждање парчета од бомбе. — Ето, сад вели да одведем ваше благородство. Наша се дужност зна: шта ти се нареди то врши а кола остави тамо на неком војнику, и завежљај одрешен.... Иди па иди а што пропадне од ствари, одговарај Николајеве.

Прошавши іош неколико корака, они изађоше на терасу. Николајев ћути и уздише.

— Ено, ваша антилерија стоји, ваше благоровство, — рече он од једном. — Запитајте стражара, он ће вам показати.

Прошавши неколико корака, Влада не чу за собом кораке Николајева.

Он се од једном нађе сасвим усамљен. Ово сазнање усамљености у опасности пред смрћу, како му се учини, леже му на срце, као тежак хладан камен. Он стаде на сред терасе, погледа да га не види ко год, ухвати се за главу и с ужасом проговори и помисли: „Господе! та зар сам ја плашљивац, подли, гадни, ништавни плашљивац; ја, који сам

се скоро одушевљавао да погинем за цара и отаџбину? Не, ја сам несрећни и жалосни бедник!“ И он, с правим осећањем очајања и досаде на себе сама, запита стражара за стан командира батерије и пође по реченом му правцу

XII.

Стан командира батерије, који му показа стражар, беше осредња двоспратна кућица, са уласком из дворишта. Један прозор, олепљен хартијом беше осветљен слабом светлошћу. Дењшчик сеђаше на прагу пушећи на лулу. Он оде да јави командиру и уведе Владу у собу. У соби између два прозора, под разбијеним огледалом, стајаше сто, претрпан званичним актима, неколико столица и гвоздени кревет с чистом постељом и малим ћилимчетом уз њега.

Крај самих врата стајаше леп човек с великим брковима — фелдфебел, с тесаком и шињелом, на коме је висио крст и мађарска медаља. Средином собе ходаше тамо и амо осредњи, око четрдесет година, штабни официр, надувена и повезана образа у танком старом шињелу.

— Част ми је јавити се, прикомандовани у 5-ту лаку, прапоршчик Козељцов 2-и! — изговори Влада научену фразу, кад уђе у собу.

Командир суво одговори на поклон и, не дајући руке, понуди га да седне.

Влада се бојажљиво спусти на столицу, поред стола за писање и стаде да претура прстима ножнице, које му дођоше до руку. Командир метнувши руке за леђа и оборивши главу, погледајући по некад руку, која обртаще ножнице, ходаше и даље ћутећи, при чем изгледаше, да се нечему досећа.

Командир беше дебео човек, ћелава темена, густих бркова, који падаху на ниже и покриваху уста, пријатних црних очију. Руке му беху лепе, чисте и пуначке, ноге истурене у страну те њима корачаше сигурно и кицошки, показујући да командир није стидљив човек.

— Да, — рече он, ставши код фелдфебела, — коњима треба од сутра још по једну меру додати, јер су веома ослабили. Како ти мислиш?

— Па ништа, може се додати ваше високоблагородство! Сад је и овас јевтинији, — одговори фелдфебел мрдајући прстима, које је држао опружене по пропису. — А наш набављач Франчук јуче ми пише из коморе, ваше високоблагородство! да тамо морамо узети паоце, — веле да су јевтини. Па сад како ви наређујете?

— Лепо, нека купи: новаца ваљда има код себе. И командир опет поче да хода по соби. — А где су вам ствари? — запита од једном Владу и стаде код њега.

Јадног Владу толико је савладала мисао, да је он — плашљивац, те је у сваком погледу, у свакој речи налазио презирања самога себе. Њему се чинило да је командир већ докучио његову тајну и сад га

исмејава. Тако збуњен одговори, да су му ствари на Графској и да ће му их сутра брат послати.

Но потпуковник га и не саслуша, већ се обрте фелдфебелу и запита.

— Где би сместили прапоршчика?

— Прапоршчика? — рече фелдфебел и још више збуни Владу погледом, који као да је изражавао питање: „какав је то прапоршчик?“ — Па ето доле, ваше високоблагородство код штапскапетана могу се наместити њихово благородство. Сад је капетан па бакспону, па је њихов кревет празан.

— Па, ако је по вољи, за сад? — рече командир. — Мислим да сте уморни, а сутра ћемо се боље распоредити.

Влада устаде и поклони се.

— Ако је по вољи чаја? — рече командир кад је овај већ излазио на врата. — Можемо самовар спремити.

Влада се поклони и изађе. Дењшчик га одведе на доњи спрат и уведе у празну, прљаву собу, у којој беше разбацано много ђубрета и стајаше гвоздени кревет без простирке и покривача, на кревету спаваше неки човек у црвеној кошуљи, покривен шињелом.

Влада мишљаше да је војник.

— Петре Николићу! — рече дењшчик дрмајући га. — Овде ће да легне прапоршчик.... А ово је наш јункер, — објасни он прапоршчику.

— Ах, не узнемирујте се, молим вас! — рече Влада; но јункер, висок, пун младић, лепа но глупа лица, устаде с кревета, огрну шињел и изађе из собе.

— Ништа, ја ћу лећи на пољу, — промрмља он.

XIII.

Оставши сам са својим мислима, прво осећање Владино беше страх од онога чудноватог стања, у којем му се душа налази. Хтеде да заспи и да заборави све око себе, нарочито — себе сама. Угаси свећу, леже на постељу и скинувши са себе шињел, покри главу њиме, да би избегао страх од мрака, коме је још од детињства био наклоњен. Ну, од једном му дође мисао: да може долетети бомба, пробити кров и убити га. Стаде да ослушкује: над самом његовом главом чујаху се кораци командантови.

„У осталом ако и долети, помисли он, — пре ће убити онога горе па̂ мене, — или бар неће мене самога“. Ова га мисао мало умири; он поче да се успављује. „Али, ако узму ноћу Севастопољ и Французи јурну овде? Чиме ћу се бранити?“ Опет устаде и пође по соби. Страх од праве опасности парализова му страх од мрака. Осим седла и самовара у соби не беше ничега масивног. „Ја сам подлац, ја сам гадан: плашљивац!“ помисли он од једном и опет пређе на презирање и одвратност према себи саму. Опет леже и стараше се да не мисли. Тада му дневни утисци нехотице поникоше у машти и при непрекидним звуцима паљбе, од које се тресијаху прозори, опет га подсетише на опасност

час му се привиђаху рањеници и крв; час бомбе и њихова парчета, која улећу у собу; час лепа милосрдна сестра, која га, на умору превија и плаче над њим; час мајка му, која га испраћа из среске варошице и са сузама се моли пред чудотворном иконом — и опет му сан изгледа немогућан. Ну, од једном мисао о Богу свемогућем, који све може учинити и испунити сваку молитву, дође му јасно у главу. Он клекну, прекрсти се и стави руке онако, као што су га још у детињству учили. Овај покрет од једном га пренесе давно заборављеном осећању.

„Ако је потребно да умрем, ако је потребно да ме не буде, учини то, Господе, — помисли он, — учини то што пре!.. Ну, ако је потребна храброст, ако је потребна јачина и сталност, чега ја немам, дај ми их, избави ме од стида и срамоте, које не могу да поднесем, и научи ме шта да радим, те да испуним твоју вољу“.

Детиња, уплашена, ограничена душа на један пут се уозбиљи, засија и угледа нове, простране и светле хоризонте. Много је још мислио и осећао за то кратко време док се продужавало то осећање; за тим засна брзо, мирно и безбрижно, под звуцима топовске грмљаве и дрхтања окана.

Господе Велики! само Ти један чујеш и знаш оне просте, но усрдне и очајне молбе незнања, магловита кајања молбе за лек телесни и светлост душевну, које Ти долазе са овог страшног места смрти, од генерала, који је за тренут пред тим мислио о ордену св. Ђорђа и са страхом осећао близину Твоју, до простог војника, који се пружио по голу поду Николајевске батерије и молио Те да му даш награду за сва његова страдања!...

XIV.

Старији Козељцов нађе на војника из свога пука и с њим заједно оде к 5-м бастиону.

— Држите се зида, ваше благородство! —рече му војник.

— А што?

— Опасно, ваше благородство: ево је где лети преко нас, — рече војник ослушкујући звук зрна, које прозвижда и удари о земљу с друге стране улице.

Козељцов, не слушајући војника, храбро пође средином улице.

Све оне исте улице, они исти, још чешћи пламенови, звуци, уздаси, рањеници и оне исте батерије, опкопи и шанчеви, који су били и у пролеће, кад је он био у Севастопољу; ну све то беше сад суморније и уједно енергичније: рупа на кућама више, светлости у прозорима већ и нема, изузев дом Кушчина (болницу), нема ни једне женске, нема више ни оног општег карактера навике и безбрижности што се опажаше на свему, већ се осећаше израз тешког очекивања и умора.

Но ево последњег шанца, чује се и глас војника П. пука, који познаде свог пређашњег четног команданта, ево и трећи батаљон стоји у

мраку, наслоњен уза зид, те га по некад осветли пламен пуцња и зачује се у редовима му прасак пушчани.

— Где је командир пуковски? — запита Козељцов.

— У блиндажи, код флотских, ваше благородство! — одговори услужан војник. — Ја ћу вас одвести.

Из шанца у шанац војник одведе Козељцова у један ров. У њему сеђаху матроси, пушећи на луле; а иза њих се виђаху врата, кроз која светлуцаше ватра.

— Могу ли ући?

— Одмах ћу вас пријавити, — и матрос уђе унутра.

Кроз врата се чујаху два гласа.

— Ако Пруска продужи своју неутралност, — говораше један глâс, — онда ће Аустрија такође.....

— Та каква Аустрија, — рече други, — кад су словенске земље.. Но, нека изволи.

Козељцов није никад био у овој блиндажи. Она га порази својим луксузом. Под беше паркетни, на вратима завеса. Два кревета стајаху уза зид; у углу беше намештена велика, у златној ризи, икона Божје Мајке и пред њом светлуцаше ружичасто кандилоце. На једном кревету спаваше један матрос, потпуно одевен, на другом, пред столом, на коме стајаху две бутеле начета вина, сеђаху за разговором нови пуковски командир и ађутант. И ако није Козељцов ни најмање лично на страшљивца, а није ни у чему био крив ни према држави ни пуковском командиру, али га беше страх пред новим командиром пуковником, својим доскорашњим другом: тако гордо устаде овај пуковник и саслуша га. „Чудновато, — помисли Козељцов, гледећи свога командира: — тек је седам недеља како је примио пук, а већ се у свему што га окружује у његовој одећи, држању, погледу, види власт пуковског командира.... Зар је давно било, — помисли он, — кад је овај Батришћев пијанчио с нама, носио недељама циц ану кошуљу и јео, никога не нудећи, вечне котлете с луком и кнедле, а сад?... И у очима онај израз хладне гордости, који ти вели: и ако сам ти друг, јер сам командир нове школе, но веруј, да ја знам, да би ти дао пола живота само за то да будеш на мом месту!“

— Ви сте се подуго лечили, — рече пуковник Козељцову, гледећи га хладно.

— Био сам болестан, пуковниче! Још ми рана није сасвим зарасла.

— Онда нисте требали ни долазити, — рече пуковник, гледећи неповерљиво његову пуну фигуру. — Но ви, ваљда, можете вршити службу?

— Како да не; могу!

— Ну, мило ми је. Онда примите од прапоршчика Зајцева девету чету, којом сте и пре командовали; одмах ће те добити наредбу.

— Разумем.

— Потрудите се, кад пођете, пошљите ми пуковског ађутанта! — заврши командир лаким поклоном, напомињући тиме, да је аудијенција свршена.

Изишавши из блиндаже, Козељцов неколико пута промумла нешто и промрда раменом, као да га је нешто болело или му је нешто било незгодно и досадно, — и досадно му не на пуковског командира (нема за што), већ на себе сама и на све што је око њега, свим је био незадовољан.

XV.

Пре но што ће отићи официрима, Козељцов оде да се поздрави са својом четом и да види где јој је место. Опкопи од снопља, фигуре шанчева, топови крај којих пролажаше па и парчета од бомби, о која се спотицаше по путу, — све то, осветљено ватром паљбе, беше му добро познато; све му се то живо урезало у памети пре три месеца, а у току двонедељног бављења на овом истом бастиону. И ако је било много ужаснога у том сећању, опет му се придруживала некаква лепота прошлости, и он са задовољством гледаше позната места и предмете, као да су му биле пријатне две недеље проведене овде. Чета беше распоређена по грудобрану уз 6-и бастион.

Козељцов уђе у дугачак и отворен с једне стране прокоп у коме му стајаше чета. Али унутра не могаше корачити од војника, који су буквално напунили целу празнину прокопа. На једној страни светлуцаше крива лојана свећа, коју држаше војник те осветљаваше књигу што је читаше други по слоговима. Око свеће виђаху се подигнуте главе, које жудно слушаху читача. Књига беше буквар. Улазећи у прокоп Козељцов могаше чути следеће:

„Мо-лит-ва по-сле у-че-ња. Бла-го-да-рим Те Соз-да-те-љу...“

— Усекните свећу! — рече један. — Славна књига.... „Бо-же мој.“ — продужи читач.

Кад Козељцов запита фелдфебела читач прекиде, војници се замешкаше, закашљаше, као обично после дугог ћутања. Фелдфебел, закопчавајући се, подиже се и пође официру.

— Здраво, братац! Је ли то све наша чета?

— Желимо здравља! Добро нам дошли, ваше благородство! одговори фелдфебел, гледећи Козељцова весело и пријатно. — Јесте се са здрављем поправили, ваше благородство? Но, хвала Богу! А ми смо вас се зажелели.

Видело се одмах да су Козељцова у чети волели.

У самој дубини прокопа чуше се гласови: стари четовођа дошао, онај што је био рањен, Козељцов, Михаило Семенић, и т. д.; неки и приђоше њему; тобошар се поздрави.

— Здраво, Обанчук! — рече Козељцов. — Читав?... Здраво децо! — викну он по том.

— Желимо вам здравља! загрми у прокопу.

— Како живите, децо?

— Рђаво, ваше благородство: Француз надјачава, -- тако ђаволски бије иза шанчева, па квит, у поље не излази.

— Даће Бог, на моју срећу, те ће изаћи у поље, децо! — рече он. — Неће нам бити први пут да их заједно помлатимо.

— Ради смо се старати, ваше благоровство! — рекоше неколицина.

— Шта, он је заиста храбар, — рече један.

— Ужасно храбар, — одговори тобошар не гласно, али тако да се чуло.

Од војника Козељцов оде у одбранбену касарну к друговима — официрима.

XVI.

У великој соби у касарни беше силан свет: морнарски, артилериски и пешачки официри. Једни спаваху, други се разговараху седећи на сандуку или лафету градског топа: трећи представљаху највећу и најживљу групу, сеђаху на поду па играху карте.

— А, Козељцов, Козељцов!... Добро те дође, јуначино!... Како је рана? — питаху с разних страна. И овде се видело да га сви воле и ради су његову доласку.

Козељцов се рукова с познаницима, па приђе једној живој групи, где неколико официра играху карата. Међу њима такође беше његових познаника. Један леп, црномањаст официр, дуга, сува носа и великих бркова држаше банку. Поред њега десно лежаше сед мајор, који с великом хладнокрвношћу бацаше по пола рубље и одмах тачно исплаћиваше губитак. Лево се наместио један официрчић знојава лица, па се силом смеши и шали. Кад губи, он једнако једном руком брка по разним џеповима својих чакшира. Он игра на велику суму и, без сумње, на веру, што не беше по вољи банкару. По соби иђаше, држећи у рукама велику гомилу бакнота, сувоњав и блед официр и једнако стављаше „на целу банку“ (вабанк) готов новац и добијаше.

Козељцов испи ракију и седе за игру.

— Изволте, Михаило Семенићу! — рече му банкар: — мислим да сте силне новце донели!

— Од куд ће ми бити новци? На против, све сам у граду потрошио.

— Да ли!... Сигурно сте кога очистили у Симферопољу?

— Збиља мало, — рече Козељцов, но видело се да није желео ди му верују, раскопча се и узе у руке старе карте.

— Тек само да се проба: ко зна шта ђаво мисли! И комарац знате по неки пут чуда чини!.. Само треба испити ради храбрости.

За кратко време он, испивши две ракије и мало портера, изгуби последње три рубље

На малом знојавом официру беше записано сто педесет рубаља.

— Бадава, не иде, — рече он равнодушно, спремајући нову карту.

— Молићу да исплатите — рече му банкар, заустављајући делење и гледећи га.

— Допустите да пошљем сутра, — одговори официрчић устајући и стаде још брже да окреће руку у празну џепу.

— Хм !... промрмља банкар злобно и разбаци лево и десно. — Ама тако не иде, — рече он, метнувши карте: — ја престајем. Тако се не може, Захарс Иванићу, — додаде он: — ми смо играли за готово а не на креду.

— Шта, зар ви сумњате у мене ?... Необично, збиља !

— Ко ће мени да исплати ? — промрмља мајор, пошто је изиграо око осам рубаља. — Ја сам издао већ преко двадесет рубаља, а кад изиграм — не добијам ништа.

— Од куда ћу да вам платим, — рече банкар — кад на столу нема новаца ?

— Нећу да чујем !—викну мајор дижући се: —ја играм с вама а не с њима.

А онај официрчић сад се наљути.

— Ја велим да ћу сутра платити, — како ви смете да вређате ?

— Ја говорим што хоћу. Тако се не ради, — ето шта ! — викну мајор.

Ну, пустимо завесу над том сценом. Сутра ће, а можда и сад сваки од ових људи поћи на сусрет смрти и умрети одлучно и спокојно: једна је само утеха у тим тешким критичким тренуцима, који морају ужаснути најхладнокрвнију машту — заборав, уништење сазнања. На дну душе свакога лежи она благородна варница која ће га учинити јунаком: ну варница не светли јасно, — али настаје судбоносни тренутак, из ње засија пламен и осветли велика дела.

XVII.

Сутра дан продужава се бомбардање с истом силом. Око једанаест часова пре подне Влада Козељцов седи са батериским официрима и навикнувши се на њих, разгледа нова лица, посматра, распитује и прича Скроман разговор артилериских официра, са неком претензијом на ученост, изазива код њега поштовање и допадање, а стидљива, невина и лепа спољашност Владина допадаше се официрима. Старији официр у батерији, капетан, средњи риђ човек, васпитан по старим артилерирским предањима, дамски каваљер, распитиваше Владу о његовом знању из артилерије, о новим проналасцима и по мало се осмејкиваше на његово младо лепо лице, и у опште говораше са њим као отац са сином што се Влади веома допадало. Потпоручник Ђађенко, млад официр, говораше малоруским акцентом и вечито тражаше прилику да спори, и он се допаде Влади, који и под том грубом спољашњошћу виде врло доброг човека. Ђађенко једнако нуђаше Влади разне услуге и доказиваше му, да топови у Севастопољу нису намештени по правилима. Поручник Черновицки с високо подигнутим обрвама, и ако беше учтивији од свију

и носаше доста чист мундир, и ако не нов, али пажљиво очишћен, а преко атласка пршњака висаше му зладан ланац, — не допадаше се Влади. Он све распитиваше шта раде Господар и војени министар, причаше му с доста неприродним одушевљењем о храбрости у Севастопољу жаљаше што је тако мало правих патриота и у опште показиваше много знања, ума и благородних осећања, али све то изгледаше Влади непријатно и неприродно. И нарочито он опази, да остали официри готово не говоре с Черновицким. Ту беше и јункер Вланг, кога је синоћ он разбудио. Он не говораше ништа, већ се смејаше, скромно седећи у углу. напомињаше кад је ко што заборавио, додаваше ракију и савијаше цигаре свима официрима. Да ли скромно учтиво Владино понашање, који говораше с њим као и са осталим официрима или се његова пријатна спољашност допадаше „Вланги“ — као што га називаху војници, изговарајући му презиме у женском роду, — тек он не спушташе своје добре очи са лица новог официра, погађаше му све жеље и беше у некаквој љубавној екстази, коју опазише официри и почеше се смејати.

Пред ручком се смени штапс-капетан с бастиона и дође у њихово друштво. Штапс-капетан Краут беше плав, леп, отресит официр великих риђих бркова са бакенима: он говораше руски врло добро, ну одвећ правилно и лепо за Руса. У служби и животу беше онакав исти какав је и на језику: служио је лепо, био је одличан друг, најсигурнији човек у новчаним стварима. Као и сви руски Немци, по чудној противности са идеалним немачким Немцима он беше „praktisch“ у великој мери.

— Ево га, долази наш јунак! — рече капетан кад уђе Краут у собу махајући рукама и звецкајући мамузама. — Шта је по вољи, Фридрих Крестјањич, чаја или ракије?

— Ја сам већ наредио да ми се чај спреми, — одговори он. — дотле се може и ракице гутнути ради наслађења душе. Мило ми је да се упознамо! Молимо вас за пријатељство, — рече он Влади који устаде и поклони му се: — капетан Краут... Мени фаерверкер рече на бастиону да сте јуче стигли.

— Много вам благодарим за вашу постељу: ја сам на њој ноћио.

— Да ли вам је само добро било? Тамо је једна ножица сломљена, па све нема ко да поправи у овом опсадном времену.

— Но, јесте ли срећно одежурали? запита Ђаћенко.

— Та, ништа; само Скворцов доби и један лафет оправисмо: јуче су му разбили део у парчета

Он устаде с места и поче да хода: видело се да се налази под утицајем пријатног осећања, после повратка из опасности.

— Шта је, Димитрије Гавриловићу, — рече он, тресући капетана — како живите, баћушка? Како ваша повишица, још ћути?

— Још ништа нема.

— Ништа неће ни бити, — рече Ђаћенко: — ја сам вам и пре доказивао.

— За што неће бити?

— За то што није релацију добро написао.

— Еј препирачу, препирачу! — рече Краут смешећи се весело: — прави тврдоглави Малорус! Е баш за инат вама ви ћете добити за поручника.

— Не, нећу добити.

— Вланг! — донесите ми лулу и напуните је, — рече он јункеру, који одмах отрча за лулу.

Краут све развесели: испрпча о бомбардању, распита шта се радило без њега и заговори са свима.

XVIII.

— Но, па јесте ли се сместили код нас? — запита Краут Владу. — Извините, како се зовете? Код нас вам је, у артилерији, знате, већ, такав обичај... Коња јахаћег имате?

— Немам, — рече Влада, — а не знам како ћу. Говорио сам капетану... немам коња а и новаца немам док не добијем плату и путни трошак. Потражио бих коња од командира батерије, али се бојим да ми не откаже.

— Зар Аполон Сергијевић? — и он пропусти кроз усне звук, који означаваше сумњу и погледа капетана: — мучно!

— Па ништа, нек откаже, — није зло. — рече капетан. — Овде ти готово коњ и не треба, па ипак може се покушати; данас ћу питати.

— Шта, па ви њега не знате? — умеша се Ђаћенко: — друго ће што и одрећи, али њима ни пошто.... Хоћете ли у опкладу?

— Ну, зна се већ да се ви свакад препирете.

— С тога се препирем што знам: он је за друго тврдица, а коња ће дати, јер нема рачуна да откаже.

— Како нема рачуна кад му је овде овас по осам рубаља? — рече Краут: — рачун је да не држи излишне коње.

— Ви тражите за вас Скворца, Владимире Семенићу, — рече Вланг који се врати с лулом Краутовом: — диван коњ!

— С којим сте ви у Сороцима пали у ров, а Вланга? — рече штапс-капетан.

— Ама шта ви говорите по осам рубаља овас, — продужи Ђаћенко да се препире, — кад у његовом рачуну стоји десет и по?.... Разуме се нема рачуна.

— Е, кад не би и њему ништа остајало! Чекајте кад ви будете командир батерије, нећете дати да иду коњи ни у град.

— Кад ја будем командир батерије, код мене ће, браца, по четири порције коњи јести; не бојте, нећу тећи за себе.

— Живи били па видели... — рече штапс капетан. — И ви ћете тако радити, и они, кад буду командир батерије такође, — рече он показујући Владу.

— Зашто ви мислите, Фридрих Крестјанићу, да ће се и они користити? — умеша се Черновицки. — Можда су они богати, па онда им ништа не треба?

— Не, већ.... извините ме, капетане, — рече Влада поцрвеневши до ушију: — ја сматрам да је то неблагородно.

— Ej, како је стидљив! — рече Краут.

— Та то је све једно: ја само мислим, кад нису моји новци не смем их узимати.

— А ево шта ћу вам ја рећи, младићу, — поче штапс-капетан озбиљнијим тоном: — Знате ли ви, кад ви командујете батеријом, ако пође посао као што треба, онда лепо; у војничке намирнице командир се не меша: такав је обичај у артилерији од вајкада. Ако ли сте рђав домаћин, вама неће ништа остати. Сад ви морате издржавати, без следовања, ковање — један (он сави један прст), за апотеку — два (он сави и други прст), на канцеларију — три, сопствени коњи плаћају се по пет стотина рубаља, баћушка, — то су четири, ви морате мењати војницима вратнике, и за угаљ морате доста плаћати, морате издавати храну официрима. Ако сте командир батерије, морате живети прилично: и кола вам требају, и бунда, и друго и треће и десето... И још пуно које чега.

— И што је најглавније, — прекиде га капетан, — ево шта је, Владимире Семенићу: представите себи да човек, као ја на пример, служи двадесет година најпре са две а после са три стотине рубаља плате: како да му се не да бар парче хлеба под старост?

— Та шта ту! — опет поче штапс-капетан: — не судите брзо већ поживите и служите.

Владу беше веома стид што се тако неразмишљено изговорио па нешто промрмља и поче да слуша Ђаћенка, који узе да се препире с највећом жестином.

Препирку прекиде пуковников дењшчик, који их позва на ручак.

— А ви сад реците Аполону Сергијевићу да изнесе вина, — рече Черновицки капетану, — Шта се тврдичи? Кад убију, коме ће после?

— Кажите му ви сами.

— А не. Ви сте старији официр: у свему се мора знати ред.

— СВРШИЋЕ СЕ —

МРАВИ

„Природа је у најмањем највећа“.

(НАСТАВАК)

д) *Мрави земљорадници*

Као и у људском друштву, тако и у мрављем — разне врсте мравље су на разном ступњу савршенства. Од мрави пљачкаша, који туђим знојем живе, од мрави тирана, који робове држе, полазећи уз степенице савршенства, наилазимо на мраве-барјактаре, мраве-жетеоце, па најзад наилазимо и на мраве-земљораднике. Ма колико да изгледају и сувише смеона многа посматрања и закључци, ја ћу их опет изнети онако, како су до њих долазили разни посматрачи, који су неоспорно компетентни у оваким питањима.

Године 1860. доктор Bukley а 1861 др. Lincecum и његова кћи, износе своја проматрања у којима истичу ту особину неких мрави, да сеју и жању. И сам Дарвин примио је ова саопштења. Године 1866 др. Lincecum, пошто је се дугим проматрањем уверио, саопштава то Академији наука у Филаделфији.

Ова тврђења примала су се са великим сумњичењем. Присталице теорије о животињском разуму сумњаху у тачност посматрања. Све је ово учинило, те се Mc. Cook дигне у Тексас да на самом месту проучи живот ових интересних животињица.

Сва три посматрача се дословице слажу у неким појединостима. Тако, по свој тројици, мрави бирају место за свој мравињак свагда на сунчаној пригревици и на ледини, која је травом обрасла. Одмах рашчисте простора за један круг, који има у пречнику 1—3 метра. Око круга дижу насип, висок 1. д. м. Ако је време суво, ако је место уздигнутије, да га вода никад

не плави, онда је улаз у мравињак у средини самога круга, али ако је место ниско, ако га вода плави, онда дижу виши насип, а у средини круга дижу купу. На врх ове купе је улаз у мравињак. Купа је висока до 0·55 м.

Од улаза у мравињак, полазе 3—4 равна путића, који могу да буду широки 2—6 м. Путићи се сужавају и гранају све више, у колико се приближавају периферији круга, који је мравима у исто време и њива-житара. По Mc. Cook-у, ови путеви служе за преношење зрна које мрави купе у оближњем пољу. За време жетве или за време скупљања тога зрневља, ови путеви необично оживе. Читава војска мравља, креће се улазу у мравињак. Сваки мравак носи по једно зрнце, преко поља са великим напором, али чим се ухвати путића, рекао бих, е трчи својим друговима, да их увери, како и он није залудничио.

Cook их је само посматрао како купе, жању зрневље; на једном једитом класу, виђао их је више од двадесет! Даља посматрања Cook-ова и Buclcy-Lincecum-ова се размимоилазе. Док Cook тврди да мрави брижљиво уравњују двориште око мравињака, дотле ова два доктора тврде, да им двориште служи као њивица-житара. Они су проматрали, како је мрави обрађују. Месеца новембра, користећи се јесењом кишом, мрави рашчисте ту своју њивицу, чупкајући сваку травчицу, коју ту нађу. Почупану траву бацају ван дворишта по 1—2 д. м. далеко од насипа. Тако «угарену» њивицу «засеју.» За све време док им расте та њихова «пшеница“ своју њивицу плеве, чупкајући сваку уродицу. Месеца јула је жетва. Жању као и наши мрави жетеоци. Зрневље сносе у житнице. Оне су врло лепо удешене. Mc. Cook је занет толико њиховом удобношћу, па вели, да се «мравима познати бар основи зидарства.» Уравњене су и цементоване т.ј. улепљене неком чврстом материјом. Некад дубље а некад плиће под земном површином; има их и у дубини од 3 метра. Зрнад доносе са кошуљицом, која се у мравињаку скида и избацује на поље. Ако је у време жетве суша, ако су с тога зрнад сува, то их одмах слажу у житнице. Напротив, ако су зрна била влажна, онда их првог, лепог дана износе на сунце, суше их, па тек онда уносе у житнице. Ово пориче M. Cook. Он изречно вели, да мрави никад не суше

зрневље. Пошто сместе зрневље, онда се одмах побрину за њиву, како би је спремили за ново сејање. Сву стрњику почупају и побацају, спремивши тиме њиву, као и прошле године. Биљчица коју сеју, јесте из рода Aristida, а из фамилије Gramineae-a. др. Bucley вели да јој зрно личи на зрно пиринча. M. Cook тврди, да ови мрави не сеју нарочито Aristida-у, но увиђајући користи, које им она доноси, штеде је при чупању.

Да би бар ослабио сумњу у истинитост ових посматрања, др. Lincecum тврди, у једном писму Дарвину, да су она истинита, да су закључци тачни, јер су резултат дугих *дванаесто-годишњих посматрања* ових мрави. „За мене нема ни сенке двоумице; моји закључци нису извођени ни олако ни на памет. *Пуних дванаест година* сам посматрао разне колоније ових мрави у свако доба годишње, и ја *јемчим* да су моја посматрања тачна, да су онаква како су изнесена у мом првом писму. И јуче, по повратку с пута, посматрао сам опет мрављу жетву — плод срачуњене земљорадње. Ни једне уродице не беше не само у њивици њиховој но и на 1—3 д. м. ван ограде.»

Изузимајући само сејање, Cook све ово признаје. Па и сам додаје, да је могућно, судећи по великој интелигенцији ових мрави, да и сејање постоји, али само није још доказано.

Да напоменем само још неке интересне појединости из живота ових мрави, појединости, које испуњавају њихову интелигенцију, па у неколико утврђују тврђење Lincecum-Bucley-ево.

Они често копају тамнике. Кад је земља влажна онда изношење ископане земље иде лако и брзо. Ситне грумичке слепљују у лоптице, које се лако износе. Али кад је суво време, кад је земља иситњена у прашину, онда је чишћење тамника теже. Износити прашину, зрнце по зрнце, био би заметан посао, који би се продужавао врло дуго. Тада се помажу овако. Најпре скупљају прашину у гомилу грћући је својим вилицама или предњим ногама. Ту гомилицу износе, обухватајући је предњим ногама и притискујући је уз трбух. Предње ноге личе на прегрш. На овај начин изнесу брзо сву прашину.

Ови «земљорадници» не хране се искључиво зрневљем. Они не махнишу ни месу. О томе се уверио M. Cook. Једанпут он затрпа излаз из једног мравињака. Чим су мрави

направили нов излаз, одмах се расуше по свом дворишту и ишчезошо у трави. После кратког времена, почеше се нагло враћати мравињаку, носећи сваки по једног мртвог термита (Termes). Жураху се да што пре унесу своју пљачку у мравињак. Они пак из мравињака, надражени богатом пљачком својих другова, жураху се да изађу из мравињака. Забуна беше прилична; пролажење кроз улаз беше веома споро тако, да су поједини мрави остављали своју пљачку на улазу, па се поново враћали на пљачкање. На овај начин скупише пуну прегрш термита. После неког времена унеше их у мравињак.

Термите беше киша побила, те Cook закључи, да ови мрави скупљају мртве инсекте и да се њима хране. О томе је се доиста и уверио. Раскопавши неке мравињаке, он је нашао у житницама доста мртвих термита, који, вероватно, беху одређени за храну.

И међу овим мравима постоји међусобно ношење. Један другог преноси с једног место на друго. Док Huber у овоме гледа неке нарочите знаке међусобне симпатије, дотле Cook са већином посматрача мисли, да је то начин показивања пута с једног места на друго.

VI Сан. Чистота.

И мраве, као и остале организме, рад исцрпљује, те је и њима после рада потребан одмор са сном. Посматрања у овом правцу нису многобројна. Најзанимљивија посматрања и најопширнија саопштења имамо, по Romanes-у, опет од Cook-а.

Он је непрекидно проматрао једну мрављу задругу, пуна 3 часа. Око 11 часова већина мрави беше отишла на посао; неколико само спаваху. Cook их посматраше у сну. Тело им беше спљоштено због разлабављености мишића, ноге прикупљене трупу, а пипци се овда онда кретаху. Они беху заспали тврдим сном, да их Cook не могаше дуго пробудити, диркајући их гушчијим пером. Кад их удари дебљим крајем, они се пробудише. Опружише главу, опружише ноге, протресоше се и упутише излазу. Сва доцнија посматрања Cook-ова, дала су исте резултате.

По Cook-у, разбуђена Formica crudelis, у многоме личи на самога човека. Вилице се чешће удаљују једна од друге због

мишићног грчења, између вилица се чешће помаља језик, ноге опружа, као да се тегли.

Трајање сна је различито код разних мрављих врста, али је различно и према приликама у којима се мрави находе. Тако гломазни и прилењи солдати мрава-жетелаца, дуже спавају но њихови вредни радници. У колико је сан дубљи, у толико се, наравно, теже и прекида. Док једни задругари спавају, дотле други већ у велико отаљавају домаће послове, обилазећи их или кад кад и гуркајући своје сањиве рођаке. Кад који мрав оће да спава, најпре се постара за топло и видније место, јер им то ни у сну није на одмет. Cook је посматрао мраве, који усред најживљег посла у ходницима, прекидају посао и спавају.

Пробуђени мрави нису никад мрзовољни. Ако се пробуђени наспавао он иде на посао, а ако не, он бира само удобније местанце, па поново спава. Војнике мало више штеде; ређе их гуркају, и ако су они неосетљивији од радника.

Мрави спавају ноћу и кад је јака сунчана припека. Чини ми се Forel је посматрао само једном, неку мрављу задругу, која рађаше на јасној месечини. По свој прилици, она је имала да доврши какав прешан посао, који није могао никако да се одложи.

Само се по себи разуме, да овако вредне животињице много полажу на своју чистоту. Они су прави чистунци. Сваки се брише и чисти. Често један другом помажу. Пример је за то Atta, коју је и у овом погледу посматрао M. Cook. Он то прича овако. Онај што је чистио, почео је свем другу најпре лизати лице, па леђа, ноге једну за другом, па трбух па најзад доњу страну идући глави. Очишћени мрав изгледа веома задовољан; вилице су му отворене, ноге отпуштене, једном речи, по Cook-у, показује све знаке задовољста, које виђамо код пса, кад га чешкамо по леђима.

Интересно је, како мрав мраву исказује жељу да се чисте. Опруже ноге, опруже главу, најпосле постају непомични. Друг друга брзо разуме и чишћење отпочиње.

Једном згодном приликом Cook је посматрао чишћење уз играње и гимнастику. Беху наступили дани позне јесени, те он беше пренео један свој вештачки мравињак из кабинета у већу собу, коју загреја. Раздрагани благом топлотом, мрави пре-

крише сав један жбунић траве, што бејаше на сред мрвињака. Живост беше велика. Пењаху се на највише место онога жбуна вешаху се о задње ноге, ваљаху се. У свима тим марављим „акробатским" пословима вазда чишћаху главу својим предњим ногама. Кад-кад се два обухвате и узајамно чисте. Некад се чисте и по три мрава узајамно; један чисти двојицу. Ова се два мрава опруже, држећи се о сламци са две три ножице а остале опруже да се чисте. Кад је потребно положај променити, то чине хитро и вешто.

Bates је посматрао при чишћењу мраве рода Eciton. Све операције, што предузимаху, беху сличне тим истим операцијама у мрави, што их посматраше Cook. Лизање почиње од главе па иде даље низ тело.

VII. Поступање са болесницима

Посматрачи мрављи посматрали су, како се они понашају према својим боним друговима. То је Forel посматрао приликом једне селидбе. Једна радница иђаше озго по мравињаку једва корачајући. Њезине полуотворене вилице, отпуштени пипци и целокупно држање показиваше да је болесна. Неколико мрави из истога мравињака, загледаху је са свих страна, лизаху је као да хтедоше тим болове да јој ублаже. У један мах дође један повећи задругар, склони на страну околне мраве и покуша да однесе болесницу. Она се не могаше ухватити за његове вилице, којима би је однео. После неколико узалудних покушаја, болесница сави ноге и пипке, те је тако онај мрав лакше обухвати и однесе у нов мравињак. Четврт часа доцније Forel је видео два мрава да иђаху заједно на неки особити начин. Он их растави сламком и нађе, да један међу њима беше болестан. Здрав болеснога носаше. Чим се раставише, здрави побеже и тек пошто се повратио од страха, врати се и однесе свога болеснога друга у нови мравињак.

Moggridge је посматрао како један здрави мрав рода Atta, вујаше води једнога свог болеснога друга. Кад дођоше до воде, оба се гњурнуше у воду, одакле се с муком избавише Оквашеnога болесника остави на сунцу да се осуши, па га тек онда однесе у мравињак.

Из овога се види, да мрави и ако не показују бозна колико саучешћа према својим болним друговима, они опет добро разликују здраве од болесних другова.

VIII Међусобно пријатељство

И међу мравима се зна за пријатеље и непријатеље, или што је готово згодније, за познанике и странце. Пријатељи су међу собом мрави једне исте задруге; мрави разних задруга не познају се, а непознаници су у исто доба и непријатељи. Међу непријатељима се заподевају ратови којима су разни поводи. Дуели су ређи међу мравима, но ратови између читавих задруга. Кад се сретну два мрава, онда се пипну својим пипцима, те тако виде, да ли су пријатељи или не. У овом последњем случају, ако су оба мрава једнака растом, онда обично не замећу кавге, већ беже један од другог. Ако ли је пак један од њих већи, снажнији, ако се нада другарској помоћи, онда се борба започне.

Пријатељи испољавају пријатељство на разне начине. Ако је један од њих сит, ако има у преджелуцу доста сока, који носи мравињаку, онда га гладни пријатељ лиже, пипка пипцима улагујући му се, док га не нахрани. По Forel-у међусобно храњење је најјаснији знак међусобног пријатељства. Из пријатељства се мрави преносе, било да један другоме пут показују или да један другог пренесе на место, где им треба свршити какав заједнички посао. Тако исто и при промени мравињака, они што знају где је, преносе оне што не знају где је мравињак, здрави преносе болесне, или и оне који су уморени дугим путовањем. У свима случајевима лако је познати да ли пријатељ пријатеља носи. Треба их само раставити, па ће се опет наћи, ако су пријатељи, а ако су непријатељи, бежаће један од другога; заробљеник од победиоца.

Кад се помешају мрави познаници они се одмах познаду, хране се и лижу; ако се помешају непознаници, међу њима одмах настаје борба и покољ. Један је посматрач метнуо у неколико флашица мраве разних врста одвајајући врсту од врсте. Флашице је метуо пред мравињаке две мравље врсте (F. fusca-e и F. rufibarbis). Ови мрави из мравињака, не дираху своје рођаке у флашицама, али страховито незнанце напа-

даху. Хтедоше проћи кроз мусулин, којима беху затворене флашице. Али како то не могадоше одмах учинити, то поставише стражу око флашица, па тек онда продужише прогризање мусулина. Кад га прогризоше, устремише се на непријатеље таком жестином, да би их потаманили, да их не сачува сâм посматрач. Исти је оглед поновио и sir John Lubbok, посматрајући како мрави из мравињака побише ове мраве туђинце у флашицама. Шта више Lubbok додаје још и то, да чим који мрав из флашице протне ногу кроз мусулин, они је с поља ухвате и вуку, покушавајући да тако извуку и самога мрава.

Из ових огледа, изводи се, по Büchner-у, да је мржња у мрави јако развијена. О овоме на другом месту.

По Lubbok-у, пријатељство у разних мрави једне исте врсте је различито; једни имају више пријатеља други мање; неки их немају никако. Formica fusca никад не доводи своје пријатеље месту где је пронађена храна; саможивост је претежнија од пријатељства.

Дуел међу непријатељима свршава се немилосрдно, грозно. Противници се дохватају гледајући да одгризу главу један другом, или да нагризу један другоме нервни галниски ланац, како би се онеспособили за борбу. Често противник противника вуче у свој мравињак, где би уз припомоћ својих другова брзо борбу докончао. Ово се последње средство употребљава онда, кад је један много снажнији.

Победилац је често и сувише свиреп према побеђеноме. Одгриза му вилице, пипке, ноге; неоставља га дотле. док га толико не онакази, да не може никако жив остати. После свега тога одвлачи га на какво усамљено место, где ће тешки рањеник поуздано угинути без игде ичије помоћи. Ређи су случајеви, да победилац само однесе побеђенога на какво усамљено место и да тиме задовољи своју победилачку сујету.

Кад на једнога мрава нападну више мрави на једанпут, онда је нападнути поуздано пропао. Докле га њих неколико држе за ноге, дотле се један пење на леђа и покушава да му главу одгризе. Некад га одвлаче и у свој мравињак, где га грозним мукама уморе. Заробљенак се тако чврсто држи за поједине делове својих нападача, да се и по смрти не може

од њих одвојити. Убице су често приморане, да убијенога искидају на комаде само да би га се отарасили. Глава убијенога остаје на ногама убилаца кад-кад све дотле док не иструхне.

У већине мрави храброст расте са бројем њихових другова, или са величином њихове задруге. Мрави, који чине чудеса кад су са својом сложном задругом, беже и од слабијих противника, кад су усамљени.

О овим односима овде је само напоменуто, како би било разумљивије ово што тек долази, а о душевним покретима биће и доцније опширнијих напомена.

IX. Робовање

Поред све једнакости што влада у мрављим задругама, примећена је у неких врста једна установа, што се провлачи и кроз људско друштво од давних давнина, па скоро до наших дана. Три врсте рода Formica држе робове. Према ономе што је већ речено о демократском уређењу мрављих задруга, изгледа да би робовање стајало у јакој опреци са тим уређењем; изгледа да мрави воле и да залудниче. Кад се узме на ум, да најстарије људске републике нису биле противне овој установи; кад се зна, да робови у мрави не стоје ни из далека у онакој зависности од својих господара, као што је то у људском друштву, онда је лако увидети, да је робовање и демократско уређење у мрави помирљивије, но што је било у гордоме Риму и у лепој и углађеној Атини. И начин заробљавања је хуманији у мрави но у људи. Ови последњи заробљавају одрасле и способне за рад, како би од њих имали одмах користи, а мрави не чине тако. Они васпитају своје робове за то, они их негују јер их узимају док су још ларве или чауре, дакле узимљу оне које је лако навићи на ропство, оне, који још «нису окусили сладости грађанских слобода.»

У мрави не само да су робови зависни од својих господара, но је баш са свим обрнуто — господари зависе од својих робова, јер би многи господари угинули без њих. Тиме се само може и протумачити што господари поступају са робовима као са својим равноправним друговима.

Huber је први приметио да мрави држе робове. До сада као господари познати су мрави ове три врсте: Formica san-

guinea, Formica rufescens, Formica strongulognathus. Робови овим мравима, обично су мрави врсте Formica fusca «Господари» нападају на мравињаке ове последње врсте мравље, односећи из њих ларве и чауре из којих гаје себи робове. Око ових отмица води се крвава борба, која се обично свршава на штету нападнутих мрави (F. fusca).

Formica sanguinea — црвени мрави, држе мање робова но Formica ufescens, које зову и амазонским мравима или амазонима. Господари ове последње врсте употребљавају робове само на унутрашње послове свога мравињака, а F. sanguinea употребљава их и ван мравињака, за грађење нових станова, за храњење ларава и неговање чаура, за пљачкање туђих мравињака ит.д. Свуда робови хране своје господаре. Робови су душа сваком мравињаку.

Најбоље је проучено робовање код амазонских мрави. Ови су мрави растом крупнији, појачи су и црвенкасто-сјајни. Све послове у мравињаку раде им робови; чак их и хране. На оволику зависност од робова упућени су својим усним прибором. Њихове су вилице дуге, шиљасте и оштре, удешене за борбу, чиме се ова мравља «господа» поглавито и занимају и због чега су и најјуначнији међу свима мравима.

Huber је метнуо у једну кутију тријестак амазона са њиховим ларвама, чаурама и храном. По Huber-ову мишљењу, мрави прегладнеше за 2-3 дана, а по Forel-у то бива тек после дужег времена. Нити се сами хранише, нити могоше ишта учинити за своје ларве и чауре, нити обављаху ма какав посао у мравињаку. Пошто угину неколико мрави, Huber пусти међу њих једнога роба, који одмах нахрани преостале своје господаре, нахрани ларве, очисти чауре и доведе све у ред.

Да би потврдио ове огледе Huber-ове, Lespès је метуо уз један мравињак комадић оквашена шећера. На шећер дође један роб, наједе се колико год могаше, па се врати у мравињак. Ово се поновило неколико пута. После неког времена дође један амазон, који само трчкараше око шећера, али га не могаше ни окусити. Најпосле он опомену једнога роба на дужност вукући га за ногу. Роб је то разумео; он нахрани свога господара.

Forel је потврдио ове огледе Huber-ове с тим додатком, да господари опомињу своје робове диркајући их пипцима по грудима. Forel је метнуо влажне земље у једну стаклену лоптицу и затворио у њу 12 амазона са ларвама, месом, шећером, медом и мртвим инсектима. Амазони су били једнако у једном крајичку. Forel однесе једнога до меда, кога мрав и не дирну. То је тако трајало за 7 дана. Два амазона угинуше, а ларве знатно омршаше. Интересно је било гледати, како један мрав само диркаше лајм својим пипцима, хотећи им, ваља да рећи, као што каже Forel, да им не може помоћи, да их не може нахранити. Forel тада пусти једнога роба из врсте Fusca. Роб чим нађе мед, одмах се даде на посао. Напуни свој преджелудац медом и сипаше га, кап по кап, у уста мрави амазона, док их све не нахрани. Ларве беху дотле све угинуле, с тога роб неговаше само чауре. Брзо се поврати ред у овој малој задрузи; амазони почеше безбрижно и задовољно беспосличити, а роб рађаше све «домаће» послове.

Из овога се види, да господари не би могли опстати без својих робова То они и сами увиђају, те с тога амазони сами преносе своје робове, кад се селе с једнога места на друго. Овакy је једну сеобу посматрао и са̂м Huber.

Врло лепо тумачи Дарвин постанак ропства међу мравима. (Постанак фела стр. 397). Он је посматрао, како неки мрави, који не држе робове, односе чауре мрављe у своје мравињаке. Чауре им служе за храну. Тако су у почетку носили чауре само за храну и ови мрави, што сада држе робове. Десило им је се некад, да се из ових чаура развију мрави, који одмах отпочињу да врше разноврсне послове у мравињаку. Господари су приметили, да им то чини велику олакшицу; увидели су даље, да им је лакше стећи послушнике отмицом и насиљем, но множењем и неговањем младунаца. На тај начин, у дугом низу година, пљачкаши су се одвикавали од посла, док га са свим не занемарише. Усни прибор се лагано промењивао, док најзад држање робова није им постала неопходна потреба. Ово Дарвиново тумачење је и јасно и вероватно.

X. Ратовање.

Ратовање мрављe испољава још јаче њихову интелигенцију. Читаве уређене колоне, крећу се бојном пољу, које је

пред мравињаком или и у самом мравињаку. Отмица мравињака, пљачка чаура, ларава, хране обично је „casus belli“.

Разни мрави ратују на разне начине; неки су смеонији, други плашљивији, неки су вештији други невештији. Од свега овога зависи и величина успеха. Најратоборнији су амазони, а њихови најљући противници су црвени мрави (Formica sanguinea).

Хтети пљачкати, то је хтети ратовати. Иницијатива за рат, свагда потиче од једнога или два-три мрава. Они се најпре договоре о томе, убеде задругу о користи такве експедиције, па се тек онда приступи ратним припремама. Најпре се пошљу уходе, чија је дужност да пронађу пут до непријатељског мравињака и да пронађу улаз у мравињак. Како међу мравима нема старијих и млађих, како нема оне потчињености, која је карактеристична црта људскога друштва, то уходе по повратку своме постају војводе у том походу. У другом су походу друге уходе, друге војсковође. Међу њима сваки може да доживи ту почаст, да буде ухода и војвода. Један мрављи поход може да има 100-2000 ратника. Брзина њихова кретања је просечно 1 метар у минуту. На подесном, равном земљишту брзина може да буде и већа. Ако је бојиште далеко, онда се ратници некад тако јако уморе, да се враћају пре но што су се ударили са непријатељем. Ако војска загуби пут, онда стаје, а шаљу се појединци да траже пут. Forel је посматрао како цела војска једнога дана тражи пут лутајући тамо амо, док најзад извиднице не пронађоше пут, те су сутра дан ишли брже право непријатељском мравињаку. Нарочито је та забуна велика при повратку, ако по кршној пљачци, мрави изађу из мравињака кроз други отвор, а не кроз онај, кроз који су ушли у мравињак, те се тако не могу да врате истим трагом, којим су и дошли.

Lespès и Forel посматрали су, како из мравињака дању чешће одлази по 5-6 мрави, који као уходе траже путеве и непријатељске мравињаке. По повратку своме, свагда стају на своме мравињаку и изгледа као да се нешто договарају, па тек онда улазе у мравињак. После тога се одмах и војска креће.

Büchner износи по Forel-у како неки мрави непрекидно чувају стражу на своме мравињаку. Тај посао, наравно, врше војници. Код Colobopsis-а улазе у мравињаке граде толике, како ће их стражар затиснути својом великом главом. Тако исто чини и Murmecina Latreillei, с том изменом, што су овде радници и стражари. Мрави рода Camponatus промаљају само главе кроз улазе и затурајући своје пипке назад, ујedају свакога туђинца, који им се улазу приближи. M. Cook је посматрао да и мрави рода Tetramonium постављају стражаре, чија је дужпост да одбијају непријатеље дотле, док главна трупа не изађе из мравињака и док се не развије у бојни поредак.

Међу свима мравима су најјуначнији амазони. Они су ратници, који показују и вештине и личне храбрости. И појединац, у сред непријатељског стана скоро никад не помишља на бегство. И ако је често свестан да не може одолети многобројним непријатељима, он опет одважно ступа у борбу, решено иде напред у непријатељске редове, задајући смртоносне ударце све дотле, док и сам не погине нападнут са свих страна.

Кад амазони ратују задружно, кад цела задруга полази у бој, онда је међу њима тако велика дисциплина, да ће ретко кад који изостати иза осталих, нити ће појединац истрчавати напред. У борби се толико распале, да ујedају све што им на домак дође; некад не штеде ни ларве ни чауре непријатељске. Forel их је посматрао како ујedају и своје сопствене робове који покушаваху да их умире; они су у љутини толико несвесни, да и не помишљају на свој повратак, нити би могли погодити пут, којим би се могли вратити.

Оно што амазоне чини тако страшним, није само њихова храброст но и начин борбе. Они не кидају поједине делове телесне своме непријатељу, као што то други мрави чине, но својим јаким, дугим и шиљастим вилицама, пробијају му главу рањавају га у сам мозак и тако, ако га не убију, а они га онеспособљавају за даљу борбу. Такав рањеник или се никако или врло тешко креће; некад трчи у круг потпуно несвестан, једном речи неспособан за ма какав посао.

Двајестак амазона побеђују често 50 пута већи број својих непријатеља. Forel је посматрао, како се један мали одред од целе амазонске војске одвоји и одмаршира на један велики

мравињак F. rufibarbis. Пре него што су ударили на мравињак они застадоше, рекао би, да се нешто саветоваху. За тим јурнуше на своје противнике. И поред страшног опирања нападнутих мрави, неколико амазона продреше у сам мравињак, и ако отуда излажаху у бојницу густе колоне жутих мрави. Forel мишљаше, да се нијадан неће жив вратити. Нападнути мрави склањаху своје чауре. После неког времена, вратише се са бојишта само ⅓ амазона, носећи сваки по једну чауру. 2-3 амазона беху заробљени; а они што изиђоше из мравињака, стадоше за 2-3 д. м. од мравињака, и ако их гоњаху нападнути мрави.

Ови ратни походи дешавају се крајем лета или почетком јесени. Lespès врло лепо описује, како то Büchner наводи, једну мрављу војну. Једнога лепога летњег дана, око 3 часа по подне, крете се војска. С почетка не беше никаква реда при кретању, али доцније, кад сви изиђоше, формираше уређену колону, која се уредно крете напред. Непрестано мењаху правац кретања. Иђаху један за другим; они што беху на челу колоне, рекао би човек да нешто тражаху. И доиста, по мирису тражаху непријатељски мравињак. Они дизаху главе, као да по ветру хтедоше мирис осетити; кад замирисаше, кретоше нагло напред, а за њима пође и цела војска. Lespès је посматрао колону од 5 метара дужине и 0,5 метра ширине. После марша од пуна 2 часа, колона дође пред мравињак Formica-е cunicularia-е. Нападнути се мрави јуначки брањаху, али без икаква успеха; Амазони продреше у мравињак. Побеђени бегаху, сакриваху своје чауре, које опет победиоци грабише и отимаше. Знајући да се амазони не могу пузати по шибљу, они побегоше са чаурама на траву и шибље. Међутим неки гоњаху непријатеља, који већ одмицаше са бојнога поља. При повратку, амазони не ударише најкраћим путем, но се по мирису вратише истим путем којим су и дошли. Допавши у свој мравињак они предадоше робовима упљачкане чауре, из којих се изведоше нови робови.

Forel је посматрао војску од 1500 амазона, која се враћаше мравињаку без икакве пљачке. Он је посматрао и полазак једне војске. Неколико мрави бављаху се дуго на своме мравињаку, као да се договарају. Затим уђе неколико у мра-

вињак, одакле одмах поче излазити и цела војска. Један део мрави остаде у мравињаку, као његова посада. Онај што беше на челу колоне замењиваше се, а са̑м иђаше у позадину колоне, да је уреди, да јој убрза кретање ит.д. Ову је замену посматрао и Lespès. С времена на време војска застајкиваше, било с тога, што предњи део очекиваше позадину, било с тога, што владаху разна мишљења о правцу кретања, било с тога, што им место беше непознато. Нап слетку Forel примети, да се цео поход збуни, случај, који је Huber посматрао само један једини пут. Јакој извидници је стављено у дужност, да пронађе пут.

Дешава се, да се пљачкаши враћају одмах истом мравињаку, само кад у њему има доста пљачке. Опљачкани мрави се старају да спрече овај повратак, затварајући улазе, али им то слабо помаже. Насилници улазе унутра и изводе опустошавање до краја.

При преносу чаура амазони пазе, да их не прободу својим шиљастим вилицама. Само онда, кад борба пламти свом жестином, они се заборављају, па често оштете, озледе и саме чауре.

О једном војном походу мрављем, Büchner прича од прилике овако: Они што беху на челу колоне, наиђоше много раније на непријатељски стан, но што се надаху. Засташе и послаше веснике трупи, која се брже крете напред и прикупи у близини самога бојишта. За непун минут, трупа се прикупи и јуриши на непријатељски мравињак. Ово је било потребно што пре учинити, јер и нападнути мрави, Formica rufibarbis, приметивши непријатеља, почеше изводити на мравињак своју војску; поседоше га и спремише за одбрану. Наступи једна страховита мешавина и главна сила амазонска, већ продре у унутрашњост мравињака. Хиљадама нападнутих мрави бегаху на биље у близини, носећи у устима и чауре. Амазони се мало користише овим својим нападом. Са мало упљачканих чаура, упутише се своме мравињаку, али нападнути мрави, ражљућени нападом, дадоше се за њима у потеру. По 2-3 нападаху на једнога амазонскога мрава, те док га двојица држаху, трећи се труђаше да му отме чауру. Амизонски мрав лагано шираше вилице, угађајући да преко чауре прободе главу нападачеву.

Ретко кад да му то испадне за руком, но већином и чауру изгуби, јер у тренутку кад је попусти, противник му је истргне из уста и однесе. Некад амазонски мрави понесу и празне чауре, које бацају тек онда, пошто се увере о томе Број гонилаца био је тако велики, да позадина амазонска беше у озбиљној опасности. Изгубила је сву своју пљачку. Многи амазонски мрави изгибоше, али и њихови гониоци оставише доста мртвих на разбојишту. Највише су чаура изгубили амазонски мрави с тога, што су их морали спуштати, како би се нашли у помоћи својим нападнутим друговима. За 10 минута сви амазони мрави, беху напустили мравињак и како беху бржи, то их гонитељи гоњаху само до пола пута. Овај напад није донео бозна какве користи нападачима само с тога, што се беше главна трупа задржала. Forel је посматрао један поход амазонски у коме учествоваху и женске. Било је много мртвих бораца и с једне и с друге стране.

Кад амазонски мрави једном измарширају, онда их је тешко вратити; тешко им је намеру спречити. Forel их је посматрао, како прелажаху преко једног подводног места и ако се многи дављаху; гледаше их како путоваху једним прашљивим друмом и ако ветар дуваше те подизаше грдну прашину, која их затрпаваше. Кад су пљачком натоварени, онда их не може приморати ни ветар, ни вода, ни прашина да пљачку оставе. Амазонски се мрави потешко враћају на исто место где су им многи другови изгинули.

Ратовање мравље, тактика којом се оно води, променљива је према приликама и према снази завађених страна. Једна амазонска колона беше се вратила да доврши пљачкање мравињака Formica-e rufibarbis Изаслала је напред један омањи свој одред. Нападнути мрави, на брзу се руку спреме за одбрану, потисну извидницу и неколико амазона заробе. Остатак те извиднице сачека главну трупу, удари на F. rufibarbis и не само да ослободише своје заробљене другове, но и мравињак опљачкаше.

Карактеристично је да робови F. rufibarbis суделују активно у биткама својих господара, нападајући своје сроднике — мраве исте врсте. Напротив робови врсте F. fusca-e никад активно не суделују у бојевима.

Најинтересније су оне борбе, које се воде између амазонских и црвених мрави (F. sanguinea). Ту се огледа храброст и вештина, јер су по Forel-ову мишљењу, црвени мрави, најинтелигентнији међу свима мравима. О томе се Forel уверио на овај начин. Пред мравињак амазонски, он је изручио земљу, чауре и одрасле мраве F. fusca. Амазонски мрави мишљаху да је то прави мравињак F. fusca-е па истраживаху улаз у мравињак, док црвени мрави не вараху се, но одмах купљаху просуте чауре.

Веома интересну борбу између амазонских мрави и црвених, посматрао је Forel још 1869 године. Један вештачки мравињак амазонских мрави, у коме беше робова врсте F. fusca, метне Forel у близину мравињака F. sanguinca-е. Први изађоше из мравињака робови (F. fusca). Црвени их мрави одмах нападоше и поубијаше у грдном броју. Кад дођоше близу мравињака, онда се дигоше 12 амазонских мрави и устремише се на непријатеља, али га не уставише јер он беше бројно надмоћнији. Из амазонског мравињака дође тада потпора, која јуначки јуриши на непријатеља и потиште га до улаза у његов мравињак. Тада је Forel видео доиста велику храброст амазонских мрави Један нападаше по 10 непријатеља! На овоме се не сврши започета битка. Амазонски мрави гоњаху све даље уплашена непријатеља, продреше у непријатељски стан и почеше га пљачкати. Пљачка беше богата Грдну количину чаура изнеше из опљачкана мравињака; амазони се гушаху при улазу у свој мравињак, јер беху сви натоварени пљачком. У овом бојном окршају пало је до 30 амазонских мрави, највише отровани мрављом киселином својих противника. Мртваци црвених мрави, беху прекрилили бојно гриште. У амазонском мравињаку, чауре и ларве црвених мрави, побацаше или поједоше робови, а чауре од F. fusca-е, које беху заробљене у мравињаку црвених мрави, сачуваше да се из њих изведу и васпитају нови робови. Оно мало црвених мрави, што беше преостало после ове љуте битке, вратило се тек после неколико дана у свој мравињак.

Једном приликом је Forel посматрао како се сусретоше ове две врсте мрави-пљачкаша. Црвени мрави (F. sanguinea) тек што беху опљачкали мравињак Formica-е rufibarbis. Док

се они још бављаху на површини опљачкана мравињака, наиђоше и амазонски мрави. Чим их спазише црвени мрави, распршташе се по трави носећи сваки задобивену пљачку. Амазонски мрави тада напустише сваку мисао да их даље гоне.

Друга борба. Једнога лепога дана сунчаху се амазонски мрави на своме мравињаку. Наједанпут би дат знак за полазак. Све се узбуни; сви се кретоше. Неколико најудаљенијих не беху разумели дати знак, али видећи своје другове да одоше, и сами се журно кретоше. Трупа се упути једном мравињаку F. fusca-е. Пре но што су амазонски мрави дошли на мравињак, Forel проспе по њему црвене мраве (F. sanguinea) и направи једну брешу Црвени мрави продираху у мравињак, а нападнути излажаху из мравињака, помишљајући и припремајући се за одбрану. У овом моменту пристигоше и први амазонски мрави. Црвени се мрави повукоше, очекујући долазак целе трупе амазонске, која им по добивеним вестима, како то вели Büchner, изгледаше огромна. Ови први амазон. мрави устремише се одмах на црвене мраве, који их јуначки и одбише. Амазонски се мрави наново спремише за напад, саставише се у густе редове и кретоше на други јуриш који управише на мравињак и у средину својих непријатеља. «Срећа ратна» беше на њиховој страни Они победише не само црвене мраве но и ливадске мраве (Formica pratensis) које беше Forel такође ту просуо. Продреше у мравињак, где не нађоше богату пљачку. Неки амазонски мрави беху борбом толико ражљућени, да и мимо добре дисциплине која влада у њиховим редовима, заостадоше иза главне трупе, гонећи и убијајући своје побеђене противнике.

(Наставиће се)

Врање,

Љуб. М. Давидовић.

СА КОСОВА

Споменици сури давних поколења,
Како ли вам време стас циновски мења!
Поносно вам чело векови прорили,
И спомене давне у развале скрили;
По зидинам тужним вињага се вије,
А украсе беле густа трава крије
Тек над храмом тужним што векове броји,
Ако се извије пољски цветак који,
Те светиње дахом, миља, осећаја
Путника уморна у миру запаја;
А суморном чеду распаљује маре,
Причајући славу и спомене старе....
Или гуштер који из кама извири,
Прелети по њему.... па се и сам смири.
Све се губи брзо... Време журно јури
А с њим трошни гину и спомени сури.....

*
* *

Изнад бистре реке, на високој стени,
Развалине тужне — понос порушени —
К'о сведоци тужни робовања тешка,
Ал' варнице, по том, за срца витешка,
Што вечито бодре верне синке своје,
Жалосне и трошне му векове броје....
Ту светиња беше — Самодржа мила;
Та успомен света на времена била.
Кад Косову дође, може л' да се крене,

Да узданув тужно и њу не спомене?
Може л' поћи даље оном светом боју,
Кад се Србин бори за слободу своју;
Да не прићђе смерно светом храму томе,
Где с' приволе Лазо царству небесноме?
О, тад како горда, како сјајна стоја.
Ал' ни два — три века тужна не изброја,
И данас'.... О, видиш како се све мења,
Губе се спомени.... губе поколења....
И по тужном миру ту се лупа чује,
Радозналог која себи примамљује;
Ал' ком знанцу старом што сумoран блуди,
Гле то рука трне и уздрхте груди,
Срце силно бије и очи зажаре,
У грудима слабим зледе ране старе;
Ал' кад смућен поглед на ту пустош пане,
Рука клоне слаба.... и тек суза кане.
Там где олтар беше сад се гуштер шеће
И у вечном раду коло с' једно креће;
Воденица ту је подигнута једна,
Да с' руга светињи тога роба бедна,
Да плашило буде бесних господара —
Али друкче збори споменица стара.
Она само сећа, свети спомен гаји,
Који наду пружа поништеној раји....
Наду, наду само.... Споменице драга,
Кроз векове дуге не изда га снага.
И он жељно чека да час свети стигне —
Ал' без братске руке не мош' да се дигне....

*
*   *

Ноћ је пала тавна.... У недоглед тавни
Губе се планине и питоме равни;
Околина цела већ одавно спава,
Само коло ради и не застајава.
И вечито тако, као извор стари,
Оно ради, зове — за одмор не мари.
А далеке тамо, где с' Косово нија,
Натмурено небо облачине свија.

И док коло ради, храбри, дише, зове,
Отуд тутањ ори — на позиве ове
Као одзив звони; и са свију страна
Хитале су групе Срба одабрана.
А од силна клика срца раздрагани'
Орио се одјек на свакоји страни,
И хитало журно пепелишту светом,
Да темеља даду раду започетом.
Грлила се браћа од радости веље,
Обнављала наде, обнављала жеље;
И на лицу сваком света радост сија,
А из срца диже молитвица тија.
Престало је коло и свуд вреве стале.
Попадаше верни Богу да захвале....
Са суморна неба дигли се облаци
И по пољу топли расули се зраци.
Те светлошћу светом заноснога чара
Обасјана трепти костурница стара,
Радосно им срце заигра у грудма;
А слађан напитак свим замеша људ'ма,
Она зора света што напретку води,
Клица из које се «величина» роди,
Они свети плами моћи и врлине —
Занос дају свима, те све груди њине
Заиграше бурно — а по целом роду
Одјекнуше гласи:
«За веру, слободу!»

*
* *

Ал' су тужни снови што их душа сања,
Тужни ли су звуци тога радовања!...
Јер, гле, кад се пренеш — иста пустош ту је,
И кроз пусте краје коло одјекује,
Па раздире груди, зледи ране старе —
Јер не диже с нова оне слабе жаре,
Кад се заман чека да час свети стигне,
Заман братска рука да га с нова дигне.

Београд. 1894. Ст. М. Луковић.

ЖИВОТ

(ЖИЗНЬ)

Комад у 4 чина, написао ***И. Н. Потапенко,*** *с руског превео* ***М. М. Бојовић.***

ЧИН ДРУГИ

ДВОРАНА У КУЋИ БЕЛОЗЕРОВИХ.

—

ПОЈАВА 1.

Варја и Тављинов.

(*Варја седи у наслоњачи и чита књигу. Тављинов улази*).

Варја (*зачуђено*): Отац? (*Устане и иде му на сусрет*). Кад си допутовао? (*Љуби се с њим*). Ах, како ми је мило!

Тав: Синоћ, чедо моје... Баш из саме Тављиновке, на коњма..... Дошао сам изможден, уморан — право у европску гостионицу и одмах сам легао да спавам.... А данас, ето, чиним посете.....

Варја: Посету нама? Како те није стид?

Тав: Шта опет? Та ја сам се нашалио.... Каква посета?... Дошао сам само да вас видим....

Варја: Хоћеш остати дуго?

Тав: Једно два дана.... А одавде у Париз....

Варја: Опет? Како се не можеш скрасити на једном месту.... Исти кицош као и увек. У осталом пролеће је, а ти већ без париског пролећа не можеш живети.... Је си ли здраво?

Тав. (*седа*): Са свим.... Мањ ако не би рачунао реуматизам, нервозност и катар желуца. А како ви? Добро?

Варја: Да, оче!

Тав: Сви? Једном речи сви?

Варја: Једном речи сви... А што питаш?

Тав: Тек онако..... (*Ћутање*). Реци ми, Варја, не налазиш ли ти да се Олга влада како не би требало..... да, како не би требало?

Варја: Шта хоћеш тим да кажеш?

Тав: Знаш, ја не волим да се плетем у туђ посао..... Али мени се чини..... да је владање Олгино.....

Варја: Та шта ти је, оче? Олга је тако добра, мила.....

Тав: Ја у то не сумњам.... ни најмање! Ти знаш како ја обе вас ватрено волим и колико ме Олга заноси. И ја не ћу да кажем, да је у владању Олгином било ма шта, ма шта рђаво. Ја не ћу то да кажем!... Али, чедо моје, у свету је све условно. И то, што је на једном месту добро, на другом може бити незгодно, да..... незгодно.

Варја: Ја не разумем, оче, о чему говориш?

Тав: А о том чедо моје, што начин живота Олгина, те шетње с оним..... Хмм.... Ратишчевим, — све би то било, и сви би држали, да је обична ствар и да тако треба да буде, кад би она припадала другом друштву. Али, по што је она жена тако озбиљног и уваженог Петра Григоријевића, сви то сматрају.... како да ти кажем.... као незгоду.... да, да... незгоду....

Варја: Па нека сматрају.... Треба само да он не сматра...

Тав: Што се тога тиче, ја видим утицај Петра Григоријевића, да, његов утицај. И знаш шта, Варја? — гледећи на твоју равнодушност, ја по некад помишљам, да би Петру Григоријевићу више приличила таква жена, као ти што си....

Варја: Доста, оче! Ти говориш које шта Петар Григоријевић воли Олгу, она му дакле и приличи. *(Улази с десна из кабинета Белозеров.)*

ПОЈАВА 2.

Варја, Тављинов и Белозеров.

Белоз: А! Драги госте! *(Пољуби се с Тављиновим.)* Веома се радујем што вас видим.... Јесте давно дошли? Хоћете дуго остати? А где је Олга? Зна ли она? Ала ће се она обрадовати!

Варја: Олга не зна. Одмах ћу јој казати. *(Оде на лево.)*

ПОЈАВА 3.

Тављинов и Белозеров.

Тав: Но, Петре Григоријевићу, морам признати, да осећам право задовољство што имам таквог зета, као што сте ви.... да, да, заиста право задовољство.

Белоз: О глете, молим вас!

Тав: Да како! Шта сам се, само од јутра, о вама наслушао! У дворанама говоре о вашој изванредној операцији ... јест, само о томе и говоре ... Новине о њој грме.... Пишу: то је нешто ново, одважно.... да, да, о-два-жно.... Једном речи ја имам чувеног зета!...

Белоз: Е па лепо, — честитам вам што имате тако чувеног зета!... У осталом, то је добро, кад, у дворанама говоре о научном раду, а не о јахачици из циркуса.

Тав: Све је то лепо.... да, то је дивно, али....

Белоз: А, и код вас „али“. Хоћете да кажете да се нисам занео?

Тав: О не, не..... Нисам хтео о том..... Хтео сам о нечем другом....

Белоз: О. другом? Да чујем, Павле Александровићу!

Тав. *(устане и нежно му обухваћа стас)*: Опростите ми, драги мој .... ви знате, да се ја не волим плести у туђ пос'о, али ћу ипак допустити себи једну искреност. Ја сам човек стар, срдачно вас волим па ми се то може опростити....

Белоз: О, нема сумње!

Тав: Дакле, видите. Ја сам вам рекао да у дворанама говоре о вашој операцији. То је истина, али говоре и о нечем другом....

Белоз: Шта се то мене тиче....

Тав: Чекајте, драги мој. Саслушајте ме Свет воли сплеткарење, и дворане целога света би се разрушиле..... о на сигурно би се разрушиле.. .. само кад се не би сваког дана појавила ма каква будалаштина против ближњег.... Свет мрзи оне људе, за којима не може рећи ништа рђаво.... Али, кад се ти разговори тичу тако.... поштованог и уваженог човека, којега је јавно мњење тако високо дигло, човека као што сте ви....

Белоз: Разговори о мени као о човеку? Кога то занима?

Тав: О многе многе, драги мој! Свуда говоре о вами не само као о научењаку, него као и о човеку .... о вашој породици .... О Олги .... да, и о Олги .... Олга разуме се, стоји далеко од свега тога. Ја не волим, истина, да се плетем у туђ посао.... Али, онај господин има..... ја говорим о Ратишчеву..... такву рђаву препоруку. И сама његова појава у кући, где има млада жена, даје.... даје у неколико повода разним разговорима и шушкању.....

Белоз. *(савлађујући узнемиреност)*: Морам вам признати, да ми није пријатно чути то од вас, Павле Александровићу. Ви сами рекосте, да Олга стоји далеко од свега тога. То је истина. Па то је доста. Олга је тако праведан створ, да у њеној природи нема лажи... И кад би ме постигла, не дај Боже, та страшна несрећа, да се њена наклоност према мени почне колебати, она би дошла и казала ми то у очи. Дакле на што те речи? И за што понављати празне разговоре беспослених људи, које чак и не ценимо? Ја волим Олгу, а знам да и она мене воли. Али из тога не излази, да и она мора мислити као ја, и бирати .... за се друштво по моме, а не њеном укусу. Ратишчев, разуме се, није човек мога укуса.... Па и његово присуство у нашој кући није ми баш пријатно..... Ја то не кријем.... Али он је давнашњи ваш и Олгин познаник; и ми не можемо бити према њему непристојни. А то је доста, па да он има право походити наш дом. Ето, то је моје гледиште, Павле Александровићу. И ја држим, да је тим исцрпено ово питање. Је л' тако?

Тав: Дивно гледиште, ритерско гледиште. Јест, баш ритерско. Али кад ми не бисмо живели у извесном друштву, и тако, или иначе, не бисмо од њега зависили.....

Белоз. (*ватрено*): Ја то не допуштам! Ако стојимо изнад тога друштва, онда смо дужни покорити га себи, а не да се ми њему покоравамо. Ја не могу тако живети: с катедре проповедати истину, а на улици лагати заједно с осталима. И... још ово, Павле Александровићу, ја вас искрено волим, ви то добро знате. Онда ходите да се заверимо, да се у овој кући неће више никад изрећи ни најмања речица против наше драге Олге!

Тав: Ви сте ме сасвим посрамили.... баш сасвим посрамили.... Е одите да вас пољубим! (*Пољуби га*). Још један доказ више, да сам за племенитог човека удао своју кћер!... (*с лева улази Олга*)

ПОЈАВА 4

Тављинов, Белозеров и Олга.

Олга (*радосно трчи к Тављинову и полуби га*): Ах, оче, како си добар! Ти увек долазиш из ненада! (*Пољуби га*) Па како си леп! Ти си се, доиста, подмладио! Разуме се, ти сад више нећеш никуд ићи и ручаћеш с нама!... Од кад нисмо ћеретали....

Тав: Пристајем да сам леп и још доста млад, и нисам ни против тога да ручам и ћеретам, чедо моје. Али, сад имам посла (*гледа у сат*) О, тешко да ћу стићи у банку..... (*Узима шешир*) Ручате ли у оно исто време?

Ол: Разуме се. Само ми се то не допада, што одлазиш. Мени је, истину ти кажем тако досадно.....

Тав: И мислиш да ћу те ја развеселити? Ха, ха, ха! Мучно Бога ми! За то се обрати свом мужу.... Посао ме чека, чедо моје, посао... Дакле, ја се не праштам. (*Оде*)

ПОЈАВА 5

Белозеров и Олга.

Олга (*седа*): Је ли, Перо, ти ћеш сад бити код куће? Никуд не ћеш ићи?

Белоз: Бићу још пô сата, Олга, а после имам лекцију. Ја данас објашњујем болест нашег болесника на клиници.

Олга: Опет?!

Белоз: (*седа поред ње*): Не љути се, драга моја. Ја знам да сам крив, што те једнако остављам саму. Ти управо никуд не излазиш због мене. Али ти ни замислити не можеш, колико ми је тешко кад помислим на то.... Јест, наука сувише много захтева од нас.... Она тражи целог човека, са свом његовом снагом и напорима...

Олга (*ласкаво*): Ја сам љубоморна на науку... Не, збиља, збиља... И ја би хтела, да ми ти докажеш, да мене више волиш, него твоју науку.....

Белоз: Па чим, Олга?

Олга: Па макар и тим: да се извезеш с нама изван вароши. Данас је тако диван пролећњи дан......

Белоз: Говориш ли ти то одиста

Олга: Ја ти данас постављам дилему: (*нолушаљиво*) наука или ја.

Белоз: Али таква дилема није могућна. Видиш, Олга, кад сам био младић, ја сам волео само науку, и волео сам је ватрено, не само умом, него и срцем. У мојим ватреним маштама она је излазила преда ме у лику жене — жива и дивна. И мени се све чинило, да ћу ја ту жену сусрести ма где у животу. Па кад сам те први пут видео, памтиш ли, код постеље твоје матере која је умрла, ја сам био поражен неком детињском наивношћу, искреношћу и праведношћу, у којима се изражавала твоја туга. Тада сам рекао: ево ње! И заљубио сам се у те. У ту љубав, Олга, слио сам све маште моје младости. И мени се увек чинило да, кад би скривио теби, скривио би и науци. И кад не бих испунио позив пред науком, тим истим бих и тебе увредио. Она и ти — ви сте за ме једно биће, коме жртвујем сву моју душу.....

Олга: Мени се то не допада. ...

Белоз: Дакле, Олга, ти ме не разумеш....

Олга (*полагано се удаљује од њега*): Може бити (*претварајући се*) Шта да радим? Очевидно, то је за ме врло виспрено..... Ја сам просто створење и желим да мене лично воле, а не као неко оваплоћење науке....

Белоз: Ти си просто каприсна и нервозна. То није лепо. Мени се чини, да си ти изгубила сву ону пређашњу, безбрижну веселост.

Олга: Не баш са свим. Ето, јуче, на пример, смејала сам се...

Белоз: Чему?

Олга: Па Владимир Михаиловић ми је причао једну смешну историју...

Белоз: О чему ти је то причао г. Ратишчев?

Олга (*смеје се*): Ах, та имао је двобој с неким Французом, с којим се срео, не знам где у Италији, још кад је био младић..... То је врло смешно.... Но он је за тим имао други збиљски двобој. И знаш шта? — он је убио свог противника.

Белоз: Ти говориш таким тоном, као да је то нешто лепо...

Олга: А зар није? У осталом, то сведочи бар о његовој храбрости и окретности.

Белоз: То сведочи, драга моја, о његовој грубости и тиранству... Двобој је заоставштина од варварства..... он је имао значај, кад је људски ум био још слаб и немоћан.... И сва питања морала су се решавати грубом силом оружја. Сада пак ми располажемо другим средствима, која су достојнија и више доликују развијеном уму.....

Олга: А двобој ипак постоји..... Па насигурно би и ти сам кога изазвао, кад би..... па.... на пример......

Белоз: Немој се у залуд трудити да тражиш пример..... Такав случај не може бити....

Олга (*узима прутић (корбач) и безазлено маше њиме*): Шта, и ти не би изазвао кад би те увредили? ...

Белоз: Шта ти је то у рукама?

Олга: О чему питаш?

Белоз: Одкуд ти тај прутић:

Олга· Ах, та то је јуче Ратишчев заборавио...

Белоз: Чудан обичај остављати у дворанама јахачке атрибуте.

Олга: Па то су такве ситнице, о којима не вреди говорити... Дакле, кад би те изазвали... Је ли могућно да би се ти одрекао!

Белоз: Јесте· Кад бих ја био у нечему крив, нашао бих други, разумнији начин, да дâм себи задовољења· *(Поиреко погледавши на прутић)*. Чудновато, како те може да забавља тај... та играчка...

Олга *(с полуосмејком, опазивши да га то вређа)*: Па ја онако — тек да што год држим у рукама... Дакле, ти не би примио двобој ма те назвали страшљицем? Ја нисам знала да је тако твоје мишљење о двобоју...

Белоз: То мишљење, Олга, потиче из васколиког мог гледишта на васпону и човечји живот· Страшљивост и храброст овде немају места. Па било би чудновато кад бих ја друкчије мислио. *(Олга маше прутићем. Он плану)*. Остави, молим те, тај прутић... Не могу да гледам... То ме дражи... Остави!!...

Олга *(устане, баци прутић и гледа га с чуђењем)*. Гле, какав си! Ја то нисам од тебе очекивала ..

Белоз. *(савлађује се)*: Опрости, молим те... Живци су ми раздражени... *(Узима је за руку и пољуби)*. Видиш, ја сам у великој бризи). Овај реферат, интриге и хиљаду ситница. Ако Бога знаш, не замери ми за ову срдњу...

Олга: За цело, ти си ужасно постао нервозан. Бацио си се и сувише у посао... Треба да се одмориш· Баш таман, ја сам послала да узму ложу. Хоћеш ћи с нама у оперу? И Варја ће бити. Па ту би се разгалио·

Белоз: Данас? У седам сахати морам прочитати реферат у докторском клубу... Изванредно важан реферат...

Олга: Ето видиш! Како ми је жао! Онда морам позвати Ратишчева...

Белоз. *(мало се тргне, намргоди, али се одмах повраћа к себи)*: Да... Па зашто не... разуме се... За што га не бисмо позвали? *(Промисливши)*. У осталом, ја ћу похитати с рефератом и стићи ћу у позориште. Да, и на сигурно ћу стићи. Па почетак је у осам сахати? Разуме се да ћу стићи! *(Уђе слуга)*.

Сл: Тодор Михаиловић Сињицин...

Белоз: Сињицин? Чудновато! А он је требао да ме чека на клиници... Нек уђе! *(Слуга оде)*. Не љути се, мила моја, за ону моју глупу срдњу... Видиш, сва је несрећа у томе, што смо ми саздани из духа и тела, тих непомирљивих непријатеља, што се сваког тренутка боре и војују један против другога. То је био тренутак слабости... И ја

сам, јамачно, био ништаван и смешан... Али, ето, сад сам са свим други... Ти одлазиш? *(Пољуби јој руку)*

Олга: Хоћу да одем у трговину. Немам рукавица.

Белоз. Врло добро. *(Гледа на Олгу)* Дакле, имај у виду: ја ћу се постарати да стигнем у позориште...

Олга: Ти ни замислити не можеш, како ће ми то мило бити: *(Оде на лево. Одмах улазе Сињицин и Карчејев).*

ПОЈАВА 6

Белозеров, Сињицин и Карчејев.

Белоз. *(Пружајући им руку)*: А ја сам се баш к вама спремао... Зар сте заборавили да ми данас приказујемо болесника свршујућим студентима?

Сињ. *(узнемирено и усплахирено)*: Н... не... Дакако... Ја знам, него ми смо тек онако — свратили...

Белоз: Да се није што догодило? Ој, ој, код вас има нешто... Обојица сте некако узнемирени... Да не кријете што од мене? Болеснику је рђаво?

Сињ: Ми смо га оставили у добром стању.

Белоз: Нисте га требали остављати, Тодоре Михаиловићу, ја га ником не поверавам осим вама... Онај ваш помоћник Фролов... он ми се не допада... Дакле, нешто је друго?

Карч: Збиља, господине професоре, није ништа... *(Згледа се са Сињицином).*

Белоз: Морам вам веровати... Тим боље... Онда хајдемо на клинику.

Сињ: Ја сам само хтео да вам кажем односно вечерњег реферата... Загњицки јавно агитира у кругу доктора против вас, и, разуме се, налази присталица... *(Муцајући од узбуђења).* Они су го... готови да направе скандал... Не би ли боље било да одложите реферат.

Белоз: О, још ћу се бојати тих подрумарских пацова, који само у мраку чине штету, а како угледају светлост одмах се разбегну куд који!... Истина је на мојој страни а они се мене не тичу... Хајд'мо на клинику!

Сињ. *(тихо Карчејеву)*: Идите с њиме и пазите: добро мотрите... Ја ћу остати...

Карч: Ја ћу поћи с вама, господине професоре. А Тодор Михаиловић ће нас стићи...

Сињ: Да... Хоћу да кажем неколико речи Варвари Павловној...

Белоз: Пожурите се. Ви ми требате на клиници. Хајдемо! *(Белозеров и Карчејев оду).*

ПОЈАВА 7

Сињицин и слуга.

Сињ. *(почека неколико тренутака, па онда отвара улазна врата)* Еј, Иване, чујете ли! *(Уђе слуга)* Ви добијате „Гласник“?

Слуга: Да како! Само га не читамо.

Сињ: Где је данашњи број?

Слуга: Ено га у предсобљу, чак није ни отворен...

Сињ: Донес'те (*Слуга оде и одмах се враћа с новинама*). И одмах ми позовите амо Варвару Павловну. Каж'те јој: врло је потребно.

Слуга: Одмах! (*Оде на лево. Сињицин отвара новине и тражи очима неки чланак. С лева улазе Варја и Олга; Последња у капуту и шеширу. Сињицин брзо склапа новине*).

ПОЈАВА 8

Сињицин, Варја и Олга.

Олга (*мимоходом*): Добар дан, Тодоре Михаиловићу... А зар је Пера већ отиш'о?

Сињ. (*уплашено*): Да... и ја ћу сад... Варвара Павловна молила ме, да јој нађем један научни... Тад сам ја... (*Варја с чуђењем гледа на њ*). Сећате ли се, Варвара Павловна, односно... ми... односно...

Варја: Да... да... Захваљујем.

Олга: Шта, зар се ти, Варја, бавиш науком?

Варја: По мало...

Олга: Гле'те... Сад, до виђења, Тодоре Михаиловићу!... Дакле, Варја, ако сврати Ратишчев, не заборави му казати, да ћемо ми вечерас бити у позоришту... (*Оде*).

ПОЈАВА 9

Сињицин, Варја и собарица.

Варја: Шта се догодило? Шта измишљате? Какво научно тражење...

Сињ. (*не уздржавајући се*): Та какво научно тражење, него просто — крајња подлост. Ево у овој је пачаври пашквила... Разумете ли? Имена измишљена, али то је тако прозрачно, да ће се и луда сетити и разумети... Гадне примедбе односно Петра Глигоријевића, Олге Павловне и Ратишчева.., Разумете ли? Разумете ли? Гадније се не може измислити?

Варја: Али ко се усудио да то напише?

Сињ: Ко? Аноним! Овакве су ствари увек анонимне... Али лако се досетити ко је. Него ствар није у томе, него у овоме: да ни Петар Григоријевић, ни Олга Павловна ни по што ово не прочитају и да им нека стрвина, опростите што се тако изражавам, о овоме не достави... Петра Григоријевића чува Карчејев... Он се од њега не одваја... А ви треба да сте око Олге Павловне. А ове гнусне новине хај'те да спалимо!.. (*Прилази камину, пали жигицу и изгори новине*).

Варја: Како се то ваља све једно за другим... Вере ми, ја ћу још изгубити стрпљење... Онда идем за Олгом у трговину и непрестано ћу бити с њом... Маро! (*Уђе с лева собарица*).

Соб: Шта желите, госпођице!

Варја: Дајте ми капут и шешир! (*Собарица оде и донесе капут и шешир. Варја се брзо облачи и иде вратима. На прагу се сукоби с Тављиновим*).

ПОЈАВА 10.

Сињицин, Варја и Тављинов.

Тав: Куд' ћеш, куда, чедо моје! Почекај... Ти ми требаш... А, добар дан, Тодоре Михаиловићу... Та шта се то ради овде код вас? Мени се мозак завртео... Та шта је то, је л' он слеп — шта ли — мој зет?

Варја. Ти говориш, оче, о чланку?

Тав: Разуме се... А зар ти знаш? Сва варош чита и смеје се... Шта је то?

Варја: Разговори се, оче, с Тодором Михаиловићем. Ја хитам. (*Оде*).

Тав: Ето ти на, али како ћу ја с Тодором Михаиловићем? Ипак, он је туђ човек... па како ћу ја о таквој ствари? Опростите, молим вас!...

Сињ: Е, шта се ту правдате! Ја сам човек који је близак Петру Григоријевићу и главом вам јамчим, да је у чланку од прве до последње речи све клевета. Него треба се постарати, да он ништа не дозна... Ви треба да помогнете... Проклете новине смо већ спалили... Премда ће се ипак добри људи насигурно постарати да му их пошљу... Ах, ви не знате колико Петар Григоријевић има непријатеља! Његов успех у науци створио их је читаву чету.

Тав: Знам, знам, видео сам, и сâм сам преживио!... Јест, треба га чувати, пазити... Ми ћемо заједно! Ах, како је све то жалосно! Та ја сам говорио да тај господин доноси свуда несрећу...

Сињ. (*узнемирено*): Ја морам на клинику. (*Чује се силно звонце*). Шта је опет сад? (*Журно улази Белозеров*).

ПОЈАВА 11.

Сињицин, Тављинов и Белозеров.

Белоз. (*врло усплахирено*): Но, молим лепо, али то вам никако не могу опростити, Тодоре Михаиловићу! Та ја сам вам казао: да не треба остављати клинику ни једног тренутка. Ја сам говорио да онај Фролов није поуздан човек... Па, ето, све се то обистинило...

Сињ: Шта се догодило?

Белоз: Чим сте отишли, Фролов је оног тренутка допустио болеснику да се прошета... Та шта ја говорим: допустио? Посаветовао му... И наравно, њему је одмах горе... Ја нисам могао објашњавати, морао сам одложити. И Бог зна шта ће даље бити... Та како сте ви... Ах, Боже мој... Па ви знате, да је Фролов креатура Загњицког... Не, не, само замислите, какве подла средства употребљавају та господа, да достигну свој циљ! Па какву везу има то с науком? За што се ти људи називају лекарима, а не касапима?... Подло, подло!...

Сињ: Видим да сам крив, опростите ... Али то нисам очекивао ...

Белоз: Та оставите, молим вас! Зашто сте ви криви? Ја рекох то тек онако у љутини ... Нисте ви ту ништа криви ... Та зар је могућно живети на свету, назирући на сваком кораку подлост?

Сињ: Па умирите се, Петре Григоријевићу ... Не треба тако да се узнемирујете ... Вама је потребан одмор ... Ви треба да отпутујете куда на недељу — две дана.

Белоз: Ја да отпутујем? Сад кад је највећи посао, — кад је ствар у највећем јеку, а ја да је оставим ради одмора? Па шта ви онда мислите — ко сам ја?

Тав: Тодор Михаиловић добро каже. Јест, драги мој, ви заиста треба да се одморите. И најбоље ће бити код мене у селу, у Тављиновци ... Како ће се томе радовати ваша мајка ... Та она вас се већ зажелела ... после тога, сама самцита, она је постала некако суморна Но најглавније, што ће то и за Олгу бити боље. Она је постала нервозна, бледа ... Помислите само како ће то њој годити ... сеоски ваздух и тако даље ...

Белоз. (*умирујући се*): Може бити ви имате и право ... То би добро било ... (*Замисли се*). Ах, да — знате шта, Павле Александровићу: хоћете ли данас у позориште? ...

Тав. (*зачуђено*): У позориште? Како то од једном у позориште?

Белоз: Тако, Олга је узела билет ... А ја не могу ... Имам данас реферат ... Па желео бих да с њима ви будете ...

Тав: Па лепо ... Ићи ћу ... Драге ћу воље ићи ...

Белоз. (*стисне му руку*) Хвала вам! Ви ћете ме тиме врло, врло обвезати ... (*Сећа се*). Ја не знам ништа подлије од тог поступка! Па зар је могућно радити с таким друговима? С тим се није могућно сагласити ... никад ... (*Уђе слуга*).

ПОЈАВА 12.

Пређашњи и слуга.

Сл: Иван Степановић Загњицки.

Сињ. (*пренеражено*): Загњицки?!

Белоз: Да, заиста то је мало чудновато ...

Тав: Ко је то Загњицки?

Сињ. (*Тихо њему*): Најгори непријатељ Петра Григоријевића и, може бити, писац ... Разумете л'? (*Громко Белозерову*): Та је ли могућно да ћете га примити, Петре Григоријевићу?

Белоз: Па зар могу да га не примим, кад је к мени дошао? (*Слузи*). Нек изволи! (*Слуга оде*). Али то није без ичега ... људи бивају с нама особито љубазни, кад нам учине неку подлост ... (*Сињицин и Тављинов гледају се и седају раздалеко. Улази Загњицки*).

ПОЈАВА 13.

Пређашњи и Загњицки.

Заг. (*поклони се*): Господине професоре ... Ја сам дошао к вама да се покајем ... Ви ваљда разумете ...

Белоз. (*показујући на столицу*) : Молим вас . . .

Заг. (*седне*) : Она ономадашња епизода . . . Неколике дрзости, што су нехотично излетеле . . . Ако се сећате, господине професоре, сви смо ми не изузимајући ни вас, били онда веома узнемирени и нерасположени . . Држим, да и сами то не можете одрећи, је л' тако ?

Белоз : Не одричем, али не разумем за што да се враћамо пређашњој ствари.

Заг : Па ја вам рекох : желим да се покајем . . . Помисао, да ви можете дати мојим речима неки особити смисао . . . Та помисао не да ми мира . . . Верујете ли, да би за ме било врло тешко, кад би она епизода имала утицај на наше односе и била повод, да ви сматрате, господине професоре, да је моје свагдашње уважење . . .

Белоз : Опростите, господине докторе . . .

Заг : Допустите, да се изразим . . . Мучно да ће се наћи у свету такав човек, који не би имао непријатеље . . . То ви, господине професоре, и сами знате . . .

Белоз : Да, ја то, господине докторе, врло добро знам . . .

Заг : Е, тако је, па и ја имам непријатеља . . . Они су толико дрски те говоре к'о бајаги да су разне злонамерне интриге и сплетке . . . (*Сињицин узнемирено прави разне знаке Загњицком да ћути*).

Белоз : Интриге и сплетке . . . А што се то мене тиче ?

Заг : Па ја не бих дирао у то тугаљиво питање, кад овде не би и моје име плели . . . . Али ја вас могу, господине професоре, уверити, да сам ја тиме више но ико други узнемирен . . . (*Сињицин енергично понавља знаке*)

Белоз (*узнемирено*) : О чему ви господине говорите ? Ја вас не разумем . . . .

Заг : Ја говорим, господине професоре . . . . .

Сињ. (*устане*) : Кажите ми, господине докторе . . . . Молим опростите што сам вам прекинуо говор . . . . Ви мора бити знате какав је данас програм у докторском друштву . . . .

Заг : Хм . . . У докторском друштву ? Хм . . . . Не сећам се . . . . (*Белозерову*) : Дакле, ја хоћу да кажем што сам до дна душе узнемирен . . . . И напослетку, та се господа усуђују, да ми подмећу таку подлост као . . . .

Сињ. (*за време последњих реченица, знацима убеђује Тавњинова да се умеша у разговор.*)

Тав. (*брзо упадне у разговор Загњицког. Белозерову*) : Ах, боже мој па ја сам са свим заборавио . . . . (*Усиљено пристојно Загњицком*) Опростите, молим вас, ја вам пресекох реч, не обзирући се на то, што је то непристојно, али ствар је врло хитна. (*Белозерову*) Знате шта, драги мој . . . . Ја сам баш сад био у банци . . . , И тамо је . . . хмм . . . . Памтите нашу обавезу ? Дакле . . . хмм .

Заг. (*устане*) : Онда . . . видим, да сам ја дошао у невреме . . . Праштам се . . . (*Клања се*)

Белоз : Ја молим за опроштај . .

Заг: О, не, за што.... Гост је дошао у невреме. Па то се види.... То се види.... *(Оде)*

Белоз. *(стоји неко време замишљен За тим Сињицину и Тављинову)*: Зашто је он дошао? У његовом присуству ја осећам, као да ме силом гурају у блато.... какве су оно напомене? О чему је он говорио? Шта све то значи?

Сињ: Ах, Петре Григоријевићу, не обраћајте пажњу.... Знате, пас лаје, ветар носи!...

Белоз: Не, не.... Такви људи ништа у залуд не раде.... И ви сте му смели, да сврши свој говор.... Ја ништа не разумем, али слутим, слутим.... Баш као да је отровом заражен ваздух.... Тисућу ништавила, беспослица улећу у мој живот.... Па шта ви кријете од мене! Кажите ми све.... ја се не бојим истине. ....

Тав *(приђе к њему и нежно му обухвати стас једном руком)*: Драги мој.... Нашта особито.... За цело ништа...

Белоз: Желео бих да вам верујем... Но.... нешто ми смета.... Па што ће им то? Ето нека сами врше подлости, ако их то забавља... Али што ће им то да уносе у моју кућу?... Ах, како ме то дражи.... како бих желео да утечем од свега тог....

Тав. Е, доста *(узима га под руку и води к вратима на десно)*. Подлости је на земљи било увек врло много.... О довољно.... На то се треба, драги мој, навићи. Хајд'мо у кабинет да поразговарамо. Давно нисмо разговарали. *(Уведе га у кабинет. Сињицин уђе за њима. Долази Олга и Варја)*.

ПОЈАВА 14.

Олга и Варја, за њима собарица.

Олга *(собарици)*: Ратишчев није свраћао?

Соб: Није... *(скида с ње капут и шешир)* Варвара Павловна, вас је Мита тражио!

Варја: А, Мита? Сад ћу! *(Собарица оде)*

Олга *(уморено седне)*: Варја, мила моја, забави га, ја хоћу да се мало одморим.

Варја: Ти се не брини, ја ћу га забавити! *(Оде на лево Уђе собарица)*.

Соб: Владимир Николајевић.... можете ли га примити?

Олга: А! Нек изволи, нек изволи! *(Собарица оде. Олга се нервозно протегне. Улази Ратишчев)*.

ПОЈАВА 15.

Олга и Ратишчев.

Олга: Добардан, Владимире Николајевићу!

Рат. *(с натмуреним у неколико усиљеним изразом на лицу поклони се)*: Добардан, Олга Павловна!

Олга: Седите! Зашто сте данас тако нерасположени! Ја вас давно нисам видела таквог.

Рат: Олга Павловна, на жалост, данас нисам у стању да вас забављам, ма да бих то желео чинити целог свог века.

Олга: Шта значе те речи и тај поглед?

Рат: Оне значе да сам се опаметио, па вас молим, да будете неколико минута пажљиви и да ме саслушате....

Олга: Слушам вас

Рат: Ви знате, Олга Павловна, да се свака игра свршава добитком једне и губитком друге стране. Него бива, када ни једна страна осим времена ништа не губи и не добива. Али ова игра, Олга Павловна, која се продужавала и сувише дуго — ова игра изгледа као да се свршава некако чудновато: ја губим све, а ви у то исто време не добивате ништа. . (*Олга се уједе за доњу усну*). Ја имам довољно разлога да вас на послетку упитам, шта ви мислите, имам ли ја право, кад претпостављам да никад ништа нећу добити?... Опомињем вас, да је ово за ме од врло велике важности...,.

Олга. (*с узбуђењем*): Ја вам ништа не могу рећи осим то, што ви знате, Владимире Николајевићу. ..

Рат. (*поклони се*): И на томе вам хвала. Ја нисам од оних људи, којима треба све до краја казати, ја разумем и видим све.... Нема сумње, вас ни мало неће дирнути, ако вам кажем, да сам вас пуних седам година ватрено волео. (*Олга прави покрет*). Умирите се, ја сам дошао с паметном намером. Поводом мојих одношаја према вами, који су увек били најчистији, по вароши су почеле да се проносе недостојне сплетке и чак је дошло до... Али о том нећемо говорити.... То је сувише ниско, а ја вас врло уважавам, па с тога их и не понављам.... Да учиним свему томе крај, ја сам се одлучно да отпутујем.... ја путујем у иностранство, где ћу, мислим, дуго остати, а можда и на свагда. Дошао сам да се опростим с вама мирно, као пријатељ и да вам захвалим, што сте увек били спрам мене расположени и трпели моје присуство. Вас изненађује овај тон? Али сваки човек макар један пут бива у свом животу паметан... Осим тога.... Без сумње, ви ћете пожелети да д бијете обратно ваша писма, у којима сте ми ипак изражавали неко поверење ... Ево их.... А ја ћу пак вас замолити, да ми вратите моја.... Знам да вам она нису ништа потребна (*Даје јој свежањ писама. Она их узима*).

Олга (*усплахирено*): Ако баш желите.... Премда у нашим писмима није било ништа што бисмо ми требали да крцјемо од других....

Рат: Тим су мање од вредности и тим пре их треба уништити... Ја сам вам једном говорио, да сам у свом животу учинио много лудорија, али овакве, која би се тако дуго продужавала, није било ни једне. Ја просто не желим да ма код кога, а нарочито код вас, има спомен мога седмогодишњег лудовања....

Олга: Лепо.... Онда ја ћу вам одмах донети ваша писма.... *(Оде. Ратишчев замишљено шета по бини. С десна уђе Тављинов).*

ПОЈАВА 16

Ратишчев, Тављинов, за тим слуга.

Тав. *(не опажајући Ратишчева)*: Има ли кога? Немате ли каквог шпиритуса или келнске воде? Таон се сасвим разболео. *(Спази Ратишчева)* А. Владимир Николајевић! *(Здрави се).* Таман, као да сам поручио да да дођете, да, да, таман....

Рат. *(намргођено се поклони)*: Чим вас могу служити?

Тав. *(спушта тон)*: Ви, мора бити, знате о оним..... сплеткама..... Онај гнусни чланак ви сте, јамачно, читали..... Па тамо је све јасно..... Нема сумње....

Рат: Да, на жалост, читао сам....

Тав: Да, наравно на жалост... Дакле тако.... Све је то жалосно и...... морам вам признати..... ма да ја не волим да се плетем са саветима, кад ме не питају ... Али... Ја сам опомињао мог зета на.... једном речи на олаке походе.... Ви ме сами сад разумете! О, наравно разумете.... како треба да се владате.....

Рат. *(Планувши)*: Опростите, али ја не допуштам ником да ми говори такве напомене; ја и сâм лепо знам како треба да се владам.....

Тав: Тим боље, тим боље! Онда немамо шта ни да говоримо... . Немамо шта да говоримо.... *(Уђе слуга с писмом на послужавнику и упућује се кабинету).* Еј, брајко, почекај, куда ћеш? коме? ко је донео?

Слуга: Писмо Петру Григоријевићу. Пошта....

Тав. *(разгледа куверту)*: Пошта? Хм... Чини ми се да нема ништа онако..... *(Примећује поглед Ратишчева и збуни се)* Хм... Носи. *(Слуга оде у кабинет).* Јест.... Дакле тим боље.... Да, да, тим боље... И ја, разуме се, могу рачунати на вашу племенитост. *(Из кабинета истрчи Сињицин узбуђен).*

ПОЈАВА 17

Ратишчев, Тављинов, Сињицин, по том Олга.

Сињ: Та шта сте урадили? За што нисте задржали писмо? Неки подлац послао је пашквилу из новина.... То је ужасно!

Тав. *(хвата се за главу)*: Та шта говорите? Та није могућно?

Сињ: Ви ни замислити не можете шта је с њим било. Он је ван себе. Ја се бојим за њ! *(Узнемирено гледа на Ратишчева Улази Олга, коракне два пута, но спазивши Сињицина и Тављинова заустави се. Сви узнемирено гледају на врата од кабинета.)*

ПОЈАВА 18

Пређашњи и Белозеров.

Белоз. *(у кабинету)*: Нитковн! Подлаци! *(уђе врло љут, држећи у рукама парче од новина).* Ево подлости којој имена нема..... *(Спази*

Рагишчева, зауставља се ван себе) А! Дакле ви сте ту! За што сте дешли овамо? За што рушите мир у мојој кући? Шта хоћете од нас? Гледајте! Наслађујте се! Ето чиме треба да смо вам захвални на вашим походама.... (*Баца му згужвану артију*).

Рат: Јесте полудели (*чини покрет*).

Белоз: Одлазите, одлазите! (*Ван себе*) Чујете ли! Одлазите одавде!..

Олга. (*узбуђено*); Перо.... Ах!...

Рат. (*гледећи на Олгу савлађујући се.*): С Богом, Олга Павловна! (*Журно оде. Тављинов и Сињицин притрчавају Белозерову. Олга посрћући држи се за наслоњачу од столице*).

Белоз. (*меће руке на лице*): Ох, Боже мој, у каквог сам се тигра претворио ја!... Каква глупост! Каква нискост!

ЗАВЕСА ПАДА

ПИСМО ИЗ БОСНЕ

Дугачак је низ неправди, што их је претрпио народ окупиранијех земаља за 16 година аустро-угарске управе у поменутијем земљама. Бијединарод, који је патио четири стотине година под османлиским господством, надао се, да ће му аустро-угарска војска донијети бољитак и да ће једном дахнути мало душом. Надао се томе од Аустро-угарске као хришћанске, цивилизоване и ако туђе му државе, а ту наду му је давала прокламација цара и краља Фрање Јосифа, која је пуштена у свијет са ступањем аустро-угарских трупа на босанско земљиште и која је гарантовала свима слободу вјероисповијести, равноправност пред законима и народне обичаје и установе. Но те наде или боље рећи илузије нису дуго трајале, на скоро за тијем почео се свијет увјеравати о противноме: почео се увјеравати, да му се наде нису испуниле, већ да је остао скоро у истоме стању, само што је добио другога господара: мјесто Турака дошле су „Швабе“, које су мало шта раставиле од Турака. Сиротиња — а то је већина народа у Босни и Херцеговини — почела се увјеравати, да јој Аустро-угарска није донијела побољшање материјалнога стања, јер је мјесто турскога харача добила друге порезе, које нијесу ништа лакше од харача, ако нијесу шта теже. Десетина, која се за турске владе давала у натури, постала је куд и камо тежа, јер се Шваби мора да плаћа у новцу по цијени, која врло често премаша пијачну. Незадовољство је почело расти и избило је на површину херцеговачким устанком од 1881|2. Том приликом се показало на што може, да натјера невоља и очаiање: јучерањи крвни непријатељи мухамеданци и православни измирили су се и с девизом „за крст часни и вјеру Мухамедову“ устали су да оружаном руком учине крај несносноме стању. Сва јужна Херцеговина и неки дијелови Босне букнули су пламеном револуције. Народ, који је истом почео кућити кућу, раскућену пређашњом буном, волио је опет раскућавати ту исту кућу, него ли даље трпити.

И буна би угушена, јер се није могла изнијети шака људи са моћном државом, која се рачуна у велике власти у Јевропи. Многи, који су били пребјегли у Црну Гору и Турску враћали су се натраг, кад им

се обећало, да се неће потезати на одговорност, а многи и остали, те и данас живе изван своје домовине као емигранти, као што је Салко Форта, бези Љубовићи, Перо Тунгуз и др.

Револуција није испала онако како су се надали устаници нити је послије било лакше, само се почело сад поступати опрезније с народом у бунтовним крајевима, али је за то увећан био број жандара, основан Streifcorps и пограђене куле и градови, да би се тиме спријечио сваки евентуални покушај буне.

У Босни, која је остала мирна у вријеме херцеговачке буне, није се ни за длаку одступало од пријашњег система. Народ без оружја није се могао бунити, али је у невољи прибјегао другоме средству, да се ослободи од несног стања, прибјегао је средству, које је теже од устанка, почео је да се сели. Велим да је сеоба тежа од устанка и нисам претјерао, јер ће прости човјек лакше зграбити пушку по сриједи и бацити угарак под кров своје рођене куће, него што ће се селити. Он зна, да ће погине ли, барем почивати у земљи својих дједова, гдје се родио и одрастао и за коју су му земљу везане толике успомене, и радости и жалости. А сеобом знаде да оставља за увијек ту љубљену земљу, кида све везе са својом прошлости. То је тешко, доиста тешко, то значи имати јуначко срце, па да не пукне. Још у старо време знало се за тежину изгнаничког живота и изгнанство је било онда најтежа казна, која је могла постићи слободна човјека. Па ипак јадни народ латио се и тог потоњег средства само да се уклони „благодатима“ окупације и почео је да се сели. Мухамеданци су почели да селе још одмах првијех година окупације чим је аустро-угарска војска сломила њихов отпор и заузела Босну и Херцеговину, и та сеоба није још ни данас престала већ траје непрестано из године у годину, кад јаче кад слабије. Ту скоро наумили су неки мухамеданци из Крајине да се селе, и барон Лазарини, окружни престојник, упео се из петних жила да их задржи од сеобе по што, по то. То наравно баца рђаву сјенку на босанску управу и даје јој лошу свједоџбу пред страним свијетом, те је влада чинила увијек разне покушаје, да спријечи ту емиграцију. И лијепо и на силу покушавано је, да се одврати народ од сеобе: ускраћивани су пасоши, чињене су сметње при продаји добара ит.д., али је све то слабо помогло. Емиграција се могла спријечити само отклањањем узрока, који су је изазвали, а то баш није чињено. Ваљало је промијенити систему управе, а то није ишло у рачун господи, за то је народ и даље селио.

Устанак Херцеговачки и хајдуштво у Босни давало је доста бриге господи у Бечу и у Сарајеву, јер су се бојали, да се не би такви појави незадовољства раширили у згодном моменту и по мирним крајевима, те се све чинило, да се искоријени хајдуштво. Жандари и Streifcorps крстарили су и дан и ноћ дуж србијанске и црногорске границе и по хајдучкијем крајевима, и гонили су по шумама хајдуке. Издаване су строге наредбе под пријетњом смртне казни, да не смије нико дати хајдуку конака, ни хране, и да свак мора казати власти ако му је хајдук у кућу

долазио. Сељак коме је власт одузела све оружје до малог ножића, да не прими у кућу, до зуба наоружаног хајдука! Јадни сељак био је међу двије ватре, с једне стране страх од хајдучке освете, ако га прокаже власти, а с друге стране страх од власти, ако чује, да му је био хајдук у кући И доиста власт није остајала при голој пријетњи, већ је немилостиво и без срца извршивала стријељањем и вјешалима. Ено у Сарајеву на гробљу на Вратцима леже двојица браће Чабаркапа, који су објешени првијех година окупације, што голијех шака нијесу могли да не приме у своју кућу оружане хајдуке, као год што леже стријељани и други по Бањојлуци, Бијељини ит.д. И хајдуштво је угушено, али је стало народ доста крвних жртава. Више је издахнуло на аустриским вјешалима невиних људи, него што су жандари поубијали хајдука.

Незадовољство је привидно угушено, јер нема више оружанијех протеста и плаћени новинари трубе данас по свијету како влада благостање по Босни и Херцеговини и како је народ срећан, пресрећан. Па чак и неки беспристрасни људи могли би се лако завести, те пропутовавши главнијем друмовима по Босни помислити, да та земља цвјета благостањем и брзо корача напријед. Наступи ли се на Брод, одмах вам с десне стране железничке пруге пада у очи споменик Фрање Јосифа, што га је — вели се — дигао усрећени народ Босне и Херцеговине за спомен првог ступања његова на босанско земљиште и из захвалности за благодати окупације. Зли језици веле да је тај споменик дигла влада о свом трошку, а оно мало новаца што је скупљено од свијета, веле, да је покупљено готово на силу. У Сијековцу, одмах уз жељезничку пругу гради се — а сад је ваљда и готова — зграда за рафинерију петролеја, Код Добоја у Усори, опет крај пруге, фабрика шећера и електрички освијетљено стовариште дуга (Fassdauben) фирме Морпурго и Паренте. У Зеници је фабрика хартије, угљени мајдан и земаљска „казнионица“, а крај Сарајева, које сваки путник као главну варош не пропушта посјетити, ту вам је дика и понос, челенка Калајева — *Илиџа*, бања, која по својој вриједности не заслужује онолику пажњу, коју јој влада обраћа; али за то, што је близу Сарајева, близу пруге Сарајево-Мостар, те тако на ударцу свакоме посјетиоцу Сарајева, постала је мјезимица министра Калаја. Он је украсио, да јој се западни Јевропљани диве и да хвале творилачки дар Калајев. Има још бања по Босни, па влада апсолутно ништа не чини за њих, за то што нису путницима на ударцу, а на Илиџу су потрошене стотине и стотине хиљада форината. Ето то су та Паћомкинска села на прузи Брод — Сарајево, то су дјела министра Калаја, постављена ту на очима свакога путника, да их види и да разноси хвалу мин. Калаја по западној Јевропи. То је до душе некако налик на рекламу, али постизава сврху којој је намијењено, те доиста видимо, гдје и непристрасни путници могу да се засјене тим блеском, и да добију крив појам о стању окупиранијех провинција и да издаду господи властодршцима свједоџбу, какву они не заслужују.

Још има нешто, што може да наведе непристраснога путника на крив суд о аустро-угарској управи у Босни и Херцеговини. Може страни путник, прокрстаривши по Босни, видјевши јадне колибице у којима сиромашни сељак живи и из тога се увјерити, да овај народ није аустро-угарска влада материјално подигла, али не хтјевши вјеровати само својим очима може зажељети и да чује из уста самога народа како му је, и наравно, према моме досадашњем цртању стања овијех земаља, чуће само јад и невољу. Је ли тако? Сигурно, велите ви. А ја велим, да није то сигурно и да неће ништа чути или баш противно. А како то? Е, то је видите опет пошљедица управе оне државе, коју је назвао нѐ знам ко „земљом шпијунства и вјечите сумње.“ То се у нас зове „избити, па не дати плакати.“ То је оно: није ти добро, а не смијеш казати, јер усудиш ли се казати зло по те; дозна ли се, одмах си маркиран као бунтовник, немирна глава, дописник новина и све могуће само не поштен и лојалан човјек А прогласе ли те једном за таквога тешко си га теби: чим се шта јави у новинама из твога краја, а ти макар и не знао — како ћеш знати, шта је гдје изишло у новинама, кад у Босну не долази ни један српски лист, осим она два што хвале владу и њезину „мудру политику“ — дакле чим шта изиђе у новинама из твога краја, одмах по врх твоје главе: то си ти казао каквом новинару или си сам написао и послао новинама. Ти си за навијек рекао мирну животу збогом. Хоћеш ли да отвориш какву радњу, не можеш, јер ти не даду дозволе. Хоћеш ли својим послом куда на пут, па иштеш пасош, то се толико отеже са издавањем тога пасоша, да ти се већ досади те би се прошао и посла и пута. За какву ситницу глоби те власт великијем своташа. У опће стављају ти се тешкоће сваке врсте и у сваком предузећу. Ето то је затворило уста свијету, па не смије да се тужи. С тога ће често пута и непристрастан путник чујући неистину из уста самога народа донијети крив суд о стању у Босни.

Још уз то треба да споменем и шпијунисање, које је тако разгранато — барем у Сарајеву је тако, а не ће бити много боље ни по другијем мјестима — да свак мора добро да пази коме ће шта рећи, јер не пазећи лако може имати посла са властима. Кафеџије, гостијоничари, механџије, келнери, кучебери, пропали трговци и занатлије па чак и жене служе сарајевској полицији као органи, од којих дознаје шта ко ради и говори. Гостијоничаре, кафеџије и механџије присиљава власт на шпијунство пријетњом, да ће им се одузети дозвола за радњу. Када су скоро протјерали из Сарајева србијанске Цигане — свираче, да се не би и даље ширила српска пјесма, само је једна таква свирачка дружина у цијеломе Сарајеву, гдје их је било прије неколико, остављена гостијоничару „Цариграда“ за његове лијепе услуге, што их је учинио власти а и данас их чини као шпијун. Чак и чиновништво лиферује ту сорту људи из својих редова Скоро је у Травнику један канцелиста, долазећи у једну кавану, гдје се обично скупљају мухамеданци, потказао једнога мухамеданца, да је грдио цара; и да је то био Србин православне вјере

зло био прошао, али мухамеданац је ослобођен, јер осим потказивача није било другога свједока.

Па не само да чиновници потказују грађане, већ ни сами чиновници нијесу сигурни да их неће потказати њихови другови. Имао сам прилике, да се разговарам са једним нижим чиновником — имена му не смијем казати, јер бих га тиме упропастио — и кад сам му се тужио шта пати наш свијет од шпијуна рече ми: „Мој господине, знам ја то врло добро, јер сам толико година у Босни, али знајте, да ни ми чиновници нијесмо поштеђени од тога. Какво год неповјерење влада међу грађанима због шпијунства тако је и међу нама. Нико ником не смије да се повјери.“ Како то изгледа, господо новинари, што трубите по својим новинама како ове земље напредују, како је народ задовољан и тако даље? Шпијунство и задовољство не иду једно уз друго. Имамо ми сличних примјера у историји. Знамо ми за времена Тиберија, Клаудија, Каја и Нерона, под којијем је царевима Рим дрхтао од страха шпијунскога; када су сродници сроднике денунцирали. Ама историја не хвали ту епоху римске историје, нити тумачи шпијунство као пошљедицу задовољства у Риму, већ вели да је шпијунство изазвано страхом неваљалих царева од народнога незадовољства.

Једном сам већ споменуо десетину, како је народу за турске владе лакше било давати, јер је није морао плаћати у новцу као сада, већ је давао у натури. Но није само то што народу десетину тешком чини; теже су још злоупотребе при процјењивању жетве. Десетари, који иду по селима и процјењују од ока количину жетве, да се према томе одреди колико ко има платити десетине, чине велике неправде народу. Они добивају од власти за свој процјенитељски посао извјесни проценат од скупљене десетине; и наравно што већа десетина, то већа награда десетарова. Споменем ли још само лакомост људску не би требало даљега објашњавања. Са свим је разумљиво, да ће десетар при процјени казати због свога процента, да жетва износи више него што је. Ето то су те злоупотребе. Па барем, да остане та процјена само при давању десетине ни по јада, али ту сад долази кмету — сељаку, ага или бег, чија је земља и тражи своју трећину по тој десетинској процјени. Шта ће онда остати кукавноме земљодјелцу, да се прехрани до друге жетве, а шта ли ће му остати за сјемена за идућу годину?! Не остаје му ништа друго већ да продаје ситну и крупну стоку или да мушке главе из куће иду у оближње вароши, да надниче.

Још да додам к томе работу — бесплатан рад на друмовима, за који је посао морала давати свака сеоска кућа раднике, и још кад рекнем да та работа још ни данас није престала (један очевидац причао ми је, да је ове године гледао на новом друму, што се гради низ Врбас до Бањелуке, сељаке дотјеране на работу, да раде на том друму) онда можете разумјети шта јадни сељак сноси од оне власти, која је тобож дошла да га избави од турскијех кулука (работа). Па још да су ти друмови грађени с обзиром на народне потребе Изгледа да су при грађењу

друмова играли већу улогу стратешки обзири, него ли народне потребе. Зар се није могао провести друм, што води из Сарајева у Трново и Калиновик, долином и кланцем ријеке Жељезнице, па би био и краћи и равнији, зар се баш морао изводити на онолику висину на Грабу? Е али за војску је згодније држати се висова, а клонити се кланаца и тјеснаца.

Може ли ту бити говора о благостању и задовољству народном код оваких патњи и невоља? Па ипак, кад се не би баш никако освртали на горе наведене невоље народне, већ повјеровали владиницјем листовима, да је народ срећан и задовољан остало би нам нешто неразријешена загонетка Шта је узрок, те мора свако, ако хоће да иде не даље већ из једнога котара у други, вадити пасош или тако звану „пропустницу“? Значи ли то повјерење у народ, значи ли то, да су господа на влади увјерена да је народу добро, па се не боје завјера и буна, и не тиче их се куда ко иде? Не, то значи, да су господа врло добро обавијештена о стању у Босни и да врло добро знају како је народу, да му је зло и тешко, да не може горе бити, па се боје и од неоружаног народа. Хоће да ограниче што могу већма народни саобраћај и да знају куда ко иде па да га имају вазда на оку. Боје се милости „срећнога“ народа. Боје се завјера и побуна, те ником не даду, да путује без њихова знања. Свак знаде каква су сметња трговини пасоши па нигдје на свијету нема оваквога примјера, што нам га пружа Босна и Херцеговина.

Код овакога поступања с народом и његова незадовољства није никакво чудо, што господа зебу од тога народа и боје га се, па да би спријечили сваку евентуалну народну акцију против њих узели су за девизу оно старо опробано divide et impera. У ту сврху покренула је влада Bošnjak, лист коме је задатак, да створи нову народност на балканском полуострву, народност босанску, да привуче мухамеданце к влади и да баца омразу међу православне и мухамеданце, а све истичући се као орган за интересе овијех другијех. И доста узмите у руке који хоћете број Bošnjaka, па прочитајте дописе, мало ћете који наћи да није написан са пуно мржње на православне. Bošnjak диже вику на православне сваком приликом.*) Ако су се гдје при пићу сукобили мухамеданци и православни, одмах су ту криви православни, који бајаги из мржње према мухамеданцима ове нападају, и читајући Bošnjak изгледа да су православни објавили мухамеданцима рат на живот и смрт. Осим тога служи Bošnjak и интересима хрватске пропаганде. он треба да буде ћуприја преко које се намјеравају превести мухамеданци у Хрватство. Изволите само отворити који вам драго број Bošnjaka и потражите рубрику, гдје се објављују нове књиге, па ћете наћи сваку нову хрватску књигу а српске ама баш никакве, па била та књига штампана у Биограду

*) Најновији догађај са *Спахићем*, којему допустише да се врати у Мостар само под погодбом да потпише изјаву да је Српство противно мухамеданству, нога је потврда за ово што наш дописник износи. Ур.

или на Цетињу, или у Загребу, Новом Саду и Дубровнику, на територији аустро-угарске монархије. Је ли само српска књига нема јој мјеста у Bošnjaku. Та и фактички уредник — не онај што фигурира као такав и чије име као уредника стоји на Bošnjaku — већ баш прави уредник, који је све и сва у редакцији, тај прави уредник је Хрват, и то од оне сорте, што би, да могу, попили све Србе у чаши воде. Не треба ни да спомињем с каквом се мржњом пропраћају догађаји у Србији и Црној Гори и какве се лажи о тим земљама штампају у ступцима тога листа, јер се у Босни и не може друкчије писати о тим српским земљама. Ја сам горе споменуо, да је Bošnjak владин лист па ће се можда наћи когод те запитати: „А како то?“ Ено на самоме Bošnjaku стоји, да му је власник Мехмед бег Капетановић Љубушак.“ Јесте, господине, имате право, то тако стоји у листу, ама шта би сте ви рекли на ово: Тај исти Капетановић, чије име стоји штампано у Bošnjaku као власника, завадио се прије негде са Хрватом, оним правим уредником Bošnjaka, и хтјео да га дигне из редакције. Јел' те дигао га је, јер је власник листа па може располагати са редакцијоним персоналом по својој вољи? А видите, мој господине, ствар је испала са свим друкчије; против воље Капетановићеве остао је тај Хрват у редакцији, јер је влада тако хтјела. Шта велите сад? Кажите ми сад чији је лист Bošnjak? Дакле видите, да оно име власника на листу није ни за шта друго, већ да фигурира, да се обмањује необавијештени свијет, како је то, за бога, независан орган босанскијех мухамеданаца.

Кад сам већ споменуо Bošnjak хајде да проговорим још коју о журналистици у Босни. Све о журналистици у Босни може се казати кратко овијем ријечима: нема ни једног независног, опозицијоног листа, јер такав покрај строге цензуре не би могао опстати, већ су сви полузванични. Званични „Сарајевски лист“ не треба ми ни спомињати. Остаје ми да говорим о полузваничним листовима. Ту вам је и „Bosnische Post,“ чија је власница Милена Мразовић ове године начинила у Сарајеву кућу у вредности од 30—40000 фор., без сваке сумње за новце из диспозицијоног фонда, што их је заслужила онијем химнама, мудрој политици владиној, којих су химана пуни ступци њезиног листа. И тај лист, као год и Bošnjak, дише неутољивом мржњом према свему што је српско. И томе је листу као и Bošnjaku уредник Хрват. И не може ваљда нико већма мрзити Србина, као његов најближи „брат“ Хрват. Уреднику „Bosnische Post“ Врињанину мрско је и само име српско споменути. Тако н. пр. кад спомиње сарајевско „Српско-православно црвено пјевачко друштво Слогу,“ увијек се некако збуни, те изостави оно „Српско,“ већ само Orth. Kirchengesangverein Sloga.

О Bošnjaku сам већ говорио. Још остаје, да споменем један листић, што излази у Мостару и зове се звучнијем именом „Glas Hercegovca“ То је један лист, који је поставио себи за задатак, да шири Хрватство у Босни и Херцеговини. Наравно кад влада сматра свакога Србина православне вјере за хајдука — као што се изволио изразити господин

окружни престојник Лазарини једноме војничком лекару — и бунтовника, који упире очи тамо на ону страну Дрине и на Ловћен и Дурмитор, онда се може разумјети за што се Хрватство у Босни протежира и сматра за врло повољно по државну идеју. И Хрвати још имају образа, да кажу како их гоне у Босни. Још кад такав хрватски листић хвали владу и њезине установе, онда већ можете мислити како стоји код владе.

Дакле имамо Bošnjaka, који треба да је лист мухамеданаца и ако то ови неће ни да чују, са његовом новом босанском народности и с његовијем кокетовањем са Хрватством: имамо Bosniche Pozt за чиновништво и публику изван Босне и Херцеговине, која није ништа друго већ хрватски лист на немачком језику, и Glas Hercegovca намијењен Хрватима чиновницима и новоскованијем Хрватима Босанцима, који се рекрутују из редова католичкијех трговчића и занатлија. Православни данас немају свога органа. Влада је чинила покушаје у том правцу и са православнима, двапут је покренула лист за православне, али се ти листови нијесу могли одржати, јер чим су опажене њихове намјере почео их је свијет остављати, те су и престали излазити. Тако је 1885. почела била излазити у Сарајеву „Просвјета“ под уредништвом Јована Видића, бившег учитеља у српско-православној школи у Сарајеву, који је са те школе отпуштен био. Да би намамио свијет почео је тај лист с почетка писати мало слободније о Српству и Срби православне вјере збиља су га били почели набављати. Али то није тако дуго потрајало. Поче ти он доносити штетне приједлоге по српско православне опћине и школе. Свијет се одмах досјетио ко наређује чланке у „Просвети“ и из чије су кухиње они приједлози, којима се хтјео да ископа гроб српскијем опћинама и школама, и поче лист остављати, тако да му у пошљедњим данима његова излажења, колико се сјећам, није остало више од 40 претплатника. Влада јд видјела, да јој се покушај изјаловио и обуставила је даље излажење тога листа. Други је покушај чињен са „Напретком“ и то је било 1890. године. Уредник му је био лукави и препредени Антоније Стражичић. Друго издање „Просвјете“ само под другијем именом. Оно исто што је било са „Просвјетом“ поновило се на „Напретку.“ У почетку многи претплатници, а кад је ствар изишла на видјело, шта се хоће са тијем листом, опадање броја претплатника и обустављање даљег издавања листа у новембру 1891. Стражичић је послије тога отишао у Војводство, те и тамо начинио Србима неприлика. Разлика је између „Просвјете“ и „Напретка“ у томе што је овај пошљедњи оставио за собом штетније пошљедице по православне Србе. Те пошљедице јавиле су се у виду раздора у црквено-школскијем опћинама и народу.

Што се тиче листова, који излазе на страни, и ту се опажа маћијски поступак босанске владе према Србима. Свима Хрватскијем листовима и владиним и опозицјоним дозвољен је долазак у Босну и Херцеговину, а српскоме ама баш ни једном изузевши „Ново Време“ и „Наше Доба,“ који пишу о босанским приликама како је влади по вољи и који су само по имену српски листови. И то не само да су забрањени ли-

стови из краљевине Србије, већ ни они који излазе у Аустро-Угарској монархији, као „Браник.“ „Застава“, „Србобран,“ „Српски глас,“ „Дубровник,“ не смију у Босну. Је ли то правда, је ли то једнакост?

Чак неки књижевни покушаји у земљи осујећавани су. Паја Јовановић, садашњи уредник „Србобрана“ био је првијех година, када је отворена гимназија у Сарајеву тамо професор. Он је почео био издавати забавни лист „Требевић“ и штампао га је ћирилицом. Према лијепом одзиву претплатника могао је тај лист бити дуљега вијека да није влада ту умијешала своје прсте, те га након трећега броја обуставила. Исто је тако прошао и Игњат Димић професор трговачке школе са својијем „Трговачким Вјесником.“ Тај је лист био намијењен босанским трговцима и штампао се ћирилицом. Свега су два броја изишла. Влада је уреднику Димићу, као своме чиновнику, забранила даље уређивање листа, и тако је влада угушила и тај лист.

Како влада иде Хрв· ству на руку види се и по њезинијем школама. Прегледајте само школске књиге гимназиста и учитељскијех приправника, па ћете видјети саме хрватске граматике и читанке и у опће све саме књиге написане или преведене од Хрвата, а прописане за хрватске гимназије у Хрватској и Славонији. Замислите какво ће знање језика изнијети ученици учећи из тих књига! Нећу ја да тврдим да су хрватске граматике лоше, већ хоћу да истакнем како све граматичко знање иде у ништа учећи математику, физику, историју и остале предмете из књига, које су написане тако сакато да се јадни ђаци намуче докле само разумију језик тијех књига. Та већ и не треба да говорим о томе кад свак зна како је „красан“ језик у хрватскијем књигама.

И у опће како се то слаже: увести у босанске школе фонетички правопис, а овамо дјеци давати хрватске књиге писане етимолошкијем правописом? Наравно и такве су бесмислице оправдане када се хоће по што по то да створе од Босанаца Срба Хрвати. Да је то истина и да се баш озбиља на томе ради имамо примјера за то. Прегледајте само наставни персонал сарајевске гимназије и учитељске школе, па ћете видјети да су професори махом Хрвати и Словенци, а Србина ни једнога. У конвикту сарајевске учитељске школе уче питомце махом хрватскијем пјесмама. Директор гимназије сарајевске није допуштао ђацима Србима православне вјере да се уписују као чланови судјеловачи у српско пјевачко друштво *Слогу*, а кад се скоро основало католичко или боље рећи хрватско пјевачко друштво *Требевић* и неки се ђаци уписали за чланове судјеловаче, није ни једнога опоменуо*)

Према Српству и православљу доиста се понаша босанска влада као према пасторчади. Српство се свуда гони и српске су школе влади

*) Крајем пр. године полиција је дошла у друштво *Слогу*, па скинула слике српских владара, однела их и на одговор још узима људе како су их смели метнути; међу тим хрват Бабић има хрватски грб на кући па му за то нико не замера. Зна се, даље, како су за српски грб на фотографији затворили ђаке богослове а ректора пенсионовали! — То нам све други један пријатељ саопштава. Уред.

трн у оку. Гдје год се може ствара се српскијем школама неприлика. Колико су те јадне школе препатиле па и данас пате од владе при намјештању учитеља. Изабере ли која опћина учитеља за своју школу, мора од владе да иште потврду тога учитеља, а како обично влада са том потврдом дуго оклијева и чека те школа назадује, јер не потврђени учитељ не смије да предаје. Како год пате учитељи и школе тако исто нису поштеђени ни свештеници. Прије неке године влада је дигла проту Пјешића из Требиња. А ове године једва да ће бити од тада више од мјесеца дана, дигнут је са своје парохије у Блажују код Сарајева поп Стијепо Трифковић. Ствар је та овако била. Прије неколико година даровао је садашњи митрополит сарајевски г. Николајевић 15000 фор. за оснивање српске православне школе у Блажују, у сарајевском пољу. То је доиста била пријека потреба, јер је сарајевско поље пуно села у којима живи искључиво православни елеменат. Подигнута је лијепа зграда за школу народнијем прилозима, а оних 15000 фор. уложени су у једну зграду у Сарајеву да се киријом подмирују школски трошкови. Парох те опћине био је поменути поп Стијепо, те као парох био је уједно и председник црквено-школске опћине. Као честит Србин и ваљан свештеник заузимао се својски и од срца за своју опћину и народ је био њиме врло задовољан. Али, као што обично бива, кога народ воли, тога власт мрзи. Тако је било и са попом Стијепом, он није био по ћуди земаљској влади. Још прије негди влада је била поклонила тој опћини неку земљу за градњу цркве а народ је спремио материјал за цркву само се чекала дозвола од владе па да се почне црква градити. Чекало се и чекало, молило и молило, али дозвола никако да се даде. Па не само да влада још ни до данас не даде дозволе за градњу цркве, већ одузе и оно своје поклоњено земљиште. Наравно, то је православна црква, па се с тога не да ништа, а за ону шачицу католика у сарајевском пољу међу огромном множином православних сељака начињена је тамо у Ступу, у истом пољу, католичка црква.* У свима тим приликама истакао се поп Стијепо као добар пастир свога стада и као честит родољуб, а тиме је навукао на се мржњу владину и она је гледала да га по што по то уклони са блажујске парохије. Кад му се није могла створити никаква кривица употребљена је сила и он је против воље самога митрополита дигнут са своје парохије овога љета 1894. г. у мјесецу августу, а опћинску архиву власт је узела и однијела. Свргнут је без икакве кривице

У опће ко се год иоле истакне својијем радом за народ, њега власт гони. Ако је Србин из Аустро-Угарске протјерају га. То су искусили толики учитељи српско православних школа. Скоро је протјеран српски учитељ Торбица из Мостара. Бившег учитеља српске школе у Сарајеву

*) То је, ваљда још и за то, да се међу православне боље може силом ширити католиштво, о чем нам други један пријатељ саопштава овај факат: ту скоро Цековића зет Перо Мркаја, трговац, за 24 часа се пошокчи и венча, но ново, у католичкој цркви поред живе прве жене и четворо деце. Уред.

Николу Шумоњу узели су у његовој домовини у Хрватској у војништво на миг босанске владе, само да га уклоне из српске школе и из уредништва „Босанске Виле“. Кад је ислужио војску босанска влада није му дала натраг у Босну. Николу Кашиковића, уредника „Босанске Виле“, не могу да протјерају, јер је рођени Сарајлија, али су му попели на врат полицију, те јадни човјек не може нигди с миром да се макне, вазда га прати на десетак корачаја један полицај као да је најопаснији зликовац. С тога га се свијет клони као кужна, јер се боји састајати се са човјеком који је јавно под полицајним надзором. То је власт ваљда и хтјела: кад није могла да га протјера, она је нашла друго срество да га изолује од свијета.

Још на крају да споменем коњске трке на Илиџи, које је приредио овога љета министар Калај. По вриједности награда сарајевска трка долази одмах послије бечке и пештанске. Стале су те трке босанску сиротињу силнијех новаца: трошкови за тркалиште, награде, трошкови за банкете и свечаности у почаст страних шпортсмана. Али шта је стало Калају до новаца и мари он јесу ли се ти новци могли употријебити на штогод корисније! Главна је ствар реклама његовој управи. Довукао је стране госте, заслијепио их сјајем банкета и свечаности и тркама на Илиџи, а богме и Илиџом. И како су то обично људи једнострани, који немају ни очију ни срца за друго шта осим предмета своје страсти, то је господин Калај потпуно лијеп успјех начинио код те господе. Нисам нигди ништа читао у новинама о тим нашим тркама, али ако је ко шта писао потпуно сам увјерен, да је то могло бити само ласкаво за господина Калаја.

У исту сврху су позвати и археолози. Калај хоће просто да довуче све што је прво у Европи у Босну, да их провоза од Брода до Сарајева, да виде Паћомкинска села дуж пруге, да им покаже своју Илиџу, и да их мало тамо почасти па је онда сигуран за успјех. Реклама и ништа друго већ реклама!

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

АДОЛФ СМИТ
О ЗДРАВЉУ НАШЕГ БЕОГРАДА

Са двојаким задовољством пружамо читаоцима „*Дела*" српски превод ове научне студије о здрављу нашег Београда. Са двојаким, велимо за то, што је г. Смит један од најјачих сурадника највећег и најпризнатијег *хигијеничарског* листа на свету — лондонског „*Лансета*" — и за то, што и његова стручна критика и његова пријатељска реч пада у времену кад наша отаџбина потребује и правде и потпоре у великоме храму јевропске јавности. Доиста, само онај ко не зна колико је жучи и горчине, за последњу само деценију, просуто само у енглеској штампи на адресу нашег искушаног и угроженог племена, само тај може без узбуђења проћи поред јавних потеза г. Смита у одбрану наших народних идеала и наших трудних *културних* задатака. Читаоца „*Дела*", уверени смо, поделиће наше осећање признања према човеку који *право пријатељство* своје најбоље и засведочава баш оном и онаквом *критиком* какву је г. *Смит* у овој својој хигијеничарској студији нашег Београда и дужносно и савесно обелоданио ... Дакле та студија (види лондонски «Lancet» од 22-ог и 29-ог дек. п. н. прошлог — бројеве 3721 и 3722) у српском преводу гласи:

Пријам указан члановима Осмог Међународног Конгреса за хигијену и демографију, држаног у Будим-Пешти прошлог септембра, приликом њихове посете граду Београду,* био је тако срдачан, да сам ја само природно и живо желео да поново походим српску престоницу. Један онај дан, проведен у Београду, био је доиста сав заузет: али он није био довољан да се може добити и јасна слика здравствених услова тога града, и за то сам га ја, при повратку из Цариграда, још

*) Види „The Lancet" од 6-ог окт. 1894.

једном обишао. Посета ова била је, дабогме, чисто приватна и незванична — већ и за то, што ми ту ни један од чланова конгреса друштво није правио — али ме је она ипак наградила и најтоплијом добродошлицом и најпространијим гостопримством српским. Г. Никола С. Јовановић бивши генерални консул Србије за Велику Британију и Америку ставио је био све своје време на моје расположење. Г. Милош Петронијевић, аташе у министарству иностраних дела, такође ме је веома љубазно пратио, тумачећи и објашњавајући ми све што ми је требало. А да би се испитивањима мојим што веће олакшице пружиле, председник општине београдске, г. Мих. М. Богићевић, био је тако добар да ме послужи и својим колима. Ретко сам ја кад наилазио на толику озбиљност и предусретљивост местних власти на пољу критичног испитивања; али сам, и поврх тога, добио прилике да посетим и српског министра спољних послова и неке од првака свих трију политичких партија Србије. И сва су ме ова господа, без разлике партија, примала са једнаком срдачношћу, и сва су ме једнодушно уверавала: да желе што пре да виде своју отаџбину у колу оних народа који предњаче на пољу здравствених реформа. Приступни свакој критици, они су сваким актом својим показивали, колико цене чак и оне услуге које је наш *„Лансет“* могао учинити интересима јавног здравља и у Енглеској и у другим континенталним државама.

Дакле, по што сам био примљен од министра иностраних дела, ја будем представљен г. Дру Ђ. Димитријевићу шефу српског санитета. Српски санитет ступио је у живот снагом закона те земље од 30-ог марта 1881, и њему је поверено уређење санитарне службе у целој земљи. Он је тада добио и власт да заводи карантине и поставља санитарне кордоне; али, како је Србија од тада пришла дражђанској конвенцији, путници у њој не издржавају карантине. Они се само подвргавају лекарском прегледу; и, кад има бојазни од колере, дужни су дати своје адресе да би могли бити под лекарским надзором неких пет дана. Суседна држава Бугарија, није пришла дражђанској конвенцији, са непријатним резултатом: да су, у времену кад сам се и сам кретао из Цариграда, сви обични возови из Турске морали лежати пет дана у карантину на бугарској граници. Срећом, тада не беше колере и у Цариграду, те, узев оријент-експрес, који не стаје ни на једној турској станици, могах прећи бугарску границу после једног простог лекарског прегледа. На част, дакле, *српској* санитетској управи бележим факат: да је Србија у овом погледу следовала примеру најцивилизованијих народа те, као што рекох, изоставила сваки карантин на својој граници. А Србија је у самој ствари много ближа извору опаке заразе него ли Бугарска, јер би је сваког часа колерична напаст могла снаћи из Русије или Галиције. Управо, све што српски санитет у свакој прилици наређује, то је: строго отклањање крпа и прљавог рубља из заражених земаља, и већ поменути лекарски надзор од пет дана. Др. Димитријевић дао ми

је и пакет санитетских закона Србије у *француском* преводу; али ја нећу овде ни покушати да улазим у ова уређења. Ако се закони на делу не врше, слаба је вајда од њихова слова; а ја нисам био довољно дуго у Србији те да могу да посведочим и докле су ови закони ушли у живот и навике њенога народа. Једну ствар, пак, ваља ми споменути а на име: да је *обавезна* достава болести надлежнима, и то још, у року од једног часа по проналаску. Време се дакле не губи: а власт одмах шаље жандара да прикује таблу на вратима такве куће и да чува стражу пред њом не дозвољавајући никакав саобраћај између исте и осталог света. Овој строгости прибегава се и у сузбијању *дифтерије* која је велики непријатељ српског Београда, и која не бесни само у сиротињским крајевима него и у најбољим квартовима његовим. Збиља, статистика за последњих десет година тога града, коју при руци имам, сведочи да је у години 1882, умрло 797 лица од којих 14 од дифтерије и дифтеричног крупа: у години 1883 на 786 смртних случајева 18, а у 1884. на 793, 29. Цифра рођења увек прелази, и то знатно, цифру умирања, и за поменуте године износи, респективно, 953, 954 и 981. Али, ако узмемо претпоследње три године, као 1890, 1891 и 1892 онда имамо на респективно 957, 1124 и 1347 смртних случајева, 1239, 1269 и 1250 рађања. Сразмеру саме дифтерије и крупа за исте године дају нам респективне цифре од 17, 55 и 150. Ако сад пријемо и 1894-тој години онда ћемо видети да се дифтерија с крупом за последње три године јавља у 860 случајева а покосила је половину својих болесника. По малим и сиротињским кућама, где су здравствени услови мање повољни, *тифус* преовлађује и има доста и наступне и маларне грозницe. У години 1892, када је цифра умирања надмашила цифру рађања, било је осим епидемичне дифтерије и крупа, још и *осамдесет* смртних случајева од *шарлаха*. У години 1890 није било ниједног смртног случаја од ове болести, а у 1891 само *седам*. Сад, ако узмемо да Београд није велики бројем становништва, да нема никакве велике фабрике ни нездраве индустрије, а врло мало или нимало пуке сиротиње, онда се мора признати да животна статистика његова ни из далека не задовољава, као што би требала и могла да буде. Узрок, пак, оваком неповољном стању није тешко наћи, јер вода његова није најсигурнија, и Београд нема апсолутно никакве *канализације*.

Примљен од г Велимира Антића енжењера и инспектора српског министарства грађевина, видео сам и *водовод* Београда. То је скуп неких пет бунара у растојању неких 200 метара један од другог, ископаних на привидно најнезгоднијем месту, у једној баровитој низини, која се простире испод ногу кречних брда из терцијерне формације. Ове низине, ова равница, лежи поред реке Саве и има десетак километара у дужину а три у ширину. На површини је обична земља, са по којом баром овде и онде. Бунари имају двадесет метара дубине. Испод једног метра и нешто *хумуса* долази седам метара *алувијала*, а испод овог десет метара *иловаче* и најзад шљунак и песак Теорија је, да вода са површине,

која извесно није добра, не може да пробије дебеле слојеве иловаче; али, доиста, ништа не доказује и да је та иловача слободна од сваких пукотина. Поред пумпаонице је велики прикупни бунар: па, пошто је ниво воде у другим бунарима нешто виши, вода се у њ слива средством сифонских цеви. Из овога прикупног бунара, вода се пумпа у један доста лоше удешени *филтарски* резервоар. Сам филтар се састоји из једног великог ваљка, коме на дну лежи један слој финог песка; а над овим слој шљунка — који уједно сачињавају филтар од неких пет стопа дебљине но преко кога долази још пет стопа дебели слој *кокса*. Овај се филтар није променио за неке две или три године, док се главни прикупни бунар чисти једном у шест месеца. Дакле филтрована вода пумпа се, кроз гвоздене цеви, на висину изнад Београда, а одатле се разлива, по закону гравитације и под јаким притиском у све крајеве вароши. Поменути пет бунара дају *41* литар воде на секунд; максимална количина воде коју пумпе дају вароши достиже *2700* кубних метара на дан (24 часа) али просечна је дневна цифра *2300* кубних метара. Ну, поред ове Београд има и воду коју су му још Турци оставили, и која му долази са висова, неких дванаест километара удаљених. Само, што су лоши ћункови замењени гвозденим цевима. Дакле, ова два укупна извора дају 40 литара воде на сваку душу Београдску, док просечна цифра утрошка воде износи дневно 37 литара од становника. Примера ради нека нам је слободно овде навести: да дневна количина воде износи у Берлину 75 литара од становника, у нашем Лицу *80* литара, у Бриселу *150* у Лондону *176*, у Петрограду 220, у Паризу 240 а у Риму 1.000 литара. Према нагломе растењу *београдског* становништва нужно би било, у каквом општем плану водоводном и канализационом, рачунати потребу града од сто хиљада душа. Београд, према томе, треба да је сигуран свакодневно за *тридесет милијуна* литара воде, и ако би му за овај пар била доста и једна четвртина те цифре — у толико пре — што би 300 литара од главе била чак и *идеално* задовољење такве потребе, па и што горње цифре показују да се велике вароши дају држати чисто и са много мањом количином воде. Међу тим, Београд се нема бојати оскудице у води за испирање својих канала, јер он на једној страни својој има Саву а на другој Дунав. Ако му је, дакле, доиста тешко доћи до довољне количине питке воде за испирање, то може наћи бољег рачуна у дуплом водоводу. На пример, првим и мањим водоводом служило би се његово становништво за пиће, кување прање и у опште кућевне му потребе, а већи и засебан водовод стајао би под кључем општинским, неприступним публици, и служио би искључно за испирање канала, нужника, гашење пожара и поливање улица А вода за овај водовод добила би се непосредно из једне од двају река. Свакако, и ма како се овај проблем решио, добро ваља имати на уму да се без млаза од десет литара воде не може одржати чистота ни у каквом нужнику и ни у каквој нечистој цеви кућној. Даље, биће на сву прилику нужно да се на врху разних канала поставе млазне каце, које

би избацивале три или четири пута преко дан млазеве од по неколико кубних метара воде, и на тај начин канале добро испрале. Јер, све и да се неки систем пневматичке канализације усвоји за улице, за које се много мање воде тражи, тиме се не би постигао циљ и за куйне цеви. Ове последње не могу се одржати чисто без млаза воде од два галона или десет литара при свакој употреби нужника.

Под оваким пак околностима — а ја сам овде истакао, саму тако рећи, *азбуку* хигијене — не може се утећи од воденог проблема. Цела је истина да у Београду има много приватних бунара, као и да би се вода из њих могла руком испумпати у каце поврх кућа, и на тај начин добити потребна вода за испирање нужника, али овај је начин и сувише опасан да бих га ја смео предложити. Баш на против, мени се чини да би боље било затворити све приватне бунаре — јер је приватан бунар у вароши извор вечите опасности за њу пошто се увек даје најлакше заразити и јер никад ниси сигуран да ће се вода бунарска употребити само за испирање. Сем тога, мање више, увек ће се пропуштати, да се испумпа потребна количина воде у оне каце за испирање нужничких цеви.

Београд се, дакле, мора решити на оно на што су се и други градови морали решити, а то је: да осигура себи довољну количину воде. Али, као што раније нагласих, ако је садања вода београдска, у пркос баровитом земљишту из кога се црпе, доста слободна од органских нечистоћа, онда она, за неко време из обзира економије, може остати за пиће, а као прву и хитну ствар сматрати извођење канализације. Данас у Београду већи део кишнице јури низ уличне олуке, и по природном закону гравитације доспева до реке. Наравно, да се на улицу избацује и знатна количина прљаве воде, док се помије бацају у нарочите рупе и сенгрубе. Ја нисам имао времена и да се лично уверавам: да ли су те рупе добро озидане, или пропуштају своју нечистоћу, и трују околно земљиште. Судећи по заразним болестима које у Београду владају ја бих рекао да се овај опасни процес врши под његовим ногама. Сем тога, на обалама Саве и Дунава има низина, влажних и нездравих крајева, које ће тешко бити одржавати у чистоти без вештачких средстава и довољнога пада у дотичним количинама. Ну, то је мањи део Београда који би засебне жртве условљавао. Главни део вароши подигнут је на вису са кога је лако добити и јак и природан пад за канализацију. Од своје стране општина београдска већ је усвојила мисао да се првенствено приступи извођењу канализације, па је своме грађевинском одељку поред овлашћења да добави себи стручњачку помоћ и услугу, одобрила и неких 30.000 динара на изучавање разних пројеката. При свем том неке две године су већ протекле, а у ствари се није ништа урадило. Искрено се надати, међу тим, да ће дифтерија, која у Београду једнако влада, покренути га, бар да стресе са себе ову летаргију.

При извођењу своје канализације Београд ће наћи на једну тегобу за коју ми, у Енглеској, не знамо. Тако, на пример, кад сам одведен

да видим београдску грађанску *болницу*, ја сам нашао и урпнале и седишта у нужницима без покретног апарата. А кад сам затражио објашњење, рекоше ми да је било неке сифонске згоде, али да је све прсло на зимском мразу. Оно, јест, да се у Србији спушта температура често испод нуле 20° сантиграда, као што се опет пење и сувише високо преко лета. Стоји и то, да проблем канализације има још пажљиво да се проучава у врло ладним климатима; али ја не могу да нађем оправдања за онако стање нужничких цеви. Ствар се може удесити тако да се дотични апарат, посредством шрафова и диже и намешта, па да се за време јаких мразева и на поље износи, у толико пре, што је баш ладно време прилична заштита противу рђава ваздуха из каналских цеви. У осталом, цео распоред ове болнице косио се са здравственим принципима којима треба да се руководимо при подизању таквих грађевина; и мене је план њен — а има му тридесет и шест година — за чудо подсећао на *јеврејски* шпитаљ у Берлину. На пример. У операционој соби није било само вазда Ћошкова и углова, него су над главом висиле и неке грдне и голе греде таванске. Болница има и некакав „канал,“ од пре тридесет година, кроз који шаље своју нечистоћу право у Дунав; али, још ништа није урађено да се не да̂ ваздуху из канала у болницу Чак, и у болничкој кујни, налази се једна велика и отворена помијара..

По себи се разуме да је слободан приступ ваздуха из канала у болницу, у толико опаснији што су, као што рекох, и седишта и урпнали по нужницима у нечистом стању, и што апарат за испирање у по некима није радио кад сам га пробао. Управо, у далеко бољем санитарном стању налазе се оне дашчаре у болничкој башти; али, опет, оне не могу зими да послуже; јер, кад мраз стегне, температура им се ни код усијаних пећи не може дићи изнад 42° Фаренхајтових. Ну, најгори је део ове болнице одељак за болне *робијаше*. Да би се опасности њиховог бегства на сусрет изашло, у овим ћелијама нема чак ни прозора. Прозори се налазе тек у жандарским собама до њих, а робијаши леже у правим подрумским тавницама. Пред-а-ме збиља изађе један од њих — хајдук који је убио жандара, а сам добио рану у потери — са гвожђем и на рукама и на ногама, ваљда, двадесет и пет кила тешким. Пошто се нисам надао да ћу у једној цивилизованој земљи наћи и на овакве болнице, то морам признати да ме је у оној мрачној изби веома немило дарнула немила слика окованих злочинаца као и звекет оних тешких ланаца. Већ и д-р Суботић и сви други лекари признавали су без речи све недостатке своје болнице, они су и додавали: да је та болница *палата* према колебама и кровињарама у којима живи велики део српског народа. Тај преимућствено сељачки народ очевидно нема никаква искуства у хигијени, ма да има право гласања, шаље по који пут у свој парламенат најпростије тежаке. Дабогме, да се све што овакви чланови парламента могу знати о канализацији своди на једну обичну јаму и неколико дасака попреко. Цела је истина да Србија има закон о *оба-*

везној настави још од 1873, али је *рат* који је одмах за тим плануо тако омео његово извршење да он тек ако је ступио у живот 1882. Дејство његово, дакле, ако се осети тек после неколико година. Међу тим, биће врло тешко добити од сељачких скупштинара кредите на канализацију итд. јер ти људи, наравно, нису ни у колико посвећени у такве ствари.[1])

Да се види где живи српска сиротиња — није се морало далеко ићи. Одмах *сироћу* болнице борави најљућа сиротиња београдска. Ту, у једној отвореној авлији, неправилна облика и без једног камена калдрме, има неколико кућерака. Ја се зауставих на једном за који рекоше да најмању кирију плаћа, и узех од-а-њ фотографску копију. (Види слику Бр. 1).*) Цео се стан ту састоји из једне собе која мери шеснаест стопа у дужину и десет у ширину. Једна врата и два прозора, али апсолутно никаква патоса, — па ни кревета. Домаћица је седела на вратима, муж је стојао близу ње: а тамо у ћошку она ташка *асура*, то је њихова постеља. Дакле, једна слаба простирка од не више него четврт палца дебљине, ако их раздваја од голе земље. Пошто нигде не видех никаква покривача, закључујем да ови људи спавају обучени. Управо најважнији артикал њихова намештаја — свакако једина ствар од неке вредности у тој соби — беше нека мала гвоздена фуруна која је и собу грејала и за кување служила. Кирија која се плаћа на овај стан, рекоше ми, да износи седам динара на месец.

Али, као контраст јадном стању овог крова сиротињског, мени паде у очи и чистота и свежина изгледа и мужа и жене, и нађох да они имају у лонцу *приличан* ручак! На фуруни је било нека три суда. У једном се готовила једна маса пириншча са вештином која би радосно задивила пријатеља добрих пилава: у другом је суду било пуно пасуља: а у трећем се пржила јагњетина, од које је цела кућа укусно мирисала! Као што рекох, мене је пријатно изненадио овако добар ручак у овако сиротињској кући: а објашњавам то себи добрим српским желуцима. Србин

---

[1]) Не знамо ко је у болници дао г. Смиту ове *политичке* податке о њеним *хигијенским* недостацима. Преводник, који га је и у болницу пратио, за цело не. Но, ко му драго да је ову лошу услугу српској демократији пред једним страним пријатељем учинио, *неправди* је свакако, свесно или несвесно, послужио. Пре свега, *није истина* да су наши сељаци — и они што бирају, а камо ли они што у скупштину долазе, — баш тако прости, или тако разлогу неприступни, људи. И ма како мало да се српски гуњ или српски опанак разуме у финесама модерне хигијене (а не знамо баш колико би се глава, и под *докторским* цилиндрима, с пуним правом ту смело похвалити) факат је, и саме историје достојан, да је тај гуњ и тај опанак одобрио до сада *милијуне* кредита, и дао милијуне у виду приреза, на здравствене циљеве — да је створио и читаве и нарочите *фондове* болничке — но од којих после, чак, ни рачуна није ни од кога могао да добије. И доиста, ако је ко крив што Србија нема данас, — ни у престоници својој нема — ни једну честиту болницу, *српски парламентаризам*, какав је да је, за цело ту није ни мало крив.

Преводник.

*) У енглеском оригиналу — у „Лансету“.

живи простим па и суровим животом — може да легне ма где, и мало, или ни мало, зна за меке луксузе западне цивилизације, али у жива уста мора ћи добар залогај! Према томе ви се на све стране сусрећете у Србији са здравом снагом, чак и код најљуће сиротиње, а вреди да се и чисто и лепо носи. Најзад, могу рећи да сам код ње нашао и неку природну учтивост и услужност која ме је веома пријатно дирнула. Тако, на пример, тек што решисмо да и једна стара жена из комшилука уђе у групу која се има сликати, а одмах се од некуда нађе столица да слабој старости стојање уштеди. Додајте сад овој слици још и факат: да је таква сиротиња имала пун прозор лепога цвећа, и беле завесе на прозору: па, поред ових доказа финога укуса, погледајте на оно красно извезено рубље и оне уметнички израђене тканине — ручне радове какве има да покаже и најбеднија кућа сељачка у Србији — па ћете се сложити са мном да Српски Народ крије у себи високе културне услове.

Друга фотографија моја (Бр. 2) даје изглед болнице с лица, — како изгледа, — из оне сиротињске авлије Ми пробасмо да склонимо уз три простака, који у тај пар поред болнице прођоше, и једну просту жену да стане да слику допунимо: али она, као за пакост, бејаше глува, и, не разумевши шта се од ње тражи, не умеде одстојати сликање на миру. Сами ови прости људи немадоше на ногама обичне обуће, већ опанке, док је један од њих имао на глави читаву овцу од шубаре. Ваљда за то што је требало и остало тело да буде у равномерној топлоти према температури испод оне шубаре, ишао је овај братац у голим рукавима.

По дроњавој слици једног од сликаних примерака рекао би човек да и у Србији има велике сиротиње. Али то није. Србија готово и не зна за пуку сиротињу, — тако је она у њој ретка а ово је важна околност не само с погледом на народно здравље, него и с погледом на јавне радове који се имају извршити, у здравственом интересу, на пример, српске престонице. У Србији *закон* не дозвољава да се сељаку узме за дуг земља и стока, пољски алат и прибор итд. — осим ако има више него што му је нужно да живи у пристојном стању. Слични закони штите и занатлије и друге сиротне раднике. Другим речма, тамо се човеку мора оставити довољно средстава да може увек до лаке зараде доћи. Никакав дуг не сме тамо никога довести до ижице: а пошто се ова заштитна мера простире и на саме злочинце, то се срећна краљевина српска готово у напред осигурала од просјачког штапа и хидре голаћа. Излишно је на дугачко доказивати: од како великог и благодетног утицаја мора бити овако материјално стање на физичко здравље народа. Мени је овде више стало да бацим *финансиску* светлост на ово и овако законодавство српско. Дакле, мени се чини, да ма да у Србији нема великих богатстава ни богаташа, народ српски може да понесе терете на које пристане. Општинска или државна гаранција зајму, којим би се подигле јавне санитарне грађевине, лежи, према томе, на сигурнијем темељу у Србији но у земљама где велика маса народа није кадра ни порез да плати. Надати се , дакле, да ће и београдска општина и српска држава

моћи наћи под повољним условима новчаних средстава за извршење оних јавних радова без којих Србија не може бити, ако је озбиља рада да стане у ред најкултурнијих нација света. Србија, у неком погледу, већ заузима то поносно место. На пример. Ја сам видео у њеном Београду једну доиста величанствену школу основну — школу — која се успешно може мерити са најлепшим школским зградама нашега Лондона Тако, у разредима исте не само да није било никаквих углова ни оштрих ивица, него је и светлост у њих улазила само с једне стране. Ово је, збиља, нешто што смо ми у Енглеској за чудо из вида изгубили. У Београду имамо пример школе на којој су прозори високи до тавана, и поређани само на једној страни разреда, те као такви наравно не дају ону противуборну светлост која прави чуда од дечијег вида. Сем тога, грејање се разреда врши онако како и где треба, а не и где не треба, јер се, средством парних цеви испод прозора грeју прво најхладнија места у разреду. Па и сам спољни ваздух улази у собу преко нарочитих вентилатора, што значи, доспева до деце кад је мало топлији. Једном речју, у Београду ћете наћи *основну школу* у чијим су разредима заступљени најбољи закони здравља! Нема, хоћу да кажем, разлога за што се исти дух науке и напретка не би унео и у решавање водовних и канализацијоних проблема града Београда.

Србија је недавно стресла са себе туђински угњетачки јарам: а од тога доба њен је народ напредовао ванредном енергијом. Земља српска још има и недирнутих блага својих. Она има угља, а има и руда. па има и кћери које су све вештакиње у женскоме раду. Сем тога, Срби су плодан народ, који расте једнако и брзо: а тај би прираштај био још и већи кад би се постигли и они здравствени услови о којима овде говорисмо. Ти здравствени услови, спора бит' не може, умалили би цифру српског умирања, *бар*, за једну трећину.

Блиска и сјајна будућност, дакле, као да чека напоре овога јуначког народа. А ако би суђено било да и наша *Енглеска* помогне својим искуством осветлити стазу српског здравља и српског напретка, онда ће енглески *санитарни* реформатори сматрати и за част и за дику, што су, ма и индиректно допринели животном скоку и културном полету народа који је доиста достојан наших најбољих симпатија.

ПРЕВЕО

Ник. С. Јовановић „Американац".

НАУЧНА ХРОНИКА

НОВ НАЧИН ЛЕЧЕЊА ТУБЕРКУЛОЗЕ

(АНТИТУБЕРКУЛОЗНИ СЕРУМ)

У октобарској свесци „Дела“ изашао је чланак Др-а Херикур-а „о будућности терапије“. У њему је наглашено још онда, да ће се и за лечење многих других болести, сем дифтерије, прибећи у скоро серум-терапији. Сада можемо известити наше читаоце, да је тврђење Др-а Херикура, *поред* оних ресултата које је он у томе правцу изнео, нашло већ и практичне примене у *већем* размеру.

На име у Кот-Дриз-у, у Женеви, основан је један институт, под именом: Institut Viquerat, који је снабдевен поред стручних снага у лицу *Др-а А. Викера* и *Др-а М. Перон-а* и једног нарочитог хемичара, још и потребним бројем објеката за експериментисање. Заводу је придата и једна клиника *Др-а Жакоа*, некадањег асистента професора *Др-а Цан-а*. Ту се на клиници примењују на људе ресултати, који су постигнути употребом се́рума̂ на животињама, при чему се нарочита пажња обраћа на апсолутну нешкодљивост и строгој контроли подвргава лековитост њихова.

Сем тога институт је снабдевен довољним материјалом за испитивање и потребним справама за послове ове врсте.

Инсталације су израђене потпуно по угледу на Др. Кохове у Берлину, одакле су и набављене.

Овај институт штампа извештаје о своме раду у месечним свескама под именом: Les Annales de l' Institut Viquerat. Прва свеска изишла је у децембру прошле године и из ње ми износимо нашој читалачкој публици податке о лечењу *тринаест случајева туберколозе* антитуберкулозним серумом.

У позиву који директор овога завода *Др Перон* упућује при крају ове свеске на болеснике и лекаре, обраћа се пажња на ово:

Антитуберкулозни серум *Др-а Викера* дејствује по све сигурно у свима случајевима спољашње туберкулозе, ма како они тешки били, и то тако да је хирурушка интервенција са свим излишна.

Овај серум узет из крви магарца има исто дејство и код туберкулозе плућа само ако није гнојење и секундарна, септичка (трулежна) инфекција узела и сувише маха.

У септичким случајевима овај серум, који се добија од магарца, није у стању да одговори одређеном циљу. За тај посао потребно је садејство нарочитог серума за супурацију (гнојење). Др. Викера нада се, да ће с овим последњим моћи отпочети своје радове већ у марту ове године.

Антитуберкулозни серум не квари се за два месеца, ако се држи у хладу и није приступачан утицају светлости. И њему се додаје 0.50%. карболне киселине ради што дужег одржања.

Серум је асептичан, шта више, у неколико и антисептичан, потпуно је чист, не садржи никакве микробе или друге какве шкодљиве супстанције.

После првих инјекција, обично после пете, појављује се еритем (осипање), сличан Urticaria, праћен омањом грозницом. Ово стање траје највише четири до пет дана, и по болесника је по све безопасно.

Потребна количина серума за једног болесника различна је. Др. Викера потпуно је излечио са 90. ccм. у марту 1894. једног болесника са галопирајућом фтизом. Међу тим средња количина серума, потребног за излечење, варира, према дотичном случају, између 200. и 300. ccм.

Средња доза која се инјицира износи 10. ccм. и врши се сваког другог дана, обично на прсима или на леђима. Место на коме се инјекција врши ваља пре и после намазати тинктуром јода.

Серум који је у заводу на људима употребљаван, добијен је од мазге, на којој је извршено поткожно и интравенозно пренашање туберкулозног вируса. 15. фебруара 1894., дакле после 50 дана, мазги је узета крв и серум је инјициран од 3-4. недеље туберкулозној прасади (Cobayes) у дози од 1. ccм., 1-2. пут недељно. После месец дана мазга није више реагирала на туберкулин а све остале су животиње здраве. Поновним инокулацијама (каламлењем) мазге успело се да се излече од 6-7. недеља туберкулозна прасад, али оно од 8. недеља није се могло спасти, ма да је при свем том живело дуже (15. недеља). Када се узме, да је код *Китазата* средња цифра била 11—12. недеља, онда се и у овом последњем случају јасно огледа знатно умањавање болести.

Ти ресултати, у главном, навели су нас да огледамо од какве ће вредности бити код човека, који је према туберкулози много мање осетљив. Тим серумом није се могла произвести туберкулоза у здравог прасета, а њиме су се лечила прасад која су тек у првим почецима туберкулозна, ма да се при том није показивало никакво дејство туберкулина. Он је дакле био асептичан, не садржава у себи ни отрова ни токсина, потпуно је безопасан и у већим дозама за животиње тако, да је услед тога опробан и на једном младићу:

Е., М., 18. год., галопирајућа фтиза. Наследност искључена.

У месецу фебруару 1894., овај младић почео је да слаби, изгубио је апетит и знатно је омршавио. У марту је дошао у институт. Једва се могао попети уз степенице, послуга га је морала изнети.

Младић са свим омршавио, са тешким дисањем, сувим и честим кашљем без експекторације. При прегледу нађена је инфилтрација оба врха плућа, потмуло, ситно влажно, каткад са шкрипањем измешано крчање, продужена и сакадирана респирација; тешко бронхијално дисање продужавало се до трећег ребра са обе стране. Температура 37° 7. (10. сати изјутра), пулс слаб, 95 у минуту.

Два дана доцније, наступило је код болесника пљување крви, што је сачувано у једној чаши и при микроскопском испитивању лако су нађене туберкулозне бациле (G a f f k y 6.)

Од тога дана болеснику је било све теже, грозница није престајала, ноћна знојења бивала су све јача, наступила је крајња ослабелост и врло тежак кашаљ, праћен пробадима. Одмах је констатовано слабо плеуритично трење са десне стране, пункцијом је добијена серозно-црвенкаста течност без бацила, али обилна у туберкулину. Свуда су се могли чути влажни шумори, отежано дисање (диспное) све јаче, а потмулост звука распрострањена све више. У тако тешким приликама предложено је матери, као последње средство, покушај са серумом, који је опробан на туберкулозној прасади и који би био једино у стању да даље развијање болести спречи, а можда и са свим излечи, ако процес не буде и сувише напредовао.

Тај предлог после дводневног преговора и размишљања буде усвојен и болеснику је уштрицано испод коже 10. с.см. серума, добијеног од мазге, каламљене 27. децембра 1893. 28-ог марта, дакле, употребљен је први пут антитуберкулозни серум на човеку, по што је претходно био опробан на животињама. Од тога доба, инјекције су вршене сваког другог дана, по што је прва испала врло добро. Опште стање болесника бивало је из дана у дан боље, грознице је потпуно нестајало тако, да после једномесечног лечења, болесник је могао да излази а апетит је био изредан. Инјекције су, међу тим, продужене још 15 дана, те је тако целокупна количина убризганог лека износила око 200 ccм. Месец дана доцније убризган је 1. mgr. туберкулина. То није произвело никакву фебрилну реакцију, на што је, ради неутралисања овог дијагностичког покушаја, убризгано још 40. ccm, дакле укупно 240. ccm. Данас је исти болесник потпуно здрав и ради као ложач у једној воденици у Peney-le-Forat-y.

Други случај. — Охрабрен овим првим успехом, Др. Викера, предложи г. Г., професору у Лисану, 26. г., да покуша лечење са серумом. Пре годину дана он је боловао од инфлуенце, а сада је почео да кашље суво, глас му је по каткад промукао и та промуклост појављује се свакад после дужег говора или и најмањег назеба. Од младости своје није подносио пушење и најмањи дим од дувана изазвао је код њега кашаљ. У априлу месецу аквирира он нов бронхитис, услед чега је

наступило и омање пљување крви. У пурулентној пљувачци болесника констатоване су туберкулозне бациле (G. 6.) поред неколико стрептокока. Грознице није имао и није се знојио.

При прегледу нађена је лака потмулост звука на левом врху плућа и у супра-клавикуларној јами, позади тимпамитичан звук. При аускултацији могло се чути ослабљено весикуларно дисање, продужена а каткад сакадирана експирација (издисавање), где где кавернозно и са шкрипањем измешано крчање, по неки пут звиждање при усиљеној инспирацији (удисавању), натраг тешко бронхијално дисање и кавернозно крчање: инфилтрација се не простире даље од трећег левог ребра. На десној страни нема ничег анормалног Овде је фтиза била хронична, напредовала је веома лагано и достигла трећи ступањ.

Инјекције су отпочете 25. Априла и трајале су два месеца. Болесник је постао тежи (за 4. kgr.), престао је да кашље и избацује и потпуно се опоравио, изузевши крајњу осетљивост (хиперестезију) према дувану. Инјекција туберкулина (0,001.) после једног месеца остала је без икаквих последица. Од тога доба здравље је болесника окренуло на боље, није више говорио промукло и врши своју наставничку дужност, не осећајући никакав умор. Бациле су поступно ишчезавале, о чему је добијено уверење из микроскопских препарата са његовом пљувачком.

Трећи случај. — Туберкулозни обострани епидидимитис, скротална фистула после пункције у кантоналној болници.

М. В., поткивач из Villars-Tiercelin, на изгледу снажан, око 45. год. Један брат му је био туберкулозан, остали преци нису. Пре 7 година имао је хладан абсцес, одговарајући вратном делу кичмене мождине, који је просечен у болници. У месецу августу болесник је изишао из болнице, по што му је, како он вели, саопштено, да се без радикалне операције не може излечити и дошао је у институт. У почетку јуна почео је осећати болове и оток у тестиклима.

И доиста при прегледу је констатован оток на обема тестиклима са стране, на омањи притисак болесник осећа бол. Скротална фистула продужава се до левог тестикла, непроходност сперматичне врвце (канала) допире, по свој прилици, до семених бешичица. Мокраћа је чиста и не садржи туберкулозних бацила. Омањом количином секрета која цури из фистуле калемљено је једно прасе (cobayes) и оно је после тога постало туберкулозно. Преци болесникови нису патили ни од какве венеричне заразе.

Инјекције су отпочете одмах и фистула се убрзо затворила, а оток са стране на тестиклима смањио се тако, да је болесник у скоро могао радити опет свој занат. Болови у слабинама, које је болесник раније осећао, беху престали, апетит се поправио а тежина повећала. Како је болесник становао доста далеко, није могао уредно долазити сваки други дан у завод. За месец и по дана на њему је извршено само 14. убризгавања, уштрцано је свега 140. cm. серума, те се тако не може узети да је овај болесник потпуно излечен, јер је оток са стране на

десном тестиклу постао тврд и склерозиран, а местимице на притисак још осетљив, семени канал није се вратио на своју норму тако, да је ваљало продужити убризгавање, редовно, бар још три недеље.

Четврти случај — *М., В.*, 37. год., из Берлина. Фтиза 2-ог и 3-ћег ступња. Болестан од пре три године. Наследност искључена.

Кашље од детињства, али испитивањем пљувачке нису се могле констатовати туберкулозне бациле. Тек после дужег бављења у Davos-у, Leusin-у, нађене су.

Болесник је висок, мало омршавио, ватре нема, торакс нешто дужи но обично. Перкусијом је нађен ослабљен звук и његова еластичност у региону испод десне клавикуле, потмулости нема. Аускултацијом се утврђује пуцкање и влажно крчање до четвртог десног ребра. Знојења нема, пљувачка обилна, слузаста, није гнојава и не садржи еластичне конце.

По каткад примећивао је болесник у својој пљувачци по какав црвени кончић. После инјекција са серумом његово се стање знатно окренуло на боље, тежина је повећана, апетит се поправио и ако кашље као и пређе; на туберкулин не реагира.

Пети случај. — *М. Ф.* из *Олб-а*, 28. год. (наследност у породици, туберкулоза плућа у 2-ом ступњу, анална фистула. Болује од пролећа 1894. Слаби и мршави све више и више, почиње да кашље суво, често му иде крв из носа, у јуну пропљувао је крв, у доста великој количини, услед чега је почео нагло да опада, у вече да га хвата грозница, преко ноћ знојења и т. д.

При прегледу нађена је инфилтрација оба врха плућа, а нарочито левог. Потмулост звука допире до 2-ог левог ребра, суво и кавернозно крчање, кратка сакадирана респирација, продужено издисавање, пљувачка полу-гнојава, (G. 5.) и садржи по који стрептококус и гнојне бациле.

25. јула отпочете су инјекције са серумом а завршене 25-ог августа. Болесник дотле опао и смршавио, почео је мало по мало да добија апетит, грозница и знојење престало је још 10-ог дана, пљувачка је била мање гнојава, а после три недеље са свим је нестало и туберкулозних бацила у пљувачци. После месец дана болесник је пуштен кући, био је три kgr. тежи. Анална фистула се залечила и опште стање болесника савршено поправило.

Шести случај. — Г-ђа В. из Вилар-Тјерслен-а, 46. год., туберкулоза плућа 2-ог степена. У 1891. запаљење грудне марамице, које је лечио Др. Пинар, од тог доба увек слаба и кашље по мало; у јануару 1894. пропљује крв, услед чега знатно ослаби, пљувачка густа, жућкаста и обилна (G. 6.).

Потмулост звука с преда на левом врху плућа све до 3-ћег ребра, ослабљено весикуларно дисање, тешко бронхијално дисање, управо дување; ситно кавернозно крчање, крчање позади испод лопатице, суво пуцкање на десном врху плућа и при усиљеној инспирацији.

После $1\frac{1}{2}$ месеца лечења, за које је време убризгано 200. cem. серума, болесница је престала да кашље и пљује: бацила је нестало, а туберкулин није изазивао никакво дејство. Здравље болеснице изврсно.

Седми случај. — Г-ђица П., служавка из Heuruz-a, 30. год. Туберкулоза плућа 2-ог и 3-ег степена. Наследности у породици нема. Кашље од неколико месеци, мршави, слаби нагло и дише са свим тешко. Зноји се изјутра, има грозницу вечером, прсти хипократични (карактеристични за туберкулозу). На десном плућу нађени су обични знаци инфилтрације, која допире до 3 ћег ребра с преда и до 5-ог позади; крчање је под — крепитирајуће, овда онда звиждање испод лопатице. Пљувачка (G. IV).

После једно-месечног лечења са 160. ccm убризганог серума нестало је са свим бацила, а проба са туберкулином (0.001.) испала је негативно. Стање здравља је болеснице не може бити боље.

Осми случај. — М. Хиг., 18. год. из Вилар-Тјерслен-а. Пре четири године оперисан је у болници због запаљења зглавка, са хладним абсцесом на бедру. На месту где је ожиљак, у јуну прошле године показали су се знаци запаљења, образовао се абсцес, провалио се, услед чега је остала фистула, кад је болесник дошао у болницу гнојење је било обилно. Микроскопски испитан гној није садржавао бациле, накалмљен на прасе произвео је туберкулозу. После пете инјекције са серумом фистула се затворила: тада је убризган 1. mmgr. туберкулина и рана се није отворила. Инјекције су продужене и даље, фистула се залечила сасвим, и после 15. убризгивања туберкулин није имао више дејства. Од тог доба болесник је потпуно здрав.

Девети случај. — М. Биржи, млинарски радник из Мудон-а, 18. год Пре годину дана умро му је брат од туберкулозе костију. У Берну му је амтутиран у грађанској болници ножни палац због карцијеса костију, а хладан абсцес на унутрашњој страни колена инцизиран је и излечен После неколико месеци лечења у болници упућен је у Lavey, рана на нози није се залечила и фистула се продужавала до прве метатарзалне кости, изнад које је постојао оток. На омањи притисак болесник је осећао ужасне болове. Пре свога одласка у Lavey, он је ударио на своје неке рођаке у Мудон-у и они му посаветују да се обрати за помоћ институту у Женеви.

При прегледу нађена је фонгезна рана на унутрашњој страни колена, туберкулоза првог десног метатарзума са фонгезним размекшавањем. У институту му је саветовано, да ће се за три недеље моћи излечити, и тако је и било. На болеснику је извршено 14 инјекција и убризгано свега 140. ccm. серума. Ране су се потпуно залечиле, бола је нестало, болесник није више рамао, могао је опет обувати ципеле, на туберкулин није реагирао и после осам дана ступио је као вратар у *Ивердон-у* у службу за време агрикултурне изложбе, где је пробавио три месеца, осећао се потпуно добро, ходао лако и зарађивао својих три динара дневно. Гнојем из фистуле изазвана је туберкулоза у пра-

сета, коме је инјициран, али је оно излечено антитуберкулозним серумом.

Десети случај. — Р. Ф., девојчица, 10. год. из Росанжа.

Хладан абсцес, туберкулоза коже између ручног и лакатног зглавка по изгледу и облику — lupus.

Ово је најзанимљивији случај што се овде наводи. Болесница се пријавила лекарском консилијуму у Вевеју 11. Октобра 1894., којом приликом су констатовани сумњиви остаци од болести на руци. И анамнеза и општи изглед болеснице од веома велике вредности су у погледу постигнутих резултата.

Мати умрла од туберкулозе. У трећој години остављена сироче задавала је много бриге баби, која ју је узела себи, да однегује и васпита. У то доба појави се на нози ове девојчице хладан абсцес, од кога је она дуго и дуго патила. После кратког времена појави се други на рамену, а за тим прећи на леђима. Услед тога одлазила је чешће у болницу а по том у *Лавеј.* На средњем прсту леве руке: Spina-ventosa, услед које је цео прст био упропашћен, а у исто време оболеле су и очи. Беше наступило обострано запалење рожњаче. Последица тога била је: готово савршени губитак левог ока. Десно око, јако оболело, неговало се на све могуће начине у азилу за слене, али несретно девојче није видело готово ништа. Једва је било у стању да разликује дан од ноћи, а у исто време на несрећу њену појави јој се хладан абсцес на средини између ручног и лакатног зглавка, на левом горњем екстремитету, удружен са туберкулозним фонгезним лимфангоитис-ом, на форму лупус-а. Цео горњи екстремитет између ручног и лакатног зглавка беше се претворио у отворену фонгезну рану, местимице покривену крастама, из којих излазаше густ беличасти гној. Није се могло ни приметити ни једно здраво место. Ова девојчица остајала је по цео дан у једном мрачном собичку и није видела бела дана. Нико је није смео ни погледати. Пила је само кафу и јела кромпире, а спавала је у крајње напуштеној постељи са још четворо деце. Овакво ужасно стање принудило ју је да изађе одатле и дође у институт. Лечена је бесплатно. После четири месеца лечења, ова је девојчица отишла пешке у *Вевеј;* видела је са свим добро на десно око, излечена од свих хладних абсцеса; све фистуле беху залечене а фонгезне красте ишчезле. Лупуса на руци беше са свим нестало, што је констатовао и један професор дерматологије, који је имао необично фино око и одликовао се изванредним посматрањем осетљивости.

Само је по себи разумљиво, да су бациле у овом случају обиловале и да је продукт са рана ове девојчице давао по све изврсан материјал за каламлење туберкулозе на прасадима (cobayes).

Једанаести случај. — М. Ф., касапин из *Лисан-а*, 23. год. Хладан абсцес туберкулозни, који обухвата 7, 8 и 9. ребро, на десној предњој страни.

Наследност искључена. У пролеће прошле године осећао је болесник болове са десне стране. Др. *Гаљар*, који је болесника прегледао, упутио га је у кантоналну болницу са дијагнозом: хладан туберкулозни абсцес, карцјес ребара. Др. *Ваље* сложио је се са овом дијагнозом и извршио је ресекцију 7, 8 и 9. ребра. Болесник је остао дуго у *Лозани* и обратио се на институт.

Висок, млад човек, нешто мало мршав, нема апетита, температура 39°5., пулс слаб, убрзан, 98. у минуту. На доњим деловима десног плућа звонак звук са омањим плеуритичним трењем, услед акутне милијарне туберкулозе. На томе месту постоји једна тачка, на којој болесник осећа бол, који се распростире и на леђа и не да болеснику да устане. Кад се болесник накашље, на томе месту појави се гној у доста знатној количини. Одговарајући јетри примећује се ожиљак од подуже трансверзалне инсцизије, изузевши унутрашњу страну, на којој постоји пошира фистула из које излази гној у великом размеру. Ова фистула се продужује дуж целог седмог ресецираног ребра. На завоју са стране пробија гној и завој мора да се мења сваког другог, трећег дана.

Лечење са серумом вршено је само неколико дана, да би болесник могао по нова отићи у болницу, те да се констатује успех или неуспех. Др. *Вилије* прегледао га је и саветовао му је по нова операцију као једини спас.

Болесник се подвргао лечењу са серумом. После месец дана гнојење је престало, фистула се залечила, болова је нестало. Апетит се повратио, болесник се потпуно опоравио. Он сада јури на велосипеду, ради гимнастику, никад се није осећао боље и повољније и преставио се швајцарским лекарима приликом неке њихове прославе. Гнојем од овог пацијента инјицирано прасе постало је потпуно туберкулозно и микроскопски су нађене бацилe.

Дванаести случај. — Ф. Г., слуга из *Ла-Сара*, 33. год., туберкулоза плућа у другом степену. Туберкулозни ентеритис. Наследност искључена.

Како је почео да кашље има две године, избацује, нарочито изјутра, нема грознице и не зноји се ноћу, дише тешко, има хронично дијаре.

Болесник је веома мршав, има карактеристичан торакс, звук је свуда чист, изузевши десни врх плућа, где је нађена потмулост с преда до другог ребра, а позади до испод десне лопатице, где је сувише потмуо. Аускултацијом констатовано је влажно крупно крчање, са звиждањем и рчањем, суво шкрипање позади и кавернозно испод лопатица. У пљувачци су нађене туберкулозне бацилe (G. 3.), неколико гнојних бацила, без стрепто — и стафилокока. У фекалним измецима нађена је, овде онде, по која туберкулозна бацила.

На пацијенту је извршено 20. инјекција, убризгано је свега 200. ccm. антитуберкулозног серума, и у року од месец дана он се толико опоравио, да му је било досадно без рада. Дијареа је престала. Апетит

се повратно. Болесник се знатно опоравио, шта више чак је и ноћу тражио даједе. Кашаљ, бациле и избациваље — престало је, и болесник сада служи као надзорник пољских добара.

Тринајести случај. — М. Б., књиговезац из Payern-a, 25. год., туберкулоза плућа 3-ћег степена, болестан од пре четири године, бавио се дуго по планинама у Weissenbourg-у и Leysin-у.

Огромне обостране каверне које конфлуирају, врло јака секундарна инфекција, туберкулозне бациле (G. 10.). Стрепто-и стафилококе у великом броју, хектична грозница у врло јаком размеру. Завод га је већ био одбио, али на његово наваљивање попуштено је и извршено је пет инјекција, после чега је пљувачка ужасно смрдела. Покушано све: антисептичне инхалације са мартолом и т. д., али је болесник подлегао и ако је захтевао да се убризгивања продуже. При секцији није нађено ни једно здраво место у плућима, свуда су констатоване каверне и антитуберкулозна терапија одложила је само смрт, јер није била у стању да обнови и рестаурира већ поништена ткања. И тако је тај једини случај морао подлећи неминовној смрти. Завод га региструје, да му се не би пребацила пристрасност.

О ресултатима даљега рада излазиће свакога месеца извештаји.

*

Са овим се завршује прва серија посматрања.

Нама није намера да ово лечење истичемо.

Ми утврђујемо само добивене ресултате до сада и очекујемо мирно даље успехе на пољу: серумтерапије.

Ми смо били чак толико опортуни, да нисмо сматрали као *потребно* ни да означимо цену леку, који се у изнетим случајевима, сем последњег, показао тако благотворан, ма да га толико помињани институт *на јако* износи и рекламира.

Сачекајмо даље извештаје, које препоручујемо на увиђај колегама, погледајмо озбиљно у *будућност* новог лечења и добит је ту: *савремена наука и њене тековине прате се.*

Смедерево 1895.

Др. Ђока Ј. Николић.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Природа иллюстрованъ журналъ за наука, стопанство, ловъ и риболовство. Излиза всѣки мѣсецъ, освѣнь Юли и Августъ. Редакторъ Георги К. Христовичъ. София 1894. Год. II. Брой 5. и 6. Годишенъ абонаментъ е 4 лева прѣплатени.

Скоро пуне две године излази овај журнал, коме је задатак да популарише науку, да послужи газдинству, риболову и лову. Прелистављући га, паде ми на ум наш крајњи немар према својој дужности, немар према драгоценим почецима, које беху засновали пок. Панчић и пок. Докић. Не само да се нису настављали њихови радови, но нашом кривицом, чини ми се, да је већ заборављено оно, што су они урадили. Док Бугари, новајлије према нама, покрећу и одржавају 2 год. журнал, који ће послужити познавању њихове младе кнежевине, док они озбиљно раде на оснивању једнога природњачког друштва, дотле „племе наше сном мртвијем спава.“ Професори биологије носе на себи велику одговорност, ако нас Бугари у овом претеку. Највећи део те одговорности пада на професоре биологије на нашој Вел. Школи и на гимназиске професоре биологије у Београду. Професори В. Школе, треба да буду иницијатори за оснивање једнога природњачког друштва у нас, а професори београдских гимназија да озбиљски прихвате њихову мисао, те да тако заједнички створе језгро нашем природњачком друштву. Ми, по унутрашњости, сматраћемо за своју најозбиљнију дужност, да их у предузећу својски потмогнемо. То од нас свију захтевају и интереси наставе: то смо дужни дужности својој, од нас то с правом очекује наша лепа и богата отаџбина.

Рад око подизања овога друштва мора да буде енергичнији, озбиљнији, но пређашњи један покушај у том правцу, покушај, који је и као покушај пропао. Српско природњачко друштво мора да покрене и свој лист, који би држава субвенирала бар у почетку, док се лист не би оснажио, да му није потребна ничија помоћ.

Овако, како је до сада било, даље не сме остати. Код тако дивнога угледа, који нам пружа г. Жујовић и његови сурадници на „Геолошким Аналима,“ не треба да идемо чак у Бугарску, да се угледамо на „Природу,“ која нити може нити сме да се упоређује са нашим „Аналима.“

Не хтедну ли г.г. биолози на В. Школи, у што ја сумњам, порадити на овој ствари, онда министарство просвете требало би да је узме у своје руке и да, уз незнатну новчану помоћ, „Проф. Друштву“ озбиљно стави у задатак, озбиљно проучавање наше домовине. Екскурсије, које само фигуришу у правилима „Проф. Друштва,“ морају бити праве, научне екскурсије: оне се морају приређивати сваке године, по разним крајевима наших дивних земаља. Ми, наставници, морамо најподробније упознати нашу омладину са њезином широм отаџбином, ми смо дужни показати омладини све природне лепоте њезине, те тако још јаче подстаћи у омладини патриотизам, држећи се оне дивне изреке: „Знано вољено.“

Ми не смемо допустити да и српске земље проучава „Немачко природњачко друштво за Оријент,“ које је већ организовано; ми то не смемо допустити због наше слободне краљевине, јер би она тиме била унижена, а ми, професори биологије у Србији, не бисмо били достојни имена које носимо. Порадимо да се не постидимо.

Од девет чланака и чланчића што су изашли у „Природи“ четири су из Зоологије, један из Хем. Технологије, један из Пољопривреде, један о Лову, један из Метеорологије, а један је из области Фотолитографије. Од ових чланака су три преведена, а шест су самосталнији, али и у њима се третирају познатије ствари, које могу имати интереса за читаоце „Природе.“

Чланак о шећеру и његовим сурогатима је лепо заокругљен. Занимљив је и превод: средње-афричка степа и фауна њезина од А Брема. Кад је се „Природа“ латила тога тешкога посла, да популарише науку, чини ми се, да је и превођење Бремових дела доста подесан пут. У њима поред здраве и пријатне забаве, наћи ће читаоци и многу поуку.

Гајење репице у Бугарској дало је и повода и материјала за трећи чланак. У њему се износе три врсте инсеката, који сатиру репицу живећи на њој. Изнете су и мере, против тих шкодљивих животињица. Писац овога чланка служио се је туђим проматрањем и туђим белешкама. Оскудица проматрања, вршених у самој Бугарској, показује, да се репица гаји у Бугарској у најнезнатнијим размерама.

Четврти чланак се одваја од осталих и предметом и обликом. Георгъ Кырковъ пронашао је два нова метода у области фотолитографије. Некакав Р. требало је да прикаже у „Природи“ тај бугарски проналазак, па је у том научном приказивању дотерао чак и до Сливнице! Мени се чини, да Сливници нема места у „Природи.“ Овакав приказ могао је написати човек, који не води рачуна о ономе што пише, или човек, који је фанатичан шовиниста. „Бугарски Преглед“ пребацује тесногрудост нама, баца велики део одговорности на нас, што се једном не може да дође до споразума између Срба и Бугара, у интересу оба народа, а не

види, шта раде скоро сви бугарски писци: мислим да није ни опазно, да је г-ну Р. за један научни приказ послужила чак и Сливница!

Наши суседи не могу да се навикну никако на то, да су они на Сливници потукли једно ненормално стање у земљи, да су тукли оне, који су то стање створили, а никако Србију. Да је на Сливници био српски народ, онда у чланку г. Р., не би била Сливница, но свакојако бугарско бегство из Софије и њезино напуштање. Не знам само, да ли би се онда такав предмет допао г-у Р. да га унесе у свој чланак.

Да смо непријатељски расположени према нашим суседима, ми бисмо могли од свег срца желети, па и радовати се, ако би њихови научни проналасци имали онакве и онолико научне вредности, колико што та њихова сливничка победа има вредности с војничког гледишта.

Пети је чланчић о воденом пауку (Argyroseta aquatica), у коме има доста интересних ствари за читаоце. У шестом се чланку расправља „инстинкат о својини у животиња." Превод је. Најлепших примера за овај чланак узето је из мрављег живота. Све што се у њему о мравима наводи, ја бих пре назвао разумом но инстиктом. Међу нижим животињама, нарочито су мрави свесни своје имаовине. Са неисказаним пожртвовањем бране своју малену домовину: иду за њу смрти на сусрет рекао бих, много одушевљеније, но што то и људи чине.

Прелазећи преко чланка: „О лову у старо време," хоћу да споменем последњи чланчић о једној интересној метеоролошкој појави, која се десила у Бугарској 18 августа тек. год. У округу шуменском, а у околини села Е р и к л и й, уз плаху кишу, падале су рибе у великој количини. Рибе су ситније: до 50 грама. Међу овом ситном, има само 4 рибе од 2 килограма. Укупно је пало рибе на 1500 кгр. У истом чланку спомињу се још многи европски крајеви, у којима су се дешавали, у разно време, слични метеоролошки појави. Писац овога чланчића тумачи ту појаву тиме, што је јак ветар подигао ове животињице у вис, те су после с кишом падале.

Међу „Вестима", поред важне вести о њиховом природњачком друштву, находи се и једна интересна вест, о лечењу реуматисма копривом. Бона места треба трти листом свеже коприве, 30—50 дана. Овај начин лечења пронашао је један руски сељак, и по употреби тога лека, он не осећа болове већ пуних 15 година. По „Природи" и неки лекари препоручују овај јевтин лек.

Слике су у „Природи", у опште узевши, доста лепе.

Из овога се журнала види, да Бугари опажају све недостатке, и у терминологији и у номенклатури. С тога су и сурадници и редактор „Природе" прегли да прикупе што више термина и имена што живе у народу. То ће бити, између осталих, и задатак њиховог природњачког друштва, које ће се скорим основати, ако то до сад већ није учињено. Професори њихове В. Школе, гимназиски професори, ђаци природњачког одсека на њиховој В. Школи, учитељи основних школа, све што се природом одушевљава, биће члан тога друштва. Тако снажно друштво, уз

државну припомоћ, уз издржљивост којом се наши суседи одликују, мора донети повољних ресултата.

Чини ми се, да овде не би била неподесна напомена, да се треба чувати ковања термина и имена. Онде где нема народног имена, боље је остати при научном имену. Зар није много згодније оставити име мимоза (Mimosa pudica) но је крстити именом: *„не ме пипај“*? Какво је то име? Водени паук (Argyroseta aquatica) зове се Паякъ архитектъ, а згодније је рећи водени паук, као што му је и научно име, јер тај паук доиста у води и живи. О о име паук архитект, чини ми се, да је подесније за Cteniza-у cementaria-у. Secretarius serpentarius назват је чучулатий секретар, у место да му је остављено само секретар. Ове сам напомене учинио с тога, што је сад време да не даду да уђу у науку погрешни и накарадни термини и имена, јер доцније биће врло тешко истиснути их, кад стеку права грађанства.

Цена је овоме журналу веома умерена.

Завршујући овај приказ, желимо „Природи“ сваког успеха и напретка, али желим да „Природа“ избегава сва узалудна питања, која сеју раздор између нас и Бугара, нарочито питања, која стоје ван оквира њезиног програма

Љуб. Давид.

Louis Bridel Le droit des femmes et le mariage. Etudes critiques de législation comparée. par — —, professeur à la faculté de droit de Genève. 1 књ. на 8-ни, стр. 167. Paris, Felix Alcan, éditeur, 1893 Чини саставни део Bibliothèque de Philosophie contemporaine. Стаје дин. 2.50. —

Једно од најважнијих социјалних питања, која су усколебала XIX. век, без сумње је и питање о положају жене у данашњем друштву. Питање колико важно, толико интересно, јер од положаја женином у породици и држави зависи и њено васпитање као мајке, која има да спреми нове генерације.

У нас је до данас рађено веома мало на овоме важном питању, које на западу интересује духове свију друштвених класа, и које из дана у дан осваја све више земљишта и у многим европским парламентима, где су донесене многе реформе у корист жене.

У других народа постоји читава књижевност по овоме питању, а ми, да нам није Светозаревог превода знаменитог дела: *Потчињеност женскиња* од Џ. Ст. Миља, могли бисмо рећи, да се ни у колико њиме не интересујемо — и ако се не можемо похвалити, да је жена код нас у бољим приликама но у наших суседа.

Наша није намера да у овој оцени изнесемо све оне мене, кроз које је жена пролазила. Не; за оне, који би хтели да проуче темељније ова питања, ми им препоручујемо интересно и ваљано дело немачког посла-

ника и вође социјал-демократске странке у Немачкој, Бебела, *Жена и социјализам* — које је са немачког оригинала преведено на француски после неколико месеца, а где он јасним и живим бојама слика женин положај у прошлости, садашњости и — будућности.*) Ми пак, приказујући ову критичку студију из упоредног законодавства, нашег уваженог професора госп. Луј Бридел-а, сматрали смо, да је од интереса да се и у нас зна, у коме се стадијуму налази данас женски покрет у Европи и у опште на страни.

*

На западу се осећају у главноме два покрета у основи различна: социјалистички женски покрет и покрет за либералне каријере.

Први, социјалистички покрет, као што само име казује, развија се у оној средини, која сматра да је то питање нераздвојно везано са друштвеним, радничким питањем. Данашњи положај жене у друштву условљен је читавим редом економских чињеница, па према томе и решење женскога питања, исто тако као и радничкога, немогућно је све дотле, док се из основа не измени тај данашњи ред економских погодаба — тада ће се тек моћи извршити промена у женином положају, како у породици тако и у држави.

Други пак покрет, покрет за либералне каријере, развија се у тако званој *верској средини*, т.ј. „међу хришћанима, за које милостиња и доброчинна дела имају превагу над питањима доктрина". То је више сентименталан покрет, који у Енглеској предводи госпођа Butler, у Француској Госпођа Adam, у Белгији госпођа Van Koll и друге. По њиховом мишљењу, женска активност је ограничена, управо њој су многе струке неприступачне, те за то траже једнакост између оба пола. Колико ће оне припомоћи решењу женскога питања, што ће се, рецимо, повећати број доктора, професора и у опште чиновника, то остављамо читаоцима да размисле. Оба пак ова покрета признају у основи данашњу разлику, неједнакост између мушкиња и женскиња: али су још уверени, да многе разлике произлазе баш услед данашњег положаја женинoг у друштву, и да се изменом тога положаја и особине могу изменити.

Поред ова два главна покрета основана су у старом и новоме свету многобројна удружења и институције, које раде на побољшању женинога положаја у породици и држави. Једни захтевају прво *политичка права* женина, и онда, кад жена буде имала право гласања, тада ће и она њеним *гласом* имати непосредног утицаја на побољшање свога положаја. Други раде на побољшању њенога економског положаја. Трећи пак

---

*) Са интересом и користћу могу се и ова ваљана дела о истоме предмету прегледати:

Charles Secrétan — Le droit de la femme, 1886. дин. 1·60.

Louis Frank — Essai sur la condition politique de la femme, 1889.; дин. 9.

H. Thulié — Le femme. Essai de sociologie physiologique, 1885.; дин. 7·50.

Ostrogorski — La femme au point de vue du droit public, 1892.; дин. 4.

J. Barcley — L' émancipation de la femme mariée en A ngleterre, 1883.; дин. 2.

захтевају што јачу гаранцију, да се жена и њена деца морално што више протежирају. Четврти траже побољшање грађанских права жениних, они захтевају нарочито, да се што пре скроз изврши реформа брачнога права ит.д.

*

Госп. Л. Бридел је познат својом историском расправом о положају жена, *„Жена и право“*,*) где се он истиче као адвокат женскога права и припада оној групи, која тражи побољшање грађанских права жениних. Цео свој живот он је посветио том питању. Јавним предавањима, многобројним брошурама, конгреским говорима, па онда и са катедре, као професор упоредног грађанског права на овдашњем университету, он износи све оне неправде које чини жени модерно законодавство и захтева у свакој прилици, његову озбиљну и правичну ревизију. Г. Л. Бридел са Шарл Секретаном, лозанским философом, сматрају се данас као први борници женскога права у Швајцарској.

*

Пређимо на излагање саме студије *„Право женскиња и брак.“* Цела студија подељена је на седам одељака, у којима писац изучава правни положај удате жене по разним законодавствима хришћанскога света, а на крају се находе његови закључци истакнути у виду захтева.

Правни положај жене, по себи се већ разуме, варира по земљама. Факат је само, да земље које су политички развијеније, где је политичка свест на већем ступњу, не поступају са удатом женом са много правичности. На против, ни у једној земљи идеја грађанске једнакости између оба пола није тако савршено примењена и испуњавана, као у аутократској Русији, која се, у овом случају, може поредити са Енглеском и Сједињеним Државама у Америци. Међутим у швајцарским кантонима немачкога живља може се слободно рећи, да је мужевља власт над својим другом тако савршена и апсолутна, као ни у једној хришћанској држави. Горка је истина, а у томе не чине изузетак ни најнапредније европске државе, да брак ставља жену у једну врсту потчињености. И то ће све дотле трајати, док се на брак, супружанску заједницу, буде гледало друкчије, а не као на установу, која је једино намењена да узакони односе који су природна последица те заједнице што се тиче њихових права, дужности и интереса.

У првом одељку своје студије писац излаже историју *женскога покрета;* излаже мотиве, који иду у прилог проширења женских права, како у принципу, тако и у појединостима За тим се бави изучавањем разних облика женскога права, изучава жену са педагошког и економског гледишта. Положај женскиња изван брака и рђаве последице садашњих законских уредаба у погледу жена, дали су повода писцу да излије безброј оправданих прекора против данашњих скептичких законодаваца. И најпосле третира, у опште, грађанска и политичка права женскиња,

*) La femme et le droit. Paris, Pichon éditeur, 1884.; 3 дин.

сматрајући да би прво требало побољшати њихова грађанска права, после којих би дошла политичка права као крунисање свега онога, што им је претходило.

У другоме одељку, упоређујући главнија модерна кривична и грађанска законодавства, писац говори *о брачној верности и браколомству.* Излаже какве су последице тога браколомства у разним законодавствима, наводећи поједине казне, одакле видимо, да се жена, у томе погледу, не ставља на равну ногу са човеком. У свима законодавствима на западу истакнут је принцип брачне верности као обавезан и за једну и за другу страну, само што га свако од њих санкционише различито. Санкционисање је *грађанско и кривично.* Грађанско санкционисање повлачи за собом развод брака, јер први и најглавнији мотив у свима модерним грађанским законодавствима, за развод брака или растављено живљење (separation de corps), то је браколомство. Што се тиче кривичног санкционисања, писац је поделио модерна кривична законодавства на четири разне системе:

1-ва, *браколомство се сматра као преступ у кривичном праву.* Тај систем налази се у Енглеској, неколиким северо-америчким државама и женевском кантому;

2-га, *браколомство се сматра као преступ само, ако за собом повуче развод брака или растављено живљење.* Овај систем примљен је у Немачкој, Мађарској, и неколиким Швајцарским кантонима, као: Цириху, Нефшателу, и Базел — вароши;

3-ћа, *браколомство је само по себи преступ.* Овај систем постоји у Холандији, Аустрији, Русији, и највећем броју швајцарских кантона; и

4-та, која је систем *неједнакости,* т. ј. *прави се разлика између браколомства, које је извршио човек или жена.* Овај систем постоји у Француској, Белгији, Шпанији и Италији.

У погледу кривичног санкционисања, најназаднији је франц. крив. законик. Жена, која изврши прељубу, казни се затвором од 3 месеца до две године (§ 337.); а човек, за кога се докаже да је у супружанском дому издржавао једну наложницу и *то тек на тужбу своје жене,* подлежи новчаној казни од 100 до 2000 динара (§ 339). Што је најинтересније, муж, у овој прилици, плаћа ту казну од прихода своје жене или продајом каквог кућевног предмета, који овој припада Одиста, г. Бридел има потпуно право кад каже: Franchement, c' est se moquer de toute justice! Ни у једном модерном кривичном законику не ћете наћи сличних одредаба у погледу браколомства, које су тако противне духу једнакости и правице.*) Напоменимо још, да се у многим крив. законицима, чија је дивизија извршена у последње време, примећују ове две опште тенденције у погледу браколомства: а) тежња да се казне смање и б) тежња да нестану разлике између човека и жене, како у оптуживању тако и у самим казнама.

*) На другом месту донећемо *Казне против браколомства код неких старих и модерних народа*".

У трећем одељку говори се о *неспособности удате жене*, апстрахујући, за сада, брачни режим односно супружанских добара. У праву су „неспособне личности“ оне, које не могу саме да врше већину аката из грађанског живота, као продавати, куповати, обећати, обраћати се судовима ит.д. Ту долазе поред малолетника и осталих личности, које су под туторством или старатељством, и удате жене у многим земљама у Европи. Жена је пре брака *способна*, а по удадби постаје неспособна у већини европских законодавстава. Пунолетна девојка, удовица и распуштеница могу да делају по својој вољи немајући потребе да траже чије мишљење или чији пристанак, а међутим, многи законодавац је то право закратио удатој жени. Узевши у обзир уживања и вршења грађанских права првих, њихова се правна способност једначи са човеком, изузимајући неколике случајеве, где се сматрају женске као *неспособне у опште*. Тако жена не може да буде *туторка* (изузимајући неколика грађанска законодавства, као француско, које је то право дало мајци, а још чешће бабама, мајкама дечијих родитеља (§ 442.); затим, у већини законодавстава, жена се не прима за сведока ни у једноме акту из грађанског живота, па ни при прављењу тестамента. Неспособност удате жене варира по законодавствима. Писац их је поделио на пет разних система, које се, већином, битно разликују једна од друге. Прегледајући их он долази до закључка: да су неспособност удате жене и мужевља власт (puissance maritale), која из ње произлази, само застарели остаци минулих векова, који ће једнога дана нестати, као што је нестало и *полнога тутурства* (tutelle de sexe).

У четвртом одељку писац третира једно питање од актуалне важности, питање које је данас на дневноме реду за реформу брачнога права, а то је о способности удате жене да управља својим имањем или као што се то у праву каже: *законски режим односно супружанских добара*. Ово је питање једно од најкомпликованијих у породичноме праву, чија компликованост варира по законодавствима. Отуда видимо да извесни законици имају опширније или краће одредбе, које се односе на брачни уговор односно имаовине. Тако француски грађ. законик посветио је овоме питању скоро 200 параграфа. У пројекту немачког грађ. законика од 1888. године број је параграфа мало мањи, али су и параграфи у опште дужи. Талијански грађ. законик третира ово питање у 69 параграфа. Енглески закон од 1882. године, којим је санкционисана еманципација удате жене, посветио му је само 27 параграфа, а тако исто и *руски Свод*.

Писац прегледа и описује у кратко главније брачне режиме у модерном грађ. законодавству. За тим прегледа какав је *законски режим* у главнијим европским законодавствима, завршујући одељком у коме посматра: који је од свију ових режима најбољи. О овоме питању говори се опширније у идућем одељку.

У петом одељку писац третира *право жене на производ свога рада*. Он се пита: да ли удата жена има право на производ свога рада? На први поглед изгледаће можда мало и чудновато ово питање. Тај је прин-

ции у опште усвојен у свима цивилизованим државама — да производ од рада припада и треба да припадне ономе, који га је створио. То би требало да је тако, али има извесних законодавстава, где муж има право на производ рада своје жене.

Једна удата жена, коју економске неприлике гоне да ради и заради, или најпосле да се и не находи у тим неприликама, као што су жене књижевници, лекари, професори, учитељице, глумице и у опште вештакиње, чиновници поште и телеграфа, да ли оне, и у једном и у другом случају, имају право на производ свога рада, на њихову *личну* зараду, да ли она њима припада, једном речи: је ли жена господар своје зараде? Одговор на ово питање писац даје проучавајући по ново брачни режим односно супружанских добара, у коме се супружници својевољно или законски налазе, т.ј. законске и конвенцијалне одредбе, које су основа брачне заједнице што се тиче њихове имаовине. Писац, у том погледу, захтева за данас бар парцијалну реформу, којом је 1870 године у Енглеској еманципована удата жена, и њеном примеру следоваху одмах скандинавске државе, а та се реформа находи и у пројекту новог немачког грађанског законика. Он захтева, дакле, да се гарантује удатој жени, формалном законском одредбом, право на производ свога рада. Ну, он се не би задовољио само том реформом. Зашто не би та реформа, вели он, била потпунија? Усвојити као законски режим односно супружанских добара séparation de corps, независност женину у погледу њене имаовине у опште, оставивши, по вољи, супружницима да сами изберу други који режим, који би им се допадао и њиховом брачном животу годио. Тај већ режим законски постоји у Русији, Енглеској и северо-америчким сједињеним државама. Писац се чуди, да и Француска, Швајцарска и Белгија нису пошле путем тих држава.

У шестом одељку писац говори о *праву на наслеђе онога супруга, који је другога наджевео*. Као што знамо по смрти једне личности, која умре евентуално без тестамента, имају право на наслеђе: 1. наджевели супруг; 2. законита деца; 3. ванбрачна деца; 4. браћа и сестре и њихова деца; 5 преци, и т. д. Међу оволиким наследницима у коликој ће мери наджевели супруг имати удела на наслеђе преминулог супруга? Које је његово место и које би требало да буде са гледишта наследног? Ето то питање проучава писац у овом одељку. Може се слободно рећи, да је ово питање решено у већини европских законодавстава, јер нема земље где закон не даје наджевелом супругу у својину или на уживање (ususfructus) један део наслеђа, који наравно варира ако има или нема деце, предака, браће и сестара и т.д. Наш уважени професор не задовољавајући се само овим, иде још даље. Он би хтео, да се забрани супружницима искључивање једно другога из наследства и дати им, као што се у праву каже, једну *резерву*. Бојати се само, са практичнога гледишта, да та резерва често не доведе завађене супружнике до развода брака.

У седмом, последњем одељку писац се бави *очинском влашћу и правима матере*. Он предлаже, да се старя римски принцип patria postetas који је усвојен у свима модерним грађ. законодавствима са извесним модификацијама утецајем германскога права и хришћанства, замени *родитељском влашћу*, т.ј. утврдити, у извесној мери, једнакост међу супрузима, нарочито у васпитању деце, у моралном управљању породице; а кад родитељска власт пређе на мајку, због неспособности очеве, да јој се законским путем даду иста права као и оцу.

Ово је, у изводу, садржина ове ваљане и интересне студије, која је толико богата правним аргументима да би нам било немогућно приказати је опширније а да се не огрешимо о њену потпуност. Остаје нам још, да изнесемо пишчеве *закључке*, које је он истакао у виду захтева за реформу брачнога права. Ево и њих:

1. Избрисати из закона „жена је дужна потчињавати се своме мужу“; ипак сачувати принцип, да је муж „старешина породице“ све дотле, док савесно буде испуњавао дужности наспрам својих.

2 Једнакост у поступању обадва супруга у погледу *брачне верности*, како у грађанском тако и кривичном праву.

3. Признати удатој жени потпуну грађанску *способност*. Учинити да нестане потреба мужевљег одобрења, као и других ограничења, које јој коче слободу делања.

4. Дати законску санкцију оној одредби законика, по којој муж мора *издржавати* своју жену и децу.

5. Пошто је принцип слободе брачних конвенција законом утврђен, усвојити као законски режим (régime légal) односно имаовине séparation de biens или међусобну независност супруга.

6. У свима случајевима, ма какав био брачни режим односно добара, признати и гарантовати удатој жени слободно располагање производом њенога рада.

7. Дати један велики део наслеђа наджививелом супругу.

8. Заменити речи „очинска власт“ са *родитељска власт*. Признати иста права мајци која и оцу нарочито да јој закон дâ право, да се може тужити у случају злоупотреба од стране оца („droit de recours“).

9. Кад се родитељска власт буде дала мајци, да се и са њоме подједнако поступа односно *атрибута родитељске власти:* право чувања, васпитања и поправљања деце, право на уживање, управљање њиховом имаовином.

10. По смрти очевој мајка треба да буде *туторка* de plein droit своје малолетне деце и да јој се не вређају њена материнска права нарочитим мерама, које се не би примењивале и на оца да она умре пре њега.

11. Да жене у опште, удате или не, могу бити *туторке* или чланови породичнога савета; да се *туторство* не сматра као једно звање, посао, за који жена није способна.

12. Укинути законске одредбе, којима се жене искључују да могу бити *сведоци* при разним актима из приватног и јавног живота.

* * *

Студија нашег уваженог професора привукла је пажњу француске, швајцарске и белгиске штампе, која се о његовим праведним и умереним захтевима врло похвално изразила. Швајцарци су јој нарочито поклонили особиту пажњу. Отуда видимо да је збор швајцарских правника, који се летос састадоше у Базелу да формулишу опште принципе, који би се унели у нови федерални грађански законик, истакао и ово питање међу најхитнијима: „Које би принципе требало поставити за базис федералном законодавству у брачноме праву односно супружанске имаовине?“

Изгледа, да је заблуда у којој се до скоро налажаху противници женскога питања, почела нестајати, јер поборници женских права нису никад имали за сврху, као што се до скора мислило, да скрену жену са њеног природног позива принудивши је тако, да занемари своје дужности. На против они би хтели, да поврате, у колико је то за данас могућно, равнотежу, коју је човек пореметио у своју корист: да је заштите, да је наоружају како би јој се племенити задатак мајке, жене, јавио у свој величини својој, а не као обичан кулук и ропство. Жена, као индивудуа, има право на потпуно уживање свих права као и човек исто онако, као што мора да подноси у подједнакој мери са њиме све терете и одговорности.

Госп. Луј Бридел је написао ову књигу у сврси: да привуче пажњу меродавних европских фактора на многобројне проблеме женскога питања, која се морају што пре решити у корист друге половине рода људскога, јер преустројити законе, вели он, то значи радити на преображају појединаца и друштава...

... Justice pour les petits, les faibles et les déshérités de ce monde! Justice pour toutes les victimes des iniquités d' ici-bas, à commeencer par la femme!..

Женева, 1894.

Никола С. Петровић.

Писма из Петрограда, од Радована Кошутића. Београд, 1895. г. Државна штампарија. Цена 2 динара. Стр. VII—XIV и 255.

(СВРШЕТАК)

У Србији има свега 53 школске општине које имају 10 и преко 10 села, а од њих свега десет које имају 20 и преко двадесет „села“. Али оне не само што нису у срцу Шумадије него ни оне нису састављене из толико *села*, већ из толико насељених места, а то је прилична разлика. Скоро све су оне, пак, по крајевима и брдским местима, где је и насељење ређе.

При том, као и у опште кад је реч о нашим школама, не треба заборавити, да се школе подижу онде где се најпре сагради школска

зграда, што је у сиромашнијим крајевима теже; а по нашим несрећним правилима за грађење школа једна таква зграда кошта по 12.000 па и 20.000 динара. То је била једна сметња за брже отварање школа, против које су увек неписмени били, а коју су сметњу увели баш некакви докази здравога разума.

Што се нових крајева тиче, онамо је 1 јануара 1895. године било у врањском округу једна школа на 12 села, у пиротском на 5, у топличком на 11·7 села. Кад срезове у новим крајевима упоредимо, онда налазимо: да је у лесковачком срезу једна школа на 9 села, у масуричком на 7, у белопаланачком на 7, у власотиначком на 7, у лужничком на 7, у нишавском на 4, у нишком на 6, у добричком, пољаничком и пчињском на по 15, у јабланичком на 18 и у косаничком, једином, на 42, али ту су „села“ многа са по 5, 10, 20 и 30 пореских глава. Косанички срез има 12.000 становника, а школа једна долази на 4000 становника.

У овим крајевима где има много и досељене сиротиње, и где су села доста ретка и мала, сама држава мора и школске зграде подизати бар делом, што је „неписмена воља тамнога пука“ разумела, па у буџет за то ставила и суму од 20.000 динара.

Још нешто. После ратова Србија је морала у целом источном крају да подиже нове школске зграде, које су онамо биле пропале и уништене.

Колико се онај неписмени пук са својим вођама и интелигентним представницима бринуо и за нове крајеве нека послужи ова паралела: од 1889 године отворено је у врањском округу 10 школа, у пиротском 7, у топличком 14: а од 1881 до 1889 године у врањском 11, у пиротском 11 и у топличком 6: дакле за владе „неписменога пука“ 31 школа, а за владе „доказа здрава разума“ 28 школа, и то за сразмерно дуже време.

Није без интереса да споменемо још и ово: да је за управе коју је подржавао онај неписмени пук послато на страну неколико професора, у разне земље, колико за појачање образовања толико и за штудију школских и просветних прилика у тим земљама, и да је тада отворена и она катедра на нашој Великој Школи за коју је сад г. Кошутић као лектор изабран, а за коју је требало, по мисли која је катедру ту отварала, задобити и у Београд довести кога словенскога научнога радника, нарочито од млађих а потпуно спремних за посао.

Да рекнемо сад одмах овде и реч две о школама у Бугарској, коју нам г. Кошутић као углед износи.

У Бугарској доиста има релативно више школа но у Србији, па наравно и наставника. Тако по њиховој званичној статистици за 1890-91 годину (новије немамо при руци) у Бугарској има 4193 основне школе, и од тога чисто женских 116 а мешовитих, са женском и мушком децом, 3068 школа. Наставника у основним школама они имају свега 5943, а од тога учитеља 4998 и учитељица 945.[1])

[1]) Училищна Статистика прѣзъ 1890-91. г. София. 1892. г.

Ми, пак, имамо 1024 школе, и од тога броја 130 женских школа; а наставника 1848, и од тога броја 1087 учитеља и 761 учитељицу.

Од онога горњега броја школа и наставника долази на *бугарске* школе и наставнике: 2747 школа (895 мушких и 59 женских) и 4260 наставника (3456 учитеља и 804 учитељица). Остале су школе и наставници: турски, јеврејски, протестантски, грчки, румунски.

Школе су у Бугарској отваране без обзира на зграде, које су се поступно тек доцније почеле дизати. Осим тога у Бугарској на државу издржавање школа пада врло слабо, и тек је новим скорашњим законом заведено да наставника држава плаћа осам месеци а општина четири месеца. Какав је квалитет ових бугарских школа, о том се може г. Кошутић поучити из Јиречекова дела Das Fürstentum Bulgarien, а ми ћемо му, за то, пружити ове податке: од целокупнога броја наставника основних школа у Бугарској 492 је свршило само основну школу (466 учитеља и 26 учитељица), двоица су свршили први разред земљоделске, 43 су свршили три разреда исте школе: двоица први разред занатлиске школе, осморица три разреда исте школе: 331 свршило је први разред гимназије, 326 свршило је два разреда гимназије. 1333 свршило је три разреда гимназије, 623 свршило је четири разреда гимназије, 232 свршило је пет разреда гимназије, 93 свршило је шест разреда гимназије а 63 свршило је седам разреда гимназије: 12 наставника је свршило први разред богословије, 26 други разред исте школе, 19 трећи, 8 четврти и 41 пет разреда богословије: наставника из учитељске школе има свега 391, и то 105 из првог разреда, 36 из другога и 251 из трећега разреда. 662 наставника има „са непоказаним образовањем", т.ј. за толико се наставника не зна шта су учили. Остали број наставника је учио Медресу и Руждије.

Како у том погледу у нас стоји познато је: образовање наших наставника далеко је јаче и солидније. Само свршена учитељска школа, свршена богословија, свршена виша женска школа и свршена гимназија с учитељским испитом дају право на сталну учитељску службу већ од давнога времена.

Није без интереса да упоредимо и плате наставника. Тако у Бугарској „по малко" од 200 лева (динара) годишње има 1056 наставника; с платом од 200—400 лева има 1035 наставника: с платом од 400—600 лева има 1524 наставника, а с платом од 600—800 лева има 1008 наставника. И ту је у том већ три четвртине бугарских учитеља и учитељица. И од тога на државу долази само осмомесечна плата, а остало дају општине. Највећа је плата нешто јаче од 2000 динара.

У нас као што је познато, почетна је плата сталном учитељу 800 динара. Привремени учитељи имају по 600 динара, а таких учитеља привремених било је по буџету 1894 године свега 77 на броју. С платом од 800 динара за ту годину било је 843 наставника, с платом од 1050 динара било је 366 наставника, с платом од 1300 динара било је 214 наставника и с платом од 1550 динара било је 119 учитеља. Највећа

је плата у нас 2450 динара, разуме се систематична, без огрева и квартира. И у нас, као што се зна, држава сама сноси све плате учитељске.

Најпосле да споменемо и ово: у нас на једну школу долази скоро два наставника (1.8), а у Бугарској на једну школу долази 1.4 наставника.

Кад се сви ови подаци узму у обзир и међусобно упореде, онда ће извесно мало друкчија слика изаћи по што је она коју нам нуди г. Кошутић, остављајући на страну врло важну околност да су Бугари до 1885. године имали велику и богату помоћ од Руса, која им је дала могућности да више пажње поклоне школама, и остављајући на страну околност да су нас „докази здрава разума“ не само одвели на Сливницу но нам и буџет јако оптеретили те одузели могућност за више старање о школи.

Тако исто кад загледамо и у нашу статистику писмености, видеће се да она, далеко да буде добра и повољна, ипак није онаква каква би се могло мислити да је по г. Кошутићу.

Ево мало података и за то:

Кад се одбију из рачуна деца од 0-6 година, којих има према попису од 1890 године 461.637, онда на број 1,700.324 становника писменост овако стоји:

На целокупно мушко становништво долази 23.06 писмених од 100, на женско 4·74, општи проценат, дакле, 14·17 од сто.

Кад мушко становништво поделимо на варошко и сеоско, онда имамо: за варошане проценат писмености 55·89, а за сељаке: 16·87

Кад сад разгледамо поједине округе, за варошко и сеоско мушко становништво укупно, онда видимо да преко средњега процента, 23.06, имају, осим Београда и Ниша, ови окрузи: крагујевачки — 27.91, крајински — 25.15, моравски 23.18, подрински — 23.64, подунавски — 26.86, руднички — 23.77, црноречки — 23.10; ваљевски, пожаревачки, крушевачки и ужички су врло близу средњега процента — сви преко 20, а ваљевски и пожаревачки преко 22 од сто. Испод средњега процента знатније су само врањски, пиротски, тимочки и топлички (9% — 14.79%).

Према томе је лако видети колико би знатно проценат писмености у нас био већи да није нових округа у којима, разуме се, нису за 16 година могли помрети они силни неписмени људи које смо од Турака ослободили.

Још боље ће се ово видети кад узмемо на око само сеоско мушко становништво. Ту је, као што смо видели, средњи проценат 16.17, који је наравно од јакога утицаја на општи средњи проценат свега мушкога становништва. Преко тога средњега процента имају ови окрузи: ваљевски — 18·49, крагујевачки — 21·66, крајински — 20·68, крушевачки — 17·26, моравски — 16·94, подрински — 19·53, подунавски — 24·84, пожаревачки — 19·19, руднички — 20·09, ужички — 17·02, црноречки 19·05.

Знатно испод средњега процента су: врањски — 5·21, пиротски — 9·16, тимочки — 10·28 и топлички — 6·52.

И овде, дакле, само нови крајеви понижавају средњи проценат, који би био без њих знатно већи, а кад је он већи онда је наравно и средњи проценат писмености свега мушкога становништва већи.

Кад сад узмемо у рачун за последње четири године, од пописа дакле, нових 270 школа, и кад се сетимо да су ту с приличним бројем заступљени и нови крајеви, — онда ће у овом тренутку ствар писмености бити боља од горње слике.

Оно од чега ми у овом погледу једино скоро патимо то је оскудица у женским основним школама, која нам и општи средњи проценат за целу земљу држи на 14·17%.

У томе су Бугари доиста мудрији били од нас, али само онда кад су у нас владали они г. Кошутићеви „докази здрава разума“, јер чим су они почели узмицати пред неписменима, одмах је никло преко 70 женских школа нових.

Општи средњи проценат писмености је у Бугара 13·99%, а какве је и колике вредности она довољно ће бити јасно из онога што смо рекли о њиховим школама и о њиховим наставницима.

Ова мала анализа наше писмености и старања о просвети и школама показује нам: 1, да ми наш проценат писмености можемо врло брзо и лако подићи, јер у том имамо поглавито само две тачке слабе; 2, да је онда кад је највише избијала на површину она „неписмена воља нашега тамнога пука“ за школу и просвету учињено релативно највише.

Тај неписмени пук, као што види г. Кошутић, хоће и да је писмен и да се учи: он зна, дакле, и шта на дому нема и шта му треба. За то је и узаконио, преко својих представника, у оном „најслободоумнијем уставу“, и обавезну наставу, па јој одмах после тога и практички приступио отворивши за четири године два пута више школа но што су они „докази здрава разума“ отворили за десет година.

Господин Кошутић се, вели, стиди кад прелиста скупштинске записнике последњих година, налазећи у њима тако изопачене „социјалне идеје“ запада, да их њихови оци не би могли ни познати.

Ми, можда за то што нисмо били у Паризу и Петрограду, не само што се тих записника не стидимо, него се њима поносимо, јер бисмо ради били да нам покаже г. Кошутић ма који прост пук у Јевропи који би изнео онолико интересовања за опште јавне ствари, па и онолико разумевања, колико га је наш пук изнео у оним записницима. Ми врло добро знамо да у њима није све светло и све углађено и цивилизовано, али знамо и то да није никоја „социјална идеја“ тако страшно страдала да је не би могли познати ни њени оци. Међу тим радо ћемо веровати да г. Кошутић у тим записницима много шта није разумео ни познао, али за то неће бити крив онај „неписмени таман пук“ него његова још млада и брза памет која много шта није још ни научила ни доучила.

Да дамо и ту једну поуку г. Кошутићу. Пре него што буде изрицао суд о нашим скупштинским записницима и нашем пуку, он нека најпре прочита оно што је бугарски министар Славејков рекао у Собрању, кад су га интерпеловали за што је некога Панова интернирао по некој „полицијској уредби“ а противно уставу: да се државни закони као и библија састоје из два дела: из старог и новог завета; устав, као нов завет, проповеда љубав и слободу, а полицијска уредба као стари завет наређује „зуб за зуб“!! Писмена, и г. Кошутићу завидна бугарска већина Собрања, са свом својом интелигенцијом, отпљескала је деди Славејкову, и на том се свршила цела ствар.[1])

Уз то нека г. Кошутић узме мало у руке и ваљану књигу Das sociale Elend und die besitzenden Kllasen in Oesterreich од T. W. Teifen-a, која је прошле године изашла у Бечу, па нека отвори одмах други лист, где ће, у уводу, моћи да прочита ово: „један интелигентан човек, са академским образовањем, са свим озбиљно ме је питао: ко управо раднике цеди — експлоатише: један царско-краљевски чиновник, опет, мисли, да велики пивари у доњој Аустрији из „хуманитета“ не спуштају цену пиву: један општински одбор, у вароши једној Доње Аустрије, нашао је да су државни дугови потребни, јер иначе рентијери не би имали у што своје уштеде да улажу, а један царско-краљевски гимназиски професор рече ми: да би се решење друштвенога питања прилично помакло напред кад би цар уступио Лајнцки парк за народне забаве, јер радник ништа друго не тражи но да после рада весело проведе недељу.“ И писац онда још додаје, да би и много више таквих примера кратковидости и неразумевања могао навести.

Ето г. Кошутићу доказа, колико је писменост ове „интелигентне‘ људе у образованој Аустрији сачувала да не изопаче „социјалне идеје,“ на један и сувише пучки начин, да не кажемо што више.

Оно, дакле, провиђање изузетнога дејствовања ћелица у савременој српској лобањи само је једно неразумевање г. Кошутића, који не зна ни како се друштвене идеје рађају, ни шта им је основица ни како се оне преносе и развијају. И за то њему морају бити необјашњиве многе ствари: за њега је необјашњива наша политичка борба, од које он види само негативне ресултате, он не може да појми и види како „неписмени“ српски пук предњачи у тражењу и неговању просвете, како он поправља и лечи оно што су „докази здрава разума“ исквариши. За њега је све то само дрска умна голотиња! Г. Кошутић и не опажа колико тиме на пазар износи своју умну голотињу — ако не и што друго — која није могла пристојно и солидно обући се ни за свега странствовања свога по цивилизованим и великим градовима учене Јевропе.

Он тамо није научио да сваку ствар треба најпре добро проучити и испитати, па онда о њој писати; он није још научио да за писање о државном и друштвеном развитку једнога народа, о његовој култури

[1]) Разлагающа се и възраждауща се България од Д. Ризова 1894. г. стр. 25.

и сметњама које стоје на пут томе развитку, треба много више размишљања и студије, него што треба за писање Писама из Петрограда....

Да рекнемо још ред два о једној другој ствари, пре него се растанемо с овим г Кошутићевим предговором. Истичући нам Бугарску за углед и прекоревајући нас њоме, он нам каза и то: *да у Бугарској има четири пута више засејане земље но у нас*!

Доиста тешка оптужба — кад би била истинита. На жалост г. Кошутић нити нам каже колико има засејане земље у Бугарској нити колико је има у нас да бисмо могли проконтролисати је ли овај његов одношај тачан. Он мисли кад пише о својој отаџбини да може бити онако исто лаке руке и срца као и кад о њој пишу бечки и пештански официозни.

Да покушамо сами о том што рећи. Пре свега Бугари још немају званичне статистике о попису обрађене земље Ако г. Кошутић зна да је имају, нека је изволи показати. Наше статистичко одељење о том не зна ништа, као што о том не зна ни Хикманов Geografisch-Statistiches Taschen-Atlas, који до душе не зна ни за Србију ма да она таку статистику има. Али, и поред тога, ми ћемо обилазним путем о том и о по нечем још што је с тим у вези неколико речи казати.

Један од знакова културе извесно је и густина насељености. У том погледу Србија стоји испред свију балканских држава. Тако у Румунији на један квадратни километар долази 38 становника. У Грчкој 34, у Бугарској 33, *а у Србији 45*.

По попису од 1889 године продуктивне земље (са шумама, испустима и утринама) било је у Србији 2,262.713.17 хектара. Без шума, испуста и утрина било је 1, 140 088·26 хектара. Целокупна површина Србије износи 4,858.940 хактара.

Према томе проценат продуктивне земље износио је тада 46·6 од сто, а непродуктивне 53.4°|₀.

По попису од 1893. године, који још није објављен али који је већ сређен, те се, благодарећи доброти г. Јовановића, начелника наше државне статистике, можемо послужити и тим подацима, у Србији је било продуктивне земље без *државних шума* и без баровитих и још неких необрађених а продуктивних делова 2.500.000 хектара у округлој суми, а само без државних шума 2.709.164.70 хектара. Узев у рачун и државне шуме имамо у најмању руку продуктивне земље у Србији на 3.000.000 хектара, а то је у процентима 60.17°/₀ продуктивне и 39.83°/₀ непродуктивне земље

По истом попису од 1893. године било је под главним врстама усева 1,154.883.92 хектара, под баштама, 30.653.76 хектара, под угаром 29.276.46 хектара — *свега под усевима 1, 214 814. хектара*. Ово је, дакле, без детелишта и без винограда, као и без воћњака.

Према томе процентуално је 20·4 |₀ од целокупне површине у Србији под усевима, и то скоро све под главним врстама усева. Саме земље под кукурузом, пшеницом, овсом, јечмом и ражи има 1,107.201·60 хектара

што чини 20·2°|₀ од целокупне површине Србије. Португалска има, за ове исте усеве, 11·4°|₀ Грчка 4·04°|₀ Данска 29%, Холандска 13·4% Белгија 25%, Румунија 48·9%.

Кад сву земљу под усевима упоредимо у Србији и другим земљама, онда имамо за Србију, као што смо видели, 20·4%, за Грчку 19%, за Велику Британију 19%, за Португалску 24%, за Русију 25%.

Кад узмемо сад у рачун сву *обрађену* земљу у Србији, не рачунајући у то ни државне шуме ни необрађене делове земљишта, а ипак продуктивне, онда имамо нешто јаче од 50% обрађене земље од целокупне површине Србијине.

За Бугарску, на жалост, не можемо дати никаквих података као што их не може дати ни наша државна статистика. Да Бугари имају тих података сумњамо да их не би дали и у замену послали.

И кад према овоме г. Кошутић прави неки свој рачун па памет, или по неким подацима несигурним и приватним, онда нека други цене како се то зове и шта значи, а ми се задовољавамо да само то овде констатујемо.

На завршетку још ово. Г. Кошутић се страшно боји да се не клањамо неписменима и да се на њих не позивамо, јер нас они не разумеју. Он би хтео да се клањамо доказима здрава разума, а ми смо видели да су, на жалост, ти његови докази здрава разума испод сваке критике и да се против њих буне паметни и поштени, и писмени и неписмени, у Србији. Ми смо му овде дали сигурне податке и јасне доказе, да су они који су с неписменима радили урадили за кратко време регативно не само доста него и много, и не само за писменост него и за културу у опште. И он је могао видети да је та неписменост допустила учинити много више и много кориснијих послова него што су то могли учинити они писмени докази здрава разума силом: напротив они су развитак и напредак ометали, задржавали и успоравали. И за то они и нису истински докази здрава разума, јер да је њих било онде где треба, и где г. Кошутић мисли да их има, ствари би наше данас много друкче стајале. Онда он, до душе, не би био лектор на нашој Великој Школи, али би ипак и за њега било пристојно место, са кола нити би имао разлога тражити *једну* културну *странку*, нити нам држати придике „да после 9. маја сав досадашњи рад наших партија нема смисла.“

* * *

Сад бисмо требали да проговоримо о самој књизи, о Писмима из Петрограда, али нам је предговор пишчев и сувише одузео простора да то овде учинимо. Задовољићемо се с неколико речи. Ова су писма, нешто попуњена и дотерана, одштампана из „Просветнога Гласника.“ То већ показује да она заслужују пажње, у нас у толико више што се о приликама у Русији и тако мало зна и тако мало пише. Она су већином

посвећена школи и просвети. Да је у њима мање непотребнога причања, а више података била би кориснија. Рекли бисмо да је књига прилично скупа.

С. М. П.

Ево, шта сте нам криви, *посвећено* „Obzoru," *од протојереја Дим. Руварца, пароха земунскога.* Земун. 1895 стр. 142, на већој осмини. Штампарија Симе Пајевића.

Књига којој наслов исписасмо низ је чланака поштованога и познатога писца нашег, проте Руварца, који су најпре излазили у земунском листу „Ново Време," па одатле онда одштампани у засебну књигу, прерађени и умножени.

Загребачки „Obzor," орган тако зване „неодвисне странке" у Хрватској, полемишући са *Заставом,* написао је низ чланака „Što smo krivi" у којима тражи узрока „тужаљци српских новина ради великих увреда, прогона и неправди што их Срби у Хрватској, Славонији и Далмацији од Хрвата трпити морају, и шта је управо оно на што се Срби туже, па ако су те тужбе оправдане, да кривњу поправимо, те да се с браћом у корист заједничких интереса измиримо и тако заједничким силама у љубави и слози на бољку заједничке нам хрватске домовине порадимо." И расправљајући то питање, доиста важно за одношаје Срба и Хрвата, „Obzor" долази до овог закључка: „искрено да кажемо, ми још ни данас не знамо што је баш оно чиме Срби у својој души оправдавају мржњу и антагонизам проти Хрватима, осим ако нас мрзе за то што нисмо Срби"!

На овако чисто и отворено постављено питање с хрватске стране, што је по нашем схватању добар знак, дужни су били Срби одговорити озбиљно и разложно, отворено и искрено, јер се само тим путем може доћи до сагласности или бар, ако на жалост то не би било могућно, сазнати једном јасно у чему су разлике и шта нас једне од других дели, на штету и Срба и Хрвата, а на радост заједничких нам непријатеља. Да на то питање одговори подухватио се поштовани прота Руварац, и, на част и њему и Србима, можемо рећи он је свој задатак решио ако и не са свим потпуно, а оно ипак толико јасно, озбиљно, разложно и исцрпно да је још мало остало што би требало допунити или исправити.

У интересу саме ствари ми се радујемо што је одговор на ово шкакљиво и важно питање пао у тако добре руке. Г. писац нам на сваком листу скоро казује јасно своју жељу и тежњу да до споразума, братскога и искренога, између Срба и Хрвата дође, али, у исто време, до споразума на солидној основи с потпуном свешћу о обостраним дужностима и заједничким задацима.

Као што и мора бити у оваким питањима, писац је на јасно и отворено питање, и јасно и искрено одговарао. Ми верујемо да многа реч

и прекор г. Руварца неће пријатно пасти Хрватима, али сумњамо да ће они с разлогом моћи порицати оно што је г. Руварац изнео и необичном доказном снагом утврдио. И ако није пропустио изређати све оно што по његову мишљењу Срби имају Хрватима да замере и од њих траже, г. Руварац је ипак кроз целу књигу задржао јасну тенденцију и тежњу да једном до споразума дође. А што нам је нарочито пријатно било видети и осетити, то је факат: да г. Руварац, као свештеник, и то одличан свештеник који је веран и образован чувар и тумач православне вере, с правим либерализмом и без икаквих предрасуда говори о верском питању, разложно и с доказима у руци истичући само оно што католички свештеници хрватски, ђаци и питомци епископа Штросмајера, раде као политички радници, мешајући и злоупотребљујући веру за друге непохвалне сврхе, противне и хришћанској љубави и братској слози.

Господин Руварац је у овим својим чланцима и по неко питање веће вредности, које се као спорно међу Србима и Хрватима истиче, расправио и на чисто извео, као што је и много питање до извора постанка му пратио, расветлио и по где што и новом светлошћу обасјао. Сав материјал, који је врло богат, лепо је распоређен, одабран и сложен тако, да је за читаоца излагање са свим јасно и потпуно разумљиво.

Писац у свом одговору није обухватио једну страну питања, која нам се чини да је врло важна — страну политичку. Он ју је само наговестио, и то је за овај мах, и од њега као од свештеника, довољно. Ми само поменусмо ово да нагласимо како у односнајима Срба и Хрвата ова политичка страна игра врло велику улогу, тако да је она у стању и многе друге појаве да објасни које се, без ње, не могу како ваља ни разумети. Она је и за споразум између Срба и Хрвата врло важна. Може бити кад би се с обе стране с довољно беспристрасности и с више увиђавности загледало у цело ово питање нашло би се: да му је корен и извор баш у овој политичкој страни!

Нека је за сад о овом доста, а други пут и то у скоро гледаћемо, да о овом српско-хрватском питању у „Делу“ мало опширније проговоримо, и да наше мишљење о њему изложимо.

На крају две три напомене. Штампарска израда је књиге врло лепа и укусна, и служи на част штампарији Симе Пајевића. Језик је у књизи леп и чист, осим неколико малих изузетака на којима се показује утицај онога вештачкога кварења језика које иде из Хрватске. По нека је реченица врло дуга и стилистички лоша, али њих је мало. Неке незгодне и рђаве речи као „припуштати,“ „одржан“ (збор), могле су се избећи, али ми смо рекли како су оне дошле, те овде само на то свраћамо пажњу, да се том рђавом утицају Срби не подају.

Књигу ову препоручујемо и желели бисмо да је набаве и с њом се упознају сви они који се о нашим јавним стварима и односима баве те ваља да разбирају за живот и прилике целокупнога нам народа.

С. М. П.

Нова збирка начелних одлука одељења и општих седница Касационог Суда. Књига друга. Пожаревац. 1895. стр. — од Ст. Максимовића, адвоката.

После прве књиге „Нова збирка начелних одлука одељења и општих седница Касац. Суда“, ево где се у скоро г. Стева јавља и са другом књигом „Нова збирка“, те тако сад имамо, благодарећи њему, у две књиге, сакупљених уједно 320 важних одлука Касац. Суда. Овим двема књигама „Нова збирка“ прикупљене су и објављене поред нових досада нигде нештампаних одлука, и све оне одлуке, које су штампане, али растурене по нашим правним часописима од како су у Србији почели излазити, осем једног малог изузетка, који је остао неприкупљен, али за који се надамо, да ће, уз остале, до сада још нештампане, изаћи у трећој књизи, коју очекујемо.

О важности ових збирака, за правну књижевност и наш правни живот, ми смо говорили, кад смо у свесци „*Дела*“ за месец јуни 1894 г. приказали прву књигу. При тој оцени остајемо и кад приказујемо и ову другу књигу. И овом другом књигом „Нова збирка“, у којој има нарочито интересних одлука о наследству и тестаменту, уноси се светлост у ове наше замршене правне односе, који су настали од закона неподесних нашем правном животу. Ових 320 одлука указиваће правац, а и како се може наћи судија, правник па и сами грађани у овим нашим правним односима, кад се јави сличан случај. И овом другом књигом нове збирке припомоћи ће се да се постигне нека правилност и сталност, која је тако потребна за наш правни живот.

Но и овим двема књигама није постигнуто све. Још треба прикупљати и износити. Ми треба да тежимо томе да сакупљеним материјалом можемо показати, кроз какве је мене и тумачења пролазило свако наређење нашег закона, јер тек са таквим материјалом, у вези са другим подацима, можемо оценити, како се наш правни живот развијао, да ли и које одлуке, да ли и које наређење закона одговара истинитом стању ствари, оним правним односима, које је наш правни живот у свом развићу створио.

Препоручујући и ову другу књигу „Нова збирка“ желимо г. Стеви истрајности те да и даље продужи са прибирањем оваквих одлука.

Д.

Празноверице и злочини с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу од д-ра Миленка Р. Веснића (на по се штампано из Годишњице Н. Чупића књ. XIV) у Београду, државна штампарија краљевине Србије. На 8-ни стр. 62. Цена динар.

Наш народ милује приче, он их с одушевљењем прича и предаје с колена на колено. Међу њима као да су му најмилије оне, што казују

како се изналази закопано благо. Те су приче прожеле сав наш народ. Пронђите којим хоћете крајем нашега Српства и увериећете се сами о том. Тако пак раширено веровање у то не може бити тек од јуче. Потребно је било годинâ, вековâ, да оно продре у срж народну и да тако срасте, да могне оно постати што је данас у ствари. Није дакле оно тек од јуче у нашем народу нити је њему (тј. веровању) крива књига, „која пружа простоме свијету штиво, што није никада за њ“ како „Вијенац“ то тумачи, заборављајући да је на другом месту противно износио, да је наш српски народ неписмен и да је и у чистом хрватском крају било случајева сличних оном, који се десио у Смедереву, а који изазва и расправу чији натпис истакосмо.

Веснић нам је у овом свом раду прибрао колико је могао више не само из српске већ и из туђинских литература о веровању у закопано благо. Тој својој богатој литератури о том предмету додао је и нових дата о веровању том у нашем народу, што је само расправи на корист. Ми смо захвални писцу на овој књизи и желели бисмо да на овом пољу рада не стане, већ да и даље смело проучава наша народа веровања. Радника на том је послу мало.

О Веснићевој књижици проговорила је „Б. Вила“ у 2. броју и „Вијенац“ у 7. И на једном и на другом месту допуњује се литература о том питању. Ми ћемо овде додати оно што Ваљавац у Narodnim pripovjedkama, које је скупио у Вараждину и око њега, прича о трави која отвора сваки затвор, и то само други начин (први начин види у „Вили“). Траву ту можеш добити и лети, кад се сено коси. Косећи, падне ли косачу коса, знак је, да је пресекао ту траву: с тога треба покупити сву на том месту покошену траву и однети на реку, те једну по једну травку бацати у воду. Која травка пође уз воду, то је тражена.

Ђ.

Развалине манастира св. Архангела Михаила на Превлаци. Пише Никанор Ружичић епископ. У Београду штампарија Петра К. Танасковића. 1894. На 8-ни стр. 20.

Овим послом хоће Ружичић да покрене наше историчаре да поново претресу питање о том где је прво била столица зетске епископије. Као што се зна, једни су (Јиречек, Руварац, Дучић, Голубински) да је она била у манастиру св. Архангела на Превлаци а други (Јастребов Ровински, Григоровић), да је била на Иловици близу Дрена. Ружичић нагиње више овима, износећи нешто и својих разлога за то, али се не одлучује потпуно, јер на крају истиче две хипотезе: или да је могућно, да је прво била зетска епископија у манастиру св. Архистратига Михаила у Иловици близу Дрена па доцније услед *неке* потребе пренесена на Превлаку, или да је манастир на Превлаци био летњиковац зетских епископа, где су се они често и лети и зими по неколико недеља бавили.

Ђ.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска краљевска академија имала је у овој години пет састанака. На састанку целокупне академије од 2. јануара ове године изабрани су секретари за поједине академије и то за академију природних наука Јов. Жујовић, за философску Стојан Новаковић, за друштвену Љуба Ковачевић и за уметничку Михаило Валтровић, а и одређени су за контролоре академијских рачуна Јов. Жујовић, Светислав Вуловић и Сима Лозанић. На тој је седници одлучено: да од сада сваки писац подносећи академији какав свој спис, сам састави и уједно поднесе и кратак извод тога списа, који би се могао умножити и новинама разаслати. Мило нам је што је донесено овако решење; оно иде у корист нарочито академији и њеним публикацијама. Овде још помињемо са захвалношћу да нам је секретар Академије г. Милићевић на нашу усмену молбу допустио, да из записника академијних доносимо редовно саопштења.

9. јануара био је скуп академије уметности, на ком је реферовао др. Милан Јовановић о свом путу у Бар. Летос га је Академија била овластила да иде у Бар, ради слика цара Душана, жене му царице Јелене и сина му Уроша, које је видео 1877. год. у цркви св. Николе у Бару. Али када је прошле године тамо отишао, не само да није нашао поменутих слика, него још није могао дознати, ни куда су се деле. Уз овај свој реферат академик Јовановић прочитао је белешку о везама, које су биле међу српским краљем Милутином и црквом св. Николе у Бару и о даровима, које је краљ тој цркви слао. Ова ће се белешка штампати у „Споменику."

На скупу од 16. јануара приказао је Љ. Ковачевић своју збирку преписаних и до сада нигде нештампаних српских и румунских повеља, које се налазе у Хилендару. Ово ће се штампати у Споменику XXX. Даље је приказао три радње епископа Н. Ружичића: *Кратки опис ћириловских рукописа у књижници југословенске академије*, *Опис лепавинскога хронографа* и *Старине паштровићске*, али о њима није донета одлука док не рече Ковачевић свој суд. На том састанку било је по закону бирање једнога редовнога члана и два дописна. За редовнога члана било је два кандидата и то: Јован Јовановић-Змај за члана академије уметности и Јован Драгашевић за члана академије природних наука. Ниједан од њих није изабран, јер је први добио 10, а други 6 гласова, а требало је да падне на једнога две трећине гласова па да буде изабран. За дописне чланове предложени су и изабрани Др. П. Матковић професор у пенсији и Александар Николајевић Веселовски.

23. јануара држан је скуп, на ком је учињен помен Љуби П. Ненадовићу.

22. фебруара био је свечан годишњи скуп, на ком је прочитао др. Јов. Туроман своју приступну беседу „*Борба за хуманистичну гимнасију и борба против ње*" и секретар Милићевић извештај о раду прошле године. Сем тога председник је објавио промене у председништву појединих академија и избор два дописна члана.

Из извештаја саопштавамо овом приликом: да је Академија прошле године имала 31 редовног и 13 дописних чланова. Смрћу Ненадовића и избором двојице чланова ове године биће 30 редовних и 15 дописних. — Од гласова академијних изишло је три и то 43. Вуловића *Белешке о архиепископу Никодиму*, 44. Авакумовића *Српска порота* и 45. Др. М. Јовановића *Поглед на индијску драму*; а за штампу су припремљени и у штампарији су: 46. *Називи и подела пећина у источној Србији*, од нашега сарадника дра Јов. Цвијића, важан прилог за познавање наше земље; 47. *О склопу Немањине биографије од Стефана Првовенчанога*, рад нашега сарадника Станоја Станојевића; у овом раду доказује се, да та биографија није изишла из једнога пера. Као 48. Глас изићи ће Мишковића приступна беседа *Српска војска и војевање за време устанака од 1804—1815.* У 49. биће историјска расправа Љ. Ковачевића *Жене и деца Стефана Првовенчанога*.

У Гласове имале би ући и приступне беседе Свет. Николајевића, Ч. Мијатовића, Љ. Ковачевића, д-ра Владана Ђорђевића и Стојана Бошковића; али оне нису *још* ни до данас предане Академији да се штампају. За седам Споменика има грађе; два су од тих као да готова и то 25. Драговића *Материјали за историју Црне Горе и Сведочанство о смрти Џива Франа Гундулића* и 26. Зорине *Дубровачке туђинке*. 27. донеће *Библиографију српске и хрватске књижевности за 1893. годину* од Дан А. Живаљевића. У 28. биће *Прилози к познавању српскословенске књижевности*, и то Пшињски поменик (интересан по именима особним и географским), Апокрифно житије свете Петке (у два досада непозната текста) и живот св. Василија Новога. *Прилози за историју Боке Которске* од Марка Драговића и *Остаци српских старина у врањском округу* од Јов. Х. Васиљевића, намењени су 29. Споменику. У 30. су преписи листина од Љ. Ковачевића, а у 31. *Историјски пабирци по Румунији* од Чеде Мијатовића. — Као оделито издање угледала је света прошле године прва књига Етнографскога Зборника „Живот Срба сељака“ од Милићевића; а изићи ће у оделитом издању и рад Ил. Руварца *Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу* и посао Ђ. Стратимировића *О прошлости и неимарству Боке Которске*. За штампу се даље спрема VIII Годишњак, у који ће ући поред прошлогодишњега рада и биографије нових академика.

За Мариновићеву награду било је стигло прошле године само једно дело *Источно цвеће* од некога морскога капетана, али оно није могло бити награђено.

Чупићева Задужбина. — Одбор Чупићеве Задужбине имао је 31. јануара свечан, 25. годишњи састанак. На том састанку председник Милићевић учинио је помен Николи Чупићу, а члан и пословођ одбора Жив. П. Симић прочитао је извештај о раду и стању фонда у прошлој години, а по том извештај о књижевним издањима Чупићеве Задужбине за прошлих 20 година. Одбор Чупићеве Задужбине према том извештају, пустио је за то време у свет 35 издања у 38300 примерака. Међу тих 35 издања има 14 Годишњица. У тих 14 књига има 127 реферата, научних расправа и оригиналних чланака. У извештају је означено: у којој се Годишњици налази који реферат, расправа или чланак и од кога писца. Извештај тај штампаће се заједно са записником свега рада Одборова на том састанку у „Српским Новинама“ одакле ће се оштампати у засебну књигу и разаслати уредништвима свију листова. О самој Задужбини и њену раду за две деценије проговорићемо опширније, када добијемо сам извештај, а надамо се, да ће нам га одбор послати.

— Друштво за сиротну и напуштену децу. — 19. фебруара ове године био је XVI редовни годишњи скуп Друштва за потпомагање и васпитање сиротне и напуштене деце у Дому Сиротне Деце у Београду. Као обично сваке године, управа је скупу поднела и сад извештај о свом раду, у 1894. години, који је и штампан.

Из тог извештаја управина износимо ове податке:

Године 1887. било је деце у Дому свега девет, а од тога доба број њихов је растао стално. У години 1892. било је 75 питомаца, у години 1893 90 питомаца, а у прошлој, 1894. години, било је 125 питомаца: 74 мушкарца и 51 девојчица. Од ових 125 питомаца у току године враћени су родитељима 3 мушкарца и 2 девојчице, родбини су отишли 5 мушкараца, узета је под своје једна девојчица а две су девојчице умрле. Остало је, дакле, на крају године 112 питомаца, и то 66 мушкараца и 46 девојчица.

Од ове деце учило је *основну школу*, која је у Дому као засебна основна школа за друштвене питомце, 37 мушкараца и 27 девојчица; у *занатској школи*, коју је друштво уз Дом подигло 1892. године, и која поступно али стално напредује, било је 27 питомаца; у гимнасији било је 5 мушкараца; на занатима ван Дома 4 мушкарца, и у Вишој Женској Школи две девојчице. Једно мушкарче и једна девојчица не иду у школу због малога броја година, а једна је девојчица, као болесна, у болници на лечењу.

У прошлој години управа је пет девојчица слала у Ковиљачу на лечење.

У току прошле године Друштво је приновило 12 чланова добротвора (добротворни је улог 500 динара) и 5 утемељача. Од редовних чланова улог су положили њих 166. Мислимо да би добро било да управа у свом извештају сваке године казује и колики је целокупни број чланова: добротвора, утемељача и редовних.

О занатској школи Друштвеној налазимо ове податке: основана је 1892. године с једним разредом, у 1893. години саграђена је, уз Дом, нарочита зграда за занатску школу и отворен други разред, а у 1894. години отворен је и трећи разред. Школа ова има *пет* радионица: столарску, четкарску, браварску, котарчарску (управа је зове „корпарска“!) и обућарску. Од питомаца друштвених су десет у четкарској радионици, 10 у столарској, 5 у браварској, 1 у котарчарској и 1 у обућарској. — О Ђурђеву дне изишла су из занатске школе ова два свршена питомца: Алекса Ковачевић, котарчар, и Душан Деспотовић четкар. Они су сад калфе и раде и даље у радионицама школе: имају храну, стан, огрев и осветљење, и уз то 30 динара месечне плате. Осем ова два питомца у прошлој години постали су калфе и Петар Илић, сарачки, Михаило Илић, браварски и Стеван Ђорђевић књиговезачки. Они су се занату учили ван Дома.

Пре шест година деца су за Дом зарадила 330 динара. У 1892. години било је привреде

од деце 4126 динара; у 1893. години 5609 динара, а у 1894. години већ, после три године од оснивања занатске школе — 16.739 динара!

Паметно је што управа није одмах школу претрпала многим занатима и што је прве доста лепо пробрала. Ми бисмо управи свратили пажњу на ове занате још: књиговезачки и занате за израду пољоделских справа и алата, најпре мањих и простијих, па после, богме, и већих и сложенијих. Обратити ваља још пажњу на добивање сировина за занатске производе из земље. Како сазнајемо длака нпр. за четке набавља се још већином са стране, а то се лако може добити у земљи. Грех је оставити то тако дуже.

Ако смо добро извештени Друштву је министарство привреде давало помоћ за занатску школу у суми од 12.000 динара, па му је то у прошлој години узето! Не ваља ако је истина, јер се ничим не да правдати. —

Друштво је у прошлој години добило од завештања пок. Др. Милоша Кандића 12 072 динара, а тестаментално завештање пок. Моје Гавриловића, по коме Друштво има да добије 5000 динара, још није извршено, ма да је пок. Гавриловић још пре 4 године умро! Зар судови не би могли бити бржи бар у оваким случајевима?

У току прошле године Друштво је примило још *десет* завештања, а има неких која још нису примљена као завештање пок. епископа Јеронима и пок. К. Лекића. —

На храни је било просечно 120 душа; за храну утрошено је 10.235 динара, што чини на душу 85 динара годишње или 7 динара и 40 пара месечно. Потребе кухинске и велики део зимнице подмиривао је врт школски, који је уредно и одржавао управитељ дома г. Драгутин Тодорић. Управа му изјављује захвалност за то тврдећи „да је он ове године уредио башту како никад до сад није била уређена“. И управитељици женског одељења г-ђици А. Караматићевој одата је захвалност за штедљивост и добру економију.

Све што за Дом треба од ствари и намештаја израђено је у радионицама занатске школе. Радионице су привредиле за Дом у облику намештаја, нових ствари и оправака: браварска 1600 динара, столарска 760, четкарска 160, котарничарска 42, обућарска 1325 динара — свега, дакле, 3297 динара.

У прошлој години отплаћено је 14.539 динара за грађевину занатске школе, а има још да се отплати око 5000 динара, после чега ће Друштво имати само редовне издатке и да врати зајам Народној Банци у 8700 динара.

И ма да је Друштво у прошлој години имало ванредних издатака преко 14.000 динара, и уз то још знатно проширило и увећало радионице, ипак је по извештају управе друштвени капитал увећан са 7250 динара.

Југославенска академија. — О годишњици смрти д-ра Ф. Рачкога 1. фебруара читао је академик Таде Смичиклас одломке из веће радње своје „*Живот и дјела Фрање Рачкога*“. Најпре говори о младости и његовим књижевним огледима до свршена доктората богословских наука (1855.) за тим у другом одсеку (1856. до 1860.) пропраћа његов живот и књижевни рад у Сењу и Риму; у трећем (1860. до 1867.) опет говори о његову раду на политичком пољу а и на књижевном. У то доба пада и његов рад на „Књижевнику“ и његово настојање, да око њега сакупи боље раднике за академију. Четврти одсек захвата доба његова рада од 1867. до 1877. прво десет година његова председништва у академији. Последњи је пети одсек, од именовања његова каноником загребачким па до смрти његове т. ј. од 1877. до 1894. године. Академија је одлучила да ово дело Смичикласово штампа у 4000 примерака. Приход од тога намењује за аркаду и споменик свом незаборављеном песнику.

19. јануара имала је седницу филолошко-историјска академија, на којој је прочитана расправа д-ра И. Матковића Путописи Хенрика Порша од год. 1579., Андрије Волфа и Левина Рима од год. 1583. и Мелхиора Бесолта од год. 1584. Ово је наставак Матковићевих истраживања о путовањима по балканском полуострву XVI века. И ови путописи тичу се путовања царских посланика, који су носили данак у Цариград; посланици путују истим путем, од Беча Дунавом до Београда, а одовуд даље иде пут сухим — познатим друмом цариградским.

16. овога месеца била је седница математичког природњачког одељка и на њој су прочитани ови радови: *О поријечју Купе* од професора М. Шеное, *Даљни прилог к теорији цисоиде* од правога члана проф. др. Д. Захрадника, *О правилном тринајстикутнику* од професора Љуб. Иванковића из Пожеге и *Развитак функције вјеројатности на темељу* Wallis-ова *теорема за* $\frac{\pi}{2}$ од професора Ед. Долежала из Сарајева.

КЊИЖЕВНОСТ

Годишњица XIV. — На дан смрти Николе Чупића угледала је света XIV књига Годишњице с одабраним садржајем. Иза Записника Одбора Чупићеве Задужбине (I—XIV), долази интересни рад Стојана Новаковића *Буркард и Бертрандон де ла Брокијер о балканском полуострву XIV и XV века* (1—66); за овим је Милићевића *Из својих успомена* (Место мојега рођења. Детињство. За стоком. У школи, у Рипњу. У гимназији, у Београду); о овом је раније било помена у „Делу,“ јер је и посебице оштампано из Годишњице (67—145). На трећем су месту д-ра М. Р. Веснића *Празноверице и злочини с нарочитим погледом на празноверицу о закопаном благу* (146—208), које смо у овој свесци краћим рефератом приказали. Од архимандрита И. Руварца су *Прилошци к познавању извора српске историје* (209—238); у којима: прво, расправља о Бакхину архижупану доказујући

да се под њим не крије ни Градиња, ни Чудомил, ни Првослав, ни Примислав па ни Стефан Немања већ да је то име вођа војсци у рату са Грцима, вођеном у зиму 1150—1 год.; друго, о Дмитру жупану, сину великога кнеза Вукана или Вука, а унуку Стефана Немање, великога жупана српскога; треће, о натпису у црквици св. апостола Петра и Павла у метоху манастира св. Јована у Рили, Орлица званом; и четврто о требињском поменику или ти општем листу. За овима долазе *Белешке и белешчице језичне, литерарне, историчке, фоклористичне и друге* (239—297) од проф. Св. Н Вуловића. О овим белешкама, које су и посебно оштампане, гледаћемо да проговоримо и засебно; за сада само помињемо, да су језиковне белешке са својим тумачењима понајслабији део овога посла. М. С. Веселиновића је рад *Кроз Косово* (298—350), у ком налазимо и народних песама и народних прича из тога краја. Овом су раду приложена три фотографска снимка: манастир Грачаницу, Муратов гроб и скицу бојнога поља на Косову 1389. године, вели се на крају тога чланка; али ми опазисмо бар у књизи, која нама дође до руке, само два: не беше у њој скице! Од 351.—359. стране је чланчић Јов. Х. Васиљевића *Остаци старих српских цркава у кумановској Кривој Реци.* За овим долази рад Станоја Станојевића „*Прилошци библиографији Србуља*" (360—384). Овај је рад добар прилог за познавање наших старих штампаних србуља. На крају су *некролози* четири члана Одборова (Косте Маринковића, ђенерала Јована Анђелковића, Мите Ракића и Саве Сретеновића) од Милана Ђ. Милићевића (385—400). — Ми ове књиге не добисмо на приказ.

Новаковића Српска граматика. — У пређашњим годинама штампана поједините у четири свеске за потребу школску, ова се књига сад први пут издаје у целини. Писац је, приликом овог издања, све чланке на ново прегледао, многе између њих исправио, а гдекоје са свим прерадио. Исправљена је нарочито „Наука о гласовима." У „Науци о основама" узет је нов распоред материјала, у намери да преглед што више олакша. У „Науци о реченицама" прегледани су и исправљени чланци који су у вези с интерпункцијом, и речи су у примерима свуда подвучене. Правила интерпункције и правописа, која се налазе у додатку књиге, са свим су из нова израђена за ово издање. На крају је кључ свега онога што је у књизи. Књига износи 512 страна велике осмине, а стаје четири и по динара. — О овој књизи у „Делу" ће, а у мартовској свесци, изићи реферат, који је написало, на молбу уредништва, стручно лице.

Дела Љубе Ненадовића. — Од другога издања целокупних дела недавно преминулога Љубе Ненадовића изишла је и тринаеста свеска. У овој су свесци шест занимљивих писама из Немачке (у Хомбургу 1870). И ова свеска има 96 страна, а стаје динар. Нека је топло препоручено и овом приликом ово издање, а нарочито ова писма из Немачке; у њима ће читалац наћи и забаве и поуке.

Издања Матице Српске. — Од издања Матице Српске добили смо у последње доба три свешчице „Књига за народ" што издаје Матица из задужбине Петра Коњевића, и то: I и II *Дуван је отров* (48. и 49. свеска) од Владимира Димитријевића и другу свеску „*Српске народне пословице*" које је распоредио по врстама и народу за поуку растумачио професор Светозар Савковић (47. свеска). Прва свеска ове збирке изишла је у 39. свесци овога издања. Свакој је овој свесци цена 10 новчића. Ова издања треба да имају више читалаца и у Србији но што имају сада. — С овим књижицама стигла нам је и прва свеска *Летописа* за ову годину књига 181. Садржина му је ова: „Преглед главнијих извора за први век нове српске повести и мисли о прерадама истих извора у српској и страној науци" од Каменка Суботића (стр. 1—39.), доста кратак преглед. Од стр. 40. до 67. почетак је описа „рукописнога зборника Михаила Милорадовића нађена у манастиру св. Луке у жупи Никшићкој, а састављена и преписана у Москви 1714—15. год." Ово је посао Павла Ровинскога. Када изиђе овај рад у целини, рећи ћемо нешто више о њем. Трећи је чланак Андре Матића (од 68—88.) „Значај електрицитета у народној економији." Свршетак ће изићи у 182. свесци. За овим долази интересан прилог Моје Медића „Додатак грађи за природописну номенклатуру и за рибарско оруђе" (стр. 89—102). Од 103—126. превод је с грчкога Глигорија С. Лазића „Платонов дијалог Лахит или о храбрости." Пред „Књижевношћу" је народна приповетка „Чобаново Страдање", прибележио ју је Мојо Медић (стр. 127—131.) У „Књижевности" (132—137) приказују се: Бранчића и Др. Ђ. Дере Српско-мађарски речник и Magyar Szerb Szótár, Лукина Лазића Срби у давнини, превод Ј. Богданова „Приповетке К. Миксата" и Милићевића „Из својих успомена". Последња два приказа су М. Савића. У одељку „Културне појаве у српском народу" (138—142) иде говор о пакрачкој срп. ској учитељској школи. На крају су изводи из записника књижевног одељења и одбора 1894. године. Овде су саопштена два реферата на радове поднесене Матици за Летопис. Једно је реферат В Вујића на Есхилова „Оковани Прометеј", што је с грчкога превео А. Писаревић; референат вели: да је преводилац превео добро ово дело великога Есхила, али није лепо, с тога да му се врати на прераду. Друго је реферат Милутина Јакшића на путописну црту „Банатска Захара" од Николе Марковића; суд је неповољан, с тога се ни овај рад не прими за „Летопис".

Босанчице. — Под овим натписом штампао је у засебну књигу Михаило Милановић

у Сарајеву своје песме. Има их преко 60, од којих су неке већ раније штампане по нашим листовима. Све песме у тој књизи дели на троје: на родољубиве, љубавне и разне песме. Књига стаје 50 новчића.

Две нове књиге у издању Valožića. — Једној је натпис *Међедовић и царева кћи*, а другој *Радетића Мара*. Ову другу приповетку написао је учитељ Михаило Сретеновић, а сиже јој је узет опет из сеоскога живота. И једној и другој је цена динар.

Никола Тесла и његова открића. — Још 1893. године било је говора да је спремио за штампу професор Ђ. М. Станојевић књигу истакнутога натписа и да ју је министарство просвете примило да штампа о свом трошку; али све до сада није угледала света. Тек пре неки дан обрадовасмо се, када је видесмо готову. У књизи има преко 300 страна, а има и безброј слика, за које је матрице дао сам Н. Тесла. Књигу краси слика Теслина. Цело дело стаје три динара.

Софоклов Едип у српском преводу. — Из књижевног огласа, који и наше уредништво доби, дознајемо, да је дат у штампу српски превод трагедије Софоклове *Краљ Идип.* У огласу издавача Чечелскога и М. Јовановића из Пожаревца вели се, да је превод одличнога зналца грчкога језика, не казујући га именом, да ће књига изићи почетком марта на финој, пергамент хартији, да стаје динар и по и да је чист пр ход намењен „Босанској Вили." Ова Софоклова трагедија, колико ми знамо, била је у нас и раније преведена. Један је превод изишао у познатој Нар. Библиотеци Браће Јовановића, а у свескама 60 и 64.

Једна година орнитолошког изучавања у Црној Гори. — Под овим натписом штампао је у „Гласнику земаљскога музеја у Босни и Херцеговини" Људевит пл. Фирер своју студију, па је одатле и посебице оштампана. Орнитолошка проучавања Црне Горе још нису ни отпочета тако рећи, ма да у погледу орнитолошком иде међу најзанимљивије крајеве Европе. Оно што се налази у делима Лилфорда, д-ра Кистера, д-ра Шварца, д-ра Фрича, неколико је само мршавих података с тога поља; једини је проф. Брусина привредио више, навевши неких 47 врста за околину Реке. Фирер се сада латио уз припомоћ новчану *босанске* владе да и ту празнину попуни, те се бавио већ једне целе године проучавањем тога блага у земљи, од 9000 км. само, али у којој можемо разликовати четири регије, сваку са засебним подвебљем, фауном и флором. Писац нам је у овој студији описао 278 различитих птица, које спадају у 48 различитих врста. За номенклатуру и врстање служио се делима Чуси-а и Хомајера. У књизи има 65 страна. Стручњаци ће рећи већ свој суд. „Глас Црногорца" у бр. 2., по ком ово саопштавамо, приказује је својим читаоцима.

Мосхаћа Хришћански дом. — Архимандрита Фирмилијана превод овога дела, о ком смо јавили у прошлој свесци да се штампа друго издање, готов је. Књига има два натписа. Један гласи: „Игњата Мосхаћа професора на атинском универзитету Хришћански дом (Породица, брак, супрузи, родитељи, деца) 1895. Београд у државној штампарији краљевине Србије." Други је пак овакав: Хришћански дом, превео с грчког архимандрит Фирмилијан ректор и професор богословије. Породица. — Брак. — Супрузи. — Родитељи. — Деца. Друго издање. На трећем је непагиновану листу ознака да је награђено ово дело архијерејским сабором из фонда пок. архим. петковачкога Самуила; а на четвртом посвета Милану М. Топузовићу трговцу у Шапцу. Књига има поред та 4 листа још 79 страна обичне осмине. Стаје пола динара.

Ј. Веселиновића Хајдук Станко. — Познати роман и нашим читаоцима, јер су један део на странама „Дела" читали, почео је у засебним свескама излазити. Ово дана угледала је света прва свеска; она захвата први део, ком је натпис *Одметник.* Овај део изишао је био и раније у „Звезди." Писац је био намеран издати цео роман у једној књизи, али због слаба одзива на претплатни позив поделио га је у три свеске. Прва свеска стаје динар а заузима 107 страна осмине.

Ћоровића Цртице из Мостара. — Наш млади сарадник Светозар Ћоровић дао је у штампу *прву књигу* својих Цртица из Мостара. У њој ће бити девет причица и то: *У добри час*, *За инат* и *Поремећен план* (све три из „Босанске Виле), *Погријешила* и *Прва љубав* (из „Дела"), *За папучице* и *То Бог зна* (из „Стражилова") и *На бадње вече* још нештампана. Књига ће бити готова до Петрова дана, а цена јој је 50 новчића.

Нова Приповетка Ив. Павловића. — После оне афере с уредништвом Отаџбине због приповетке „Оно ће јарко сунце проказати" Ив. Павловић није се јавио ни на приповедачком пољу. Чуло се, да га није занемарио, али на јавност до сада није излазио. Сада добисмо из државне штампарије књигу елегантне спољне опреме и дивне техничке израде; натпис јој је: *Грех је греху заметак.* Сушта приповетка од Ив Павловића (Јабланића). У Београду, штампано у штампарији краљевине Србије 1895. На 8-ни, VIII и 44 стране. Књизи је цена динар. О овој књизи нарочито ћемо коју више рећи у другој свесци.

— Две криминалне приповетке. — Наш свет воли да чита криминалне ствари, с тога није чудо што се чешће јави у нашој књижевности нарочито у преводу, а по који пут

и у оригиналу по који криминални роман или прича. Тако су у најновије време угледале света *Две криминалне приповетке*: Ужасно убиство и Ко је убица? Писац нам се крије под псеудонимом Бранивој. Књижарница Мите Ђорђића издала их је.

Нова трговачка рачуница. — Књижарница Д. Ђорђића јавља, да је дата у штампу *Трговачка рачуница*, коју је написао по Ротшилду, Катрајну, Одерману и другима Ср. Ј. Стојковић професор у београдској реалци. У њој је, вели се, даље обухваћено све што иде у област рачуна, почевши од најпростијега сабирања, одузимања, множења и дељења, па до најсложенијих банкарских рачуна. Књига стаје за претплатнике два и по динара (а у тврду повезу три и по динара).

Саопштења из „Дела.“ — Хрватске „Narodne Novine“ у 45. и 47. броју од ове године, а у рубрици „Књижевност и уметност“ донеле су у врло опширном изводу реферат нашега сарадника П. П. Ђорђевића, који је изишао у октобарској и новембарској свесци „Дела“. Реферат је приказао и местимице својим напоменама пропратио О(тон) К(учера) главни сарадник „Nastavnoga Vjesnika“.

Kölnische Volkszeitung саопштиле су у кратком изводу чланак из „Дела“: Хрватска научна експедиција на јадранском мору. („Дело“, за декембар стр. 489.)

Казалишни алманах за 1895. годину. — Под тим натписом, а о трошку управе загребачкога земаљскога позоришта, изишао је недавно поменик загребачкога позоришта. Израђен је према нашем Поменику, а уредио га је драматург Никола Андрић. У том Алманаху наћи ће се историјски позоришни календар, за тим имепик управе и свих чланова загребачкога позоришта као и свих српских путничких позоришних друштава у Хрватској (јер Хрвати за сада немају ни једнога путничкога позоришнога друштва). На крају је статистички преглед. Има и књижевних чланака. Стаје круну.

Змај Јован Јовановић у Америци. — Ми смо имали прилике да већ раније („Дело“ књ. II. стр. 338) саопштимо нашим читаоцима, како се заузимањем нашег Николе Тесле читалачка публика у Америци упознаје с песмама нашег Змаја у једном од најугледнијих тамошњих листова, у The Century illustrated monthly Magazine. К тој ранијој напомени сад додајемо, да су у декембарској — божићњој — свесци тога изврснога листа изишле три омање Змајеве песме, а у фебруарској свесци за ову годину штампан је *Лука Филипов* с особито лепом илустрацијом америчкога познатог сликара Р. К. Вудвиља. По Теслину буквалном преводу поједтску је енглеску одећу и овим песмама дао Роберт Андервуд Џонсон. Енглески су натписи: Luka Filipov, A Fairy from the Sun-shower, Quid proquo и Why the army became quiet? Paraphrased from the Servian of Zmai Jovan Jovanovich after literal translation by Nikola Tesla Robert Underwood Johnson. Слава и хвала нашем Тесли, који поред тако огромних својих послова доспева да велики туђински свет упознаје с најлепшим песничким производима свога народа! Песме су и поред свога двојнога превођења сачувале своју лепоту, те ће се несумњиво, као и раније, допасти.

Преводи на бугарски са српскога. — Нама је особито мило, што и овом приликом можемо јавити нашим читаоцима, да Бугари у своју књижевност пресађују умотворе наших књижевника, те тако дају прилике онима, који не читају наших дела, да се с њима упознају. Од колико га је то значаја по оба народа, није место овде напомињати. Нашега Лазе К. Лазаревића прва прича „*Први пут с оцем на јутрење*“ преведена је на бугарски у Българском Прегледу, св. јануарској. У последњој свесци „Почивке“ за прошлу годину штампан је опет превод Јакшићеве приповетке „*Кривосечка механа*“.

Орнитолошка дружина у Србији. — Крајем 1893. и у првој половини 1894. год. чуло се било овде да неки туђински орнитолози лове птице у околини Шапца, по Засавици и по Гучеву и да огуљене коже шаљу поштом у Аустрију. Њих петоро чинило је ту дружину; међу њима била је и једна женска. Они су се непрестано врзмали по шумама, па су и ноћивали под шатором. Уза се су имали поред ловачког и препараторскога прибора још и справе за хватање живих ситних птичица. — Вођ те орнитолошке дружине E. Ritter von Dombrowsky објавио је неколико чланака у подлиску бечкога Oesterr. Forst-Zeitung-а о лову и птицама из Србије. Чланци су почели излазити од 620. броја, а натпис им је Jagdskizzen aus Serbien. Ти су извештаји популарно писани, те су за науку од мање вредности.

Словеначка књижевност. — Словеначка је књижевност у нас мало знана, уз пркос томе што је писана језиком, који се без по муке — тако рећи — може савладати, те и разумети. Да не би и даље остало, да само они знају о словеначкој књижевности, који се специјално њоме баве, уредништво „Дела“ од ове године отвора ступце и овој рубрици, а гледаће да у скоро донесе и опширан чланак о новијој словеначкој књижевности.

Књиге друштва св. Мохора. — Друштво ово, основано епископом Сломшеком, са задаћом да издаје и шири по народу дела религиознога и поучнога карактера, врши то из године у годину врло марљиво, дајући својим члановима поред поуке и здраве забаве. Одзив је словеначкога народа и за друге Словене за поуку. Овај малени народ уме да цени шта значи овако једно друштво, те га, и ако сиромашан, помаже свим силама.

својим. Ово друштво броји сада на 65.952 члана, с тога је за год. 1894. штампала своја издања у 70.000 примерака. Дало је својим члановима шест књига, и то: 1. Koledar, који је, како која година, све то лепши и једрији, — он се с правом назива народном књигом; у њему се нађе и забаве и поуке сваке врсте. Овогодишњи, између осталога, доноси Крсникову приповетку Za čast и Рутаров опис Горице. 2. Krščansko devištvo, nauki, vzglėdi in molitve za dekleta“ од Антина Мартина Сломшека; овај лепи молитвеник поправио је и допунио Мих. Лендовшек. Има 394 стр. на 12-ни. 3. Slovenske večernice 48. свеска. У овој збирци омањих радова, која је стекла доста читалаца, налазимо на првом месту Слековца рад „Turki na slovenskem Štajerskem“; у њему нам описује 34 турских напада на „словенску Штајерску“ од год. 1396. до 1710. врло живо и примамљиво, истичући отпор Словенаца као и њихову борбу против Турака. За овим долази лепа нежна цртица Кавчића Pogreb na morju, па Штрукаљева Spanje in sanje, Жаљскога Čujte in molite, da ne padate v iz kušnjavo. На крају су још две мале стварчице, саопштене Стекласом. 4. Naše škodljive rastline v podobi in besedi. Ово је трећи део овећега дела проф. Мартина Циленшека (стр. 289—448.) и критика га, као и прва два, врло повољно оцењује. Како би било да о овој књизи и наши природњаци коју реку? Пета је књига опет из живинарства. Umna živinoreja натпис јој је; написао ју је окружни марвени лекар Ф. Дулар. Ове године изишла је прва свеска (стр. 202); у њој се разлаже, како се чува домаћа живина да је здрава. 6. Последња је књига овога кола први део Zgodbe sv. pisma, у ком је само заступљен стари завет. Ово је издање приредио д-р Ф. Лампе и сваки ће му читалац на том бити захвалан.

Словенско - немачки речник. — М. Пертершник израдио је речник, од кога је угледао света први део под натписом Slovensko-nemški slovar. У првом делу, који захвата 883 стране, иду речи од А — О. Речник овај оцењивач у Dom in Svet (св. 2. од ове године) хвали истичући му неколико врлина: прво што су речи с нагласком, те ће нарочито добро доћи Несловенцима; друго, што је прибрао масу речи из разних речника, књига, па и рукописа; треће што се помиње код појединих речи, да ли је провинцијална и где се говори или је општа; што је код туђица наведено, чије су и нето што нам казује код појединих речи, како их треба писати а како не. Има и неких непотпуности, као што је: недовољно исцрпен Метелка, али оне су ништавне према поменутим врлинама. Нека је топло препоручен и од наше стране онима, који би хтели да се служе словеначким. Овај први део стаје неповезан 5 форината и 50 новчића, а повезан 7 форината.

Илустровани народни календар. — Међу осталим календарима словеначким за ову годину заслужује нарочито помена у нас календар, који је издао и уредио Драгутин Хрибар у Цељу. У том календару има и неколико чланака од интереса по нас, и ту: опис живота и рада Фрање Рачкога, од Рутара Selitov Slovanuv proti jugu, у ком иде говор о Србима и Хрватима, и чланак Ига Каша „Скендербе“ по Качићу. Календар овај у елегантну повезу стаје форинту; брошириан 70 новчића.

Бугарска књижевност. — Бугари још немају правога речника свога језика. Једино речник Дјуверно-а могао би за познавање бугарскога језика прилично да послужи, али и он има мана својих и непотпуности. Сада опет изиђе нов речник бугарскога језика од Најдена Герова и то прва свеска, у којој су речи од а — д. Речнику је натпис *Рѣчникъ на Блъгарскъіи языкъ*. У овој првој свесци, која захвата 396 страна +LII велике осмине, има 11497 речи, које објашњава до 5300 разних изрека, 561 примера из народних песама, других особитости буг. језика до 930 и до 8500 пословица. У другој свесци, која се штампа, биће слова Е, Ж, З, И, К. Цео Речник изићи ће у пет свезака. Прва свеска с поштарином стаје 9 динара, а друга стаће 7.

Бугарска граматика на немачком језику. — Немци добише пре кратка времена нову бугарску граматику под натписом Bulgarische Grammatik, ein Handbuch der modernen bulgarischen Schrift- und Verkehrsprache. Израдили су је проф. Ад. Штраус и Е. Дуговић. Први је већ из раније познат, јер је неколико ствари издао о Бугарској, и ако не баш срећно. Ко се више о њему интересује, нека прочита у Стражилову од 1892. год. почевши од стр. 445. па даље шта је о њему речено приликом оцене његових бугарских песама.

Руска књижевност. — *Најновије дело грофа Толстога.* — У мартовској свесци рускога месечника „Севернога Журнала“ угледаће света грофа Лава Толстога најновије дело ком је натпис „Господар и радник“. У овом делу у облику прича претреса се социјално-политичко питање. Прича се, да су му нуђене баснословне суме још за време израде романа, али он их одби у корист поменутога журнала. Вели се, да су му неке америчке новине давале од речи по два долара, а уредништво „Њиве“ од странице у осмини хиљаду рубаља!

Статистика руске књижевности у 1893. години. — Године 1893. изишло је у Русији 10.242 књига а у 33,857.201 примерак, што значи да је изишло 654 књиге и 3,228.781 примерак више но у години 1892. Од ових књига изишло је на руском језику 7.782, а примерака 27,224.903, дакле 594 више но 1892. Међу књигама, штампаним на другим језицима, највише их је на пољском (772 у 2 милиона примерака), на јеврејском (443 у милион примерака), немачком (327 у 467000 пр.) итд. Оригиналних дела у овој години

било 6999. По садржини највише их је штампано садржине богословске (1058 у 5,582.288 пр.), па научних (675 у 5,223.306 пр.); из лепе књижевности било је 629 дела у 2,043.973 примерка итд. Највише је књига штампано у Петрограду (3689), па у Москви (2268), у Кијеву (488) Казану, Одеси итд. — Листова је било у целој Русији 753 у 112 места. На прво место и ту долази Петроград, у ком излази 221 лист, па Москва (89), Варшава (74), Рига (25), Кијев (22), Одеса (19) Тифлис (18), Казан (11), Саратов и Харков (по 10). Од ових листова излази без цензуре 244. Дневних је листова 113, недељних 225, а остали ређе излазе. На руском језику штампа се 593, на пољском 68, на немачком 16, на латинском 9, старојеврејском 2 итд.

Немачка књижевност. — *Посмртни спис Гете-а.* — У журналу Deutsche Rundschau, штампају се одломци нештампане драмске поеме Гете-а, којој је натпис: „Дан годишњице смрти Шилера". Гете је мислио, да ову поему изнесе на сцену вајмарскога позоришта, и да се тиме одужи успомени свога друга. О постојању ове поеме знало се већ од 30 година, кад су биле отворене хартије Селтера. Али у тим хартијама нађене су само кратке напомене, по којима је тешко било мислити о плану поменутога списа. Сад је директор архиве Гете-а у Вајмару, Бернард Супхан, нашао на портфељ са пуно одломака овога посмртнога списа Гетеова.

НОВИНАРСТВО

Наставник. — Од овога листа, органа Професорскога Друштва, изишла је под новом редакцијом прва свеска, опет богате и лепе садржине. Од чланака у ову свеску ушла су два: *Римско васпитавање* од Дим. С. Јовановића и *О реформи наставе српскога језика у нашим гимназијама са гледишта научне педагогике* од проф. Љуб. М. Протића. Овај други чланак читан је на прошлогодишњем проф. збору; свршетак ће изићи у свесци за овом. Од реферата имамо у овој свесци три: Св. Симића на Јос. Стојановића „Методика школске дисциплине с обзиром на психолошка и хигијенска начела" (неповољан суд о књизи изриче), д-ра Симе Тројановића на Камено доба Јов. Жујовића (похвално се изражава о књизи) и П. П. Ђорђевића на Српску синтаксу Косте Миленовића. У свесци за овом биће свршетак овога реферата. Ми нарочито скрећемо пажњу наших читалаца на овај реферат, а то с тога, што је Миленовић, против много блажега реферата, који је у „Делу" изишао, огледао да се брани у „Дневном Листу" за 1894. годину Ми нисмо хтели навлаш да одговарамо те да запремамо лист, јер смо знали да ће изићи реферат П. П. Ђорђевића, који је за нас најбоља сатисфакција. — У трећој рубрици „*Новине из наставе и науке*" има шест разних новина: Две до сада непознате штампане глаголске књиге XV века (од д-ра Ђ. С. Ђорђевића), Од Солуна до Битоља (из чланка Голтова, који је изишао у Kölnische Zeitung), Попис у Бугарској (обе од Ердељановића), Оријентисање голуба писмоноше, О мењању хемискога састава језерске воде у разним дубинама (обе од Бранка Аноновића) и Нов елеменат у ваздуху (од Ал. Станојевића). У одељку *Рад у школи и за школу* саопштен је распис министра просвете, донесен је извештај из Главнога Просв. Савета, а и почетак извештаја о VIII међународном конгресу за игијену и демографију у Пешти год. 1894. Даље су рубрике у овој свесци: Школско кретање (о испиту зрелости 1893—94 шк. године од уредника Лилера), Професорско Друштво (из управних записника и из записника уређивачког одбора), за тим помен Љуби Ненадовићу, библиографија и преглед листова о школи. Овде је прегледана прошла година „Просветнога Гласника". Као прилог иде табак Симићеве „Грађе за флору гљива."— Уредништво је овом свеском увело једну новину, те објављује на корицама, који су чланци и прикази примљени за штампање. Из те објаве дознајемо, да ће у даљим свескама бити штампана: два реферата на Ловчевића Општу историју, један на Панчићеве чланке „Из природе", чланак Једна интересантна пантљичара итд. — „Наставник" и за ову годину стаје за чланове, како Професорскога тако и Учитељског Удружења годишње 6 динара, а за нечланове десет.

Просвјета. — Сундечић је због свога слаба здравља морао оставити уредништво „Просвјете," која је, док је он био уредник, доносила на својим страницама лепих прилога за ближе познавање нашега народа. Од нове године узела је опет у своје руке канцеларија министарства просвете и црквених послова уређивање овога листа, сузивши листу садржај. Од сада биће „Просвјета" лист за цркву и школу. И први број, који нам стиже, то најбоље сведочи. Поред беседе митрополита Митрофана ту је Перовића Учешће разума у вјери и Енциклика папе Лава XIII и одговор рускијех и српскијех листова, па уредника Словенска служба у римокатоличкој цркви, па Теодоридеса Религија и Наука, Дионисија Миковића Омилије, М. Никифора Палестина под влашћу хришћанских императора (превод). Даље има нешто афоризама о гордости (из Цвјетника духовнога), кратак поглед на наше свештенство у прошлости и садашњости, извјештај о осн. школама црногорскијем, црквени, школски и књижевни гласник. — „Просвјета" излази половином свакога месеца на 2—$2^1/_2$ табака; стаје три форинте за Србију.

Босанска Вила. — Годином овом ушао је овај лепи српски лист у десету годину своју, са промењеном натписном сликом. Ова слика има у себи пуно значаја и поезије, и много је лепша но пређашња. Два су броја већ изишла ове садржине: Од *песама* су: „Сотонски посао" из схохватица Змајови-

них (1.), „Славни род“ (1.) и „Пјесми“ (2.) од А. Р. Шантића, „Молитва“ од Ст. П. Бешевића (2.), „Хармонија“ од В. В. Вукасовића и *** од Ј. А. Дучића. Од *просне забаве* на првом је месту А. Гавриловића „Два лова,“ Ђ. Петровића „Спрома сликар“ (врло слабо), „На бадње вече“ цртица из Сарајева од К. Тубина (1. бр.), „Море“ од Др. Ј. Илијћа (2. бр.), „Нема љубав,“ новела од Ник. Арсеновића (2. бр.). У „*поуци*“: „Месец и празноверице“ од С. Миловaнова (1. бр.), „Нешто о манастиру Туману“ од Дим. Глигорића (1.), „Неколико података из историје пчеле“ од Влад. Ђорђевића (1. и 2. бр. није свршено, о Алекси Ристову Шантићу уз слику његову (2. бр.), „Искон голубачке мушице“ од А. Васиљевића (2. бр.). Од српских народних умотворина налазимо лепу, али чини нам се непотпуну, песму „Женидбу Топлице Милана“ (у оба броја, није свршено), „Уз ђерђеф“ једанаест малих нар. песама из Бељине (2. бр.), народне приче: „Сулејман и џинског патишаха шћи“ (у оба броја) и „Најбоља снаха“ из Срема. У листу има неколико реферата на „Бранково Вече,“ „Крај обала Охридскога језера,“ „Луче,“ „Празновјерице и злочини“ и „Приповијетке“ Л. Кокарчића. Има и културних и књижевних бележака, као и рубрике „Разно.“ — „Вила“ стаје и ове године 4 фор. годишње, а за ђаке 3 форинта. Излази два пут у месецу. Нека је топло препоручен овај лист читаоцима и књижевницима.

Омладина. — Са свим нечујно уђе овај омладински књижевни лист, што излази у Загребу, у другу годину свог излажења хватајући све више и више корена у српској књижевности једром садржином својом. До сада су већ два броја изишла. Поред уводнога чланка од стране уредништва у првом броју, налазимо лепу причицу *Пропали ђеније* (у 1. и 2.), за тим *Разум и срце* (из успомена на борбу једне некад бујне и немирне душе у 2. бр.), *Прва појава мисли српске војводине године 1699.* (од Кам. Суботића, у 1. бр.), *Најновији правци у чешкој литератури* (у преводу Г. В. Гојковића у 1. и 2. броју), *Прича о Скендербегу* (превод Пизанијеве расправе, у трећем броју свршиће се), *Знаци економског напредовања у Српству* (1. бр.), *Помен Љуби Ненадовићу* (у 2. бр.), *На развалама тврдиње деспота Стевана* песма (у 2. броју од Г. В. Гојковића) Даље има дописа из Беча и Липиске (у 1. бр.). Рубрика „Књижевност“ доноси окраће приказе, а на име: о *Лучи* и *Занатлијском гласнику* (у 1. бр.), о *Пупољцима пок. Ђорђа Бастајића*, о Каликовој књизи *Из Београда у Солун и Скопље с београдским певачким друштвом.* (Референат завршује свој приказ овако: Да сапере са свога лица чађе, које су се ухватиле од дима мађарских локомотива, писац рони сузе за српском слогом и славом!!), даље о Српском Прегледу (све то у 2. бр.). Има и културних вести у оба броја, а и неколико омањих некролога. — „Омладина“ излази месечно на табаку и по, а стаје годишње форинту и по. Чист приход намењен је Друштву за помагање сиромашних и вредних Срба, слушалаца у загребачком свеучилишту. Нека је с наше стране топло препоручена, а нарочито нашој омладини треба да је мила Омладина.

Nastavni Vjesnik. — О првим двема књигама овога часописа за средње школе било је опширно говора прошле године у „Делу,“ сада имамо да јавимо да су изишле већ две свеске треће књиге. Од чланака да поменемо Караматов „Nikola Ivanović Lobačevski i neeuklidova geometrija (1—11), Czékus-a „Prilog poznavanju tercijarne formacije u Hrvatskoj“ (23—36. и 123—135., Маретића „Sintaktički i stilistički pabirci po Vukovijem djelima“ (107—122.), М. Т. Петричевића „Hrvoje Vukčić — Hrvatinić knez donjih krajeva, veliki vojvoda bosanski i herceg spljetski do 1408. godine“ (136—163. Свршетак биће у даљој свесци) и Шурмина „Njekoliko bilježaka o govoru hercegovačkom (164—175.). Од књижевних обзнана из ових свезака треба поменути: Михолића на Логику, а Шурмина на Српску читанку Шевића, као и Милчетића на Строхалову „Hrvatska Slovnica.“ Из „различних биљежака“ ваља споменути: граматичке ситнице Живановића (стр. 99. до 10.), Шурмина O riječima „dotični“ i „dočim“ (104—105), Рожића „Dijalektičke sitnice“ (186—188.) и Маретића Ruske i češke riječi u književnom hrvatskom jeziku (стр. 191—192. Ово је допуна оном што је Маретић изнео под истим натписом у Раду 108.) Још уз другу свеску има преглед неких часописа.

Югославянски стенографъ и гласникъ. — Није без интереса саопштити нашим читаоцима а о овом листу, који се штампа на српској (ћирилицом и латиницом), словеначком и бугарском езику у Цељу, а чији је власник Безеншек у Пловдину. Добили смо до сада два броја; у оба налазимо три рубрике: Гласник, из кога да поменемо чланак Školstvo u Hrvatskoj и Kultura kod Hrvata i Slovenaca; Стенограф, у овом је одељку штампан и чланак Л. Поповића *Српска стенографија*, у којој је у кратко изнесен историјски развој стенографије у нас, а и песма Ненадовића Шетња једнога стенографа по вашару; ова је песма у трећем одељку „Стенографическа притурга“ и стенографисана. У првом броју донета је и слика Јована С. Миловановића, нашега највештијега стенографа. У сваком од поменутих одељака има безброј врло лепо сређених кратких бележака. неке су и о нама. Овај интересни лист стаје пет динара.

Журнал Мин. Нар. Просвете. — *Јануарска* свеска рускога „Журнала министарства народне просвете“ за 1895. год. (књига 297.) одликује се богатим садржајем, у ком заслужују пажњу и наших филолога и књижевних повесничара: опширан, прегледно написан

„Приступ у историју руске књижевности,“ од професора кијевскога университета *П. В. Владимирова*, и прикази ових наших књижевних новина пр. г. 1894.: *д-ра Имбра Ткалца* „Jugenderinnerungen aus Kroatien“ (1749.—1823., 1824.—1843.), прве свеске II књиге *Вукових* „Скупљених граматичких и полемичких списа“ (прва је књига поменута у „Журналу“ за месец јун 1894.) и *Милићевићева* „Живота Срба сељака“ (књ. I. „Српског етногр. зборника“ наше академије). — Значајни су у овој књизи и прилози (у „Савременом Летопису“): „Извештај о петроградским вишим женским курсовима у 1893./94. шк. г.“ и „Математика на 66. скупу немачких природњака и лекара у Бечу,“ а одељак „Класична филологија“ донео је, покрај осталога, и занимљив чланак *С. К. Булића* „Делфински музички проналасци.“

УМЕТНОСТ

Српско Позориште у Новом Саду. — И ми не можемо пропустити а да не саопштимо својим читаоцима радост Срба с оне стране Саве и Дунава, а посебице радост Новосађана. И заиста радост та има места, а у Новом Саду, у суботу 4. фебруара одигра се прва представа у новој позоришној згради, коју подиже Л. Дунђерски. Прва је представа била „Задужбина кнеза Лазара,“ као апотеоза Лазе Дунђерскога.

Нова оригинална трагедија у загребачком позоришту. — Јануара 18. играна је у загребачком позоришту историјска трагедија *Људевит посавски*. Спевао ју је д-р А. Тресић-Павичић по нацрту познатог естетичара д-ра Фр. Марковића. На позорници је добро прошла. Критика налази у њој доста духа, песничких мисли и заплета. Кад би се, веле, нешто скратила, могла би ова драма рачунати на трајан успех Трагедија ова изишла је у низу књига Матице Хрватске за 1894. годину, а чини 169—171 свеску „Забавне књижнице Матице Хрватске.“ Сама трагедија заузима у књизи 186 страна обичне осмине, а од 147. до 195. је „Основа и повјесна грађа за трагедију „*Љутовид Посавски*.“

РАЗЛИЧНОСТИ

— Како се помаже онима, који су страдали од електричне струје. У L'Industrie électrique од 10. јануара ове године читамо интересну белешку, коју налазимо за умесно да објавимо и нашој публици, јер је и код нас било страдања од електричне струје, а она се могу и поновити.

Господин министар грађевина (француски) молио је медицинску Академију, да му она да упутство о нези, коју ваља дати жртвама несрећних случајева, који се могу десити у електранама и на местима, куда пролазе електрични спроводници. Ово би се упутство саопштило свима жандармима, који би се могли десити присутни при таквом страдању, и који би, према томе, могли и да укажу прву помоћ; то јест оно (упутство) треба да буде чисто практичко, без икаквих теоријских тумачења.

Ево садржине тог упутства, које је поднела нарочита комисија (чланови: г.г. Bouchard, d'Arsonval, Laborde и Gariel) тој Академији:

„Кад неко лице буде жртва несрећнога случаја услед додира с електричним спроводницима или с машинама производницама електрике, тај додир може још бити, кад помоћ дође; или он може бити да је престао.

„У првом случају треба добро пазити, да се додир прекине, а да се при томе не десе нови несрећни случајеви лицима, која помажу.

„Ако је могуће, треба зауставити машину производницу (електрике); ако то није могуће, ваља зауставити струју пресецањем спроводника, справом, у којој је сечивица одвојена од држаљице помоћу изолатора (или узети справу у руку, на којој је каучучна рукавица; Прев.): или ће се везати спроводник са земљом, или ће се начинити *отока* (shunt) помоћу спроводника с врло слабим електричним отпором, која ће умањити јачину струје у оном дêлу, у коме је жртва у додиру с главним спроводником.

„Ово су само кратке напомене: оне немају ничега, у чему би се Медицинска академија сматрала за стручну; њих би требало да прецизује нарочита (електро)техничка комисија.

„Што се пак тиче самог упутства за прву помоћ, коју треба указати жртвама, које нису више у додиру са спроводницима и машинама, комисија је предложила ове мере:

„Најпре ће се пренети несрећно лице у какав локал с чистим ваздухом, у коме ће се задржати само мали број помоћника, 3 или 4, сва друга лица треба уклонити.

„Откопчаће се одело и постараће се, што је могуће брже, да се поврати дисање и кружење крви.

„Да би се повратило дисање, могу се применити два главна средства: ритмично вучење за језик и вештачко дисање.

1. Метода ритмичкога вучења за језик.

„Отворити уста несрећном лицу и, ако су зуби стегнути, раставити их, уметнувши силом прсте или ма које чврсто тело, парче дрвета, дршку од ножа, кашике или виљушке, крај палице.

„Ухватити чврсто врх језика међу палац и кажипрст десне руке, голе или покривене каквом крпом, на пример марамом (да би се избегло клизање) и јако вући за језик с ритмичким понављањем или с узастопним убрзаним трзањем, и, попуштањем, подражавајући ритмично кретање самога дисања, по броју најмање 20 пута на минуту.

„Вучења за језик треба извршити без одлагања и вршити га за време пола часа, читав час и дуже.

2. *Метода вештачкога дисања.*

Положити несрећно лице на леђа с мало уздигнутим плећима, с отвореним устима и слободним језиком.

Ухватити мишице на висини лактова, притиснути их јако уз бокове прсију, за тим их удалити и издигнути изнад главе, начинивши с њима кружни лук; потом их довести на њино првобитно место притиснувши их уз бокове прсију.

Поновити ово кретање око двадесет пута на минуту, продуживши исто до повратка природнога дисања.

Добро је увек почети методом вучења за језик, применивши у исто време, ако је могуће, методу вештачкога дисања.

С друге стране треба огледати, у исто време, да се поврати кружење крви, трљањем површине тела; лупкајући труп рукама или мокрим убрусима; прскајући од времена на време хладном водом по лицу; подносећи ради удисања амонијака или сирћета.

„Ово је упутство усвојено.“

*

L'Électricien доноси 19. јануара 1895. другу белешку, која је с овом у свези:

„*Механичка справа за вештачко дисање.*

„Поводом погубљења електричном струјом убице Wilsona-а, које је извршено у затвору Auburn у Њујорку, амерички листови приповедају, да је доктор Gibbons, из Сиракузе, у држави Њујорку, молио за овлашћење, да може на томе Wilson-у огледати своју справу, која је намењена, да „оживљава лица, која је убила електрика,“ овлашћење, које му у осталом није дато.

„Овај добри лекар беше отишао у Њујорк, поднео је своју справу чувеним лекарима, молећи их, да би имали доброту, да је опробају. Узгред, објаснио је своју методу *оживљавања* дописницима новина и између ствари, које им је он рекао, ова господа наводе ово:

„„Да би оживели људе, просто је потребно повратити им дисање. За то су употребљена разна средства. Помоћу моје справе ово се постиже брже и поузданије него на ма који начин до данас у употреби.

„Поменута справа има двоје мехова (као за дување ватре), спојене једне с другима и њихове су држаљице солидарне. Сваки од ових мехова завршује се витком цевљу, а ове две цеви спојене су помоћу једне свезе на Y, која се пак завршује простом цевљу. Крај ове уметне се у уста или, кад се ова не могу да отворе, кроз прорез начињен у душнику пацијента, коме се з твори нос. Отворивши мехове, чији су вентили згодно намештени, ваздух се извлачи из плућа једнима од њих, док се другима пуне спољним ваздухом, који се за тим нагони у плућа стискивањем мехова.

„Тако се добивају наизменични издисаји и удисаји, који чине вештачко дисање. Доктор Gibbons тврди, да може да поврати, помоћу свога проналаска, живот свима лицима, чија смрт, као последица електричног удара, није наступила магновено.

„Пошто доктор Gibbons није добио јавни леш ради огледа свога система, а лекари, на које се обраћао нису без сумње имали при руци такав исти, ниједан опит не могаше одмах показати дејство те справе; али један пријатељ електрике из Jersey City, у држави New Jersey, окушао ју је, како се чини, на крави, коју је купио за 7 долара.

„Марвинче, подвргнуто електричној струји од 1000 волта и 5 ампера, пало је у тренутку и привидно се умртвило по примени струје за 1 и по минуту. Струја, прекинута, би поново примењена за време још две минуте. Пошто се за тим почекало 10 минута, експериментатор је употребио мехове доктора Gibbons-а и после 6 минута, крава се јави да је жива, за тим се брзо исправи на ноге.

„Ако справа доктора Gibbons-а пође с том кравом од 7 долара (37 динара) по свету, треба признати да то неће бити скупо (видети), тим пре, што се поменута крава може још употребити више од један пут.“

И ако је ова друга белешка, пола збиља, пола хумор на рачун Американа, ваља напоменути, да је више пута вештачким дисањем повраћен живот радницима и другим лицима, која су од удара електрике престала да дају знаке живота.

Доиста, из свију случајева, који су били предмет студије физиолошких дејстава јаких електричних струја, излазе као главне чињенице ове две: згушњавање крви и престанак дисања.

Тиме је дат миг лекарима, у коме правцу ваља се старати, да се обнове престале физиолошке функције.

Свакојако је за сада најпрактичније оно упутство медицинске Академије у Паризу.

(Д-р Ст. Марк.)

Угљени креч — ацетилен. — Кад се под обичним погодбама помеша прах од угља и прах од креча, добије се проста индиферентна и груба смеса, у којој је свако од ова два тела сачувало своја карактеристична својства. Ако се ова смеса подвргне температури од 3000 или 4000 степена, коју могу дати једино електрична огњишта —, помоћу којих је *г. Моасан* остварио синтезу дијаманта и разлучио најтврђе метале, — онда ће изићи са свим ново тело. Под утицајем ове огромне, тако да речемо, паклене топлоте, смеса угља и креча престаје више бити *обична смеса*, већ постаје право *једињење*, т. ј. свако од ових тела губи своју индивидуалност и једно у друго пређе, тако, да постаје са свим ново тело, које ни најмање не наликује на оне елементе, из којих је састављено, као што ни кухињска со не наликује на хлор или натријум из којих је састављена.

Ово ново тело, које је до данас постојало, само као теоријска хипотеза, и које би као

такво и даље остало без свемоћне интервенције електрицитета, јесте *угљени креч*, или у науци познат под именом *карбир калцијума* — carbure de calcium.

Пошто изиђе из електричног огњишта, калцијум карбир изгледа као обична стакласта кристална маса. Но сад настаје нешто што је оригинално и интересно. Кад се само кап воде метне на ово ново тело, и тек што је кап пала; одмах се развија гас који има сва својства светлога гаса и који кад се упали не само да гори лепим светлим пламеном, него и једнако гори док се год водом влажи ово тело које тако све сагори и претвори се, на послетку, у чист креч.

Чињена је анализа овога тајанственога гаса који чиста вода развија из калцијум карбира па је констатовано да је то исти онај гас, коме су хемичари дали име acétylène — ацетилен — и који је састављен из водоника и угљеника по хемијској формули: $C^4 H^2$.

Другим речима, калцијум карбир, као што мало час видесмо, јесте једињење угљена и креча и има чудновато својство да се разлучи под утицајем обичне воде тако, да његов угаљ са водоником из воде образује запаљиви гас ацетилен, остављајући креч као остатак.

Ово је важно и са гледишта научног и са гледишта индустријскога. Гас ацетилен има много већу светлосну моћ од свију хидрокарбира, разумевајући ту и петролеум па и сам светлећи гас (240 свећа место 16). Сем тога његов пламен загрева много мање него обичан гас (1000° место 1360°) и његово сагоревање развија много мање угљеног оксида — oxyde de carbone — који је отрован. Остаје сада да индустрија изфабрикује неку врсту свећа од овога новога тела, која би се уметнула у за то нарочито направљен свећњак у коме би аутоматично кап по кап воде падала на свећу те производила гас са дивним светлим пламеном. Отпале би и фабрике и канализације и имали бисмо гас првога квалитета!

Ако заиста калцијум карбир има сва ова својства, која му приписује и хвали енглески професор Lewes и о коме је он учинио саопштење „Друштву вештина“ у Лондону — „Society of Arts“ — то ће онда бити прави квасац револуције, која ће наступити у јавном и приватном осветљењу. Тада би се овим гасом — ацетиленом — осветљавали и богати и сиромашни домови, јер би његова производња била врло јевтина и економна.

Нови тунел железнички. — Поред Сен-Готхардскога, Мон-Сениског, Арлбершкога тунела имаћемо сад у скоро и *Симплон*-ски тунел. Швајцарска влада је већ одобрила пројекат о том и рад око тога ће скоро почети. Нови тунел ће спојити швајцарске железнице са талијанском. Тунел Симплон-ски ће ићи од швајцарске железничке станице Brieg кроз брдо Monte Leone у правцу С. З. Ј. И. и изићи ће код села Iselles, од прилике на 25 километара од Domo d'Osso, крајње тачке талијанских железница.

Дужина Симплонскога тунела по пројекту износи скоро 20 километара — 19.731 метар. Према томе нови тунел је дужи скор 5 километара од Сен-Готхардскога, који износи 14 километара и 981 метар, а он је до сада био најдужи. Висина брда испод Симплонскога тунела је 2135 метара, а испод Сен-Готхардскога је 1706 метара.

Стаће тунел по предрачуну на 65 милијуна динара, а тунел треба да буде готов за пет година.

Добивање соли у Русији. — Споровинама и природним благом у опште богата, Русија код своје куће има и соли. У години 1893. у Русији је добивно *камене соли:* 18,205.246 пуда, или, рачунајући пуд у 16 килограма, 291,283.936 килограма; *соли из соних блатишта* (самосодочная) 41,824.007 пуда или 4,433,344.112 килограма; *изварене*, или *кувањем добивене соли:* 22,874.234 пуда, или 365,987.714 килограма — свега дакле, у килограмима: пет милијарда, деведесет милијуна, шест стотина петнаест хиљада и седам стотина шесет и два килограма (5,090,615.762)! Ради паралеле помињемо, да је потрошња соли у Србији годишње 20,000.000 килограма. — Највише соли дају ове губерније: јекатеринославска, таврijска, херсонска, харковска, астраханска и пермска — 85% до 90% целокупне количине соли коју Русија годишње даје. За тим има соли још на Кавказу, Уралу и у оренбуршкој губернији.

Аргон. — Тако се зове ‚нови елеменат, који је прошле године пронађен и који је *трећи* саставни део ваздуха, поред кисеоника и азота. Пронашли су га енглески физичари: лорд Raileygh и Ramsay још у августу прошле године, али је овај проналазак био тако мало вероватан, да му све до скоро нису поклањали пажњу. Најпре се мислило на какву погрешку, а после да је тај нови гас, који су проналазачи назвали *аргон*, само згуснути азот, као што је *озон* згуснути кисеоник дејством електричке струје. Али се после доказало, да се азот не згушћава електричком струјом, те је ова напомена отпала. Тешкоћа испитивања, а и објашњење што се тако доцкан до самога проналаска овога дошло, у томе је: што је аргон тек *стоти део* у саставу ваздуха, што се не комбинује ни с каквим елементом и не показује никакво дејство, по чему су му проналазачи и име дали. Сад су му већ испитане и физичке и хемијске особине, те се зна да се и по једнима и по другима разликује од азота. — Проналазачи су опазили, да је азот ваздушни тежи од азота који се добије хемијским путем, и то их је навело на мисао да у ваздуху осем азота и кисеоника има још један елеменат. Дифузијом су га издвајали, и онда даље испитивали. За сат се добије тек 30 куб. сантиметара. Претворен је и у течно стање. Проналазачи су ту скоро изнели у нарочитом

мемоару Лондонском Краљевском Друштву ресултате свог испитивања, а, у исто време, то је учинио, на њихову молбу, и познати француски хемичар Бертело у Француској Академији Наука (Débats, Chronique scientifique). О овом саопштио је и „Наставник" у јануарској свесци стр. 48.

Наполеон I и република. — Управо пре сто година, Обри, директор војне комисије одузео је младом Наполеону команду артилерије. Частољубиви млади Корзиканац дошао је с тога у врло тежак положај. У то баш доба, Наполеон је написао глумцу Талми писмо, чија је садржина врло интересна, а нарочито за оне, који су генијалном цару приписивали демократске симпатије.

„Ја — пише Наполеон — као лав борио сам се за републику и за то ме она напушта да гладујем. Јадни Обри, који би могао учинити од мене што хоће, оставља ме да просим. Ја се осећам, да сам не само раван него још и већи од Ђенерала Сантера и Росињола, и, опет неће да нађу ни један крајичак у Вандеји, где бих могао имати посла. Ви сте срећни: четири часа проведете на позорници пред публиком, која вам удељује славу. Ми војници морамо задобивати ту славу врло скупо и на много широј позорници. Ко зна, кад ћу опет моћи доћи на своје место. Што год сам имао потрошио сам до паре; имате ли неколико динара за мене? Нећу вам отказати на понуди и кад прву краљевину завојштимо, платићу вам. О мој друже, како су срећни хероји Ариостра! Ви не зависите ни од каквога министра финансија. Ваш Наполеон." Аутограф овога писма купљен је за велике новце 1861. године у Паризу, и недавно тек штампан.

Ваздушна пловидба на северни пол. — 2. фебруара ове године у седници шведске Академије Наука изнео је шведски аеронаут Андре предлог, да у балону ваздушном предузме експедицију на северни пол. С обзиром на то што је ваздушна пловидба у поларним рејонима повољна и што је усавршена техника пловљења по ваздуху, узда се у свој успех. Пловидба би почела са Шпицберга. Експедиција би стала 130.000 круна. Мисао о ваздушној пловидби поникла је најпре у Паризу 1890. и њу је изнео Густав Ермит.

Китајски језик. — М. Брандт је врло дуго живео у Источној Азији и у својој књизи *„Из предела перчина"* обара оно јако распрострањено мишљење, како у Китају сваки човек зна читати и писати. Тамо има врло многих, који распознају поједине знаке за речи, али не умеју ни читати ни писати. Онима, који хоће да читају књиге, писма, новине итд. на китајском језику, потребно је да науче 5—6000 знакова. То опет савладати потребно је неколико година марљиво радити цео дан. Научити китајски језик може бити задатак целога века, па чак и он да не буде довољан.

Последњи часови Емин-паше. — У „Century" прича ажан Савезних држава у Конго држави о последњим часовима знаменитог афричкога путника Емин-паше: „Један од урођеника, који је учествовао у убиству Еминову рече ми: Момба, Кинена и ја стајасмо поред самога паше, и на знак нашега вођа шчепасмо га за руке, кад он седе у своју столицу. Он се осврте и запита, шта то значи? Кинена га погледа и рече: „Пашо, ти мораш умрети." Емин се поново осврте и викну срдито: „Шта хоћеш тиме да кажеш? Је ли то шала? Ко си ти, да ти једном човеку можеш заповедити да умре?" Кинена одговори: „Ја нисам наредио. Мени је заповедио Кибонга, мој господар. А кад Кибонга нареди, ја слушам." Емин се обрну за револвер, али га двојица чврсто држаху. За тим му показаше писмено, којим Кибонга заповеда да се убије. Емин прочита писмо, па после дубоког уздаха рече: „Лепо, можете ме убити. Али не мислите, да сам ја једини бели у земљи. Има их доста, који ће моју смрт осветити. Неће проћи ни две године, а у вашој земљи неће бити ни једног Арављанина." Емин није показао да се плаши. Мачем одсекоше му главу. Али као да се већ испуњује пророчанство Еминово.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

† **Никола Михаиловић**, бивши председник Краљевске Табле, а раније потпредседник Краљевске Курије у Будимпешти, умро је, пре неколико дана, у 84. години. Покојни Михаиловић је рођен у Сомбору, где је био најпре адвокат а за тим ступио у службу као судија, доцније као велики жупан бачки, и најпосле као потпредседник и председник највиших судова у Угарској. И као виши чиновник угарски, покојник је увек остао добар Србин, веран својој народности и православној вери, и важио је као један од најјачих правника у Угарској. Године 1887. Михаиловић је пенсионован и наименован за члана Магнатске Куће (горњега дома парламента мађарскога) на живот. Последњи пут је учествовао у сабору при претресу познатих црквено-политичких закона, говорио је и гласао је противу њих. Лака му земља и светао спомен међу Србима, који се могу подичити што су Мађарима, својим суседима, дали овако одличнога представника правде и судства!

Стогодишњица Грибоједова. — Јануара 4., ове године, навршило се сто година од рођења рускога знаменитога драмскога песника Александра Сергијевића Грибоједова. Тога дана је слављена успомена на овога књижевног и умнога великана рускога у целој Русији. Грибоједов, као књижевник и песник, по вредности својој долази у један ред с Пушкином и Гогољем. Он није много писао и умро је млад, али његово главно дело, комедија Г о р е о т ъ у м а, најзнатније је и до сад ненадмашено дело у руској драмској литератури. Оно је рускоме позоришту

оно што је Молијеров Мизантроп француском. Грибоједов је рођен у Москви, а умро је у Техерану 1829. године, у 34. години. Године 1817. Грибоједов је ушао у дипломатску службу најпре као преводилац, а за тим је преведен у посланство у Персији. Бавећи се на истоку, он је тад и написао своје поменуто знаменито дело. Цар Никола га је наименовао за рускога посланика у Техерану, где је Грибоједов имао да изврши важну мисију: требао је да ослободи неке руске заробљенике, који су били затворени у харемима Шаха или његове породице. Преговори око тога изазову у персијској престоници велико узбуђење, букне буна, насрне се на руско посланство и Грибоједов буде убијен са целим особљем које га је пратило. Тело му је пренесено у Тифлис, где је погребено у манастиру Светога Давида, где и сад почива. — Грибоједова „Горе отъ ума" превео је, 1884. године, на француски, Легрел.

Педесетогодишњица П. П. Соколова. — Овога месеца је у Русији прослављена педесетогодишњица уметничкога рада рускога живописца Соколова. Соколов је рођен 1821. године и образовао се у Русији. Године 1889. била је изложба његових слика у Паризу и имала је знатног успеха, а за слику „Конная ярмарка въ Лебедяни" добио јо златну медаљу и орден Почасне Легије. И у Чикагу, на изложби, Соколов је изложио целу колекцију својих слика, и скоро је сва распродата. Године 1877—8. био је у главном стану руске војске код Плевне за све време борбе, па је ту и рањен у ногу и одликован крстом Св. Ђорђа. Соколов је илустровао дела многих руских писаца: Гогоља, Тургењева, Некрасова, Писемскога.

Тридесетпетогодишњица Сјеченова. — Ове године навршује се 35 година професорског и научнога рада знаменитога рускога физиолога *Сјеченова*, који је својим научним пословима и оригиналним радовима у физиологији, нарочито својим испитивањима нервне системе, стекао и јевропскога гласа. Пријатељи и поштоваоци рускога научника спремају се да прославе ову тридесетпетогодишњицу. Сјеченов је био најпре војник и официр, па је онда то напустио, уписао се као ђак на медицину и по свршетку школе отишао у иностранство да започете студије и даље настави. — Први научни рад Сјеченова јавио се 1858. године, а 1860. постављен је за професорскога помоћника на петроградској медицинској академији. Од тога доба био је професором на многим университетима руским, и сада је на московском университету професор. — Ми имамо, у нашој литератури, од Сјеченова *Рефлексе мозга* у преводу К. Араницкога, које је издала Чупићева Задужбина.

— Dr. J. Schröter пуковски лекар преминуо је у 57. години живота у Бреслави 1. јануара 1895. — Шретер је био миколог. Као посматрач гљива први је проучио и неколике гљиве из Србије и објавио их ученом свету у листу Hedurgia, Zeitschrift für die Kryptogamerkunde 2 Heft 1890. а у чланку „Pilze Serbiens I." У овом раду објавио је оне гљиве које расту на цветницама. Навео је 153 врсте; а међу овима нашао је и *три* нове врсте за науку, које је испитао и описао.

† МИЛОРАД П. ШАПЧАНИН

7. јула 1841. — 14. фебруара 1895.

Још ни гроб чика Љубин није побусан, а српска књига има да запише нов губитак, који је постиже смрћу једнога од вредних радника на њој, Милорада П. Шапчанина.

*

Шапчанин је рођен у Шапцу 7. јула 1841 године, али у њему не одрасте. Династичке промене, које наступише год. 1842. примораше родитеље његове да оставе своју кућу и пређу у Ириг, у ком наш песник и доби прва знања; одатле оде у Нови Сад па у Карловце, у којима сврши гимнасију. У то се и променише прилике у Србији, те и он са родитељима пређе у своју отаџбину да у богословији београдској доврши своје школовање. Год. 1864. поста писаром у шабачкој конзисторији код тадашњега владике Гаврила, а 1866. би премештен у Београд за писара министарства просвете, у ком оста четрнаест година. Год. 1870. постао је секретаром у том министарству, вршећи по често и дужности ревизора основних школа. Год. 1880. наименоваше га управитељем Нар. Позоришта; у ком звању би све до 1893. год. када га одликоваше звањем администратора Краљеве цивилисте и Круниних добара. У том га је звању и смрт задесила 14. фебруара ове год. Шапчанин је био редовним чланом Срп. Ученога Друштва, а кад оно преста поста по закону почасним чланом Срп. Краљ. Академије.

*

Књижевни рад Шапчанинов обилан је. На прво место дошле би његове приповетке које су преходнице данашње наше приповедачке књижевности. У њима ћете већином наћи описане доживљаје песникове. Тако његов „Монах Ђенадије" слика доба његова ђаковања у Карловцима, „Сургун" опет подсећа на прогонство очево. У неколиким пак даје слике из свога ревизорства. Његове приповетке изишле су у пет књига које у издању књижарнице браће Јовановића а које браће Поповића; али биће их још растурених које где по листовима а без сумње ће се и у хартијама која наћи.

Друго је поље његова рада појесија епска и лирска. И ту није био без успеха. Његови „Жубори и вихори," који изидоше пре дванаест година имају на својим страницама многу лепу песмицу, а и дуже његове епске песме могу загрејати душу читаочеву. Особито је био добар у превођењу песама. Његов превод Шилерова „Звона" најбољи је доказ за то.

Најпосле се пустио да и на драмској књижевности што привреди. Рад на том пољу у вези је с његовим управитељством. Од њега имамо неколико позоришних комада (Милош у Латинима, Богумили, Душан Силни, Задужбина, Госпођица као Сељанка — прерада Пушкинове приче). На том пољу није успео, али ипак за то неки од поменутих комада имају и сада своју публику, која их радо гледа.

Шапчанин је поред ове песничке радње кад и кад и на педагогији радио, већином пресађујући из туђинске књижевности, а писао је надахнут побожношћу и чланке религиозне. Има и путописа.

*

Нека је вечан спомен међу нама овом марљивом српском књижевнику!

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

ЗАПИС*)

Без неког окова нема душе живе,
Има ропства ком се људи не противе.
Различним оковом може с' оковати,
На много начина може с' робовати.
Сва природа има свуд тврде границе,
Куд се год окренеш свуд видиш тамнице.
Све што траје хтело б' да му буде боље,
А ништа на свету нема своје воље.
Закони писани у друштву нас вежу,
Закони природе још нас већма стежу.

† Љ. П. Ненадовић.

*) Ова песма била је намењена календару „Неретљанину" за 1895 год. али је босанска ценвура забранила. Уредн.

КРИЖАНИЋЕВА ПОЛИТИКА

ЕКОНОМНО-ПОЛИТИЧКА СТУДИЈА Д-РА МИХ. В. ВУЈИЋА

Наша стара средњевековна књижевност, садржана у летописима, хронографијама, животописима и историским баснама, поглавито је религиознога, црквенског садржаја, јер је она, као и сва уредба старе српске државе, била само једна бледа сенка, коју је византинска култура, са свима својим добрим и злим странама, бацила била на племенски, патријархални живот, — у област византинске империје тек досељенога — нејаког народа српског. Наш Душанов законик јесте и остаје најбогатији извор за познавање друштвенога стања и правних односа у старој српској држави под владавином Немањића. Турска најезда пресекла је била политички и културни живот и развитак српскога народа баш на прагу онога столећа, које је, нарочито на измаку своjему, ускрснућем класичке књижевности и открићем нових трговинских путева а нарочито новога света, европски запад препородило и то: у привредноме погледу тиме, што су се, услед живљега међународнога нарочито поморскога саобраћаја и јакога довоза племенитих метала из Америке, привредне прилике у Европи силно измениле биле, градови оснажили и богатства (нарочито новчана) у њима намножила; у политичкоме тиме, што је удружена снага владалаца и градова (са њиховим оснажењем занатлиским и трговачким елементом) а потпомогнута новим оружјем (услед проналаска барута) и стајаћом војском, саломила феудалну анархију; а у религиозноме опет тиме, што је у реформациономе покрету најзад коначно сузбијена религиозна превласт у науци, политици и друштву, тако да историја света бележи годину вест-

фалскога мира (1648) као ону обртну тачку, на којој престају религиозне, а настају привредно-политичке борбе међу европским народима. Из срца Балканскога Полуотока потиснути српски елеменат нашао је уточишта у српскоме Дубровнику, где је, под топлим сунцем оживеле италијанске културе а под моћним окриљем Млетака, процветала била и наша стара дубровачка књижевност. Поглавити песнички производи њезини јесу производ двојакога утицаја: на развалинама грчке културе, — коју пропала Византија на запад однесе, — ускрсле нове италијанске књижевности и оне у тузи за изгубљеном самосталношћу народном рођене силне народне поезије. Ма да се обично сматра, да је дубровачка књижевност само један рефлекс ондашње италијанске,[1]) ипак је она прожета била духом народних осећаја и успомена, као што нам то најбоље сведочи сам Осман Гундулић. Зле ли бисмо готово рећи, да је корен дубровачке књижевности лежао ипак у духу и мотивима народне поезије и традиције, а само плод њезин, нарочито по обличју своjему, сазревао под сунцем италијанске поезије. Век револуције донео је собом у почетку 19 столећа и српску револуцију, са којом је напоредо, а под утицајем нових просвећеним идеја 18 столећа, оличених поглавито у Доситију, и ускрслој народној поезији, коју је Вук прибрао те из ње и наш нови народни књижевни језик поцрпао, тек поникла и најновија српска књижевност. Уздизање језика народних умотворина на висину књижевнога језика српског природно је прву епоху наше најновије књижевности испунило производима поезије и филологије.[2]) Иза ових дошле су тек науке философске, математичке, природне и друштвене. Политички списи у опште, а посебице по науци народне и државне економије, припадају тек најновијему времену: другој половини нашега столећа. Онај знаменити процес привреднога снажења, који је код западних народа политички био закључен тиме, што је трећи, занатлијско-трговачки, грађански сталеж по градовима пружио тек просвећеним владарима средства и могућности, да обесну вла-

[1]) Др. Миливој Шрепел мисли тако нпр. и о самоме Гундулићу (у расправи читаној недавно у Југословенској Академији).

[2]) „Беху то граматичари и поете, који на прагу нашега столећа обновише лице свету словенскоме“, вели *Луј Леже* у својој расправи о Крижанићу. (Nouvelles études slaves“. Paris 1880. стр. 8.

стелу савладају, није се у српској држави средњега века могао извршити просто с тога, што је турска најезда пресекла била политички живот народни. Дубровачке рударске и трговачке насеобине по Србији беху само клице, из којих је се тек могао и имао да развије и образује српски занатлиски и трговачки сталеж по градовима, који би својим знањем и имањем могао помоћи и каквоме српскоме Лују XI да разуздано племство средњега века сузбије у границе јединства државног. Овако су после Турци саломили српску властелу а на попришту остао само српски сељак, ратар и сточар, да у песми и предању сачува и одгаји ону душевну моћ, која је у почетку нашега столећа ускрсла и нову државу српску. Не имајући своје државе ми нисмо могли имати ни својих политичких писаца и зато је наш Крижанић морао отићи у Русију, да у њој потражи плодно поље за свој нови политички програм словенских држава. Нова политичка и меркантилна струја 17 века дала је и нашега Крижанића, којим се у свему само поносити можемо. Потоња физиократска школа дотакла се, у колико је бар нама познато, само славнога Дубровчанина *Јос. Руђера Бошковића* и то само у толико, у колико је у посмртном издању његовом (1789) у Басану (Bassano) угледао света посмртни спис личнога му пријатеља оца Мирабо-а: „Hommes à célébrer pour avoir bien mérité de l'humanité par leurs écrits sur l' économie politique.“ (у две књиге). У толико је за нас данас занимљивије и поучније, кад можемо да сагледамо у економно-политичке и финансиске назоре једнога знаменитог српског научника од пре двеста и тридесет година. Прошлост је вазда најбоља учитељица садашњости и само дубоким проучавањем и једне и друге даје нам се тек могућности, да нашу људску делателност развијемо и управимо тако, како ће нам будућност изгледати што светлија. Политички и економски умртвљени дух нашега народа дао је дакле ипак у току 17 столећа северној нам браћи Русима једнога Крижанића, о коме се до пре 40 година још готово ништа знало није, чији радови још ни до данашњега дана нису у целини публиковани и чија се дубина погледа и ширина знања тек последњих година почела по заслузи оцењивати.

Прво је скренута била пажња на Крижанића као филолога. Његова *Словенска Граматика* писана у сибирскоме прогонству у Тоболску године 1666.[1]) угледала је света у издању Бођанскога тек године 1848—1859.[2]) који га с тога назива „*оцем упоредне филологије*". Јер Крижанић у патриотској и политичкој намери, да створи један књижевни језик словенски, поређењем поглавитих словенских језика (рускога, српскога, ческога и пољскога) хтео је да „*начини*" или управ као што *Даничић* вели да „*скује*" један језик за све Словене (Даничић у долепоменутој својој расправи стр. 161 и 197) и у томе циљу он је „мијешао језике, или узимао из своје главе" (Даничић, стр. 197.) При завршетку своје расправе о граматици Крижанићевој Даничић се овако о њему изражава: „*Види се из граматике Крижанићеве да му није недостајало ништа. чим би могао бити велик човјек у своје вријеме: ни разума ни знања. Али није умио управити свога знања. а није умио зато, што му је фантазија била јача од разума.* Фантазија га је подизала изнад ствари, којима му је требало радити, те је мислио да може њима радити не по њиховој нарави, или по њиховијем законима, него по својој вољи." (стр. 198. А Јагић опет у своме приказу Безсоновљеве расправе о Крижанићу (управ биографије му) тако исто при завршетку овако вели о њему: „Мени се на прилику чини, да је Крижанић највише вриједан као теолог, премда управо у тој струци најслабије познам његову радњу; насупротив по мојем увјерењу најмање му вриједи радња граматичка, јер је основана на посве кривих премисах као да се смије језик самовољно градити, пренарећивати итд."[3]) Откривач потоњега главнога му списа *Политике*, учени библи-

---

[1]) Док Кукуљевић у животопису Крижанићеву (у „Arkivu za poviestnicu jugoslavensku" књизи X. Загреб, 1869. на стр. 69.) вели, да је Крижанић то своје дело, које је још у Италији отпочето, тек год. 1665. у Тоболску довршио, дотле Даничић сасвим правилно наводи, да је оно у Сибиру писано тек идуће год. 1666 (7174). Види расправу Ђура Даничића о граматици Ђурђа Крижанића у „Radu jugoslavenske akademije". књ. XVI. Загреб. 1871. Стр. 160.

[2]) Граматично исказаніе об руском језику попа Јурка Крижанича презвањем Сербліанина год. 1848 и 1859. (у „Чтенијама Московскога обшчества"). У осталом и *Калајдовић* је већ раније о њој проговорио био у своме спису „*о Јовану екзарху Бугарском*". (Москва 1824.). У западној књижевности први глас о Крижанићу чуо се у Боденштетовим: „Russische Fragmente" Leipzig 1862. и Шафариковој: Geschichte der Südslavischen Literatur".

[3]) У Radu jugoslavenske akademije," књ. XVIII. Загреб, 1872, стр. 204.

отекар московскога универзитета *П. Безсоновъ* износи га на површину поглавито као «ревнитеља *црквенога и свесловенскога уједињења*»[1]) а као таквога га после остали руски писци махом и посматраху.[2]) — „Године 1857, вели *Јагић*, нађе он (тј. Безсонов) збиља рукопис Крижанићеве политике, доскоро и дјело његово «de providentia» — ево дакле нове струке дјеловања Крижанићева, која бјеше донде непозната. Уз Крижанића граматика или филолога, уз Крижанића теолога — откри нам ето г. Безсонов *Крижанића хисторика и политика*". (стр. 168.)[3]) Оно што је *Јагић* проничући слутио, да би с политичке стране Крижанићева књижевна радња „*вриједна била посебне расправе*" (стр. 201) прихватио је тек у најновије доба последник Јагићев на берлинској универзитетској катедри славистике, професор *А. Брикнер* у две расправе у «*Рускоме Вјеснику*» (за год. 1887 и 1889) под насловом «Юрiй Крижаничъ» и најзад у „Russishe Revue" (von Hammerschmidt. XX. Jahrgang за год. 1891. 3 Heft под насловом: „Fin Finanzpolitiker in Russland im 17. Jahrhundert").[4]) Поред дотле познатих неос-

---

[1]) У расправи: Католическiй священникъ Сербъ (Хорватъ) Юрiй Крижаничъ Неблюшскiй, Явканица, ревнитель возсоединенiя церквей и всего славянства въ XVII. вѣкѣ. I. II. III. Москва 1870. (из журнала: „*Православное Обозрѣнiе* за 1870. год.) Самоме спису о полит. Безсонов је, као што и сам у предговору (од г. 1858) као и поговору (од год. 1860.) вели, дао произвољан наслов: „*Русское Государство въ половинѣ XVII вѣка*" Шта више у наслову ни једнога ни другога отиска (из „Руске Беседе" за 1859. ни онога у свескама од г. 1859., као ни онога у две књиге од г. 1860. у Москви), не стоји име писчево, већ се само у поговору најзад каже, да је овај тек откривени драгоцени споменик наше старе књижевности рукопис *Ђорђа Јавканице* „*познатога дотле у књижевности под именом Крижанића*". Међу тим надимак „*Явканнац*" (јаукало од глагола јаукати), који је Крижанић сам себи дао, имао је да обележи човека, који тужи и јадикује (в. у поменутој расправи Јагићевој стр. 169. у примедби.).

[2]) Тако и *Арс. Маркевичъ* у делу: „Юрiй *Крижаничъ и его литературная дѣятельностъ*" Варшава 1876. опет га највише цени са његових филолошких заслуга.

[3]) Проф. А. Брикнер у својој расправи: „Юрiй Крижаничъ" (говорећи о списима његовим: „Русскiй Вѣстникъ" томъ 190. за год. 1887.) вели: „У години 1851. А. Гр. Бјељешки, В. М. Ундољски и П. А. Безсонов нашли су у московској духовној или синодалној типографији рукопис, заведени у каталогу као „Руска историја на пољском." стр. 15.-16. (а то с тога, што је рукопис у оригиналу исписан био латиницом и то једном мешавином језика српско-рускога).

[4]) Први пут је у истоме органу („Russische Revue" за 1873.) било говора о Крижанићеву предлогу да се руско одело прилагоди западно-јевропскоме (дакле много пре Петра Великога). Затим је у повременоме спису „*Древная и новая Россiя*" (књ. III. за г. 1876.) изашла Брикнерова расправа о „Крижанићевим погледима на источно питање." Најзад и у спису о *Ивану Посошкову*, публицисти за времена Петра Вел. („Идеје и прилике у времену Петра Вел." 1878.) на више места упоређиван је Крижанић са познијим Посошковим, кога он свакојако високо надмаша по оригиналности и напредности

порних теолошких и филолошких знања Крижанићевих, која је он богато прибавио и развио у списима својим у циљу црквенога и књижевног зближења словенских народа, Брикнер је нарочито истакао ону другу политичку страну радова његових, која по садржини мисли и напредности погледа — бар по нашему мишљењу — високо надмаша све теолошке и филолошке заслуге његове. У циљу зближења и политичке будућности словенских народа Крижанић, први међу словенским књижевницима, одушевљен и занесен идејама свесловенским (због чега га с правом називаху и првим проповедником панславизма).[1]) не само што проповедаше измирење католичке цркве са православном и предлагаше један књижевни језик за све Словене, у којој намери је и у Русију отишао био, да код јединога за онда моћног словенског владаоца (јер у Пољској Крижанић с правом гледаше расуло државно) на томе и делом поради, већ је, богато наоружан савременим знањем запада, понео био собом у Русију и читав један програм словенске државне политике руске. Крижанић је као што се надамо да ћемо у току ове расправе јасно показати моћи, у свему измицао времену својему; на темељу основанога и широкога образовања његова жива фантазија носила га је у будућност, коју савременици његови, а најмање у Русији онога времена, не могаху схватити и прихватити. И зато је Крижанићу било суђено да последњу трећину својега живота проведе као сибирски заточеник, пишући у почетку друге половине 17 века списе, којима је намењено било, да тек у другој половини 19 столећа света угледају и чији значај и замашај није још ни дан данашњега дана по заслузи оцењен. На самоме повратку из сибирскога прогонства у њему још трајаше пређашње одушев-

мисли. Крижанићеву раду на спојењу цркава и доласку његову у Русију вредно је видети и расправу *Соколова* (у руском „Журналу Министарства Народне Просвете“ за април и мај 1891.).

[1]) Са овога гледишта ценио је значај његов и *Луј Леже* у поменутој расправи: „Un précurseur du panslavisme au XVII. siècle. George Krijanitch“ Louis Leger: „Nouvelles études slaves“, Paris 1880.). Овој студији Лежеровој као да је нарочито повода дало дело Маркјевићево, о коме он међу тим вели да није ништа допринело истраживањима претходника (стр. 3.) Леже сасвим умесно и оправдано завршује студију своју овим значајним речима: „За осуду је што су се Словени показали тако немарни према овом великом претечи модерних идеја...... Или зар је то много, тражити већ данас потпуну слику његова живота и озбиљно издање његових списа ?“ (стр. 47.).

љење његово, он још не беше разочаран, кад ново зацареноме Теодору Алексијевићу изјављиваше готовост, да Русији учини услугу *превођењем на руски Аристотелове политике.*

Међу тим на Крижанићев рад није се само оглушила сувремена му Русија, већ је он на жалост и до данас још у многоме погледу непроучен остао. Издање његове *Политике* у две књиге, као што сам издавач му Безсонов вели, ни из далека још не обухвата цео спис његов, јер је у рукопису још много више од тога остало неиздато. Проф. Брикнер у напред поменутим расправама својим поред биографије, оцена списа му и књижевности о Крижанићу, указао је најзад први и на велики значај његових економно-политичких и финансиских назора, изнесавши велику ученост његову и напредност мисли његових. И у томе погледу по сасвим правилноме схватању Маркевича, права *оцена економских* назора Крижанићевих могућна је само у свези са ондашњим стањем економске науке, јер задаћа историчара није у критици догматичких писаца на пољу политичке економије у 17 веку, већ у појимању оне умне атмосфере у којој су се родила и развила главна начела меркантилизма; и за то је вредно проучити, у којој је мери Крижанић био одјек сувременика а у којој опет самосталан мислилац.[1]) Чини нам се да се ни мало не варамо кад кажемо, да је у оквиру Крижанићеве политике од највеће важности баш онај први део, који се бави претресањем економно-политичких и фанансиских питања, јер су га ова одвела и даљим државно-правним питањима. Да у ово поље, на коме је у последње време са успехом порадио многозаслужни проф. Брикнер, унесемо мало више светлости ето то је задатак и ове наше расправе о Крижанићу. Мислимо да излагање и оцена Крижанићеве политике неће бити на одмет не само са онога опште појамнога интереса, који у нама старине — а нарочито наше народне — већ саме по себи буде, већ баш и по самој корисности Крижанићевих идеја а нарочито о нашим народним особинама и манама, које у

1) Маркевичъ га сматра као представника протекционизма и одмах му изриче и пресуду, примећујући са својега гледишта: да *заштитна система не може да издржи критику.* стр. 36. Међу тим, као што сасвим умесно примећује А Брикнер, он при томе „није налазио за потребно да проучи сувремену књижевност по питањима, којима се Крижанић занимао, ни историју времена у коме је живео и писао овај учени Србин" Рускій Вѣстникъ, за јули 1887. стр. 584 — 585.

многоме на жалост још и данас трају. Али пре но што приђемо овоме послу потребно је да бацимо претходно један поглед на живот и рад Крижанићев, јер је то најбоља сведоџба о дубини убеђења његова, и на идеје онога времена без чега је опет немогућно правилно схватити и оценити прави значај екомно- политичких погледа његових.

Крижанић је рођен године 1617 (тако ју је бар он сам обележио, кад је у спису својему „о промислу божјем" назначио, да му је 1666. било 49 година) у Хрватској (у жупи Липничкој св. Илије) од једне гране Небљушких, старином знамените му породице. Посвећен духовноме позиву, Крижанић је већ у својој 21 години оставио завичај свој, да по упутству и препоруци својега мацената: загребачкога епископа Бенка Винковића, ступи у бечку хрватску богословију (коју је сам Винковић установио био), одакле је отишао у Болоњу, где је год. 1639—40 у угарско-хрватској колегији учио поред богословије и правне науке и већ исте 1640 год. прешао и у Рим. Из тадашњих писама његових, писаних Винковићу (које је И. Кукуљевић — Сакцински открио) види се, да га је још тада јако занимала мисао о сједињењу цркава и да се у тој нарочитој намери посветио био проучавању црквене историје, грчкога језика и грчке литургије. Већ тада дакле народно осећање словенско беше у њему, католику савладало све религиозне препоне и скрупуле. У Риму се је познавао и са многим Русима, који су му могли отворити вољу да се лично упозна са овом далеком северном државом, која је још од онда једина обећавала Словенима лепшу будућност. По смрти покровитеља му Винковића, и то од концa 1642, па све до 1652 године, ми немамо никаквих података о животу и раду Крижанића. Из појединих места у списима његовим (тако нпр. и у политици, књ. II. стр. 135. где он помиње, како му је у Цариграду некакав „учени човек преводник Никусије Панајот" причао о арапским кабалистичким књигама) даје се само закључити, да је у то време морао путовати на исток и бавити се — све опет у старој својој намери, да поради на црквеном измирењу — поглавито у самом Цариграду. Крајем 1652. ми затичемо Крижанића опет у Риму, као члана илирскога друштва св. Јеронима, из кога је 1655 иступио. Ту у Риму напи-

сао је он год 1656 своју *«свеопшту библиотеку шизматика»* (у две књиге на латинском, у којој је прибрао све, што је дотле у православноме свету против католичке цркве писано било) из које се види, да је већ био упознат са руским језиком и да је ватрено жудео, да се црквени раздор међу Словенима уклони (тражи да буде једно стадо и један пастир), и прву књигу своје „деобе цркава." Исте 1656 год. он напушта Рим због куге и вероватно да је год. 1657 био и у Млецима (али опет само по закључцима из појединих места његове Политике); године 1658. налазимо га у Бечу[1]) а 1659 већ на путу у Пољској и Малој Русији[2]). Шта је било са Крижанићем у току 1660. год. о томе ништа посигурно не знамо, али како је већ у почетку год. 1661. у Москви донесена била одлука о његову прогонству у Сибир, то проф. Брикнер с правом закључује, да «имамо основа мислити, да је овај несрећни странац, дошав у Русију концем 1659. или у току 1660 год. учинио се тамо некако опасним лицем или шта више чак и преступником" ![3]) Питање је, какав је то узрок могао бити те Руси Крижанића послаше у Сибир? Једва ли је верно да је томе, по мишљењу историчара Соловјева као и издавача му Безсонова, био узрок већ сама лажност његова религиозна положаја као Србина католика у ондашњој строго грчко- православној руској царевини, која је већ тада са растројеном Пољском водила пресудну борбу о превласт (нарочито над мало-руским козачким елементом). Биће, чини нам се. верније оно објашњење, које Маркјевић и Брикнер додају, да је Крижанић пострадао поглавито с тога, што је за своје време у опште а нарочито још у ондашњој Русији проповедао и сувише напредне реформаторске идеје.[4]) У прилог овоме говори и та околност, што се по самим

---

[1]) В. на завршетку одељка II. у напред поменутом животопису Безсонова (Юрій Крижаничъ" Москва. 1870. стр. 80.), где стоји: у Бечу 1659 год. свештеник Ђурђе Крижанић Неблушки јавља се у гостионици „Златнога вола" где је тада било руско посланство. (Крижанић у својој Политици помиње само како у неком граду у гостионици код „Златнога вола" становаху наши посланици и жали се на велику нечистоћу локала I. 149).

[2]) На путу за Москву у год 1659. написао је Крижанић три омање расправе: *1. Опис пута од Лавова до Москве; 2. Реч Малорусима; и 3. Расматрања о царском величанству*, које је тек 1865 као његове открио Рус *Сјеверни* (јер историчар *Соловіевъ* није их познавао као списеКрижанићеве.)

[3]) В. расправу Юрій Крижаничъ у Рускоме Вјеснику за јули 1887 стр. 605.

[4]) Маркијевић (стр. 23.) налази, да је Крижанић прерано дошао у Москву, где га за онда сасвим нису могли разумети а уз то је још и сам био бујнога карактера А

сибирским записками види, да је *„иноземац Ђурђе Србин“* смео собом у *Сибир понети сву своју библиотеку и што је* уживао још и издржање од 90 рубаља годишње, што би се, поређено са данашњом куповном моћи новца, равнало данашњој новчаној помоћи од 1500 рубаља.“[1]) Види се дакле да је ондашњој руској владавини главно било да просвећеним западњачким идејама задојена Крижанића само из Москве удали. Ту у сибирскоме прогонству, у граду Тоболску, где глас његов нико не чујаше, а списе његове нико онда ни штампати не могаше, провео је Крижанић пуних петнаест година, пишући своју *Политику*[2]) отпочету по његовој властитој забелешци 15 априла 1663 а још сасвим недовршену 22 октобра 1664 (од које као што рекосмо, још ни половина публикована није) а затим и други главни му спис богословско-политичкога садржаја *„О промислу божјем“* (De Providentia Dei 1667 који је такође у московској синодалној типографији открио и 1860 год. публиковао Безсонов)[3]), а који је писац прво намеравао да посвети царевићу Алексију Алексијевићу, па онда опет књазу Репнину, све уздајући се у скору милост. У спису „Опровержениe на Соловецкую челобитную“ писаноме 1675 год., Крижанић сам вели: „Четрнаест година проживео сам већ и живим и даље

проф. *А. Брикнер* вели опет *„Учени Србин дошао је у невреме; и зато незванога учитеља послаше у Сибир,“ Русскiй Вѣстникъ, томъ 89. за јули*, 1887. стр. 606. — у Сибир је пошао 20. јануара а у Тоболск приспео 8. марта 1661. Има и таквога мишљења, да су његову прогонству много морали допринети и грчки фанариоти, које он као непријатеље Словенства није никако могао да трпи.

[1]) То прогонство, како вели *Брикнер*, била је дакле једна мера више *административне* природе, „Русскiй Вѣсникъ“ за јули 1887 стр. 610 — 611.

[2]) „Русское Государство въ половинѣ XVII вѣка. Рукописъ открытая и изданная *П. Безсоновымъ* као прилог Русской Бесѣды за 1859. год. а у два тома одштампано Москва, 1860.“

[3]) Омањи списи: *„О Святомъ крещенiй“ и Обличенiе Соловецкой челобитной“* у издању Смирнова (где Крижанић католик, наравно вазда из патриотских словенских побуда, брани православље) писани су језиком приближнијим ондашњему књижевном руском језику, док је спис „О промислу“ писан латински. Од ранијих списа открио је *Сјеверни* у Москви још и „De arte bene moriendi.“ (о вештини дочекивања смрти) и још три рукописа: 1) латинско-словенски речник; 2.) дијалог о светоме духу; и 3.) поезију и реторуку на којима име пишчево истина не стоји назначено и од којих је само „Поезија и Реторика,“ — исписана властитом руком Крижанићевом, — посигурно његова. — Сем тога и Кукуљевић и Безсонов мишљења су, да је и спис чувенога географа Холандеза *Витзена о Сибиру* израђен по записками или успоменама Крижанићевим, јер је извесно, да је Крижанић са њиме у преписци стајао — А Маркјевић напомиње само, да има и преписке Крижанићеве са појединим ондашњим руским важнијим личностима. — У години 1891 један круг млађих руских књижевника латио се критичкога издања свих списа Крижанићевих у свескама под насловом: *Собранiе Сочиненiй Ю. Крижанича. Москва.* У досадањим свескама од ново откривених радова Крижанићевих помињено: 1) Нов граматички спис из год. 1661 од Колосова (выпускъ I.) и 2) Тумачење историских пророчанстава од Соколова (II.).

све до воље божје у овој сибирској тамници — Богу свемогућему многогрешан а целоме свету нерадан, некористан и непотребан. Нико не требује од мене никаква рукотвора, никакве услуге, ни савета, ни помоћи, ни работе а божја и царска милост хране ме сасвим залудна, као какво живинче,»[1]). Цар Алексије умро је у јануару 1676. За њим је на престо ступио Теодор, од којега већ 3 марта стиже у Тоболск царска грамота којом се „Юрій Сербянинъ“ ослобођава сибирског заточења а 5 марта исте године он се већ креће и на пут за Москву, али опет не сасвим слободан, јер се упућује у Соловецки манастир, из кога имамо последње писмено његово (из год. 1676.) управљено на новога цара Теодора, у којему га он, благодарећи му на ослобођењу, моли да му допусти «поћи за границу» и уједно се жали на своје оронуло здравље, на ослабела му чула вида и слуха[2]); па ипак — само да би искупио своју слободу — обећава да ће на руски језик превести Аристотелову Политику, (кад његова у ондашњој Русији ни саслушана није могла бити). Изгледа да је већ исте године отишао био у Пољску, где му се последњи траг губи у години 1680. Шта је после тога било и где је најзад Крижанић умро, то ми до данас још нисмо сазнати могли.[3]) Ето тако је за онда нечујно и за саму Русију некорисно протекао мученички живот нашега Крижанића, јер он — гледајући своје рођено племе потлачено турском најездом док западни Словени беху притиснути германском владавином, а Пољска опет унутарњим раздорима изнемогла, — упираше већ тада све своје погледе на Русију у којој међу тим још не бејаше куцнуо час тако темељитим реформама, какве је он за онда још прерано Русији наменио и предлагао био.

Крижанић је дакле отишао био у Русију с тим уверењем да ће у њој још у оно време моћи да нађе и створи средишну тачку за прибирање растројегона и потлаченог Словенства. Идеје меркантилизма беху тада захватиле сав европски западни

---

[1]) В. јулска свеска „Рускога Вјесника“ стр. 615.

[2]) *„На счастливое его государское вѣнчаніе. Челобитная Юрка Сербянина благопривѣтствованіе и за свое освобожденіе нижайщее поклоненіе и благодареніе.*

[3]) У истој расправи Брикнеровој, стр. 618. у којој на завршетку вели да је према томе Крижанић провео око 20 година у своме завичају, 20 у Италији а 20 у Русији. „Савременици га нису умели ценити, али му је зато потомство много обвезано.“ стр. 619.

свет, друштвени, политички и књижевни. (И Лутер и Коперник и Њутн беху им мање више подложни). Напрасно умножена количина племенитих метала (довозом из новога америчког света) беше извршила читав преврат у ценама и изазвала општу жеђу за новцем (auri sacra fames), па било то отварањем земаљских рудника, јачим извозом производа, алхемијом или и самим фалсификовањем кованога новца. Привредно оснажен занатлиски и трговачки (трећи, грађански) сталеж по градовима беше моћна полуга, којом просвећени владаоци онога времена саломише моћ феудализма. Иза религиозног ратовања (триестогодишњега) наступи ново доба трговинске, привредне утакмице међу народима. Тако католичка Француска нпр. помаже протестантски покрет у Немачкој у циљу да ослаби само власт германских императора, док Кромвелова Инглеска ломи опет дотадању поморску трговинску превласт Холандије, која је са своје стране раније опет Шпанију заменила била. Новчана струја, која је тада сву Јевропу електрисала била, у необузданој свеопштој трци за новцем беше отишла најзад и на странпутице, гледајући у новцу у место један знак: саму суштину богатства. Обилност новчаних капитала по живим трговинским и мануфактурним градовима и јаке финансиске потребе, које држање стојеће војске у апсолутних владалаца изазиваше, подизаху значај и углед капитализму, који је најзад у 19 столећу и државом овладао. Карактеристичне особине меркантилнога учења не леже само у теорији *заграничнога биланса*, по којој јача вредност земаљскога извоза даје *повољан* (обилност новца) а јача вредност странога увоза *неповољан биланс* (новчану оскудицу) дакле у *прецењивању новца*, већ и у *прецењивању броја и густине људства*, значаја *мануфактура* и *државне делателности*. Меркантилизам је од прилике овако резоновао: довољно новца има свуда онде где је насељење гушће и по обиму веће, где занати и трговина цветају, где их државна власт штити и помаже, јер, закључује он, ту се онда више производа извози но што се страних добара у земљу увози и *зато новац у земљи остаје*. Меркантилизам као теорија побркао је био дејство са узроком, узимајући за богатство новац који је међу тим само један знак богатства; али у примени, као практична државна привредна политика, маркантилизам је, штитећи домаћу радиност и трговину, подигао и развио

био привредну моћ нових народа. Новчаност је само једно дејство правога узрока богатству народном који међу тим лежи у радним способностима у народним његовом прегаоштву, његовим моралним особинама и политичким установама Новац се увек јавља онде, где је привредни рад живљи и разноврснији и отуд она, на први лајички поглед, чудновата појава, да новац вазда тежи онамо, где му је цена најнижа, тј. где му је интерес најмањи, јер је ту најјача моћ репродукције и у једно и највећа сигурност. Као што ћемо даље већ видети наш Крижанић, као и у свему другоме, био је измакао и свима битним заблудама меркалитизма, а у своју државну привредну и финансиску политику унео је опет све оно што се у животу напредних народа као корисно показало. Оно што је Кромвел учинио привредној моћи Инглеској а Колбер Францускoj, то је у својој политици и Крижанић предлагао ондашњој Русији, желећи да и словенско племе престане једном и економски и политички туђину робовати. У тој сврси његова *Политика* — јер то по сасвим умесноме нахођењу проф. Брикнера и јесте прави и најприличнији смисао и наслов овоме писму Крижанићеву, коме је у преполовљеноме издању Безсонов дао као што видесмо чудноват наслов: Русское Государство въ половинѣ XVII. вѣка који нас и нехотице много подсећа на аналоган спис Секендорфа: „Der teutsche Fürstenstaat" (1655.) док он у самој ствари у Крижанићеву рукопису носи заглавље: «Разговори объ владательству" (тј. о политици, даље: Krishanitch: «Entretiens politigues». «Gespräche über Politik") поврх којега стоји и латински забележен датум отпочетог писања: 1663. A rilis 15. — обухватила је не само програм привредне и финансиске политике државне, већ и питања војена и национална (говори нпр. о типу, језику и оделу народном) даље питања «политичке мудрости», државо-правна и религиозна као и питања о људству и најзад о практичкој и спољној политици (наравно вазда с нарочитим погледом на ондашњи особени политички положај Русије међу истоком и западом).

Пре но што пријемо самоме излагању Крижанићевих идеја о економној и финансиској политици државној, потребно је да бацимо један поглед на сродне му књижевне савременике на

западу и да том приликом кажемо и наше мишљење о томе, како према њима стоји наш Крижанић, више или ниже њих, и у колико је он само одјек њихов а у колико опет самосталан мислилац. Можда би овоме питању приличније место било при крају саме расправе пошто погледе Крижанићеве изложили будемо, али ми ћемо ипак већ овде унапред да кажемо свој суд о њему, остављајући најзад самим читатељима да верност наше оцене испитују.

Велика научност Крижанићева стоји изван свакога спора; то сведочи његово обилно познавање старе и нове књижевности, класичких и нових језика (нарочито немачкога и талијанскога) историје и савремених му прилика на западу и истоку. Из самих мисли и навода његових види се јасно да је скроз познавао не само Омира, Платона, Аристотела, Ксенофона, Плутарха, већ и Поливија, Варона, Цицерона, Ливија, Флора, Курција Руфа, Виргилија итд., затим од новијих претходника му нарочито: *Филипа де Комина* (de Commines-a: Мемоаре за историју Луја XI. и Карла VIII. 1523., у којима већ претежу нови државнички погледи и разлози) *Макијавела* (флорентинску историју), *Павла Парута* (млетачку историју), као и списе историко-филолога *Јустуса Липсијуса*, путника *Адама Олеарија*, као и познатијих пољских писаца, а нарочито *Симона Старовољског* [1]) Што се политичких и историских назора тиче, можемо слободно рећи, да је Крижанић у свему стојао на висини најнапреднијих идеја својега времена. Проучавајући историско растење и опадање народа, Крижанић долази до сасвим модернога схватања, да *политичко напредовање народа тече напоредо са његовим умним развијањем и да су моралне особине народа тесно везане са његовим политичким уредбама*. Историја му је, као што вели *Брикнер*, била арсенал, из којега је он позајмао оружје за своју публицистичку аргументацију.[2]) Што се пак економно политичких и

---

[1]) Безсонов у биографији Крижанићевој мисли, да је знатан део својих политичких идеја Крижанић у њега позајмио. Ми немамо истина при руци списе Старовољскога, али мислимо да смемо опет бар толико посигурно рећи, да свега онога, чиме се Крижанић у Старовољскога послужити могао, није могло не бити у онда чувенијих западних писаца (нове политичке и меркантилне школе 17 века) и да је према томе и оно, у чему је Крижанић савремене му економно-политичке писце на западу претицао, посигурно његова властита творевина.

2) „*Русскій Вѣстникъ*“ том 119. стр. 45.

финансиских погледа тиче ту је Крижанић не само стојао на висини напредних идеја најважнијих претходника му: *Жана Бодена* и *Монкретјена де Ватвила* у Француској, *Антонија Сере* у Италији и *Томаса Мена* у Инглеској, већ је, можемо смело рећи, надмашао све важније немачке писце из прве половине 17 века, као *Обрехта*, *Борница* *Безолда*, *Фауста* и *Клока*, а једва ли је уступао и познијима: *Секендорфу* (1655) и *Конрингу* (1662.) По правилности привредно-политичких и финансиских назора, Крижанић се може слободно мерити са потоњим најважнијим писцима при крају 17 века: *Уиљемом Пети*-јем у Инглеској, *Боабилгером* у Француској и *Шредером* у Германији. Из Крижанићевих цитата видимо да је он у сибирскоме прогонству насигурно при руци имао само спис *Максимилијана Фауста*: Consilia pro aerario etc". штампан у Франкфурту 1641, а посвећен цару Фердинанду Ш[1]). Дело ово у свакоме погледу стоји много ниже Крижанићева, па ипак је као што *Рошер* вели, још кроз „читава два покољења" у Германији велику важност уживало. „Његово схватање историје је у највишој мери неисториско" вели Рошер. У њему има свега и свачега (*Рошер* га зове: „Ein grässliches Sammelsurium") и то је све сложено без икаква система по азбучноме реду; највише се само описују предмети, без икакве слободније правне а још мање економске теорије".[2]) За *Обрехта* вели *Рошер* да је он само персонификација својега времена без икаквих напреднијих мисли, јер су зато већ и саме његове духовне моћи биле „и сувише незнатне" (стр. 158.) *Борниц* је опет сасвим мерканстилистички сматрао новац за богатство, па вели да се народ и држава богате на два начина: ковањем новаца из земаљских рудника, а где ових нема, ту онда државна вештина мора допунити природу увозом странога новаца (стр. 191—192.) У *Безолда* је тек меркантилизам нешто слабији, јер је он већ мишљења, да индустрија више доприноси богатству

[1]) Спис Klock-a: „Tractatus de contributionibus". Frankfurt, 1655 види се да му је такође познат био. Брикнер мисли, да га је и у Тоболску при руци имати морао. (Russische Revue, 1891. 298.). Међу тим извесно је, да му ни инглеске ни нидерландске прилике — како политичке тако и књижевне — нису познате биле и зато је излишно поредити га са литературом, која му је насигурно сасвим непозната била.

[2]) W. Rosher: „Geschichte der National-Oekonomik in Deutschland". München, 1874. Стр. 208—209.

народа, но ли плодност земљишта или рудници сребра и злата. (стр. 202.) *Клок* опет сасвим меркантилистички прецењује значај рудника (стр. 215.) Тек савременици му *Секендорф* и *Конринг* могли би се по правилности погледа поредити са Крижанићем, али њихови списи већ нису више били у рукама његовим (јер их он нигде и не помиње, а извесно би их, као својим назорима приближније, цитирао пре, но ли једнога Фауста, да их је само познавати могао). После ових напомена да приступимо сада самоме излагању Крижанићеве привредне и финансиске политике државне.

Већ у предговору (Предговоріе, стр. I—VIII.) к својим *„разговорима о владавини“* (политици) Крижанић наводи речи Филипа ческога кнеза који, вели, имађаше обичај говорити да се добра владавина познаје по трима стварима: 1) по добрим путовима; 2) по доброме новцу, и 3) по доброме суду; па додаје даље: богатство владалаца не лежи у количини новца, већ у количини људства, а сила државна опет не лежи толико ни у ширини државе, ни у тврдоћи градова, колико у доброме законодавству. Светска краљевска мудрост почива на овим двема речима: *„Познай самъ себе; не вѣруй инородникомъ“.*[1]) Јер празна и сујетна је то слава, кад владалац свој народ мори, да би задовољио туђине, који му богате дарове дају, већ је слава владаочева у томе, да се *„не дастъ прехитрить въ торгехъ и въ договорехъ“*; као и онда кад су му поданици часни и богати; па завршује предговор овим речима: „Гдѣ подданики есуть богаты; тамо владатель може рать весть како долго хочетъ. А гдѣ единая казна (каса државна) есть богата, а вся земла убога: тамо скоро не станетъ силы“.

Сам спис свој Крижанић је поделио у три дела. *Део први* говори *„о благу“* и, после општих напомена, обухвата у четири раздела расправе: *о трговини* (объ торговству), *занатима* (объ реместву), *земљораду* (объ тежачеству) и *рудницима* (объ рудахъ). *Део други* носи заглавље *„о сили“* и (у 7 раздела) говори о *војеној организацији државној* (о тврђавама, наоружању и устројству војске, о војницима и војводама, о издржавању војске, па

[1]) Примера ради, да се види како је Крижанић јасно, кратко и врло често баш чисто народним српским речима казивао мисли своје, ми ћемо местимице сасвим верно навести властите речи пишчеве, а иначе их махом дајемо у верноме преводу.

чак и о називима, чиновима и одликовањима у војсци). *Део трећи* под заглављем *„о мудрости“* (који је у издању Безсонова обухватио већину прве — стр. 105 до краја, а то је до стр. 438. — и целу другу књигу) расправља разноврсне предмете али ипак вазда са гледишта политичкога. Ту се говори пре свега о мудрости и философији у опште, затим о мудрости политичкој, па се онда прелази на физичке особине (типове народне), језик и одело (раздѣлъ 1—6.). Раздео 7. први пут нам се јавља у облику разговора међу *Борисом* (који представља Руса) и *Хервојем*[1]) (као заступником Словенства) и говори о положају Словена у опште, па прелази затим на испитивање руских географских и историјских прилика, на туђинска (нарочито немачка) потварања, на мане и слабости словенске (нарочито манију Словена за странцима и туђинштином у опште) као и на штете, које Словени отуда сносе (раздели 8—21). Потом прелази на облике владавине (доказује да је руски апсолутизам ипак бољи и Словенима кориснији од пољске анархије) и на питања из државнога права; тако говори нпр. о правима и дужностима владалачким и у облику царске престолне беседе износи своје погледе на управу државну, на неопходне реформе, које се у Русији извести имају; претреса даље питања о положају владара према народу, као и о међусобноме положају и правима разних сталежа друштвених и најзад при крају прве књиге говори и о реду наслеђа (раздели: 22—36). У књизи I. врло је мало места писаних латинским језиком, док је књига II. највећим делом латински исписана, што је Безсонов све одмах напоредо и верно на руски преводио. У књизи II. продужујући царску реч народу, наставља претрес политичких питања о разним владавинама, законима, повластицама и слободијама (раздео 38—48). Нарочити „раздѣлъ 49“ говори о *множењу људства;* па онда најзад прелази на питања *спољне политике*, с нарочитим погледом на ондашње руске прилике (50—54). Књига друга завршује са претресом грчке и немачке политике према Словенима (55—58) и најзад са питањем о

[1]) Овај дијалошки облик јавља се после само спорадично и то нарочито онде, где писац хоће да изнесе противности у назорима међу разним словенским народима. Тако нпр. у књ. II. (стр. 305.) опет Рус Хервој говори са Пољаком *Казимиром*, јер писац хоће да покаже мане пољскога државног живота.

јересима, а нарочито *политичким* (разним заблудама и таштим сујетама; раздели 59—60).

Као што се већ из овога прегледа садржине Крижанићева списа види, наш писац, поред свих поглавито националних испада, није ипак нигде изишао из оквира државне политике. Наше овде није, нити може бити, да писца пропратимо у свима гранама његове политике а нарочито у питањима државноправним. Желети би било да који од наших стручних правника овоме нарочиту пажњу посвети. Ми ћемо се зато, у опште политичким питањима, ограничити само на поглавите мисли пишчеве, у колико налазили будемо, да оне доприносе бољему разумевању онога економно-политичкога дела, који и јесте поглавити предмет ове расправе.

Знање је, вели наш Крижанић сасвим у духу потоње критичке философије 18. века (нарочито Давида Јума), *познавање ствари по узроцима и према томе знати значи ствар неку познавати по узроцима њезиним. Јер ко не зна узроке, он и саме ствари не познаје.* (I. 113). Ко, вели он даље, види, како сунце или месец помрчавају, а не познаје узроке, са којих се ово помрачење збива, тај га не разуме, диви му се и нада се чак од њега и злу некоме. А ко познаје узрок, са кога се ово помрачење небеских светила збива, он га онда и разуме и не диви му се, нити какво зло од њега ишчекује. (За овим долази и објашњење овога појава. I. стр. 113—114.)[1]) Природа је наоружала све друге животиње свим оним, што им је за живот потребно: као роговима, зубима, ноктима, нагонима па и самом вештином пливања. „А човек се једини од рођења ствара наг, неоружан, у пливању неумешан, и у свима стварима невешт". (I. 105.) Али је зато природа с друге стране богато накнадила човека двојим даровима, који га изнад животиње уздижу: „*разумом:* да се може мудрости учити; и *рукама:* да може и израдити мудросна или вештачка дела". (I. стр. 106.) Доцније је Франклину у особиту заслугу уписана реч што је дефинисао човека као животињу, која алате гради! Народи се, вели

[1]) „*Причина*" (узрок) је оно, из или од чега што бива, а „*учинак*" (дејство) је оно, што узрок ствара. Разликује: *творачки, матерјални, формални* и *крајњи узрок* — као главне, а као споредне: *средства или оруђа, повољне погодбе* итд. Уман човек већ по узроцима познаје дејства њихова, а где опет узроке не може да зна, тамо их по дејствима докучује. И зато, вели он најзад, *философирати значи у самој ствари размишљати о узроцима појава.* Стр. 114—115.

Крижанић, вековима уче једни од других; нико није за дан ни за годину учен и разуман постао, па и ми Словени имамо са осталим народима подједнака права на знање и образовање. (I. 108.) Па ипак, вели Крижанић, „о наше туге и несреће, јер људи најмање мисле о ономе, што им је најпотребније." (I. 86.) Сасвим у духу Платонове философије и он вели: „у човечјему телу једна је душа а у њој три животне крепости: *разум*, *осећање* и *растење*" (у Платона: *умност*, која је у држави оличена у државницима, *срце*, оличено у војсци и *потребе*, заступљене у радницима, произвођачима). „У држави је краљ душа, а у краљу и савету његовоме су и три животне крепости: *мудрост*, *сила и благо*". (I. стр. 265.) „*Сила је у војсци, благо у трговини, а мудрост у краља и саветника његових*." (I. 117.) *Политика* или краљевска мудрост је међу свима светским наукама најплеменитија и најузвишенија; а њене две заповеди, које су јој дно и основа, гласе: „*Знай самъ себе; и не вѣруй инородникомъ*" (I. 116—117.) Ја говорим, вели скромно наш Крижанић, оно, што држим да је добро, а рад бих видети друге од мене учеије, да што боље принесу. (I. 302). Међу тим Крижанић је био толики зналац и тако дубок и напредан политички мислилац, да би се и многи понајобразованији народи поносити могли, кад би у својој књижевности из половине 17. века њему равнога показати могли. За ово наше мишљење о Крижанићу довољан су доказ већ главне идеје политике његове, због којих га и проф. *А. Брикнер* у напред поменутој последњој расправи својој (у «Russische Revue» за 1891.) зове „*свестрано образованим и у истини ђенијалним писцем.*" (Стр. 295.)

Свој први део о „благу" Крижанић отпочиње са овом духовитом напоменом: да су извори прихода, којима се касе државне попуњују, свуда већ добро познати и употребљени тако, да се за њих с правом може рећи, да већ више ничега новога под сунцем нема! И зато би готово боље било „одучавати се од некојих старих, но ли тражити нове начине за пуњење каса". Али је за дивно чудо: како се у свим другим стварима нови савети (све новине) сумњиче и лако осуђују, док једино у финансиским питањима нема ничега тако новога, неправеднога, безбожнога и неповољнога, што не би било прихваћено. (I. 1—2. а види о томе и на стр. 281.) Ја нећу дакле,

вели он даље. да измишљам нове изворе прихода, већ само да покажем, који су од њих рђави и неправедни, који воде богаћењу, а који напротив осиромашењу; и да затим још напоменем и како праведне, поштене и корисне приходе прибирати валја. У зле изворе рачуна: 1) *алхемију*, јер ни један алхемиста није до данас још „ніединия капли злата изъ мѣди сотворилъ". 2) *ковање рђавога новца*, које он убројава у очајне мере, Remedia desperata; 3) *свако неумесно и неправедно терећење народа* (лакомы законы), као монополи, крчмарине итд.; а од свега најгоре је: 4) *трговање странаца по земљи*, који краљу и великашима поклоне чине а међу тим десет хиљада пута толико нашега блага из земље извозе, јер и у само време оскудице бакарним (дакле лошим) новцем купују и извозе храну из земље „*и тѣмъ драгость велику творятъ въ господарству.*" То међу тим не чине домаћи трговци, који са нама зло и добро трпе, већ обично најамници страних трговаца: Инглеза, Брабанћана, а нарочито Немаца (Хамбуржана), који по Русији тргују. Такви људи „лакомѣе зияютъ на сребро, неже волкъ на ягня". Није све злато, што се сија, нити је све корист, што се чини, јер луди су они добици, којима се једно узима а двоје даје. *Привреда је умешност користити се* свиме, чиме се само користити можемо, како *у нашој земљи, тако и од околних народа.* Ласкавци, који владаоцима непостојане и пљачкашке мере препоручују, јесу праве „краљевске сирене". Јер сваки сталан приход мора: 1) *оснивати се на раду;* 2) *растети с временом и стрпљењем*; и 3) *добијати се с правдом и поштењем.* Ко умерено рибу лови свагда ће, вели он, лова имати, а ко „све у један дан излови тај други пут неће више имати шта да улови". Неумерени намети убијају дакле народ а *краљ не може имати богатства „въ кралевству убогомъ и нелюдовномъ." „Не бо кралевства зарадъ кралевъ, но крали зарадъ кралевствъ есуть уставлены."* Ове мисли он чешће понавља. јер му оне беху полазна тачка свему размишљању његову у привредно-политичким питањима. У којој држави владају добри закони, ту домаћи поданици радо живе, а и туђи се радо досељавају; а где су закони грабљиви, тамо властити поданици желе промену владавине и мењају је, ако само могу, а туђи је избегавају. „*О владателю, тако строй людство, да не будутъ желѣли премѣны*", јер где год људи за променом жуде, знак је, да је владавина рђава. У праве изворе

прихода државних рачуна: 1) *земљорад;* 2) *занате;* 3) *трговину;* и 4) „*господарство* ильти народно строеніе: (дакле устројство државно) и сіе есть крѣпость и будто душа всѣмъ промисломъ“. Он их зове добитнима: lucrosae industriae. Краљ може да обогати свој народ, само ако настане, да се у њему развије и унапреди радиност. (Земљорад, занати, трговина и добра управа. I. стр. 1—6.) Ето такве напредне мисли проповеда наш Крижанић у времену, кад су владари још ковали лажне новце, кад су странцима продавали разне повластице трговања по земљи, кад су приходи државни давани под закуп и кад се узимало где се год што само наћи и узети могло. Овакви његови савети нису као што се види у многим земљама још ни данас на одмет.

Мисли се обично, вели Крижанић (у разделу I. О трговини), да је богата она земља, у којој има доста злата, сребра и осталих руда, али је богатија она, која обилује предметима, потребним за одевање и становање; још је богатија она, која обилује храном и сировином у опште, а најбогатија она, где је добар и смишљен промет земаљски, где су добра пристаништа и тргови, „*где дакле цвета свако рукоделье, тежаштво и велика поморска трговина: као што је то случај у Инглеској и Брабантској земљи.*“ А још је, вели он даље, славнија и срећнија држава кад су у њој поред тога и *добри закони, као што видимо да је у Француској*. Међу тим војничке државе, у којима се од пљачке живи и где се све подобности људске само на грабеж примењују, нису обично богате, као што видимо да је у кримских Татара, Турака и Калмука. Русија нема онога природнога богатства, које јужна клима даје, и зато он упућује да се у њој израђује и извози из ње оно што је према руским географским приликама најкорисније и да Русија посредује трговину међу Истоком и Западом (и ту би онда, вели он, и Сибир могао много кориснији бити, стр. 16.). Русија нема ни уређених тргова, а народ словенски у опште је још невичан далекоме трговању по мору и по суву а доста је и немаран; наши трговци не знају, вели, добро ни рачуна, нити познају цене и зато их странци лако обмањују. Путеви су «по овој прешпрокој држави дуги, трудни и несигурни:“ Зато Крижанић предлаже да *загранична трговина сасвим пређе у државне руке* — мисао, која је

тек у 19. веку ушла у економно-политички програм модернога социјализма.[1]) Тек у последње време, и то само у једноме делу свом, у питању житне трговине постала је она као аграрни предлог Каница чак и предметом претреса у немачкоме парламенту (као једно практично питање «државнога социјализма»). Државна управа дужна је старати се, «да ся не извезетъ премного товаровъ нашихъ, въ коихъ нѣсть избытка, а чужи непотребны да ся не привозятъ» (I. 9.) Већ из ових речи јасно је да је Крижанић сасвим већ био израстао из меркантилне одеће, јер он хоће у интересу правде (праведних цена, justum pretium) и домаће привреде да сва заграннчна трговина пређе у државне руке, али он никако, по меркантилистички, не тражи да само извоз буде што већи, већ баш на против саветује, да се из земље не извозе производи, на којима нема правога добитка, а само туђи непотребни да се не увозе. Цео систем мисли нашега Крижанића о трговинским односима противи се строго меркантилноме учењу и зато би о њему могли слободно рећи, да је на његов економно-политички програм учење меркантилизма утицало у истој оној мери, у којој је оно н.пр. пресудно било у Колберовој економној политици, која је баш у његово време полагала темељ привредној снази Француске. Оно, што је велики Колбер у Француској учинио (1661—1683.) то је Крижанић световао ондашњој Русији и тек један део његова програма би прихваћен у потоњој Русији Петра Великога. Камо те лепе среће, да је економни и политички програм Крижанићеве политике још за онда у Русији прихваћен бити могао. Јер у томе случају нити би Русија (а поред ње и остало Словенство) све до најновијега доба патила од немачкога утицаја, нити би наш Крижанић у Сибиру толико тамновати морао! С тога мислимо, да је и погрешно и неправедно убројавати Крижанића у ред обичних меркантилних писаца.[2]) Ми и данас видимо да сви културни народи воде озбиљна

[1]) Начелно мисао државног организовања заграничне трговине находи се већ у *Платона* и у *Морусовој Утопији;* затим у спису *Фихте-а Старијега:* „Der Geschlossene Handelsstaat,“ па у *Фуријевој Фаланстери* (нарочито у спису ученика му Coignet-a „О реформи трговине“), у *Луја Блана* и у модерних колективиста.

[2]) Тако загребачки проф. Bl. Lorković у своме „Sadanjem stanju gospodarske nauke“ (у књ. 103. „Rada Jugoslavenske Akademije.“ Zagreb, 1891. на стр. 119.) вели: „a spada ovamo (т. j. у школу меркантилаца) i Hrvat Gjuro Križanić — Nebljuški,“ чиме му је дуплу неправду учинио јер се Крижанић сам увек Србином знао и називао. Проф. Брикнер увек и свуда га зове „учени Србином.“

рачуна о природи и развијању њихова загранична обрта, и ако о њему меркантилистички не пресуђују, већ обично само спољну тенденцију неповољнога биланса, — а при иначе слабој привредној моћи народној, — сматрају за штетну појаву. Саме цифре по себи, без процене свих привредних и финансиских прилика, још нам ништа сигурно не казују. Загранични биланс Инглеске у најновије време нпр. неповољан је, али то никако још не значи да зато привредна моћ инглескога народа слаби, већ у овоме случају баш на против само сведочи, да је његова потрошачка моћ силно порасла, јер што Инглеска привидно губи на разлици заграничнога обрта (већега увоза но ли извоза земаљскога), то она многоструко накнађује приходима од својих капитала на страни уложених. Међу тим наш трговински биланс нпр. активан је, јер он за последњих шест година (1888—1893) показује просечни годишњи вишак извоза од 7·5 милијуна динара (ма да смо ми мишљења, да и ова околност због неверних фактура услед царињења по вредности не стоји) и шта више показује општу тенденцију растења. Али кад, познавајући нашу нејаку привредну снагу, у овај рачун по новчаној вредности унесемо наш годишњи извоз новца (ануитете у злату) на страну услед све већи задужења државног, онда напротив добијамо овај негативни ресултат: да нам се за истих последњих шест година наш новчани загранични биланс показује у средњу руку пасиван са дванаест милијуна динара годишње (а извесно је да ми у накнаду за то немамо никаквих новчаних прихода са стране). Ми наведосмо овај пример нашега биланса, да, — не улазећи овде у даљу оцену саме ствари, — на њему самоме покажемо колико је заблудно приписивати олако меркантилизам онде, где се води само један користан рачун о међународним трговинским и новчаним односима. Јер иначе с правом би смо се могли и дан данас запитати: па где онда престаје меркантилност — за цео образовани свет толико важне, — савремене статистике заграничних обрта?

«Государь царь все торговство, кое ся дѣетъ съ иными народми да приметъ на свое имя и руку,» вели Крижанић (I. 9. и књ. II. 56.) и овај његов предлог он намењује Русији нарочито с тога, што су је страни трговци на штету и народа и државе поплавили били, а међу тим би и народ и држава више

користи отуд имали, кад би се заграничиа трговина на саму државу пренела, јер би при куповини од народа цене биле и праведне и утврђене (*«за све једнаке указне цене»*); а што се од странаца купује «да се домаћима продаје или с никаквом или у крајњој мери с најмањом добићу.» Јавне великопродавнице би се установиле само на два три места у држави и само у случајима преке потребе могло би се и на ситно продавати. Што год «царски оправники» у својој држави купе, не смеју то у њој више продавати. (I. стр. 12.). На тај начин би не само и домаћи руски интерес и правда задовољени били, већ би и све користи од провозне трговине држави припале (тако би, вели он, сукна и остали немачки еспапи, намењени Азији, Татарима и Турцима, пролазили кроз наше руке). «То не би, вели Крижанић, било мило само великим трговцима, чије би се добити неким делом смањиле. *Али на то не треба мотрити*; *кад год се целоме народу корист чини.*» (I. 9.). Трговина унутарња и на ситно не приличи краљу; његово није да «превозить товаровъ отъ града въ градъ и на дробно продавать но такову забаву оставить подданникомъ.» Још један за онда важан разлог наводи он у прилог државно организоване заграничне трговине; наиме: што је трговини потребна јака оружана заштита, коју само државе а никако појединци давати могу. (I. 11). И најзад он налази, да словенско племе у опште није ни погодно, нити је довољно умешно образовано и окретно за велико, нарочито поморско трговање (и ако нпр. наши Далматинци противно томе сведоче). Ми се, вели, тако олако подајемо странцима, да они с правом и подсмехом о нами говоре: ко хоће хлеба без мотике, тај нека у Русију дође! (I. 14. Види и на стр. 375.). При добро уређеном и смишљеном трговању имали бисмо дакле увек у рукама задоста не само злата и сребра већ и руда и сваке друге робе (I. 18.) — Има, вели Крижанић, људи, који мисле да трговање не приличи владаоцима и племићима. „Али треба знати, да је трговина сама по себи и часна и прилична, а нечасна је само *мрска лакомост*, која често с трговином иде. Кад трговина није управљена на личну корист, ни на ненаситу лакомост, *већ на општу народну корист*, тада је трговина часна, лепа и право краљевско дело!» (I. 10.) — речи достојне Листа и Керија!

У мере за унапређење трговине Крижанић убраја: 1) добро уређена пристаништа; 2) установу сајмова (по један или више њих годишње); 3) недељне вашаре за обичне дневне потребе; 4) сигурне друмове, добре мостове и превозе; «у томе погледу су, вели он, Римљани били дивни,» па и сами Турци и данас још путове и мостове одржавају и рад угодности путника подижу по друмовима и велике камене дворе (конаке), које оловом покривају; 5) у Јевропи, изузев Пољску, постоје, вели он, нарочити улаци (курири), који редован поштански саобраћај одржавају; а то јако помаже развитку трговине; 6) владалац мора зајемчити јавну сигурност, нарочито на мору; 7) новци и мере, вели Крижанић, и то како дужине, тако и тежине и запремине морају бити свуда једни и утврђени, а желети је, да по могућству буде тога јединства и међу суседима. Овај увиђавни захтев Крижанићев није ево на жалост још ни данашњега дана у свему прихваћен и остварен; 8) тражи, да у свакоме граду буде по један *државни мерник*, који ће контролисати исправност мера и на стоваришту држати их свима на углед и продају. Исто тако да «*држи на узор*» и разне сорте новца, како се прост народ не би обмањивао, као и разумљиво написане и штампане трговачке аритметике са објашњењем разних мерила; његово је шта више и да се стара, да по свим продавницама буде свагда довољно потребних алата и материјала на стоваришту. Сем тога да у свакоме граду постоји и по један *државни трговац*, који ће од народа откупљивати производе његове по што повољнијој могућној цени (наравно према познавању прође на страни) а продавати му опет стране производе по што јевтинијој цени (према *куповној цени* и трошковима око *превоза*); јер само на тај начин, вели он, можемо се опростити туђинске пљачкашке трговине, цене појевтинити, занате умножити, па чак «*у случају новчане оскудице и саме војнике производима* (*дакле у натури*) *плаћати*»; 9) «Житны прекупцы и хлѣбны дражители да будутъ казнены безъ всякаго пощадѣнія» — дакле да се стане на пут штетној спекулацији са храном (accaparement), која је тек у најновије доба, нарочито од времена велике револуције, постала предметом нарочитог државног законодавства (чак напомиње, како ваља пазити, да се не купује кришом у

невреме, нит' по путевима изван градова); 10) има се укинути свако *самотержство* тј. монополисање од стране приватних (ма за који производ), па било оно распрострто на сву земљу, или само на једну област, или и један град; 11) страни трговци не могу по земљи држати своја стоваришта ни своје трговачке агенте (консуле),[1]) јер кад, вели он, не бисмо имали Немаца у Русији, ми бисмо скупље продавали наше еспапе, а јевтиније куповали туђе (I. 23). Како су штетна била ондашња туђинска стоваришта, довољно ће бити да напоменемо, да је Русија тада била њима поплављена и да се на њих и иначе и по другим земљама (нпр. на чувени ханзеатски тако звани «челични дом" — Steel Yard — у Лондону, догод није под Јелисаветом затворен био) с правом попреко гледало (данас су ова стоваришта — али само у нас на Истоку — замењена именом *музеја* — као што је н. пр. и наш мацарски у Београду — или базара). Том приликом Крижанић напомиње и чувени пловидбени акт (Navigation-act) Кромвелов, којим се холандским бродовима дозвољава у Инглеску довозити само производе холандске земље, а да све остало сами на својим бродовима превозе. Међу тим, примећује на то Крижанић, нама Словенима увек «седе на грбачи Немци, Јевреји, Шоти, Цигани, Јермени, Грци и трговци осталих народа, који крв из нас исисавају." (I. 24.). Под бр. 12) примећује чак и то, да не би требало дозволити отварање продавница никоме, који не зна бар писати и рачунати (изузев оне радње у којима чак ни то не би потребно било); 13) помиње, како је цар Август давао својим поданицима новац на зајам не само на залогу њихова непокретна имања већ и на задружна имања, на залогу па чак и на јемство, *а без икаква интереса*, па вели, да би се то могло корисно увести и «въ семъ царству, зъ великою хвалою царя господаря.“ Дакле ни мање ни више, но *да држава својим домаћим произвођачима даје потребне кредите и то без икаква интереса* — оно што тек у најновије доба беше идеал једноме Л. Блану (за његове «ateliers sociaux") и Ф. Ласалу (за његове «Productiv-associationen"); 14) хвали установу државних залож-

[1]) Немци, вели он доцније на једноме месту, (I, стр. 211.) држе у нас своје *резиденте* (тј. сѣдѣльце) и *консуле* (тј. смотрителіе для ради торговства), а на стр. 369. I, опет вели, да се једним вечним законодавством имају одстранити сви *инородни трговци* и трговачки „оправники или назорники,“ који се у њих зову фактори и консули. То је, вели он даље, лепа прилика ослободити се немачких трговаца. (I. 376.).

ница по латинској земљи, које сиротињи зајам на залоге а без интереса дају(, задржавају вели само толико, колико је потребно да администрацију одржавају; он их назива «Милосерды склады,» извесно по примеру првога париског Mont de piété), па додаје како и у Немачкој постоје овакви заводи за кредитовање сиротиње, али, вели он, то нису више милосрдни, већ трговачки заводи, који уједно и за своју корист раде; 15) описује установу *мењача* (премѣника), који сарафе, «*али свагда у своју корист,*» па додаје, како они, који повише новца имају, а међу тим боје га се држати или због јавне несигурности или и самих несрећних случајева у други који град пошиљати, или већ и с тога, што су новци на разним местима различни па често и фалсификовани, *депонују свој новац код мењача, а овај ти, вели Крижанић, даде упутницу на свога кореспондента у другоме граду, који ти онда толико новца исплати, колико на писмену оном записано стоји.* И све се то врши тачно и сигурно без спора и суда. Само мењачи наплаћују свој провизион, који је према разним приликама мањи или већи. Овај облик саобраћаја, додаје при крају Крижанић, врло је користан по трговину. (I. 26. Најзад цитира у примедби из «Knap: sub Bankêr» једно место, које говори о установи сарафа — argentarii publici — још у староме Риму). Сувремена економска наука не даје ни данас бољега објашњења о постанку меница, упутница и банкнота. Под бр. 16) Крижанић напомиње чак и корисну установу *берза* и *банака* («Бурса илити Мошня»), јер већ јасно поставља основно毫 баначно устројство кад описује, како западни трговци образују међу собом «*Дружине,*» у којима свој трговачки новац прибирају, и кад им, вели, приватни (болѧринъ или инъ чловѣкъ) донесе мање или више својега новца: «*они му онда дају корист од њега, од сто рубаља једну, једну и по, или две на годину, а сами тргују овим новцем до рока. А кад човек затражи свој новац после рока, дају му га без устезања. Ако ли им пак не треба новца за трговање они онда примају тај новац на чување, али не дају користи од њега; само га враћају у свако доба, кад год га господар затражи. А бива и то, да улагач њима плаћа за чување.*» (I. 27.) Овоме скроз сувременом опису банкарскога пословања не треба ни похвале ни коментара. Ми признајемо радо и задовољно, да

су нас овакви темељни научни погледи Крижанићеви задивили и изненадили, јер им је у ономе времену ретко равних наћи како по јасности, тако и по самој тачности излагања. — Под бр. 17) садржана је даље једна препорука — према онда, нарочито код Амстердамаца, уобичајеноме начину осигуравања — како трговци, кад своју робу преко мора шаљу, распоређују своје еспапе по бродовима, тако, да, ако који брод пропадне, не би једноме сва имовина његова уништена била; 18)-та мера садржи опет препоруку давања извесних слобода грађанима у корист трговања: као нпр. да трговци могу сами себи бирати старешине и омање спорове сами између себе пресуђивати; тачка 19)-та садржи напомену о томе: како су „дружине или зборови трговачки“ дужни имати вазда на стоваришту све народу потребне производе и алате, па ако их нема, да је „градски мерник“ дужан о томе да извести „државника“ те трговци да плате глобу, ако су криви. Најзад последњи члан 20) говори о томе, како се „бани и државници по градовима (а у договору са царским трговцем) морају бринути о томе, да са занатлијама утврде погодбе за све занатске рукотворине,“ да их има увек доста и то према количини свагдашње потребе у разним производима. Прво се еспапи, вели он, имају продавати на ономе месту, где су произведени, затим носити у веће градове, да их раскупе земаљски трговци, колико их је у земљи потребно; а преостатак има се тек носити на околне тргове на продају другим народима или у оскудици довољне прође раздавати у место плате чиновницима државним. Као што се из овога види, Крижанић размишља и предлаже мере о томе, како ће државна управа, кад трговину у своје руке предузме, морати са занатлијама да утврђује количину производа према констатованој количини прође и како ће поступати са вишком производа (носити их на страну, или са њима државне органе плаћати). То су све питања, која и модерни социјализам и колективизам *обићи не могу*, кад год на поље практичке организације помишљали буду.[1]) Овај последњи члан 20) садржи у себи још три важне напомене: а) да се има забранити увоз свих оних про-

[1]) В. о овим практичким питањима из колективистичке организације у *Шефле-а* (Dr. A. Schäfle: „Die Quintessenz des Socialismus,“ и: „Die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie“).

извода са стране, које ми и у земљи имамо (дакле искључење сваке стране конкуренције); б) да државни органи имају свуда по земљи држати мустре свих важнијих производа зарад угледа и контроле у изради и да су зарад поучавања домаћих занатлија још и дужни доводити стране вештаке, плаћати их добро и држати их све дотле, док се у вештини израде наши домаћи младићи не изуче; и в) да све ово законодавство не буде упропашћено и изиграно од стране «лакомих државника,» и да је зато слободно свакому тужити се не само старијима, већ и непосредно самоме цару у Москви. Овим се завршује први раздео о трговини. Говорећи у потоњем разделу 24. о разним сталежима друштвеним, Крижанић о трговцима (који заједно са тежацима и занатлијама сачињавају народ — черняке) вели, како су они земљи много мање потребни од тежака и занатлија и да трговци мање добра чине друштву, јер ништа не производе, већ само «превозе производе из места у место и то не на општу, но на своју особену корист“ па често чак и на штету целине. Тиме он такође оправдава свој предлог, да велика заграничиа трговина треба да пређе у државне руке, јер тиме ће се велике «трговачке користи праведно на државу пренети.“ *Ваздa je*, вели Крижанић, *опште добро прече од користи појединих људи.* (I. 261.—262). У својој даљој „царској речи“ он чак назива трговце «х л ѣ б о г у б ц ы м а, јер они, подобно Сарданапалима, не раде ни главом ни рукама, нити крв за народ проливају.“ Живећи само за себе, занимати само трговином и жудећи само за добићу они су некорисни, јер «грабе највећи део народних богатстава“ и увек за се траже особене повластице. (II. 28.—29.). [1]) Овакво схватање трговине (особито још ондашње повлашћене а туђинске) у многоме нас опомиње на потоње Кернјеве мисли о излишности и штетности трговине, кад ова у привреди народној сама себи метом постане, јер је прави и крајњи циљ привреднога саобраћаја зближење произвођача и потрошача (са све мањим посредовањем трговаца). Трговина је дакле само у оноликo и неопходна и корисна, у колико помаже привредне интересе целога народа. — Гледајући поплаву и повластице немачких трговаца у Русији онога времена, Крижанић тражи да се германским народима, Јеврејима, Јерменима, Цига-

[1]) Види о томе и даље у књизи II. стр. 64.

нима и Татарима забрани свако трговање и торбарење по народу, као и да не смеју имати својих нарочитих стоваришта (јер то они ни нама у њиховој земљи не дозвољавају, или ако нам то уговорима на узајамности основаним и дају, они врло добро знају, да им ми у њиховој земљи конкурисати не можемо. I. 211.[1]) У Пољској је нпр. год. 1451. али на жалост за кратко, било забрањено странцима, а нарочито Нирнбержанима, трговати по Пољским земљама. I. 368.); од тога изузима Персијанце и Грке, али опет само са извесним ограничењима. Градовима пак даје не само право већ и дужност *«Гостогонства»* (I. 325.), јер је, вели он, њега било и код старих Шпартанаца (тако звана «Ксенитасија») тј. кад од времена на време изашиљаху по земљи нарочите органе, те прогањаху странце а кажњаваху домаће јатаке њихове (I. 364.). Овакве мисли диктовао је Крижанићу мисленику и слободњаку само онај први и необилазни економно-политички интерес словенскога самоодржања у држави руској. То сведочи и она даља важна напомена његова, да *никакве монополе ни повластице не треба давати странцима* (ни соли, ни руда, ни пристаништа, ни крчме, ни млевења, нити икакве друге робе, ни механичке вештине), али, додаје томе Крижанић, све се то према потреби земаљској може привремено и дати под закуп, али само *људима рускога или словенског порекла.*[2]) «Јер људи словенског порекла, па ма који и ма откуда они родом били, не сматрају се с наше стране (Крижанић то уноси у своју царску реч) као странци и зато их законима овим не искључујемо из привилегија рускога народа.» (II. 73—74.). Кад се сетимо како је страних монопола до јуче и у нас било и како се и данас налази још људи, који на њих помишљају, онда ћемо и сами лакше разумети ову патриотску искључивост Крижанићеву, јер нам напомена његова још ни данас није на одмет. Напредни народи нису нигде до своје привредне снаге дошли само слободним припуштањем странаца и страних производа, већ напротив свакојаким мерама

[1]) Немци, вели он, својим лукавством довели су нас дотле, да по свој Русији уживају право настањивања и трговања, а ми међутим улазимо са њима у смешне уговоре, као да наши људи могу и смеју држати своја стоваришта по Штокхолму, Амстердаму, Хамбургу итд. II. 189.

[2]) Ово нарочито важи за руднике, који се морају давати под закуп али опет не једноме, а нарочито никако туђину. (I. 369).

странскога сузбијања а помагања и подстицања своје домаће производње; тако чињаше на прилику Француска под Колбером, а Инглеска под Кромвелом, па и дан данас још то чине Руси (јаком заштитом), Американци (забраном досељавања Кинеза), Мацари и Румуни. Јер није право, да, као што лепо вели Крижанић, «у једној Германији има преко 20 градова, а толико исто и у Француској, и то таквих, да се у свакоме од њих налази више злата, сребра и драгога камења, но ли у свој Русији.» (II. 161. а види о томе и у књ. I. 235., где он додаје: «изузевши царску касу,» јер је ова онда једина богата била). — Међу тим начелно Крижанић је противан свакоме монополисању у продаји хране и сировина и уноси у царску реч наређење: «да ни единъ иноземецъ ни нарожанинъ не будетъ ни въ вѣкъ держалъ въ нашемъ кралевству никакова откупа.» (I. 325.).

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ПОГАШЕНЕ ЗВЕЗДЕ

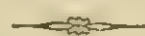

O lieb' so lang du lieben kanst!
O lieb' so lang du lieben magst!
(Freiligrath.)

VIII.

Што се тако плашиш и стишаваш,
Као да се неког прибојаваш?
Та не бој се, нико нас не гледи,
И да гледи ништа му не вреди!
Није ово ништа у истини
То се нама само тако чини.
Не плаши се нек опасност прети,
Та живот је само санак клети!
Па и ово, што се сад дешава,
То се нама само причињава.
Што год чиниш, што год сад уживаш,
То ти само привиђаш и сниваш.
За то љуби, па се не снебивај
Кад већ сањаш, а ти бар уживај.

IX.

Синоћ си ми поручила,
Да ме милујеш,
Па не можеш, да отрпиш
Да не казујеш.
Синоћ си ми поручила,
Да би волела,
Кад би моме плахом срцу
Срећна говела.

И ја ноћас, целу ноћцу
Нисам заспао
У немиру, у раздрази
Дан сам чекао,
Да ти јавим, да поручим
Да одговорим,
Да ја желим, да ти жељној
Срећу ускорим.

X.

Гле, како се звезде гасе,
А мрак осваја
Гле како се нојца спрема,
Да нас одваја.
Слушај само, како тутањ
Небо пролама.
А гле небо, где се купа,
Већ у сузама.
Та то небо од жалости
Сузе пролива,
Што судбина своју јарост
На нас излива.

XI.

Сећаш ли се оне ноћи бајне?
Небом звезде трепереше сјајне,
А земља се у тишини била,
Лаком летњом тамом обавила.
И ми у тој тишини и тами
Остадосмо раздрагани сами
Сећаш ли се оне ноћи бајне,
Ноћи бајне, ноћи пуне тајне,
Кад ти мени у загрљај паде,
Па ми себе поклањати стаде?
Ја посртох од милине саме,
А ти клону на траву низа ме.

Ох, сећаш се оне ноћи бајне?
Небом звезде трепереше сјајне,
А земља је тонула у тами
И нас двоје у њој бесмо сами
Ја те љубљах, а ти, чедо мало,
У огањ се беше претворило.
Сећаш ли се оне ноћи бајне;
Ноћи бајне, ноћи пуне тајне!

ИЗ МОЈИХ УСПОМЕНА

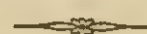

I.

ДУЛИ

Једног лепог мајског вечера после краће шетње по вароши, упутим се друмом шуми што је била далеко највише по сата. Тога дана читаво по подне остао сам код куће, у својој ђачкој собици, и под утицајем сете која ме у то доба није напуштала био сам утонуо у неке суморне мисли тако, да место да радим као што сам мислио, остао сам на против беспослен zавађен у стару једну фотељу, у којој је јамачно још и отац моје газдарице дремао пушећи своју лулу после ручка и после вечере.

У то доба већ нисам имао никога свога. И последња ми сестра, слабачак изданак некада велике породице, умрла је била девојком на две године пре тога. И тако сам био сâм. Тад ми је било двадесет година, а живео сам од стипендије што је био завештао један богаташ у мом родном месту на три најбоља матуранта; био сам један од те тројице. Учио сам права, и то ми је био званичан посао, ако могу тако рећи, у ствари пак необично сам волео позориште и у опште драмску књижевност, и веровао сам чак да ћу некада и сам бити драмски писац: изгледало ми је да има нечега у мени здраво подесног за тај рад.

На ту мисао довео ме је можда у многоме и сâм мој живот, и сâма моја прошлост, у којој имао сам лепих момената и био срећан само док сам још дететом био, а доцније несрећа ме је за несрећом сустизала. И још једина је срећа била та што сам био увек здрав. *Јаки*, другови ме нису друкше звали.

И тако, као што рекох, читаво по подне провео сам код куће сањајући, јер сећам се врло добро, те мисли нису имале ничега здравог у себи, или још боље ничега сталног: то су биле ваздушасте неке слике и идеје без икакве логичне везе.

Кад сам изишао и глава ме је по мало болела, а не знам зашто, тога дана први пут, место да одем на вечеру, ја се упутим улицама, не знајући управо ни са̑м камо ћу, и на послетку, као што рекох, пођем обližњој шуми. Ако баш и огладним, мислио сам, могу и тамо узети шта. *Тамо* то је била једна кафана, један мали ресторан, баш на самом улазу у шуму, где смо ми ђаци по који пут долазили.

Кад сам већ ушао у шуму могло је бити осам сата. Ноћ је била лепа и све је било мирно. На небу без и једног облачка, сијао је пун месец, и у шуми, а нарочито чистинама видело се као у осветљеној вароши. Па у тој светлости око дрвета као да се хватала нека плавичаста сумаглица, а трава баш као орошена, светлила се и преливала

Чим сам био пред кафаном, механџија, један стари чива, истрча, понуди ми столицу и тако седнем

«Чим је повољи да послужим Herr Doctor?» запита ме старац.

Рекох му да ми донесе пива ако је тазе; он ми рече да је баш мало час отворио буре и уђе да ме послужи.

И тако сам седео за столом чекајући пиво, кад у оном миру чух старца да говори с неким у кафани, и ма да је тихо говорио учини ми се као да се нешто љути, као да грди некога, и само га чух где рече: «кажем ти нећеш, ја ти забрањујем, је си чула?!

После тога опета настаде тишина. Ал' то је било довољно да постанем љубопитљив. Каква ли му је то жена? питао сам се; јер толико сам пута долазио и ни једном нити сам видео нити чуо да са старцем има ту и каква женска прилика. Знао сам да има једно момче које нас је обично послуживало, ал' осим њега никога више. А међутим тада, у то доба ноћи, јер дабоме била је већ ноћ, има нека женска унутра коју шта више као да грди.

И како сам дотле прочитао неколико стотина романа, и такође видео и прочитао толико исто и драма, преда мном се почеше стварати Бог те пита какве слике. «Ко зна“, мислио

сам, «шта се све иза тога крије“, тако, да ми у један мах прође кроз главу и помисао, да је то можда каква племенита дама, која је опет каквом племићу дала ту састанак, па је можда нестрпељива што њега још нема, и хоће да иде, а старац јој не да, шта више забрањује јој, јер ако она оде неће добити обећани бакшиш. Јест, чак сам и то помислио.

У то и старац изиђе носећи ми пиво, услужно смешећи се, ал' ја одмах видех, да му је осмејак усиљен. У први мах дође ми да га питам ко му је то унутра, ал' видех да ми старац тек тада не би рекао, и с тога не говорећи ништа полако сам пио пиво.

Старац чим ми донесе пиво, поново уђе, и после нека времена опет се појави, али како је видео да сам намрштен и да ми није до говора, остаде на вратима и седе на праг.

Ако смо остали тако највише неколико минута, кад а она мистериозна женска прилика у кафани запева. Старац као опарен скочи, уђе унутра и поново га чух како поче да је грди, испрва тихо, ал' затим све јаче и јаче.

„Ко је то видео, нашла девојка баш сад да пева”, говорио је старац.

„А зашто опет да не певам, кад ми се пева? одговори женски, скоро детињи глас.

„За то што нећу да певаш.“

„Па што сам онда и остајала, кад ми све забрањујете? рече му она.

На то је он поче утишавати говорећи јој да не говори тако гласно, и опет настаде тишина.

«Ко ли му само то може бити?“ питао сам се све више љубопитљив, пошто се из то неколико речи уверих да то није никаква племенита госпођа.

У то старац опет изиђе, и пошто ме запита хоћу ли још пива, и ја му рекох да нећу — поново седе на своје старо место, на праг. Изгледао је замишљен, и у два, три маха спазих како ме кришом погледа: хтео је јамачно да зна шта ми је то наспело да сâм дођем тако доцкан.

Не потраја дуго, кад недалеко од нас запева славуј, мени се чисто дах задржа, неки мили осећаји са којих ме прође

пријатна језа, напунише ми груди, и као очаран остадох да га слушам.

А ко од вас није какве лепе, летње ноћи чуо љубавничку песму славујеву, и сећате ли се како је сама та песма будила у вама стотинама лепих слика, које су вас заносиле. А зашто? Зато што смо били млади, и зато, што је још од најстаријих времена у славују оличаван доброчинни геније, веран пратилац лепих ноћи чија је песма сматрана као одјек песама што певају срца заљубљене младежи.

Па и ја, слушајући тада славујеву песму слушао сам кроз њу, стотинама исповести заљубљених младића, и гледао стотинама нежних девојака како поруменеле, оборена погледа и дршћућим срцем, слушају заљубљене изабранике своје. А гледао сам их и у вароши и у селу, и богате и сироте, и на баловима и на сеоским преславама; обучене у свилу и кадиву, као што су биле обучене племићке Тицијанове и пасторка Бушевљева и Ватовљева, и у простим хаљинама са заглађеном косом сплетеном у витице са којим цветом само место злата и драга камења, — али све праћене бледим месецом.

Јест, сама та мелодична песма славујева пробудила је у мени све те слике, поткрепљена врло лако и дотадањим мислима о непознатој.

Из те замишљености трже ме псећи лавеж. Погледах старца: он је такође слушао.

«Није ништа» рече ми, пошто пас умуче; „тако му дође по неки пут па залаје, а кад нема на кога он лаје на месец, познајем му лавеж, друкчије лаје он на непознате.“

Он је још говорио кад у кафани поче сат да откуцава. «Је л' то десет» ? запитах старца.

Он се трже: „Шта велите“ ?

„Је л' то избило десет» ?

«Јесте“.

И поново заћутасмо.

«Што ћутите, што сте замишљени» рече ми он, пошто ме прво донекле посматрао. „Зар вам ова лепа ноћ баш ништа не каже»?

Од њега, старога чиве, то ме питање изненади. Погледам га, и одиста учини ми се као да се тренутно променуо:

лице му доби израз неке тужне мирноће, и ја већ почех и у њему да гледам неког драмског јунака. Шта ћете, то ми је била слабост.

„Па замишљен сам” рекох му, «а замишљени људи канда не изгледају баш највеселији.»

Он се диже са прага, приђе столу за којим сам седео, седе, и гласом који му дотле нисам чуо, гласом пуним нежних модулација поче да ми говори.

„Видите“, рече ми, „ваша замишљеност дала ми је повода да мислим о вама, о младости у опште па на послетку о својој прошлости, о својим лепим данима...“

Ту застаде, па погледавши ми право у очи, а чиме је јамачно хтео да види, шта ја мислим о тим његовим меланхоличним осећајима, продужи: «Јест, Herr Doctor, овакав каквог ме видите и стар и ружан и једном речи schäbiger Jude како ме многи називају, и ја сам имао своје златно, своје велико доба, а то је било онда кад сам имао ваше године. Ах, кад се само сетим оних осећаја кад сам опета овако ноћу пролазио поред њених прозора ишчекујући да је само видим.. Ја мислим да и жедан путник где у врелој Сахари није са више чежње ишчекивао какав хладан извор, но што сам ја ишчекивао девојку коју сам волео и која ми је после била жена. И то је тако трајало дуго, све до њене смрти, а после, после је све прошло. И ето, то лепо доба познао сам тек онда пошто га је нестало, па за то сам баш и хтео, Herr Doctor, да вам скренем пажњу на ту истину, да се и на младост баш као и на срећу мисли тек онда пошто је нестане. И пошто додаде да тако не би требало да буде, и да би младеж у свакој прилици требала да се користи тим жалосним искуством старих — говорио ми је у томе смислу још дуго за тим. И шта све није наређао: спомињао је и Шекспира и Гетеа и Шилера и Лесинговог Лаокона и још тушта неких имена.

Шта ли му је само дало повода да говори о свему томе, о чему није можда ни с ким говорио? Лепа ноћ?... Славујева песма?...

Тек својим речима старац одиста учини да ми се мисли кренуше другим, дотле незнатним правцем. Младост коју сам

оличавао ја створи се преда мном у једном сасвим новом облику.

Учини ми се да и земља и читав свет, и вечност и бескрајност није ништа друго до ја сам; и да све то од почетка па до краја свог постоји само у мени, и кад нестане мене, да ће нестати и свега тога.

Јест, јест, мислио сам, чива има право: све ово што постоји око мене није ништа друго до извесне стране, извесни моменти самога мене. И то моје ја неће никада бити веће, занимљивије но што је сада, а како сам међутим мало мислио о томе, не, шта говорим, никада нисам мислио.

Погледах старца који се поново дигао и отишао и сео на праг: глава му је лежала на руке које је држао наслоњене на коленима, и изгледао је као да дрема. Померих се на столици, он је и даље био миран, тихо га позвах да му платим, ал' он се није мрдао. Или је спавао, или је био дубоко замишљен. Ја му онда оставих новац на сто, и полако се кренух кући. Од оне меланхолије што ме је притискивала кад сам долазио, није било ни трага, на против био сам необично расположен.

Никада, чини ми се, није ме лепа ноћ више потресла, више ми рекла но што је тада. Све је било мирно. Пут пошто је изишао из шуме, водио је кроз плодна поља све до саме вароши, и белуцао се у благим кривинама далеко тамо испред мене.

Нека дотле неосећана снага и крепкост струјала ми је по жилама, пред мисленим погледом, сав ми свет дође некако мањи и у оној мирноћи створих се самом себи сила једна, око које се све остало, као око центра, у некој потчињености и сервилности кретало. Ноћ је била лепа због мене, месец је сјао само зато да мени осветли, а мир је владао једино из страхопоштовања наспрам мене.

Тако у тим мислима полако сам ишао друмом, кад чух као да ме неко викну. Стадох, и тада из сенке једнога џбуна што је био украј друма изиђе једно девојче и само ми рече: «То сам ја Herr Doctor». Погледах је боље: нисам је никада видео. Ако је имала највише 16—17 година. Слабачке јој још детиње форме обећавале су висок стас. Била је црномањаста,

дугих образа, обрва као уписаних од којих се спуштало преко чела неколико праменова косе што је светлила као крило гавраново, или још боље као њена два црна ока, а каква после нисам никада више видео.

Била је обучена скромно, на глави је имала сламњи шешир, чији је велики обод уздигнут с преда и приљубљен око ушију, сенчио јој лице

„Ја вас не познајем“, рекох јој узбуђеним гласом, јер ме њена изненадна појава, у мојим тадањим мислима беше потресла.

„Па ја сам Дули, старчева унука; зар нисте чули како ме је грдио?“ одговори она.

„Мало час у кафани?“

„Јесте, није ми дао да певам.“

„Па куда ћете сад у ово доба?“

„Идем у варош; ја тамо станујем са својом стара-мајком.“

„Па зар тако сами?“

„Па ето с вама ћу, одговори она смешећи се“.

„Зар ви мене познајете?“

„Познајем вас; често сте долазили с друштвом код деде, гледала сам вас изнутра јер ми је забрањивао да изађем. Па тако исто и вечерас; забранио ми је чак и да певам. А иначе здраво ме воли и често ме доводи себи. Вечерас сам му казала ако ме не пусти да изађем, да му више нећу никада доћи па кад ме ипак није хтео да пусти решила сам се да утекнем да се вратим кући. Јесте чули кад је пас залајао? То је лајао на мене ал' онако, од радости јер ме јако воли; имала сам муке да га умирим и да га вратим. После сам полако кроз шуму испала на друм, па онда, да не бих била сама чекала сам да ви прођете: знала сам да ћете се и ви скоро враћати. — Ви се не љутите је л' те?“

Не одговорих јој ништа, но је, и сам не знам како то испаде, само узедох за руку, коју ми она сасвим мирно даде и рекох јој хајд'мо.

Рука јој је била мала, права детиња рука, и држећи је осећао сам како крв струји кроз њу: могао сам и ударе пулса да бројим.

Прво смо ишли донекле ћутећи, кад ће она тек рећи:

«Кад сам дошла данас са стара мајком, молила сам је да ме остави два три дана код деде, и она је пристала. Ал' бадава, вечерас ме је наљутио чини ми се више но и једном, па зато нисам хтела да останем више, и Бог зна кад ћу му поново отићи».

„А зашто истина", рекох јој, «ваш деда не живи заједно са стара-мајком?"

„Зато што га и старамајка не воли баш највише."

„Па зар само за то да живи раздвојено?" запитах је, и дође ми да се насмејем том њеном наивном одговору.

„А зашто?" одговори она сасвим озбиљно, и при том извуче своју руку из моје. Они су увек живели раздвојено; јер деда то је отац моје мајке, а стара-мајка, то је мати мога оца.

Тек ми тада би јасно.

«А шта раде ваши родитељи?» запитах је.

«Они су умрли» одговори ми она.

«Дакле ви сте изгубили ридитеље,» рекох јој гласом у којем хтео сам да буде што више саучешћа, јер ми дође криво што и да је питам о томе, и још хтедох да додам неколико утешних речи, кад ме она прекиде:

„Јест, мати је умрла има већ пет година, а отац је умро на годину дана после ње... Стара-мајка ми каже да је умро од туге за матером, толико је чезнуо за њом."

Глас којим је изговорила то неколико речи био је сасвим миран, обичан, и никакво се узбуђење није кроза њ осећало а што ме од кћери, девојке њених година, мало зачуди.

„А шта је био ваш отац?" запитам.

„Био је глумац", одговори она, па онда сама продужи:

„Мати је такође била глумица, играла је већином трагичне улоге; ко год је видео био је потресен њеном игром; чак су и новине говориле о њој, а један илустрован лист донео јој је слику; имам је код куће... Па онда, после кратка ћутања, истим мирним тоном настави:

«Ви можда и не знате да је и деда био у своје време глумац. Јест, јест", продужи пошто је ја зачуђено погледах, јер ми ту паде на памет његов малопређашњи говор, — само није био Бог зна шта: играо је омање улоге и обично штатирао. А међутим прича како покојна мајка има њему да благодари

што је била велика глумица, јер он је вели, први видео тај таленат у моје матере, и био јој први учитељ.... А ја мислим да греши кад то каже, јер је мајка од природе имала дара, и према томе била сама себи најбољи учитељ. Мислите ли и ви тако» запита ме.

«Јест, и ја тако мислим,» одговорих јој.

„Сваки је од нас онакав какав је створен да буде, је л' те? продужи она, „и за то вид'те ја мало верујем и у савете и у поуке и у искуство старијих... Па ето и ја сама, ја ћу бити оваква каква сам догод будем жива, и ништа ме неће моћи променути... Ако сам тврдоглава, као што каже и стара мајка и деда и сви, ја ћу остати непрестано таква; јер све узалуд, човек се не мења: какав је такав је».

Све је то било изговорено њеним мирним, скоро детињим гласом, а који је доприносио да су ме те речи од ње још више изненадиле, а нарочито последња јој мисао, која, мислио сам и не знајући, побија читаву философску школу слободне воље, а гласа за детерминизам.

У то смо већ стигли до првих варошких кућа.

«У ком крају станујете?» запитах је пошто уђосмо у варош.

Она ми рече. Било је близу, и после неколико минута били смо пред кућом, ниском једном трокатницом доста пријатног изгледа.

«Стара — мајка још ради», рече ми пошто погледа горе, Хоћете ли да одемо заједно до ње, да вас бар упознам, пошто се надам да ћете кој пут доћи.

Познанство с њом те лепе ноћи у сред оних необичних рефлексија, које су ме за мало увеле у сасвим нов свет идеја̂, а нарочито још начин на који се то познанство учинило, — тако ме је било расположило наспрам ње, да ми дође жао на помисао да нећу више никада бити с њом у друштву, и с тога јој рекох: „с драге воље, хајд'мо, само да стара — мајци не буде шта криво?».

«Таман», одговори она, «ви још не знате како ме стара — мајка воли; шта има да јој буде криво? на против радоваће се кад види да нисам сама дошла... Хајд' изволте».

И тако се попнемо. Стара је била јако изненађена кад нас виде, и тек пошто јој Дули исприча шта је у ствари, она

се као мало смири и само рече: „шта ће сиромах деда помислити кад види да те нема". Мени пак захвали, и понуди ме да седнем. Ја седох. Соба у којој смо седели, била им је, као што сам доцније дознао, намештена соба, само сав намештај у њој, и сто за којим смо седели, и лампа на њему, и оно неколико столица и фотеља, и канабе што је заузимало скоро половину читавог једног зида, и прострач, и орман у ћошку, и чивилук до ормана, — све то било је старинско, већ одавно изишло из моде и све више мање избледело и похабано. На зидовима било је неколико слика у некада позлаћеним рамовима а више канабета један као лаворов венац са некаквом фотографијом у средини.

„Шта ли ће само", поче стара, «господин морати мислити о теби, кад види на какав начин одлазиш од свог рођеног деде?"..

„Ја мислим", упаде јој она у реч, «да неће имати шта рђаво да мисли... Је л' те, Herr Doctor, ту нема баш ничега рђавог", додаде тоном и начином, као да је говор о неком другом а не о њој.

Ја јој не одговорих ништа, но се само насмеших, а што је од прилике требало да значи: знате, ја морам сад и о стара-мајчином мишљењу да водим рачуна.

Она пак, пошто виде да се снебивам с одговором, рече. «чим не одговарате значи да повлађујете стара-мајци, а томе, право да вам кажем, нисам се надала; ја сам Бога ми мислила да ћете попре бити с моје стране него са стара-мајчине, и да ћете мене више волети него њу, ал' сад видим да сам се преварила; па, на послетку, нека марим баш ја много за тим".

«Паметне девојке тако шта и не мисле", прекорно јој рече стара-мајка; а после тога, како ти то говориш? Зар тако говоре девојке твојих година?"...

Кад сам се у брзо после тога дигао и пошао, и стара а и она позваше ме да им кој пут дођем, што ја с драге воље обећах.

*
* *

Први пут после тога отишао сам им тек после више од месец дана. Мислио сам да су ме можда и заборавиле; ал' сам се преварио: дочекале су ме врло љубазно, шта више,

обрадовале су ми се, то сам видео, то сам осетио. А за тим, мало по мало, ишао сам све чешће.

Дули ме је јако интересовала. Било је нечега на њојзи што ју је битно разликовало од свију девојака што сам познавао. Управо и није била девојка као што су остале девојке, то је попре била чудновата нека смеша девојке и правог детета, тако, да је било дана кад је све што је радила било детињасто и понашање и оно што је говорила и жестови, па би јој се чак и смех мењао, и чак би при говору и уста некако друкче држала. А други пут опет од смешљиве и разговорне постајала би од једном замишљена, и ако би случајно имала рад у руци, тако би се предала послу и ућутала баш као да је сама, или ако би била без рада остајала би замишљена и гледала оним укоченим погледом који ништа јасно не види.

Али и поред тих противности, и поред те тако велике промене било је нешто у њеном карактеру што је увек остајало стално, непромењиво, а то је била воља, или још боље рећи самовоља. Ако је само нешто хтела тако је морало да буде, па ма се стара-мајка и љутила и грдила и бринула — ништа то није помагало.

«Ви знате да нисам луда", говорила би у тим моментима стара-мајци, „и сад, ако нисмо истог мишљења не морам за то ја да грешим". И стара мајка зна да јој после тога не може ништа; рекне јој неколико пута да је тврдоглава, и то како верује да ће она од своје луде главе страдати, ал' то је све, и после тога опет буде мир у кући.

Иначе била је добра као добар дан. Могла је с неким коме је тешко заједно да плаче, а такође и последњи залогај била је у стању да подели са сиромахом, и све то тако природно, тако лако, као да друкче и не може да буде.

И то је трајало скоро годину дана; ишао сам им кад год сам имао времена. Осим мене најчешће им је долазила једна стара госпа, такође удовица, и њен син, младић, коме је могло највише бити 23 до 24 године. Био је глумац. Један идеалан jeune-premier. Дулин отац још прорицао му је лепу будућност и славно име. Нешто само што ми је на њему још од првог дана познанства пало у очи, било је то, што је за

глумица, био у друштву врло миран и ћутљив, тако да је чак и с њом мало говорио, а што је мени, право да кажем, било милије но да се забављао с њом. Њој опет није дуго требало па да примети моју љубомору, па сад, да ли нарочито, да ли случајно, ретко је говорила са мном о њему, па и тада сасвим хладно: као о каквом индиферентном лицу.

Једног вечера пак кад сам отишао к њима, затекнем је обучену (имала је на себи једну хаљину што сам ја волео, а што сам јој више пута рекао).

„Идете некуд“ запитах је.

«Јест, идемо у позориште; вечерас Артур (тако се звао млади глумац) игра први пут Кина, па нам је нарочито послао карте. . Вама је такође послао.... Мислим да нећете одбити».

И тако и ја одем с њима. Артур је тога вечера добио венац, и као ни једном дотле. Дули је говорила о њему: хвалила његову игру, и, што ми није било најпријатније, с одушевљењем понављала: «је л' те како је био леп?! је л' те како је био леп?!“

*
* *

Кад сам једног вечера опет отишао к њима, било је јуна месеца, на моје велико изненађење, затечем бабу саму где плаче. Запитам је шта је; да се није каква несрећа десила. Она ми само показа руком једно писмо на столу. Приђем столу, и пошто узедох писмо запитах је да ли га могу прочитати.

«Слободно, слободно», одговара она јецајући.

То је писмо гласило:

«Драга стара-мајка,

«Ја и Артур волимо се још одавна, и он ми је рекао да ће ме узети за жену; али кад год је то споменуо својој матери, она се љутила и говорила му, да ако хоће и даље да остане њен добар син, онда ме не сме више волети, јер ја сам сирота, а он, као даровит глумац, моћи ће се оженити богато».

«Па зато смо се решили да утекнемо. Ја ћу такође да будем глумица; а ти, стара-мајко, немој да плачеш, ја те увек волим, ти знаш, и ми ћемо опет доћи. Где ћемо управо да идемо нисмо се још решили, ал' тек писаћемо вам колико да знате где смо, и да се не бринете за наше здравље. Збогом,

или не, боље до виђења. Буди дакле без бриге, јер ти знаш: ако сам ја тврдоглава Артур је паметан.

Твоја Дули.»

Кад сам прочитао то детиње писмо дође ми тако жао да ми сузе ударише на очи.

„Кад је отишла?“ запитах стару.

„Синоћ,“ одговори она. „Отишла је још око три сата. Рече да иде код Марије. Ви знате, Марија, њена другарица. До шест сата ни сам ни мислила на њу. Али кад дође шест па и седам, па и осам, одмах сам помислила да јој се морало ма шта десити. И онда, можете мислити, како ми је било кад после тога одем Марији и чујем да није ни долазила тамо. Одмах отрчим у полицију, шта ћете ја сам само најгоре замишљала, и замолим да је потраже. И у том страху проведем читаву ноћ. А кад сам јутрос онако утучена пошла да легнем, тобож да се одморим, на столу нађем то њено писмо. Страшно!.. Страшно!“.. И сирота стара поче поново да јеца.

Седео сам још мало, а потом се дигнем и одем.

Било ми је жао као да сам изгубио некога свога. Јасније но и једном пре тога, моја младост и сва моја прошлост створише се преда мном, и лепо осетих како ми се још један терет навали на душу, и црн вео поче поново да увија оне лепе снове што ми је заљубљена младост дотле сањала. Јест, тада ми је све јасно било: ја сам волео Дули као што младић од 20 година може волети.

*

* *

У том месту остао сам још пуне две године. Првих дана по одласку Дулином ишао сам доста често старој, ал' доцније ишао сам ређе тако, да сам на послетку сасвим престао. Кад год сам био код ње стара је плакала, а већ изгледала је као нико њен. Чини ми се за то кратко време смежурала се и збабала се више но за свих ранијих педесет, шесет ли година. А ја јој ништа нисам могао помоћи; јер да је тешим била би лудорија, да нађем шта што би оправдало тај Дулин несрећан корак било би још горе.

Једнога дана, било је баш некако пред мој последњи испит, враћао сам се из школе кући, кад, ушав у једну од спо-

редних улица, на неколико корака испред мене, спазим једну женску која је ишла у истом правцу камо и ја. Ишла је обичним кораком, ни брзо ни полако. На глави је имала шал намештен онако како обично госпође намештају кад иду у вече у позориште, или на забаву. Чим сам је спазио поглед ми се задржа на њој. У држању њеном било је нечега што ме је подсећало на неког познатог, на неке преживљене слике, чија успомена као у магли поче с муком да се развија у мојој глави, и почех да тражим то што ми се тако нејасно наговештавало. Био сам већ само на два корака иза ње. У то, с друге стране улице, залармаше нека деца. Она се осврте, и какво изненађење — била је Дули. Срамота ме је рећи, али ни помислио нисам на њу. Брзо приђем к њој.

„Госпођице Дули“, рекох јој пре но што сам и помислио шта да јој кажем.

Она стаде и погледа ме. Тај први поглед био је строг, укочен, страшан у девојке њених година; али се одмах претопи у други, блажији и само ми рече:

«А, то сте ви, Herr Doctor.“

«Помислите», рекох јој, „како сам се изненадио, ја нисам знао да сте опет овде, иначе“...

«И боље што нисте знали», рече она и пође.

«Зашто то?» запитах је, а већ сам од прилике знао шта је у ствари: све на њој личило је на несрећу. Њено лепо лице било се осушило; њене румене усне биле су побледеле, а некада тако светле јој очи, биле су упале и потамниле.

„Зато“, одговори она.

„Ви знате, дошао бих да вас видим, Дули“, рекох јој а глас ми је дрхтао.

„Боље што нисте, јер не бисте ме нашли, и да сте долазили,“ одговори она, а јасно се видело да се усиљава да изгледа мирна.

Ћутећи ишли смо даље. Време је било тешко, суморно, тек киша што није пала.

Дође ми да је запитам да ли је опет код стара-мајке, ал’ ми се учини да би у том питању могла да нађе чега увредљивог, и с тога, а да би само изишли из тог мучног ћутања, запитах је шта ради стара мајка.

„Не питајте", рече ми она, „ја сам је убила". —

„Шта то говорите Дули", рекох јој.

«Јест, ја сам је убила; ал' шта ћете то је било јаче од мене, а после тога, зар сам могла и помислити да ће се овако свршити?!»..

По гласу којим је то рекла осећало је се као да се каје, као да моли за саучешће, за опроштај, ал' одмах као да се присети нечему, убрза корак и само ми рече:

«Не мојте ме даље пратити, идите».

Ја ипак пођох даље за њом, осећао сам колико сиротица мора да пати, с тога ми дође да јој кажем: „Е па добро, ако те нико више не воли, ти знаш да те ја волим; ја који сам те први пут видео оног лепог вечера, одушевљен својом младошћу као ретко кад, ја који...

Она поново застаде.

«Не мојте више ићи са мном, идите, бежите од мене, заборавите ме, јер.. ја сам рђава, ја сам врло рђава"... У очима јој заблисташе сузе.

Рекав то опет пође убрзаним кораком, а ја, ја остадох. Помисао да ћу јој бити на досади и да је моје присуство неминовно подсећа на прошлост и онај мир, у коме су јој протицали дани, још пре непуне две године, — задржа ме, и спорим кораком пођох даље дајући јој времена да измакне. Донекле сам је још пратио погледом, а после је изгубих из вида. И то је био последњи пут, што сам је видео.

*
* *

После кратка времена чујем да је стара умрла, и да је Дули по њеној смрти одмах отпутовала некуда. Пошто сам се доцније кајао што да је оставим онако саму, и што да се не виђам с њом баш и у пркос њеној вољи, то одмах одем староме чиви да од њега чујем шта је с њом.

Стари је плакао као дете.

«Видите ли шта би, Herr Doctor, отишла без с Богом и без опроштаја, и ја, њен жалосни деда, не знам ни где је ни шта је с њом».

«А знате ли шта је с оним несрећником?» запитах га.

«Је л' те, с Артуром»?

«Јесте».

«Оженио се, богато се оженио».

«Дакле ипак остао је бар добар син“, рекох му, иронично смешећи се.

Старац ме погледа.

«Добар син ?!.. А зар може рђав човек да буде добар син ? Он је...“ и поче да га грди.

У брзо после тога положио сам и последњи испит, и отпутујем кући, то јест одем у своје родно место.

* * *

Од тога доба прошло је више од 20 година. Једнога дана читајући новине нађем случајно на њено име. Била је велика, чувена глумица и славила је двaесто-годишњицу свога глумовања.

Чак и неки кнежеви слали су јој честитања.

После тако дуга времена тад сам први пут поново чуо о њој, и то ме је јако потресло. Оно преживело доба било је са свим својим чарима опет пред мојим мисаоним погледом, и с тога седнем па јој и ја напишем неколико речи. После неколико дана добијем одговор од ње.

«Драги, Herr Doctor», гласило је њено писмо, „самим тим што сам данас ово, верујем да је било записано да будем то и ништа друго. А помислите само, да будем ово што сам, то јест слављена, требало је претходно да убијем своју старамајку а тако исто и своје најнежније осећаје закопам под хладну стену несрећне љубави.

«Видите ли дакле под коју се цену често пута купује велико име»....

«Вас сам се често сећала, и верујте, плакала сам читајући ваше писмо»...

Дрезда, 6. октобра 1894. год.

Л. Т.

У НОЋИ

Кад грање трепти ти'о
У санка лаком крилу,
А поноћ летња распе
Сву бајност своју милу . . .
Око нас кад су свуда
Чини поноћних вила,
Те земља себе буде
У зрак месечев скрила.
На своју главу диже
Од звезда сјајани сплет,
На своја недра прима
Заспали, мирисни цвет . . .
— Тад свет се нови ствара
Меке, чаробне силе,
Чудесне зборећ' гласе
Љупке, незнано миле.

* * *

К'о зраком да се мирним
Замамљив мирис вије,
К'о да се роса с цвета,
На цветак други лије;
К'о да се звезда крадом,
Са звездом љуби горе. —
К'о да се румен вео
Лепрша мајске зоре . . .

К'о да се чује шапат,
Што листак с листком спаја;
К'о да се песма ближи
Из Божјег светог раја . . .
К'о да ће срце, срцу —
— Под крилом летње ноћи —
К'о да ће душа души,
У срêт слађани поћи . . .
О, слушај, душо сетна,
Чуј слатке гласе ове!
Гле, летња вечер крадом
Разноси твоје снове.
. . . А ти си тако тужна,
Јер болно очи склапаш
И сетна, оставив мене,
У ноћ се дивотну стапаш. . . .

1887. Јунија.

ТЕХНОЛОГИЈА КАО НАУКА

и

ЊЕН ЗАДАТАК ПРИ РЕШАВАЊУ КУЛТУРНИХ ПРОБЛЕМА

ПРИСТУПНО ПРЕДАВАЊЕ
Ђ. ЈЕЛЕСКОВИЋА
проф. Вел. Школе

15. фебруара, 1895. —

Господо,

Узимајући слободу, да вашу пажњу за кратко време од једнога часа скренем правцем, којим желим да објасним, с једне стране технологију као науку, а с друге, опет, њен задатак у решавању културних проблема, допустите ми, да мисли ваше за тренутак одведем пред једно од оних места, на којима се културни народи труде, да изнесу своје проналаске, те да тако документују промену својега стања на коју их гони напредак времена и тиме нам дају прилику, да проучимо моментални обим онога кретања, који се односи на културу њихову и да пропратимо поједине фазе његове.

Пред том изложбом, ум наш, опчаран производима модерне технике, није у стању дати нам рачуна, у коме је правцу технике јаче она коракнула: да ли у средствима којима она редукује најдужа одстојања на земном шару, да ли у онима, којима се експлоатишу блага утробе земљине, или у онима којима се човек узноси у висине наше атмосфере, и преко ње у бесконачност васионе; да ли у средствима којима наш глас магновено продире на хиљаде миља далеко, или пак у средствима, којима човек тај глас акумулише у справи ради драге успомене своме потомству?

Да ли заслужују већу пажњу справе, којима се горостасна моћ спољних природних сила подјармљује у корист мирнога рада у служби потреба људских, или пак оне, којима се унутрашњи — очима неприступачни — процес природе експлоатише у корист човечју?

Ну, ма да је та величанствена слика модерне културе у стању изазвати у нама зебњу: хоћемо ли моћи разумети безброј њених појава, ипак пажљиво посматрање иде нам на руку, да свуколику количину изложбених предмета схватимо тако, да се она у главноме може поделити само у *две велике групе.*

Сви ти предмети без разлике или су производи човечјега рада, руковођеног искључиво индивидуалним мислима његовим, или документују рад, који се заснива на ресултатима умног покрета целога људског друштва.

Или другчије да се изразим: једни предмети обележавају рад човека неуког механичким, физикалним и хемиским законима природе, а други нам показују, да је њихов творац добро познат са тим законима.

Предмете прве врсте, који су производи емпиризма назваћу *емпиричко-техничким*, а друге, као производ научне технике: *научно-техничким* предметима.

Тако напр. у кинеском одсеку париске изложбе од 1889. год. могло се видети, како је кинески стругар био у стању да од једноставног парчета слонове кости направи четири, пет и више шупљих кугала, које се налазе једна у другој, свака од њих једноставна и поврх тога још и свака по својој површини лепим шарама исцизелована.

Тај предмет и ако је изазивао дивљење у маси радозналих посматрача, производ је само емпиричко-технички.

Махина алатљика, са својим кинематички смишљеним механизмима, коју видимо у неком од европских одсека изложбе, представља нам се као научно-технички предмет.

Крчаг, какав смо навикли гледати у наших лончара, јесте емпирично-технички предмет; ваза пак, на којој се види тежња у изразу стила, напредак у техници керамевтике и мајолике, предмет је научно-технички.

Снабдевени са овом критеријом за разазнавање изложбених предмета, извол'те да ступимо у онај одсек изложбе, у коме су велики културни народи ради, да у свом културном напретку прикажу каузалну везу, која постоји између богаства природе њихових земаља и метода којима, у корист друштва, они то богаство експлоатишу.

На првом месту ту ћемо спазити многобројне збирке: из царства минерала, биљака и животиња; за тим збирке разног спомоћног, механичког, физикалног и хемиског оруђа, а најзад и збирку старина добивених, махом мимогред, при радовима који се чине да се природа експлоатише.

Те збирке, у први мах, чине утисак, да су производ емпиричне технике, јер ломити стене, брати биљке, ловити живоиниње, пабирчити разно научно оруђе, и све то прибирати у збирке, са свим је емпирично-технички рад; али један само поглед на радове који су изложени, а стоје у органској вези са тим збиркама, уверава нас, да није био циљ изложити емпиричну, већ строго научну технику: пресеци на геолошким картама, хемиске анализе руда, микроскопски — и систематски сложени анатомски препарати, увеличани графички пресеци ћелискога склопа биљака и животиња, математички и физикални диаграми, формуле хемиског језика, што све, као објашњење пропраћа те збирке, јасно сведоче, да су створене духом знања природних закона.

Пођимо само корак даље у размишљавању о значају тих збирака па ћемо доћи до важних дефиниција.

Упознавши их као објекте научног значаја, ваља нам разумети да је излагач хтео у њима да првенствено покаже стање напретка, у коме се налазе оне науке, којима предмети тих збирака служе као грађа.

Доведимо те науке у везу са нашом критеријом којом оценисмо збирку као научно техничку, па ћемо бити у стању: дати прецизну оцену и о самим тим наукама.

Када би се Минералогија, Ботаника и Зоологија задовољиле задатком: да прибирају минерале, биљке и животиње, и да описују облик тога несређеног материјала, не упуштајући се у проучавање његовога склопа, његовога постанка итд. те се науке

тада не би могле назвати научном Минералогијом, научном Ботаником и научном Зоологијом.

То исто вреди и за све остале предмете, које човек својим чулима опажа. Све те предмете, заједно са природним појавима на њима, могао је човек као појмове у своме уму фиксирати, а да из тога није морало одмах следовати, да је тим простим схватањем уједно и нека наука утврђена

Безбројне хемиске и физикалне појаве биле су познате пре но што је Лавоазије Хемију као науку створио, и пре но што се о Физици смело говорити као о науци.

Научна Астрономија много је каснијег датума, но што је просто посматрање звезда.

У свима наукама, које своју грађу не црпу из чисто умног пословања већ из стварних предмета природе или човечије вештине, научна се грађа умножава и развија независно; у почетку постаје простом збирком појава, које су чулима појмљиве; сада тек наступа рад човечјег ума, он оцењује, пребира ту готовину, сређује је, и изналази законе, по којима се појаве на тој стварној грађи догађају. — На тај начин постаје наука.

У томе се положају налази и Механичка Технологија, као једна од природних наука.

Да би што јаснији био у дедуцирању дефиниције те науке, бацићу поглед и на ону збирку старина коју смо такође затекли у истоме одсеку изложбе.

На челу те збирке видимо вилицу преисториске животиње, на којој пажљиви посматрач може да умотри знаке: да је та вилица дуго оружала човечју руку.

Даље нам збирка износи парчад камења која нам то исто сведоче и што даље идемо посматрањем, она нам износи предмете од камена или животињских костију, на којима се види све савршенија тежња људскога рада: да их што спремнијим начини за употребу.

Први, најважнији одломак те збирке, завршује се предметом, који нам показује потпуно одређену направу:

Камено сечиво, усађено у дршци од дрвета, или од кости, или рога, какве преисториске животиње: *Камену Сикиру.*

У њој имамо први, потпуно одређени алат, који је човечија рука створила.

Оставимо на страну све оно што нам та збирка после овога првог прастарога алата износи, као што су: камени ножеви, камене и коштане игле, камени чешљеви којима су справљана примитивна прастара ткива; за тим справе прадоба за произвођење ватре итд. итд. што нас све уверава о већ великом напретку човечјег ума, — па се задржимо за тренутак код поменутог првог одломка те збирке.

Чега би нам интересног, по себи, могао пружити овај низ прастарог, каменога и коштанога прибора, што га је отесала сурова рука прастарога дивљака?

Па ипак, та збирчица кадра је просути светлост на један природан закон, по коме постанак алата стоји у тесној, нераздвојној, узајамној вези са постанком човечијега ума; а познавши једном тај закон, можемо с правом закључити, да та узајамна веза мора постојати и између доцнијег напретка у умном процесу и напретка у усавршавању механичких справа.

Наша збирчица прастарога прибора човечјега рада постаје веома интересна, кад поставимо цигло једно питање:

На коме је ступњу био човек пре Камене Сикире, и како је могао доћи до тога да ту сикиру начини?

Са тим питањем стојимо пред истом загонетком природе, пред којом се налазимо и са питањима: Како је човек дошао до тога да проговори? Како је дошао до могућности да запали ватру?

Покушавало се још у прошлом веку да се те појаве протумаче као *проналасци* за које би човек имао да заблагодари, од части слепоме случају, а од части свом умном размишљању. Такви покушаји доказивања побијени су овом простом примедбом: Претпоставком да је говор проналазак, морало би се признати одмах, да је пре тога проналаска човечји ум морао бити на куд и камо вишем ступњу развитка но што је и данас.

Потпуно то исто може се рећи и о првом алату!

Не може се претпоставити да су у човека прастарога доба толико јаке биле умне рефлексије, да камен, правилно заоштрен, усади у отвор једне дрвене или коштане полуге те да на тај

начин увећа крак полуге своје руке а тиме и дејство тога камена при ударцу!

Такав проналазак, ако не би баш морао представљати знање о статичком моменту и о потенцованој енергији, он би морао претпостављати, да су ти принципи бар емпирично лежали у осећању тадањег човека.

О проналаску ту не може дакле бити говора!

Само поступно и непрекидно умно развиће у недогледном низу времена — и с њим везано поступно усавршавање човечијег рада, — могло је и морало је довести до тога првог строго одређеног рукотвора.

Али када је човек једном дошао на ступањ, на коме је у стању начинити алат, у томе тренутку у њему је сазрело потпуно разликовање: узрока од дејства, те нам тако тај први алат обележава границу између инстиктивног и промишљеног делања.

„Тек са каменом сикиром у руци, човек је постао пионир своје културе, тај алат обележава тежњу његову да блага и силе природе себи потчини.“

„Тешко је пресудити, шта представља значајнију епоху у историји, да ли промене животних погодаба у прастаро доба увођењем камене сикире, или преображај модерне културе проналаском парне махине. — На сваки начин оба догађаја преобразила су из основе прилике које су до њиховог постанка постојале.“*)

Истакнувши питање о постанку првог алата, ослањајући се на збирку прастарога прибора, уочили смо мимогред науку у којој као грађа научног расматрања улазе предмети те збирке.

Која је то наука? Ја бих је радо назвао: Механичном Технологијом Прадоба, али ме у томе напуштају механички, физикални и хемиски закони, јер њима се не могу протумачити појаве, којима је најпримитивнији прастари прибор човечјег рада постепено доспео до облика *потпуно одређеног алата*.

Принципе те науке морамо тражити на сасвим другом пољу; они морају бити сродни принципима науке о развићу човечијег ума, јер поступним развитком овога морао се упоредо развијати и прастари прибор човечијег рада. — Полазећи са тих

*) Ernst: Kultur & Technik.

принципа, та наука мора се и даље развијати чисто умним делањем; — она постаје природно-философском науком.

И заиста, Ludwig Noiré, у своме делу: „Das Werkzeug und seine Bedeutung für die Entwiklungs-Geschichte der Menschheit“, покушао је да оштроумним, философским расправљањем не само баци светлост на постање прастарог алата, него је том приликом успешно допунио и своју ранију студију о постанку говора, којом му је испало за руком да осветли постанак човечјега ума. Шта више том је студијом Ноаре довео у везу ресултате антропологије и упоредне филологије и тиме дошао до ресултата који могу бити од користи обема тим наукама.

После овога што сам изнео ради правилног разумевања онога што ће доћи, допустите ми да поставим само још једно питање па да се непосредно нађемо пред дефиницијом Технологије.

Када сразмерно малена збирка прастарога прибора човечијега рада даје грађу за науку која, спојена са науком о развићу човечијега ума, ову допуњује и заузима достојно место поред ње, да ли се онда не може с правом очекивати, да огромна количина емпирично-техничког и научно-техничког материјала, који нам сав остали део светске изложбе износи, може дати грађу за нарочиту науку?

Нико од мислених људи, који себи дају рачуна о умном раду човечијем и о ручном раду његовом који је на овоме основан, не може ово питање избећи и мора га потврдити.

Јесте, та наука постоји, и њу, која учи како своколики производи емпиричне и научне технике произлазе из сировине и која сазнаје и тумачи законе рада примењеног на ту производњу, називамо: *Технологијом.*

Она мора — као што се већ по самој дедукцији дефиниције може нагађати — бити у извесном смислу слична науци о постанку прастарога алата

Само на један аналогон хоћу да скренем пажњу вашу.

Корист, која проистиче из науке о постанку прастарог алата јесте у томе, што нам она пружа сигурно спомоћно средство да дођемо до сазнања стања и делатности човечје, у оно доба, када се тек отресао животињства, а тако исто до сазнања процеса којим је човек успео, да се из стања животињства попне на висину свеснога створења.

Корист је дакле чисто научна.

Технологија, поред својега задатка, да сазнаје и шири научне техничке истине, позвата је по природи својој, да и хумано упливише на човека.

Човек прадоба, развијањем својега ума ствара алат, а стварајући га, развија свој ум ; у томе наизменичноме дејству мисленог и делотворног принципа, долази несвесно до ступња, који га уздиже над животињом : томе нас учи наука о прастаром алату !

Технологија својим одређеним принципима, црпеним из закона механичких, физикалних и хемиских, јасним смером пред очима, пружа своју снажну руку човеку, у успешној борби за његов напредак у људском друштву. — Путем стварања и решавањем научно техничких проблема, технологија ослобођава човека од оног физичког рада којим га је људско друштво ретрогресивно опет свукло на ниво животиње, и замењује човека у том недостојном послу технологиском справом. — А када човек у друштву, по диктату природе ступи у привредну борбу, па му у томе надметању запрети опасност, онда је опет технологија ту, да му се нађе на руци : изнашањем начина економније и брже производње.

Технологија дајући човеку у руке справу и начин да мртва тела природе тако рећи оживи и да их оспособи за производњу; учећи га да од сировине која је дуго лежала бескорисна, створи животне намирнице и предмете који су кадри да му омиле и продуже живот, постала је управо научним медијумом, који доводи у везу умни правац свеколиких наука са творачком силом извршне технике, те да омогући заједничко њихово решавање проблема човечанске културе.

Као наставнику те дисциплине лежаће ми на срцу нарочито правац у којем се она показује као снажна полуга културе, те с тога не могу да у овом приступном предавању пропустим прилику покушати да малим једним примером објасним метод по коме Технологија ради, у намери да одговори томе свом културном задатку. Тим се методом служи и сва научна техника, а пример наш моћи ће да послужи као доказ, да је Технологија у неку руку основица свој научној техници.

У оскудици спомоћног апарата, да вам оно што сам науман експериментом пред очи изнесем, ја вас молим — а неће вам бити тешко — да себи слику у памети створите.

Представимо себи котур, од прилике величине точка на обичним колицама.

Тај котур да је учвршћен на хоризонталној основи, која својим крајевима належе у два лежишта о плафон утврђена.

Котур нека је на обиму ижљебљен; у том жљебу а преко котура пребачен нека лежи довољно јак гајтан.

Оба краја гајтана нека висе слободно у простору; на једном крају нека је обешен тег, а на другом крају нека човечија рука одржава равнотежу томе тегу (в. сл. 1.).

У овој комбинацији котура, гајтана, тега и човечије руке имамо једну од најпростијих направа којом смо у стању вршити неки рад: напр. дизати и спуштати тај тег.

Ову просту направу употребићу, да измењивањем дејства силе на њој, карактеришем разнолике справе, које ћу назвати *технологиским справама.*

За разлику једне од других поделићу их у справе прве, друге, треће итд *врсте.*

Представимо себи да је затезањем гајтана тег подигнут до највеће своје висине, онда смо постигли, да се у тегу накупи извесан механички рад, којим се опет можемо користити, и то на двојак начин: или слободним падом тега — као напр. при побијању шипова — или равномерним спуштањем тега — као нпр. код многих собних сатова.

Том комбинацијом, дошли смо до *технологиске справе прве врсте.*

Та је справа, осим код собних сатова, примењена још и код пушака и то у орозу, а код новијих у затварачу, само с том разликом што је у овом случају дејство тега замењено дејством јаке опруге.

У све те справе прве врсте можемо неким сталним дејством нагомилати извесну количину рада па га после на неки начин — напр. код пушке окидањем — опет ослободити.

Технологиску справу *друге врсте* добићемо произвољним али равномерним оптерећењем оба краја гајтана тако, да покретљивост котура под умиреним гајтаном зависи од величине

тога оптерећења (в. сл. 2). — Примену те технологиске справе видимо код безброја колских и других кочница.

Ако употребимо дејствовање обе руке на *периодично* дизање тега, тако, да наизменце једна рука повуче гајтан на ниже, и у том положају да друга рука држи тег у равнотежи све донде, док се прва, у намери да понова дохвати гајтан, не испружи на више, онда смо дошли до технологиске справе *треће врсте* (в. сл. 3).

Употребу те справе налазимо у најразноврснијим механизмима махина алатљика.

Ако пак један крај гајтана не држимо руком но га вежемо напр. за ивицу каквих врата, тако да тег остане у правцу, који је супротан правцу отварања, онда ће се врата сама собом — аутоматично — затварати. (в. сл. 4). — Тако компликована справа представља нам *четврту врсту* технологиских справа.

Ова технологиска справа у вези са оном прве врсте налази примену у механизмима огромног броја разних брава.

Најзад до технологиске справе *пете врсте* доћи ћемо покушајем да рад, нагомилан у подигнутом тегу, утрошимо савлађивањем отпора, што га шака даје гајтану, кад га равномерно брзо наизменце стеже и попушта.

Пример примене технологиске справе ове врсте дају нам опет тако звани сатни регулатори: улогу шаке овде игра клатно.

По себи је јасно, да се наше технологиске справе, могу међу собом комбиновати; те комбинације називаћемо технологиским справама *вишега реда*.

Тако напр. видели смо да су у обичном собном сату комбиноване технологиске справе прве и пете врсте. Сат је дакле технологиска справа вишега реда, а како је склопљен из две врсте справа, то је он технологиска справа другога реда.

Са појмовима које смо стекли о технологиским справама обратимо пажњу на најсавршеније производе научне технике, на махине.

Докле су код наших досадашњих справа улогу преношања сила вршили гајтан и котур, дотле код врло многих махина ту улогу врше капљичава или гасовита тела или електрина,

као што је случај напр. код хидрауличких преса и мотора, код парних и гасник мотора, код ветрењача и код електромотора.

У свима тим махинама та преносна средства разнога агрегагног стања, морају бити обухваћена неким чврстим телом односно морају припањати за такво тело, тако, да могу колико следити покретима тих тела, толико и посредовати покрете.

Кад то знамо ми ћемо у свима тим махпнама наћи спомоћне елементе еквивалентне онима код наших технологиских справа, и из закона кретања њихова извешћемо справе равнородне нашим технологиским справама.

Ручна пумпа напр. потпуно одговара нашој технологиској справи *треће врсте*; дизање терета — овде вода, тамо тег — вршено једном руком бива код обе *периодично*; улогу гајтана и котура врше код пумпе: вода, клип и цеви, а функцију друге руке која код оне технологиске справе периодично одржава тег у равнотежи, врши при пумпи вентил сисања.

Допустите ми сад још један корак и ја сам тада исцрпео примере, те да из њих изведем закључке.

Посматрајмо часком из ближе, цео апарат, којим је рецимо наш Београд осветљен. Ту ћемо наићи на низ справа распоређених овим редом: ту је парни котао везан цевима за спровођење паре, са парном махином; ова је ременима везана са динамо-електричном махином коју опет везују жице спроводнице електрицитета са електричним лампама.

Расмотримо сада мало пажљивије поједине функције, којима се све те справе међу собом оживљавају, и ми ћемо се уверити, да је цео тај компликовани систем склопљен из самих технологиских справа, и да сам он није ништа друго до технологиска справа вишега реда.

Пре свега на питање: где је извор покретачке радне снаге свеколиког тог система? Добићемо одговор: у угљу који сагорева испод парнога котла!

У угљу дакле видимо технологиску справу прве врсте која се од наше разликује само тиме што је *хемиске природе*, јер док је код оне радна снага нагомилана дизањем терета тега, код ове је нагомилана у облику сунчане топлоте која је милијардама година хемиским процесом акумулисана у угљу.

Ослобађањем радне снаге ове технологиске справе прве врсте а хемиске природе, сагоревањем угља испод котла, испаравамо воду у котлу и добијамо пару која се у котлу налази под великим напоном.

У тој јако напрегнутој пари, имамо пред собом опет технологиску справу *прве врсте* која се од досадање разликује само у томе, што је *физикалне природе*.

Пара спроведена у парну махину, дејствујући на клип парног цилиндра, троши снагу, у себи накупљену, на рад парне махине.

Рецептор парне махине, т.ј. парни цилиндар и клип у свези са крмилом махине, примајући у себе ослобођен рад паре и преносајући га на динамомахину, опет није ништа друго, но технологиска справа *пете врсте*.

Динамомашина, трошећи рад парне махине окретањем своје арматуре у своме магнетичком пољу претвара рад парне махине у електричну енергију и тиме се документује као технологиска справа *прве врсте*, а разликује се од досадањих само у томе што је *електричне природе*.

Када се та електрична енергија ослободи у електричној лампи претворивши се у светлост, онда нам та лампа представља технологиску справу *пете врсте* а електричне природе.

Цео систем електричног осветљења склопљен је дакле из три технологиске справе прве врсте од којих је једна хемиске, друга физикалне, а трећа електричне природе и из две технологиске справе пете врсте, од којих је једна механичке а друга електричне природе. Цео је систем дакле: технологиска справа *петог реда*.

Поносита парна махина и тајанствена динамо-електрична махина ступају, као што видимо, скромно у ред простих технологиских справа! Тако захтева научно схватање, пред којим нема места сензацији!

Овом кратком теоретичком смотром сазнали смо, да нас технологија учи *синтетици* технологиских справа, а посредством тих справа *аналитици* свију производа научне технике.

У тој научној истини лежи принцип са кога полази метод Технологије а са њоме и метод научне технике у њеном културном задатку.

Тај метод — да га изговоримо — састоји се: *у научном сазнавању природних закона са задатком: да се на основу њих изнађу и међу собом комбинују технологиске справе.*

О великој културној моћи која у томе методу лежи увերићемо се, ако са стеченог гледишта бацимо поглед на нашу околину.

Наши станови са многобројним својим направама које нам дају могућност да уживамо природно и вештачко осветљење, чист ваздух и воду и сваковрсни други комфорт, показују нам да смо нераздвојно окружени технологиским справама.

Таквим су справама у виду транспортних и комуникационих средстава, средстава за одржавање чистоће итд., снабдевене наше улице.

Горостасна средства светскога саобраћаја; многостручна уређења велике индустрије, све је то састављено из технологиских справа.

За кориснију експлоатацију наше — већ јако на својој површини исцрпене — матере земље, има пољопривредник да благодари технологиским справама

У рату, милијарде технологиских справа хемиске природе ослобођавају своју рушилачку моћ посредством технологиских справа механичке природе; и квантитативна и конструктивна надмоћност тих ратних технологиских справа, данас, у главноме, решава победу.

Изложивши овако важност метода технологије, којим се уједно служи и свакολика научна техника при решавању културних проблема, обраћам се другом врло важном питању, а то је:

Да л' се научној техници признаје, да је она главна чињеница културе?

Неправилно мишљење о научној техници и њеном методу чини, да се у многих народа — па и у нас — она сматра као нека споредност.

Али, да баш ово омаловажавање стоји у тесној вези са ниском културом дотичних народа показаћу на брзу руку разматрањем једног малог дела културне историје.

Повесница просвете износи нам да су се у старо доба, источни и јужни народи одликовали јако развијеном културом. — Непристрасна оцена историје тврди, да је у многим правцима култура тих народа била већ на врло високом ступњу, када је средња Европа још чамила у варварству.

Философија и филологија Индијанаца; математика и астрономија Мавра; поезија Персијанаца; мануфактура Кинеза из онога доба оставили су садашњости примере високог интелекта и најблагороднијих осећаја

Пред делима монументалне вештине: почевши од колосалних рукотворина старога Мисира, па све до цветања јелинске уметности под Периклом и до времена благородних мецена, силних римских царева, свак се без разлике мора зауставити с дивлењем и признањем!

Пример херојског пожртвовања Леониде, не подсећа ли на врлине Синђелића и не одушевљава ли нашу омладину онако исто као и јунаштво овога српскога витеза?

Не служе ли и данас још беседе Демостенове, као пример родољубивога и вештог беседништва?

Величина душе Сократа, не испуњава ли страхопоштовањем душу нашу?

Није ли трагедија Софоклова у стању да нам најдирљивије изнесе величанственост песничког схватања човечије судбине?

Све то сведочи да су ти стари народи били умно високо и благородно образовани, да су били примерног јунаштва, пуни отачаствољубља: такви, да ће на вечита времена служити као пример људских врлина

Па ипак, неки од тих народа нестадоше, а други опет заосташе далеко иза данашњег културног света.

У чему сада лежи разлика између умне сфере њихове и умне сфере модерних културних народа?

Или, у чему лежи матерњална надмоћност ових над онима?

Зашто сва средства културе, која доводе у узајамну везу цео свет: пароброди, железнице, телеграф ит.д. долазе искључиво од оних народа који беху варвари у доба, када ти стари народи стајаху на врхунцу просвећености?

Све те појаве не могу се успешно друкче тумачити но једино тиме: *да је у умноме процесу постигнут извесан напредак:*

тешким и опасним) путем, којим су данашњи културни народи пошли: да слободније и са вишега гледишта тумаче природу.*

Онако исто као што упоредна филологија доказује: да је човечији говор — дакле и ум — могао доћи до одређеног облика, једино усавршавајући се упоредо са човечијим радом на стварању алата, тако исто се мора закључити да у опште за учвршћење и напредак човечијега интелекта, мора бити од најважнијега значаја моменат онога начела, — „технологиски моменат" — који диктује човеку: да својим радом да мртвој грађи облик у коме ће му свестрано користити, па га чак и у раду заменити

Друштво је све више морало долазити до сазнања тога начела, и почевши свесно — т ј. употребом природних закона — на њему радити, човечији је интелекат упућен новим правцем, сасвим различитим од правца умног развића старих културних народа.

У разлици та два правца умнога развића налазимо грађу за објашњење надмоћности модерних културних народа над старима.

Да би ту разлику што појмљивијом представили свести, и њоме се лакше могли служити при осветљавању културе појединих народа, ја ћу их по примеру Reuleaux-а назвати нарочитим именима.

Правац којим је пошло умно развиће данашњих културних народа — путем напретка умног процеса стеченог открићем механичких, физикалних и хемиских сила и применом њиховом — називамо: *манганистичким*, тј. рад којим човек упо-

---

*) Са каквим су се опасним тешкоћама морали борити данашњи културни народи у својој тежњи: да буде свест у корист правилног тумачења природних појава доказује пример Галилеја. Узвик: „e pur si muove" ! који му мисаони и напретка жељни свет приписује, показујући на њега као на телесно сатвреног, али умно јуначког мученика своје идеје, манифестује нам уједно осећаје у којима научари слободнијим идејама показиваху умни отпор: противу традиционих тумачења природе, старих реакционара.

Галилео жртвујући се, освојио је правац којим су, срéством научне технике, дошли данашњи просвећени народи на високи ступањ своје културе.

Такве среће напр. не бејаху исламски народи; они у своме племену Мавра претише да успешно претеку генија европске цивилизације, али њихови „Галилеји" — Аверхои — *подлегоше реакцији*; она укочи сваки даљи напредак код њих; шта више, пример који наводи Афгански Шеик, Џемал Един: да је Калиф Ал Хади, у Багдаду, дао, да се *пет хиљада* „философа" закољу, те да би тиме „науку" у исламским земљама *до корена сатр'о*, доказује нам, да им та реакција не да ни могућности, да икада самосталним животом дођу до висине модерне. културе (в. Reuleaux: Cultur und Technik).

знавши се са законима природних сила и управљајући њима експлоатише их у корист човечанства, Reuleaux назива **манганизмом**.

Ту реч манганизам, деривује Reuleaux, од речи „*манганон*" којим су именом стари Јелини — из страхопоштовања према волшебничком персиском племену Мага, — називали сваку направу, која би била необична облика или необичнога — не свакоме разумљивога дејства Отуда и код нас речи: мангал; менгеле; мађија.

Други пак правац умнога развића, којему су подлегали народи, који не хтедоше водити рачуна о природним силама, но на против угушише сваки покушај напредовања идеје о законима природе, који дакле на спрам природних сила остадоше искључиво у одбранбеном стању, или у најбољем случају од природе дознаваху по који емпиричан рецепат, — правац умног развића тих народа назвао је Reuleaux: **натуристичким**.

Усвојивши ова два назива, можемо рећи, да се у опште сви народи деле на *манганистичке* и *натуристичке*.

Као што је бивало и као што ће увек бити борбе око превласти између појединих народа, тако ће исто постојати и утакмица између поменутих двеју група народа: али да ће из те утакмице, морати *манганизам* изаћи као победилац, то тврди већ та околност што је материјални апарат *манганиста*, — будући свесно проучен — далеко одмакао од *натуристичког*.

Превласт на земљи мора допасти *манганизму*, и народи који не теже манганизму опадају и морају подлећи*).

*) Reuleaux, у корист доказа, како је *натуризам* ухватио дубок корен код исламских народа, — наследника некадашње високе образованости Мавра, цитира по Ернесту Ренану, овај интересан пример:

Енглески научар Layard, који је предузео био истраживања града Нинива, обратио се писмом кадији вароши Мосула, у намери да од њега добије неке податке, о становништву, о трговини и о историји те вароши; писмо које је од кадије добио као одговор, гласило је овако:

„О славни мој пријатељу, о радости свију живих! Све што ти од мене захтеваш некорисно је а уједно и штетно.

Ма да сам све моје дане провео у овој земљи, ипак никада ми није пало на памет, да бројим домове, или да се бринем о броју њихових становника. А нуто питање: колико еспапа овај то на своје мазге товари, а колико опет онај у својој дереглији чува? Заиста је нешто, што ме се ама баш ич не тиче! Што се тиче минулога доба ове вароши, Бог једини зна шта је све било; једино би он могао рећи коликим су заблудама њени становници били накљукани пре но што је ислам њоме овладао. За нас би било опасно да их побрајамо.

Манганизам се не да купити; он се мора тећи образовањем, мора да постане прирођеним.

Као очит пример који наведено тврђење потпуно доказује могу да нам послуже данашњи Јапанези и Кинези.

Нема више од једно тридесет година како су Јапанци челичном вољом прегли да свој *натуризам* замене *манганизмом*, те почеше уводити нижу, средњу и вишу стручну наставу и стварати научно техничка средства, у школи, у радионици, у селу, у вароши угледајући се у томе на европске културне уредбе. На тај начин положише чврст темељ научној техници у својој земљи. Неуморним напрезањем уложили су сву своју снагу на примењивање научно-техничких средстава у пољопривреди, индустрији и у одбранбеној снази; на постигнувши најлепше успехе на последњој париској светској изложби они данас сјајно односе победу за победом над десет пута многобројнијим Кинезима, који поред огромне количине манганистичког ратног материјала што су га у току од двадесет година милијунима у Европи куповали, у своме *натуризму* срамно подлежу тријумфу јапанског *манганизма*.

Други пример о моћи *манганизма* дају нам наши суседи, Маџари.

О, мој пријатељу, о јагњешце моје, немој желети да сазнаш оно, што те се не тиче. Ти си дошао к нама и ми смо те добродошлицом поздравили; пођи опет с миром! Да говоримо истину: све што си ми ти испричао, није ме ни најмање заболело; јер једно је онај који говори, а друго онај који слуша.

По обичају људи твојега народа, ти си пропутовао многе крајеве, па, ипак, срећу нигде ниси нашао. Али ми — Богу хвала! — ми смо се овде родили и не желимо одавде селити се.

Сине мој почуј ме, нема те мудрости, која би равна била оној, веровати у Бога. Он је створио свет. Зар ми да тежимо томе, да се с њим изједначимо, покушавајући да продремо у тајне његовога саздања?

Погле ону звезду, која тамо горе кружи око оне друге звезде; па посматрај опет и другу за којом се вуче реп и којој је толико година потребно док дође и опет толико да се удали

Мани је, синко; онај чије су је руке створиле водиће је и управљаће њоме.

Ну ти ћеш можда рећи: „О, човече, повуци се, јер сам ја ученији од тебе, и ја сам видео много што-шта о чему ти ни појма немаш!“ Ако ти мислиш' да су те ствари начиниле бољим од мене, онда, нека си ми двогубо добродошао; али ја, ја благодарим Богу, што не истражујем оно што не морам знати. Ти знаш ствари које су ми равнодушне, и оно, што си ти видео, ја презирем. Да ли ће ти опширније знање створити још један стомак, а твоје очи, које се на свачему задржавају и које све претресају, да ли ће ти открити какав рај?

О, пријатељу мој, ако хоћеш да си срећан а ти узвикни: „Само је Бог, Бог!“ — Не чини ништа рђаво, па нити ћеш се бојати људи, нити смрти, јер ће и твој час доћи!“

Колико има од доба када је Мађарска спомињана само по романтичким реминиценцијама њене „пусте“, њених „чикоша“ и њених „бећара“?

Данас је Мађарска својом манганистичком просветом, својом привредом и индустријом, својом војном силом стекла моћан глас у европском концерту.

Пешта, још пре 25 год. чисто немачка варош, данас не само да је *манганистичким* својим делима постала прототип култивираног мађаризма, него је тим радовима, од доскорашњих противника извојевала кредит, већи и несрављено повољнији но што га многе државе уживају.

А сада господо, допустите, да бацимо топле, али трезвене погледе на лепу нашу отаџбину.

Доба, када су земљу нашу честити стари ослободили из јарма исламскога *натуризма*, истина није давно, али да ли је бар колико толико рађено на томе, да се манганизам у нас укрепи и унапреди?

Изузевши неке узалудне покушаје, које је држава предузимала посредством странаца, заслуга за прве свесне покрете у корист *манганизма* припада српској војсци.

У светој својој дужности за одржавањем крвљу стечене примитивне слободе, наши војни управљачи, оштрим погледом у будућност, не само што су се бринули да српску војску снабдевају ратним материјалом, него су се одважили и на то да науче српског грађанина да у земљи тај материјал производи.

Поучна је за нас примерна воља и истрајност тих покретача у том тешком задатку.

Ма да охрабрени плодом српског херовизма и политичке мудрости којим је Србији извојевано ослобођење, ипак ти први српски техничари нису смели да малакшу пред истином, да за послове мирне технике, које су они у корист српске војске спремали, није било у Србији ни једног оспособљеног радника. Поред тога ако се сетимо да је на скоро после ослобођења — зар по природи Србиновој — наступила унутрашња поцепаност, — тада у ствари око династичког питања — када даље узмемо на ум непријатељске утицаје страних сила чија по-

литика не допушташе да се у Србији развија користан рад, онда ћемо увидети, да су ти први пријатељи српске технике — упућени једино на своју сопствену моћ — стајали пред необично тешким задатком!

Први топ који је Карађорђе дао саградити од трешњевога дрвета, и оковати прстеновима, саkованим од босанског гвожђа, остављен је био за историску збирку; главни је војни штаб у Београду располагао већ са неколико бронзаних топова отетих од Турака.

Задатком, да се лафети тих топова обнове створен је значајни почетак наше *војне технике.*

Бурна 1848. год доведе у Београд Бачванина, Глигорија Божића, који је пропутовавши повећи део Европе, стекао велику вештину у свом ковачком занату.

Његов долазак сматрао је главни војни штаб као догађај. За намеравано грађење лафета, мајстор Гига, био је добродошла радна снага.

На месту иза војне академије, где се данас налази штампарија ђенералштаба, био је тадањи „главни војни штаб" већ подигао шупу, која је служила као радионица.

Надзорник те прве српске војне радионице био је дунђерин мајстор Веса*) — отац пуковника г. Нићифора Јовановића — а раденици, који се испрва занимаху израдом древених вила и лопата, рекрутовани су од обичних осуђеника.

У тој радионици, мајстори Веса и Гига постадоше другари, а обојица са својим шефом, инжињером Атанасијем Николићем, образоваху сав верни извршни технички персонал главног војног штаба.

Користећи се приликом када маџарски усташи пред панчевачком црквом саградише пећ ради ливења топова, главни војни штаб изашље своје техничке практичаре у Панчево, да проуче ливење топова.

Појимљиво је, да ни та техничка екскурзија, ни мучна напрезања која за тим наступише не могаху довести до каквога успешнога ресултата.

Два примитивна топа, који су изливени од парчади старих звона, у пећи коју је мајстор Веса лично сазидао, и које су

*) Кнез Милош својом сабљом нацртао је на терену основицу, а тај исти мајстор Веса сазидао је према тој основици велике две касарне у Београду.

робијаши бушили ручном бушалицом коју је мајстор Гига сковао, нису одговарали очекивању, јер и примитивна хидралична проба, извршена набивањем древенога чепа у водом напуњен топ, показала је, да су топови скроз порозни.

Крајем 1848 год. пок. Коста Магазиновић доведе пољског емигранта *Њепрека* као зналца и вештака у ливењу топова

Ангажманом Њепрековим, главни војни штаб, скопчао је пројекте највећега значаја; — стављено му је било у задатак, не само да сагради пећ за ливење топова, већ да подигне и радионицу, снабдевену савременим машинама за потпуно обрађивање топова, а у исто доба да се постара и за то, да одгаји кадар радника од српских војника.

Покренувши тај задатак, главни војни штаб стекао је заслугу за епохални корак наше културе у 1849. год

Те године, сувим од Лијежа до Линца, одавде водом до Беча, па од Беча преко Семеринга до Сиска, па Савом, старим ваљевским друмом, на теретним колима, приспе прва парна машина у Београд.

Разне тешкоће, које су примораде Њепрека да измоли оставку, а у неколико и протест Турака, не дадоше, да се та махина у Београду монтира, и главни војни штаб реши, да се војна радионица пресели у *Крагујевац*.

Ту, у срцу поносне Шумадије, видимо где се 1850. год. о св. Илији освештава темељ првом и најзначајнијем српском техничком заводу.

La Chaussé фабриканат тепрве наше парне махине, који је лично из Лијежа дошао да је монтира, пао је као прва жртва у тој нашој културној борби.

Радећи на сунчаној жези падне овај честити Белгијанац, погођен капљом, и испусти своју врлу душу, далеко од своје просвећене отаџбине.

Гроб му је у порти старе крагујевачке цркве.

Под управом другога Белгијанца, Лубрија, видимо, где 1853 год. наша *тополивница* правилно почиње да ради.

Хвале достојном увиђавношћу главног војног штаба и племенитом заузимљивошћу Лубријевом, 1854 год. основа се у Крагујевцу и прва занатска школа.

Из практичке техничке школе у Крагујевцу изашли су први управљачи српској војној техници, који су дело Лубријевих руку примили да га достојно на корист отаџбине продуже; као најревноснији међу њима био је пуковник, г. Велимир Стефановић, који је као управник тога завода најдуже дејствовао.

Шесетих година Кнез Михаило је обраћао највећу пажњу тополивници.

Тај племенити владар осећао је у патриотској души својој, да и Србину, после олтара вере, ваља да је најсветији олтар озбиљне радиности, на коме, за спас Српства, треба највише жртава поднети.

Кнез Михаило није пропустио ни једну прилику свога бављења у Крагујевцу а да својим личним присуством не подстиче и чиновника и радника.

Наслоњен на раденичку тезгу тај би честити владалац пажљиво и дуго пратио кретање раденичке руке, и мисао која управља махином.

Способност и марљивост радникова, рефлектовала би све виши одсјај унутарње радости са лица тог мудрога господара, те би често задовољан изустио речи:

„Зар Србија да нема славне будућности поред оваквих способних и вредних српских раденика?“

Спазивши једном приликом, да се при фабрикацији топовске муниције у нечему рамље, упита Кнез управника одељења, Блазнавца, за узрок томе застоју.

„Не стиже буџет за набавку још једне махине за одсецање гранатских крилаца“, био је одговор Блазнавчев.

„Јавите у Београд, да сам наредио, да се још две овакве махине набаве о мом трошку!“ заповеди Кнез Михаило.

Под тим великим владаоцем, а из школе заслужног Ђенерала Заха, произишли су први *наши научни војни техничари.*

Заједничким, смишљеним и заузимљивим радом тога кола одличних официра, постигнути су сјајни ресултати у највећој

екзактности и доброти фабрикације топова, Лахитовога система, и свеколикога ратног прибора.

Разумном поделом рада, Сава Грујић узео је био на се да похвално култивује технолошки део ливнице.

Дамњан Борисављевић, — Бог да га прости — брижљивим трудом диригирао је обрађивање и олучење топова.

Оштроумни и свестрано образовани Павле Шафарик пратећи сваки корачић напретка технике пројектовао је и извршио конструкцију топовских затварача, и претворивши њима у модерно оруђе велике (15 cm.) топове који су се у добивеним градовима затекли, дао је доказа да тополивница тежи савременом напретку.

Јоца Петровић има заслугу што фабрикација лафета и возног материјала није заостала иза израде топова.

Педантним пословима, фино механичарским, при пушкарници, диригирао је одлучном вољом правог српског родољуба, Љубивоје Перишић; а пиротехнички радови око лаборирања свеколике ратне муниције пали су у део одличним и одличним ђацима пруске војне школе: Сими Влашићу и пок. јунаку погинулом 7 нов. 1885 на „Три Уши“: Милану Васићу.

Под оваквим свесним и хармоничким радом одличних Срба, у тополивници развио се и по који цветак мирне индустрије!

Прва звона, прве пољопривредне справчице, српском руком створене, угледале су света у крагујевачкој тополивници.

Импулс за даље значајно развијање тополивнице дао је одлични војни техничар Кока Миловановић.

Усвајањем Кокине пушке, артиљериски комитет нашао се пред задатком: да прибави компликовану муницију за ту пушку.

Тадањи министар војни, ђенерал Милојко Лешјанин, наклоњен сваком корисном напретку, поткрепи одлуку, да се тополивница снабде спремом за израду Кокине муниције.

Нов технички рад доношаше собом и нов живот, а овај се не задовољаваше само уским кругом војне фабрике, већ пружаше своје благодети и далеко ван ње.

Многи сељак питоме Лепенице и Левча, Груже и Рудника, Трстеника и далеке Рашке, па чак и са Јастрепца и са ваљевске Слатине, благодари своје напредно материјално стање, ожив-

љавању рада у Крагујевачкој фабрици, која га изазва и која га научи да отвара мајдане красног српског тесаника, скупоцене ватросталне земље, ливничког песка итд.; да спрема сировине својих шума, и све то по добру цену да прода за радове које је та српска фабрика предузимала.

Већ 1885. год., дакле равно пре десет година, електрично осветљење, инсталовано српском руком у једном одељењу радионице, документује савременост којој се у Војно Техничком Заводу у Крагујевцу тежило.

1886. год. новим плодоносним наставним планом, оживљена је занатлиска школа у фабрици крагујевачкој.

Више од сто ђака из те обновљене школе, користе данас својим практичким знањем српском друштву.

Научно техничкој струји, која је оживљавала крагујевачки војно технички завод, има се благодарити, што је Србија могла на париској светској изложби од 1889 год. изнети доказа, да је дорасла за модеран културни рад.

За војно технички завод поносна је оцена, одличнога, великога швајцарског индустријалца Сулцера, који је посматрајући специјалне махине алатљике грађене у нашем војно техничком заводу, изговорио пред већим друштвом тамошњих инжењера:

„Ова духовита и прецизно изведена конструкција показује да се ипак тамо, далеко у Турској, култура почиње да буди“.

Али најјачи доказ о својој научно-техничкој моћи изнео је војно технички завод, плодом труда својега: *барутаном на Обилићеву;* технологиском установом створеном иницијативом и најенергичнијим заузимањем потпуковника г. Илије Ћирића, а благодарећи и протекцији самога Краља Милана.*)

Једну деценију раније продуктивност куполских пећи крагујевачке ливнице огледаше се у ливењу предмета до 150 килограма највеће тежине, а котур *велике турбине* на Обилићеву који су раденици крстили именом „Момчило“ прогутао је из тих

*) Да се добро разуме ово што рекосмо овде додајемо: да су тада извесни кругови јако настојавали да се рад око Обилићева, па и материјал потребан, набави са стране, и управо цело дело уступи странцима. Ондашња влада која је мисао за подизање и стварање прихватила и имала посао овај да изведе те барутану на Обилићеву створи опрла се томе и спречила да до тога не дође, а Народна Скупштина пред коју је изнесено било и питање о откупу земљишта и одобрењу свих трошкова потребних за подизање и довршење барутане на Обилићеву, драговољно је и радо одобрила све издатке потребне за извођење ове лепе мисли.

пећи *у једном једитом парчету* преко две хиљаде килограма растопљенога гвожђа.

Од два милијуна динара, утрошених на Обилићеву, девет десетина отишло је на исплату српске сировине, и на исплату српскога радника, а цигло једна десетина на страну за набавку онога, што нам наша земљица још није у стању дати.

Али на Обилићеву, у бистрој реци Расини, „Момчило“ коло креће, а поред њега жуборе још две посестриме „турбине“, веселећи се заједно, јер и оне су, као и све што око себе покрећу и гледе: *дела српских руку!*

Ова слика, господо, која нам је показала како су скромним и врло мучним почетком, па затим, истрајним смишљеним радом, српска *манганистичка* дела постепено долазила до корисног савременога савршенства, уједно нам износи и сав *манганизам* наше малене отаџбине.

Смем с правом рећи: да је војно технички завод у Крагујевцу колевка *манганизму* Србије, али, на жалост, и једино место где се свесно гаји српски *манганизам!*

Еминентно дело *манганизма* — грађење наше железнице — у место да наши државници пригрле као објекат за *манганистичко* васпитање нашега народа као што су то доцније похвално учинили Бугари, који су, употребивши снагу својега народа, масу његову провели на тај начин кроз ниже, средње и више школе једне гране научне технике, они то дело остављају странцима, и док ови уживаху умне и материјалне благодети културнога рада на огњишту Србиновом, гледајући да се са благом стеченим на извору Србиновог рада, врате у свој завичај, да у кругу својих проведу дане срећна живота, дотле наши политичари, својим натуристичким радом одвраћаху овај весели народ од сваког привредног рада, управо од онога што народ осећа да му не достаје, али није у стању да искаже.

Оваквим *натуристичким* схватањем дела научне технике, *и нашим непризнавањем моћи за одржавање* која лежи у *манганизму*, наша је држава у краткоме року од двадесет година

јако материјално посрнула, а ово зло изазива морални јад који у нашем државном животу сваким даном све јаче опажамо.

Рад, да на овом месту припомогнем одржавању и унапређењу српскога манганизма, нека ми је, при закључку, допуштено упутити је ан апел на срце и на свест великошколске омладине.

Велика Школа, разгранатошћу својих научних поља, моћи ће да постигне највећу корист само онда, када као трајно узвишено право усади у срца омладине: идеале и одушевљење, јер ће се само на тај начин она моћи оспособити, да преко уских граница своје специјалне струке, као члан друштва, послужи у његову корист.

Али ја се обраћам мојим будућим слушаоцима, да заједничким радом и свестраним неговањем, новим животом учврстимо у коло старијих грана наука, новији елеменат: научну технику; не ради тога, да их одвратим од оних и приволем овој — јер тај мотив не би користио ни науци ни привредној радиности, ни индустрији — него на првом месту ради тога, да на пољу научне технике омладини никне васпитна грађа

Научивши на том пољу: да уважавају и поштују природне законе, и да природне силе употребљавају на корист појединаца, они ће да науче поштовати и законе које човек ради човека прописује и примењивати их у општу корист.

Темељно техничко стручно знање спојено с духом универсних наука, оспособиће нашу омладину да окрене леђа јадној нашој „чиновничкој каријери“ и да створи себи животан елеменат у практичном делању на пољу слободнога народно-привредног рада.

Када буде, на тај начин, наша интелигентна омладина дошла до сазнања: да ће држави најбоље користити ако — верна своjем стручном раду — буде делала у што ширем кругу, а на корист друштва, и када буде увидела да је материјално благостање појединца, *стечено реелним радом*, уско скопчано са напретком васколике отаџбине, онда ћемо имати то задовољство, да смо у српској омладини сворили војску свесну савремене културе.

Са таквом војском дужност нам је, да окружимо нашега узвишеног младог владаоца, те да Му у верној и искреној оданости, али и *јаком научно-стручном спремом* служимо, како би био у стању да делима *манганизма*, искупи жељу својега узвишеног оца, коју Му је оставио у аманет пре равно шест година пред грађанима града Ниша: да сву своју високу бригу поклони отачаственом напретку **неговањем привредне радиности и индустрије!**

ОПСАДА СЕВАСТОПОЉА

ПРИЧА

ГРОФА Л. Н. ТОЛСТОЈА

(СВРШЕТАК).

XIX.

Сто беше одмакнут од зида и покривен прљавом рубином у оно истој соби, у којој се Влада јуче представио пуковнику. Сад му командир батерије пружи руку и поче распитивати о Петрограду и његову путовању.

— Ну, господо, изволʼте, ко пије ракију. Прапоршчици не пију, рече он, смешећи се.

У опште, командир батерије сад не изгледаше тако суров као јуче; напротив, он изгледаше као гостољубив домаћин и старији друг међу официрима. Но, не гледећи на то, сви официри, од старијег капетана до прапоршчика Ђаденка, и својим говором, и учтивим погледима на командира, и бојажљивим прилажењем к ракији, показиваху велико поштовање према њему.

За обед изнеше велику паницу шчија[1]), по којој пливаху дебела парчета говеђине, паприка и лаворов лист, за тим пољски зрази[2]) са слачицом и колаче с маслом. Отирача не беше, а кашике беху од дрвета и тенеће; беху и две чаше на столу и стакло с ракијом но одбијена грлића; обед иђаше живо — разговор не престајаше. Најпре се поведе реч о инкерманском боју у коме је учествовала батерија, те сваки изложи своје утиске и домишљања о узроцима неуспеха, после разговор пређе на незгоду калибра код лаких оруђа, на нове топовске олакшице, те и Влада нађе прилике да покаже своја знања из артиљерије. Ну нико не поведе реч о ужасном стању у Севастопољу, као да је сваки веома много мислио о том предмету, те и не вреди говорити о њему. И о службеним дужностима, које очекиваху Владу, на његово чудо и незадовољство, не рече се ништа, као да је он дошао у Сева-

---

[1]) Говеђа чорба са зачинима од разна зеља.

[2]) Месо увијено и испуњено као сарма. Пр.

стопољ само зато, да прича о лаким оруђима и да руча код батериског командира. За време ручка паде бомба близу куће у којој они седаху. Под и зидови затресоше се као од труса а окна се замрачише барутним димом.

— Ви то, без сумње, у Петрограду нисте виђали; а овде се често дешавају оваква изненађења, — рече командир. — Видите, Вланг, где је то пала?

Вланг погледа и јави да је на тераси, а после се о бомби не рече ништа.

При крају обеда уђе у собу старчић, батериски писар и даде командиру три запечаћена писма.

— Ово је врло хитно, — сад га донесе козак од начелника артиљерије. Сви официри с нестрпљивим очекивањем посматраху умешне прсте командирове, који сламаху печат и вађаху *врло хитну* хартију. „Шта то може бити?“ сваки се питаше. Могао је бити излазак из Севастопоља на одмор, а могло је бити шиљање целе батерије на бастионе

— Опет! — рече командир и љутито баци хартију на сто.

— Шта је, Аполоне Сергјеићу? — запита старији официр.

— Траже официра с послугом тамо на неку мортирну батерију.... Код мене су и онако само четири официра, немам ни потпуне послуге а они траже још... Па ипак, господо, неко мора ићи, — рече он после кратког ћутања: — наређено је да буде у седам часова на месту.... Да пошљемо наредника! Ко ће ићи, господо, решавајте? — понови он

— Па ево, они још нису нигде били, — рече Черновицки за Владу.

Командир ништа не рече.

— Да, ја бих желео, — рече Влада, осећајући како га обузимљу жмарци по леђима и врату.

— Не, зашто, — прекиде га капетан, — разуме се, нико неће одрећи, ма не вреди се ни натурати; па кад то Аполон Сергјевић нама оставља, онда бацимо коцку, као што смо и онда чинили.

Сви пристадоше. Краут исече хартице, заврну их и баци у капу. Капетан узе да се шали и заиска од пуковника вина, ради храбрости, како он рече. Ђађенко седаше намрштен, Влада се нечему осмејкиваше. Черновицки увераваше да ће непремено он извући. Краут беше потпуно миран.

Влади пружише да вуче први Он узе једну хартију која беше подужа, али се присети да је промени, — узе другу, мању и потању разви је и прочита: „да иде“.

— Ја, — рече он уздахнувши.

— Ну, нек је срећно. Таман ћете бар „омирисати барут“ (обстрѣляться[1]) — рече командир, смешечи се на збуњеног прапоршчика, — само се брзо спремајте. А да би вам било веселије, нека иде с вама Вланг као топовски фаерверкер.

Обстрѣляться — значи: први пут ући у бој, упознати се с бојем, издржати прву ватру. Код нас се, чини ми се, вели: „омирисати барут.“ Прев.

XX.

Вланг беше задовољан овом наредбом, па отрча одмах те се спреми и дође да помогне Влади; говораше му једнако да узме са собом кревет и бунду и старе „Отечественe Записке“ и машину за кафу и друге ситнице. Капетан саветова Влади да прочита „Упутство“[1]) за пуцање из мартира и одмах извади отуд таблице. Влада се одмах даде на посао и на чудо и радост своју, опази, да нема више у њему онога осећања страха у оној мери, какво је то осећао јуче. Узрок је томе утицај дана и рада с једне стране, а с друге — што се страх, као и свако јако осећање, не може продужавати дуго у једном ступњу. Накратко — он се настраховао. У седам часова, тек што се почело сунце сакривати иза Николајевске касарне, наредник уђе к њему и јави да су људи готови и чекају га.

— Ја сам списак дао *Влангу*. Ви изволʼте тражите од њега, ваше благоровство! — рече он.

Двадесет тобџија са тесацима, без остале спреме, стајаху за углом куће. Влада са јункером приђе к њима. „Да ли да им држим мали говор или само да кажем: здраво, децо! — или ништа да не кажем?“ — помисли он. „Па зашто да не кажем: здраво, децо! — тако баш треба“. И он смело викну својим смелим гласићем:

— Здраво, децо!

Војници одговорише весело: млад свеж глас пријатно им звучаше у ушима. Влада пође бодро пред војницима, па и ако му срце веома лупаше, ход му бешо лак и лице весело. Прилазећи већ к самом Малаховом кургану, пењући се уз брдо, он опази да Вланг, који ни на корак не одступаше до сад од њега, сад поче да врда и сагиње главу, као да све бомбе и куршуми, који свираху овде често, лете право на њега. Неки од војника чињаху тако исто, а код многих се на лицу виђаше или страх или узбуђеност. Ове околности потпуно умирише и охрабрише Владу.

„Ево ме, дакле, на Малахову кургану кога сам замишљао хиљаду пута страшније. И ја идем не клањајући се куршумима и плашим се много мање од других... Дакле ја нисам страшљивица?“ помисли он с насладом и чак с неким одушевљеним задовољством самим собом.

Ну ово му осећање брзо поколеба призор, на који наиђе у мраку, на Карниловској батерији, тражећи начелника бастиона. Ту, крај бруствера стајаху четворица матроса, држећи за ноге и за руке крвав труп некаква човека без чизама и шињела, па га љуљаху тамо и амо с намером да га пребаце преко бруствера. (Други дан после бомбардовања још не беху доспели да покупе тела са бастиона и баце их у ров, да не сметају на батеријама). Влада се пренерази, видећи како труп удари у врх бруствера па се студ скотрља у канал, но, на његову срећу, ту се одмах нађе и начелник бастиона, издаде му наредбу и даде спро-

---

[1]) *Упуство за артиљериске официре*, које је издао Безак.

водника на батерију и блиндажу. Нећемо причати колико је опасности и разочарања искусио тога вечера наш јунак, како у место паљбе коју је посматрао на Волкову пољу, при свима условима тачности и поретка које очекиваше да нађе овде, он нађе две разбивене „мортирке“, од којих једна беше улупљена зрном на устима а друга стајаша на пољаници, како није могао до самог јутра да нађе раднике да оправе терасу на опколу, како ни једно зрно ни метак не имађаше ону тежину, која је означена у „упутству“, како су ранили два војника из његове команде и како је и сам двадесет пута био на длаку од смрти. Срећом одредише му у помоћ једног високог комендора матроса, који је још од почетка опсаде био при мортирама и уверио га, да оне још могу служити. водио га са светњаком ноћу по ц лу бастиону као по својем граду и обећао да ће то све из јутра дотерати. Блиндажа, у коју га уведе спроводник, беше изривена у камену слоју на 4 куб. метра, дугачка јама, покривена грмовим брвнима. Он се намести у њу са својим војницима. Вланг први, чим угледа ниска врата од јаме, јурну пре свију и утрча на њих, те се у мал' не разби о камени под, завуче се у крај, од куда није више ни излазио. А Влада, кад се сви војници наместише уз стену, расклопи свој кревет и намести га у углу, запали свећу и леже на њега. Над блиндажом се чујаше непрестана паљба, а унутра беше тихо само се војници још туђаху од новог официра по некад се запиткиваху тражећи један од другог ватре. Ту негде у камењу миш загребе или Вланг од једном уздахне громким уздахом. Влада на кревету, у мирну углу, напуњену народом и осветљену једном свећом, осећаше се прикривен, као оно кад је, играјући жмуре, крио се у долап или под мајчину сукњу и, не дишући, слушаше и бојаше се мрака. Беше му необично и уједно весело.

XXI.

После десетак минута војници се ослободише и разговорише. Ближе свећи и кревету официрском наместише се људи малко значајнији два фаерверкера: један — сед, стар, са свим медаљама и крстовима, изузимајући св. Ђурђевски; други — младић из кантониста, који узе да пуши смотку. Добошар, као обично, узе на себе дужност да послушава официра Бомбардири и каваљери седоше по ближе, а на саму крају, око уласка, наместише се *понизни*. Међу њима се и поче разговор. Повод им беше један човек, који веома журно упаде међу њих с поља.

— Шта, прико, ниси могао да поседиш на пољу? Или цуре нез играју сад тако весело! — рече један глас.

— Тако дивне песме певају, да их никад у селу нисам чуо, — рече онај што уђе и засмеја се.

— А, не воле Васин бомбе, баш их не воле! — рече један из аристократског краја.

— Што, кад се мора, — друга ствар! — рече Васин. — 24-ог су тако пуцали... а ово шта, онако узалуд да те убију; и старешина нас за то неће похвалити.

При овим речима сви се насмејаше.

— А Мељников, шта мислиш, тај још на пољу седи, — рече неко.

— Пошљите га овамо, Мељникова, — рече старп фаерверкер: — одиста га могу узалуд убити.

— Ко је тај Мељников? — запита Влада.

— Па то је, ваше благородство, један глуп наш војник. Он се ама баш ничега не боји и сад хода горе на пољу: и сам собом личи на *ведмеда*[1])

— Зна он врачбину, — рече Васин из угла.

Мильников уђе унутра. Беше то дебео (што је реткост међу војницима), риђ, црвен човек, велика испупчена чела и јасно-плавих очију.

— Шта, ти се не бојиш бомбе? — запита га Влада.

— Што да их се бојим! — одговори Мељников пригибајући се и чешући се — Неће мене бомба убити, ја знам.

— Па ти би, мож'да, пристао да ту живиш?

— Разуме се, пристао бих. Овде је весело! — рече он и засмеја се.

— О, па онда тебе треба узети за јуриш! Хоћеш да кажем генералу? — рече Влада, и ако није знао овде ни једног генерала.

— Како да нећу, хоћу!

И Мељников се сакри за другове.

— Деде да се играмо, децо! Ко има карата? — рече он после тога.

И доиста, одмах се у задњем углу поче играње; чу се ударање по носу, смех и бацање карата. Влада се напи чаја из самовара, који му спреми добошар, почасти фаерверкере, поче да се шали и разговара с њима, желећи да заслужи популарност, и беше задовољан поштовањем које му они указиваху. Војници такође, кад опазише да је господин прост, почеше разговор. Један узе да прича како ће се скоро свршити опсада Севастопоља, јер му је причао сигуран човек из флоте, како Константин, царев брат, с америчканском флотом иде у помоћ, и још и то како ће се скоро саставити уговор да се не пуца за две недеље, док се војници одморе, а ко испали, платиће за сваки пуцањ седамдесет и пет копјејка.

Васин, кога Влада већ добро разгледа, исприча како је дош'о на одсуство, па су му се у почетку радовали, а после отац узе да га шаље на рад, а шумски надзорник шиљаше кола за жену му. Све то веома забављаше Владу. Он не само не осећаше никаква страха или незадовољства од тескобе и тешка задаха, но се у свему осећаше весео и беше му пријатно.

Већ многи војници спаваху. Влáнг се такође пружио на поду, а стари фаерверкер, разврнувши шињел, узе да се крсти и чита молитву

[1]) Искварено медвјед, значи медвед.

пред сном, кад се Влади прохте да изађе из блиндаже, — да види шта се ради на пољу.

— Скупљај ноге! — викнуше војници један другом чим он устаде, и отворише му пролаз.

Вланг, који се чињаше да спава, одједном подиже главу и ухвати Владу за крај шињела.

— Но, за Бога, не излазите како можете! — поче он плачно — убедљивим тоном. — Ви још не знате! тамо непрестано падају бомбе... Боље је овде.

Ну, не гледећи на молбу Влангову, Влада изађе и седе на праг, на коме већ сеђаше Мељников.

Ваздух беше чист и свеж, ноћ беше јасна и тиха. Поред грмљаве паљбе чујаше се: разговор људи који раде на барутани и звуци кола што довлаче муницију. Над главама стојаше високо звездано небо, по коме непрестано прелетаху огњени праменови бомби, у лево се виђаше мали отвор друге блиндаже, из које се виђаху ноге и леђа морнара што живе тамо и чујаше се њихов говор; напред се виђаше узвишење барутна сместишта, поред кога промицаху фигуре сагнутих људи. На томе узвишењу, на саму врху. под куршумима и бомбама, које непрестано звиждаху на том месту, стајаше некаква висока фигура у црну плашту с рукама у џеповима, и она једнако тапкаше ногама земљу коју доношаху у торбама други људи. Често прелеташе бомба и прскаше близу барутане. Војници што носе земљу сагибаху се; црна фигура не сагињаше се већ мирно тапкаше земљу ногама и стојаше на месту све у том положају.

— Ко је тај црни? — запита Влада Мељникова.

— Не знам; одох да видим.

— Не иди, не треба.

Но Мељников, не слушајући, устаде, оде к црном човеку и веома дуго, такође равнодушно и непокретно, стајаше уз њега.

— Оно ја баруџија, ваше благородство! — рече он враћајући се: — бомба пробила барутану, па пешаци носе земљу.

По некад бомбе летијаху, рек'о бих, управо на врата блиндаже. Тада се Влада прислањаше уз крај па опет извириваше, да не лети још која овамо. И ако Вланг неколико пута мољаше Владу да се врати, он одседе три часа на прагу, налазећи некакво задовољство у пробању судбине и посматрању бомбина летења. Крајем ноћи он је већ знао куд гађају, колико топова и где падају њихова зрна.

XXII.

Другог дана, 27-ог августа, после дуга спавања, Влада, свеж и крепак, рано јутром изађе на праг блиндаже. Вланг такође изађе са њим али чим прозуји први куршум, јурну стрмоглавце натраг, на шта се подиже смех међу војницима. Само он и још неколицина других ретко излажаху у шанац, а остале нико није могао задржати: сви јурнуше на

свеж јутрењи ваздух и, не гледећи на јако бомбардање, поразмешташе се неки око прага а неки испод опкопа. Мељников се још зором шетао по батерији, гледећи равнодушно у висину.

Крај прага седаху два старца и један млад, кудрав војник из јевреја, који беху прикомандовани из пешадије. Један војник подиже куршум што је ту лежао, стуца га каменом па изреза ножем крст налик на „Георгијевски"; други, разговарајући, посматраху његов посао. Крст доиста изађе врло леп.

— Море шта, док још малко овде постојимо, — рече један између њих, — па кад углаве мир, све ће нас у отпуст.

— Дакако! мени и без тога до отпуста остаје још само четири године, а сад сам пробавио у Севастопољу пет месеца.

— Веле да се то не урачунава, — рече други.

У то време прозуја бомба над њиховим главама и паде на метар од Мељникова, који иђаше по шанцу.

— У мало не уби Мељникова, — рече један.

— Не може! — рече Мељников.

— Ево ти крст за храброст, — рече онај што је правио крст и даде га Мељникову.

— Није, брале, ту се рачуна месец као година: о томе је био и указ, — продужи се разговор.

— Говори што хоћеш, а чим буде мир, одмах ће бити царски преглед војске у Варшави, па ако не отпусте коначно, отпустиће без рока.

Тада пролете и прозуја куршум над њиховим главама и удари о камен.

— Пази, можеш још до мрака добити коначни (отпуст) — рече један.

Сви се насмејаше.

Но не до мрака, већ после два часа двојица од њих добише коначни, а петорица се ранише; остали продужаваху шалу и даље.

Из јутра два оруђа беху толико оправљена, да се могло пуцати из њих. Око десет часова, по наредби начелника бастиона, Влада изведе своју команду и одведе је на батерију.

На људима се не могаше опазити ни траг оне бојазни, која се јуче видела, — чим се прихватише посла. Само Вланг не могаше да се ослободи: једнако се прикриваше и сагињаше, а и Васин беше такође узнемирен, једнако се нешто журио и сагињао Влада беше веома одушевљен: он се и не сећаше какве опасности. Радост што врши своју дужност, што не само није плашљивица но је и храбар, осећање командовања и присуство двадесет људи, који га, он је то знао, посматраху љубопитно, — све га то начини правим јунаком. Он стаде чак и да се хвалише својом храброшћу, да је истиче пред војницима; стаде да излази на грудобран и нарочито рашири шињел да би га боље опазили. Начелник бастиона, који обилажаше тада своју линију, као што после казиваше, ма да је за осам месеца навикао на храбрости разне врсте,

не могаше се довољно нагледати овог лепог младића у раширену шињелу, испод кога се виђаше црвена кошуља, која обавијаше бео, нежан врат распламтела лица и очију, како пљеска рукама и командује: „први, други!“ и весело трчи на грудобран да види камо пада његова бомба. У половини дванаестог часа утиша се паљба с обе стране а тачно у дванаест поче јуриш на Малахов курган 2-ог, 3-ег и 5-ог бастиона.

XXIII.

С ове стране залива, међу Инкерманом и Северном тврђавом, на брежуљку где је телеграф, стајаху око подне два матроса: један — официр, који посматраше догледом Севастопољ и други с козаком, који тек што стиже на место.

Сунце стајаше високо и светло над луком, која, заједно с морнарицама, једрилима и чунићима одсјајкиваше веселим и топлим треперењем. Лаки ветрић љуљушка лисје грмова, жбуња око телеграфа, надима једрила и узмахује вале. Севастопољ, онај исти, с недовршеном црквом, стубом, ке-ом, зеленим булеваром и лепом зградом за библиотеку, са својим малим љубичастим заливићима, пуним катаркама, с облацима сура барутна дима које по некад осветли пламен пуцња, онај исти лепи горди Севастопољ, окружен с једне стране жутим пламеним горама, а с друге — отворено плавим морем видео се с оне стране луке. Звуци паљбе не престајаху и, преливајући се, потресаху ваздух..

Око дванаест часова облаци дима стадоше да се показују све ређе, ваздух се мање колебаше од грмљаве.

— Ама 2-ги бастион сасвим не одговара, — рече хусар са коња, — мора да је сав разбијен. Ужасно!

— Море и Малахов канда на њихова три пуцња шаље само један, — одговори онај што посматра на доглед. — То ме веома љути: што ћуте. Све падају право у Корниловску, а он ћути.

— Ја ти кажем да они у дванаест престају с бомбардањем. Ето и сад је тако исто. Боље је да идемо да ручамо, — нас већ чекају, — не вреди гледати.

— Стој, не сметај ми! — одговори онај с догледом и с великом пажњом посматраше Севастопољ.

— Шта је, шта је тамо?

— Кретање у шанчевима, иду густе колоне.

— Па види се и онако, — рече матрос: — иду колонама. Треба дати сигнал.

— Пази, пази!... изађоше из шанчева.

Допста, видело се голим оком како се крећу црне тачке с брда од француских батерија к бастионима. Пред овим тачкама виђаху се црне пруге већ око наше линије. На бастионима плануше, на разним местима, бели облаци дима. Ветар донесе звуке пушчане паљбе, тако честе као да

киша пљушти по прозорима. Црне пруге кретаху се у саму диму, ближе и ближе. Звуци паљбе, јачајући све више, спојише се у отегнуту грмљаву. Дим, дижући се чешће и чешће, разиђе се брзо по линији и споји се најзад у један љубичаст облак, који се час савија час развија, а у њему по негде светлуцају пламенови и црне тачке, — сви се звуци спојише у један громки тресак.

— Јуриш! — рече официр бледа лица, дајући доглед матросу.

Козаци пројурише путом, официри на коњима, главни командир, у колима и са свитом, прође поред њих. На сваком лицу могло се опазити тешко узбуђење и очекивање.

— Не може бити да су узели! — рече официр на коњу.

— Бога ми, стег!... Гледај, пази! — рече други задишући се и остављајући доглед: — француски стег на Малахову.

— Не може бити!

XXIV.

Старији Козељцов који је ноћу повратио новце и опет изгубио све, чак и оне зашивене златнике, у јутру спаваше нездравим, тешким но јаким сном у касарни 5-ог батаљона, кад се осу злогласни узвик:

— Узбуна!

— Што спавате, Михаило Семенићу, напад! — викну му нечији глас.

— Сигурно какав ђачић, — рече он отварајући очи и не верујући.

Но на једаред он угледа официра, који трчаше без икаква циља тако бледа лица, да он све појми. Ужасно га порази мисао, да га могу сматрати за плашљивицу, који не хтеде изаћи к чети у критичну тренутку. Одмах, из све снаге, потрча к чети. Беше се свршила топовска паљба, а пушкарање беше достигло врхунац. Куршуми зујаху не по један, већ читавимројевима, и као јато јесењих птичица прелетаху над главама. Све оно место, на коме је јуче стајао његов батаљон, беше завијено димом, чујаху се заједнички узвици и одговори. Рањени и нерањени војници сретаху га гомилама. Потрчавши још тридесет корака он угледа своју чету, која се прибила уз стену.

— Заузели Шварца,*) — рече млади официр. — Све је пропало!

— Лудорија, — одговори он срдито, извуче своју малу гвоздену, тупу сабљицу и викну:

— Напред, децо, ура-а!

Глас одјекну звучно и громко; он узбуди и самог Козељцова. Он потрча напред; за њим потрчаше око педесет војника с узвицима. Он истрча иза опкопа на отворену пољану. Куршуми се просуше, буквално, као град. Два га ударише, — но где и шта они учинише, да ли га контузише или ранише, он не имађаше кад да мисли. Напред, у диму, већ се виђаху плави мундири, црвене панталоне и чујаху се туђе речи; један Француз стајаше на грудобрану, махаше капом и нешто викаше. Козељцов беше уверен да ће погинути и баш то га охрабри. Он трчаше

*) Назив једног шанца.

напред и напред. Неколико војника престигоше га, показаше се и с бока неки војници, и они трчаху такође. Плави мундири остајаху све на истом растојању, бежећи од њега назад у своје шанчеве, но под ногама се ваљаху убијени и рањеници. Дотрчавши до спољњег рова, у његовим се очима све помеша и он осети бол у грудима.

После по часа он лежаше на носилима крај Николајевске касарне: знао је да је рањен, али готово није ни осећао болова; само је хтео да пије што било хладно и да легне удобније.

Мали, дежмекаст, с великим црним бакелима доктор приђе му и отвори шињел. Козељцов, преко подбратка, гледаше шта ради доктор с раном. посматраше му лице, али болова не осећаше. Доктор покри рану кошуљом, обриса прсте о крајеве плашта и ћутећи, не гледајући рањеника, оде другом. Козељцов несвесно посматраше шта се ради пред њим, и сетивши се шта је било на 5-ом бастиону, с радосним осећањем задовољства помисли, да је добро извршио своју дужност, да је сад први пут, од кад служи, поступио како треба, како је само могло бити и ни за шта не може себи пребацити. Доктор, превијајући другог рањеног официра, рече нешто свештенику, показујући Козељцова.

— Шта ја ћу умрети? — запита Козељцов свештеника, кад му овај приђе.

Свештеник, не одговарајући, прочита молитву и пружи му крст.

Смрт не уплаши Козељцова. Он узе крст слабим рукама, притисну га к уснама и заплака.

— Јесу ли одбијени Французи? — запита он свештеника одсечно.

— Свуда смо ми победили, — одговори свештеник да утеши рањеника, кријући од њега да се на Малахову кургану већ вије француски стег.

— Хвала Богу! — проговори рањеник, не осећајући како му сузе теку по образима.

Мисао о брату једва му за тренутак сену у глави. „Боже, дај и њему овакову срећу“, помисли он.

XXV.

Но Владу не очекиваше таква судбина. Он слушаше скаску, коју му причаше Васин кад повикаше: „Французи иду!“ Крв му јурну у срце, и он осети како му се охладише и побледеше образи За тренутак он се не мрдну, али одмах погледа око себе и виде како војници доста мирно закопчаваху шињеле и излажаху један за другим, а један чак — као да беше Мељников — рече у шали:

— Излаз'те, децо, с хлебом — сољу!

Влада изађе заједно с Влангом, који се ни на корак не одвајаше од њега, и отрча на батерију. Артиљериске паљбе не беше ни с једне ни с друге стране. Њега особито узбуди јадан изглед јункеров. „Та зар могу ја личити на њега?“ помисли он и весело отрча грудобрану где стојаху његова оруђа. Он виде јасно како Французи трчаху право на њега по чисту пољу и како се њихове гомиле, с ножевима који се сијаху

на сунцу, кретаху у шанчевима пред њим. Један мали Француз, широких плећи, у зуавском мундиру и са сабљом, трчаше напред и скакаше преко рупчага.

— Пуцај картечом! — викну Влада силазећи с грудобрана, но војници беху и без њега све спремили, и метални звук пуштена картеча прозвижда над његовом главом. „Први, други!“ командова он трчећи од једног до другог оруђа и заборављајући опасност. С бока се чујаше близак пушчани тресак и журни узвици.

Наједаред зачу се с леве стране очајни врисак од више гласова: „Обилазе, обилазе!“ Влада се обрте. Двадесет Француза појавише се остраг. Један од њих, црне браде, леп човек, иђаше пред свима, но кад дотрча на десет корака до батерије, стаде и испали право у Владу па опет потрча к њему. За тренут Влада стаде као окамењен и не вероваше својим очима. Кад дође к себи и погледа, пред њим на грудобрану беху плави мундири; на десет корака од њега два Француза заглављиваху топ Са њим не беше никога сем Мељникова који, убијен куршумом, лежаше поред њега и Вланга, који беше дохватио у руке набијач и с бесним изразом јурну напред. „За мном, Владимире Семенићу, за мном!“ викаше Вланг очајним гласом, млатајући набијачем преко Француза, који беху зашли с леђа. Бесна јункерова фигура беше их забринула. Једнога он удари по глави, други се зауставише те се Вланг осврте и очајно викну: „За мном Владимире Семенићу, што стојите, трчите!“ — и отрча у шанац у коме лежаху наши пешаци и гађаху Французе. Кад ускочи у шанац он опет промоли главу да види шта ли ради његов обожавани прапоршчик. На оном месту где је стајао Влада, сад лежаше ничке нешто у шињелу, и све су то место напунили Французи који пуцају на наше војнике.

XXVI.

Вланг нађе своју батерију на 2-ој одбранбеној линији. Од двадесет војника, који су били на мортирима, спасло се само осам.

У девет часова у вече, на пароброду, пуном војника, топова, коња и рањеника, Вланг пређе на Северну. Није се пуцало нигде. Звезде сијаху на небу онако исто јасно као и прошле ноћи а ветар љуљушкаше море. На 1-ом и 2-ом бастиону светлуцаху по земљи муње; експлозије потресаху ваздух и осветљаваху око себе неке црне предмете и камење које излеташе у ваздух. Тамо на кеју беше нешто запаљено и црвен пламен огледаше се у води. Мост, пун народа, беше осветљен ватром с Николајевске батерије Велики пламен као да стајаше на саму мору и на далеку гребену Александровске батерије те осветљаваше облаке дима који стајаху над њом, а оне исте, мирне, дрске и далеке ватре светлуцаху се у мору на непријатељској флоти. Свеж поветарац љуљушка залив. При светлости пожара виђаху се катарке наших лађа које се полако, све дубље и дубље, потапаху у воду. На палуби се ћутало; тек по неки

пут, уз једначити звук паре и расечених валова, чуло се фркање коња командовање капетаново и уздах рањенички. Вланг, који цео дан није ништа јео, дохвати из џепа парче леба и поче да га жваће, но одједном, сетивши се Владе, заплака тако јако, да га чуше и војници који беху ближе њега.

— Гле, једе хлеб а плаче, наш Вланга, — рече Васин.

— Чудно!

— Гле, и наше касарне спаљене, — рече он уздишући: — и колико је ту наше браће пропало, а Французу дође џабе!

— Море бар смо ми изашли живи: хвала Богу и на том, — рече Васин.

— Па ипак — жалост!

— Та каква жалост? Мислиш да ће се они ту науживати. Хоћеш! Чекај, отеће то наши опет. Нек пропадне наше браће колико хоћеш, али, к'о свети Бог, кад нареди Император — отеће. Мислиш да му наши тек онако остављају? Јест! Ево ти голе стене . . . . а шанчеве све дигли у ваздух. . . Истурио свој стег на кургану а у град се не жури.

— Почекај, још ћемо се с тобом прорачунати како ваља, само још малко! — Заврши он обрћући се Французима.

— Разуме се, хоћемо! — одговори други убедљиво.

По целој линији севастопољских бастиона, у којима је толико месеца кипео енергични живот, који су толико месеца гледали велике јунаке како један за другим гину и умиру и који су толико месеца будили страх, мржњу, и на зад, дивљење код непријатеља, на севастопољским бастионима већ не беше никога. Све беше мртво, дивље, ужасно, но не мирно, — још се све то рушило. По изривеној, бомбама, земљи ваљаху се искривљени и изломљени лафети, који су притисли људске руске и непријатељске трупове, тешке, ућутале на свагда, гвоздене топове, страшном силом бачене у јаме и засуте земљом, бомбе, зрна, и опет трупови, рупе, парчета брвана, блиндажа и опет нêми трупови у сурим и плавим шињелима. Све се то често стресало и осветљавало црвеним пламеном експлозијâ, које још потресаху ваздух.

Непријатељи опазише да се нешто непојмљиво збива у Севастопољу. Експлозије и мртво ћутање на бастионима принудише их да задрхћу; но они не смедоше још да верују, под утицајем јаког и мирног дневног отпора, да је нестало њихова одлучна непријатеља, и, ћутећи, не мрднувши, с трепетом очекиваху крај мрачне ноћи.

Севастопољска војска, као море таласасте мрачне ноћи, сливајући се, разливајући се и немирно здрхтавајући се целом својом масом, таласајући се на заливу, на мосту и на Северној, креташе се лагано у непробојну мраку даље од места, на коме је оставила толико храбре браће, — од места, поливеног њеном крвљу, — од места које је 11 месеца бранила од двапут јачег непријатеља и које је сад, по наредби, остављено без боја.

Свакоме Русу беше непојмљив и тежак први утисак од ове наредбе. Друго осећање беше страх од гоњења. Људи се осећаху немоћни, чим оставише она места, на којима се навикоше да се боре, и бојажљиво се гомилаху у мраку на мосту, који се љуљаше од јака ветра. Сударајући се ножевима гомилаху се пукови, кола и домобранци, притешњаваху се пешаци, провлачаху се коњаници официри с наредбама, плакаху и мољаху становници с таљигама које не пропуштаху, гураше се к заливу артиљерија, која хиташе да прође. Не гледећи на заузетост разноврсним журним пословима, осећање саможивости и жеља да се избегне што пре ово страшно место смрти присуствоваше у души свакога. Ово осећање беше и у смртно рањену војнику, који лежаше међу пет стотина таквих истих рањеника на камену поду Павловске морске обале и мољаше Бога за смрт, и у домобранцу, који се из све снаге утиснуо у непробојну гомилу да би пропустио генерала на коњу, и у генералу, који одлучно командоваше прелажењем и уздржаваше журење војничко, и у матросу, који се помешао у неком батаљону притешњен таласастом гомилом толико да не може ни да дише, и у рањену официру, кога ношаху четири војника на носилима па, заустављени навалом, спустише га на земљу код Николајевске батерије, и у артиљеристу, који је 16 година служио при своме топу, па га је, по непојамној наредби старешина, свукао с друговима са омчита брега и отиснуо у море, и у морнарима, који тек што су провалили морнарице и отпливали од њих. Излазећи на другу страну моста готово сваки војник скине капу и прекрсти се. Но за овим осећањем дође друго, — теже, јаче и дубље осећање, налик на кајање, стид и злобу. Готово сваки војник, погледавши са Северне стране на остављени Севастопољ, с неисказаном тугом на срцу уздише и прети непријатељу.

СА РУСКОГ

Свет. П. Ранковић.

СТАРА ПЛАНИНА

ПРИЛОГ ЗА ПОЗНАВАЊЕ ЗЕМЉЕ И СТАНОВНИШТВА

НАПИСАО

Дујо Ђ. Адамовић

I

Опис путовања од 9—14 јула 1894. Из Пирота у Топли До. Мицур. Вражија Глава. Три Чуке. Копрен. Понор. Брлог, Ржана — Пирот.[1]

Велики школски одмор ишчекивао сам као озебао сунце, јер у то доба године проведем увек по који дан на каквој планини. Дуго сам се колебао да ли и ове године да посетим Суву Планину, или да се решим за *Стару Планину*. Слутећи, да ће велика суша, која је држала скоро целог јуна, бити спарила све рашће на топлом стењу кречне Суве Планине, одлучих се за старог познаника, за величанствени Балкан.

---

[1]) Овде износим, краткоће ради, путопис само последње своје посете Старој Планини. Међу тим, ја сам се пео на разне њене крајеве, од Св. Николе до Доброг Јутра, већ седам пута у току од пет година. Ради оријентације осталим путницима, навешћу овде одакле сам коју екскурсију предузимао и колико сам за коју времена уложио.

1890 *3 јула.* Из Зајечара, преко Књажевца, Балта—Бериловца и Равног Бучија на Св. Николу, Орлову Чуку, Хајдучку Чуку и Међу оба Врха. Екскурсија од 6 дана.

1891 *23 јуна.* Из Пирота преко Темске на Бабин Зуб, Мицур, Попову Ливаду, Бату и Крваве Баре у Ржану. $2^1/_2$ дана.

„ *5 јула.* Из Темске на Бабин Зуб, (Обручати Камен, Жаркова Чука, Тупанар), Мицур, Попову Ливаду, Криву у Топли До, Завој, Нишор, Пирот. 4 дана.

1892 *8 јула.* Преко Ржане у Росомачу, одатле на Добро Јутро, Тупанац, Слап, Сировиштицу, Вртоп, Копрен, Три Кладенца, Три Чуке, Вражију Главу, Попову Ливаду у Топли До — Пирот. $4^1/_2$ дана.

„ *2 августа.* Из Ржане у Росомачу, на Латинац, Добро Јутро, Слап, Широке Луке, Јеловица, Ржана. $3^1/_2$ дана.

„ *10 септембра.* Топли До, Мишур, Козија Грбина, Попова Ливада, Топли До — Пирот. $2^1/_2$ дана.

Већ 8. јула, у очи поласка за Стару Планину, одредих за сапутнике два ученика пиротске гимназије, погодих три коња и снабдех се потребним справама, јелом, пићем и огртачима.

Сутра дан ми се пријавише још друга три ученика гимназије са жељом, да и њих примим у своје друштво. Тако дакле бесмо шесторица.

Наш се караван крену из Пирота у 9½ сата у вече, и упути се преко „*Провалије*“ ка *Нишору*, тј. путем, што води у *Топли До*, који остаје баш под *Мицуром*, највишим висом Старе Планине.

За ноћно се путовање реших из више разлога; нешто због велике припеке, која дању владаше, нешто опет с тога што пут води кроз доста монотоне крајеве, који су ми врло добро познати из пређашњих путовања. Али најглавнији узрок, који ме је натерао да ноћу путујем до подножја Мицура, јесте то, што у Топлом Долу нема никакве гостионице, где би човек могао, за своје паре, добити конак. Оно има до душе у општинској судници писарова постеља. Али то је „ћатина постеља,“ и то једна, на нас шесторо! Па да се и до тог једног кревета дође, треба допустити да се писар жртвује, или бити „изванредне среће“ да «господин ћата» није у селу. Но у оба случаја имају још и друге муке да се савладају На првом месту морате заситити радозналост свих општинских часника. После тог прилично опширног катихизиса, морате објаснити политичку ситуацију целог света, и, на послетку, као компенсација за тај труд, морате делити са свима присутнима вашу вечеру!

То су у ствари све ситнице, и ако хоћемо баш, донекле и пријатни intermezzi. Али за човека, који је уморан приспео с пута, и који мора да подрани пре зоре, нису баш у добри час дошли.

Биваковање пак у самом селу, врло је незгодно, а исто је тако непријатно замучити кога сељака, да вам простре коју шареницу по сену С тога дакле држим, да је још понајбоље провести ноћ у путу.

Око пола ноћи бејасмо тек у *Завоју*, јер нисмо хтели да моримо коње непотребним терањем.

После два сата тешка јахања, по ружну путу, стигосмо на *«Мртвачки Мост.»* Ту утиче *Топлодолска Река* у *Височницу* и теку даље под именом *Темштице* или *Темске Реке.*[2])

На Мртвачком се Мосту одмарасмо до у само праскозорје. Кад узјахасмо коње, беше већ толико забелило, да могасмо лепо разабрати сваки предмет.

Пут за Топли До иде све десном обалом Топлодолске Реке, и подсећа, у појединим партијама, доста на Тимочку сутеску од Књажевца ка Балта Бериловцу, или ти, живље још, на пут уз Врлу Реку, који води из Сурдулице на Власину. Густи букови шумарци, што покривају стрме стране околних брда, проређаше се све више у близини реке, док, на послетку, не уступише са свим место лескиним и јасеновим шибљацима који се пружише уз обалу, целим током реке. Брзи валови бистре реке ломе се о често камење које штрчи из воде, те производи тиме велику хуку, коју није у стању да надмаши никакво птичје цвркутање. У осталом певица и нема у томе крају. Ту господари само водени кос, који лепрша по води, не би ли уловио какву бубу или рибицу; а врло ретко се кад деси, да му који грамзиви ковач дође да претресе рејон, и да му десеткује храну.

Беше већ у велике свануло кад стигосмо на ждрело, којим се улази у Топли До

Положај Топлог Дола не може да се назове ружним и ако није баш много романтичан. Село је одасвуда опкољено високим планинама. које су се ту спустиле у узан до. За леђима Топли До има Миџур, а пред собом *Белан*, који већим делом припада рејону села: *«Гостуме.»* Између Белана и Миџура протиче Топлодолска Река, која, чим пређе село. приморана је од треће планинске косе, која се спустила с Бабин Зуба, да промени правац, те да тече југо-западно, у место западно, као што је текла до села. На оном месту баш, где Топлодолска Река скреће на југо-запад, дакле на крају села, прима с десна стране *Затрајању Реку*, која извире под *Жарковом Чуком.*

[2]) Погрешно наводи госп. М. Ђ. Милићевић (Краљевина Србија — Нови крајеви — стр. 172) да се Темштица зове у почетку Топлодолска Река и да се Височница улива ниже Мртвачког Моста у Темштицу, односно Топлодолску Реку. Међу тим је у ствари са свим противно, те се Топлодолска Река улива у Височницу. Топлодолска река је само притока Височнице, која, пошто прими поменуту Топлод. Реку, тече даље под именом „Темштица“ или „Темска Река.“

Пролазећи кроз село, пратијаше нас облигатни лавеж паса и љубопитљиво око сељака који беху тек поустајали.

Села под Старом Планином сва су стереотипна. Да није разлике у положају и околини, не би човек могао распознати једно од другог. Куће су све на окупу, дуж обеју обала какве брзе реке. Везу омогућава дрвен мост, преко којег, у најбољем случају, може човек пешке да пређе, а коња да вада; иначе се обично гази река, или прескаче с камена на камен. Куће су махом од плетера, налепљене с поља и изнутра блатом. Неке су и од простог камена сазидане (онако као што се обично зидају простији баштенски зидови по варошицама). Скоро ни једна, изузевши општинску судницу, није окречена ни с поља ни изнутра. Све су пак покривене масивним и великим плочама, које се обилато ваде у околини. Махом се састоје из једне велике, чађаве и гараве собетине, на сред које је одмах и огњиште. Код неких има, поред те велике назови собе, и по мања која собица. Сељак се у опште боји светлости и ваздуха, али планинци пак особито. С тога су им прозори увек врло мали. О стаклу на прозорима нема скоро ни говора у планини. Обично се ти прозори затварају дрвеним капцима, или су залепљени хартијом, на коју је местимице прилепљен по који комадић стакла, као неко окно.

Око сваке куће има помањи простор ограђен плотом или камењем. Врло ретко где, служи та ограда као права авлија или башта. По правилу је то само тор и обор, а у исто доба главни и једини улазак за у кућу. У намештају оскудева скоро сваки планинац под Балканом. Полукружан комад даске, у коју су на три крајња места утврђене три врло ниске ножице, представља столицу. Столове скоро свуда замењују сниске и неспретне округле софре. Руковет сламе или сена, која поњава или черга служи као легало, или што би се по варошки рекло — постеља. По који сандук, долап или полица, испуњује остали собни простор. Сав се сервис састоји из два, три дрвена сахана, који заструг и коју дрвену ложицу. Вода се пије из крчага, који они зову *«стовна.»* Ко је «мајстор» тај има по коју примитивну столицу и по који жље склопљен стô. Али ко не уме сам да направи такво ремек дело, не налази за потребно да у то баци паре.

Одело, на против, и мушких и женских, врло је згодно и практично за њихове прилике. Чак бих рекао да је и сувише богато, јер се махом састоји из тканина од најфиније вуне. Ко је пак газда, тај се збиља раскошно одева. На глави повећу шубару од црне јагњеће коже; кадифен јелек или џамадан (обично вишњеве боје), испод којег се бели платнена кошуља; широк црвен вунен појас потпасује чакшире од бела сукна; високе чизме, из којих вире до преко колена везене вунене чарапе, а поред свега тога, господска бела сукнена долама, опточена црвеним гајтаном. Збиља је импозантна фигура видети каквог личног Топлодолца у празничном оделу, а нарочито пак на коњу!

Старопланинац је сваки на великој просторини. Ну његово благостање не зависи од квантитета него од квалитета земљишта. Сваки има по коју њивицу, ливаду, браник, утрину, и сваки има права на планинске бујне пашњаке и на непрегледне горостасне шуме. Ну све је то ништа, ако поред тога, нема довољно стоке. Стока је у опште сељаково благо, али за планинца пак особито. Сељак из жупних крајева има своје винограде, своје бостане, своје баште посађене разним поврћем и варивом, њиве посејане ланом, конопљом, дуваном, кукурузом, пшеницом, док међу тим планинац ни чега од тога нема. Његове њивице роде, и то ако су добро погнојене, само овса, јечма и ражи. Планинац, коме се нађе жита за целу годину, сматра се за врло срећна човека!

И збиља је врло чудновато, али на жалост истинито и непобитно, да планинац, који је, због неродице, приморан да докупи хране, нагло почне да опада, док на послетку не дотера до пуке сиротиње.[3])

---

[3]) Томе су само криве прилике и друштво. Планинцу кад нестане хране, не остаје друго него да одвоји по којега брава из свог тора, па да га донесе у град. Ту га опколе „добре душе“ које одуговлаче прекомерним ценкањем пазар, само како би удаљили поштеније купце, док на послетку не постигну циљ, те уз исмејавање, пецкање и ругање измаме од јаднога сељака буд за што она грла. Но ни по јада још, док сељак може на такав начин барем да дође до потребног новца! Његова је пропаст тек онда неизбежна, кад мора да падне шака каквом зеленашу или кајишару. То су у опште најгрознији паразити за ма који сталеж данашњег друштва, али кад се таква пијавица дочепа жила и вена сиромашног сељака, врло је ретко кад могућно, да се те ране временом исцеле.

Него неродици би ласно било доскочити и помоћи, да ту нема и горих зала!

Опште је позната сељачка манија за парничењем. А планинац (и то погранични!) парничи се чак са државом (или државама!) и то га тек са свим ископа. Поред свега

Ми се упутимо на Миџур уз *«Криву»*. То је, ако не крива а оно барем стрма страна, која се право спустила од присоја Миџура ка Топлом Долу. Она је, као у опште цео Миџур, са свим гола, т. ј. нема по њој никаквог дрвећа. До извесне висине изнад села (од прилике 400—500 м. релат. висине) налазе се по њој ражене и овсене њиве. Земља је ту usљед црвеног пешчара, који доминира у том крају, чудновате црвене боје, изгледа као препечена опека. Такво је исто и плочасто камење, које се местимице пружало на великом простору и у дужину и у ширину, те изгледа као нека калдрма. Где престају те културе, одмах настају пусте планинске ливаде са дивним живописним шаренилом. Бујност вегетације пада овде и свакоме лаику ласно у очи. Не може нико да превиди гигантске димензије неких биљака, које код нас у низији ни у башти не би такве биле. Нарочито је пак приметљива интензивност и живахност боја код цвећа. Тако су нпр, сиротице (дан-ноћ) на

тога долазе и незгоде од немања путева. Кад би планинац водио мало више рачуна о својим путевима, он би ласно могао знатно увећати своје приходе, јер би онда његова дрва, његове греде, даске, бачве, корита, каце, сено и толики други производи, који сада због рђавих, или боље никаквих, путева не могу да се извозе, имали лак приступ градским пијацама. Највећи је пак непријатељ сељаков: незнање. Природа их је обдарила таквим богатством, да би они са мало труда опет могли паралисати оскудицу проузроковану неродицом. Та они имају тако дивног материјала за качарску и столарску индустрију! Али где је пусто знање! Не вели узалуд пословица: „Ко умије њему двије!“ Кад сам пре четири године овуд пролазио беше неки Ужичанин подигао стругару под Поповом Ливадом, више самог села Топлог Дола. Сада је, чујем, и та једна обуставила свој рад, због великих трошкова око извожења дасака! Целе године једна репа па и та црвљива!

Ну нису планинци толико ни криви за своје незнање. Ко се икад побринуо, да пошље међу њих каквог занатлију, од којег би они бесплатно научили по штогод да раде? Ко их је икад саветовао да пошљу своју децу у град на качарски или столарски занат? Да има већ Старопланинаца у виду каквих пискарала, или што слична, на државним јаслима, о томе не сумњам, али да нема никаквог школованог занатлије (мањ ако којега није робија научила!) смем слободно да тврдим!

Него то су још ситне користи, које могу само појединци да вуку, према грдним зарадама, које би планинци имали од рационалне експлоатације стоке а нарочито млека! Док би нпр. држава или пољопривредно друштво, или поједине општине, могле снабдети сељаке бољим волујским и овчијим расама уз умерену цену и на отплату, па установити неколико лепо уређених бачија за прављење ементалских и других финијих сираца, ограничује се сва дан данашња експлоатација Старе Планине на пуштање стоке на пашу! Оно постоје, до душе, на два, три места бачије за прављење качкаваља, али ту индустрију терају само грађани (Пироћанци) а млеко купују само од Црновунаца. Узалуд је г. Милићевић још 1884 г. нагласио (Краљ. Србија стр. 246.) како: „код оволике паше, код оволиког млека, које се сири у сир, за који мало ко зна, колика би корист била кад би се у ове бачије унело темељно знање овога посла?“ После читавог деценијума, остао је глас г. Милићевића, глас вапијућег у пустињи

Миџуру скоро исте величине као petites pensées наших баштована, звонца би била достојан украс наших parterre-баштица, а љиљани далеко надмашују својим шаренилом своју заробљену браћу по градовима.

Те су ливаде местимице испресецане поточићима, који су своје камените обале украсили неописивим чарима. Скромни поменак једва се и види под читавим шумама колосалних омана, разгона, одољена, трубаљака, цволика, кукута. седмолиста и других љубитељица воде. Шкрипове и пукотине камења покрили су јастуци кадифастих маховина, по којима се, као неки бриљантски синџири, котрљају водене жице, које туда протичу.

Да су све те воде изванредно здраве и врло пријатне за пиће, није потреба да се нарочито истакне. „Код ових вода кажу сељаци, који су ме пређих мојих путовања пратили, можеш данас пет пута сит да се меса (а то они сматрају најтежом храном) наједеш, па да опет огладниш!"

Ми смо уз оваковe поточиће почешће завиривали у наше торбе, које су, на велику нашу жалост, постајале све то лакше.

На послетку, после каквих пет сата пењања по клизавој трави, доспесмо до Миџуровог — и у исто доба и Србијиног највишег врха! Бејасмо дакле, на висини од 2186 метара над морем.

Е јесте нешто величанствено попети се на такву висину! И најстоичнији материјалиста осећа друкчије на оваквоме хоризонту. И најлаконичнији прозаиста ће разумети како је осетљиви идеалиста могао да излије свој ентузиазам у каквој оди, елегији, сонати или мадригалу!

На колико сам се год планина пео, нисам видео — изузевши Ориjен, Снијежницу и Велебит у Далмацији — лепшег и разноврснијег погледа но што је са врха Миџура!

Пред нама је са североисточне стране бугарска кнежевина са свима њеним брдима, што сачињавају подгорину Старе Планине. Између тих брда разговетно се беле куће Белоградчика и Ћипровца, а до села Горњег Лома изгледа да би се каменом могао бацити. Ниже тог подгорја настало је таласасто предгорје, које се постепено спустило у пространу дунавску низију. Дунав се лепо и простим оком разабере. Из-

гледа као нека сребрнаста змија или каква трака. Добрим далекогледом да се лако уочити Видин, Калафат и сијасет села и заселака. Крајњу ивицу ове чаробне слике испуњавају далеке ердељске планине.

А ко да опише шта се све приказује нашим очима кад се осврнемо западно? Као нека египатска пирамида, разабире се стереотопни Ртањ са Тупижницом с једне стране а са Кучајским Планинама с друге. Више њих, северније, импозантна група крајињског Црног Врха са Дели Јованом. Право на западу остаје нам Јастребац, а нешто јужније поносити Копаоник и, по свој прилици, седи Дурмитор Још мало к нама овамо завила је Сува Планина, а поред ње разабиру се, скоро у истом правцу (југо-западно) и врањске пограничне планине нарочито шиљасти Стрешиљ. Преко свих тих планина штрчи Љуботен, који се лепо и јасно да распознати. Ближе к нама остају пиротске планине — подгорина и подгорје Старе Планине. Видлич Планину, Басару, Белаву, Стол — све то гледам у перчин. Из дурбина се јасно виде и куће у селу Станичењу на Нишави, под Белавом (недалеко од Пирота). Даље на југоистоку виде се горостасне неке бугарске планине, по свој прилици Витоша, ако није чак и Рило. Варош се, с ове стране, не види никаква а слабо се и које село примећава.

Поред све разноврсности што нам пружа поглед по западним и јужним, махом српским крајевима, опет држим, да је живописнија и занимљивија панорама ка бугарској, дакле северној и северо-источној страни, јер је ту куд и камо већи контраст између разних облика земљине површине, а и сам хоризонат је овамо пространији.

Није мање интересан ни поглед на целокупни венац Старе Планине. Од *Голама* (до саме Иванове Ливаде) спустила се *Орлова* и *Хајдучка Чука* у величанствени *Св. Никољски превој*, преко којега води друм (који је прокрчио 1863 г. чувени Митад-паша) из Књажевца у Бугарску и Влашку. На сред превоја налази се наша и бугарска караула пограничних стражара. То је, на целој Старој Планини, једина наша караула, која је зидана и има две собе. Иначе су остале све са свим примитивне колибице, које се скоро ни у чем не разликују од чобанских појата.

Од Св. Николе пење се венац нагло, док у вису и *«Међу оба Врха»* не достигне висину од 2004 метара.[4]) Ну та висина одмах силази на 1558 метара услед великог седла, које се спустило између поменутога врха и Миџура. То се седло зове *Козија Грбина.* На њој беше некада наша и бугарска караула (означене су и на ђенералштабној карти) али наше сада више нема, укинута је пре четири, пет година. На њеном се месту налазе две три чобанске појате, у којима сам 1892 г. преноћио, како бих пре зоре могао подранити на Миџур да видим с њега рађање сунца.[5])

Од Миџура се одваја у југо-западном правцу моћна и импозантна коса *Бабин Зуб*, који се постепено спушта, код Темске, у нишавску долину. Бабин Зуб је карактеристичан са колосалне голе стене, која је и из далека уочљива и која збиља штрчи са била, као неки зуб из десни. На тој греди, која је од прилике 40—50 м. висока, треба да расте и тако звана „зупска трава" коју Црновршани истичу као ненадмашан лек

[4]) На ђенералштабној карти (српског ђенералштаба) стоји за овај вис назив *„Репљанска Црква"* и *„Међова"*. Тај вис зову неки аутори погрешно *„Црним Врхом"*. Њих је ваљда завела околност, што је назив *„врх"* доиста поимљив само за какав вис, док међу тим овде имамо аномалију, да се село зове *„Црни Врх"* а врх, на против, који се издиже изнад села и који припада хатару поменутог села, зову *„Међу оба Врха"* *„Репљанска Црква"*, или просто општијим изразом *„Црновршка Планина"*.

[5]) Диван беше тај призор! Још ми и сада живо лебди у памети, као да то јуче беше! Када се све звезде проредише, упутисмо се, од поменуте колебице, преко козије грбине Миџуру. Док ми (тј. ја, пратилац и два ученика пирот. гим.) стигосмо на врх Миџура, беху већ све звезде ишчезнуле, само се још Даница борила са оним далеким белилом, које све више и више узимаше маха, док јој на послетку не савлада сву снагу! Међу тим свуда у низији беше пала нека бела магла, која је давала хоризонту изглед морске површине. Мало по мало почеше контуре околних брда добијати неку интенсивну модру боју, и то све живљу и живљу како је магла постајала све ређа и ређа У толико се и на небу мењаше сценерија. Оно из почетка бледо белило, које беше једва обухватило трећину неба, сада се распрострло по целоме фирмаменту, а бледило се преметну у сјајно, сребренасто светлило, које се на високим цирусним облачићима већ преливаше у ружичасто. Постепено се растргну сва магла; замишљена морска пучина уступи место китним брежуљцима и питомој равници, а небо се у толико обли пурпурним шарама, које су на извесном простору биле тако живе, да су изгледале као одсев какве велике ватре, која је негде букнула. Од једном се то црвенило прошара златни м жицама, и ми смо већ могли проценити на којој ће тачки да се помоли Фебо. Ми бејасмо још у речи где ли ће то баш да се појави, кад од једном спазисмо да се једна од тих позлаћених тачака усијала и почела добијати облик лопте, која извирује. Када цео сунчани котур беше над хоризонтом, смели смо, на велико наше чудо, слободно упрети очи у зраке. Сунчана сјајна светлост постаде нашим очима несносна тек после 5—8 минута, појава, која се по ономе што је мени познато при са свим ведру небу, не дешава лети у низији.

против зубобоље, али ми је ни један пратилац није умео показати.[6])

Источно од Миџура пружила се *Голема Чука* а више *Крвавих Бара* уздиже се страховита *Вражија Глава.* Њен је љути крш дао повода бујној сељаковој машти, да је назове тим фантасмагоричним именом. За Вражијом се Главом поређаше *Три Чуке*, *Копрен*, *Сировиштица*, *Тупанац*, и *Добро Јутро.* То је последњи наш вис Старе Планине. Ниже Доброг Јутра а западније од *Сребрне* (вис, који је већ преко наше границе, у Бугарској) налази се наша граница, одакле се стара планина протеже даље, у Бугарској.

Миџур сам није тако леп, као што би човек ишчекивао од једног брда високог 2186 метара!

Недостају њему шуме, најлепши понос сваког брда. Нема на њему ни кржљаве смрке, која је иначе карактеристична свакоме другоме вису Старе Планине.

На Миџуру је све сам пашњак — суват. Ту су непрегледне ливаде — и ништа више. Само при подножју, уза само корито Топлодолске Реке, виђамо шуму. Са бугарске је стране пак Миџур, као и сва остала Стара Планина, врло стрм, кршевит и скоро неприступан, или како лепо каже Г. Милићевић «суноврат». Са те се стране вију горостасни орлови, који својим тромим летом чудновато допуњују ту страховиту слику.

На Миџуру проведосмо четири-пет сата, што у посматрању околине, што у скупљању биљака, а за то време узесмо до два пута торбе с јелом преда се.

Сунце беше само још два, три копља изнад хоризонта, и већ се осећаше хладноћа ветра; а ми се још колебасмо где ћемо коначити. И збиља није ни лака ствар биваковати са толиким туђим коњима, у месту где су вукови и мечке баш у своме елементу!

Тек после неколико секунада обасја сунце Копрен, Голему Чуку, Бабин Зуб, Добро Јутро и остале висове Старе Планине, очевидан знак, да је Миџур збиља највиши вис у целоме ланцу.

[6]) Ја сам 1891 и 1892 г. пуцао из пушке на све оно што је штрчило на неприступној тој греди, али је сав напор био узалудан, јер су одрубљени отпаци припадали са свим другим, познатим ми биљкама. Ове године пак казиваше ми неки на пола блесасти чобанин из Горњег Лома (у Бугарској), којег затекох код стада на врху Миџура, да је он слушао како одиста расте та трава на Бабином Зубу, али да је ни он не познаје!

После дугог преговарања, упутисмо се некој чобанској појати на *Поповој Ливади*, под самим Мицуром.

Кад стигосмо до појате, сунце беше баш на заласку, и имаћасмо довољно времена, да се и тог дивног призора науживамо, да нас није ометала брига, да напојимо коње, који од подне не беху добили ни капи воде Али ко да опише нашу забуну, када не могосмо спазити никакву воду, а не беше никога у близини, ко би нас о томе известио. Међу тим беше почео да бесни јак северо-источни ветар, који нас је приморао да се склонимо у колибу и да наложимо ватру. О самом сутону спазисмо неки изворчић, за који сам ја до душе и пре знао, али ме беше збунила тотална промена физиономије, коју је та локалност претрпела услед те појате. Земљиште беше за читав хектар у наоколо огољено од сваке траве, а истрошени волујски екскременти беху дали црвеном пешчару изглед црнице.

Коњи беху напојени и уведени у тор. Остајаше још само једна брига да се пребрине: да ли ћемо имати сви места у колиби, када приспу још и њени законити господари! Ми спазимо грдну стоку, која са „Криве" примицаше све ближе к нама, па управисмо дурбин, како бисмо могли барем приближно одредити број наших несуђених другова, с којима је требало делити овај мали кров.

У први мрак беху нас већ одасвуда опколила говеда, која, уплашена ваљда од наших кабаница и огртача, рикаху силно, као изв н себе. Не беше мања наша забуна, кад од један пут стадоше непрекидно да лају у хору десетак грдних овчарских паса, који се поређаше око нас! Тек када приступише газде, престаде та серенада. Чобани, њих десетак на броју, не изгледаху много изненађени нашим смеоним заузећем њиховог стана, они нас, истина, не поздравише добродошлицом, али томе се није чудити, јер простодушни планинац нема у своме речнику никаквих израза сувишне куртоазије и ласкавих комплимената. То су за њега плеоназми! Главно је, да нас нису одбили, и да су изјавили да има места за све, јер ће у колиби ноћити, поред нас, само двојица још, док остала њихова дружина мора да чува стоку.

Мени је већ од пре врло добро било познато гостопримство старо-планинских чобана, те нисам ни сада у то сумњао.

Домаћин притакну ватру и пристави бакрач са млеком. Ми га, у толико, понудисмо печењем, сланином, обареним јајима, вином и кафом. Он се заложи свачим, а нарочито јајима. Ми међу тим чекасмо да узаври млеко и уживасмо гледајући, како њему сладе наше ђаконије.

Ветар пак на пољу све јаче и јаче дуваше, те се уплашисмо, да нам коњи не озебу и не премрзну. Сељак нас је тешио, да од зиме неће липсати, него да ће само малаксати, па неће моћи ићи. Лепа утеха нама у планини!

Ноћ беше збиља страшна. Еолус је тако силно беснио, да сам дошао до закључка, да је Звјерџина само као очевидац оваквих вихора у Карпатима, могао да представи *„буру“* у Црној Гори онако фантастичним потезима! Овде су слободно могле да лете козе, овце, пушке и деца — као на његовој слици!! Факат је пак, да је све сено, што се сушило по планини и што су сељаци покосили тога дана, однесено Бог зна на коју даљину. Сељаци из Завоја, Лукање, Рсаваца и Ржане (а то су све села, која се налазе у долинама подгорја Старе Планине) причаху ми, да је чак до њих долетало сено! Тај је оркан, по моме мишљењу, имао барем брзину од 30 метара на 1 секунду.

Сутра дан у зору, кад поустадосмо, имасмо још прилике да видимо тај феномен. Читав облак сена дигне се са планине у ваздух па се после распрша и растури на све стране.

Ја се тог јутра вратих, са два ученика, опет на Миџур и дођосмо до под Бабин Зуб (до Жаркове Чуке и Тупанара) док међу тим остали ђаци остадоше у колиби да спремају све за даљи пут. После подне кренусмо даље ка Крвавим Барама. Ну конак нам беше караула на «*Бати*» испод Големе Чуке.

После оне тескобе у чобанској колиби, караула нам учини упечатак хотела I ранга. Ту беше засебна појата за коње, а у караули нас чекаху чак и неки, рецимо, кревети. Моји се ђаци пак особито обрадоваше једној метиљавој овци, коју су стражари били тек одрали, и качамаку, који нам је месио један пандур — Сврљижанин.

Караула, направљена од неистесаног дрвећа, наваљеног једно на друго и уз друго, и залепљена травом и земљом, имађаше повећу собу са отвором на сред крова за дим, и једно

мало ниско предсобље. Пред караулом направише пандури хладњак једини дозвољени луксус тих јадних пустињака. Хладњак доминира оближњу шуму и поток. на коме сам 1892 г. ручао и мерио му топлоту, кад сам ишао са Вражије Главе Мицуру.

Сам пак положај карауле није баш најгори. Остаје у страни, у присоју, а међу тим у заветрини.[7])

Пошто се слатко наспавасмо на меканом сену у постељама тих стражара, упутисмо се, у зору, даље ка Копрену. Сада узесмо као сапутника и буљукбашу са Бате, јер пут води често преко бугарске стране, куда нисмо хтели да прелазимо сами.

Наши коњи одморни, сити и напојени, у брзо нас донеше до *Вражије Главе.* Овде се изненада мења физиогномија места. У место непрегледних, шарених пашњака, опкољавају нас камењари, застрти вечитим зеленилом смреке, и кршеви између којих вири по која кржљава смрча.

Између Вражије Главе и суседних «*Три Чуке*» налази се «*Павлов Крст*». То је један споменик са свим гротесних црта. Ја сам изгубио, на жалост, хартицу са прибелешкама и скицом тога крста. У колико се сећам беше на њему и један натпис, али са свим нове епохе.

Од Пављег се Креста одвојише моји сапутници. Ја сјаших и предадох коња буљукбаши, да предводи друштво до „*Три Кладенца*", где ће и мене сачекати. Они дакле ударише страном, а ја билом, — границом.

Исту слику, као и Вражија Глава, пружају нам и Три Чуке, само што се ту, у присојној страни, пружио, до под сам врх, омањи шумарак доста ниских смрча, које ипак ношаху већ обележје: дрва или грма.

Код Три Кладенца се опет састадох са друштвом и одмарасмо се три пуна сата. Том приликом узабрах неке карактеристичне биљке, које расту на гријасу *Копрена.*

---

[7]) Куд и камо је страшнији положај карауле код „*Новог Пута*" на „*Широким Лукама*" испод „Слапа" (с'лп). Ту, мислим, да они јадни стражари једва виде сунце 7—8 пута у месец дана. Њихова је колиба у врло дубокој, узаној дољи, опкољеној одасвуда планинама (стране Копрена, Сировиннице и Слапа) одевеним високим буквама. Том луком шушти бујан поток, из којег се скоро сваког јутра диже густа магла. То је, чини ми се, најдивљи људски стан на целој Старој Планини!

Сада, у место да ударимо даље пограничним главним билом, ка *Сировигиници, Слапу* (С'лп) и *Добром Јутру,* ми скренусмо јужно низ Копрен, оном косом, која води на *Понор.* Уз пут сврнусмо да разгледамо чудновати *«каца-камен»*. То је природни крш, који, нарочито из далека, личи на какав градић или на рушевине какве куле.

На Понору свратисмо на бачију и колонију Црновунаца. Бачија беше препуна качкаваља, масла, обичног сира и вурде. Ми се ту, за јефтине паре, добро окреписмо особито дивним планинским млеком пресним и киселим. Том приликом разгледасмо целу црновунску насеобину. Уводили су нас и у колибе и објашњавали су нам све што нас је интересовало.

Целокупна слика те номадске колоније, носи обележје правог села. Ту вам има сваковрсне живине, помешане са мноштвом деце, која се ваљају по блату, или се јуре по оближњим ливадама. Пред колибама видите гомилу жена са кудељом и вретеном, или каквим плетивом у руци. Испред једне колибе навијаху две жене основу за платно, а у једној кућици затекосмо и једну за разбојом.

Кућице су врло чудновате конструкције. Из далека личе више на термитске мравињаке, него на какве колибе! Направљене су од врло лака материјала. Танке даске, приљубљене су једна уз другу, тако да сачињавају комплекс, који изгледа као неки c o n u s, који је при врху заокругљен, или још боље, као омањи пласт сена

Црновунци, и мушки и женске, припадају здравој и крепкој раси, средњег узраста. Махом су црномањасти, али их има и плавих. Потези лица су врло правилни, те се, нарочито код женскиња, примећавају особине грчког типа. Одело је на свима доста хаљкаво; али кад сиђу у град по сô или брашно, преобуку се у чисто. Између себе говоре увек грчки; шта више вежбају децу и у писању и читању, — али опет, само грчких слова. Одрасли људи и дечаци од десетак година, сви скоро умеју да говоре и српски, а женскиње и мања деца не знају да натуцају ни најобичније речи.[8].)

[8]) Госп. Милићевић (Краљев. Србија, стр. 244) вели за Црновунце, да су једни Грци а други Цинцари. За цинцарске Црновунце, наводи даље Г. Милићевић, да су махом у Топличком округу, у планини Голаку и Пасјачи.

Опроставши се са бачем и са Црновунцима, ударисмо низ ливаде право ка месту где понире поточић. *Понор*, т.ј. место где пропада поток, има врло узану пећину, тако да се у њу не може ући. Вода понире са свим тихо, без икаквог шума и без вртлога. Сви су изгледи, да тај поточић, који ту понире, избија после опет на површину и придружује своју воду *Јелавичкој Реци*.

Од Понора води пут у село *Дојкинце* и у *Брлог*. Ми изабрасмо за наше преноћиште ово последње, премда смо већ и због саме латинске речи nomen — omen, требали бити обазривији у томе избору.

У Брлогу нема праве, јавне гостионице, него има у некој приватној кући, повећа соба, у коју се скупљају празником сви сељаци, који имају који маријаш у џепу, да пијуцкају по коју «љуту».

У тој нам изби простреше мало сена, да на њему спавамо, за вечеру се једва могло наћи млека и јаја, — и то заузимањем општинског председника, који се случајно ту десио, јер је његова кућа и судница у Дојкинцима.

Брлог је повеће село на *Дојкиначкој Реци*, пола сата источније од Дојкинаца. Све се знаменитости брлошке своде на доста лепу и солидну црквену зграду. Остало је све као и у Топлом Долу.

Пошто разгледасмо све месне «Sehenswürdigkeiten» одмарасмо се до мркле ноћи у авлији нашег «хотела» и распитивасмо које о чему одважнију и питомију децу (махом питомце дојкиначке основне школе), која нам се беху приближила и којима моји сапутници поклонише неке песмарице. Занимљиво беше гледати мању децу, која се с чудом беху скупила око нас, како задовољно гризукаху комадиће хлеба, што им бесмо поделили, као какво предилектно јело! Међу тим нас беху опколиле и читаве чете младих девојака, које уз пут попеваху неку жалостиву кантилену. Све изгледаху веселе и као кремен здраве, а беше међу њима и прилично лепих.

Рано из јутра остависмо Брлог и кренусмо живо ка Ржани, у доброј намери да стигнемо за ручак у Пирот. Међу тим се преварисмо у рачуну, јер нам неки коњи беху обосили уз пут, те дођосмо тек доцкан после подне у Пирот!

СЈЕТНА МОМА

Што плачеш, л'јепи цв'јете,
Кад б'јели мине дан
И крилом љубави свете
Нежни те грли сан?

Да л' твоја сузица лјепа
Сунчеви жели сјај?
Или ти душу цјепа
Љубавни уздисај?

Не плачи! Кад благи зраци
Зориног чеда дигну ноћ,
Ти бони, сјетни знаци
Са твог ће лица проћ'.

Ал' сузе, што их креће
Тајно бол срца мог,
Убрисат никад не ће
Зрак сунца злаћаног.

Алекса Р. Шантић.

ВЕРНИ ТРЕЗОР

СКАСКА

М. Е. САЛТИКОВА (ШЧЕДРИНА).

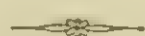

Служио Трезорка као чувар код магазе московског трговца друге гилде, Вратилова, и будним оком пазио газдино добро. Нигда се од склетара није одмицао: ни саму Живодерку, на којој је била магаза, није честито видео: од јутра до мрака скаче на ланцу и лаје колико га грло носи! Caveant consules!

А мудар је био и сувише — на своје нигда да би залајао, но све на туђе. Прође ли, на прилику, домаћи кочијаш, да краде газди овас — Трезорка само помахује репом и мисли: зар кочијашу много треба! А нек прође ко стран, макар својим послом — опазиће га Трезорка на дуж љива: где сте, народе, ево лупежа!

Опазио трговац Вратилов ту ревност Трезоркину па је говорио: „злата ми вреди ово пашче!“ И кад би год, идући магази, прошао поред псећег склетарића, свагда би рекао: „подајте Трезорки помија!“ А Трезорка из коже да искочи од усхићења: трудићемо се, ваше степенство!... хам — ам! почивајте, ваше степенство, мирно... хам... ам... ам... ам!

А једном се чак оваки случај десио: сам кварталии пристав дошао кући трговца Вратилова — а Трезорка нарнуо и на њега. Подигао таки ћијамет, да су и домаћин и домаћица, и деца — сви истрчали! Мислили, лупежи; кад тамо — а то мио гост!

— Вашескородије! Изволите! Шибе, Трезорка! Који ти је ђаво, несрећо! Зар не познајеш, а? Вашескородије, је л’ по вољи ракијица? Да се прихватите?

— Хвала. Него прекрасно псетанце имате, Никаноре Семенићу! лојално!

— Диван пас! Диван пас! Понеки човек не би тако поимао, како он поима.

— Признаје, дакле, својину; а како је то пријатно у данашње време!

А затим, осврнувши се Трезорки, придодаде:

— Лај, брале, лај! Данас, и човек ако ће да се препоручи са добре стране, — мора се обвезати, да ће лајати као пас!

Три пут је Вратилов кушао Трезорку, пре но што му је поверио све своје имање. Прерушио се као лупеж (чудновато, како му је доликовао тај костим!), изабрао ноћ мало тамнију, па пошао у амбар да краде. Први пут узе собом корицу хлеба, — мислио тиме да га заведе, — ал' Трезорка само што оњуши корицу, па газду за ногу! Други пут баци читаву кобасицу Трезорки: „на, Трезорушка, на!“ — а Трезорка му откиде пола капута. Трећи пут узео собом масну банку од рубље — мислио, поћи ће пас на новац; а Трезорка нададе толику дреку, да су се пси из целог кварта искупили: стали па се чуде, што ли домаћинов пас лаје на свога госу?

Тада трговац Вратилов искупи сву своју чељад и пред свима рече Трезорки:

— Препоручујем ти, Трезорка, све моје добро: и жену и децу и имање — чувај! Донесите Трезорки помија!

Да ли је Трезорка разумео газдину похвалу, или је из њега, на основу његове псеће природе, лавеж, као из празне бачве, испадао сам по себи, тек он се од оног часа са свим исисетио Једним оком спава, а другим мотри, да се когод испод капије не провуче; посустане л' скачући — он легне, али ланцем удиљ позвецкује, к'о вели: ту сам ја Забораве л' га нахранити — њему чак врло мило: ако ћеш ти, вели, пса сваки дан хранити, он ће се за недељу дана са свим распсетити! Истуче л' га и избуба чељад — он и у томе види корисну опомену, јер пса ако не бијеш, он ће у часу заборавити, ко му је госа.

— С нама, псима, треба озбиљно поступати, — размишљао је он: — треба нас бити и кад смо криви, и кад нисмо — нека нам је за памет! Тек тада ћемо ми, пси, бити прави пси!

Једном речи, био је то пас са принципима, и тако је високо држао своју заставу, да остали пси погледају, погледају, па само подавију репове — где ће они с њим!

Како је Трезорка волео децу, па га чак ни она не могоше завести. Приђу му тек газдина деца:

— Хајдемо, Трезорка, у шетњу.

— Не могу.

— Не смеш?

— Није што не смем, него немам права.

— Та хајде, глупаче! ми ћемо тебе полако... неће нико ни видети!

— А савест?

Подавије наш Трезорка реп па се завуче у свој склетар, нек је подаље од саблазни.

Шта се и шта пута састајали лупежи и договарали: „дај да купимо Трезорки албум са сликама Замоскворечја“; но он се не полакоми ни на то.

— Никакве мени слике не требају, — на овом сам се дворишту ја родио, на њему ћу и старе кости оставити — а контрафе ми ваше не требају! Идите с милим богом!

Једну је само слабост имао Трезорка: силно је љубио некакву Линду, а и то не свагда, но временом.

Линда је живела на истом том дворишту и била је такође добра куја — само без принципа. Полаје па и престане. Зато је нису ни држали на ланцу, но је већим делом живела у кујни и врзла се око газдине деце. Много је свога века појела масних залогаја, но с Трезорком нигда да би што поделила. Него Трезорка се тога ради нигда на њу није љутио: зато је дама, да што слатко поручa. Но кад би Линдино срце почело говорити, она би полако цикала и гребла шапама на кујнским вратима. Чувши та тиха јецања, Трезорка је опет, од своје стране, падао у тако дивље и управо характерно урликање, да се домаћин, поимајући његово значење, журио и сам, да ослободи своје добро. Трезорка би се пуштао са ланца, а на његово се место постављао вратар Никита. А Трезорка и Линда, узбуђени, срећни трчали су к Серпуховској капији.

У те је дане трговац Вратилов бивао љут, те кад се Трезорка с јутра враћао из екскурзије, газда га је немилосрдно шибао камџијом. Но и Трезорка је, очевидно, признавао своју кривицу, јер није поносито прилазио газди, као што раде чиновници, који су испунили своју дужност, но је понижено и с подавијеним репом пузио к његовим ногама; и није урликао под ударима камџије, но је полако цикао: mea culpa! mea maxima culpa! У самој ствари, он је и сувише био паметан, да не би поимао, да је домаћин, казнећи га тако, губио из вида неке олакшавне околности; но у исто време, расуђујући логички, долазио је до закључка, да, ако га у таким случајевима неће бити, да ће се неизоставно распсетити.

Но што је код Трезорке особито било драгоцено, то је савршено одсуство частољубља. Не зна се, да ли је он икаквог појма имао о празницима и о томе, да пред велике благдане трговци имају обичај обдаривати своје верне слуге. Био то Никанор („његов“ имендан), била Анфиса („њен“ дан) — он, исто као и радним даном, скаче на ланцу.

— Та умукни једаред, шинтер те одн'о! — викаше на њега Анфиса Карповна: — зар ти не знаш, каки је данас дан!

— Ништа, ништа — нека га нек лаје! — нашали се у одговор Никанор Семенић: — то он честита дан! Лај, Трезорушка, лај!

Само се једном пробудило у њему нешто налик на частољубље — и то, кад су горопадној домаћој крави стрвуљи, на захтевање општинског чобанина, обесили звоно о врат. Признати се мора, ипак јој је позавидео кад је стала звонити по дворишту.

— Е, тако је то, кад је ко срећан, рече он горко: — а зашто? Твоја је сва заслуга, што из тебе дневно намузу крављачу млека, а у самој ствари каква ми је то заслуга? Твоје млеко поклоњено ти је оно од тебе не зависи ни најмање: добро те хране — ти дајеш доста млека; почну л' те рђаво хранити — ти ћеш престати с млеком. Та ти копитом о копито не удариш, да што газди послужиш, па гле како те награђују! А гле ја сам од себе, motu proprio, лајем и дан и ноћ, не доручам као други свет и не доспавам; који пут и промукнем од неспокојства, — па бар једно бренце да ми обесише! Ево ти, да рекоше, Трезорка, знај, да ти се уважавају труди!

— А ланац? — допаде стрвуља у одговор.

— Ланац?!

Тек ту он разумеде. До тога часа он је мислио, да је ланац ланац, а јаком се показа, да је то као неки франмасонски знак. Да је он, дакле, награђен још у почетку, награђен још кад ништа није заслуживао. И да му одселе ваља само за једним жудети: да му стари, зарђани ланац (једаред га је већ и прекинуо) скину и купе нов, који је мало појачи.

А трговац Вратилов као да је прислушкивао његову скромну частољубиву жељу, па у очи самог рођеног дана Трезоркиног узе са свим нов, дивно скован ланац и прикачи га за Трезоркин литар. Лај, Трезорка, лај!

А он се даде у онај добродушни, пуни лавеж, којим лају пси, који не разликују своје псеће благополучности од неприкосновености амбара, коме их је приделила газдина рука.

У опште, Трезорка је живео славно, премда, наравно, од времена на време, није могло да прође и без огорчења. У свету па̂са̂, исто као и у животу људи, ласкање, дошаптавање и завист често играју улогу, која им никако не припада. Није једаред морао Трезорка да осети, шта је убод зависти; но он је био свестан испуњене дужности и ничега се није бојао. И са његове стране то никако није била уображеност. На против, он је први био готов уступити своју част и место ком драго новојављеном шарову, који би у погледу несакрушимости доказао своју надмоћност. Зар је једаред он са узбуђењем размишљао о томе, ко ли ће га заменити у оном тренутку, кад старост или смрт учини краја његовој неуморности. Но, јао! у читавој големој зјами отрцаних и излајаних паса, који живљаху на Живодерци, он, по својој савести, није налазио ни једнога̂, на кога би са убеђењем могао пружити руку и рећи: ево мога прејемника! Те кадгод би силетки пало на памет, да Трезорку по што по то понизи у очима трговца Вратилова, она је свагда долазила само до једног — по њу са свим непријатног резултата, а на име обелоданила би општу оскудицу псећих талената.

Више пута су се завидљиви шарови, и појединце и у омањим гомилама, скупљали на дворишту трговца Вратилова: ту би се понамештали мало подаље и изазивали Трезорку на утакмицу. Ту би се подизало тако псеће урликање, од кога се сва домаћа чељад препадала, но које-

је домаћин слушао са љубопитством, јер је поимао, да је већ близу час, кад ће Трезору требати одмена. У том страшном хору изузимали су се поједини и добри гласови: но такога гласа, од кога би човека препала мука од страха, не беше међу њима. Понеки шаров показиваше способности не свакидашње, но и тај неизоставно или прелаје или не долаје. За време тих надметања Трезорка би обично ћутао, дајући као противницима могућност, да се покажу, но на послетку ипак не би могао издржати, те би уз опште урликање, у којем је свака нота сведочила о вештачком усиљавању, придружио и своје сопствено и трезвено лајање. То би лајање од једаред отклањало сваку сумњу. Зачувши њега, куварица би истрчала из кујне и полила би вође-интриганте кључалом водом. А Трезорки би доносила помија.

Но крај свега тога, трговац Вратилов је имао са свим право кад је тврдио, да под небом ништа вечно није. Једнога јутра Вратиловљев најстарији момак пролазећи поред псећег склетара, застаде Трезорку спавајћива. Нигда се то њему није дешавало. Јер, да ли је он кад спавао — по свој прилици, да је спавао — то није знао нико, бар нико га није затицао спаваћива. Разуме се момак не пропусти, јавити о томе случају газди.

Трговац Вратилов пође сам до Трезорке, погледа га, и видећи где, покорно врти репом, као да би хтео рећи: и сам не разумем, како сам могао упасти у таку погрешку! — без гнева, пуним саучешћа гласом рече:

— Шта је старино, спремаш се за кујну? Осгарео си, ослабео? Па лепо, братац, послужићеш ти и у кујни!

Него за први пут задовољи се газда само тиме, што рече да му потраже заменика. Задаћа није била лака: но, крај свега тога, после не мале муке нађоше некако код калушке капије некаквога Арапку, пса са прилично утврђеном репутацијом.

Ја нећу описивати, како је Арапка први признао ауторитет Трезорке и без речи му се потчинио, како су се обојица спријатељили, како су Трезорку, у току времена, коначно преместили у кујну и како је он крај свега тога, трчао и Арапки и несебично га учио свима знањима, која треба да има право трговачко псето. Рећи ћу само ово: ни доколица, ни изобиље слатких залогаја ни близина Лиnде не могаше учинити да Трезорка заборави оне одушевљене трenуте, које је проводио, седећи на ланцу и дршћући од студени, у дугим зимским ноћима.

Време је, међутим, пролазило, а Трезорка је све већма и већма старео. Под вратом му се спустио ђердан, који му је главу притезао к земљи, тако да се једва дизао на ноге; очи га беху већ сасвим издале; уши висијаху непомично; длака опадаше и лињаше се читавим чуперцима; апетит нестао, а зима коју је непрестано осећао, нагонила је бедног пса да се све више припија уз пећ.

— Радите како знате, Никаноре Семенићу, но Трезорка већ није ни за што, почео да се шуга, — рече једном куварица трговцу Вратилову

Но овога пута трговац Вратилов не рече ни речи. Али куварица се не даде збунити, но после недељу дана опет саопшти:

— Да се како деца не покваре око Трезорке... Ошугао се са свим.

Но Вратилов и сад оћута. Тада куварица, после два дана, улете као помамна и рече, да ни минута неће остати, ако Трезорку не однесу из кујне. А како је куварица мајсторски знала готовити прасе с кашом, а Вратилов до безумља волео то јело, судбина Трезоркина би решена.

— Нисам на то спремао Трезорку, — рече трговац Вратилов ожалошћен: — али сад видим, да право вели пословица: псећи живот псећа и смрт... Баците Трезорку у воду!

Тада изведу Трезорку на двориште. Поврви сва чељад из одаја, да види предсмртну агонију верного пса; и сама газдина деца начичкаше се на прозорима. Ту беше и Арапка и, опазив старога учитеља, умиљато замаха репом. Трезорка једва дизаше ноге од старости, а очигледно, није поимао; но кад се поче приближавати капији, снага га издаде, те га морадоше вући за гриву.

Шта се затим збило — о томе историја ћути, но натраг се Трезорка већ није враћао.

А Арапка набрзо сасвим истисну Трезоркину слику из срца трговца Вратилова....

С РУСКОГ ПРЕВЕО

Ј. Максимовић

ШЕКСПИР ИЛИ БЕКОН?

Питање о том да ли је знамените драме Шекспирове писао глумац Шекспир или познати и гласовити философ Бекон већ прилично одавна занима књижевни и научни свет. И ако се може чинити да питање само по себи није важно да ли је што необично и духовито урадио Јанко или Павле, ипак је, у овом случају, у том питању врло много интереса због саме личности и значаја Беконова који он у развитку науке има. И ако није особито важно дознати да Шекспир глумац није писац својих знаменитих и класичких драма, важно је и од великога интереса знати: да ли их је писао баш Бекон; јер у том случају, с обзиром на значај и огромност рада што га је овај генијални Енглез и без тога урадио, јавља нам се његов геније у особитој светлости, јер онда имамо пред собом једну ванредно велику и необичну појаву духа људскога — појаву какву је немогућно наћи у свој историји људскога духа и мисли.

Први који је свратио пажњу ученога света на могућност да је Бекон писац Шекспировских драма била је Американка Дели Бекон, која је 1857. године написала књигу: *Философија у списима Шекспира* (The Philosophy of the Plays of Schakspere unfolded). Али се онда у ученом свету на ту књигу није обратила довољна пажња. Међу тим идеја није пропала, она је остала да и даље живи и духове занима. И после неколико година за то се питање и ту мисао прихватају многи књижевници, међу којима се као знатнији издвајају: Холмс, А. Морган, И. Донели, гроф Вицтум фон Екштет и госпођа Пот. И ако је отпор био још врло јак и жив, мисао се та ипак све више ширила тако, да се и нарочито друштво једно образовало са задаћом да докаже: да Шекспирове списе није писао Шекспир већ — Бекон.

У најновије време, пре неколико месеца, за ово се питање прихватио Немац *Едвин Борман* у свом делу Das Shakespeare-Geheimniss, и, како се чини, он је ако, можда, и не са свим решио, а оно за цело врло мало необјашњених и нерешених ствари у том питању оставио.

Борман је не само прикупио и сложио све до сад изнете доказе у прилог мисли да је Бекон писац Шекспировских драма и списа, него је, поред тога, изнео и сам нове, врло јаке доказе. Узевши на себе да очи-

гледно за све докаже како је Бекон писац Шекспировских списа, Борман улази у анализу самих дела Беконових и Шекспировихр, па низом примера показује потпуну истоветност погледа и мисли у једнима и другим. И при том Борман не упоређује само поједине фразе и места у тим списима, већ саме целе списе у непрекидној вези.

Извод из овога важнога Борманова дела изашао је у Литерарним Прилозима, који се свакога месеца дају уз журнал „Ниву", од И. Ејзена. Ми овде дајемо слободан превод тога извода у уверењу, да ће и за наше читаоце бити и од интереса и од користи да виде на чем стоји данас ова ствар и шта се све наводи у прилог мисли да је доиста Бекон писац Шекспирових списа.

* * *

Пре самога упоређења погледа и мисли у делима Шекспира и Бекона да споменемо најпре један интересан негативан доказ у корист Беконова ауторства Шекспирових списа.

Бекон и Шекспир несумњиво су највиши представници енглеске културе 16. и 17. века. Обојица су готово вршњаци: Бекон се родио 1561. године а Шекспир 1564. године; обојица су живели у једном граду, Лондону, Бекон као највиши представник науке, а Шекспир као највиши представник поезије свога народа. Међу тим нема никаквих трагова да су се они лично познавали, ни да су какву год преписку између себе водили; осим тога ни један од њих ниједном речи не спомиње другога у својим делима. Шекспир је писао драме којима се радња догађа већином у далеким земљама и временима. Бекон је написао енциклопедију свих наука, писао есеје, писао о уметности, и при том нарочито о драмској уметности позајмљивао је у својим ученим списима поређења из сценеричне вештине, показујући у том дубоко познавање сцене, оставио је десетине недовршених радова, стотинама писама и забележака, а нигде ни једном речи не помиње Шекспира. Је ли могућно да га он није познавао, или да га није ценио? Спединг, издавач скупљених списа Шекспирових, мисли, да Бекон није знао Шекспира. Но то се не може веровати ни из ових разлога: још за младости Франциска Бекона цео Лондон је био усхићен историјама енглеских краљева, које су представљане на свим лондонским позорницама, године 1600. цео Лондон се смејао гледајући веселе комедије Виљема Шекспира. Кад је Бекон постао саветником краљице Јелисавете, а за тим саветником и лорд канцлером Јакова I трагедије и комедије Шекспирове игране су врло често и редом на двору. С именом Шекспировим биле су везане и политичке прилике неке. Године 1601., пред Есексовом завером, да се надражи маса представљана је на позорници историја свргнућа Ричарда II. Краљица је била запрепашћена, и сав Лондон је говорио о том. Зар је код таких прилика могућно да Бекон није слушао о Шекспиру? Мимо то, од 1590. до 1622. године јавио се цео низ драма, два епска спева и сонети, а 1623. године томе се придружило и издање in folio 36 позоришних комада. Бекон је био човек

који је много читао, који је брижљиво пратио литературу. И онда је ли могућно да Бекон ако није сам читао дела Шекспирова није бар што читао о тим делима? Осим тога познато је, да је Бекон био у дружби са Бен Џонсоном, другим по вредности драмским писцем енглеским, који је не само знао Шекспира но је још написао за издање од 1623. Шекспирових драма у облику предговора једну духовиту песму, потписану почетним словима имена свога. Дружба Бекона и Бен Џонсона била је тако тесна, да је Бен Џонсон пет година проживео код Бекона. Може ли се, после свега тога, допустити, да Бекон није ништа знао о највећем драмском песнику? За цело не може. А кад се та немогућност утврди, онда се, природно, мора тражити други узрок што Бекон Шекспира нигде ни једном речи не помиње. И кад се узме на ум да ћутање Беконово иде чак дотле, да се Шекспир не помиње ни у његовим најинтимнијим писмима, писаним друговима, онда се мора сматрати да је то ћутање било *намерно*, и да му је узрок у несагласности ауторства Шекспирових драма са високим положајем државним који је Бекон имао.

*
* *

У првом издању Шекспирових 36 драма, које се јавило 1623 године, прва је, по реду, комедија *Бура*. Комедија ова, како по својој мисли, тако и по главним лицима, необично је налик на Беконову *Историју ветрова*, која се јавила готово једновремено с њом, 1622. године. *Бура* је поетско оваплоћење научне теорије *Историје ветрова*. Просперо, главно лице у „Бури“ управља ветровима, оличујући собом науку будућности, како ју је представљао себи Бекон. Како у комедији, тако и у „Историји ветрова“ једни исти су погледи на природу ветрова, а нарочито северногa и јужнога ветра. Једно од лица комедије, дух Аријел, по својој бадрости и свежини, по своме здрављу и веселости оличава баш оно што Бекон говори о северном ветру — има сва његова својства. На против, друго лице, Калибан, који се представља с рђаво сформираном природом, лењом и мрачном, натуштеном, има сва карактерна својства јужнога ветра. Мати Калибанова, врачара Сикоракс, по речима комедије долази из Алгира, одакле је за многа рђава дела своја била изгнана, и „тако је силна да се могла противити месецу и производити поплаве.“ Како се чини, Сикоракс није ништа друго до промењено име за Широко. Јужни ветар, по Бекону, прелазећи преко блатних и подводних места, доноси заразу. Врачара Сикоракс у Шекспира модрим перјем наноси злу или убитачну росу с нездравих блатишта. Биће њено у комедији зове се „земљано“, а Калибана, сина њеног, Просперо зове „ти, земљо.“ Исто је тако и у Бекона јужни ветар тесно везан са земљом. Он вели да јужни ветар на нашој полукугли, где јужни пол лежи доле, до земље, дува оздо. Најочигледније је проведена противност између Аријела и Калибана у реченом смислу, у четвртом и петом акту комедије. Даље су са свим истоветне мисли у Бекона и Шекспира о кружењу материје,

које је Бекон изнео у другом свом делу: *Историја живота и смрти*; мисли о топлокрвним и хладнокрвним животињама, сви погледи на природу звука (који се налазе у Бекнову делу *Шума шумâ* — Silwa silwarum у коме има 1000 природно-историских афоризама), домишљања о подели звука, утицају звона на буру, утицају музике на грубе природе и на пијанице. Са свим једнак интерес к испитивању осећања човека, к разним одступањима од закона природе, средњим облицима, разним колосалним чудовиштима, на послетку стотине појединих мисли како из области природних наука тако и психологије човека. Осим тога сличност између Проспера у комедији *Бура* и Пана, који у Бекона оличава сав свет природе, тако је велика да просто поражава човека. Басну о Пану Бекон износи да боље објасни своје мисли о природи и склопу света у својој енциклопедији, која је први део његовога огромнога списа Magna instauratio scientiarum, и од којега су и већ наведени списи Беконови само поједини делови. Доиста, сличност, како спољашња тако и унутрашња, до најмањих ситница, ванредно је велика. Пан оличава собом природу свега света, суштину свих ствари. Проспero је моћни волшебник који све зна што се на природу ствари односи. Бекон слика Пана с дугом косом и дугом брадом, Проспера и данас представљају тако на позорници. Пан има, као знак свога високог господарскога достојанства, палицу. Проспero — тако исто. У Пана је краљевски огртач, у Проспера огртач волшебника. Пан је бог лова, Проспero, такође, лови на позорници. Пан држи зароблјеног Тифона, Проспero влада над ветровима. Пан је представник музике, Проспero и дух који му је на служби, Арцјел, пуне острво шумом и музиком разноврсном. Пан има свиралу на 7 колена....; слуга Просперов, Арцјел, има добош и свиралу тршчану (просту). У причи о Пану музика отрезњује: у комедији музика примамљује опијене Стевана, Тринкула и Калибана, који се за време дугога пута по блатиштима и трновитим шипразима отрезњују. Пан је у Беконовој причи бог сељака, Проспero заповеда жетеоцима да пред њим играју. Пан је господар и вођ (dux) нимфа играчицâ, Проспero је изгнани херцог (dux, Duke of Millaine), по заповести чијој нимфе играју. Пан изазива изненадни, панички страх, Проспero производи страхоте буре. Церера игра улогу у причи о Пану, а исто тако она излази и у светковању које је у *Бури*. Пан има само једно дете (што је за дивљење — quod mirum est — како додаје Бекон), ћерку Јамбе; Проспero има такође само једно дете, и то опет женско — Миранда (што преведено значи: која буди дивљење). Осим тога — ево још неколико чудноватих факата истоветности. Као што смо видели *Бура* је *први* драматски спев у првом пуном издању Шекспирових дела, и да она битно подсећа на *прву* науку будућности, коју Бекон у својој Енциклопедији смера изнети, на *прву* врсту кретања израженом у Беконову Novum Organum, на *први* природно-историски афоризам Беконов, на *први* део огромнога природно-историског рада Беконовог, Historia ventorum, на послетку на *прву* поставку Беконове Historia vitae et mortis. За тим је интересан факат, да

прво издање Шекспирових списа излази у истој години кад и сва четири поменута списа Беконова, да оно има исти формат као и главна дела Беконова, и, напослетку, да је и једнаким словима штампано. Осим ових упоредних доказа има и још један фактички. Године 1609. кренула се на пут лађа адмирала сера Џорџа Зомерса, која је била на челу целе једне флотиле опремљена за научне смерове. Ова је експедиција открила Бермудска острва. Ускоро иза тога јавила се комедија *Бура*. Непосреднога спомена о Бермудским острвима има у речима Аријела: „Ја сам до пристаништа њихову лађу догнао. Ти се сећаш онога дубокога угла куда си ме одвео некако око поноћи да скупим росу Бермудских острва. Тамо је скривена лађа: она је ту без опасности. Матроси су се ту забили и тврдим сном одмарају се, покорни мојим моћним чудима. А главну флоту, ја сам по мору разместио" — тако да не може ни најмање сумње бити о унутрашњој вези између овога открића и комедије. Бекон је био један од оних који су саветовали и средства дали да се ова експедиција спреми. Заједно с њим у том колонизационом друштву били су и грофови Пемброк и Монтгомери Та два графа она су иста лица којима су, после четрнаест година, посвећене биле скупљене драме Шекспирове in folio, у којима, као што је познато, први и долази *Бура*.

Ако сад скупимо све, што смо до сад рекли онда се неодољиво долази до уверења, да је *Бура* необична комедија, с великом вештином склопљена, као што вели Борман, параболисана драма с природно историском садржином. А кад је то тако онда њена необично велика сличност с Беконовим делом Magna instauratio scientiarum мора довести до закључка: да оба ова дела припадају једноме уму, да је велики поета који је написао *Буру* и велики мислилац који је створио Magna instauratio scientiarum — једно исто лице.

*

Скоро све ово што смо видели код *Буре*, видимо и код — *Хамлета*. Уз „Историју ветрова," која се јавила 1622. године било је пет предговора које је Бекон написао за пет делова своје природне историје, који су по замисли Беконовој требали да изађу у току пет месеца. Предговори ти били су за Historia densi et rari, Historia gravis et levis, Historia sympathiae et antipathiae, Historia sulfuris, mercurii et salis и, напослетку, за већ поменуту Historia vitae et mortis. Но замисао Беконова остала је само замисао, и идуће 1623. године изашла је на свет не Historia densi et rari као први део те природне историје, него „Историја живота и смрти" која је у плану тек на шесто место долазила. По речима Беконовим, на првој страни тога списа, он се решио „услед великога значења који предмет има пустити у свет ову књигу као другу." У скупљеним, пак, списима Шекспировим, који су те исте године изашли, један од најглавнијих стоји у најтешњој вези с Беконовом „Историјом живота и смрти:" то је трагедија „*Хамлет*, принц дански.!" Као год што *Бура* представља не само драматизацију *Историје ветрова*, но

стоји у вези и са свима деловима и одељцима Magna instauratio scientiarum, тако се и у *Хамлету* јављају не само мисли из „Историје живота и смрти.“ Трагедија та представља потпуно и детаљно објашњење пјетско четврте књиге Беконова списа Magna instauratio scientiarum, има у себи много сличнога са Historia densi et rari, која је штампана тек по смрти Беконовој, с разним деловима Silva silvarum, с параболом „Прозерпина или дух,“ с обадва трактата „О смрти“, на послетку с целом рукописном страном спреманога бележника Беконова. Као што је познато, у првом дејству *Хамлета* игра видну улогу дух. Он носи у трагедији два имена: Ghost — то му је лично име; лица у трагедији зову га, пак, spirit, а и он сам у почетку свога првога објашњења говори: I am thy fhaters spirit (ја сам дух твога оца). Та иста реч дух, латински spiritus, игра врло важну улогу и у списима Беконовим. Спиритистичку теорију — једна од основних тачака Беконове философије — створили су Парацелз, Телезије и Северин Дан. Швајцарски мислилац Теофраст Парацелз (Theophrastus Paracelsus, 1493—1541.) изнео је први ту теорију, талијански философ Бернардин Телезије Консентин (Bernardinus Telesius Consentinus, 1508—1588) разрадио ју је, а дански лекар Петар Северин Дан (Petrus Severinus Danus, умро 1602. год.) свео ју је у одређену систему. Бекон, који је врло рђаво знао немачки, упознао се с Парацелзовом теоријом из Телезијева списа De rerum natura и из списа Данца Петра Северина Idea medicinae philosophicae, који је изашао 1571. године и послужио Бекону као главно руководство за оснивање медицинске науке на основу природне науке. Бекон помиње Парацелза и Телезија у 4. глави III. књиге и у 3. глави IV књиге своје енциклопедије, на оном месту баш где се говори о души човековој. Дух у *Хамлету* није само слика створена фантазијом поета него је израз природно-историскога мишљења Беконова о духу. Мишљење које је изнео Парацелз потпуно одговара погледима Марцела, мишљење Бернардина Телезија — погледима Бернарда, исказаним у првом дејству *Хамлета*. Сам Хамлет је израз мисли трећега научника — лекара Северина Дана (у преводу: замишљени, меланхолични Данац). Хамлет, који се родио за то „да врати на своје место време које је изашло из својих зглобова“ бави се, као и Северин Дан, упоредном анатомијом и проповеда као и он, медицину основану на природној науци. Осим тога сама имена лица у трагедији указују на то, да се под њима подразумевају имена поменутих научника. Marcellus — Paracelsus; Bernardinus Telesius — одговара са свим Бернарду трагедије, а Хамлет, принц дански, оличава собом Северина Дана (меланхоличнога Данца). Исто је тако интересно, да имена сва три научника имају талијанско-латинске завршетке, ни једно — дански, као што би требало очекивати. Бернардо има завршетак „о“. као год и талијанац Бернардино, Marcellus на us као и Paracelsus. Само за Хорација нема лица с којим би га могли упоредити. Али је у његовом имену нешто друго опет: оно указује на његово значење. Horatio није ништа друго но врло мало промењено ratio (ум). На питање Бернарда „реците, шта је

то Хорацијо", последњи одговара: „део његов"! И доиста је ratio део од „Horatio". Ако још узмемо на ум, да је Хорацио насликан у трагедији као лице које у све сумња, које непрестано слуша само разум, које до последњега тренутка појаву духа сматра као фантазију, а сам дух као илузију, те га друкче и не зове него „it" (оно); ако се, даље, сетимо речи Хамлета к другу Хорацију у III акту: „дај ми човека кога страст не би начинила робом, и ја ћу га сакрити у светим недрима моје душе као што сам и тебе сакрио" — ми морамо признати да је Хорацио оличење разума, ratio. Бар у целој трагедији реч „Horatio" употребљава се готово свагда онде, где се оно, по смислу, може заменити речју ratio, придајући му свагда значење оштроумне двосмислености. Исто је тако и име Клавдија — римско име, које носи дански краљ у трагедији. И доиста целом природом својом он опомиње на онога Клавдија којега је насликао Корнелије Тацит: и оно што говори Бекон у својој *Историји живота и смрти* о римском Тиверију Клавдију Нерону слаже се реч у реч с Клавдијем у Хамлету. Бекон, нпр., пише: „Тиверије је живео две године више (од седамдесет шестогодишњега Августа), био је човек с „неповратним чељустима" како се изражавао Август, тј. одликовао се промишљеном и силном речју, био је крвожедан, пијаница, рачунао је страсти као дијету". Исто је тако реч краљева у трагедији надувена али силна, он има на савести братоубиство, и он заповеда да се убије његов синовац, пијаница је и човек који се предаје страстима.

Хамлет је поjетски израз идеја Беконових о духу и телу човекову у оличеним сликама. Сам дух — јесте „дух" оца Хамлетова. Погледе о духу исказују Хамлет, Марцело, Бернардо, Хорације, а и смерни Франциско у коме Борман гледа самога писца Франциска Бекона. У науци о телу Бекон (Magna instauratio sientiarum, књига IV) разликује: здравље лепоту, снагу и задовољство. Према тој деоби он разликује и четири, науке: медицину, косметику, атлетику и науку о задовољствима (voluptaria, quam Tacitus apellat eruditum luxum). К медицини он, ради веће простоте у деоби, прибраја и учење о соковима, дисању, сну, постанку, величини, добу итд., једном речи све оно што се данас рачуна у физиологију. Косметику или науку о лепоме он дели на истиниту и лажну. Атлетика има исто тако своје одељке. Учење о задовољствима обухвата собом огромну област, где долазе и: музика, живопис, поезија, сценичка вештина. У трагедији *Хамлет* имамо целу ту деобу Беконову. Тело оличава собом Гертруда. Она је жена духа, грешно тело, на коме лекар Хамлет врши духовну вивисекцију, непрестано помињући у својим упоређењима разне делове тела. Медицину оличава, опет, Хамлет, озбиљан и меланхоличан Данац (Severinus Danus), управитељ (кнез) адскога оставишта, човековога тела — лекар. Он је син бога сунца, као и Ескулап, који је лечење пронашао. Он, као што смо већ помињали, исказује мисли Бекона и Северина Дана, данскога лекара, који је у свом делу Idea medicinae philosophicae објаснио спиритистичку теорију Парацелзову и препоручио природне науке као основу медицини. Косметику или науку о лепоме оли-

чава собом Офелија. У Платона има израз: *е офелеја иатрике* — средство за лечење, лек; у трагедији *Офелија* је драгана лекара Хамлета. Она је представница истинске науке о лепоти тела и душе. Као противност њој — Клавдије представља лажну косметику, која дејствује белилом и обманом. Атлетику представљају: Лајерт и Фортинбрас. Лајерт, Laertes, постало је од „alert“ (брз, окретан), променом слова и додатком грчкога наставка es. Он је оличење брзине и окретности, а у исто време је доиста и борац. Противно томе Хамлет је оличење спорости и крепости. Фортинбрас по самом имену свом означава „крепку руку“. Представник грдне телесне снаге, он отпочиње лако и без разлога војну. Деда његов, стари Фортинбрас, исто је тако био борац (дејство I, појава I). На послетку науку о задовољствима представља у трагедији читав низ лица. Пре свега Клавдије оличава ниска задовољства, сладострасност и пијанство и насликан је одвратно како морално тако и физички, као полуживотиња, те представља „прелазни облик“ у Беконовом смислу: и доиста он се у трагедији зове beast (звер, животиња), сатир (получовек), жаба (амфибија), стари мачак, летећи миш. За тим Розенкранц и Хиљденштерн — имена су им по веселим, светлим предметима дана. Они су представници дружбе, весеља. К овој врсти или области припадају и Озрик и Рајналдо, комендијаши — гробари. Актери и музиканти оличавају с Хамлетом виша духовна задовољства, позната и поету — творцу трагедије и писцу енциклопедије, задовољства ока и уха: сценичка вештина и музика. Волтиманд или Волтуманд означава онога „који што тражи својом мином“. Корнелије је име римскога историка Тацита, којега Бекон често помиње. У њему као да треба видети шалу поетову. Cornelius Tacitus у преводу значи Корнелије ћутљиви. И доиста Корнелије у „Хамлету“ не говори ни речи. Но ћутљиви, неми Корнелије извесно је у овој антрополошкој трагедији ради симетрије с оним што „мином говори“ — Волтумандом. На послетку Полоније, који је извесно тако име добио по имену философа Аполонија Тјанског, представља собом детињски лаковерну философију, детињско и раслабљено тело и дух.

И тако *Хамлет* је опет једна необична драма, а као парабола научна она очевидно садржи у себи прерађене у поетском облику природно-философске, антрополошке и медецинске идеје Беконове. Ни један поета није изразио толико великих истина у таком односно малом спису као што је *Хамлет*, и ни један спис није писац толико времена радио и толико много љубави у њ уложио. Веза између Бекона и *Хамлета* толико је блиска, да је просто немогућно мислити да су две личности, Шекспир и Бекон, писале самостално једна од друге *Хамлета* и Magna instauratio sientiarum. Остаје само претпоставка: или да су философ и поет радили заједнички, или да је то једна иста личност. И за *Буру* је тешко било претпоставити заједничку радњу двојице, а у *Хамлету* то је чак и немогућно мислити, пошто би ту један морао уложити 99°/₀ рада док би други уложио свега 1°|₀, а то се тек не може назвати заједничком радњом. Идеје, речи, обрти у „сценама с духом“, у првом акту — искључно су

научног карактера, а после је свака сцена, свако лице у трагедији, свака реч сама мудрост обучена у поезију, и све то заједно даје таку нераздвојну појетску целину, да се неодољиво рађа питање: шта је остало другоме да ради, кад од једнога долазе већ све главне мисли и облици. Сваки који је *Хамлета* гледао лако ће појмити да није могућно: да је ту један комбиновао сцене а други писао текст. Осим тога обадва би још морала, поред *Хамлета* и *Буре*, створити и написати и Magna instauratio sientiarum. Остаје, на крају, дакле опет само једна поставка: да је оба ова драмска дела створио један геније, који је спајао у себи и великога поету и великога мислиоца. Али и тада се јављају две претпоставке: или је Шекспир написао и Magna instauratio sientiarum или је Бекон написао и „Хамлета". Ну од Шекспира ми имамо свега пет врло рђаво написаних потписа, и више ни једне врсте. Франциск Бекон, пак, који је од глумца Шекспира био четири године старији, носио се још у младости гигантском мишљу о обновљењу науке, која је остала и застала на аристотеловско-сколастичком гледишту. Много је радова Беконових изашло за последње три десетине година до 1620. године, но кад се те године појавио Баконов Novum Organum (in folio), кад је 1622. године изашла његова Historia ventorum, кад се 1623 године јавила његова енциклопедија De augmentis scientiarum, Historia vitae et mortis, и кад су, на послетку, 1623 године изашле „Mr. William Shakespeares Comedies, Histories, and Tragedies" тада је глумац Шекспир (S h a k s p e r e) давно већ боравио вечан сан. Тело његово сахрањено је 1616. године у стратфордској цркви. Франциск Бекон преживео је Шекспира пуних десет година.

Осма књига Беконове енциклопедије De augmentis scientiarum расправља „учење о грађанском друштву" (Doctrina civilis), и дели се на Doctrina de conversatione, Doctrina de negotiis и Doctrina de imperio, sive republica. Првоме делу (Doctrina de conversatione) писац посвећује само малу прву главу, сматрајући да су тај предмет довољно обрадили његови претходници; а Doctrina de negotiis он сматра као са свим неразрађену, или, како се он изражава, као „науку које нема а која се жели", и даје јој готово десет пута више места (14 страна) но првој доктрини. По брижљивом проучавању свега реченога Борман је дошао до закључка да та доктрина стоји у вези с трагедијом *Краљ Лир.* Ради очигледнога уверења он у својој књизи наводи оригиналне наводе из Doctrina de negotiis и за тим прве сцене из трагедије „Краљ Лир", упоређујући их међу собом. И доиста сличност је необично велика. У трагедији Шекспира ми видимо Лира, по пропасти му краљевства с распуштеним власима, без склоништа и сиромахом, који се беспомоћно скита и ломи по бури. Он је „живи нишан" по речима писца трагедије (the true blank), и напомиње нам Doctrina de negotiis Беконову, потврђујући на својој трагичкој судбини поучну изреку Солонову: „ко доведе у неред свој дом, тај ће владати ветровима". Бекон је у својој доктрини подразумевао не што налик на „Краља Лира" него баш његову слику: то се доказује објашњењем које он даје оној великој изреци. Под домаћим нередом он разуме:

„раздвајање са женама“, „лишавање деце наслеђа“ и „честе породичке промене“. И доиста Краљ Лир се раздваја са женама — својим кћерима, Краљ Лир лишава наслеђа и ако не сву децу, а оно најмлађу и највише вољену кћер: Краљ Лир намерно наизменце живи код обе старије своје кћери. Осим тога сви други знаци у објашњењу Беконову: „очекивање већега спокојства душевног“, „нестајање те наде у ветру“, „немир“, „незахвалност оних који се воле и другима претпостављају“, „усиновљење“ (и баш зета), „клевета, оговарање“ — све је то и у трагедији То се исто може рећи и односно других изрека цара Соломона, која су главна основа у Doctrina de negotiis. Кратка нпр. изрека Соломовова: „благ одговор ломи гнев“ не помиње никаквога владаоца или кнеза, ни какав год низ одговора. „Кад се гнев кнеза распалио против тебе“ и „и ти онда мораш говорити“ већ су прости додаци Бекон ови у смислу драматске параболе *Краљ Лир.* Цар Соломон говори о „умном слузи, који влада над једним глупим сином“. Франциск Бекон додаје уз то о „преданом другу од утицаја“ који се јавља као „судија који решава породичне распре“ — што потпуно одговара грофу Кенту у *Краљу Лиру.* Оваких упоређења Борман даје врло много.

Односно трагедије *Краљ Лир* Борман саопштава ове још врло интересне и важне податке.

Ускоро по ступању на престо Јакова I, Бекон је написао прву свеску своје енциклопедије, под насловом The adwancement of learning (Прогрес науке), и посветио је ту књигу свом краљу 1605 године. У тој првој свесци која је писана енглеским језиком, као пример науке о приликама (околностима) налазе се изреке цара Соломона и објашњења тих изрека. Но изрека тих има свега 24 у место 34, и објашњења су врло кратка. Ту је, између осталога, речено и ово: „нема никаквих књига ове врсте, изузимајући неких одломака који ни у какој вези не стоје с важношћу и величином предмета“. Те исте године, 1605, јавио се први пут „Краљ Лир“ у формату мале свеске in quarto, без имена писца. Кад је после 18 година, 1623, изашла Беконова енциклопедија, јавио се и *Краљ Лир* (године 1608 он је изашао први пут с именом: W. Shake — speare) оба дела у формату in folio — као саставни део првог издања скупљених списа Шекспирових. Рђаво разрађеном спису од 1605 године одговара кратко и непотпуно дело науке о приликама у Adwancement of learning; с потпуно прерађеним, до савршенства доведеним по мисли и поезији *Краљем Лиром* од 1623 године стоји паралелно строго научна, дубоко философска студија „о приликама“ у енциклопедији De augmentis sientiarum, која има 34 изреке цара Соломона и која је изашла једновремено с трагедијом. Неодољиво се рађа питање: како се могло догодити да седам година после смрти глумца Шекспира једновремено на свет излази знатно поправљена трагедија *Краљ Лир* и исто тако знатно исправљена Беконова енциклопедија. Једини је одговор на то — да је Бекон творац и једног и другога списа. Шекспир је био већ давно (седам година) мртав, а Бекон је живео и писао генијална дела.

И тако и *Краљ Лир* је у онако исто тесној вези с Беконом, као год и *Бура* и *Хамлет.*

Двадесет година после Беконове смрти издан је био први пут његов спис „Основи науке о светлости и изворима светлости", где је кратко али строго научно разрађена теорија светлости. Спис тај изашао је 1653 године. Комедија Шекспирова *Узалудна усиљавања љубави*, по мишљењу Бормана, није ништа друго но драматисана Беконова наука о светлости. И он то доказује врло оштроумно и уверљиво .. Доказа ради да мисли о светлости проничу сцену комедије од почетка до краја. Борман наводи читав низ сцена које говоре о светлости и имају у себи безброј техничких термина. Том анализом дознаје се да у тој малој комедији од свега 22 стране долази 60 пута реч eye и нешто промењено eie (око), толико исто пута реч see (видети), 30 пута light (светлост), 6 пута sunne (сунце), још чешће luna, moone (месец), за тим fixed starre (непокретне звезде), дванаест знакова зодијака, муња, свећа итд. У опште у комедији има више од 500 термина за светлост. Још један интересан факат Борман спомиње: у почетку петога акта Башка говори пажу Милу: Ја се чудим како те твој господин није до сада узео за какву реч и прогутао, јер ти сав од главе до пете ниси толико дугачак колико honorificabilitudinitatibus. Очевидно је ова реч нарочито смишљена. Ова реч се појавила 1598 године први пут и на насловном листу комедије било је написано име William Shake-Speare. Али међу рукописима Беконовим, који су, несумњиво, из времена 1592—1597 године, има један лист, који је преписач Беконов или ради пробе пера или из доколице ишарао. На том листу између осталих речи има и реч: honorificabilitudino. Речи те нема више нигде, ни у једнога писца, у свој енглеској литератури.

Не мање сличности с Беконом и његовим делима имају и други списи, који су до сад приписивани Шекспиру.

Такве су комедије *Два Веронца* и *Виндзорске прије*

Протеј, главно лице у „Два Веронца," и Фалстаф, главно лице у „Виндзорским пријама" представљају и означавају обадва материју Proteus sive Materia гласи натпис 13. параболе у Беконовој књизи De sapientia veterum: Sub Protei enim persona materia significatur (јер се личношћу Протеја материја обележава). У енциклопедији Беконовој исто тако више пута долази реч Proteus место материја. Личност Фалстафа постаје одмах јасна, чим узмемо његово име у оном облику, у ком се оно јавља у првим скупљеним списима од 1623. године на првој страни *Виндзорских прија.* Тамо се оно пише: Falstoffe и Falstoff — дакле Fallstoff, тј. материја која пада: тешка, трула, груба, материја која тоне. Протеј у Бекона представља превртљивца, непостојаног, подложног свим могућним спољним утицајима. Протеј и његова љубавница оличавају исто то у комедији. Он мења свој начин мишљења, а она — своју фигуру: „мање је за жену стидна промена одела него што је за мушкарца промена или издаја верности". То су речи на последњој страни комедије.

Једном својом фигуром Фалстаф представља да у њему има много материје. О својој великој подобности за падање, тоњење, говори он сам. Положај свој кад су га бацили из котарице с рубљем у Темзу он овако описује: „а по мојој корпуленцији ви можете судити да ја владам приличном способношћу брзо да тонем“ (дејство III, појава 5). Три експеримента која се с њим чине у комедији (III, IV и V дејство) потпуно одговарају оним трима експериментима у Беконовој Historia densi et rari. која говори о скупљању и ширењу материје у простору, или као што сад кажу о физичком стању тела. Прва шала изведена над Фалстафом (бацање у Темзу заједно с прљавим рубљем) одговара експерименту загревања у затвореном простору с охлађивањем које за тим долази. Материја већ почиње да се топи, али то спречава хладноћа. Друга шала (Фалстафа облаче као бабу и бију батином) одговара познатом факту, да се гвожђе и челик не истапају на обичном огњу, него добијају само неку мекоту, губе свој сјај и постају гипки и угодни за ковање. Трећа шала (Фалстава горе свећама ђаволи и он се страшно дере) одговара томе факту, да тело извесне дебљине и с водено-спировом садржином. кад се принесе огњу, црвчи и пуцка док га не обузме ватра. Ради већега и бољега уверења Борман наводи опис Фалстафа о његовој ладној кади у Темзи, у коме је сама физика с многим техничким терминима, од којих се неки налазе само у издању Шекспирових дела од 1623. године (седам година после Шекспирове смрти), а у првом издању од 1602 године нема их....

Комедија *Сан једне летње ноћи* има у себи много сличности с Беконовим делом Inquisitio de magnete, које је издао Rawley 1658. године, за тим с Беконовим предговором ка делу Historia sympathiae et antipothiae rerum и са свим оним што је о симпатији и антипатији речено у природној му историји Sylwa silwarum. У предговору к „историји симпатије и антипатије“ Бекон вели: „утицај наде на људе веома је на лик на дејство извесних лекова који изазивају сан и заједно с тим весела и пријатна сновиђења“. Несумњиво је да је ово указивање на скривени параболизам у „Сан једне летње ноћи“.

У комедији *Млетачки трговац* играју главну улогу залога с уговореном накнадом фунте меса трговца Антонија и судска расправа о томе. У последњем издању својих Есеја, који су изашли 1625. године, Бекон је изнео и свој нови спис Of Usury (о зеленашлуку). Да се види веза и сличност између ова два списа ево неколико карактеристичних основних мисли и података:

У Беконову поменутом спису: многи су оштроумно судили о зеленашлуку. Комедија: Антоније се често подсмева Шајлоку за његове интересе. Бекон: Интерешџија највише исмева суботни одмор, јер он тера свој занат и у недељу. Комедија: Шајлок интерешџија куне се једнако „светом суботом“. Бекон: Интерешџије морају да носе поморанџастоцимeтне боје капу. Комедија: Шајлок Јеврејин и носи потоме такву капу. Бекон: неприродно је да новац даје новац. Комедија: Шајлок

доказује вештим поступком Лавана с пегавим овцама основаност интереса. Бекон: интересирање сиромаши трговце. Комедија: Антоније сиромаши. Бекон: Ко даје на залогу, тај врло брижљиво пази да прође рок. Комедија: Шајлок зајми на залогу и непоколебљиво подржава своје право због протеклога рока. Бекон: тај зуб интересирања мора се отупити да не уједа много. Комедија: Све имање Шајлока конфискује се.

У трећој глави осме књиге своје енциклопедије Бекон назива науку о универсалном праву „недовољном“. И као год што је односно недовољне науке о negotia дао у другој књизи енциклопедије 34 параболе (приче Соломонове) с објашњењима — тако и овде Бекон даје низ афоризама за недовољно идеално право. Неки од ових афоризама поражавају нас својом сличношћу с комедијом. Један афоризам гласи овако: „морају се дати примери на основу којих се може правично судити, кад је закон незгодан или непотпун“. У комедији — закон Млетака не може да реши тај спор, и дужд допушта изасланику ученога правника Беларија у Падуви, Валтазару (преобученој Порцији) да реши тај важан спор. У другом још карактеристичнијем афоризму вели се: примери увођења нових закона, који су прошли не само „кроз руке писаца и секретара“, но су били и „пред очима сенатора, судија или виших судова, а поткрепљени с прећутним одобрењем судија, имају основане претенсије на важност.“ У комедији ми налазимо исту ту дубоку мисао, само у драмском облику: Порција преобучена као млади професор права уз пратњу преобучене Нерисе као писца, решава пред очима сенатора, судија и виших судова млетачких — тај особити правни случај. Дужд га ћутећки одобрава. У *Млетачком Трговцу* ми видимо, дакле, право идеално, а не ни млетачко ни енглеско..... Осим тога историја залоге у овој комедији веома јако напомиње потребитост новчану Бекона. Маса писама Беконових, која се односе к деведесетим годинама 16. века, сведоче о томе. Брат његов Антоније узајмио му је једну велику суму. Из два писма Беконова (том IX, стр. 106—108) ми дознајемо ово: Бекон је узео у зајам новац од некога „Симпсона“, златара из Ломбардске улице, „човека врло познатог, као што сам слушао, својом необично стегнутом кесом“. Од тога „ломбарда“ (како га, у шали, Бекон зове за то што је у Ломбардској улици живео), Бекон је узео 300 фуната стерлинга на залогу. Идући кући са једнога судскога претреса у Тауру, Симпсон апси Бекона на путу изненадно, те мора да се води у тамницу. Два сачувана Беконова писма, једно адресовано деди му Сесилу, друго штампару Елертону, послана из оближње куће где је била тамница спасла су га од срамоте. Као што се види све је ово скоро са свим онако исто као и оно у *Млетачком Трговцу*. Антоније је име млетачком трговцу, а тако се зове и Беконов брат, који је, као што је познато, живео у Млецима. Трговац Антонио зајми своме другу и брату Франциску Бекону. Трговац, опет, узео је новац у зајам од јеврејина Шајлока, и ето опет нове паралеле: млетачки трговац зајми новац на залогу — Франциск Бекон узимље их на залогу. Шајлок интережција и

и тргује драгоценостима Симпсон — интережџија и златар. У комедији одужена сума је 3000 дуката — у ствари је одужена сума 300 фунти стерлинга. И, на послетку, Шајлок апси свога дужника на улици и хоће да га баци у тамницу. Симпсон апси свога дужника на улици и хоће да га затвори у тамницу. Прво издање комедије ове изашло је две године после тога случаја с Беконом.

Доиста велика и необична сличност!

На овај начин и овим методом Борман анализе и све остале комедије Шекспирове, свуда с истим успехом и резултатом.

За тим прелази на Шекспирове хронике, које чине други део издања од 1623. године. Оне имају нарочиту пагинацију и чине засебну целину.

Хронике ове, на први поглед, цртају нам само историју енглеских краљева. Међу тим у њима има и све оно, што Бекон сматра као пропуштено у првом делу своје природне историје, у тако званој „историји доказа“ (Енциклопедија, II, 3), а поименце: историја небесних тела, историја метеора и атмосфере, историја земље, воде и елемената. Прва одговара у суштини: астрономији, друга: метеорологији, заједно с историјом комета и метеора, а трећа и четврта: геологији и географији.

Свеза између ових учења Беконових и списа Шекспирових ова је: краљеви представљају сунца, дворани планете, бунтовници комете и метеоре, чиновници звезде које падају, Фалстаф и његови блиски оличавају облаке, ветрове, муње, једном речи све оно што бива у нижим ваздушним слојевима, близу земљине површине итд.

Између осталога Борман проводи читав низ доказа да се морал Шекспирових драма односи према Беконовој етици као практика према теорији.

Да Шекспирове хронике припадају перу Беконову служи као важан доказ и ово:

Као што је познато од 1377. до 1547 године било је у Енглеској осам краљева. Именима шесторице од њих назване су хронике Шекспирове. Два имена не достају: Едуард IV, који је владао од 1461 до 1483. г. после Хенриха VI и до Ричарда III, и Хенрих VII отац и претходник на престолу Хенриха VIII. Али Едуард IV игра улогу у 2. и 3. дејству „Хенриха VI“ и у „Ричарду III,“ најпре као принц, а за тим као — краљ! И тако не достаје управо само „Историја краља Хенриха Седмог“ (1485—1509). И баш тако се зове први спис Беконов, који је он написао после свога пада и који је изашао једновремено с првим издањем Шекспирових драма. Та „Историја краља Хенриха Седмог“ једино је веће историско дело, које је остало иза Бекона и које је његовим именом потписано. Тако, дакле, имамо један значајан факт: оно што не достоје у Шекспира ми налазимо код Бекона, и, обрнуто, оно што нема код Бекона то попуњава Шекспир!

Своје историско дело могао је Бекон почети уводом, као обично, или излагањем историје детињства и младости краља, или описом ње-

гове личности и карактера. Али од свега тога ништа. Он „Историју Хенриха VII" почиње одмах од завршетка Шекспировог „Ричарда III". Ричарда трећега побеђује и убија у борби, у Босфортској равници, Хенрих Тјудор, гроф Ричмондски (доцније Хенрих VII). „Боже, нека буде тако" — последње су речи Хенриха у драми. Историја Хенриха Седмога од Бекона почиње се тим, што краљ наређује да се пева „Тебе, Бога, хвалим" на пољу битке у Босфортској равници! Још једна важна околност: и Беконова Историја Хенриха VII написана је у стиховима, као и све историске драме Шекспирове. Оком се то опазити не може, јер је Историја Хенриха VII штампана сва у облику прозе: али то може да опази ухо. При том ти стихови, изузимајући само неколико врста у којима се опажа недостатак ритма, — носе несумњиви карактер Шекспирових стихова. Ради веће очигледности Борман је навео читав низ стихова, просто одвајајући после сваке десете или једанаесте стопе речи, и тим је добио одмах и по форми праве стихове. Нарочито је уочљив говор Перкина Ворбека, који се издавао за Херцога Ричарда Јоркског, потпуно сличан да не кажемо истоветан са Шекспиром како по карактеру тако и по стиху, нарочито с драмама *Перикл* и *Хенрих VI*. Исто тако Историја Хенриха VII сведочи о великом познавању Беконову позоришта, сценерије и љубави према драмској вештини.

Из биографије Бекона познато је да он до 46. године није имао никакву дужност, и, према томе, да је имао врло много слободнога времена. За тих 46 година, пак, тј. до 1607. године, он је издао свега једну малу, танку књижицу Есеја (1595. г., кад му је било 36 година), за тим једну малу брошуру „У заштиту Есекса" (1604. г.) и исте године „Прогрес наукâ" — тако се звало прво издање Енциклопедије — које је дело имало свега 220 страна а било је посвећено краљу. За време, пак, своје четрнаестогодишње тешке и мучне службе, од 1607. до 1621. године, Бекон је издао: „Мудрост старих" (1609. г.), допуњене Есеје (1612 г.) и после дванаестогодишње прераде Novum Organum (1621. г.), за последњих пет година, 1622 до 1626. године, не гледајући на сталну болест, Бекон је обогатио литературу Историјом краља Хенриха Седмога, Историјом ветрова, Историјом живота и смрти, De augmentis sientiarum, која је последња књига представљала друго, два пута веће издање дела од 1604. г. под именом „Прогрес наукâ," трећим издањем Есеја (58 чланака) Псалмима и Анегдотама. А после годину дана од његове смрти изашла је његова велика природна историја „Шума шумâ" с прилогом „Нова Атлантида."

Ако све то узмемо на ум, онда настаје питање: шта је радио тај човек — који је тек на заранцима живота свога, и већ на прагу смрти, створио толику масу дела, која сведоче и о генијалној стваралачкој снази и о неуморном раду — у дугим часовима слободнога времена, све до 46. године? Знајући карактер и подобности Беконове на то се може дати само један одговор: он је писао анонимно или под псеудонимом. У спису Џемса Спединга од седам великих свезака *Писма и живот Фран-*

циска Бекона, у 1. и 2. свесци, и у 8. и 9. свесци скупљених списа Беконових има низ писама па и два позоришна комада, за које су признати специјалисти нашли да су из пера Беконова. Писма Беконова сва су скоро писана за грофа Есекса, и сва су анонимна. Позоришни су комади писани 1592. и 1595. године, као што је доказано, за игру о дворским свечаностима, на дан рођења краљице Јелисавете 17 новембра: као званичан писац био је гроф Есекс, а у ствари је био Бекон. Осим тога године 1594. било је у кругу дворана уређено нешто налик на карневал, који је трајао 12 дана без прекида. За то време играле су се разне шаљиве сцене које је Бекон био писао: о њима се помиње у његовим списима (св. VIII, стр. 326—342). Једнога вечера, тада, *актери* су одиграли комад A Comedie of errors — like to Plautus his Menechmus (Комедија погрешака — по Плаутовим „Менехмама"). То је први помен овога наслова, под којим је доцније изашао комад с именом Шекспировим. Осим позоришних комада Бекон је писао и друге поетске ствари. У својим списима он сам говори: „Њено Величанство имало је намеру да руча код мене у парку Твикенгем где сам *ја (ако и не признајем да сам поет)* спремио један сонет" (св. XI, стр. 149). Крал Јаков I био је, као што се зна, велики љубитељ поезије и сценичке вештине, и Бекон моли 1603 године писмено свога друга, правника и поету Девиса, који је постао главни прокурор Ирске, да га представи краљу. Последње речи тога важног писма Беконовога гласе: „Молећи вас на тај начин да будете добри (наклони) према *тајним поетама*, остајем свагда вам предани Фр. Бекон."

Од 1580 до 1590 године јавило се на енглеској позорници, дотле сиромашној, много комада, који су се публици врло свидели. Ко је те комаде писао, публика није питала. Комади су били са свим анонимни. После године, две, па и пет, од прве представе, комади су се ти штампали, али се ни у издањима нису именовали писци. Тако од 1591 до 1598 године штампани су: „Немирна управа краља Џона" (1591. г.), „Весела. смишљена историја под именом „умирење јогунице" (1594), „Знамените победе Хенриха V" (1594. г.), „Први део борбе између два позната дома Јорк и Ланкастер, а тако и смрт доброг херцога Хумфреја" (по садржини напомиње други део Шекспировог Хенрих VI), „Истинита трагедија Ричарда III", „Menaecmi". „Истинита трагедија Ричарда, херцога Јоркског, и смрт доброг краља Хенриха VI", (по садржини напомиње трећи део Шекспировог Хенриха VI). „Необична трагедија о Ромеу и Јулији" (1597.), „Трагедија краља Ричарда II" и „Историја Хенриха IV." Сви се ови комади, осим једнога, у толикој мери разликују од оних који се налазе у издању од 1623. године, да неки научници мисле чак да је њих неко други писао. Искључење чини само „Ромео и Јулија". Она се готово ничим не разликује од трагедије истога имена у издању од 1623. године. Име анонимнога писца те трагедије сродне по духу свим осталим поменутим комадима, у неколико се открива, благодарећи овом интересном факту. У нацртној тетради Бекона, која се

налази у британском музеју и има наслов Promus of formularies and elegancies нарочито је интересан трећи табак. Он је писан на Божић 1594. самом руком Беконовом. На једној страни тога табака стоји натпис Formularies and elegancies, друга је страна сва исписана речима и изразима, који готово сви без изузетка улазе у састав „Ромеа и Јулије." Примедбе те, дакле, чињене су на три године пре него је штампана „Необична трагедија о Ромеу и Јулији". Једино што се може претпоставити јесте то, да је комад игран на позорници још на три године пре појаве његове у штампи, и по томе да је она старија од оних примедаба које би онда Бекон чинио био на памет, после представе комада. То је, међу тим, тешко допустити по томе, што тако способан човек као што је Бекон био, после представе такога комада као што је *Ромео и Јулија*, мучно да би могао правити овакве примедбе: „петао", „шева", „добар дан младожења!"... Све остале примедбе служе очевидно као материјал за трагедију и морају се сматрати као припрема за ту трагедију која се у штампи јавила 1597 године.

Године 1598. почиње постајати прозрачна она завеса, која је скривала писца анонимних позоришних комада. Почела су разна погађања: али како садржина комада није била невиног карактера, и како би обелодањење имена писца могло за њега имати непријатних последица, па та довести и до суда а можда и до осуде на смрт, писац је морао крити своје име и тражити што бољу маску. И доиста, „трагедија краља Ричарда II", по својим политичким основима, изазвала је страшан гнев краљице Јелисавете. Историја свргнућа Ричарда II с престола дирнула је краљицу у срце. „Ја сам Ричард, зар ви то не знате?" — узвикнула је она, обративши се своме најближем саветнику. Да се не би краљичин гнев излио на писца, није била већ довољна анонимност — писац је морао потражити сигурније средство. И „трагедија краља Ричарда II" на један пут је изашла с именом William Shakespeare и с назначењем 1598. године на насловном листу. Осим тога не мањи гнев у краљице је изазвала једна кратка историја анонимна, посвећена графу Есексу, која је изашла 1599. године: под посветом било је потписано име Др-а Џона Хајварда, младога ученог правника. Краљица је наредила да се он ухвати и затвори у Таур. На скоро за тим краљица је наредила да се позове један од њених саветника, који се најбоље разуме у књижевности — Франциска Бекона. Бекон у својим списима сам прича о томе, као и о том како се он старао да умилостиви краљицу, која је охладнела према свом љубимцу, грофу Есексу. У том причању има много интересних израза, који наводе на претпоставку да је Бекон сам писац како трагедије тако и те мале историје, тј. да је, другим речима, и Др. Џон Хајвард и William Shakespeare — његов псеудоним. Осмог фебруара 1601. године гроф Есекс покушао је с гомилом својих привржених да устане противу краљице, но устанак је угушен: осим тога у очи тога догађаја била је удешена представа „Ричарда II" с очевидном намером да се страсти у становништву распале, а у том је свему учествовао и

сер Gillie Merricke. Есекс је стављен под суд и осуђен на смрт. Заседавали су у суду пређашњи другови Ессексови, његови рођаци, његов шурак Рич, а тако исто и принуђен својом службеном дужношћу, пређашњи његов друг, саветник и помоћник Франциск Бекон. За тим, услед истраге самога Бекона, позван је на одговор и сер Merricke, те и он осуђен на смрт. Актере је Бекон сматрао као невине, јер су они радили по налогу Merricke, сам комад Бекон је назвао „старим“ и са свим невиним, а име писца му обишао је ћутањем. Ово последње је врло значајно! За „кратку“ историју, коју су могли прочитати једва неколико стотина људи, писца су, како смо видели, затворили у Таурску тамницу... Пита се како је могао остати без одговорности онај чије је име било на изданој трагедији, коју су на позорници видели хиљадама људи и која је послужила као непосредно оруђе за распаљење масе у време устанка Ессксова? И то у толико пре, што је „историја“ изашла у мирније време, но што је било оно кад је трагедија представљана. Џона Хајварда бацили у тамницу, Merricke-а осудили на смрт, а о William Shakespeare-у — ни речи! Те исте године изашла је и једна књига, која је била нешто на лик на историју новије књижевности и у њој се Шекспир означавао као писац оних дванаест комедија и трагедија, које су дотле биле анонимне: „Два Веронца“, „Комедија погрешака,“ „Узалудна успљавања љубави“, „Успешна успљавања љубави,“ „Сан једне летње ноћи“, „Млетачки трговац“, „Ричард II,“ „Ричард III,“ Хенрих IV,“ „Краљ Џон,“ „Тит Андроник,“ „Ромео и Јулија,“ и, осим тога, „Венера и Адонис“ и „Лукреција,“ „Рукописни сонет.“ Као писац те књиге означен је Francis Meres. Књига, пак, носи наслов: Palladis tamia („подручна службеница науке“). Наслов овај је карактеристичан Беконов наслов: у Бекона има „подручна службеница врлине,“ и Бекон назива записнике (бележнике) „подручним службеницима“ (handmaid). Године 1600. изашло је још шест нових књига, на којима је било име William Shakespeare, а по именце: „Много вике ни за што,“ „Други део Хенриха IV,“ два издања „Млетачког трговца,“ и два издања „Сан једне летње ноћи.“ Име писца, које се тако јако крило до 1598. године, наједанпут се с неком необичном брзином почело јављати у књижевности — појава која се мора довести у везу с поменутим политичким догађајима 1598—1601. године. У току те три године изашло је девет књига, које су свету објавиле име драмскога писца William Shakespeare, баш онда кад је Франциск Бекон, јако мучен литерарно-политичким гласовима, дошао био у трагичан положај, да изнуђено учествује у осуди на смрт свога бившег блиског друга..... Године 1593. изашла је била једна књижица, која је звучним стиховима и живим бојама сликала историју „Венере и Адониса“. Године 1594. изашла је друга књига, мало већа, опет у стиховима, под именом „Лукреција.“ Ни на једној од ових књига није било имена писца, али су обе биле посвећене грофу Сутхемптонском, и у обадве има испред текста кратка посвета под којом је потпис William Shakespeare. Но ми већ знамо да таква посвета нема никаквог већег зна-

чења. И као год што „Историја свргнућа Ричарда II," изашла на свет 1600. године, није било дело др-а Хајварда, тако исто „Венера и Адонос" и „Лукреција" нису дело онога који се звао William Shakespeare. Као што је познато млади гроф Сутхемптонски био је заједно с грофом Есексом у кругу младих дворана, који су волели и редовно посећивали позориште. У њихову друштву били су и Антоније и Франциск Бекони. Гроф Сутхемптонски дао је хиљаду фунти стерлинга за зидање позоришта. Појмљиво је да су меценату за то били благодарни и позоришна дружина и писац, чије су драме добиле тако могућност да се на бини представљају. И тако писац пише књигу а глумац је посвећује грофу. Тако су сви задовољени, и тако је очевидно и постала посвета „Венере и Адониса" и „Лукреције". Но осим овога спољног доказа има и један унутрашњи. Писац тих поjетских прича није могао бити човек, који је тек скоро дошао био из далеког провинцијалнога града Стратфорда у Лондон, с врло малим образовањем, и који је најпре вршио врло мале дужности у позоришту. Обе те приче написане су значајно звучним, непрекорним стиховима по ритму, и језик је у њима искључно језик дворски без и најмање сличности с провинцијалним народним говором. Ако томе још додамо, да су размишљања Венере о дејству и броју чула потпуно сложна с погледима Беконовим о том, онда се мора закључити да William Shakespeare није био писац тих посвета и дела....

Тако је седмогодишњи аноним од 1591. до 1598. био пронађен, и тако се јавило име William Sckakespeare.

Пита се сад ко је тај који се под том маском крије? У маленоме граду Стратфорду на Авону, у графству Ворвик, у књизи крштених младенаца под 26. априлом 1564. године стоји забележено ово: Gulielmus filius Johannes Shakspere. О детињству, васпитању и првим годинама младости његове не зна се ништа одређено. Само се из црквених књига види, да се у $18^1/_2$ година оженио двадесетшестогодишњом земљакињом, да је у 19 години већ био отац кћери једне и да је до 21. године, 1585. године, добио два близанца. Ускоро после тога због неуреднога живота морао је био оставити породицу и отићи у Лондон. Као што се прича он је, најпре, придржавао и чувао коње богатим посетиоцима позоришта, док су они на представи били, а за тим је постао позоришни лакај. Фактички је утврђено, да је 1593. године био члан позоришне дружине глумаца. Утврђено је још и то, да је играо улоге духа у *Хамлету*, Фалстафа у *Хенриху IV* и Фалстафа у *Виндзорским пријама*. Од почетка 1597. године он је почео стицати у свом родном граду земље и имања, и од времена на време живео је тамо. На неколико година пред смрт своју он се, као већ прилично богат човек, преселио са свим у Стратфорд. Тачно време те сеобе није утврђено, и колеба се између 1597 и 1613 године. Извесно је само толико, да је последње три године живота 1613—1616 провео у свом родном месту. 25. марта 1616 године направио је тестаменат, који је на три места потписао. 23. априла те године

умро је, у 52. години свога живота, и сарањен је у стратфордској цркви.

Ето то је сав животопис онога, кога цео свет до сада сматра као писца најгенијалнијих драма, како у научном тако и у поетском погледу. То је све што поуздани извори дају о Шекспировој личности.

Од писмених трагова оставио је Шекспир глумац једино она три потписа на свом завештању, и још два своја потписа на друга два документа обичне природе. Осим тога нема од њега ни једне речи, ни једне врсте, ни једног писма, ни једнога стиха, ни једнога рукописа какве било драме. Интересна је још и разлика у запису његова имена у црквеним књигама и у оних пет својеручних потписа, и у запису имена му на драмама и списима. Тамо се пише Shakspere, а штампано му име је Shakespeare. Ту је прилична разлика. Прво је име постало од Jacques и Pierre, а друго од shake (потрести) и speare (копље). Прво се изговара Шакспр или Шекспр, а друго — Шекспир!

Иза Шекспира нити је остало какве преписке његове, нити библиотеке, ни рукописа каквих.

Од интереса је и важности за расправу овога питања и ова околност. Издавач Беконових дела, Спединг, нашао је један рукопис, непотпуно очуван, у артијама херцога Нортумберландског 1867 године. У том рукопису је потпун текст комада „Шаљива (или весела) конференција,“ која се играла била на дворском позоришту 1592 године, за време светковине, под именом „Празнична игра Милорда Есекса“. На завоју рукописа означено је шта је све некада ту било, а што се, на жалост, није сачувало. На том насловном листу вели се, да је ту било осим „Веселе конференције“ и многих разних чланака и „есеја“, које је, као што се зна писао Бекон, још и „Ричард II“ и „Ричард III.“ Рукопис је писан између 1592 и 1597 године. Дакле трагедија „Ричард II“ пре него што је штампана налазила се међу рукописима несумњиво Беконовим. На истом листу написано је неколико пута име Francis Bacon и седам или осам пута име William Shakespeare — онако, дакле, како је и на драмама штампано Тај лист је једина артија из 16 и 17. века, на којој једно поред другог стоје имена Бекона и Шекспира. . После смрти Шекспира глумца изашао је први пут *Отело* (1622 год.), а у првом издању скупљених списа Шекспирових од 1623. године има маса са свим нових драма (Бура, Два Веронца, Мера за меру, Како вам се свиди, Крај свему венац, Зимња прича, Први део Хенрика VI, Хенрих VIII Кориолан, Тимон Атински, Јулије Цезар, Магбет, Антоније и Клеопатра и Цимбелин), с многим са свим прерађеним и неколиким од чести прерађеним драмама. Само четири од свих 36 драма имају исти стари облик, као и у издању in quarto. Исте године, заједно с драмама, излазе, „Енциклопедија“ и „Историја живота и смрти“ Бекона Интересно је још, да на неколико година пре смрти глумца Шекспира ништа ново није изашло у литератури, а последњих година, пред смрт Бекона, а нарочито од 1622 до 1625 године издано је било петнаест нових дела Шекспиро-

вих, а исто тако и Novum Organum, „Хенрих III.“ „Историја Ветрова“, „Историја живота и смрти“, ново издање „Енциклопедије“ и „Есеји“, „7 псалама“ и „Анегдоте“ Бекона. Интересан је исто тако однос изданих драма Шекспирових и списа Беконових са слободним временом Беконовим. Тако је од 1591 до 1605 године, кад је Бекон имао много слободнога времена, изашло 12 нових драма без пишчева имена, девет нових драма с именот Shakespeare, пет драма знатно прерађених а само две књиге с именом Беконовим. Од 1606 године до 1621. Бекон је сав био заузет пословима државним и од 1606 године на један пут се прекида јављање Шекспирових драма. За свих тих петнаест година изашло је само два нова дела с именом Шекспировим, и то 1609 године „Сонети“ и „Тропл и Кресида“. Од 1622 до 1626 године Бекон постаје слободан са свим од службених дужности, и посвећује се искључно науци и литератури. Пет нових његових дела и два битно поправљена и допуњена излазе тада под његовим именом. И упоредо с тим почиње опет појава Шекспирових драма — године 1622 „Отело“ in quarto, а 1623 године скупљени списи in folio с 15 нових и 12 знатно прерађених драма. На годину дана по смрти Беконовој изашла су у једној књизи два Беконова дела: „Шума шума“ и „Нова Атлантида“. Ако се још сетимо године смрти Шекспирове (1616), онда ће се јасно видети, да је излажење драма његових много мање зависило од живота и смрти његове, него од животних прилика и одношаја Франциска Бекона.

Прво целокупно издање Шекспирових драма, које је изашло 1623. године и које је сад библиографска реткост, има како знамо и много нових и много прерађених драма. Међу њима „Први део Хенриха VI.“ „Кориолан“, „Јулије Цезар“ и „Цимбелин“ нису дотле ни по имену биле знане. У „Хенриху V“ има равно 1500 нових стихова. И као год што „Историја Хенриха VII“ од Бекона попуњава празнину у Шекспировим хроникама „Ричард III“ и „Хенрих VIII“, тако исто 1623. објављен „Први део Хенриха VI“ попуњава период времена између „Хенриха V“ и „Другога дела Хенриха VI“. Кад се све то догодило, Шекспир је већ пре седам година био — мртав!

Ово целокупно издање Шекспирових драма посвећено је грофовима Пемброку и Монтгомерију. Обадва су они, пак, били с Беконом учесници у једној колонизационој компанији, чије су се лађе разбиле за време буре на Бермудским острвима — факт који има везу с првом комедијом Шекспировом *Бура*... Сам тон посвете је као што лорд лорду пише, а никако како би писао глумац главном управнику дворског позоришта (то је био Пемброк). Слика Шекспирова уз ово издање није нимало сагласна с великим писцем драма. А слика Беконова — са свим. Лево од слике, у целокупном издању Шекспирових драма, има крупним словима 10 врста у стиху, које се овако завршују: Читаоче, немој гледати на слику, но на књигу! Осим тога све слике које представљају Шекспира веома јако подсећају на Бекона. Оних десет стихова до слике у оном издању потписани су почетним словима B. J. (Бен Џонсоном), али њих нема у његo-

вим скупљеним списима. Мисли, међу тим, у тим стиховима исказане налазе се у „Венери и Адонису“ и у натпису на париској младићској слици Беконовој. Очевидно је велика слика „Стратфордскога Shakspere-a“ само вешта маска, коју је на своју књигу метнуо „Лондонски William Shakespeare“, Франциск Бекон.

Позната је знаменита изрека: „кад би све науке нестале, оне би се могле васпоставити по Виргилију“. Изрека се та налази у првој књизи првога издања „Енциклопедије — The adwancement of learning. И те речи још се лепше примењују на енглеског драматичара: „кад би све науке нестале, оне би се могле васпоставити по Шекспиру“. И оне се у њему и налазе по знаменитој изреци Беконовој: „Поезија — то је сан знања, науке“... Борман вели, да је врло могућно да је Бекон узео псеудоним Shakes peare по сличности његовој са Sexpartes (шест делова): на колико је мислио поделити свој најглавнији научни спис Magna instauratio scientiarum — од којега, као што се зна има свега три дела (први: de augmentis scientiarum, други: Novum Organum, трећи: Природна историја, с разним недовршеним одломцима). Четвртога, петог и шестога дела — нема! Где су ти делови и је ли могућно да је Бекон само обећао, па обећање не извршио? По свему што се о Бекону зна, то се не може мислити. За то се четврти, пети и шести део његовог главног дела мора тражити — у Шекспировим комедијама, историјама и трагедијама, које су изашле 1623. године. Оно што говори Бекон о садржини намишљена четвртог, петог и шестог дела своје Magna instauratio scientiarum, потпуно одговара ономе што има у Шекспировим комедијама, драмама и трагедијама. Трагедије су Шекспирове — философија Беконова.

*
* *

И тако Борман мисли да је одгоненуо тајну Шекспировску, а као главни узрок што она до сад није била решена биће у томе поглавито: што су једни читали само Шекспирове драме а други само Беконове списе. Уз то долази још и околност да списи Беконови нису у целини познати добро ни у Русији, ни у Јевропи, а међу тим у њима има толико драгоцених података о сценерији да ни једна бина не може правилно игру Шекспировиx комада извести не упознав се с делима Беконовим.

Спајањем писца Шекспировских драма с генијалним творевинама Бекона, ми добијамо у Франциску Бекону највећега генија који се до сада на земљи јавио!

С. М. П.

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА

Две ружне навике у Шумадији заостале од туђина.

Није вајде, о овоме је потребно проговорити: у толико пре, што је ово гадно псовање толико узело маха, да се сад исто чује и по оним крајевима Србије, који су од вароши удаљени.

Ако ли какав београдски гигрл ушчита ово, рећи ће: ју како ова тема није фина. Фина не фина то вам је. Кад се сме у нас овако јавно, да псује, — у праву сам и ја против тога да пишем. Главно је да је ово истина и кад сам кренуо да пишем, „како наш народ живи" онда је потребно напоменути и: како наш народ псује.

О овоме нарочито хоћу да проговорим зато, што ће доћи време, да онај зна, који стане о овоме писати после 50 година, да је ова гадна навика из туђине пренета, да не мисли да је ово српски специјалитет.

Псовање Бога, и других светаца све је то превод са маџарског: Baszom az Jstened, a krisztusàt, a Mariat, a haromszaz augualat, a Teremtöt.

Ово су у Србију пренели Срби из Војводине и то махом калфе коцкари итд. а ми сад разносимо по ново-ослобођеним окрузима.

Колико је на мене учинило страшан утисак кад сам први пут чуо псовање Бога, види се из тога, што и дан данас памтим све појединости.

Био сам у првом разреду гимназије и идући у школу, код 2 сокола у Београду, беше једна ковачница и један калфа стежући шину на точку, опсова шегрту Бога.

Ја сам стао и окренуо се брзо да видим, е да ли још ко ово чу, држећи да је ово грђе, но псовати кнеза, и да ће сад жандари од њега направити пачарис.

Толико ме је ово било онда пренеразило!

Овакав утисак од овога псовања има сада Пироћанин, Лесковчанин, Врањалија: а Нишлији је сада већ то обична ствар постала! У Београду сад се тамо сербез псује, да и свештеник и полицајац мирно пролазе поред тих људи.

Знам за један случај у Београду, где је један пиљар из Власотинаца позвао своје старе родитеље да код њега живе и њих је толико

ово псовање потресло, да се нису ни месец дана код њега стрпели, и ако су материјално били принуђени да ту остану.

Утекоше — Господине, рече ми њихов син — не могоше више да издрже, како Београђани псују Бога.

Из Београда је ова гадна навика растурена по народу војском а ређе полицијским чиновницима.

Нижи чинови у војсци псују Бога војнику толико, да ови простаци мисле, да је то по правилу војном, као најблажа казна.

Као војни лекар ја сам и на то обраћао пажњу и могу рећи, да нашим академским и старијим фронтовним официрима може служити на част, јер нисам приметио да овако гадно псују.

У опште су наши академски официри васпитани људи и док сам био у војсци веома ми је мило било са њима дружити се.

Многи од београдских родитеља, кад са синовима ништа не могу да учине, они онда хајд у војску. Ту због писмености тако убрзо постану нижи чинови и том приликом отрују својим рђавим васпитањем и овим гадним псовањем своје другове са села, па кад се ови отпусте кућама они опет показују својим сељацима шта су у Београду научили.

Највише ме љути, кад овако псовање на селу чујем, што такав чапкун тиме хоће да покаже, колико се својим образовањем од осталих простих сељака одвојио.

Исто тако и по неки расушштени срески писар, да се покаже колика је сила, дере се у сеоској механи и уз сваку десету опсује Бога, створитеља итд.

О општинским писарима тек би се имала књига читава да испише шта су они зала по народу учинили и данас чине. Врло је мали број на које би се могао прст да пружи и да се каже: честит човек.

Елем права постојбина овог гадног псовања је Мађарска и исто је код нас просто од речи до речи преведено. Чудим се да католички и протестански свештеници нису могли овој националној бруци на пут да стану, кад ми је познато, да се они о васпитању своје пастве много више заузимају но наши.

Код нас свештенство није више у стању ово да сузбије. Како у војсци тако и у грађанству треба ово казнити. У грађанству би ово још лакше ишло, пошто су то махом коцкари и иначе искварени људи, али у војсци као што рекох псују нижи чинови, који трују овом покварешношћу невине војнике, па чак сам сигуран да их официр не би ни казнио, но би се начинио као да није ни чуо, јер неће ни он да се замери нижем чину за сваку „ситницу“.

Ја знам само једном да је за време блажено упокојене фузије један честит грађанин узимат на одговор за псовање Бога, кад му полиција у Смедереву на други начин није могла да досади и овде је чак и један мој колега — Бог да му душу прости — сведочио лажно, да је чуо и одмах је после изабран за председника свог партиског одбора.

Да ли је псовање оца и матер наше, или је и то донето од куда са стране — не знам по сигурно

Но ја ћу да изнесем разлоге, на основу којих ћу покушати да докажем, да је и ово туђе.

Путујући као окр. лекар по ваљевском округу наилазио сам у сваком селу на нека гробља, покривена зелено модрим плочама, какве стене у оној околини нема. Сељаци су ми увек на питање одговорили да су то „маџарска гробља". Особито је неколико гробова добро сачувано код гробља села Миличинице.

Ту близу овог села на врху Влашића има и дан данас добро очуван један маџарски споменик — једна једноставна стена, коју народ зове: големи белег И данас је за чудо, каква је то сила могла на врху ове планинске греде оваку тежину изнети.

Из историје се зна да је за време Немањића половина Шумадије била под Маџарском — па чак и за време цара Душана.

По изворима г. Чеде Мијатовића у његовом „Деспот Ђурађ Бранковић" те земље су биле: „Мачва, Лозница, Рађевина, Жупа, Битва Стиг, Непричава, Колубара, Бела Стена, Жупа, Уб, Тамнава, град Београд са свим што му припада, град Голубац, на послетку и сви други градови и земље, које је Лудовик држао".

Да су у овим крајевима Маџари одиста и живели, види се из оних њихових гробља, као и из тога, што се и данас у окр. ваљевском знају места, где су им били храмови, које наш народ зове и данас: миса и мисача.

Дакле баш у оним крајевима где се и данас највише псује у тим су крајевима Срби живели са Маџарима.

Немањићеви Срби, које ми Подунавци зовемо Рекалијама, Гогама, Шоповима итд. ти Срби нису имали мешавине са Маџарима и они — за које имам уверења — не псују ни из близа овако као ми у Шумадији.

Питао сам и поч. чика Љубу Ненадовића за Црногорце, и он ме је уверавао да се Црногорац тек овамо код нас научи псовати.

Као год што су нам од Турака остале њихове речи, којима се и данас служимо и којих пуно има у народним песмама тако исто од Маџара нам је остала, а и данас се преноси ова гадна навика, која није наша и којој је крајње време, да јој се стане на пут.

Ко и на какав се начин ово даље шири — ја сам изнео и ту треба на извору ово сузбити.

Сем овога до сад изнетог, Шумадији је још једна — да се најблаже изразим — незгодна навика од Маџара зостала. Ја сам прилично света прошао и нигде нисам видео да људи јавно, у сред бела дана неглиже — у *гаћама* иду. Само Маџари и Срби, који живе у Шумадији а нарочито у Мачви и ваљевском округу иду овако, тако рећи необучени. А баш у овим крајевима као што пре рекох Маџари су се најдуже бавили и дан данашњи видне трагове оставили.

У крајевима где Маџари нису живели, Србина је просто срамота да у гаћама у свет изиђе.

Да оставимо за часак наравствену страну овога обичаја па да с гледишта здравственог само то споменем, да народ у ваљевском и шабачком округу и зими махом иде без чакшира у гаћама, шта више 1885 године дође у октобру месецу у Ниш један батаљон Мачвана — махом у гаћама. Пошли људи у рат. Статистика Краљевине Србије показује да најдуже живе Срби у новоослобођеним пределима, а у тим крајевима и ако је народ сиромашан, ипак и зими и лети носи вунено одело и најсиромашнији стиди се без чакшира у свет да изиђе. Највише шкартираних регрута даје Мачва и ако је Банат много баровитији, ако ко хоће ово за узрок кржљавости да узме.

Ићи „у гаће и кошуљу", то не значи носити српско народно одело; то је *маџарски костим.*

Др. Лаза М. Д.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Новаковић Ст. Српска граматика, саставио — Прво целокупно издање. У Београду 1895. 8°. XXVIII. 512.

Ново издање Новаковићеве граматике рекби да није више намијењено школама: барем на прочељном листу нема више ријечи „за ниже гимназије и реалке у краљевини Србији" које су се читале у старијим издањима: па и то, што су четири дијела граматике сада састављена у *једну* дебелу књигу од преко 500 страна, јасно каже да Новаковић ово ново издање није удесио за школску потребу. Коме га је он намијенио то нам Новаковић каже на VI страни: „читав низ нараштаја и у Краљевини и по осталим српским крајевима, кроз пуних десет година (1880—1890) учио се по овој граматици. Претварање оних појединих књижица Српске Граматике у један целокупан граматички требник чинило ми се као још једна дужност не само према тим нараштајима, који сад улазе у зрели век, него и према осталој образованој публици српској у свима крајевима народа нашег. Мислио сам да је узалуд изискивати од образованих Срба да својим језиком чистије и правилније пишу, ако се не би спремила књига која би олакшавала вршење те дужности, данас већ, хвала Богу, свакоме драге." Ново издање дакле није намијењено више нижим гимназијама и реалкама већ одраслим образованим Србима, да им буде на помоћ како ће чисто и правилно писати.*)

Ја мислим да је Новаковић врло добро учинио што је промијенио намјену својој књизи, јер граматика у којој је предмет распоређен строго по научним принципим, а у њој се опширно предаје наука о гласовима и о основама, па се језични појави тумаче готово увијек на основу старога словенскога језика, није никако за ниже разреде средњих школа, док је може добро требати образована публика у зрелијим годинама, која хоће да о свом језику зна нешто више од школске дјеце, а нарочито хоће често да зна не само *како* што бива у језику већ и *зашто* тако бива.

*) С овим се некако не слаже што се у напомени к чл. 552 говори да „ваља мотрити да *ученици* тачно науче.." и мало даље, „ваља привикавати *ученике* да чине распознавање...."; ја мислим да је то тако остало из старијих издања удешених за школу,

Према новој својој задаћи Новаковићева би се граматика морала доста мијењати, јер једно су момчићи од каквијех 10—15 година који се тек почињу учити науци о језику, а друго су одрасли људи који су ту науку већ прошли па хоће само да је до пригоде попуне и утврде: у новом издању морало се дакле другојачије казати све оно што је тумачено онако како би дјеца најлакше разумјела, испустити што сваки образовани човјек зна и мора знати, а додати којешта што би дјеца тешко разумјела или не би за то марили док би зрели људи то радо знали ако већ не знају, — једном ријечи према садржини, која је већ испрва боље пристајала образованој публици него ли школској дјеци, морао се удесити и спољашњи облик Тога свега Новаковић није учинио, тако да се управ мора рећи да је његова граматика у новом издању намијењена другијем круговима али је опет остала она иста која је и прије била. Амо не иде што је наука о основама другојачије распоређена и што су остала три дијела амо тамо поисправљана и попуњавана јер су то све промјене које би Новаковић без сумње извео да је његова граматика и надаље имала служити прије свега школи. Свакако и ако није прерађена према новој својој задаћи, опет и оваква каква је много боље одговара својој садашњој намјени него ли пређашњој, па зато морамо бити у велико захвални Новаковићу што нам је овако дао прву, цјелокупну граматику српскога језика која је намијењена уопће образованој публици

Ја узимљем дакле Новаковићеву граматику онаку каква је остала из старијих издања, па ћу — не обазирући се на њену нову намјену — прегледати шта у њој има и како је то распоређено и тумачено. Истављам у почетку неке опћените примједбе, а прије свега терминологију. Новаковић за разне гласове, врсте ријечи, за облике, за реченице и њихове дијелове узимље свуда српска имена, дакле *самогласник нечисти сугласник*, *именица*, *множина*, *први падеж*, *показна замјеница*, *вријеме садашње*, *подмет*, *погодбене реченице* итд. Ја против тога немам ништа, али сигурно не би било згорега да се барем ондје, гдје се тумачи значење сваке таке ријечи, каже какво јој је име по латинској терминологији која је прихваћена од свијех западнијех културнијех народа. Зашто не би образовани Србин већ у граматици својега језика нашао да је „самогласник“ исто што „вокал“, „пети падеж“ исто што „вокатив“, „подмет“ исто што „субјекат“ итд ? Тој је потреби донекле и сам Новаковић задовољио, али само у синтакси, па док у прва три дијела нема *ни једне* таке латинске ријечи, у четвртом се дијелу чешће налазе напр. у чл. 567 каже се за „придјевне додатке подмјету“ да се иначе зову „атрибути“, у чл. 689 да је „перфекат исто што „вријеме прошло“, а у чл. 690 да је „давно прошлому времену“ латинско име „plusquamperfectum“ итд. Требало је дакле то консеквентно чинити у сва четири дијела, па би онда само собом изашло да је барем за неколико између овијех граматичкијех појмова много згодније кратко латинско име (напр. атрибут, апозиција, актив итд.) него ли српско (придјевни додаци

подмету, самостални додаци подмету, радно стање итд.). Напосе спомињем имена за наша четири акцента: Новаковић их зове овако: ̀ „кратак“, ̏ „оштар“, ́ „дуг“, ̑ „високо дуг“. Мени се ова имена не свиђају: прије свега кад је ̀ кратак, могао би ко промислити да ̏ није кратак, затим за име четвртога акцента требамо двије ријечи, а напокон ако се од два дуга акцента један има боље означити атрибутом „високо“, то је онда ́ високо дуги акценат а не ̑, јер када се истијем тоном изговарају два облика што имају та два акцента (напр. *гла́ва-гла̑ву)* у првога глас иде на више него ли у другога. Зато ја мислим да је најзгодније звати српске акценте као што их зове Павић, тј. ̀ „тежак“ ́ „оштар“, ̏ двоструки, ̑ обли. На тај се начин сваки акценат означује *једном* ријечју, па се то име у погледу знакова ̏ и ̑ слаже с њиховијем обликом а никако се не противи њиховој нарави, док се знакови ́ и ̀ исто онако зову као што се зову у другијем језицима (нпр. у грчком и француском) који се и у Србији уче. Није на даље никако добро што Н. у *имена* узимље не само бројеве већ и замјенице (у чл. 22 и 311).

Што се распореда тиче Новаковић се строго држи чисто научнога реда, па му се с те стране не може ништа забавити. Добро је и то што се у погледу науке о основама вратио на Миклошићев ред, по којем се за сваки наставак одмах на истом мјесту спомињу и које су основе њим непосредно грађене од коријена и које су постале од другијех основа. Напротив с практичког гледишта (а ова граматика хоће баш да у првом реду задовољава практичкијем потребама) мислим да се могло којешта мијењати. Тако нпр. сигурно било би згодније да се о извођењу компаратива („првог реда поређења“) говори у науци о облицима гдје се говори и о деклинацији придјева. Исто тако било би боље да се о бројевима свима заједно говори на једном мјесту: у Новаковића на стр. 180—183 говори се о „бројевима који се мијењају по обрасцу заамјеница“, а *пет шест* итд. па редни бројеви спомињу се на стр. 126, 127, па опет на стр. 166, док се о *двојица* итд. и не говори као о бројевима. Него то су ситнице према великој сметњи што доноси научни распоред у деклинацији и коњугацији. Новаковић узимље у „промјени“ именица *пет* врста: I. *јелен орач, Мирко, Милоје*: II. *село поље;* III. *жена;* IV. *ствар, кћи, мати*: V. *племе, тане, небо*. Та се диоба не може оправдати. Да није удешена сасвим према старому слов. језику, то се одмах види, али није удешена ни према садашњем стању срп. језика, јер II. и V. врста имају данданас у српском језику исте наставке као и I. Зашто бисмо дакле одвајали оне двије врсте од прве? Што *село* и *поље* имају *о е* у номинативу једнине није довољан разлог да их одвојимо од *јелен* и *орач*: сасвим исте наставке у истом падежу имају и *Мирко* и *Милоје* па их опет Новаковић не меће у II. врсту већ у I; *село* и *поље* имају доиста и у множини *сел* **а**—*пољ*-**а**, али и *Мирко* - *Милоје* имају у вокативу *Мирк*-**о** — *Милој*-**е** док *јелен* и *орач* имају *јелен*-**е**—*орачу*. А зашто пак не би ишли упоредо *племе—тане—небо* и *село—поље*? Оно троје има истина у другијем облицима ширу основу (*племен-, танет-*,

небес-) али и *Србин-грађанин* и т д. имају у некијем облицима ширу основу на их опет Новаковић *није* одијелио од *јелен*. Али кад се утврђују деклинације не смије се гледати на таке ситније разлике јер иначе требало би и у српском језику још више дијелити: напротив кад се узму у цјелини *сви* облици неке врсте ријечи (а то је њихова деклинација!) излази чисто и бистро да ми немамо него три саме деклинације: која у генитиву једнине има наставак *а*, па која има наставак *е* и напокон која има наставак *и;* то је све што смо ми спасли од старога богаства именичкијех облика! И у погледу коњугације Н. се држи као сви наши новији граматичари осим Љ. Стојановића подјеле Миклошићеве. Колико је тај распоред згодан с научнога гледишта, није овдје мјесто да се испитује, али слободно се може питати је ли тако згодно за практичке потребе. Кад се ствар узме с ове стране мени се чини да Миклошићева подјела није ни мало практична јер кад се види велики број образаца који је за њу потребит, морало би се казати да се облици српских глагола бог зна колико међу собом разликују, док напротив ваља да је мало у којем језику коњугација тако једноставна баш колико у српском: само презенат и имперфекат имају тројаки завршетак а остали облици само по два. С друге стране мора се признати да ово тако једноставно грађење глаголскијех облика подоста поремећују то, што се у многијех глагола разликују оне двије основе од којих се баш граде сви глаголски облици т.ј. презентна и инфинитивна. Стога ја мислим да би и најбоље било да се ово двоје не мијеша: напосе би требало узети како се *облици* мијењају, и то би се могло обавити са мало образаца и мало правилā, а напосе опет како стоје једна према другој двије глаголске основе. Овако груписање материјала има и ту добру страну што би се друга партија (т.ј разликовање основā) дајбуди у књигама намијењенијем нижим школама могла сасвим испустити или само у кратко споменути, јер школска дјеца нити треба да уче из граматике нити могу из ње научити нпр. да *трудим* има у инфинитиву *трудити* док *видим* има *видјети*, или према *касати* и *писати* да у презенту стоји *касам* али *пишем*: то дјеца већ знаду из живога говора, као што знаду да је од *кост* генитив *коста* и од *кост* напротив *кости*. У граматици која је намијењена одраслијем наравски разликовање основа не смије се испуштати. Али је ли тада за наш језик довољна диоба Миклошићева? Није никако, јер ако се само за два глагола (*умјети* и *говјети*) узимље особит раздио у III. врсти, зашто се нпр. не би узео свој раздио, иначе своја врста за *спати-спим* или за *појати — појем*? а зашто се глаголи на*—ивати* не би одијелили од онијех на *-овати?* куда ли би се пак по овакој диоби метнули глаголи *спомињати—њем*, *проклињати—њем* итд? Тијех недостатака, и још другијех не би било кад би се српски глаголи разврстили збиља према својим врстама а не би на силу утјеравали у Миклошићеве врсте и раздјеле, који нијесу довољни ни за стари словенски језик за који су удешени. Од појединијех ствари, које би се могле истакнути, хоћу да споменем само двоје: II. узимље презенат *јесам* у 2. раздио I. врсте, а гла-

голе *ковати, сновати, тровати* у 3. раздио V. врсте. Оно прво никако не ваља јер презенат *јесам* нема с тијем раздјелом баш никаква посла: друговачије је грађена основа а сасвим су друговачији наставци: зато *јесам* мора се одвојити, као што га одвајају све граматике и научне и практичне, као остатак старе коњугације. Што се пак глагола *ковати* итд. тиче, са строго *научнога* гледишта може се обранити што се дијеле од *пророковати* итд., али у практичној књизи зашто би се узимало да се *ковати-кујем* не мијења исто као *пророковати-кујем*? У синтакси требало би боље груписати падеже иза приједлогâ те за сваки приједлог показати на окупу главније прилике гдје се узимље: Н. тога није учинио него нпр. о *од* говори у чл. 664. и 670, о *из* у чл. 666 и 670 а у чл. 668 говори о *за* као приједлогу који би се слагао *само* с генитивом.

Опсег својој граматици Н. је одредио на стр. 22 изрекавши за њу да је то „описна граматика" садашњега језика: према тому пак што је писац имао на уму и како је ствар збиља изведена, требало би попунити, да је ово описна граматика садашњега *књижевнога* језика. Зато с разлогом Н. врло ријетко спомиње како је што и у којем дијалекту, па и оно мало што спомиње било би боље да није узето у текст већ да је пометано у напомене при дну стране: тако би се још јасније видјело да такове особине немају посла с књижевнијем језиком.

За тумачење језичнијех појава којим се бави Н. често узимље у помоћ стари словенски језик. Да се то у књизи, која је намијењена одраслијем образованијем људима, може иначе донекле мора чинити, о томе нема сумње, — али докле? То треба тим више да питамо што видимо да у овом погледу сам Н. није једнако поступио: у прва три дијела готово се сваки знатнији појав тумачи на основу старога слов. језика, — у синтакси готово ни један. Може ли се то неједнако поступање оправдати? Ја мислим да не може: ако се тумаче главнији појави у гласовима и облицима непрестано се обазирући на стари слов. језик, треба исто то радити и у погледу синтактичнијех појава, ако се онамо понајвише каже чим се срп језик одалечио од старога словенскога, зашто се не би исто тако чинило и за синтаксу кад и она доста често одступа од старе словенске? Потребито је дакле да се одреди нека мјера за узимање старога слов. језика и да се та мјера пак консеквентно држи за све дијелове граматике. Ту је мјеру најлакше утврдити за ниже школе: тамо је уопће не треба: нижи разреди средњих школа нијесу филолошки просеминари већ школе у којима је (у погледу срп. језика) доста и предоста ако ђаци *науче правилно говорити и писати књижевни језик*. Како и зашто што бива у језику, то се може *донекле* тумачити у вишим разредима, премда не смијемо заборавити да напреднији западни народи све више стежу опсег учењу старијих језичних периода на корист живог садашњег језика. Да запитамо дакле опет: докле би се у граматици каква је Новаковићева морао узимати у помоћ стари словенски језик? Ја мислим да би такој књизи задаћа имала бити да констатује гдје се српски језик одвојио од старога словенскога (који редо-

вно показује опћи славенски степен развитка) и да тумачи како и (докле се може) зашто је то било: на тај би начин образован Србин имао добар темељ за разумијевање развитка својега језика и његова одношаја према осталијем славенскијем језицима. Све што идѐ преко тога, нарочито тумачење појавâ што су српскому језику заједнички с осталијем слав. језицима, ја бих оставио *научној* граматици срп. језика или још боље *славенској* граматици. Зато у *практичној* граматици срп. језика, ма била намијењена образованој публици, ја не бих никако тумачио нпр. како је постао завршетак у аористу *тресох* као што ни Н. не тумачи како је постао завршетак у генитиву *јелена*, или не бих тумачио како је постало *ој* у *лој* као што и Н. не тумачи како је постало *ч* у *пчела* итд. Напротив тумачио бих како је постао инструментал *женом* према стсл. **женоѭ** и споменуо бих да у 1. лицу множине према стсл. *мъ* стоји у српском наставак *мо*. Него (да узмемо ствар с практичнога гледишта) ја се бојим да би многому и та моја мјера била превише, па зато не знам не би ли било добро да се и цијело ово „научно“ тумачење одијели од осталога „описнога“ текста било у напоменама при дну стране или у чланцима штампаним друговачијим (ситнијим) словима.

Иначе у тумачењу језичнијех појава не може се казати да је Н. свуда погодио право. У погледу промјенâ што бивају у вокалâ он се строго држи старе Миклошићеве теорије која је сада у науци коначно замијењена бољом, али ни по Миклошићу се не смије казати да *ов* постаје „снажењем“ од *у* (чл. 57) или да *парати* итд. постаје од *порити* преко *пварати—поорати* (чл. 59). *Ведар* нема посла с коријеном *вед-* који је у *довести* итд., а ни *вук* са *вуки* (чл. 116). Ријечи као *грађа*, *свађа*, *вођа* итд. нијесу постале од **градија* испадањем гласа *и* већ директно од *град-ја* (чл. 151 *б*), а *плијен* (**плѣнъ**) никако не постаје од ***плѣв-нъ** (чл. 172). У *дебљи* није никако избачено *е* (**дебељи*) већ је исто тако начињено као и *дубљи* од *дуб-ок* (чл. 259); и *дуљи* није од *дугљи* већ је од старога компаратива *дињи*, само што је у вокалу помјерен са *дуг*, према којему је и од *дуљи* постало *дугљи* (чл. 259). Да су „бројеви редни *пети*, *шести* итд. постали *прије* бројних именица *пет*, *шест* итд.“ наставком ь (чл. 264. и 266), то неће нико вјеровати! ја мислим да не треба доказивати да су напротив људи од *пет* дошли на *пети* а не обратно. *Ко* није постало непосредно од коријена већ је сложено са *то* (**къто**) исто онако као *што* (**чьто**) (чл. 268). *Полубрат* и *домазет* нијесу постале од *основа* већ од готовијех ријечи *полу* и *брат*, *дома* и *зет*, па зато оно *у* (у *полубрат*) и *а* (у *домазет*) није никакав изузетак већ је на својем мјесту (чл. 277); исто тако треба тумачити и *у* у *братучед* (чл. 278). За непостојано *а* у деклинацији ја не бих рекао да га у осталијем падежима осим ном. (ак.) једн. и ген. множ. „нестаје“, већ да се тамо није развио јер га није ни требало (чл. 322). *Бресква* и *прасква* није млађе од *бреска* и *праска* нити је тамо уметнуто *в* већ је обратно ово млађе (према ген. множ. *бресака*, *прасака*) а оно старије (чл. 357). У генитиву множ. *лађи* завршетак *и* није „по староме правилу“ (дакле није према

стсл. **ладиї**) већ је оно исто *и* које је и у кості, а од *војска* исти падеж с непостојанијем *а* не би био *војсака* већ *војаска* (у старијех писаца има *војаск*) (чл. 358). Сасвим је криво тумачење како је постало *о* у *небо*: ту се није **небе* изједначило с осталијем именицама средњега рода које свршавају на *о* већ је ту *о* на својем мјесту из праславенског времена (исп. грчки *νέφος*) (чл. 378): исто тако није ни *дрво* постало од ***дръве** (чл. 381). Облици *на-њга*, *за-њга* нијесу постали од *на њега*, *за њега* избацивањем гласа *е*, већ је облицима *нањ*, *зањ* још једном додан наставак *га* (чл. 404). Да је облик *очи* средњега рода, то је (тобоже према старому слов. језику) узимао и Даничић, али му је с разлогом приговарао Маретић (у загребачком издању његовијех *Облика* од год. 1892 на стр. 41): Н. се повео за Даничићем па и он узимље да је *двије очи* двојина средњега рода (чл. 407), док за *плећи*, које стоји према *плеће* исто онако као што стоји *очи* према *око*, у реду каже да је то *женскога* рода макар је *плеће* средњега (чл. 349). Слабо су тумачени неколики глаголски облици. Тако (у чл. 440) не тумачи се како треба постајање презента: прије свега не гради се презентна основа за *сва* лица и за *све* глаголе вокалом *е* (гдје уопће има тога вокала у презентној основи) већ је у 1. лицу једнине и у 3. множине још у доба индоевропске заједнице пред наставком био вокал *о*, па зато облици као „*моге-м*, *моге-(нт)*“ немају никаква основа: надаље у глагола Миклошићеве III. и IV. врсте нема се узети да је *и* пред наставцима постало од *и-е* (**видите** од ***види-е-те**), а напокон треба разликовати два наставка за презентну основу, наиме *е* и *је*, па према тому ни „*певае-те*, *купуе-те*“ не ваља већ **пѣваѥ-те**, **коупоуѥ-те**. Није добро протумачен (чл. 442) ни императив: да је *бери* постало од *бере-и* тиме што се пред *и* изгубило *е* никако не стоји: овај је облик много боље протумачен у Новаковићевој граматици старога слов. језика гдје се каже да у 2. лицу једн. „ѣ на крају слаби у **и** (стр. 117)“: у множини пак не може се сумњати да српско *беримо*, *берите* нијесу никакви изворни облици већ да су изведени према *бери*. И пасивни партицип *знан* итд. није постао од „*знај-ен зна-ан*“, (чл. 448) већ од старине је било **зна-нъ** па је тако и остало, како што се каже опет у Новаковићевој граматици стар. слов. језика (стр. 119): од *видјети* пак не би морао гласити „*видиен—видин*“ већ *виђен* (**видѣнъ**) као што и јест у старијих писаца док је доцније и од *видјети* грађен пас. партицип као од *родити*. Најмање се може пак вјеровати да је аорист *тресох—тресе—тресе* постао од *тресо*х—*трес*ех—*трес*ех; и ту нам много боље служи ова друга граматика гдје су као изворни облици забиљежени „**рекох(ом)**, **реке(се)**, **реке(ст)**“ (стр. 115). У имперфекту и аористу не смије се надаље узети да су наставци *смо—сте* мјесто (старијих) *хмо—хте*: ту је *с* од старине на својем мјесту а напротив облици као *виђахмо*, *виђахте* млађи су и начињени према *виђах*, *виђаху*. — Инфинитив *ријети* није постао налик на *вријећи* већ је удешен према аористу *ријех* (чл. 464). Јужни облик *смијем* не одговара стсл. **смѣѭ** већ је и у њему **ѣѥ** сажето у дуго ѣ као што је у источ-

ном *смѣм* а у западном *смӣм* (чл. 476); тако је постало и *умијем* (у̏мѣм, у̏мӣм) (чл. 502), а обоје опет онако као *чувате* од чоуваѥте. Облик *даду* није тако гласно од старине већ *даде* (према стсл. дадѫть); *у* је овамо дошло из *беру* итд. (чл. 480). Никако не стоји да је презентна основа глагола *клати*—„*коље* мјесто *кље*“ (чл. 529).

Гдје Н. приказује саме језичне појаве у нашем језику, ту се наравски нема што баш да исправља, јер је он одвише вјешт и тријезан писац а да би узео у граматику што не ваља или сам на своју руку језик „исправљао“: с ове се стране Новаковић може само попуњати. Тако оно што је казано одмах у почетку о „постанку и подјели гласова“ (чл. 44—49) премало је и није доста јасно исказано. Прије свега требало је рећи шта је управ „гласница“ и која јој је служба при говорењу; дефиниција пак да се гласови граде „кад је гласница склопљена“ није добра јер би ко могао промислити да је „склопљена“ исто што „затворена“, а да се гласови граде, редовно треба да је гласница отворена. Није тачно ни разликовање самогласника̂ и сугласника̂: Н. стоји још на темељу који је модерна фонетика забацила. За *не идем, не имам* ја не бих рекао да се „на послетку говори а не пише“ *нејдем, нејмам*: какав је управ глас иза *е*, о томе би се још могло говорити, али мислим да нема сумње да се тамо чују *три* слога а не два (чл. 62). Одвећ је емпирична и дефиниција акцената: ту би већ требало казати нешто више у овакој књизи (чл. 70); свакако пак било би већ једном вријеме да се остави Даничићев „споредни акценат“: у том смислу сваки слог у свакој речи има неки „споредни акценат“, па га има н.пр. други слог не само у генитиву *воде* већ и у номинативу *вода*; ако ли се пак за други слог у *вода* говори да није акцентован (а то је за практичну потребу врло добро), тада се мора казати да није акцентован ни други слог у *воде*: једина је разлика што је онамо други слог кратак а амо је дуг. Зато, гдје је потреба биљежити дужину неакцентованог слога, много је боље узимати за тај посао знак ^ као што Будмани чини него ли обли (високо дуги) акценат (чл. 71) Међу енклитикама требало је споменути *глаголске* облике *ћу*, итд., *сам* итд. (чл. 75). Није добро утврђена ни разлика међу муклијем и јаснијем сугласницима; за мукли сугласник не може се казати да се „пушта кроз гласницу мукли глас“; кад се говори таки сугласник редовно се кроз гласницу не пушта никакав *глас* већ само *ваздух* који се негдје даље од гласнице таре о нешто те тако производи некакав *звук* (не знам како би се згодније казало оно што Нијемци зову G e r ä u s c h; *шум* или *штропот* одвећ је јако). У подјели сугласника у мукле и јасне (чл. 80) нема пак гласова *ј, л, љ, м, н, њ*, а требало их је све уврстити међу јасне; тада би се јасно видјело и то да изједначивање јаснијех и муклијех сугласника није тако једноставно како се обично мисли, па би изашло да није само „изузетак“ што се изговара *локва* итд. а не *логва*, већ и то што се н.пр. говори *три* а не *дри*, *тлак* а не *длак*, *сјеме* а не *зјеме* итд. (чл. 83). Што се специјално јужног говора тиче, не би се смјело само тако казати да се мјесто *дјевојка* итд.

говори *ђевојка* а мјесто *тјерати* итд. опет *ћерати* итд., јер би опет многи екавац могао промислити да се више не говори оно прво а нарочито да се не пише (чл. 86); никако пак не стоји правило да од ћ пред *ђ* бива *и*: то је (Будманова) погрешка већ исправљена. Иначе требало је споменути да од ѣ бива *и* и у екавском говору у компаративу и у имперфекту (*богатији* итд., *тецијах* итд.) (чл. 90). Што се пак у јужном говору чује *брегови* итд. а *рјечит*, *рјечица*, ту се по свој прилици не може казати да „осјећање правила надвлађује тежњу за лакшим изговором", већ је то одатле што у *брегови* итд. пред рѣ има још један сугласник док га у *рјечица* итд. нема (чл. 103). Правило да се у наставку *ова* глас *о* иза непчанијех сугласника претвара у *е* није тачно јер се говори *божиковати пашовати* итд. (чл 135). Исто тако није тачно правило да глаголи, који постају наставком *ну—не*, имају *увијек* значење *свршене* радње, јер има и *тонути*, *вехнути* (чл. 145). Није јасно ни правило за акценат ријечи које се говоре од мила а постају наставком *о—а*: оне имају *увијек* оштри (дуги) акценат (чл. 152)

За локал ја не бих рекао да је „обично" с приједлогом испред себе јер што се говори *зими*, *љети*, то се давно заборавило да су локали (чл. 314). За инструментал једнине мушкијех именица већ је показано (исп. загребачки *Наставни Вјесник* II, 2) да имају завршетак *ом* још друге ријечи с меком основом а не само *зец*. *мјесец* и *јеж* (чл 327). Него ни тако није ствар свршена, јер с друге стране дајбуди Даничић узимље завршетак *ем* и за неке основе које на крају имају групу *шт* или *жд*, која је некад била мека; тако у пријеводу старога завјета он пише *плаштем*, *пригштем*, *даждем*. *Говори* ли се збиља тако не умијем казати, јер у мојем родном говору наставак је *-ом* свуда замијенио меко *ем*, а из Вука или из нар. умотворина нијесам упамтио оваки облик. Али не мислим да је и ово Даничић удесио према стсл. језику, јер се мекоћа група *шт—жд* није још без трага изгубила: *наштесрца* (на тъште сръдьце) редовно се говори, а Вук у рјечнику под *рушт* има *руштеви*; зато опет Даничић придјеве *ништи* и *ташти* мијења *ништега*, *-ему*, *таштега*, *-ему* итд. Требало би попунити задњи ставак чланка 328 те казати које тврде основе имају баш у вокативу наставак *у*, а за акузатив једнине мушкога рода (чл. 330) требало би казати да је једнак генитиву само у онијех именица које кажу само *једно* чељаде или живинче, док је збирнијем именицама (*народ*, *пук*, *крд* итд.) једнак номинативу. За облик *ками* треба споменути да се говори само у заклињању а да је иначе и у ном. и ак. једнине *камен* (чл. 337). За ријечи на *-е*, *-ета* што кажу младо чељаде или живинче није излишно споменути да од те основе граде и двојину: *два телета* итд. (чл. 382).

За локал једнине замјеничне и придјевне деклинације у граматици књижевнога језика не смије се премучати да донекле Вук пише а народ говори не само завршетак *-м* или *-ме* него и *-му*: Н. биљежи само (*у*) *њему*, али и Даничић који је иначе у позније вријеме био тако конзервативан у томе погледу, пише (*у*) *свему чему*, па би се, ако ишта, барем то имало споме-

нути. Него ја сам се већ препирао за тај наставак па нећу да овдје понављам разлоге који нијесу побијени, али то ће ми свак признати да је врло чудно што Н. и не спомиње тога наставка а тамо у чл. 407 сам пише „по свему народу" а у чл. 596 цитује *екавску* пјесму гдје каже „у мојем*у* двору". Није пак тачно што се за јужни говор каже да тврде основе имају завршетке *-ијех* итд. а меке *-их* итд.; истина је напротив да се у некијем јужнијем говорима мијешају и једни и други завршеци колико у тврдијех толико у мекијех основа (па тако и Вук пише), док се у другијем говоре само „тврди" завршеци *-ијех* итд. (чл. 393); зато се не смије казати да од *вас*, премда се иначе мијења као меке основе, инструментал „ипак" гласи *свијем* (чл. 397). За број *два* ја сам слушао и читао да у дативу гласи *двама*; Н. у обрасцу (чл. 497) има само *двема*, али мало даље (чл. 409) каже: „...као што *два* има *двама*...." Када се пак утврђује правило за мијењање бројева *два*, *оба*, *три*, *четири* било би добро казати да Даничић мијења број и *иза приједлога* ако је број сам а нема именице уза се н. пр. *једна од двију*, каткада пače и у том задњем случају нпр. *према тима двјема општинама*, а да их још чешће мијења кад нема приједлога н.пр. *натписе главама четирију јеванђеља*; и ја мислим да се то слабо говори, али је опет добро знати да Даничић тако пише (чл. 411)· За прошло вријеме није излишно споменути да се у питању употребљава пуни облик глагола јесам: *јеси ли видио*? (према *видио си*) (чл. 546). У погледу пасива требало би разликовати узимље ли се пасивни партицип перфективног или имперфективног глагола: н.пр. у ријечима *ја сам хваљен* и *ја сам похваљен* ја бих готово рекао да је разлика већа него ли уопће излази из разлике међу свршеном и несвршеном радњом, али за сада не могу тога потврдити згоднијем примјерима (чл. 550).

Најбољи и најоригиналнији део Новаковићеве граматике је без сумње синтакса; жалити је само што се он и ту одвише држао Миклошића. За Миклошића је наиме синтакса само наука о значењу врстӣ и обликâ, а баш оно што би требало да је синтакса, т.ј. наука о реченицама — тога у њега нема. Ту је погрешку Миклошићеву Н. увидио па је он узео у обзир не само врсте ријечӣ и њихове облике већ и саме реченице. Али тога није учинио у оној мјери, која је свакако потребита за оваку књигу као што је његова, па ја мислим да би његова синтакса добила много већу вриједност кад би се у њој казало, не само како се која подређена реченица веже за главну, већ и то како се њено значење мијења према тому којом је везом везана и у којем је облику глагол у њој. Узмимо примјера ради погодбене реченице: Н. за њих каже: „...онда се подређена скопчава за главну или упитним реченичним обликом, или свезама и прилозима *да*, *ако кад док* (*докле*)" па сљеде примјери (чл. 739); али колика је разлика између његова примјера „*ако суђено буде, ја сам рад издати још ове књиге на свијет*" и „*кад би пророци били, не би били људи!*" ту разлику свак осјећа, али зашто се не би све то лијепо казало како о овијем тако о свијем другијем врстама речени-

цâ? Требало би дакле казати какво је значење свакој реченици с једном или с другом везом, с једнијем или с другијем глаголскијем обликом: једном ријечју требало би дати много више важности унутрашњем значењу реченицâ и њихову спољашњем облику. То је мој главни приговор Новаковићевој синтакси према којему се губе ови мањи што ћу их сада да напишем.

Правило у чл. 593 није тачно ни јасно: када су у подмету бројеви *два три, четири* онда именица што им се прилаже меће се „у старинску двојину с наставком *а*“ само ако је мушкога или средњега рода, а тај облик не примају „каткад и глаголски придјеви“ већ га примају редовно ако су мушкога и средњега рода. У погледу збирнијех бројева *двоје, троје* итд. треба им раширити службу према примјеру на стр. 275: „...треба *двоје*: *подмет* и *предмет*,... према томе *двоме*....“ (чл. 607). Да се имперфективним глаголима, када се саставе са *уз*, значење једначи са значењем времена будућега, није згодно казано: имперфективан презенат, чим се састави са *уз*, постане перфективан и *као такав* стоји у значењу футура (као уопће през. перф.) *само у подређенијем реченицама* (чл. 612) Да се другијем падежом именице казује својство „нарочито“ кад је придјев уз њу, ја бих рекао да није добро: без придјева а самом именицом својство не може бити у генитиву (чл. 620). Акузатив без приједлога може казати не само *колико* нешто траје већ и *када* бива, па зато у примјерима као што су „*седми дан* стигосмо на своје мјесто“ итд. акузатив не каже *мјеру* (чл. 645). Не могу пак пристати уз Новаковићево тумачење сложенога прошлога времена*) да се прошлим временом (т. ј. партиципом прошлим и презентом *сам*) каже само прошлост „без обзира на трајање“ никако не стоји: *говорио сам* каже исто тако трајање у прошлости као и *говорах*, а *рекао сам* каже исто тако свршену радњу као *рекох*. Сасвим је друго питање значи ли *говорио сам* баш исто што *говорах* а *рекао сам* исто што *рекох*. Ја ту по себи не могу да судим, јер ми у Дубровнику немамо више ни аориста ни имперфекта; Новаковић, ако добро разумијем што говори у чл 689, узимље да је наше сложено прошло вријеме исто што је н. пр. грчки перфекат, то јест да каже радњу која је извршена у прошлости али својим посљедицама допире у садашњост („садашњу прошлост“). Је ли то тако? Ја мислим да није: барем видим да Вук узимље сложено прошло вријеме и ондје гдје га не би смјело бити кад би то била „садашња прошлост“, н. пр.: „*али вам кажем да је и Илија дошао* (али Илија није више ту!) *и учинише с њим шта хтједоше* (Марк. IX, 13)“, зато би требало ову ствар боље проучити, јер би напокон могло изаћи да је и у оном дијелу нашега народа, гдје се још говори *говорах* и *рекох* уз *говорио сам* и *рекао сам*, оно прво *прости* имперфекат и аорист а ово друго *сложени* који га све више истискује — Када се у упитној реченици узимље *ли* сасвим је

*) Што се за ово тумачење говори да се њим „одступа у свему од онога у досадашњим издањима ове књиге“ није тачно, јер се налази (с овом истом напоменом) и у IV. издању од год. 1879 које ми је такођер при руци.

друго него кад се узме *зар* па и то треба протумачити (чл. 714). За одрицање пак не смије се заборавити да се у заповједном начину може исказати и у облику *да нијеси рекао*! или *да не речеш!* (чл. 719). У чл. 747 каже се за реченице за посљедицу и узрок, када се скрате, да од њих постаје глаголски прилог *садашњега* времена; напротив у чл. 754 говори се (како и треба) да се могу сажети прилогом садашњега и *прошлога* времена.

Осим друговачијега распореда у науци о основама ново се издање разликује од старога у главноме још тиме што има „додатак" у којему су правила о реченичним знацима и главнија о правопису (стр. 383—406). Ја мислим да је то добро, јер и образованому човјеку може каткада требати помоћи и у том погледу. Из овога одјела ја ћу да истакнем двије три ствари из правилâ о ортографији. Прије свега нимало ми се не мили знак р̑ за вокално *р* кад је у сусјеству с другијем вокалом, јер бога ми није љепше ни од Вукова ръ ни од Даничићева рь, а осим тога *не слаже се с карактером ћирилискога писма које не љуби знакова над словом.* И с практичне је стране боље ъ (или ь), јер се лакше и брже напише знак *уз р* него ли *повише* њега (чл. 49). Него то бих двоокасто *р* могао још да прегорим, али не могу да прегорим ни да прежалим што је ето хвала Богу Новаковић донио још један „исправак" Вукову правопису. Већ је Даничић у старијим годинама којешта мијењао, али се његове ортографске новине (не говорим сада о *језичнијем*: ту је Даничић од Вука подоста одступио) тичу (осим горе споменутога ь мјесто Вукова ъ) само састављања и растављања ријечи. Тек Будмани и његова школа (међу којим сам и ја грешник) уводи *ц* мјесто *дс-тс*: новија загребачка школа пак (Маретић-Павић) нашла је да не ваља *даћу*, *повешћу* него да је боље *дат ћу*, *повест ћу*, а сада Новаковић са своје стране налази да не ваља *почеци суци* већ да треба *почетци*, *судци*. На тај начин лијепу зграду, коју је Вук с толиком муком подигао, поткопавају је његови тобожњи најбољи пријатељи! али док ми Будмановци можемо себе оправдати тиме што кажемо да радимо у Вукову духу, будући да *приближавамо писање изговору*, чиме могу оправдати себе Маретић и Новаковић? Они не раде у духу Вукову него *против* његова духа јер *одалечују писање од изговора*: не може се наиме сумњати да се изговара *даћу*, *повешћу* и *почеци*, *суци*. Док ми дакле попуњујемо што је Вук оставио непотпуно, Маретић и Новаковић нагрђују — да, то је права ријеч! — нагрђују што је Вук тако красно саставио те се и у практичној потреби тако лијепо држало. Ако Новаковић „сљедствености ради" пише *судци* зашто не би који његов ученик (да му бог прости!) сљедствености ради почео писати и *србски* или *гостба* или *врстна*? Камо би нас довела *така* сљедственост? зацијело у почетак овога вијека, па би требало да се нови Вук породи да поврати оно што му је дјед утврдио. Иначе каква је то сљедственост писати *судци* а не писати *судче*, *судци* а не *отци*? Ја дакле не могу него казати, да су Маретић и Новаковић сасвим самовољно и без икаква разлога оставили Вука и прави изго-

вор те покварили тобожњим научнијем философисањем здрави основ Вукова писања. Иначе, кад већ говоримо о овијем злокобнијем групама ја мислим да нам је Н. морао казати не само како их треба у књижевном језику *писати* већ и како их треба *изговарати*: треба ли збиља да се у *почетци, судци* чује оно *т-д* пред *ц*? а *градски, хрватски* како треба изговарати? тако како је писано или са *ц* мјесто *дс-тс* или само са *с* без *д-т*?

Закључићу „кључем“ (стр. 406—512). Обилан, тачан и јасан регистар велика је помоћ за свакога који требује овакву књигу, па треба да смо и на њему захвални Новаковићу. Његов је „кључ“ врло обилан (броји преко 100 страна), а мислим да је и тачан али није доста јасан, јер гдје се за коју показну ријеч упућује на више чланака, често се не каже шта је о њој казано у сваком чланку, него се једноставно ниже неколико бројева један за другијем. Тако н. пр. за „*а* непостојано“ набраја се у почетку 11 бројева, за „*а* наставак“ 20 бројева, за „бити“ 14 бројева итд. Каткада се узимље у једну показну ријеч што се не би смјело састављати: тако н. пр. под „*а* наставком“ узимље се заједно и глаголски и именски наставак, под „ао“ усклик *ао* и гласовна група *ао* итд.

У задњу треба наравски да се позабавим око српства и хрваства јер у нас данданас богу хвала не може што бити потпуно ако се у то не дарне. Ја мислим да сам дужан то учинити, јер ме боли када видим да се у *научнијем* стварима које пишу *Србијанци*, који су најдаљи од ове наше несрећне распре, износе ствари које не одговарају правијем приликама а дивно потпирују ватру међу завађеном браћом небраћом. Новаковић у чл. 47 говори ово: „Осим ових слова (т. ј. ћирилице) пише се српски језик и латиницом међу Србима западне (католичке) цркве и Хрватима, који су, ради књижевног јединства са Србима, примили место свога обласног дијалекта наш српски језик, па га сад и хрватским зову“. Ако добро разумијем Новаковића, то он узимље да је штокавски говор — српски језик, штокавци католици да су Срби западне цркве а кајкавци да су Хрвати: није ми пак јасно броји ли чакавце у „Србе западне цркве“ или у „Хрвате“, али биће прије ово друго. Него може ли се казати да је штокавски говор само „српски језик“? Ја мислим да не може: штокавци икавци у старијим и новијим хрвацкијем крајевима нијесу се никада звали Србима већ се зову „Хрватима“, па откуда би се њима смјело одрицати право да свој штокавски говор зову „хрвацкијем“ као што га „Срби“ зову „српскијем“? То право рекби да им сам Н. сасвим не поријече, јер у чл. 393 каже да „у основа, којима су на крају непчани сугласници, од старине је *им*, *их* као што је и сада *у оба српска говора.*“ Дакле и по његову рачуну „српски језик“ састоји се из *два* говора, а то су јекавски и екавски, док трећи говор, икавски, није „српски“, дакле не може бити него „хрвацки“. Ако је тако, то би тада требало да Н. ону своју тврдњу у чл. 47 исправи те од прилике рече „да су Хрвати, ради књижевнога јединства *у нашем народу*, оставили које свој обласни дијалекат (кајкавци, чакавци), а које свој обласни говор

(Хрвати икавци) те примили српски јекавски говор“. Ко на ову ствар гледа са становишта да „Хрвати“ нијесу исто што „Срби“, могао би таку тврдњу поткријепити фактом да се с врло малијем изузецима сви јекавци зову „Србима“, али би на то „Хрвати“ с пунијем разлогом могли одговорити, када се говори о јекавском говору као о *књижевном* језику, да је он више „хрвацки“ него ли „српски“, јер што се сада пише јекавски то је у великој већини писано од „Хрвата“, који су у тому насљедници старијех Дубровчана који се нијесу звали ни Србима ни Хрватима. Него ја мислим да се на цијелу ову ствар има гледати с некога вишег становишта, а то би требало да чине прије свега научници србијански, па мјесто да дражимо „Хрвате“ што више не пишу ни кајкавски, ни чакавски, ни икавски имали бисмо им се веселити и бити им захвални што су барем они имали толико љубави и осјећања за књижевно и језично јединство у нашем народу, те оставили своје обласне говоре а скупили се око старијех и новијех наших мајстора у књижевности и језику, око Дубровчана и Вука и Даничића*).

И тиме сам довршио. Ја сам о Новаковићевој књизи искрено казао све што ми се чинило да би требало да у њој друговачије буде. Његове су заслуге на пољу наше науке тако велике, да му ништа не може наудити ако му се донекле и приговара. Ја сам то слободно учинио, јер се надам да неће дуго вријеме проћи док ће се осјетити потреба новог издања ове књиге, а у души сам увјерен да треба доста промјенâ да би одговарала потпуно својој врсти, т. ј. да буде помоћна књига за образовану српску публику.

У Бечу, 7. марта 1895.

М. Решетар

Кнез Михаило *и заједничка радња балканских народа*, од М. С. Пироћанца. Београд. Државна штампарија Краљевине Србије, 1895. Стр. 93, велика осмина. Цена 1·50

Брошура г. М. С. Пироћанца, којој наслов горе исписасмо и коју смо ради читаоцима приказати, постала је услед полемике између г.г. М. Гарашанина и Ј. Ристића, поводом брошуре г. Гарашанинове „Два намесништва“. Ма да је ова брошура г. М. Гарашанина увела у Акаде-

---

*) Баш зато што на ово узгред додирнуто питање о језику српском и хрватском гледамо и ми са тог вишег становишта, нећемо се на њему ни заустављати, али морамо напоменути да г. Решетар ту јамачно не подразумева крајеве који су били у домашају босанских банова и краљева, у границама државе Сандаљеве и његових наследника, јер је позната ствар да су босански банови још у 13. столећу своје икавце називали Србима, и да су икавци државе Сандаљеве у 15. стол. свој икавски говор звали српским. Не рачуна ни г. Нов. икавски говор у хрватски тиме што вели да се код извесних основа *им, их* налази у *оба српска говора*, већ он говори само о она два говора код којих би могло бити различно, о говору екавском и ијекавском, а о говору икавском не вели ништа, јер тамо друкчије не би могло никако ни бити. Ур.

мију Наука, она је, без сваке сумње, најслабија. Ни једно питање које је узела да расправи, она не само није расправила но није у њ унела ни довољно светлости. Она је чак у великој опасности да јој се замери, да је — без мисли, ако оставимо на страну жељу или покушај: да проведе паралелу између два периода новије наше историје. Ми не можемо овде улазити у ближу оцену овога рада г. Гарашанинова, те да оправдамо ову своју оцену. То би нас далеко одвело, и за то остављамо то за другу прилику кад будемо говорили о све три ове брошуре опширније. Овде ћемо, колико нам је потребно ради овога приказа, толико само рећи, да она, поред све своје унутрашње слабости и малозначајности, има једну неоспорну заслугу: да је собом изазвала друга наша два угледна политичара да о покренутим питањима проговоре, да о њима кажу своје мишљење и да у потврду његову изнесу податке и успомене личне из онога времена, које је, благодарећи нашој великој болести и мани да нити традиције какве негујемо нити државне архиве имамо, готово савршено недоступно нашој млађој генерацији.

И ми, млађи нараштај, можемо се само радовати том стицају прилика, да од радника и учесника у догађајима онога времена по што шта дознамо што нисмо знали, а што је тако потребно и важно да се зна, што, на тај начин, можемо и сами да загледамо у понеко питање дубље и да о њему склопимо и свој суд....

Обадве друге брошуре, и г. Ристића и г. Пироћанчева, по својој унутрашњој садржини, стоје далеко више од г. Гарашанинове. Обе нам оне у многоме расветљавају ондашње догађаје и прилике, па нас ближе упознају и са радницима онога доба, које се тако много разликује од онога које му је следовало и које, рекли бисмо, у знатној мери изгледа више но што је у ствари само за то, што је оно које за њим долази врло снћушно, врло незнатно и врло несрећно. А да се не би овим нашим речима придавао значај који оне немају, ми одмах додајемо да ту не мислимо само време непосредно настало иза смрти кнеза Михаила, него све време од тога доба па до — данас.

Брошура г. Ристића имала је поглавити задатак: да одбрани Намесништво и његову политику од напада које је на њ управио био г Гарашанин. Суштаствене тачке биле су ове: да скретање српске политике с пута и правца, којим је она ишла за друге владе кнеза Михаила, није извршило Намесништво но да је то у ствари учињено још раније, за живота кнежева; да узрок том скретању није и не може бити устав од 1869. године, као што је тврдио г. Гарашанин, и, најпосле, да недаће и невоље које су Србију после сналазиле не могу имати свога јединога објашњења у том уставу, као што је хтео да представи г. Гарашанин, који је био отишао тако далеко да је и све време, и сву владавину од 1872 године до 1889 године, па чак и ону после, истављао као просту и природну, тако да кажемо неизбежну последицу устава од 1869. године. И с таквим противником, наравно, г. Ристићу није било тешко изаћи на крај у толико пре, што је пред њим и пред српском публиком била још

у врло живој успомени влада г. М. Гарашанина, која је изобиловала и врло многим и врло крупним чињеницама за јаку критику, тако да је и много слабија вештина и много мање искуство него што је г. Ристићево било довољно за победу.

Посматрајући и пратећи ту полемику, која је на крају добила и прилично заоштрен карактер г. М. С. Пироћанцу се учинило, да ни он не треба да остане са свим у страни као прост посматрач, те је узео на се да нам у нарочитој брошури каже шта он зна и како он суди о догађајима, приликама и политици које су предмет полемике ове били. И његову пажњу, како се чини, скренула су поглавито два питања: питање о скретању српске политике, о времену кад је то било и узроцима који су га изазвали, и питање о престолонаследству, које је г. Гарашанин у свом одговору на брошуру г. Ристићеву истакао, изнесавши предлог о том свога оца пок. И. Гарашанина, али које он није расправио, ма да га је навео као доказ противу г. Ристића — да је Србија пред смрт кнез Михаила била већ на прагу велике акције, или јасније да кажемо на прагу рата. Наравно да је уз то природно било увучено и питање о уставу од 1869. године и његовој улози у том скретању, те је г. М. С. Пироћанац морао и о том своју реч казати.

Оба друга ова питања г. М. С. Пироћанац третира само у вези с првим, у онолико у колико му расправа њихова за расправу првога, главнога питања треба. На прво питање он у својој брошури главну пажњу обраћа, и оно је главна тема његова списа. А да би ту био што јаснији, и, може бити, да би што више осветлио и истакао све главне линије целе политике за друге владе кнеза Михаила, он се није ограничио да нам изнесе само њене последње дане, но да нам каже и њен рођај и скоро сву њену главну радњу од почетка до краја — колико је она њему позната.

Услед тога тежиште његове брошуре је у сликању и документовању догађаја, прилика, радника из друге владавине кнеза Михаила, а не као у г. Гарашанина у објашњавању и оцени другога периода, који иза тога долази.

Истина је да г. М. С. Пироћанац није ни то испустио из вида, као што ћемо видети, али се он на томе није дуго задржавао, ма да је успео да ту, и кратак будући, буде и истинитији и праведнији, и једрији и дубљи, од г. Гарашанина.

Што се првог и главног питања тиче, писац налази да, противно тврђењу г. Ристићеву, никаквога фактичкога скретања у српској политици није било све до 1. новембра 1867. године, па чак ни после тога времена. Ради веће јасноће и тачније процене г. Пироћанац одмах додаје, да под скретањем разуме одлагање на неодређено време и напуштање политике дотле вођене. Узимање и добитак градова у тој години, у априлу месецу, он сматра само као један беочуг у ланцу исте те политике, која се и после тога времена наставља. Докази, које он за то наводи, тешко да се могу обарати, јер су аутентични, а у овој прилици у толико пресуд-

нији што су основани и на самим извештајима и мишљењу г. J. Ристића, као што је онај од 20. фебруара 1867. године, који г. Пироћанац наводи на стр. 65 своје брошуре. Исто је тако јак и онај доказ за ово, што га писац наводи на стр. 67 и 68, п по коме се види да је пре него што је приступљено тражењу градова расправљано питање како ће он дејствовати на општу српску политику, као и да је он предузет кад су уклоњене зебње да он може сметати оном општем раду.

То је једна врло важна тачка у овом питању, и на њу је и г. J. Ристић у својој брошури веома много напирао. Овај разлог и узрок скретања српске политике, после брошуре г. Пироћанца отпада, и ако бисмо рекли да су докази г. Пироћанца више јачине полемичке, према ондашњем схватању ове ствари г. J. Ристића, него стварне, јер се тешко може порећи да добитак градова није остао са свим без утицаја на општу политику српску, и да зебње Русије и И. Гарашанина нису биле умесне. Колики је, пак, тај утицај био и могао бити — то је друго питање. Извесно је, да тај чин није остао ни могао остати без утицаја на савезнике, као што и г. Пироћанац признаје. Али овде је главно да ли је то на српску владу тако дејствовало, и да ли је она, и после тога, продужила исту, стару политику. И у том, чини нам се, г. Пироћанац има право: она је и даље мислила радити и радила на истом задатку, као што сведочи преписка И. Гарашанина са г. J. Ристићем у току фебруара 1867. године и депеша његова заступнику српском у Букурешту од 28. истога месеца, у вези с предлогом И. Гарашанина од 1. новембра 1867. године (стр. 72.)

Али тврдећи све то противно г. J. Ристићу, г. Пироћанац не мисли да је 1868. године Србија била „на прагу рата“. Он, на против, држи да је код кнеза Михаила наступило у том колебање још у јесен 1687. године. Узроке тога колебања г. Пироћанац тражи у састанку, у Иванци, на имању кнежеву у Угарској, са грофом Андрашијем, што је било у августу месецу 1867. године.

Од тога времена настаје застој у спреми за рат, и „од тога времена све се скоро почиње мењати“, како вели писац, ма да влада, којој је на челу још једнако био И. Гарашанин, ради и даље у старом правцу све до 1 новембра исте године, кад се И. Гарашанин уклања с државних послова. За доказ да је и после добитка градова кнез Михаило и сам, са својом владом, радио у истом правцу, писац наводи факат избегавања да се кнез види и сретне где са Султаном те године, кад су обојица хтели да посете изложбу у Паризу. И у „Забелешкама очевица“ о краљу румунском Карлу има помена о томе, како се Султан љутио што је кнез отишао из земље, те га нигде није дочекао, кад је на пут полазио. А ово избегавање је мотивовано нарочито тим било, да се сузбије сумња као да је Србија добитком градова напустила дотадашњу политику. Сумња та, пак, била је доста јака и код савезника а и у самом нашем јавном мишљењу ондашњем. *Тада* је пала она реч у новосадској „Застави“, да је кнез Михаило „турски пандур“. Она је изражавала на груб

начин мисао зебње: да Србија напушта велику једну политику због градова, и да су управо градови цена за напуштање те политике. Како је и у Црној Гори неповољно примљено било узимање градова писац нам саопштава, као очевидац, утиске које је на месту о том добио. Јавно мишљење и у нас, и у српству, и код пријатеља српских било је, дакле, на страни оне политике, која је у Србији вођена тада, оно јој је било један важан наслон, и ми видимо колико су и кнез Михаило и његова влада рачунали на њ, старајући се да избегну свaку сумњу да они ту политику напуштају. То је један важан факат који не треба губити из вида при оцени ондашњих догађаја и ондашње политике. Он је и у нашој историји потврда: да се велика народна политика само онда може водити кад се наслања на јако јавно мњење и да јој оно служи као важна подлога и помоћ. Онај факат други што га писац наводи за случај с архимандритом Дучићем у Н. Саду не може, по нашем мишљењу, ово да слаби: он може бити само израз расположења ускога круга, а не јавнога мишљења, док је онај израз у „Застави“, као што се из саме брошуре г. Пироћанчеве види, био груб одјек једне зебње и једне мисли која је била онда тако да речемо општа.

И г. Пироћанац, мислимо, има право кад тврди, да и тај догађај, т. ј. оно избегавање виђења и сретања са Султаном, може послужити за доказ, да се стара политика и после добитка градова продужила.

Да се вратимо сад на састанак у Иванци. У Иванку је кнез Михаило свратио враћајући се из Париза. Ту је себи као госта кнез позвао и свога председника И. Гарашанина.

За време бављења у Иванци потписан је и уговор савеза са Грчком, који факат такође иде у прилог продужења старе политике. Али тада, за бављења у Иванци, кнез прима у аудијенцију грофа Андрашија, који је нарочито тражи и који тога ради долази у Иванку по препоруци цара, који је тада био у Салцбургу с Наполеоном. Андраши је, како писац вели, одмах по доласку тражио аудијенцију и пуна четири сата био с кнезом на само. После тога су ручали заједно: кнез, Андраши и Гарашанин, и одмах се разишли. Кнез и Гарашанин су се вратили у Београд, а Андраши у Беч. Ту, г. Пироћанац мисли, било је важних разговора, и у њима треба тражити узрока и разлога за оно колебање које се после у кнезу Михаилу виђа, и за промену првога министра која је у новембру наступила. Карактеристично је да за време ручка у Иванци није било ни речи о политици, и да кнез своме министру о разговору што га је водио с Андрашијем није рекао ни једне речи ни тада, ни за време пута до Београда, ни после тога докле год је био министар. Међу тим он је, у исто време, ступао у везе с г. Ј. Ристићем, па, како г. Пироћанац вели, и нешто му од онога разговора, ако не можда и цео разговор, саопштио; а мимо то и нарочитим га писмом нудио да тражи продужење одсуства од свог министра, за осам дана, што је г. Ристић и учинио ма да је по том отишао на дужност не сазнавши од кнеза

узрок томе. Г. Пироћанац држи да се кнез још тада ломио с мишљу да пок. Гарашанина замени с г. Јованом Ристићем.

Да је код кнеза Михаила наступила нека промена и неко колебање после састанка у Иванци, писац даје доста доказа. Као прилог томе помињемо овде, да је писцу ових редова казивао г. М. Ђ. Милићевић да зна од самога пок. Гарашанина: како је кнез од тога доба постао са свим друкчији!

Господин Пироћанац нагађа да је предмет разговора у Иванци и по томе унутрашњи разлог промене или колебања код кнеза по свој прилици био тај, што је тада кнез добио уверење да ће му Француска и Аустрија помоћи да дође до Босне и Херцеговине — ако он напусти дотадашњу политику и прими на се да чува и држи мир на Балкану!

Пуну светлост на ово може бацити само аутентично знање ових преговора: архива бечка, кнез Михаилова, мемоари Андрашијеви и — г. Ј. Ристића, ако би било истина да је њему кнез поверио овај разговор као што г. Пироћанац претпоставља. Било би врло важно и корисно, да се чује реч г. Ј. Ристића о овоме доиста крупном факту.

Ми бисмо рекли да је г. Пироћанац у објашњавању ове тачке испустио један моменат, који никако није могао остати без утицаја на ондашњу српску политику, а нарочито на кнеза Михаила. Ми овде мислимо на оне важне догађаје и онај прелом који се у Аустро-Угарској извршио баш те године. Још одмах после 1865. године Аустрија је почела навезивати све ближе и јаче везе с Маџарима и Деак је већ био у преговорима с Белкредијем, који се носио федералистичком мишљу. Али после рата долази Бајст, из Саксонске, и он с Деаком и Андрашијем, који образује прво маџарско министарство фебруара 1867. године, елиминира са свим федерализам и за основу поставља аустриско-маџарски дуализам. Цар Франц Јосиф крунише се за маџарскога краља у *јуну месецу те године* у Пешти уз велики ентузијазам Маџара, и Аустрија се јавља у са свим новом облику. Познато је да су Маџари били један елеменат рачуна у политици кнеза Михаила, и да је тај елеменат променио овим чином и своје место и своје значење, кад је на вешала осуђени Андрашије дошао најпре за маџарског министра председника а после (1870—1) и за канцелара, и кад су сви маџарски емигранти, осим Кошута, дошли у отаџбину и постали стуб Аустрије.

А од немалога утицаја на ток политике свакојако је било и лично стање кнежево, који се носио мишљу нове женидбе а којој су на путу стајале многе и јаке препреке.

Узрока, дакле, за колебање било је много. Штета је, и то је, чини нам се, слаба страна рада г. Пироћанчева, што нам писац није дао и малу барем слику расположења и стања духова у земљи, јер може лако бити да би и то могло донекле служити као објашњење онога колебања или застајања. Он нам истина каже, на једном месту, да је све што је вредности у земљи имало било на страни владе и у служби онда вођене политике; али већ оно што нам он прича о покушају г. Ј. Ри-

стића у Цариграду (1867) код кнеза да се изнесе на дневни ред питање уставно и *о факту да је кнез Михаило улазио у то питање* и да је доцније чак и нацрт устава претресан у министарским седницама показује: да је кнез Михаило имао и других разлога мислити о том питању и да га J. Ристић сам не би могао на то навести. А кад то стоји онда би од великога интереса било знати стање и расположење духова у земљи, где ће свакојако бити главни разлог томе. Међу тим са свим је правилно мишљење пишчево да сам тај факат показује такође неко скретање и нагињање кнежево ако не и на другу страну а оно на застајање, за неко време, на путу којим се дотле ишло; јер одиста „није могућно два тако важна посла вршити у једно исто време“, ма да стоји, као што умесно додаје г. Пироћанац, да напредне установе нису сметња за извођење народносних великих задатака.

Од интереса великога је оно што нам писац казује о генезису устава од 1869. године, и забелешке г. J. Мариновића по којима о том писац саопштава бацају нову светлост и на само питање и на саме раднике око тога.

Устав сам од 1869. године писац по нашем схватању правилно карактерише, као што и правично суди о његовој улози, као устава, у питању о скретању политике српске. Г. Гарашанин је тврдио, да је томе крив устав од 1869. године, који је одвео пажњу народа на другу страну и који је сукобе између владаоца и народа изродио! Г. Пироћанац са свим умесно вели, кад Устав од 1869. године није могао омести рат од 1876. и 1877., као и онај од 1885., како је могао омести акцију у самом постанку свом? И као да је народ у маси својој имао учешћа у оној кнез Мијаиловој политици и спреманој акцији, те да може на другу страну одведена пажња народна томе што сметати!! И као да је Устав од 1869. године тесне границе поставио раду владе у том као и сваком другом погледу?!

Правилно суди г. Пироћанац и о томе, да ни намесништво, као намесништво, није и не може бити томе криво. За то могу носити одговорност само *људи*, који су састављали намесништво, а никако установа намесништва, јер у историји има доста примера да су за време намесништва врло корисне па чак и велике ствари рађене и урађене. До душе у нас је форма намесништва до зла бога рђава, и ми смо у тој рђавој форми и Бугарима били учитељи. Метати тројство онде где треба и мора да буде јединства — одиста је једна велика погрешка и бесмислица!

За карактеристику, пак, људи и унутрашње политике намесништва г. Пироћанац је дао један јак и драстичан доказ, за који он прима на се одговорност и који ако не буде потрвен изриче сигурну осуду људи и политике онога времена — и без ичега другога, као што је, онакву каква је била, и веома јако и сигурно објашњава

Поводом интереснога и свакојако важнога предлога И. Гарашанина од 1. новембра, којим он износи на тапет питање о престолонаследству, г. Пироћанац баца нову светлост на ово „просто али врло важно питање“.

Предлог тај изнео је г. М. Гарашанин у свом одговору г. Ј. Ристићу „Једно намесниковање“, али га није објаснио — да ли што није хтео, или што није нашао да је опортуно, не знамо.

Онако како га је он био изнео, он је, бар за нас млађу генерацију, био једна загонетка. На жалост ту загонетку није разрешио ни г. Ј. Ристић у својој последњој речи. Шта више он ју је још загонетнијом учинио, рекавши да је предлог био беспредметан!

Господин Пироћанац у својој брошури констатује прво да је питање о престолонаследству имало две стране: унутрашњу и међународну. По унутрашњем законодавству Србија је имала наследне владаоце, а по међународном праву — изборне.

Унутрашње законодавство то је питање регулисало законима од 1859. године и 1861. године. Господин Пироћанац тврди, да по мишљењу кнеза Михаила и његове владе није по тим законима било решено питање о наследнику кнез Михаилову — пошто он није имао деце, пошто није тестаментом никога још био усинио, а није био по други пут ни ожењен да би скора нада на добитак наследника била ту. И за то је предлог пок. И. Гарашанина био оправдан и уместан нарочито с обзиром на политику онда вођену, и за то је и прокламација привременога намесништво о бирању владаоца била исправна. Иначе би и једно и друго било неразрешљива загонетка за историју. Да су кнез Михаило и влада његова доиста тако мислили, г. Пироћанац се позива и на пок. Јована Мариновића који му је причао о покушајима чињеним с И. Гарашанином код кнеза да он означи за наследника доцнијега кнеза и краља Милана, а и на факат да је кнез Михаило одбио да у уговор с Црном Гором означи наследника на случај ако би без наследника умро.

Господин Пироћанац још додаје: да су кнез Михаило и његова влада — да ли „исправно или погрешно“, то је друго, али тек „извесно“ — мислили, да право наследства по закону од 1859. године *почиње* од кнеза Милоша и да вреди *само* за његово потомство.

Покренути овим разлагањем пишчевим, ми смо понова разгледали оба закона, и онај од 1859. и онај од 1861. године, потраживши уз то објашњења и у ранијем законодавству, па смо нашли ово:

Закон од 1859. године не стоји у потпуној сагласности са законом од 1861. године; јер док први закон у свом првом члану вели: „Књажеско достојинство у Србији, на основу стари народни закључења пре 1839. године, и нови учињени на Свето-Андрејској Скупштини од 1858. године, а по гласу Султанског Берата и Хатишерифа од 1830. године, наследствено је у племену сада владајућег Књаза српског Милоша Обреновића I и то у мушком потомству, по реду прворођења, и то најпре у правој линији, и тек кад у овој не би било лица за владу способни, наследство Књажеског достојинства прелази на побочну линију по истом реду прворођења“ — дотле се у 1. члану закона од 1861. године вели: „Ако би књаз српски од владајућег племена Обреновића без мушког

потомства био, па би желио кога за сина и наследника престола усвојити, он ће то moћи по пропису закона наши и тестаментом учинити.“

Очевидно је да ове одредбе законске нису у сагласности; јер док први члан закона од 1859. године наследство престола унапред одређује у мушком потомству у правој линији целої, па предвиђа и прелаз на побочну линију по истом реду „кад у оној првој не би било лица за владу способни“ — дотле први члан закона од 1861. године даје овлашћење владаоцу ако је без мушке деце да ма кога усини и за наследника престола усвоји тестаментом само да усвојени мора бити „српског порекла, источноправославне вере и поштованога рода“ (чл. 2. закона од 1861. и 4. закона од 1859. године). На тај начин се искључава не само побочна линија но и права линија — мушко потомство од кћери Милошевих, односно сестара кнез Михаиловиx: на случај да он кога тестаментом усини и за наследника огласи.

Тај члан закона од 1861. године није у сагласности ни са првим ставом чл. 4. закона од 1859. године, који предвиђа усињење за живота по пропису земаљских закона, јер он то предвиђа само за случај „ако би се догодило да не буде мушког потомства у владајућем племену Обреновића“ — што је, као што се види, са свим различно од одредбе чл. 1. закона од 1861. године: „ако би *књаз српски*, од владајућег племена Обреновића, *без мушког потомства био*“.

Ова разлика чини нам се врло важна за гледиште кнеза Михаила на ово питање, који како се види не само да није мислио на побочну линију но је хтео затворити врата и правој линији — потомству мушком од сестара, можда за то што оне нису удате у Србији но у туђини!

На сваки начин ствар се мења, ако „владајући књаз“ и не усини кога за живота, и не учини то тестаментом. Онда примена и чл. 4. закона од 1859. и чл. 1. закона од 1861. отпада, и онда пред нас опет излази члан 1. закона од 1859. године.

Док је био жив кнез Михаило, дакле, и предлог И. Гарашанина није био беспредметан, и гледиште кнеза Михаила о наследнику није могло бити друкче но онако како и г. Пироћанац вели већ по самом закону од 1861. године који то гледиште јасно казује. Оно остало што писац у потврду тога наводи само поткрепљује још јаче горње мишљење.

Али сад настаје питање како је ствар стајала и стоји кад је кнез Михаило погинуо, не одредивши себи наследника по праву које је добио чланом 1. закона од 1861. године?

Да ли се онда може рећи да по одредбама закона од 1859. године право наследства не само почиње од Милоша но и да вреди *само за његово потомство?*

Господин Пироћанац ово питање не решава. Он само вели: да су кнез Михаило и влада његова тако мислили „исправно или погрешно“!

Да су они доиста тако мислили не само да је могућно но је готово и јамачно — код закона од 1861 године, а тако би изашло и по берату од 1830. године, који изречно говори само о Милошу и „његовим потом-

цима“. Међу тим закон од 1859. године, као што смо видели, говори не само о потомству кнеза Милоша него и о побочној линији његова племена. Он, дакле, има шире значење од берата султанскога од 1830. године. Тако је исто шире значење берату и праву наслеђа дао и Давидовићев устав, који је овде важан нарочито с тога што он детаљно одређује ред наследства, и што он показује и схватање кнеза Милоша у овом питању.

Што је, ипак, кнез Михаило друкче о том мислио, може бити разлог с једне стране у тачном тумачењу берата од 1830. године, у вези с међународном страном питања, по којој наследство није признавано, а с друге стране у већ поменутим фактима: да су му сестре у туђини удате, да је смерао на другу женидбу и да му побочна линија по фактичном стању свом није свраћала пажњу. Није искључено да је могао помишљати и на кога другога, ближега себи!

Да се види како је сам родоначелник династије схватао ред наследства и, према томе, како се има разумети члан 1. закона од 1859. год. ево да испишемо из Давидовићева Устава ово: „у случају ако не би остало никаквога мушкога наследника иза најстаријега сина покојнога Књаза: то прелази наследство на његова брата и његове мушке наследнике и опет по праву првородства“ (глава пета, 24): „у случају ако би са свим нестало мушке врсте наследнога књаза: то прелази наследство на мушку врсту кћери књажевске, и опет с најстаријег члена женске врсте на најстаријег сина по гласу члена 23“ (глава пета, 25): „овим редом ићи ће наследственост с оца на најстарији сина по гласу берата Султана Махмуда II, и у фамилији садашњега Књаза Милоша Тодоровића Обреновића, а у случају изумртија мушкараца њени, у фамилији старијега брата његова, Јована Тодоровића Обреновића, а у случају изумртија и мушкараца његови у фамилији млађег његовог брата Јеврема Тодоровића Обреновића“ (глава пета, 26).

Према овоме јасно је, да је кнез Милош и 1835. и 1859. године разумевао као потомство своје за наслеђе престола прво све мушкарце од себе и синова по реду првородства, па онда све мушкарце од својих и њихових кћери, опет све по праву првородства, и тек онда побочну линију најпре старијега брата па онда млађега истим редом.

Као што је познато и наслеђе имања по нашем грађанском закону, кад нема уговора или завештања, иде истим редом.

По томе свему има сад да се цени исправност или неисправност прокламације привремeнога намесништва, које је за себе имало гледиште кнеза Михаила.

Једно је, међу тим, несумњиво, а то је да сад имамо потпуно објашњен предлог И. Гарашанина од 1. новембра, који је како се види био с једне стране у вези с политиком онда вођеном, а с друге стране с гледиштем владаоца на ово питање, и, на послетку, с треће стране

још с намераваном женидбом кнеза Михаила, којој је био противан ондашњи министар председник.

Ова намеравана женидба како се види из брошуре г. Пироћанца играла је онда велику улогу и била од знатнога утицаја и на расположење духова у земљи, по што је она више мање била позната ствар. То је доиста била једна фатална несрећа, која је свакојако удила и кнезу Михаилу и пословима државним. Ондашњи погледи српскога друштва на те ствари и односе били су мање лабилни и строжи него после двадесет година, те би једва оправдано било мерити ондашње зебње овима последњим, и ако је непоречно да државник мора рачунати и с душевним стањем владаоца, које је овде, како по свему изгледа, јако било обузето том женидбом.

У светлости саопштења и података које нам писац о том даје ми сад видимо и партије око владаоца које су се у знатној мери око тога питања образовале, и ону несложност у погледима у самом кабинету. А није нам сад тешко разумети ни развој догађаја који је непосредно следовао иза смрти кнеза Михаила. И ту је опет играла важну улогу жена, и опет она иста — Катарина....

Интересан је факат, који нам писац саопштава, да су завере за друге владе кнеза Михаила врло често избијале на видик скоро од самога почетка, као што је од важности и последњи одношај кнеза Михаила према И. Гарашанину и М. Блазнавцу, пред самим убиством. Историја ће, доцније, без сумње бацити више светлости на ову ствар, али је и сад још тешко се отети од мисли да у убиству кнеза Михаила није било и прста са стране. А она неспособност коју је ондашња влада у том документовала, и за коју тако речито говори познати факат да се скоро сав списак главних завереника имао у рукама, остаће, за цело, као беспримерна у историји.....

Још је врло важно не само историски, него и практични за данашњу генерацију, што више и боља увиђаја имати и добити о политици српској овога времена. У том погледу имају велику дужност радници и савременици те политике: да пруже што више објашњења и података о њој. Не упуштајући се у оцену и расправу њену овде, чини нам се да је од велике вредности нагласити два три момента, која се јасно издвајају и на себе пажњу обраћају: основна мисао те политике и начини и путеви које је она употребљавала.

Ван сваке је сумње да је основна мисао и велика и здрава: мисао ослобођења народнога у вези и сарадњи с балканским народима. Чија је она ми нећемо да испитујемо, али нећемо погрешити ако рекнемо да она нема једнога творца. Она је плод опште потребе и целе атмосфере политичке ондашње, а имала је срећу да нађе плодно земљиште онда у Србији: у родољубљу и чистом и чврстом карактеру кнеза Михаила, коме је још велика заслуга да је умео осигурати себи за тај велики посао сарадњу несумњиво даровитога и умешнога И. Гарашанина. И ту се још један пут, и у нашој историји, показало: да је величина влада-

оца не у таленту великом, којега у кнеза Михаила није било, него у родољубљу и чистоти и чврстини карактера с једне стране а с друге стране у умешности да нађе сараднике добре и умне.

Поглавити наслон те политике, и оно што јој је давало нарочитога угледа и важности, било је без сумње то, што је Русија не само војски помагала ту политику, но и све упућивала на Београд и Србију, као на центар одакле радња треба да иде. Истина је да се ондашња политика српска није *искључно* везивала за Русију, али то нимало не мења њен карактер. Дуго би нас завело да овде о том опширније говоримо. То ћемо можда у скоре учинити нарочито, на другом месту, и онда ћемо моћи видети и где треба тражити праве узроке погрешака и недаћа од 1876. и 1877. године код тога факта: да се и Србија и Русија јављају са свим у другом облику и светлости у периоду времена од 1861. до 1868. године, и у периоду времена од 1869. до 1878. године. То је доиста важно да пречистимо и сами себи објаснимо, хладно и беспристрасно, јер само од такога пречишћања можемо имати користи и за будућност. Тада ћемо се срести и са једним ранијим радом г. Пироћанца (Међународни положај Србије), који, чини нам се, не са свим правилно оцењује ову ствар.

За сад нека је, поводом најновије брошуре г. Пироћанца, ово доста. Мислимо да смо јасно истакли вредност књиге ове, која и ако није историја али има трајну историску вредност: она има и мисли здравих и података многих и важних. Штета би било да се г. Пироћанац заустави само на овоме и да нам не пружи још што из својих забележака и успомена и старијих и новијих. А време би већ било да добијемо и мемоаре и забелешке и других наших јавних радника, који би, уверени смо, врло много помогли за развијање и ширење политичке свести у нашем друштву и за разбистравање и оцену многих важних појава и догађаја из наше новије историје — што би опет благотворно дејствовало и на садашњост па онда и на будућност. Ми смо често слушали тужбе како се много што шта не разуме, како се многи и појави и људи криво тумаче и суде и како се велике погрешке чине с неразумевања и незнања. И те замерке слушамо ми млађи баш од старијих радника. А колико су они помогли да се знање то рашири и да се многи појави и догађаји наше нове историје расветле и објасне? На жалост мало, и то и они сами морају признати, ма да је њихова дужност у томе у толико већа, у колико је млађа генерација лишена скоро сваке помоћи у томе. Где су те архиве и где су те традиције на које би она наишла и наслонила се?! Погледајте у другим земљама, које имају и добре архиве и јаке традиције, и богату књижевност политичку, како знатнији радници политички једнако пишу успомене и мемоаре, прибирају своје беседе, издају мемоаре и писма других, објављују важне преписке итд! А ми од свега тога немамо ништа, и не само да немамо ништа него се као трудимо још да и оно што има попричувамо за себе, по нешто и упропастимо или прикријемо, и што је наше и што није наше, па опет

тражимо у млађих и разумевања, и већег политичког васпитања, и беспристрасности у оцењивању догађаја и људи!!

Тако се не ради. Треба прво старији да учине сву своју дужност, да даду све што могу они дати, да унесу светлост свуда онамо где је они могу унети и где мисле да је то важно, па тек онда могу с већим захтевима пред нас млађе излазити и кривити нас за оно за што ми можемо бити криви, а не и за оно за што су они криви, било посредно било непосредно!

С. М. П.

Slike iz svjetske književnosti II. Ruski pripovjedači. Napisao Milivoj Šrepel. Izdanje «Matice Hrvatske». Zagreb. 1894. На 8-ни VIII. стр. 319.

Правац развитку књижевности одређују поглавито погодбе, створене у животу народном као последице целокупнога му историскога живота, индивидуалне особине народне, његов темперамент и начин његова мишљења. Руска књижевност, до појаве Пушкина и Гогоља, није још имала своје национално обележје, те и није била, према томе, књижевност у правом смислу те речи. Прво је то истакао Бјелински у чланку *Литературна маштања*, којим је отпочео своју литерарну каријеру. У делима главних представника тога доба: Трећакавскога, Ломоносова, Сумарокова, Державина, Карамзина и Жуковскога огледали су се различни правци, који су се смењивали у литературама западних народа европских, те је на тај начин припремано земљиште за појаву правих представника руске књижевности. Поред ове, велика је заслуга овога периода, што се у њему постепено стварао и израдио књижевни језик, који се по том још више развио и усавршио.

У Пушкину је руска књижевност добила правога песника, који се умео у песми одазвати страсним језиком, живим осећањем и дубоком руском мишљу, свему што је у животу било кадро привући пажњу образованих пријатеља народнога напретка. И ако се страсно подавао утисцима живота којим је живео, његовим је песмама ипак главно обележје сета, која нам казује да је песник према појавама у животу био строг и самосталан. У песмама Љермонтова, млађега представника истога поколења, огледа се, крај све љубави према животу, младићска, али баш због тога болесна сумња. Она сетна неодлучност и разочарење које избија из многих му песама потиче из некога неодређенога предосећања, које га гони да појаве у животу негативно посматра и оцењује. Том особином својих песама Љермонтов је близак Гогољу, у чијим је производима она до краја изведена. Сету којом су проткана сва његова дела не може да сакрије смех којим засипа своје читаоце; она баш и даје вредност Гогољеву хумору. Гогољ је „песник стварнога живота". У неколико слика пуних правде и искрености умео је он дати општу представу о супротности, која дели живот какав је у ствари од живота

какав се као идеалан замишља. „Али је то, вели један руски књижевник, била само општа представа, општа пространа слика која је показивала, на што и како треба гледати у друштвеном животу ако се хоће из њега да издвоје питања која треба решити. Та слика није била слободна од једностраности која јој је баш и била потребна, да би јаче пала у очи жалосна истина о стварности и њезина несагласност са идеалом... И у *Мртвим душама* и у *Ревизору* износи он пред читаоце нешто што их је кадро довести у очајање, али не казује, с којега краја треба ствар узети те да из рускога друштва нестане зла на које се указује.“

На последовачима Гогољевим је остало да тај задатак реше, руководећи се сврхом коју је он био показао и идући путем који је он био прокрчио. У Пушкина су се могли научити, како да гледају на живот и појаве у њему, а у Гогоља — шта да сликају и како да служе књижевним радом друштвеном напредовању. На прокрченом путу требало је окушати своју снагу.

И доиста, јавља се читава сјајна плејада знаменитих писаца, од којих је сваки за себе појава самостална, али се опет за то, ма којом страном својега талента, могу сматрати као ученици Пушкина и Гогоља. Тургењев, Достојевски, Гончаров, Толстој, Григорович, Писемски и др. извојевали су својим производима руској књижевности видно место међу литературама светскога значаја. Сви су се они, и ако различна дара и независно један од другога, дали на исти посао и у истом правцу. Тургењев се, на пример, поглавито задржавао на најважнијим појавама из савременога му живота рускога, међу којима су га највише интересовали: стање сељака којима су племићи могли располагати као својим робовима, живот образованих људи, којима воља слаби услед недостатка у слободи кретања, те се с тога осећају непотребни, и живот руске жене пуне љубави и пожртвовања. По начину како је износио појаве из круга свога посматрања, Тургењев је, осим спољашње елеганције и израђености, показао велико и топло саучешће према човеку и његовим страдањима, а нарочито велику љубав према Русији, на чију је будућност погледао са неком сетом и разуверењем. Григорович је ограничио област својих посматрања на живот простога народа и сликајући га са његових *светлих* страна које су привлачиле читаоце у знатној је мери, покрај Тургењева, помогао да се реши питање о робовању. Идући за Гогољем, Гончаров га је у неколико допуњавао, јер је у својим романима, сликајући живот племића и чиновника, истицао не само што у том животу не ваља него и оно што заслужује саучешћа највише га је занимала *обломовштина* тј. дремљиво животарење трудом сељака материјално потпуно обезбеђених људи који нису ни за какав посао способни, ни о чем озбиљном не мисле, свакога се посла плаше, али им то опет не смета да буду по себи у исто време и врло красни људи. Достојевски је песник „бедних људи“, чији је живот умео представљати у сликама пуним хришћанскога милосрђа, великодушнога праштања, узвишене љубави и топлога саучешћа. Писемски, по објективно-

сти најближи Гончарову, а по оном шта је и како обрађивао — Гогољу, стекао је име сликањем „устајале воде“ којом је речју један критичар обележио племића и чиновника представљајући га увек са рђаве стране, а одликовао се и ватреним заступањем за жене и њихов положај у породици и у друштву. Област посматрања Толстојева много је пространија од свију ових писаца, и ако им се по кад што може замерити тачности, мора му се признати да простотом и рељефношћу представљања, лепотом и течношћу језика, мирним приповедањем пуним живости и живота највише подсећа на Пушкина.

Ма да нису једнакога дара, једних мисли и погледâ о друштву, сви се ови писци одликују извесном солидарношћу и скупа чине једно цело, по коме се и карактерише епоха у којој су живели и радили.

* * *

„За француску белетристику, вели Вогије, настали су дани глади и анемије: Руси јој долазе у добар час са својом храном; књижевност је организам, којему се хоће хране и који од ње живи: она је дужна без прекида асимиловати туђе елементе. Ако је желудац здрав, асимилација ће се свршити без погибли: ако је покварен, остаје јој да бира, од чега ће угинути.“

Што вреди за Французе у сваком погледу и напредније и обезбеђеније од нас, у много већој мери вреди за нас у свему слабе и нејаке. Проучавање дела знаменитих руских приповедача било би од благотворнога утицаја и за нашу белетристичку књижевност. „Нема сумње, вели г. Шрепел у књизи, поводом које и поведосмо реч, да се у новијој приповједачкој књизи нашој опажају неки трагови рускога утјецаја, али би требало, да се хрватска приповијест сва прекали оним тоном искрености и симпатије, који нас крijепи и узноси, док читамо руске приповједаче.“ Овим бисмо мислима били склони признати оправданост, и кад не бисмо имали у пок. Лази Лазаревићу тако добар пример, који нам казује, од колике и какве користи може бити *добро* и свестрано познавање белетристичне књижевности руске. Узмемо ли на ум и потребу узајамнога упознавања ради сврха политичке природе, још више вредности добивају покушаји као што је овај г. Шрепелов.

Познајући у неколико раније радове г. Шрепелове, ми смо се, разуме се, само радовати могли, што се баш он прихватио мучнога, али и захвалнога посла, да нас у низу есеја упозна са животом и радом највиђенијих представника руске белетристике у најсјајнијем одсеку новије руске књижевности. Проучити сва многобројна дела њихова и прегледати обилату литературу о свакоме од њих посао је доиста мучан, те се с тога за њ хоће и поуздана рука. Задаћа издања у којима је и ово дело изашло ослобођавала је писца од обавезе да овај посао академски ради, али му је стављала у дужност обавезе друге врсте. Да њима како треба одговори, писац је дужан био стећи о свима књижевницима о којима је писао свој суд, црпен из самостална проучавања

њихових дела, како би, њиме се руководећи, могао процењивати шта у литератури о њима вреди пажње, а шта не вреди. Створивши на овај начин јасну слику о свакоме засебно и о свима скупа узетим као представницима једнога периода и последовачима једних учитеља, писцу би лакше пошло за руком задовољити захтеве добре композиције, којој би у овом случају имао бити задатак олакшати читаоцима читање и разумевање.

Да ли је г. Шрепел, пишући ову своју књигу, имао све ово на уму? Од одговора на ово питање зависи и оцена овога најновијега дела г. Шрепелова, и ако бисмо хтели да нам она буде тачна, на постављено бисмо питање могли одговорити парадоксом: *књига г. Шрепелова може бити корисна, и ако није добра;* што у њој може бити од користи читаоцима није од писца, што је пак пишчево није добро. Да би могао бити јасан, овај парадокс треба извесних објашњења, која ћемо се потрудити да дамо својим читаоцима прегледајући садржину и начин састава ове књиге г. Шрепелове. Прво реч две о садржини.

Прегледавши летимично у првој глави своје књиге руску књижевност од првих јој почетака па до наших дана готово (стр 3—33), г. Шрепел нам износи у другој глави о рускоме роману погледе Вогијеве и Брандесове, (стр. 34—88) а у трећој нас упознаје са развојем реализма у Русији (89—121). И ако овај први, приступни део чини добру трећину књиге, те је према осталој садржини несразмеран, не може му се замерити да није на своме месту; питања која се у овим главама додирују, схвате ли се само правилно, кадра су помоћи бољем разумевању дела појединих књижевника, о којима се говори у другом, главном делу ове књиге. Из многобројнога низа руских приповедача, чија су дела украс новије руске књижевности, г. Шрепел је изабрао, да о њихову животу и делима проговори, Гогоља, Гончарова, Тургењева Достојевскога, Салтикова-Шчедрина, Гаршина и Толстоја. Каквим се разлозима г. Шрепел руководио у овом избору, то нам није нигде казао; али се нама чини, да је он могао од првога дела, у којем је пуно понављања, одузети ако не више, а оно бар толико страна, колико би било потребно, да се проговори нека о Григоровичу и Писемском, представницима школе писаца четрдесетих година, и о Гљ. Успенском и Златовратском, одличним представницима народњачкога правца у белетристици. Књига тиме не би ништа добила у својој обимности, а много би добила у потпуности, те би баш тиме боље одговорила задаћи коју је и г. Шрепел нарочито имао на уму: наши би приповедачи имали пред собом сву област посматрања руских приповедача, како нам је она представљена у њиховим делима, а не би им зар било некорисно сазнати и како су се они односили према разноврсним појавама из области својих посматрања. Наши приповедачи пате од једностраности, којој је донекле крив и сâм живот нашега друштва; упознавање рада руских књижевника могло би их, бар у нешколико, ослободити од ове мане. Како је наша књижевност врло сиромашна у делима ове врсте, књига ће г.

Шрепелова и оваква, каква је, добро доћи свима, који нису колико толико упознати са новијом руском књижевношћу. Изазо е ли она у читалаца интересовање за дела одличних руских књижевника и подстакне ли у њима жељу да се са руском књижевношћу што боље упознају, књига је г. Шрепела постигла успех, који ће бити кадар заклонити јој све недостатке, од којих она, као што ћемо видети, није слободна. Том својом страном она може бити од користи читаоцима, и кад би само по њој требао оцењивати књигу, оцена не би могла бити ни оштра ни неповољна.

Начин пак којим се г. Шрепел послужио састављајући ово своје дело пада у очи, да се најблаже изразимо, својом необичношћу, којој је једина добра страна, што нам може показати, како се могу на брзу руку без велике муке и студије, фабриковати велике књиге. Ми смо добро одмерили значај ових речи, које ће свакојако немило зачудити наше читаоце који знају да се г. Шрепелу, као академику и виђеном књижевнику, требало чувати да баш он сам даје примера за метод рада, који би код других осуђивао.

Иоле бољи познавалац новије руске књижевности, добивши у руке ову књигу г. Шрепелову, морао је застати код библиографије, којом се писац, како сам каже, служио састављајући ову књигу. Ту је већ могао наћи повода да посумња у *исправност* метода, којим је г. Шрепел мислио да му је допуштено послужити се без штете по свој књижевнички глас. Кад се има на уму, да је г. Шрепел морао, или бар требао, проучити самостално сва дела писаца, о којима је писао, обиљу библиографије којим се, вели служио, доиста смо се дивили, кад не би било извесних знакова, по којима нам доста чудновата изгледа вредноћа, која је г. Шрепелу давала могућности да, уз остале и многобројне своје стручне послове, савлада и овако тежак и огроман посао. Међу делима без којих се овакав посао не би могао ни радити, г. Шрепел наводи, и таква којима се ниједан озбиљан писац не би служио. Који вели, на пример, да се служио Пипиновим великим делом о Прелинском, томе није била потребна о Прелинском популарна књижица Протопова, не само за то што он није тако ауторитетан познавалац рада Прелинскога, него и за то што у њој нема ничега, чега не би било у Пипину и опширније и боље. Ко би се, да ово примером покажемо, имајући студију г. Вуловићеву о Бранку, служио и библиографијом Бранковом у збирци *животи знатних Срба млађега колена* од Др. Посниковића, тим би самим показао да не разуме посао који ради, а пошто се то не може претпоставити код г Шрепела, оваком се раду морају тражити друге побуде. Повише је оваквих примера, да г. Шрепел, поред капиталних дела о свакoм од ових писаца, наводи и популарне књижице: Кривенка о Салтикову, Соловјева о Достојевском, Аненске о Гогољу итд. Зашто је г. Шрепел овако радио, видеће се доцније. Овде само констатујемо овај факат колико да се има на уму. По нашем уверењу г. Шрепел се, покрај ових књижица. служио само још делима Вогија о руском роману,

Бранедесовим лекцијама о руској књижевности (у руском преводу штампану у В. Европе), Скабичевскога историјом новије руске књижевности и Пипиновим делима карактеристика материјалних мишљења и руски роман на западу. Шта је одакле узимао и како, управо, каквом се методом г. Шрапел служио, остаје нам да покажемо.

Ако само ма колико познаје руску књижевност, читаоцу ће се већ прва глава, у којој г. Шрепел упознаје своје читаоце са историјом руске књижевности до наших дана, учинити, према утиску који оставља кад се прочита, као једна на брзу руку израђена компилација. По ономе што нам се у њој износи, не може се видети, да је писац и самостално проучавао дела писаца о којима је друге хтео да поучи. Многи русизми (резкост, резки, одраз, одразити, поћи *замужс*, замјењивати ит.д.), којих се писцу какав је г. Шрепел лако било ослободити, показују чијим се делима господин Шрепел поглавито служио израђујући је. Погрешно записана имена (Анђејев, м. Авђејев, Сумаров м. Сумароков) или записана тамо где им није место (напр. кад спомиње на стр. 24 да су Тургењев и *Гоголь(?)* били главни радници у периоди ослобођења сељака од ропства), показује да се г. Шрепел журио више него што је смео, ако му је стало било до тога. да му књига испадне добра. Не знамо чему, ако не журби, да припишемо слабе стране композиције, којој недостаје прегледности и погрешке у преводу (Нравчь Растеряевей улици преводи *морал* место *обичаји* улице... или Круглыйгод преводи *округла* година место *цела* година, као да година може бити округла ит.д.).

Осим ових већ у овом првом чланку има и погрешака друге врсте, којих свакојако не би могло бити, да се писац постарао проучити најбоља дела, која би му помогла да створи себи јасну слику и о развићу књижевности и томе колико му је који правац, или који писац, помагао или одмагао, те да према томе одређује значај и вредност и појединих праваца и појединих књижевника. Немајући свога критеријума г. Шрепел се са свим поверио оном господину, чијим се зар делом највише служио. Биће да је ту узрок, што г. Шрепел у овом првом чланку рад неких књижевника (Григоровича, Успенскога, Плешчејева) потцењивао, докле је рад других уздизао (Авђејев, Љесков, Шелер:) што није тачно схватао правце, којима су припадали поједини књижевници, те с тога није, говорећи о тенденциозној белетристици којој је на челу Салтиков, разликовао правце по партијама којима су припадали њихови преставници. Тако г. Шрепел ставља уз Авђејева и Писемскога, који припадају школи писаца четрдесетих година, Шелера, писца средње вредности, и Љескова, представника реакционе белетристике а ниједном речју не помиње Боборикина, Данченка, Терпигорева, Н. Салова, представнике либералнога правца у белетристици. Значај народњачкога правца у белетристици није лепо обележен, ма да је он у многом погледу заслуживао више пажње, те се због тога не види јасно вредност и обележје рада бољих му представника, од којих Гл. Успенски и Златовратски чине част руској књизи. Драме се дотакао у шест редака, у којима је поме-

нуо Островскога. А говорећи о поезији дао је места само помену песника чисте уметности, међу којима највише истиче Фета, као првога после Пушкина, и ако Фету ту част није указао ниједан од руских критичара, које и сам г. Шрепел помиње као најбоље. О Шевченку, Никитину, Жешчужњехову, Минајеву нигде ни речи, а Плешчејев је помен заслужио само као преводилац, на супрот врло симпатичним оценама о његовим песмама најбољих руских критичара (Мајкова, Доброљубова, Скабичевскога).

И други је чланак, посвећен руском роману, тако исто као и овај први проста компилација, склопљена без великога труда у очигледној намери да се *што пре* истера *што већа* књига. Праведно је било очекивати од књижевника гласа г. Шрепелова да ће си, руководећи се својим властитим погледима о роману у опште а руском посебице, пробрати из дела којима се служио само она места која би могла допунити или јасније представити *његове* погледе. У место тога ми видимо, да је г. Шрепел узео преда се Вогијеа књигу о руском роману па је просто скраћујући преводио. А кад је то довршио, додао је у изводу г. Пипина, чланак, писан поводом те књиге Вогијеа у намери да исправи нека његова погрешна тврђења. Овоме чланку на крају надовезао је потпун превод четири лекције Брандесове о руским књижевницима: Гогољу, Тургењеву, Достојевском и Толстоју. Посао како га је схватио и извео г. Шрепел, као што се по овоме види, није ни мало тежак. Па још ако се готово ћутке пређе и преко оно мало тешкоћа, које и овакав посао пружа, (помирити, на пример, о хумору Гогољеву једна другом супротна гледишта Вогијево и Брандесово) — онда се готово и не може замислити подеснији начин да се на лак начин избаци годишње по неколико дебелих књига.

И трећи чланак, о развоју реализма у Русији, такође је компилација, која је писцу испала срећније за руком него ли прва. Читаоцима који знају руски ми бисмо посаветовали да сами прочитају Пипинову *Карактеристику литературних мишљења* и Скабичевскога *Историју новије руске књижевности*, нарочито прве јој главе, ако хоће о овоме што више да науче, како би боље разумели овај чланак у књизи г. Шрепела. Уз то би, ако им је баш стало упознати се са пејсажем у руској белетристици, могао потружити у Арсењева *Критичким студијама* чланак о томе.

Да су при оваком начину састављања књигâ неизбежна понављања, то се већ по себи зна. У ова три чланка је о свакоме од главнијих руских писаца (Гогољу, Тургењеву, Достојевском, Толстоју, Гончарову) говорено по неколико пута, сваки пут доста опширно, али не и сваки пут подједнако. О Гогољу је, на пример, говорено у првом чланку, па за тим у другом опширно су о њему изношена мишљења Вогијеа и Брандеса, па у трећем опет по четврти пут. О хумору његову Вогије вели да је „проткан мржњом“, те је с тога „у њему комична жица више груба него танка“ (стр. 48); Брандес вели да му је „сатира крвава и

дивљења достојна“ (стр. 71): а г. Шрепел, по ономе чијим се делом служио састављајући трећи чланак, вели, како су лица у *Мртвим душама* „прави бисери фине, реалистичне карактеристике.“ И зар од понављања, пуна оваких контрадикторних тврђења, може бити користи читаоцима који нису упознати са руском књижевношћу?

Остављајући ова три прва чланка, којима се г. Шрепел није баш добро препоручио својим читаоцима, прелазимо на чланке посвећене животу и раду поменутих већ књижевника. То је најшкакљивије место у целој радњи г. Шрепеловој, и нама би се баш хтело избећи говор о њима, толико нас он немило дира. Довде је г. Шрепел просто констатовао, а овде је радио нешто што је и од тога горе. Пишући чланак о Гогољу, г. Шрепел је узео преда се поменуту популарну књижицу о Гогољу од Аненске, па је просто, изостављајући по нека места, преводио, а нигде није поменуо да је тако радио ни зашто је тако радио. Да се види, како је г. Шрепел писао ове чланке, узимамо неколико само примера.

Аненска (стр. 5)	Шрепел (стр. 122)
Николай В. Гоголь родил ся 19-то марта 1809. г. вь мѣстечкѣ Сарочинцахъ, на границѣ полтавскаго и миргородскаго уѣздовъ. Отець его быль небогатый полтавскій помѣщикъ и ранее дѣтство Н. В. провель вь кругу семьи въ родовом имѣніи отца, селѣ Васильевкѣ. Картины природы и быта Малороссіи, которыя впослѣдствіи наполнили живыми образами произведенія Гоголя, окружали его въ первые годи жизни.	Николај В. Гогољ родио се 19-тог марта 1809. год. у мјестанцу Сарочинцама, на граници полтавского и миргородскога окружја. Отац му бијаше слабо имућан властелин, те је Н. В. провео најраније дјетинство у кругу обитеља на отчеву имању у селу Васиљевци. Природа и живот Малорусије, који су касније напунили Гогољева дјела, окружаваху га у прве године његова вјека.
...... (Изоставивши шест реда у којима се описује изглед куће Гогољева оца.)	
Отец лего былъ человѣкъ очень неглупый. необикновенно остроумный, неистощимый болагуръ и разсказчикъ. Въ Васиљевку безпрестано собиралисъ близкіе и дальние сосѣди гостепріймный хозяинъ радушно угощаль ихъ произведеніями малороссійской кухни и потѣшалъ разсказами, приправленнымих солью чисто малороссійскаго хумора. Тупъ-то, среди этикъ сосѣдей, нашёлъ Н. В. прототипни своихъ Апанасьвъ	Отац му је био човјек необично оштроуман, изкусан и вјешт приповједању. У Васиљевку су долазили ближи и удаљенији сусједи, гдје их је гостољубиви домаћин гостио јелима малоруске кухиње и *својим* хумором (у оригиналу, видите, мало друкчије, али не на корист г. Шрепела). Сред ових сусједа нашао је Гогољ прототипе својих Ивановића, Никифоровића, Шпанека, Голопузеја и др. Недалеко

Ивановилей Ивановъ Никиверовичей Шпанекъ, Голотузея и проч.

Недалеко отъ Васильевки въ селѣ Кибинцахъ жилъ въ то врѣмя Д. П. Трощинскій. От славной министръ, богатній вельможа успроился въ своемъ уединеній на широкую ногу...

(Изостављена су места у којима се прича о позоришту и играма у њему пт.д. па се, после 21. реда прича:

Отъ отца Н. В. унаследовалъ хоморъ, даръ увлекательнога разсказчика и любовъ къ искусству пт.д.

од Васиљевске живео је бивши министар, богати Д. П. Троштински, који је приредио позорницу у своjем дому.

Од отца наслиједи син хумор, дар приповједачки, љубав к уметности...

И овако, као ово довде, иде до краја. Тако је исто рађена и „студија“ о Достојевском. Г. Шрепел је узео о њему књижицу Соловјева, па је овако преводио, изостављајући многа места из ње. „Студију“ о Гаршину је до словца превео из *Историје новије руске књижевности* од Скабичевског. Немамо при руци о Салтикову књигу Кривенкову, али, према овоме, неће бити невероватно, да је и „студија“ о Салтикову постала као и прве три. Одакле је г. Шрепел црпао градиво за студију о Гончарову за сад не знамо, али знамо, да у биографији није тачно обележено, колико је користан био на Гончарова утицај његова кума који је руководио првим му васпитањем; нетачно је забележено да се Гончаров родио 16. јуна, а треба да је забележено 6 јула; нигде се не види да је г. Шрепелу позната студија Добролубова, писана поводом романа Обломов, у којој је најбоља карактеристика дара Гончаровљева; помиње се, ради паралеле, Писемски, који је читаоцима ове књиге савршено непознат пт.д. а све нам то казује, да је и овај чланак рађен на брзу руку и онако као први.

Најопширнија је у овој књизи студија о Толстоју, о којој немамо при руци сва дела, којима се, како сам вели. служио г. Шрепел, те с тога волимо веровати, да је она боља од ових које поменусмо...

После свију оних напомена, мислимо да смо у праву поново тврдити, да у овој књизи није г. Шрепелово оно чиме она може бити корисна; а нама је, може нам г. Шрепел веровати, највише жао, што не можемо тврдити да му је исправан метод којим се служио пишући ову књигу.

Врање.

Свет. Ст. Симић.

Glasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva Urednik S. Brusina. Godina VI. Broj 6. Sa dve litografske tablice. Zagreb 1892—1894.

Свеском овом, што је изашла крајем прошле године, попуњена је шеста (1892.) година. Садржи четири рада, од којих су прва два врло важан прилог за терцијерну палеонтологију угарске и хрватске земље. Први носи наслов Notes préliminaires sur le groupe des Aphanotylus nouveau genre de l' horizon à Lyrcaca, et sur quelques autres espèces nouvelles de Hongrie. Написао га је уредник, проф. С. Брусина. У њему он напомиње неколико нових облика из већ познатих угарских локалности (Радманешт, Кенеза: Куп, околина Блатног Језера пт.д.) Нашао их је приликом упоређења са својим терцијерним материјалом из Хрватске, Славоније, Далмације пт.д., а описаће их, заједно са још неким угарским новинама, доцније. Главни је део расправе нови род. коме је он дао име Aphanotylus. Долази у фамилију Valvatida и ту заузима отприлике исто онако место као и подродови или родови Cincinna Hübner, Tropidina H. et Adams, Gyrovbis Fitcinger. Првоме је, као што је познато, љуштура чиграста, други има мало уздигнуту спиралу а трећему је љуштура котураста. Обликом својим опомиње на Адамсов марински род Tinostoma. Од новога рода описане су три специје: Aponotulos Cossmanni из Купа, Aph. Fuchsi — Кенезе и Aph. adeorboides Fuchs из Радманешта. Прве су две нове. а трећа је идентична са већ раније описаном Фуксовом Valvata adeorboides.

У расправи Fossile Foraminiferen von Markuševec, A. Franzenan описује Фораминифере из маркушевачких конгериских слојева, који се одликују, као што је већ једном поменуто, мноштвом разноликих фосилних остатака. По пишчеву испитивању, маркушевачку фораминиферску фауну састављају поглавито неогенско-маринске специје, и, са изузетком неколико родова, све припадају дубљим зонама. Према разноликим погодбама за живот и времену, мора се узети, да се фораминифере находе на секундарном лежишту т.ј. да се нису истовремено развијале са фауном мекушаца (коју је проф. Брусина писао*). Слојеви маринско-неогенски, у виду детритуса, послужили су образовању понтиских. Ово потврђују рђаво очуване фораминиферске љуштуре, а и тај факат, што се у близини Маркушевца налазе и неогински марински слојеви са фораминиферама. Од 169 облика, писац је специфично детерминисао 125. Међ овима 15 је нових а 5 је одвојено од већ познатих. У осталим врстама могу се разликовати три категорије: 43 карактеришу маринсконеогенске слојеве Аустро-Угарске, 47, поред тога, находе се и у старијим и млађим формацијама, а остатак је (21) за горњу област непознат. Занимљив је нови род, коме је аутор дао име Semseya, а заступљен је једном специјом.**) Љуштура је овог рода надувена, несиметрична.

*) Види VII glasnik hrvatskog naravosl. društva. Zagreb. 1892. стр. 113—210.

**) Прва белешка о новоме роду публикована је у извештајима угарске академије. (B. Mathem.-naturwissen. Berichte aus Ungarn. Bd. XI. Budapest. 1893.).

кречна, грубо порозна и састављена од једне коморе. Према једном гредичастом узвишењу на спољној површини љуштуре и по страним телима која се ту налазе, животиња је морала бити сесилне природе. По кречној, грубо порозној, ламелосној љуштури, род овај несумњиво припада глобигеринидама. — Уз текст додане су и две таблице, већином нових облика.

Н. Дамин, у чланку Attus Damine Chyzer ♀, описао је женку паука Attus Damini, која проналазачу ове специје, аранхологу Dr. Chuzer-u не беше позната, а поред тога и своја проматрања о животу овога паука.

Последњи је чланак проф. А. Харачића: Prilog za narodnu botaničku nomenklaturu где су алфабетски срећени народни називи биљака, што их писац сакупио на Лошињу и оближњим острвима.

26-II-95-Загреб.

П. С. Павловић.

Вилина књига, приче и бајке из светске књижевности — приредио *Сима Матавуљ*. Издање Вел. Валожића. 1895. 8°. 75. Цена 1 дин

Ова збирка бајака угледала је света у тој намери да се наша младеж упозна и са добрим туђинским гаткама. Намера је изврсна, јер је познато да је утицај бајке на машту и осећање душе детиње врло силан и благодетан.

Избор бајака је примеран. И старијима а то ли деци годиће прича о очараном царевићу и свакога ће занимати пространа и фантастична гатка о мађионику и момку. Од ове лепе бајке, која је пуна сељалачкога полета маште, знатно одскаче Андерсенова бајка „Краљева нова одећа“, која има у себи толико тенденције колико не доликује једној бајци. Много је погоднија животињска гатка „Певачки збор“, преведена из збирке чувене браће Грима. У свима овим бајкама има онога што их чини правим гаткама (и ако су их поједини писци разрађивали), а то је она слобода у изношењу чудноватих пригода, која није ничим спутана, ничим везана за нешто познато, одређено. Само код приче *Златно руно* није то тако. Красну српску бајку *Златоруни ован* прерадио је француски писац Лабулеј у причу „из српског живота“ *Златно руно*. Ловац наше гатке зове се тамо крштеним именом Јанко Базаревић; његов син, који је у нашој бајци момче, има у француској причи име Стојан: цара је заменио Рашид-паша, стрица-злотвора Јакуб-ага, те је тако нестало оне простоте и безазлености наше бајке. Разуме се да је тиме бајка много изгубила од своје лепоте.

Све ове добро пробране бајке израђене су у нашем преводу вештачки. Кад их читате, и не пада вам на ум да је то преведено са талијанског, немачког или француског, него вам се чини да вам г. Матавуљ препричава бајку коју је сам слушао од своје баке. Тако добром причању нећe се зачудити ниједан читалац који зна како г. Матавуљ познаје српски језик.

Ми не само што свакоме препоручујемо ове бајке него желимо да добијемо десетак тако ваљаних књижица, које би задобиле врло много читалаца својом фантастичком и лепом садржином и одличном техничком израдом: баш као и ова књижица, која је само прва свеска велике *Виline књиге*.

М. К. Д.

БЕЛЕШКЕ

ДРУШТВА

Српска краљевска академија имала је за последње месец дана неколике седнице, на којима је било махом већања о унутрашњим стварима академијским. Једна од главних ствари те природе јесте већање о промени пословника. У данашњем пословнику опазило се дужим радом неколико непотпуности, које би се имале попунити па и у склад довести, с изменама законским, по којима је учено друштво спојено с академијом. Преради пословника већ се приступило, и у изгледу је, да ће за још три четири седнице бити готова с тим. — И нашој академији наука обратила се француска академија наука с молбом да и она приступи у заједницу те да отвори писанију за споменик славном научнику Лавоазиеру. Академија се том позиву одазвала, те је овластила своје председништво да се оно за тај посао претвори у нарочити одбор за прибирање прилога на споменик прослављеном хемичару, који је радовима својим задужио сав род људски. Одбор се већ обратио српским научницима, наставницима и свима поштоватељима науке и научника да изволе приложити своју лепту за поменуту намеру. — На једној од прошлих седница дат је на оцену послати за „Глас" рад д-ра Данила Трбојевића *„О односу између етике и религије у Хербарта"*.

Књижевничко - уметничка заједница имала је 1. марта састанак, на ком су читали д-р Милан Јовановић једну своју лепу црту с мора и Андра Гавриловић две приче из повеће збирке.

Грађанска касина. — Од нове године била су у грађанској касини два јавна предавања. Једно је било 11. фебруара; на њему је читао д-р Јован Данић *„О умном раду"*; а друго 4. марта, на овом је опет прочитао д-р Миленко Р. Веснић из својих путничких успомена *„О Дубровнику"*.

Матица српска.— На састанку књижевног одбора Матице Српске, 11. фебруара ове године, примљени су за Летопис ови радови: д-ра М. Јовановића *„О индијској драми"* I, д-ра М. Савића *„Хумор и хумористе у књижевности српској I. Хумор народа нашег,"* проте Димитрија Руварца *„Прилошци к историји српскога народа српске цркве и књижевности I"* и *„Прилошци к историји српске школе у Аустро-Угарској"* I део (оба ова рада примљена су по реферату проте Ј. Вучковића с тим да писац према референтовим напоменама удеси за штампу). Јов. Кнежевића *„Најстарија педагошка дела"* (по реферату А. Варађанина). За Летопис даље може пристати по реферату Милана А. Јовановића од три фолклористичне расправице Вида Вулетића Вукасовића само прва *„О мртвачким обичајима и обредима у јужних Словена"*. за Летопис није примљена Р. Поповића студија *„Монтењ и Локе"* и ако је добра, јер је слична расправа недавно изишла на странама Летописа. Према реферату Ђ. Дере и Ј. Грчића награђена је *„Естетика или наука о лепоти"* са 250 фор. Писац је овога дела д-р Стеван Павловић. Досуђена је овом приликом и награда од 60 ф. шаљивој игри у 1 чину *„Еманципована"*, јер ју је писац по рефератима поправио. Писац ове шаљиве игре је Даница Бандићка рођ. Телечки.. — За „Летопис" поднети су ови радови: В. Радојевића *„Српске народне пјесме као скитанице"* (дато на оцену д-ру М. Савићу), Данила Ј. Посавца *„Глава заповеда"*, прича са села (дато М. Јакшићу), Ј. Кнежевића *„Нови метод или писочитање у Срба"* (на оцену А. Варађанину), непознатога писца *„Народни посланик"*, шаљива игра у три чина (на оцену Ј. Грчићу и М. Јакшићу), А. Јовичевића *„Стање кућа у Црној Гори"* (на оцену С. Миловану), А. Спасића спев *„Дара"* (д-ру М. Савићу на оцену), непознатога писца *„Наше више девојачке школе"* (А. Варађанину на оцену), Пауна М. Спасића *„Кочина крајина"* (Јоксимовићу), Н. С. Голубског *Примједбе на критику* А. Ђукића на књигу „Успомене" (Сави А. Петровићу на оцену), непознатога *„Босански сахтијан"* његова производња и припремање, студија из народне технологије, Ђ. Стратимировића историјски

чланак *„Богић Стратимировић“* (М. А. Јовановићу на реферат), Ф. Обркнежевића *„Циерон и Јулије Цезар“* биографска паралела (д-ру М. Савићу на оцену). Дато је даље Ј. Живановићу да разгледа, да ли је Дамјан Прерадовић поправио акценте на *„Неколико речи којих нема у Вукову речнику“*. — На Остојићеву награду стигла је расправа *„Буњевци“* од непознатога писца, те је дата на оцену д-ру Ст. Павловићу и М. А. Јовановићу. На том су састанку на тражњу неких писаца враћена им дела, а и одлучено да се одговори на питање Лепосаве Бошковића: да ће се *Писма из књижевности српске и хрватске* покојнога Јов. Бошковића, и ако недовршена, штампати у Летопису.

Друштво светога Јеронима. — 9. фебруара ове године била је у Загребу главна скупштина овога друштва, коме је, као што је познато, задаћа: „да што више шири међу прости пук књиге моралнога, господарственога и религиознога садржаја. Из управина извештаја о стању и раду друштвеном види се да је управа штампала и разаслала четири књиге и то: 1. свој календар Danicu у 41000 примерака. У овогодишњем календару има између осталога ових чланака: интересно писани живот Фр. Рачкога, географско-историјске цртице о Земуну, Митровици и Плитвичким језерима, две приче из живота народа „Дуг је зао друг“ и „Покобилио се“ (у значењу „погосподио се“). 2. Čovjek od rodjenja do ženidbe“ од А. Штолца, а превео је Ст. Коренић, врло интересна и поучна књижица. 3. Gospodarska lučba Mat. Vrtovca ili prirodni zakoni i lučbene zasade, upravljene na čovječji i životinjski život, na gospodarstvo i kučanstvo. Прерадио Ловро Матагић (на 8⁰ стр. 204) и 4. Segregacija и Jurjevici. Све су књиге сем календара штампане свака у 14000 примерака. Трошак за издање књига износи 10773 форинте и 99 новчића не рачунајући у то награде писцима и трошак за слање књига.

Нових је чланова уписано 733, те тако на крају 1894. године има уписаних доживотних чланова 12153. За упис нових чланова највећа заслуга пада на друштвене повереннке од којих је већина свештеник и учитељ.

Друштво је имало и својих добротвора. На првом месту долази хрватска влада са 1400 ф. годишње потпоре, а осем тога од разних приложника 2643 форинта.

Ко хоће да постане члан овога корисног друштва плаћа једном за свагда пет форината; за ту суму добива, док је жив, годишње по четири књиге.

КЊИЖЕВНОСТ

Длетом по стени. — Под овим натписом штампао је Андра Гавриловић збирчицу својих причица, или како их он зове цртâ и резâ. Причице и слачице ове штампане су раније у Отаџбини, Јавору и Одјеку 1892 и 1893. године. У ову збирчицу ушле су ове причице: Каменар, Смена, Нова стаза, „Он“ Учитељ Никола, Стари трубач, сем тога има десет слачица, које поред посебнога натписа имају и заједнички назив „Из албума“. Књига има 104 стране осмине, а стаје динар.

Ђенералштабна карта Краљевине Србије. — „Ратник“ за јануар доноси ово саопштење о нашој ђенералштабној карти (1:75.000): Рад је на њој отпочет 1881. године; радом су управљали начелници географског одељења ђенералштаба нашега (поглавито и највише г.г. Рад. Милетић, ђенералштабни пуковник и Свет. Протић, инжињерски потпуковник); основа карти је тријангулација која је извршена на основу руских геодетских тачака, с допуном, извршеном графичким путем од стране начелника одељења, услед чега се ово издање карте сматра као привремено. Премеравање на земљишту трајало је 10 година (завршено је 1891 год.) а извршили су га српски официри по систему Потенотову у размери 1:50.000. Само штампање карте биће потпуно готово ове године. Премер је дао овај ресултат: цела Краљевина Србија износи 835 □ географских миља, од чега долази на старе границе, до берлинског конгреса, 653.729 □ геогр. миља а 181.250 □ геогр. миља на нове округе. Израда карте стала је 168.246 динара, у коју суму није ушла плата официра премерача и радника њихових. Начелник одељења г. Свет. Протић тврди, да је то необично јевтино, према пословима ове врсте у другим земљама. Сав посао су радили искључно српски официри. Туђинска критика одазвала се повољно о овом раду, по тврђењу г. Свет. Протића, а нама је познато, колико се сећамо, да је критичар „Петермановиx Саопштења“ приметио само, да није обележен на карти основни меридијан. Официри који су премеравање вршили по имену су ови: г. г. Светолик С. Протић, Божидар Јанковић, Јосиф Симоновић, Коста Поповић, Александар Машин, Светозар Нешић, Сима Јасика, Васа Симић, Степан Степановић, Живојин Мишић, Петар Бојовић, Милутин Миловановић, Сава Витас, Милош Пауновић, Милош Васић, Васа Антонић, Стеван Дракулић, Ђура Рашић, Пера Манојловић, Милутин Мариновић, Михаило Наумовић, Милош Божиновић, Новак Бранковић, Павле Пауновић и Павле Пастрнек. (в. Др. Ј. Цвијића у Пр. Гл. о. г.)

У овој свесци „Ратника“ свраћа на себе пажњу и чланак г. М. Ц. Марковића, ђенералштабног пуковника и дивизијара *„Размишљања о нашој војсци*, који смо са задовољством прочитали: и литерарно је лепо израђен а и мисли су у њему такве да свраћају пажњу на себе. Лепо би било да „Ратник“ има чешће овакве врсте чланака, као што би и добро било да г. Ц. Марковић још више разради своју тему, те огледа не би ли могао где наћи и коју уштеду за онај милијун вишка. Нарочито би се пажњи његовој, држимо, препоручивала администрација војна, која, рекли бисмо, треба прилично поправака. (С. М. П.)

Загреб у XV веку. — У Загребу недавно је изишла друга књига Spomenika historijskih slobodnoga kralj. glavnoga grada Zagreba, коју је, као и прву, средио Иван Ткалчић а издало поглаварство загребачко. У овој су другој књизи на 587 страна прикупљене листине за град Загреб из XV века (од 1400—1499 год.) а 243 стране чине увод у ком Ткалчић на основу сабраних листина расправља о историји и историјском развоју града Загреба а и даје обилан „index“ и „argumenta“. Расправа ова написана је не само за научнике, већ и „за онај образовани свијет, а нарочито за грађанство загребачко, који су и једни и други вољни сазнати нешто о прошлости града Загреба.“ Vienac нам у 12. броју даје кратак садржај увода и хвали ову књигу, која је плод многога труда. „Ово је потпуна слика града Загреба у XV вијеку, јер сазнајемо о граду све што се само може тражити. За културну повјест Хрватске у опће једва да имадемо овако што, а сигурно би се и други народи поносили оваким дјелом, кому ће моћи приговорити једва што и најстрожа критика“.

Загребачка театрална библиотека. — Од ове библиотеке, која излази под редакцијом Николе Андрића, драматурга загребачкога позоришта, изишло је до сада три свеске од прве књиге. У првој је, као што смо раније јавили, Молијерова шала *Каћиперке* (Les précieuses ridicules), у другој Расинова *Федра* у преводу А. Шеноe, а трећој Шекспирова комедија *Сан љетне ноћи* у преводу Стјепка Шпанића. Овај последњи превод изишао је и у овогодишњем Вијенцу. У засебној књизи стаје 35 новчића.

Основи хемије — Наша средња школа нема правог уџбеника ни за хемију. Предаје се и овај интересни предмет врло разнолико неки употребљавају Лозанића хемију, која је узгред буди речено намењена великошколској омладини, негде се служи табацима. а негде се узме у помоћ и уџбеник, који није удешен за наше школе. Сада ево добисмо и за њу уџбеник. Колико је њим добивено, рећи ће стручна критика. Ове „*Основе хемије*“ саставио је Ранко Петровић, како вели у предговору, по својим раније диктованим лекцијама Књига има VII и 191 страну осмине. На првих 16 страна приступ је, од 17—146 говори о неорганској хемији, а до 185. стр. занима се органском. Од 186. па до краја писац нам даје регистар, који је добро дошао свакој овакој књизи. Слике су у овој књизи узете из дела Лозанића и Р. Милошевића, која су му на првом месту и била при руци при њеној изради.

Из Русије. — Под овим натписом а у једној књизи изишле су две приповетке које је превела Каћанскова. Стаје 70 пара динарских. Изишла је у издању Мите Ђорића. У преводу исте те Каћанскове излази у „Трговинском Гласнику“ већ од дужега времена и приповетка Н. Станицкога „Жељезничари“ (ваља да: железничари ?).

Правила православне цркве с тумачењима. — Под овим натписом изишла је у Новом Саду, у издању Арсе Пајевића, опсежна књига од својих 645 стр. X и 1 л. од епископа далматинскога Никодима Милаша, и то прва књига. Цело дело имаће два дела, у њима ће бити „протумачена, више или мање подробно, сва правила, која важе у православној цркви као позитивни канон. Ту су изложена не само основна, него и допунидбена правила.“ У овој првој књизи у уводу износи преглед издања правила св. апостола, васељ. сабора, помјесних сабора, св. отаца и „допунидбених“ правила и ко их је и каким поводом издавао, а за тим преводи с оригиналнога грчкога текста по синтагми атинској правила св. апостола и васељенских сабора додајући тумачења, која ће бити потребна да се појми прави смисао правила, као и сва паралелна правила, како би при упоређењу свију правила, која говоре о једним предмету, свак могао и сам по себи саставити тачни појам шта учи каноничко право о томе предмету.“ Дело ово посветио је писац светопетроградској духовној академији, „која се удостојила 18. јануара 1894. године именовати га својим почасним чланом.“ Милаш је на овом пољу и раније познат. Он је 1873 издао у српском преводу са тумачењима „Правила православне цркве“ и издао је тада апостолска правила и правила прва четири васеленска сабора, године 1878. огледао је друго издање допуњено и исправљено, али и с њиме не би боље среће; не мога га даље издати. Сада је нашао издавача вољна да му изда цело ово дело, те ће мо у скоро добити и другу књигу, те тиме нашу сиромашну литературу у том погледу обогатити. Прва књига овог изврснога дела стаје осам круна.

Снохватице Змајовине. — Нашим је читаоцима познато да је један део Змајевих песама под истакнутим именом Матица Српска наградила. Како по њиховим правилима награђено дело има писац да штампа, то је Змају остало тако да чини. На почетку мислио је Змај да ће му се пријавити који издавач и у том очекивању објављивао је и по коју песму из те лепе збирке у појединим листовима, а и „Дело“ било је те среће те је донело неку такву његову песму. Како га срећа не намери на издавача, одлучио је седи песник да их сам штампа, те их је и у штампу дао. Како је то овећа збирка његових песама, која непрестано расте, то је подељно у неколико свезака. Прве две свеске биће у једно, имаће 8 табака обичне осмине, а изићи ће за два до три месеца· Стаје два динара. За претплатнике пак динар и 60 п. динарских. Рок је претплати до 20 априла. Даље свеске „Снохватица“ излазиће у размаку од 4—5—6 месеца. Свака свеска изнеће 4—5—6 табака, а цена ће јој бити

25 пара дин. по табаку. Змају би било врло повољно кад би се пријавио што већи број оних, који би се изјаснили да ће куповати све свеске „Снохватице“, догод буду излазиле, јер би се онда лакше нашао издавач осталим свескама.

Свети Сава и народно васпитање. — У Нишу (штампарија Ж. Радовановића) штампана је књижица са натписом *„Свети Сава и народно васпитање* од *М. Башића“*. Ово је говор, који је писац, професор нишке гимназије, држао о овогодишњој прослави Св. Саве те и носи на себи то обележје. Писац, resp. износи нам Св. Саву као свестраног културног радника нашега народа, даје нам слику његова рада на религијском, политичком и књижевном пољу, па са тим расправља питање: да ли је рад Св. Саве *у народу* оставио трајна помена колико се он показује у народним умотворинама? „Примивши дубоко у срце учења Св. Саве, наш народ, и иначе поетскога духа, даваше израза тога свога доброг националног васпитања у својим умотворинама, које бејаху и васпитач потоњим нараштајима. Отуда у нашим нар. умотворинама и оно што *је лепо* и оно што *је добро*.“ Плод обилнога и корисног учења Св, Саве је веома јака *вера* а с њом и хришћански *морал*. На примерима из народних песама износи писац врлине нашега народа, које су чиниле српску народност. За освеживање и крепљење народних врлина и народних идеала од неоцењене је вредности читање наших народних умотворина, нарочито народних песама. То се препоручује свима и свакоме, а нарочито школи и школској младежи.

Ма да не износи ништа ново, књижица г. Башића писана је топло и разумљиво, те, мислимо, и одговара својој задаћи.

Фламарнона Смак света. — Поред „Ураније“ и неколико ситних на занимљив начин испричаних научних истина Камила Фламариона добивамо ускоро у преводу и његово овеће дело *Смак света*. Овај је превод већ дат у штампу у Нишу, а изићи ће у две свеске. У првој се износе догађаји који се дешавају у двадесет петом веку, у седам глава: Небеска претња, Комета, Седнице у Институту (академији наука), Како ће се свет окончати, Сабор у Ватикану, Веровање у смак света у низу векова и Судар. У другој пак има опет седам глава, у њима се износи шта ће се збити после десет милиона година: Етапе будућности, Преображаји, Највиши ступањ, Vanitas Vanitatum, Омегар, Ева и Последњи дан. Уз то закључак. После смака земаљскога света. — Прва свеска стаје динар.

Прерадовић у немачком преводу. — Мавро Шпицер недавно је на немачком језику пустио у свет укусно издање изабраних песама П. Прерадовића, под натписом „Peter Preradović's Ausgewählte Gedichte“. К песмама додао је и кратку песникову биографију као и карактеристику његових песама. — У 5. овогодишњем броју „Aus fremden Zungen“, часопису што свако петнаест дана излази, штампана је опет једна Прерадовића песма из оних његових „Ноћних пјесама“ а под немачким именом „Einzig Sternlein auf der Erden.“

Ратна служба за пешадију. — Пешадијски капетан Павле Пауновић израдио је према „Упутима и прописима за ратну службу“ књигу горњега натписа. Књигу је удесио тако, да служи и за обуку пешадијских трупа а и за спрему за помагање испита за чинове од каплара до капетана. Књига ће изнети преко десет табака, а стаје два динара. До 10. априла јавља се да ће изићи.

Мантегаца, Вештина бити здрав. — У Смедереву књижарница Милана Илића одлучила је да пружи читалачком свету једно коло књига за народ одабране садржине. Да би се сачувала од свакога пребацивања са стране: да не разуме посао којега се латила, поверила је људима којима је књига занат, избор за ово коло књига. И они изабраше за прву књижицу корисно делце д-ра Павла Мантегаца *Вештина бити здрав*, те га у преводу М. Б. даде књижарница на свет. Први је избор врло згодан, те се надамо да ће наш свет помоћи куповином ове књиге издавача, како би нас могао обрадовати што скорије чим другим. Ова књижица од 75 страна и 2 л. стаје 60 пара динарских. Издавачу бисмо препоручили, да за даље свеске гледа да набави бољу и јачу хартију.

Издања српске краљевске академије. — Читамо у новинама, да су изишла два Гласа и то 46. и 47. У 46. је студија нашега сарадника д-ра Јов. Цвијића *Пећине и подземна хидрографија у источној Србији*, са 7 аутотипија, 7 скица и две таблице планова. У 47. је пак приступна беседа академика ђенерала Јов. Мишковића *Српска војска и војевање за време устанка од 1804—1815*. Првом је Гласу цена динар и по, а другом пола динара.

Најновији рад Толстога у српском преводу. — Као што смо већ раније били јавили, „Северни Весник“ донео је у мартовској свесци Толстога „Слугу и господара“. Излазак његов заинтересовао је свакога, јер је раније већ био зато анимиран; те се одмах стали саопштавати први утисци као и преводити ту умну творевину приповедачеву. „Дневни Лист“ донео је размишљања некога Studiosus-а из Москве о том најновијем раду, а „Српске Новине“ у свом малом подлиску од 61. броја доносе и саму причу под натписом „Газда и момак“.

Чешка књижевност. — *Светоплук Чех, Песме роба.* — Као што сам већ навео у „кратком прегледу чешке књижевности“ за

год. 1894. (Дело за јануар ове године) изишле су крајем прошле године у Прагу *„Песме роба“* од Светоплука Чеха, које су направиле у чешком народу велику сензацију. О томе хоћу да проговорим неколико речи. „Песме роба“ за 4 месеца доживеле су *12 издања* (с више од *50 хиљада* примерака), а то је већ ређа појава других јевропских литература. То већ даје најбољу оцену песмама.

Ове су песме заинтересовале јако свакога поштеног и доброг Чеха, јер је све, што је у њима скривено, извађено из дубине душе чешкога народа, чија судбина није баш тако сјајна и који у многом погледу мора изводјевати себи оваку маленкост да буде роб разних господара туђинаца и да сопственом крвљу заслужи себи бољи опстанак. Чех је песник демократ, песник народни у потпуном смислу ове речи. То је доказао више пута у разним, а особито у овим песмама.

Књига заузима 78 страна, и има 23 песме. Колико лепих мисли, лепих реченица има на њима! Човек тешко може казати, која је од њих боља и која више дира срце. Песник сам по себи зна изврсно описивати природу и њене дражи, које у лепом колориту меша с простим догађајима, у којима црта маркантним бојама живот духовних и телесних робова који морају вечито страдати, само радити, слушати господара, који за сав њихов труд и муку има за њих само бич и штап, којим их туче на сваком кораку. — Особито је лепа песма 15.

Једноме робу пошло је за руком да побегне у шуму и тако се ослободи од туђег ига. Живи у нећини, ужива слободу у природи, у којој се осећа срећан особито онда када једном нађе у шуми спавајући робињу која је побегла из ропства. Упозна се с њоме, обоје захваљују богу што су се спасли, и живе заједно у срдачној љубави удаљени од човека и његове беде. Слобода им је била све, што су тражили. У блаженим тренуцима сећају се проклетога ропства, које као црна сенка улева капљицу горчине у њихов слободан живот. Али им срећа не трајаше дуго. Једнога дана чуше се из даљине у шуми разни гласови и јаук нечији. Ослобођени роб сакривен иза грма виде, како двојица чувара робова гоне стару жену робињу која је побегла и спаса тражила у шуми. Већ су је стигли и почели тући. — Роб не може више да гледа овај гадан призор тучења већ излази, да брани старицу. У тај мах из куће излете и његова жена да му буде на помоћи Бој се отвори између њих и стражара; жена паде. Кад то виде роб, саже се потресен до дна душе да јој живот спасе, али све је доцкан, никаке помоћи. Ни он не мари више ни за што па ни за себе. Предаје се и одлази поново у ропство.

Ко познаје чешке прилике и одношаје разумеће лако песме Свет. Чеха. У њима је насликано стање угњетена народа према господарима, који га гњаве и што чвршће држе у ропству. Слобода је описана овде златним речима — најстроже је пак осуђена сервилност онога, који и поред тога што је бијен и тучен без узрока, па и у ропство бачен, љуби руке своме господару, да би га још више тлачио.

За онога, који не познаје чешке прилике „Песме роба“ су збирка лепих песама, дубока осећаја китњаста стила. Значај пак њихов у народном чешком животу не може он сазнати, јер треба умети читати их са народнога, рекао бих са политичкога гледишта. Чешки посланици у Бечу више пута употребили су их већ као цитате у описивању чешких ствари у парламенту.

Јос. Зд. Раушар—Жуборнћ

НОВИНАРСТВО

Просветни Гласник. — Од ове године изишле су од овога службенога листа министарства просвете и црквених послова две свеске и то за јануар и фебруар. На првом је месту, као и обично *службени део*, који је у овим двема свескама нешто већи него обично (1—15, 65—79), а то с тога што су тек сада донесени учитељски размештаји, чињени почетком школске године. За овим је рад главнога просветнога савета (16—46, 79—108) са састанака 605—610. На тим састанцима прочитани су, сем осталога, и реферати на ова дела: Љ. Стојановића „Срп. ска граматика за I раз, гимназије“, Д. А. Живаљевића „Андрија Качић—Миошић“, В. Зделара и В. Димића „Обрасци из математике за ученике сред. школа“, Мих. Стевановића „Хајдук Вељко и његова браћа“, К. Стојановића „Атомистика Руђера Бошковића, Јул. Хохсингера „Стенографија“, пок. А. Алексића „Глобус“, Свет. Ранковића „Омилитика“, К Црногорца „Ботаничар“, Пет. Стојановића и Јов. Максимовића „Васпитна важност дружења“, Јов. Петровића „Хришћанске врлине“, П. Тодоровића-Ђаковчића „Пољска привреда“, Ив Мартиновића дечји лист „Споменик“, Дим. Ј. Путниковића „Познавање природе“, А. Станојевића „Минерологија и Геологија“. У одељку *школски летопис* донесено је шест извештаја изасланика на испитима зрелости и надзорника средњих школа у 1893-4. години (47—52, 108—114). Одељак „науке и наставе“ најслабије је заступљен. Јануарска свеска и нема га, а у фебруарској је приступно предавање д-ра Стев. Марковића „*Кратки преглед модернога стања електротехнике*“ (114—120); ово је предавање и посебице оштампано. „Критика и библиографија“ такође је слаба (129—130); у њој поред библиографскога списка књига, иде кратак говор о „Нади“, „Цариградском Гласнику“ и календару „Српске манастирске штампарије“. У „*Просветном ковчежићу*“ (53—64, 131—132) је 18. писмо из Петрограда Рад. Кошутића, о преуређењу наших виших женских школа и неколико записа. — Уз фебруарску свеску као прилог долази интересни „Преглед географске литературе о балканском полуострву за 1894

годину“ који је уредио д-р Јован Цвијић као оно прошле године у „Делу“. У овој је свесци почетак — први табак.

Луча. — Примили смо други број „Луче“ и он нас је обрадовао, јер према првом у многом је отишао у напред. Сем помена о смрти матере кнеза Николе и радова из прве свеске, у овој имамо: Од *песама*: Сундечића честитка на имен-дан кнезу Николи I, Стеве П. Бешевића Химна Лучи, Ал. Шантића *** и Ћоровића Старе развалине. Од чланака: А. И Александрова, професора казанског университета, Александар II цар ослободилац народа, реформатор и просветилац Русије, и Александар III, цар мира, д-ра П. Миљанића Памтење и његова важност за здрав и плодни умни рад, А. Петровскога одломак новеле Побијеђени реалиста, Ж. Драговића Неколико ријечи поводом распре о поријеклу Вука Раслапчевића, Н. Митровића Војничке студије, д-ра Клеанта Теодорида Домаћи љекар и проф. Ф. Ковачевића саопштење писма Александра I Петру I светоме (од 20 маја 1814). У одељку књижевност три су реферата: на Веснића Празноверице и злочини Мартиновића Свети Сава у пјесмама и превод Холечкова реферата „Пјесник и вила“ Даље у овом броју заступљен је одељак народних умотворина, шале и забаве, некролога (Новице Церовића и Љубе Ненадовића) и разних бележака, на броју дванаест. „Лучу“ уређује књижевни одбор, ком бисмо препоручили да настоји да му у листу излазе чланци без многих језиковних и ортографских грешака.

Нови листови. — Новинарство наше умножено је са шест нових листова. Од 12. марта излази у Београду по ново „*Геца*“ под старим уредништвом Наума Димитријевића. „Геца“ је прошлих година излазио као недељни шаљив лист, а сада је постао и он дневним, доносећи поред збиље редовно и шалу. Први бројеви могу га препоручити, стаје за Србију 16 динара. — Други је „*Електрика*“, лист за шалу, сатиру и забаву. Овај недељни лист отпочео је излазити у Нишу од 12. марта под уредништвом Дим. М. Стефановића. Обећава се у првој речи уредниковој, да ће се лист бавити само хумористичном журналистиком а никако политиком. Стаје за Србију 6 динара. Излази на табаку. Трећи је „*Земљорадничка задруга*“ (La Coopération rurale) као орган пољопривредних удружења на селима — земљорадничких задруга и земљорадничких синдиката“. Излази у Смедереву свакога 15. под уредништвом Михаила Аврамовића. До сада је изишло три броја.—Четврти је „*Поморишанин*“ недељни лист за просвету, привреду и забаву; излази у Великом Сент-Миклушу. Стаје три форинта годишње. Пети је „*Будућност*“, недељни лист за просветне и материјалне интересе. Уредник му је Ђорђе Миљковић, а власник дружина „будућност“. Излази у Бршцу. Стаје годишње пет форината. — Шести је покренуо у Турн-Северину Таса Пвковић.

Бугарски нови листови. — Нова година обдарила је бугарску књижевност с неколико листова. Тако у Софији угледа света *Пищалка*, забавни, илустровани и карикатурни гласник, који ће излазити под уредништвом Шандорова сваке среде на малом формату, и *Млада България*, коју уређује познати Д. Ризовъ, и ово је недељни лист. У Пловдину отпоче излазити *Стара планина* са доста широким програмом; у њој има и за књижевност места; тако читамо на њеним страницама у преводу Тургењева „Појесија у проси“. Рушчук опет доби месни лист *Български новини*; Свиштов има сада месечник *Литературни записки*, садржајем одвећ слаб лист. У Варни је опет *Народна Самозащита*, орган за народне интересе, а у Севлиеву *Учнически Гласъ*, који издају и на ком раде ученици, ово је недељни лист. — Нека је на овом месту узгред поменуто да од нове године излази у Софији а не као до сада у провинцији, *Наука и здравье*, популарни медицински и научни гласник под редакцијом д-ра Г. Иванова.

Бугарски лист „Орало“. — Ово је друга година, како у Бугарској, излази лист „*Орало*“ *орган на Бълг. земледѣлческо дружество*“ и то 1. и 15. тога дана у месецу а на једном табаку у четвртини. Годишња му је цена за Бугарску 10 а за туђинство 12 динара. Од ове године излази у Софији. — Чланци који попуњавају стране у прва три броја од ове године намењени су земљарству и гранама овога. Задаћа му је дакле која и нашем „Тежаку“. Ко би се интересовао садржином „Орала“ моћи ће читати приказ у „Тежаку“.

Први позив за склапање бугарског земљоделскога друштва разаслат је 1. јула 1894. године а већ 24. декембра те године конституисало се са седиштем у Софији. Сврха је друштву да ради на поправци и унапређењу земљарства. А да би могло корисно и речју деловати друштво ће се бринути о издавању сопственога листа „Орала“ који је ушао у своју другу годину. Да би и на даље друштво било обевбеђено заснован је основни фонд. Од основног фонда тога друштва, кад овај имадне 10.000 динара, моћи ће се 10 од сто употребљавати на издавање и распростирање популарно писаних књига за земљарство и огранке му, потпомагање учешћа на земљарским изложбама, утакмицама итд. Основни фонд образују улози редовних чланова и добровољни прилози или завештања. Редовни чланови плаћају 20 динара једном за свагда. Претплата на друштвени орган „Орало“ троши се на издавање тога листа. — Друштво је добило и највишу потврду кнежевим указом Бр. 1. од 11. јануара 1895. године.

ПРОСВЕТА.

Школе у Аустро-Угарској. — У целој Аустрији има 36.680 основних школа са 93.394 учитеља и око 6 милиона деце. Учитељских је школа 147 са 1713 учитеља и 14000 ученика. Гимнасија и реалака има 446 са 6113 професора и преко 60000 ученика. Свеучилишта има 11 и то у Бечу, Прагу (два: чешки и немачки), Пешти, Грацу, Лавову, Кракову, Инзбруку, Колошу, Загребу и Черновицу. На тим университетима има 1190 професора, а уписаних слушалаца 19 000. — Техничких школа има 7: у Бечу, Пешти, Прагу (чешка и немачка), Брну, Грацу и Лавову са 264 професора и 3000 ученика. Других школа као трговачких, обртних, поморских итд. има 1526 са 8193 наставника и 14800 ученика.

Више школе у Северној Америци. — *Виших школа* („колегија“ и „университета“) имају *здружене северо-америчке државе* свега 415. По службеним подацима (наведеним у руском „Журн. минист. нар. просв.“ за децембар 1894. г.) број свих наставника у 1889—1890. школској години износио је 7918 (од којих 6835 мушк. и 1083 женск.), а ученика 118.581 (или 93.092 мушкараца и 25.489 женскиња). На издржавање свих 415 колегија утрошено је те године 10,801.918 долара. — У овим се школама уче младићи и девојке у добу између 18. и 22. и 22. и 25. године.

РАЗЛИЧНОСТИ

Српска банка у Загребу. — Резултат уписа акција овакав је: уписано је 45.238 акција а уписали су их 5.300 акционара и то уписали су по 1 акцију њих 1674 акционара; по 2—1067; по 3—412; по 4—135; по 5—804; по 6—71; по 7—18; по 8—30; по 9—2; по 10—579; по 11—2; по 12—12; по 13—1; по 15—47; по 16—2; по 18—1; по 19—1; по 20—145; по 21—1; по 22—1; по 23—1; по 24—1; по 25—46; по 26—1; по 27—1; по 28—1; по 30—52; по 32—1; по 40—26; по 42—1; по 45—2; по 50—57; по 60—10; по 70—2; по 80—2; по 95—1; по 100—66; по 130—2; по 150—4; по 155—1; по 200—9; по 250—3; по 300—4; по 400—1; по 500—3; по 1000—4 акционара.

По местима уписао је Загреб 9650 акција, Шид 1590, Митровица 1476, Винковци 1198, Рума 1158, Београд 1150, Срем. Карловци 1141, Брод 1019, Пакрац 1004, Сарајево 1002, Вестово 1000, Земун 959, Мостар 905, Вуковар 808, Горњи Карловац 80 , Доња Тузла 671, Кореница 568, Нови Сад 537, Беч 514, Огулин 463, Приједор 424, Госпић 423, Сомбор 415, Беловар 398, Дарувар 390, Сентомаш 357, Нова Градишка 357, Брчка 345, Копривница 333, Бос. Градишка 330, Осек 330, Ст. Пазува 325, Бељина 310, Глина 272 Пожега 266, Бањалука 244, Ст. Градишка 227, Гомирје 222, Вршац 219, Будимпешта 213, Хајлброн 200, Сисак 197, Дубровник 193 Ириг 193, Сегедин 191, Панчево 184, Дервента 167, Бос. Крупа 157, Товарник 154, Белегиш 151, Шамац Бос. 150, Каменица 150, Петриња 149, Голубинци 144, Инђија 141, Тур. Бечеј 137, Двор 134, Фијума 130, Вел. Бечкерек 125, Окучане 124, Грачац 122, Топуска 119, Костајница 115, Вел. Кикинда 115, Бос. Нови 115, Јамина 113, Ердевик 111, Петрово село личко 105, Јасеновац 103, Стари Бечеј 102, Медаре 101, Блацко 100, Суботица 97, Шабац 92, Бошњаци 82, Вел. Писаница 77, Котор 75, Илок 75, Доњ. Лапац 74, Врбовско 73, Арач 67, Љубљана 66, Грђевац 62, Вирје 61, Лијевно 60, Прњавор 60. Оточац 60, Модош 60, Ст. Андрија 60, Меленци 59, Јабуковац 59, Черевић 57, Долово 5 , Чортановци 53, Дар 52, Дубица бос. 51, Бечко Ново Место 50, Захрин 50, Помаз 50, Сењ 50, Мечечани 50, Трст 49, Бела Црква 45, Војнић 43, Вел. Барна 43, Опатовац 42, Зворник 41, Модрич 41, Бос. Брод 40, Краљевчани 40, Гарчин 40, Моровић 39, Бихач 38, Задар 38, Батајница 38, Ковиљ 38 Лединци 38, Црквени Бок 38, Почитељ 37, Хусоње 37, Н. Сланкамен 36, Плашки 36, Варјаш 36, Бингула 36, Ст. Паланка 35, Борово 35, Беочин 34, Добој 33, Кнез 33, Вараждин 32, Дубица 31, Имотски 30, Сивац 30, Северин 30. Ловинац 30, Немет 30, Мешиска 30 акција.

Остатак 3581 акција уписано је у 481 мањих места.

По земљама уписала је: Хрватска и Славонија 32.466 акција; Босна и Херцеговина 5695; Угарска 4129; Србија 1425; Далмација 6 2; Доња Аустрија 564; Немачка 200; Крањска 66; Истрија 49; Црна Гора 20; Бугарска 10; Румунска 6; Горња Аустрија 3; Штајерска 2; Турска 1 акцију.

Алуминије. — Од неколико година на овамо чине се разне студије о примени алуминија за индустријску употребу. Познато је већ да је употребљен у марини као оклоп за извесне лађе а сада се чине огледи да се употреби за прављање котарица које се спуштају на дно реке и мора и које служе за извлачење земље и других ствари са дна морског и речног. Исто тако употребиће се за обмотаче морских каблова — подморског телеграфа — као и за лампе сигурности које се употребљавају у рудокопима противу експлозивнога гаса и т. д.

Ово је питање интересно у толико, што се употребом алуминија добива 50% од тежине. Што се пак цене тиче она с дана на дан све више пада, јер док је килограм алуминија у години 1853 стајао 1000 франака, постепено је пао на 112 фр. у год. 1858, на 44 дин. у год. 1889.; на 11 фр. у год. 1891.; на 8—10 фр. у год. 1892.; а данас је 5—6 динара.

Титан у Академији наука у Паризу. — Равно је сто година, како је Klaproth, славни немачки путник открио један црнкаст минерал, који је нашао у бреговима Ђурђијанске и који је у себи садржавао титан, чу-

дноватy материју од које се до данас могло добити само неколико атома. *Г. Моасан* члан Академије наука у Паризу славио је стогодишњицу овога научнога догађаја представивши својим колегама у Академији *више кила* металнога титана у облику као што изгледа комађе истопљена цинка и величине песнице.

Ово тело добио је г. Моасан помоћу електричног огњишта, на коме је произвео тако велику температуру коју до сад у својим експериментима није могао постићи. Како је могао да произведе топлоту од 300 коњских електричних снага, успео је да истопи један од најтврђих и најотпорнијих минерала који понајвише личи на металоид.

Овај леп успех француске науке употребиће индустрија, без сумње, врло корисно. Јер збиља овај метални титан дивно се меша са гвожђем и у изгледу је, да се овом мешавином добије челик, који ће у многоме превазићи чувени челик из Дамаска и онај из Шифилда (Schefjield). Титан, метал, налази се у природи на много места, али не у великим количинама, и то не чист но као титано-кисели анхидрид (анастас Брокит, Рутил) у гвожђу и другим минералима, у гвозденој руди. Титанска гвоздена руда (Илменит), минерал, црн, мрк. По Илменском језеру, код којега га има, и добио је оно друго име.

Канал северно-источнога мора. — Готов је и јуна месеца ове године свечано ће се отворити канал, који води из источнога мора (балтиског) у северно море, пресецајући Јутланд (Данско полуострво) и избегавајући пролаз кроз Скагерак и Категат. Канал је удешен тако да могу њим и велики ратни бродови пловити. Он иде од Килскога Залива, управо од Хилтенау до Брунсбита, на утоку Елбе у северно море. Немачка је за дан свечана отварања позвала и остале државе да у свечаности учествују, и оне су су се позиву одазвале, а међу њима и Русија и Француска.

Железница Солун-Серез. — Од железнице нове Солун-Серез-Дедеагач, која се ту има да веже с цариградском пругом, недавно је предат саобраћају део Хаџибеглук-Серез, како јавља „Цариградски Гласник“.

Нов проналазак. — Професор на рударској школи у Леобену, Шнаблегер, пронашао је: да од мркога угљена прави кокс. Овај проналазак ако се као практичан покаже и утврди имаће и за нас велике вредности, јер се зна да у нас мрког угљена има у знатним количинама. Румунска влада као што јављају Belgrader Zeitung, изаслала је већ у Леобен једнога свога рударског инжињера да нови проналазак овај проучи.

ЛИЧНИ ГЛАСОВИ

Миливоје Максимовић, један од млађих књижевних снага несрећно је свршио свој живот 23. јануара ове године у Бечу. Максимовић је био одличан ђак и уживао је потпору Српске Матице. Знао је добро руски, немачки и француски, те је с тих језика врло лепо преводио. „Стражилово“ је нарочито почешће имало његових превода, а један је „Вјерина љубав“ и посебно оштампан. Максимовић је брат нашем сараднику Јови Максимовићу, професору. Његова смрт потресла је његове познанике, што сведоче и они тужни некролози, који изидоше у „Омладини“, „Дневном Листу“, „Срп. Застави“, и новосадским листовима. Нека му је вечити спомен међу нама.

Др. Виљем Душад Ламбл професор варшавског университета умро је недавно у Варшави. Ламбл је родом из Чешке, у којој је и свршио науке те 1849. постао доктором медицине. Одушевљен словенском идејом узајамности путовао је много по словенским земљама, а нарочито по словенском југу. Неко је време пробавио код неумрлога песника „Горскога Венца“. Плод његова боравка у Црној Гори био је низ расправа о рибама јадранскога мора. Од 1860. године професором је био на руском университету. Од његових радова имамо нарочито да поменемо: „Поглед на Босну“ и „Европа у погледу етнографском“. Ламбл је био у преписци и с оцем наше новије књижевности, Вуком Караџићем.

Сахер Мазох. — 25. фебруара умро је немачки књижевник Леополд Сахер-Мазох. Овај плодни немачки писац рођен је 15. јануара 1835. у Лавову. Године 1870. изишло му је овеће дело „Каинов запис“; оно привуче на се пажњу критичара и они га похвалише. Његов је рад био плодан. Написао је до 40 свезака романа и новела, од којих су доцније све горе бивале. Сахер Мазох превођен је у нас почешће и не само дневни листови већ и наши књижевни донели су по коју његову новелу. На нашој позорници представља се од 1879. године његова историјска шаљива игра у пет чинова „Човек без предрасуде“, а у преводу Ђоке Миловановића.

Чесаре Канту. — Талијански научник и песник Cesare Cantú преминуо је 26. фебруара у 88 години својој. Од његових дела нарочито се спомиње Светска историја у 35 свезака. Омање његове стварчице превођене су и у нас. „Матица Хрватска“ издала је 1880. године као једну књигу својих издања (38.) у преводу Ив. Деспота његово лепо дело „Здрав разум и поштено срце“.

КЊИЖЕВНА КЛЕВЕТА

ПОСВЕЋЕНО ПАЖЊИ ДР-А Љ. НЕДИЋА.

Г. Недић почастио је моју академску расправу „Поглед на индиску драму“ једном — белешком. Белешка та носи наслов „Индиске драме“ и штампано је у 3 бр. његова часописа „Српски Преглед.“

У тој белешци казао је г. Н. доста од онога што зна, а казао је онако како је умео, и ја бих, уверен да се та белешка његова неће корисно презентирати књижевничким и читалачким круговима нашим, прешао ћутке преко ње, да није г. Н. циљајући па мене, гађао Срп. Краљ. Академију. Тиме и само тиме, принудио ме је да одговорим, а кад већ морам да одговарам, потрудићу се, да се уза Академију и са̂м оправдам пред строгим судом г. Н-евим. Ако цео посао овај узиде на рачун г. Н-ев, онда је он — као Dandin — тако хтео.

Да ли, збиља, г. Н. не зна, да у Академији нема цензуре за радове њезиних редовних чланова, и да она с тога не може бити одговорна чак ни онда, кад се у њезиним свечаним седницама одигравају „комедије“? Ако не зна, онда је погрешно што је говорио о нечем што не зна; ако је знао — ех, онда је г. Н. опет погрешно што је окривио Академију.

Што Академија нема цензуре за радове својих чланова, то је по све наравно: она није редакција „Срп. Прегледа“ да из ње излази само оно што је „најбоље“. Шта ћемо? Има грешних људи који, као ево ја, хоће у њојзи да протуре и оно, што не вреди ништа, а она нема начина да такве наметљивце одбије духом и начином који су г Н-у својствени. — — Она мисли као и свака паметна „редакција:“ сваки је за своје радове лично одговоран: мисли, можда, и ово: неће Академик, срљати на непознате распутице, па да отуд проблематични рецензенти упућују са неколико оштроумних досетака на прави пут, — па за што онда цензуре?!

Довде је, као што видимо, све у своме реду. Академија није и не може бити одговорна за радове својих чланова и ако г. Н. ипак тако жестоко напада на њу, онда би ваљало потражити узроке у нечем другоме а не у томе, што она прима „неакадемске“ расправе као што је

моја. Али ја нисам ни вољан ни доколан да се пуштам кроза тамне лавиринте г. Н-евих побуда или — пожуда, нити мислим да је то потребно за ствар.

Толико о испаду г. Н. на Срп. Краљ. Академију, а сад нека ми допусти да пређем на себе и на свој рад у њојзи.

Ово је — г. Н. ће то знати — мој *други* рад у њојзи, да не помињем оне, који су се, с одобрењем и без одобрења г. Н-ева периодично појављивали у „Годишњацима“. Први рад мој, *„Поглед на драмску литературу о Косову“* срећно се провукао у књижевност, јер тада још не беше „Прегледа“ г. Н-ева; овај други, *„Поглед на индиску драму“* био је тако срећан да привуче на себе наклону пажњу г. Н-еву и да се мало закачи о скромне ступце „Срп. Прегледа“. — Дакле, као што видимо: драма па драма; драма у Србина, па драма у Инда. То је дошло просто отуд, што се ја, грешан, у слободним часовима својим бавим драмом без мало толико година, колико је г. Н. стар и за то време имао сам кад стићи до Индије. Да је моје путовање по Индији узрок што сам „узео“ тај предмет за академску расправу, овај би морао бити *први* на реду јер су тада успомене на Индију биле свежије у мојој памети. Не, г. Н. може ми веровати, да би ова расправа дошла на ред, све да Индије никад ни видео нисам. Доказ је томе, што се у тексту те расправе ни словцем не помињу моја путовања, нити би она могла чим утицати на њу. Данашњи Инди најмање што знају о својој минулој уметничкој драми! Што сам у Индији *видео*, то сам казао у својим путним писмима. Да ли је то, што сам казао „забавно“, има да реши читалачка публика а можда је то већ и решила, а онима који полазе на читање с г. Н-евом скепсом „да то не мора бити ни тачно ни истинито“ разуме се не може бити ни „забавно“. Оно пак, што сам о Индији *научио*, могао сам тако добро научити и у Мокром Лугу, — шта више још боље, јер море и тропска жега нису баш погодни за студију.

Видимо, дакле, на каквим ногама стоји г. Н-ево „уверење“ да не би сам био „узео“ такав предмет, да нисам „провео више година у оној древној „земљи“, о којој се обично „узимље“ да је колевка нашег индо — „европског“ племена“. Г. Н-у, — узгред — буди речено, — као да је мила реч то „узимање“; па ће ми, јемачно, опростити, ако се и сам послужим њоме, да *одузмем* мало од његова, одиста, примерна самопоуздања.

У даљем — бележењу своме г. Н. вели, да моја расправа није академска што не знам „санскрита“. Ову сумарну оцену ваља ми поделити на двоје па испитати сваки део њезин понаособ.

Најпре ћемо да видимо, шта је то *академска* расправа, па ћемо се за тим потрудити да испитамо: колико је моје незнање „санскрита“ могло утицати на њу.

Мислим да нећу преварити ни себе ни г. Н-а, ако речем, да се од сваке академске расправе иште, да унесе у област науке или уметности што ново, незнано, или бар да попуни знано нечим новим, незна-

ним. У мојој расправи има нечега новога, што ће чак и г. Н. бити тако добар да призна. У њојзи се ставља могућност посреднога утицаја древне индиске драме на модерну. То је поставка можда погрешна, коју би г. Н. могао и оборити кад би хтео и — умео, али што не може г. Н. да учини то је: он не може, код све „начитаности“ своје да укаже на које му драго дело у светској литератури, где се та могућност помиње.

Довољан би био овај један факат па да уздржи свакога рецензента под небом од покушаја да оспорава мојој расправи академски карактер њезин: али у њојзи има још нечега што је могло и г. Н-а уздржати од тога, да је, рецимо, до краја прочитао. Ту је, на крају, јасно исказана потреба изучавања индиске драме зарад регенерације модерне. Нека г. Н. укаже на које дело у светској литератури, где се та потреба истиче, па просто му све цилитање по његовом „Прегледу“.

Да видимо сад како стоји с другом страном г. Н-еве оцене, са мојим незнањем санскрта. Г Н. мисли да је мени с тога незнања оскудевао први услов за академску расправу индиске драме, а има — рецимо — у рукама доказ црно на бело, да сам такву расправу одиста написао и ако не знам санскрта. Да га знам, моја расправа не би тиме ни добила нити изгубила: ако га не знам ја, знају га други а ја сам текст тражио код оних који га знају. По логици г. Н-евој нико не би смео расправљати библиска питања ако не научи најпре јеврејски и халдејски: не би смео писати ни расправе о друштвеним питањима, ако није сам купио статистичку грађу за то. Нека се г. Н. потруди да сазна: је ли онај који је расправљао развиће духа у свију древних народа, је ли Каријер знао све те језике? Мени је мило веровати да се г. Н. шали кад каже, да се не могу писати добре расправе о драми, ако се драме не читају у оригиналу, али за цело се вара кад мисли да „стручне расправе које су о њима написане“ морају имати оригинална текста. Стручне расправе, где се уплеће оригиналан текст, то су филолошке расправе које се односе на поједина нејасна или непреводљива места у драми а не на саму драму. Нека г. Н, завири у примедбе Шлегел-Тикове ка преводу Шекспирових драма, па ће видети, како то иде: али хоће ли за то когод, који је читао „Хамлета“ у њиховим преводу мање познавати ту драму но онај који је читао у оргиналу? Ево да поведем г. Н-у за пример самог г. Н-а. Он је читао „Хамлета“ у оргиналу, па како се види из његове расправе о њему, није добро разумео текст. Можда му се то не би десило да га је читао у преводу онога, који боље зна енглески од њега. Од енглеског језика до Шекспировог енглеског има један корак!

Како видимо г. Н. је доследан у својој скепси: кад могу путничке приче бити неистините, што као да не би и преводи санскрт-филолога могли бити лажни и онда треба савесан Академик — мисли он — најпре да проведе пола века око изучавања санскрта а толико око изучавања пракрта, па кад се увери да је с текстом све у реду, да седне па да пише естетичке расправе о драми. — —

Потрудио сам се да уверим свога читаоца, да моја расправа по садржини није неакадемска, као што вели г. Н., а за текст, што иде уз њу, не пада ми ни на памет да тражим у оригиналу јемства за исправност превода санскрт-филолога, као што су Бетлинг, Уилзн, Милер и др., него их примам с поверењем којим би сам примио Лутеров или Даничићев превод Св. Писма. Ако сам с тога крив, онда ће г. Н. у историји светске литературе наћи на многе моје сукривце.

Тиме је, мислим, решено и питање о моме „праву“ да пишем расправу о индиској драми, а кад г Н. мисли да *он* нема права да говори о њојзи, ја се у томе потпуно слажем с њиме... Али кад он тако поуздано вели, да има „права“ казати, да су „индијски драме комедија у Срп. Краљ. Академији“ — онда нека ми дозволи рећи му, да би боље учинио да се није послужио тим „правом“ а ево за што.

Г. Н. је на супрот правилу рецензије изоставио у својој белешци наслов моје р›справе, или што је горе, препначио га. Рецензенат треба да је тачан у наводу, а јасан у излагању. Тачан наслов је неопходан за оцену рада с тога, што је у њему обично обележен оквир у коме се креће рад. Да сам писао (преводио) „Индиске драме“, као што из белешке г. Н—еве читалац може помислити, онда би г. Н. имао право, јер се такав рад не предузимље без знања санскрта: али како сам ја писао расправу о индиској драми г. Н., као што се види из наведених разлога, нема право. Сад: или је г. Н. имао моју расправу у рукама кад је писао своју духовиту белешку, или је није имао. Ако је имао, допустиће ми, да је, мењајући јој наслов, учинио фалсификат: ако је није имао, онда је он, говорећи о њојзи, дао ипињива доказа безпримерне лакоће и — срчаности своје.

Г. Н вели да су моје „Индиске драме“ с тога што су из десете руке, „комедија у Краљ. Срп. Академији“. Из свега што сам до сад рекао излази, да је то *клевета*, а да би оправдао ту клевету у својој белешци, г. Н. наравно мора да фалсификује наслов моје расправе. У ствари ја сам изнео у Краљ. Срп. Академији расправу „Поглед на индиску драму“ из прве руке, а текст за њу из друге, као што то обично бива у оваквим расправама. Г. Н. није у стању то да побије и онда — остаје клевета, а фалзификат је тако јасан као што су јасни редови г. Н—ева „Прегледа.“

Кад дакле г. Н. вели „хоћемо да кажемо што имамо права да кажемо“, то у овом случају значи: *хоћемо да клеветамо што имамо права да клеветамо.*

У књижевноме свету такво се монструозно право ништи разлогом и ја сам се, ето потрудио, да га поништим. Буде ли г. Н. жао, што му се то његово „право“ у овој прилици закратило, он нека се теши: њему остаје још неоспорено право да у своме „Прегледу“ пише шта хоће Српска књижевност, разуме се, неће с тога доћи до очајања.

Др. Милан Јовановић.

Господине уредниче,

На моју оцену, која је о његовој књизи *Узроци препорођају итд.* изишла у вашем листу, Г. Кошутић је, како чујем, одговорио у засебној брошури. Ја његову брошуру нисам читао. Сама та околност што он одговара, доказ је за мене да он моју оцену није разумео. Њему је било остало име да промени; он није разумео да је све друго могло бити само продрзљивост или нова погрешка.

Ту књижевној полемици не може бити места. Ја, у осталом, не видим ко би од данас за дуже времена могао пристати да говори са њим о француској књижевности.

Примите, господине уредниче, уверење о мом особитом уважењу.

Београд 23. марта 1895.

Богдан Поповић.

УРЕДНИК
Др. М. Ђ. Миловановић

ВЛАСНИК
Ст. М. Протић.

САДРЖИНА V. КЊИГЕ

III